

СТАТУТИ

ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО

ТОМ III

КНИГА 2

оцифровано cizarion-om
(Huertom.com)

СТАТУТ **ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА** **ЛИТОВСЬКОГО**

у 3 томах

ТОМ ІІІ **СТАТУТ** **ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО** **1588 року**

у 2 книгах

Книга 2

За редакцією
С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова

Одеса
«Юридична література»
2004

ББК 67.3(4Лит) + 63.3(4Лит)44

С782

УДК 340.15(474.5) + 94(474.5)“15”

У XIV—XVI століттях українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського, литовського, білоруського і російського народів. За шістдесят років литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права, що було винятковим явищем для часів, коли прийняті закони залишалися чинними протягом століть. Статути 1529, 1566 і 1588 років вміщують цінний матеріал щодо характеристики соціальних, економічних і політичних відносин, суспільного і державного ладу, судової системи, галузевих норм права, які склалися на той час у Великому князівстві Литовському, в тому числі і на українських землях.

Третій том видання присвячений Статутові Великого князівства Литовського 1588 року. Він складається з двох книг: перша містить передмову, копію оригіналу видання Мамоничів 1588 року і адаптований текст Статуту. Другою книгою третього тому завершується авторський проект науковців Одеської національної юридичної академії по виданню текстів трьох Статутів мовою оригіналу з їхнім перекладом на сучасну українську мову. Книга містить історіографічний огляд, переклад Статуту на сучасну українську мову, коментар, післямову, словник і бібліографію.

Переклад Статуту Великого князівства Литовського 1588 року на українську мову здійснено вперше.

Автори передмови: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков; історіографічний огляд зробили: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков; текст староукраїнською мовою опрацювали: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков; переклад тексту на українську мову здійснили: С. Ковальова, П. Музиченко, А. Паньков; коментар зробили: С. Ковальова, М. Крумаленко, П. Музиченко; словник і бібліографію склали: М. Крумаленко, П. Музиченко, А. Паньков; переклад панегірика Андрія Римші зробив В. Барладяну-Бирладник; післямову написали: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков

Рецензенти: О. І. Бондар, д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова; О. Л. Копиленко, д-р юрид. наук, професор, академік Академії правових наук України, віце-президент Академії правових наук України; О. О. Шевченко, д-р юрид. наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку вченою радою
Одеської національної юридичної академії.
Протокол № 2 від 5 квітня 2004 р.

С $\frac{1202000000-033}{8104-2004}$ Без оголош.

ISBN 966—8104—79—X

© Одеська національна юридична
академія, 2004

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Незважаючи на те, що з усіх трьох статутів Великого князівства Литовського саме Статут 1588 року мав найдовший вік практичного застосування, фундаментальних всебічних досліджень його змісту і сутності історико-правова наука на сьогодні не має. Дослідження історіографії Статутів 1529 і 1566 років показало, що більшість учених, яких цікавили проблеми литовсько-руського права, вивчали Статути у комплексі, не надаючи переваги жодному з них [1, т. I, с. 12—17; т. II, с. 15—20]. Проте неправильним було б стверджувати, що Статут 1588 року знаходився поза увагою вчених. Досить глянути на бібліографію, наведену наприкінці цієї книги, щоб зрозуміти, що ця пам'ятка права користувалася чи не найбільшою популярністю серед дослідників литовсько-руського права і за індексом посилань в історико-правовій науковій літературі вона посідає одне з перших місць.

Хоча Новий статут (неофіційна назва Статуту 1588 року. — *Авт.*) залишався чинним на українських землях майже до середини XIX ст., до його наукового дослідження приступили тільки на початку XIX ст., коли під час проведення кодифікаційних робіт у Російській імперії з'ясувалося, що Статут 1588 року в оригіналі був написаний і виданий руською, а не польською мовою. Вперше це видання описав у 1813 р. В. Сопіков [2]. Дослідження одного з видань Статуту руською мовою продовжив у 1816 р. відомий польський вчений С. Лінде [3]. Фактично, ці вчені заклали підвалини наукового дослідження Статуту Великого князівства Литовського 1588 року.

Подальша робота дослідників зосередилася навколо книгознавчих аспектів Третього Статуту. Їх вивчали І. Данилович [4], І. Каратаєв [5], С. Бершадський [6], С. Пташицький [7], І. Лаппо [8], А. Соловйов [9]. Цей період у дослідженні Статуту 1588 року можна поділити на два етапи. Перший починається працями В. Сопікова, С. Лінде і І. Даниловича. Його характерними рисами були пошук текстів оригіналу Статуту 1588 року, їхній бібліографічний опис, текстологічне дослідження. Закінчення першого і початок другого етапу були відзначені працями С. Бершадського, С. Пташицького, І. Лаппо, в яких узагальнювались результати попередніх дос-

ліджень, уводився до наукового обігу новий фактологічний і фактографічний матеріал.

Поштовхом до поглибленого дослідження Статуту 1588 року стало надрукування його тексту мовою оригіналу, яке здійснило одне з найбільш авторитетних науково-історичних товариств Російської імперії — Товариство історії і старожитностей російських, засноване при Московському університеті у 1804 р. У різні роки активними членами Товариства були такі відомі дослідники литовсько-руського права, як І. Данилович, В. Ключевський, М. Любавський, В. Пічета та ін. Саме завдяки «Часописові Товариства історії і старожитностей російських» (видавався у 1848—1857 рр.) побачили світ тексти відразу усіх трьох статутів Великого князівства Литовського.

Статут 1588 року був надрукований у 1854 р. з екземпляру видання 1588 р., який знаходився у бібліотеці Товариства [10]. Як відзначав у передмові до публікації І. Беляєв: «Текст Статуту у цьому виданні надрукований без найменших змін за Мамоницьким виданням... Редакція Часопису, беручи до уваги історичне і філологічне значення Статуту Литовського як пам'ятки тієї мови, якою писали у Західній Русі в XVI ст., у цьому виданні намагалась передати його якомога точніше, ані трохи не відступаючи від Мамоницького видання не тільки у правописі і в пунктуації, але навіть при переносі слів з одного рядка до іншого...» [11].

Опублікування тексту Статуту 1588 року сприяло появі наприкінці XIX — початку XX ст. ряду історичних досліджень, присвячених історії суспільного, державного ладу, права Великого князівства Литовського, в яких тією чи іншою мірою вивчались джерела Статуту 1588 року, аналізувались його норми.

Перш за все, це праці М. Владимирського-Буданова [12; 13], Г. Демченка [14], І. Лаппо [15; 16], Ф. Леонтовича [17—19], М. Любавського [20], М. Максимейка [21, с. 151—181; 22], О. Малиновського [23], М. Ясинського [24] та ін.

Майже всі дослідники підкреслювали правонаступництво у розвитку права, зумовлене багатою правовою спадщиною Київської Русі. Так, професор Г. Демченко, відзначаючи певну консервативність литовського права, вказав, що його подальша еволюція була визначена положеннями Руської Правди [14, с. 7]. М. Владимирський-Буданов, досліджуючи вплив литовсько-руського права на правові системи інших країн, довів повну залежність другої глави Соборного Уложення 1649 року від першого розділу Статуту 1588 року [12, с. 8—9]. Він першим із дослідників відзначив, що принцип колективної відповідальності за державну зраду був характерним для обох пам'яток права.

З початком Першої світової війни і майже до середини 20-х років XX ст. скільки-небудь значних досліджень литовсько-руського права як у нашій країні, так і за її межами не проводилося.

Об'єктом вивчення українськими радянськими вченими Статуту Великого князівства Литовського стали після створення в 1919 р. в системі

ВУАН Комісії для вивчення історії західноруського і українського права. Друкованим органом Комісії були «Праці Комісії для виучування історії західноруського та українського права». У розвідках окремих вчених, які працювали в рамках діяльності цієї комісії, досліджувалися окремі інститути та норми права Статуту 1588 року. З-поміж таких праць слід назвати праці І. Черкаського [25; 26] в яких досліджувалося копіє судочинства, аналізувався такий елемент судового процесу як виволання. Цікаві висновки щодо еволюції спадкового права оприлюднив на сторінках вказаного часопису О. С. Добров [27].

Свою лепту в дослідження литовсько-руського права внесла також Комісія для вивчення звичаєвого права України. У випусках офіційного органу Комісії — «Праці Комісії для виучування звичаєвого права України» — були опубліковані, зокрема, наукові дослідження С. Г. Борисенка [28].

У 30-х рр. XX ст. центр досліджень русько-литовського права переміщується за кордон. Значним внеском у дослідження Статуту 1588 року стала фундаментальна праця І. Лаппо «Литовський Статут 1588 року» [29; 30; 31]. В ній дослідник відзначає, що робота над цією пам'яткою права відбувалася саме в те десятиліття, коли у Великому князівстві Литовському помітно посилювалися позиції боярства і землянства, які «з класу військово-зобов'язаних землевласників перетворилися на привілейований стан, на «народ-шляхту», який тримав у своїх руках долю усієї держави [29, с. 1—2].

До Статуту 1588 року у своїх працях звертаються А. Яковлів [32], Р. Лашенко [33—35], М. Чубатий [36]. Характеризуючи Статут Великого князівства Литовського, Р. Лашенко підкреслював, що їхні норми «свідчать [без]посередньо про глибоке пройняття провінціального права земель Великого князівства Литовського правом київським...» [33, с. 182].

Особливе місце у дослідженнях українських радянських вчених посідає проблема застосування норм Статуту 1588 року на українських землях після Визвольної війни 1648—1654 рр. Ряд науковців звертає увагу на те, що захоплення звичаєвим правом, яке було характерним для років Визвольної війни, досить швидко минуло, і, починаючи з другої половини XVII ст., судова практика знову повернулася до застосування Статутів. Так, вивчаючи актові книги прилуцького, полтавського і пирятинського судів кінця XVII — початку XVIII ст., В. Дядиченко робить висновок, що головним джерелом права тут був Статут 1588 року [37, с. 313—325]. В гетьманських універсалах ми зустрічаємо вказівки судам використовувати разом з іншими джерелами права Статут 1588 року. В універсалі від 16 травня 1721 р. гетьман Скоропадський вимагав перекладу Статуту 1588 року з польської на українську мову [38, с. 788—789]. Досліджуючи джерела права України XVIII ст. В. Месяц дійшов висновку, що в цьому столітті «українська адміністрація, скаржники і навіть Сенат вважали Статут малоросійським правом» [39, с. 112—119].

Майже усі науковці, які досліджували кодифікаційні роботи в Україні у XVII — на початку XIX століття дійшли висновку, що Статут 1588 року

широко використовувався для створення таких українських збірок права XVIII ст. як «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743), «Суд і розправа в правах малоросійських» (1750), «Екстракт малоросійських прав» (1767), «Зібрання малоросійських прав» (1807) та ін. А. Ткач підрахував, що тільки в «Екстракті малоросійських прав» є 36 посилань на Статут 1588 року [40, с. 42]. В. Месяц, вивчаючи звід «Права, за якими судиться малоросійський народ», нарахував у ньому 1043 посилання на Третій Статут [39, с. 106—107].

У дослідженнях А. Дубровіної підкреслюється, що Статут 1588 року найбільшим авторитетом користувався у Волинській, Київській, Подільській, Полтавській і Чернігівській губерніях. Влада вимушена була рахуватися з волею місцевого населення і низкою указів підтвердила діяльність Статуту 1588 року на українських землях. Кодифікація права 20—30-х рр. XIX ст. завершилась створенням загальноімперського «Зводу законів Російської імперії», введення якого в дію автоматично вело до припинення чинності місцевого законодавства. Проте, як підкреслює А. Дубровіна, для населення Полтавської і Чернігівської губерній у сімейних стосунках дозволялося використання норм звичаєвого права і Статуту 1588 року [41, с. 24—31].

Як уже зазначалося в історіографічних оглядах до Статутів 1529 і 1566 років, в 70—80-ті рр. XX ст. радянська історична та історико-правова наука дослідженнями статутів майже не займалася. Литовсько-руське право продовжувала вивчати, головним чином, історична школа професора С. Лазутки у Литві. Зокрема, використання норм Статуту 1588 року судовою практикою у XVII—XVIII ст.ст. досліджував М. Ючас [42, с. 78—86].

Протягом усього часу, доки досліджуються Статуту Великого князівства Литовського, точиться дискусія з приводу того, вважати Статуту редакціями одного зводу законів, чи окремими самостійними пам'ятками права. Мабуть прийшов час поставити крапку у цій дискусії і приєднатися до точки зору науковця, який присвятив дослідженню литовсько-руського права майже усе своє життя. Саме С. Лазутка, присіплюючи вивчивши цю проблему, дійшов висновку, що Статуту є «окремими зводами законів, народженими різними історичними епохами» [43, с. 38].

Восени 1988 р. на базі Вільнюського університету відбулась ювілейна наукова конференція, присвячена 400-річчю Статуту 1588 року. Ця конференція була досить плідною для української історико-правової науки. Українські вчені В. Чехович і І. Усенко проаналізували роль Статуту 1588 року в кодифікації українського права у XVIII — на початку XIX ст. [41]. О. Гуржій вказував, що «вплив Третього Литовського Статуту 1588 року на еволюцію українського права... свідчить про наступництво давніх традицій у законодавстві» [45]. Розвиток права на виїзд за кордон у Статутах аналізує у своєму дослідженні Є. Дзюба [46]. До питання про еволюцію поглядів щодо польського походження Статуту 1588 року звертається П. П. Музиченко [47]. Ряд цікавих доповідей зробили литовські, російські і білоруські вчені. А. Л. Хорошкевич провела порівняльний аналіз норм Ста-

туту 1588 року і Соборного Уложення 1649 року [48]. Вона дійшла висновку, що система покарань за державну зраду у Московській державі і Великому князівстві Литовському залежала від соціально-економічного становища у цих державах. М. Є. Бичкова у своїй доповіді дала характеристику тим нормам Статуту 1588 року, які регламентували правове становище пануючої верхівки [49]. І. П. Старостіна звернулася до питання про відображення у Третньому Статуті прогресивних ідей литовської правотворчості XV ст. [50]. Правове становище литовських татар за Статутом 1588 року розглянув у своїй доповіді С. В. Думін [51]. За його переконанням, Статут поділив татар на дві групи — служилих і простих, означив межу між ними, проте не заклав для простих татар доступу до привілеїв татарської шляхти. В. Д. Назаров дослідив перші переклади текстів Статуту 1588 року у Московській державі [52].

Литовські вчені І. Валіконіте та Й. Яксебогайте зробили змістовну доповідь про правове становище жінки за Статутами Великого князівства Литовського, зокрема, дослідили інститут викупу за жінку [53]. А. Дубоніс здійснив дослідження видань Третнього Статуту, торкнувся питання щодо мови першого видання Статуту [54]. С. Єгелявічюс дослідив норми Статутів, які регламентували правове становище архівів. Зокрема він вказав, що у Третньому Статуті досить чітко простежується думка про те, що організація місцевих відомчих архівів і забезпечення їхнього збереження були загальною справою влади, земських врядників і усієї шляхти [55]. А. Тіла проаналізував практичне здійснення Статутом 1588 року регламентованого посполитого рушення у XV—XVII ст.ст. Він відзначив, що посполите рушення відіграло важливу роль у створенні збройних сил Великого князівства Литовського навіть після прийняття Третнього Статуту [56]. Зі змістовними доповідями виступили на конференції С. Лазутка, Й. Яксебогайте, Ю. Юргініс, В. Кулішевічюс, С. Вансевічюс.

Польську школу литовсько-руського права на конференції репрезентували Ю. Бардах і Г. Віснер.

Білоруський вчений І. Кремко дослідив характер мовної норми Статуту Великого князівства Литовського 1588 року, вказав на законодавче закріплення вже на середину XVI ст. державної мови, відзначив стабілізацію офіційної мови стосовно своєї діалектної основи [57]. Роль Статуту 1588 року в затвердженні кріпацтва у Великому князівстві Литовському дослідив М. Ф. Спірідонов. Він підкреслив, що зафіксована у Статуті 1588 року система кріпосних норм була завершальним етапом процесу законодавчого оформлення кріпосного права у Великому князівстві Литовському [58].

У другій половині XX ст. значну кількість праць з історії права Великого князівства Литовського, в яких аналізуються і норми Статуту 1588 року опублікували польські вчені, серед яких чільне місце займають наукові праці Ю. Бардах, чия багаторічна дослідницька діяльність знайшла відображення у книзі «Дослідження суспільного ладу і права Великого князівства Литовського: XIV—XVII ст.ст.» [59]. Глибина опрацювання проблеми, намагання уникнути тенденційного висвітлення окремих диску-

сійних питань є головними позитивними рисами цього дослідження. Автор розглядає Статут як явище правової культури, як складову частину загальної культури Ренесансу. Цікавою є праця автора про порядок затвердження Статуту 1588 року [60, с. 39—50], оскільки в історіографії відсутня єдність поглядів щодо цього питання. Частина вчених (С. Бершадський, Ф. Леонтович, С. Кутшеба, С. Еренкрейц) вважали, що норми Статуту були затверджені коронним сеймом, інші (І. Лаппо, В. Пічета, Я. Адамус) доводили, що такого рішення не існувало. Ю. Бардах приєднується до точки зору І. Лаппо, але у своєму дослідженні йде далі і робить висновок, що Статут 1588 року все ж таки був затверджений вальним коронним сеймом, але не у формі конституції, як було визначено щодо форми прийняття законодавчих актів. Пояснювалося це тим, що вказаний нормативний акт не задовольняв польську шляхту і в першу чергу в питанні придбання земель на території Великого князівства Литовського. Тому Статут 1588 року, вважає автор, став певним компромісом — з одного боку, створював прецедент зміцненню автономії Великого князівства Литовського, а з іншого — був аргументом тих, хто осперював законність його дії.

У 80-ті роки до дослідження Третього Статуту звернувся польський вчений Г. Віснер, який вивчав зовнішньополітичні фактори і проблеми взаємовідносин між двома складовими частинами Речі Посполитої — Польським королівством і Великим князівством Литовським — і їхній вплив на затвердження цієї пам'ятки права [61, с. 211—220]. Г. Віснер вважає Статут 1588 року відступом від Люблінської унії, аргументуючи це відсутністю в самому Статуті згадки про унію, про зміну кордонів після 1569 р., про вальний коронний сейм та ін. [62, с. 23—43].

Статут 1588 року привертає також увагу тих польських вчених, які досліджують історію кодифікації права, як безпосередньо у Польщі, так і в сусідніх країнах. Тут варто згадати одну з праць Є. Борковської-Багельської, в якій розглядається спроба створення єдиного кодексу для всієї Речі Посполитої, здійснена у 1776 р. [63]. Авторка вказує, що Статут 1588 року був одним із джерел цієї кодифікації.

Подією для наукового світу стало видання оригінального тексту Статуту 1588 року з адаптацією його і перекладом на сучасну російську мову, присвячене 400-річчю Статуту, яке здійснили білоруські вчені у 1989 р. [64].

Після проголошення незалежності України дослідження джерел права на українських землях у XIV—XVI ст.ст. зосередилися в Одесі. На кафедрі історії держави і права Одеської національної юридичної академії було підготовлене монографічне дослідження «Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст.ст.». Автори праці підкреслюють, що кодифікація права, яка була проведена у Великому князівстві Литовському в XVI ст. суттєво вплинула на реформування судової системи, а Статут 1588 року став завершальним етапом цієї реформи [65, с. 134—136]. У 2004 р. С. Ковальова захистила кандидатську дисертацію, в якій дослідила еволюцію судової системи і судочинства на українських землях Великого кня-

зівства Литовського і, зокрема, зробила детальний аналіз розділу IV Статуту 1588 року — «Про суддів і про суди» [66]. На найближчі роки на кафедрі заплановані дослідження феномену правової культури на українських землях Великого князівства Литовського, залежності правового становища населення українських земель від релігійної політики держави у XIV—XVI ст.ст., а також одного з найважливіших інститутів цивільного права, що посів гідне місце у Статутах — зобов'язувального права.

Завершуючи історіографічний огляд наукової літератури, в якій досліджується Статут 1588 року, зазначимо, що в історіографії цієї видатної пам'ятки права литовського, українського, білоруського, польського, російського народів ніколи не буде поставлено крапку і кращі наукові праці з проблем русько-литовського права ще попереду.

Література

1. *Статуты Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.* — Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. — Одеса: Юрид. л-ра, 2002; Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. — Одеса: Юрид. л-ра, 2003.
2. *Сопиков В.* Опыт Российской библиографии. — Ч. I. — СПб., 1813. — № 1425.
3. *Linde S.* O statucie Litevskim, ruskim językiem i drukiem wydany. — Warszawa, 1816.
4. *Daniłowicz Ignacy.* Opisanie bibliograficzne dotąd znanych exemplarzy Statutu Litewskiego, rękopiśmiennych i edycyji drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też i polskim, i łacińskim języku // *Dziennik Wileński.* — Т. 1. — Wilno, 1823.
5. *Каратаев И.* Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. — Т. I. — СПб., 1883.
6. *Бершадский С. А.* О наследовании в выморочных имуществax по Литовскому праву. — СПб., 1892.
7. *Пташицкий С. К.* вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута / Историко-библиографическая справка С. Л. Пташицкого. — СПб., 1893.
8. *Лаппо И.* Литовский Статут в Московском переводе-редакции. — Юрьев, 1916.
9. *Соловьев А.* Вновь открытый Московский перевод Литовского Статута // Исторические известия. — М., 1917. — № 1. — С. 35—44.
10. *Строев П. М.* Библиотека ОИДР. — М., 1845. — С. 271.
11. *Статут Великого княжества Литовского на древнем западно-русском языке, печатанный с мамоничевского издания // Временник Общества истории древностей российских.* — 1854. — Кн. 19. — С. 1.
12. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Отношение между Литовским Статутом и Уложением царя Алексея Михайловича // Сборник государственных знаний. — Т. 4. — СПб., 1877.
13. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Очерки из истории литовско-русского права. — К., 1889. — Т. 1.
14. *Демченко Г. В.* Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.) — Часть первая. — К., 1894.
15. *Лаппо И. И.* Люблинская уния и Третий Литовский статут // Журнал Министерства народного просвещения. Н. С. Ч. 69. — 1917. — Май.
16. *Лаппо И. К.* вопросу о первом издании Литовского Статута 1588 года. — Каунас, 1928.
17. *Леонтович Ф. И.* Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права // Университетские известия. — К., 1865. — № 2.

18. Леонтович Ф. И. Спорные вопросы русско-литовского права. — СПб., 1893.
19. Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. — СПб., 1894.
20. Любавский М. К. Литовско-русский сейм. — М., 1901.
21. Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статута // Уни-
верситетские известия. — К., 1894. — № 12.
22. Максимейко Н. А. Русская Правда и литовско-русское право. — К., 1904.
23. Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. — К., 1894.
24. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. —
К., 1888.
25. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI—XVIII вв. // Пра-
ці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права. — К.,
1928. — Вип. 4, 5.
26. Черкаський І. Поволання над трупом забитого // Праці Комісії для виучування
історії західньо-руського та вкраїнського права. — К., 1925. — Вип. 1.
27. Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським Статутом // Праці
Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права. — К., 1925. —
Вип. 1. — С. 82—89.
28. Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-руської держави на початку XVI ст.
// Праці Комісії для виучування звичаєвого права. — К., 1928. — Вип. 3.
29. Лаппо И. Литовский Статут 1588 года. — Т. 1. Исследование. — Ч. первая. —
Каунас, 1934.
30. Лаппо И. Литовский Статут 1588 года. — Т. 1. Исследование. — Ч. вторая. —
Каунас, 1936.
31. Лаппо И. Литовский Статут 1588 года. — Т. 2. Текст. — Каунас, 1938.
32. Яковлів А. Про копні суди на Україні // Науковий ювілейний збірник Україн-
ського університету в Празі. — Прага, 1930. — Ч. 2.
33. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. — Ч. 2. Литовсько-польська
доба. — Прага, 1923—1924.
34. Лащенко Р. Литовський Статут як пам'ятник українського права // Наук. збір-
ник Українського вільного університету в Празі. — Прага, 1923. — Т. 1.
35. Лащенко Р. Вінець дівочий (сгіниле) як інститут литовсько-українського права
// Записки Української господарчої академії в ЧСР. — Подєбради, 1929. — Ч. 2.
36. Чубатий М. Огляд історії українського права. — Мюнхен; К., 1994.
37. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України
кінця XVIII ст. — К., 1959.
38. Лазаревский Ал. Универсал гетмана Скоропадского о переводе «книг правных»
на малорусский язык // Киевская старина. — 1887. — Апрель. — Т. XVII.
39. Месяц В. Д. История кодификации права на Украине в первой половине
XVIII века. — К., 1963.
40. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. — К., 1968.
41. Дубровіна А. Б. Джерела права України в першій половині XIX ст. // Пробле-
ми правознавства. — 1966. — Вип. 4.
42. Ючас М. Применение Статута 1588 г. в судебной практике XVII—XVIII веков
// Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы республиканской научной конфе-
ренции, посвященной 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982.
43. Lazutka S. Lietuvos statutai, jų kūrėlai ir epocha. — Kaunas, 1994.
44. Чехович В. А., Усенко И. Б. Роль III Литовского Статута в политической борьбе
вокруг проблем кодификации дореволюционного права Украины // Третий Литовский
Статут 1588 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной
400-летию Третьего Статута). — Вильнюс, 1989. — С. 96—105.
45. Гуржий А. И. Третий Литовский Статут в памятниках украинского права вто-
рой половины XVII—XVIII в.в. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы рес-
публиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. —
Вильнюс, 1989. — С. 163.
46. Дзюба Е. Н. Право на выезд за границу в Литовских Статутах и его роль в
развитии международных культурных связей украинского народа // Третий Литовский

Статут 1588 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 173—180.

47. *Музыченко П. П.* К вопросу о польском происхождении III Литовского Статута. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 63—72.

48. *Хорошкевич А. Л.* «Зрада» Статута Великого княжества Литовского 1588 г., «измена» Соборного Уложения 1649 г. и демографическая политика восточноевропейских государств конца XVI — начала XVII вв. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 50—62.

49. *Бычкова М. Е.* Сословная структура правящего класса и III Литовский Статут // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 136—144.

50. *Старостина И. П.* К вопросу об отражении в III Литовском Статуте 1588 г. прогрессивных идей литовского правотворчества XV в. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 145—156.

51. *Думин С. В.* Правовое положение литовских татар по Статуту 1588 г. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 217—229.

52. *Назаров В. Д.* О первом переводе текстов Литовского Статута 1588 г. в России // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 230—240.

53. *Валиконите И., Яксебогайте Й.* Выкуп за женщину по литовскому Статуту // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 85—95.

54. *Дубонис А.* Исследования экземпляров Третьего Литовского Статута (от С. Б. Линде до наших дней) // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 241—248.

55. *Егелявичюс С.* Литовские статуты об архивах и их организации // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 249—257.

56. *Тила А.* Практическое осуществление III Литовским Статутом регламентированного посполитого рушения в XVI—XVII вв. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 181—189.

57. *Кремко И.* О характере языковой нормы Статута Великого княжества Литовского 1588 г. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 197—205.

58. *Спиридонов М. Ф.* О роли Статута 1588 г. в утверждении крепостничества в Великом княжестве Литовском // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 206—216.

59. *Bardach J.* Studia z ustroju i prawa Wielkiego księstwa Litewskiego: XIV—XVII w. — Białystok; Warszawa, 1970.

60. *Bardach J.* Zatwierdzenie III Statutu Litewskiego przez Zygmunta II Wazę // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* — 1978. — R. 30. — Z. 2.

61. *Wisner H.* Z dziejów zatwierdzenia III Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* — 1982. — R. 35. — Z. 1.

62. *Wisner H.* Unia lubelska i III Statut litewski z roku 1588 // *Zapiski Historyczne.* — 1986. — T. 51. — Z. 1.

63. *Borkowska-Bagielska E.* «Zbiór Praw Sądowych» Andrzeja Zamojskiego. — Poznań, 1986.

64. *Статут* Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. — Мінск.: БелСЭ, 1989.

65. *Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст.ст.* // За заг. ред. П. Музиченка. — Одеса, 2000.

66. *Ковальова С. Г.* Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2004.

ТЕКСТ СТАТУТУ 1588 РОКУ

УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ї Т А Т У Т

ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

ВІД НАЙЯСНІШОГО ГОСПОДАРЯ,
КОРОЛЯ ЙОГО МИЛОСТІ ЖИКГІМОНТА ТРЕТЬОГО,
НА КОРОНАЦІЇ У КРАКОВІ ВИДАНИЙ,
РОКУ 1588

Дивіться, що маєте робити.
Бо не творите суду людського, але суд Божий.
А що-небудь осудите, все на вас упаде.
Нехай буде у вас страх Господній завжди.
А робіть все щиро, бо немає у Господа Бога нашого,
неправди ані вад осіб, ані побажання дарів.

[Книга 2. Параліпоменон. Глава 19]

Милуйте справедливість, які судите землю.

[Мудрість Соломона. Глава 1]

Хто любить неправду, той ненавидить душу свою.

[Псалом 10]

Правом судить, сини людські.

[Псалом 57]

[Привілей на виключне право Льва Сапеги
видавати Статут Великого князівства Литовського
1588 року]

Жикгімонт Третій, Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, прусський, жмудський, мазовецький, інфляндський, тією ж Божою милістю призначений король шведський, готський, вандальський і великий князь фінляндський і інших.

Оголошуємо цим нашим листом, кому потреба, усім взагалі і кожному зокрема те, що коли на цьому сеймі вальному щасливої нашої коронації, від імені усіх станів Великого князівства Литовського, під тією ж присягою, нам священно принесеною, перш за все вірності і підпорядкування, між тим нас просили, щоб закони і Статути Великого князівства Литовського за дорученням наших найсвітліших попередників, королів Польщі, а також за сприяння найученіших мужів, тямущих у праві, піклуванням, зусиллями, працею і ретельністю до одностайної згоди усіх станів, депутатів як духовних, так і світських, князів, хорунжих і шляхти цього князівства, писані польською і руською мовами, ми б потурбувались надрукувати і видати, оскільки при користуванні рукописними законами виникають багато труднощів і шкідливе розмаїття у пізнанні права. Цьому прохання ми залюбки висловили згоду, оскільки розуміємо, що на цьому покоїться державна влада, спокій людського суспільства і добробут населення. І вони, як вважається, тим корисніші для забезпечення державних справ, чим більше у надрукованому відповідності, винахідливості, переваг і досвіду містять. І тому, в особі благородного Льва Сапеги, підканцлера Великого князівства Литовського, чия виключна чеснота у справах, правота, діяльність показані і доведені, і більше того, держава для збереження законів і усіх своїх свобод у ньому втілилася. Саме тому, поміж усіх інших, йому, найблагороднішому Льву Сапезі ми вирішили доручити турботу про роздрукування і видання законів і Статутів Великого князівства Литовського польською і руською мовами. Для цього повідомляємо, аби ніхто не посмів дозволити собі друкувати і видавати Статути Великого князівства Литовського, окрім найблагороднішого Льва Сапеги, або того, кому він сам їх передасть, під страхом покарання у п'ять тисяч угорських

флоринів і вилучення усіх надрукованих книг. З цієї суми половина нашій скарбниці, половина найблагороднішому Льву Сапезі має бути віддана. Саме це ми хочемо, аби було дотримано згідно з цим листом. Для підтвердження цього ми наказуємо це підписане скріпити печаткою Великого князівства Литовського.

Наданий у Кракові, 11 лютого, Господнього 1588, у перший рік нашого правління.

[Привілей про затвердження Статуту, підписаний 28 січня 1588 року]

Жикгімонт Третій, Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, прусський, жмудський, мазовецький, інфляндський, тією ж Божою милістю призначений король шведський, готський, вандальський і великий князь фінляндський і інших.

Оголошуємо цим нашим листом всім взагалі і кожному зокрема, нинішнім і майбутнім, що пани-ради і вряники наші і послы [депутати] Великого князівства Литовського на сеймі вальному, що відбувся за щасливої коронації нашої, від імені усіх станів, обивателів Великого князівства Литовського подали нам для затвердження Статут, тобто порядок відправлення правосуддя депутатами від станів Великого князівства Литовського, на сеймиках повітових, для того обраних і призначених, поправлений, на сеймі елекції нашої під Варшавою проглянутий, прохаючи, аби той Статут ними нововиправлений, при інших правах і вольностях їхніх, привілеєм нашим підтвердили і усім станам Великого князівства Литовського видали і до вживання привести веліли, вказуючи нам, що за конституціями і ухвалами сеймовими ми те вчинити повинні.

Ми, Господар, знаючи повинність нашу, що ми цим панством, на яке нас Господь Бог з ласки і волі своєї святої, за добровільним обох народів Корони Польської і Великого князівства Литовського обранням посадити велів, повинні права, вольності і свободи їхні не тільки в цілості і непорушними держати, але й якомога більше примножувати, правосуддя і оборону чинячи, пам'ятаючи теж і те, як ті обидва славні народи, литовський і польський, нехтуючи багатьма іншими славними і знатними панами, які до цих панств з великими обіцянками не тільки примножувати права, свободи і вольності шляхетські, але й розширювати ці панства з прибавленням їм багатьох прибутків старалися, до нас бажання і волю свою схиливши, нас, Господаря, за пана собі найвищого у Короні Польській і у Великому князівстві Литовському взяти воліли, за що ми, вдячні їм будучи і бажаючи їм завжди прав, вольностей і свобод всіляких за прикладом нащадків наших прибавляти і примножувати. На цей час, за обов'язком нашим господарським, порадившись про це з пани-радами нашими і з усіма станами обох народів на сеймі вальному, для коронації нашої скликаному,

той нововиправлений Статут права Великого князівства Литовського цим привілеєм нашим затверджуємо і усім станам Великого князівства Литовського до вживання і на усі потомні часи видаємо, згідно з яким, тепер, як ми самі, Господар, так і всі інші стани, обивателі Великого князівства Литовського поводитися маємо, і під тією ж присягою нашою, яку ми на усі права і вольності Великого князівства Литовського учинили, зобов'язуємося і обіцяємо і вже в усіх землях і повітах, врядах і судах всіляких, Великому князівству Литовському належних, усі справи судові порядком, у цьому Статуті нововиправленому описаним, розглядати почати мають у році наступному, тисяча п'ятсот вісімдесят дев'ятому зі свята католицького трьох королів, на роках судових земських, але потім завжди, коли виникне потреба, свободу виправлення цього Статуту повністю зберігаємо. А щоб швидше до відома усіх і до вживання прийти міг, для того цей Статут нововиправлений з привілеями земськими, письмом польським і руським друкувати і до повітів розіслати веліли ми. Також, для ліпшої певності і затвердження того Статуту цей наш привілей на сеймі коронації нашої, рукою нашою підписавши і печатку нашу, Великого князівства Литовського, до неї привісити наказавши, станам Великого князівства Литовського надаємо. Адже цей Статут нововиправлений зв'язкам і записам унії ні в чому противним бути і нічому шкодити і [нічого] применшувати не повинен.

Писаний у Кракові. Літа Божого народження 1588, місяця січня, 28 дня.

Жикгімонт рекс.

*Лев Сапега, підканцлер
Великого князівства Литовського*

Гаврило Война, писар.

[Посвячення Статуту Жикгімонту Третьому]

Найяснішому пану, пану Жикгімонту Третьому, Божою милістю королю польському, великому князю литовському, руському, пруському, жмудському, мазовецькому, інфляндському і інших. Тією ж Божою милістю Господарю і королю спадковому шведському, готському, вандальському і великому князю фінляндському, пану моему милостивому.

Були ті часи, найясніший милостивий Господарю королю, коли у цьому нагромадженні спільноти людської, яке ми державою називаємо, не правом яким описаним або Статутом, але тільки своєю думкою і на свій розсуд владу свою господарі і королі цього світу над людьми здійснювали. Але, як часто те бувало, від пристойних обов'язків своїх відступали, і на свою тільки користь справи повертали, про спільне добро для усіх мало дбали, звідти те пішло, що людям набридло їхнє панування і зверхність, і не господарями, а тиранами їх називаючи, на самому тільки Статуті і праві писа-

ноту всю безпеку і добробут держави ґрунтували. А про те великий і знатний філософ грецький Арістотель повідав, що там «бельлуа», а по-нашому, дикий звір панує, де людина на свій розсуд владу свою здійснює. А де знову закон або Статут гору має, там сам Бог усім володіє. А тому та причина, що закон є, як про те інша знатна мудра людина висловилася, тим здоровим глуздом і мудрою людського розуму якістю, якою Господь Бог натуру людську обдарувати вирішив, аби згідно з тим пристойним і мудрим баченням життя людське так протікало, щоб усього того, що є добропорядним, завжди дотримувався, а що не поштиве, аби того остерігався. Але у зв'язку з тим, що не усіх такими природа створила, щоб більше розуму, ніж маєтностей своїх і бісівських намірів спадкувати мали, те вудило або мундштук на зухвальців Господь Бог і закон його святий накиннули, аби ті за нечестиві справи свої слушне покарання, а цнотливі — пристойну винагороду отримували. І у тому є мета і призначення усіх законів на світі, на тому усі панства і королівства стоять і у цілості своїй збережені бувають, де лихі — помсту, а добрі — винагороду отримують. Саме тому це завжди тих лякає, кому своя воля мила, а розум їм є неприємцем. І раді би були із себе те вудило скинути, і закони усі, щоб над ними не панували, раді б у ніщо обернути. Трапилось таке у [давні] часи з деякими королевичами і юнаками римськими, які, коли сенатори обмірковували, яким чином тяжкий тягар панування королівського або тиранського із себе скинути і правом писаним керуватися, всілякими способами тому запобігали, аби жодного такого закону над собою не визнавати, бо говорили, що закон глухий і такий, що упросити [себе] не дасть, якщо людина який-небудь злочин здійснить. [Закон] не бачить різниці між убогим і багатим, а у пана є місце ласці і існує свій погляд на ту чи іншу особу. А тому ліпше під королівською зверхністю жити, ніж такий небезпеці піддатися, коли на самій тільки [презумпції] невинності життя і забезпечення прав, щастя своє людина будувати могла. Така, говорю, думка є і завжди буде у людей свавільних і не приборканих, яким загроза правом є не мила, і розпуста їхня волі [нашій] завжди огидна, що ми, все завбачивши, найясніший милостивий Господарю, за щасливий народ себе бачити шануємо, якому Господь Бог таких господарів і нащадків вашої королівської милості дати зволів, щоб не аби тільки згідно з волею і уподобаннями своїми над ними зверхність свою господарську здійснювати могли, але і самі нам прикладом у тому були, аби ми собі закони, як найбільших сторожів посполитої вольності творили і більшої влади зверхності господарської над собою не допускали. Єдине, аби певну межу панування їхнього права над нами відміряли, за що славу безсмертну в пам'яті нашої про себе zostавили. Так, особливо ваша королівська милість, наш милостивий пан, ім'я своє вельми славне між нами зволів залишити, що Статут новий, і у багатьох місцях людьми мудрими, у праві обізнаними, з народу нашого для того обраними, виправлений, на цьому першому кроці панування свого зволів нам підтвердити. А щоб вже усі суди у цьому панстві, вашої королівської милості славному Великому князівстві Литовському, [саме] так правосуддя відправляли, з

ласки своєї господарської зволили нам дозволити, тоді я, іменем усієї Речі Посполитої вашої королівської милості, своєму милостивому пану, покійно за таку милостиву ласку дякую. А оскільки цю працю на себе взяв, аби цей Статут до друку віддати, то його вашій королівській милості присвячую, як найвищому охоронцю усіх прав і вольностей наших, Господа Бога благаючи, аби він духом мудрості і всілякою діловитістю вашу королівську милість обдарувати зволив, аби нами ваша королівська милість так щасливо і довго панувала, як би і хвала Господа Бога всемогутнього через вашу королівську милість примножена і уся Річ Посполита у цілості і у спокої була збережена, і так богобоязне над нами вашої королівської милості панування тут, на цьому світі, зі славою невмирущою, а після смерті винагородою вічного життя було нагороджене. З цим, уклінні труди мої, з вірним підданством ласці вашої королівської милості щиро присвячую.

Писаний у Бересті, літа від народження сина Божого 1588, місяця грудня, першого дня.

Вашої королівської милості пана, пана свого милостивого,
Найнижчий слуга і вірний підданий
Лев Сапега, підканцлер Великого князівства Литовського.

[Панегірик гербу Льва Сапеги]

На преславні і старовічні клейноти або герби ясновельможного пана Льва Сапеги, підканцлера Великого князівства Литовського, Слонимського, Мядельського, Марковського та інших старости епіграма.

Очима можемо ми легко все побачити,
І довжину і ширину шнуром означити,
Людину можемо пізнати по обличчю,
Коли не заховає своїх поганих звичок.
Там, де цнота знайшла собі посілість,
Є потяг до діянь, жива сміливість,
Що запорукою добра у домі буде,
Клейноди роздає, якими в славі люди,
Котрі у небуття ніколи не підуть:
Все розпочате до пуття нащадки доведуть.
Поглянемо ж на герб Сапегів значний:
У нім і честі сенс і слави є ознаки,
Яка далась їм не відразу, не даремно:
Герб має всіх чеснот перелік достоменний.
Лілеї графські три, праворуч — лицар кінний
З мечем в руках: в поході незамінний,
Аби щодня обороняти краю волю
Без думки про свою життєву долю,
Тому є свідченням рука, пронизана стрілою,
Що випущена з лука тативою.
Такої рани не одержить вдома,
Хто з ордами ворожими є незнайомий!
На ньому є й стріла з двома хрестами,
А третій сяє поміж місяцями.

Цей символ означа: заради християнства
 Сапеги б'ються попри власне панство.
 І бойовий шолом корона прикрашає:
 З фортуною Бог зацність їх вінчає,
 Щоб честь і мужність збитків не зазнали,
 Їх тління не торкнулось, лаври не зів'яли.
 Тож хай живуть Сапеги многі літа:
 Їх славитимуть люди, скільки світу!
 Нашадкам передайте, що взяли від предків:
 Великих ваших справ багато в світі сведків!

Андрій Римша

[Звернення Льва Сапеги до усіх станів Великого князівства Литовського]

Усім взагалі станам Великого князівства Литовського Лев Сапега, підканцлер Великого князівства Литовського, староста слонімський, марковський і мядельський, покірні і доброзичливі труди свої пропоную.

Вбачали те усіх віків люди мудрі, що у кожній державі людині поштивий немає нічого дорожчого за вольність. А неволя має бути такою гидкою, що не тільки скарбами, але й смертю її від себе відганяти повинен. А тому люди поштиві не тільки маєтність, але й життя своє у боротьбі з неприємелем втратити не жалкують, аби [тільки] під їх панування не підпасти. А свободи своєї будучи позбавлені, згідно з волею і думками їхніми, як невільники не мусили жити. Але вже мало б того було, щоб людина з неволі від стороннього неприємеля була звільнена, а домового неприємеля над собою терпіти б мусила. Саме для того той мундштук або вудило на приборкання кожного зухвальця є винайдено, аби, боячись закону, від усякого насилля і [нанесення] збитків стримувався, і над слабкішим і худішим не знущався і пригнічувати його не міг, бо для того закони є встановлені, аби знатному і багатому не все було вільно чинити. Як Цицерон вказував, що є невільниками закону задля того, аби свободою користуватися могли. А якщо ж людині поштивий немає нічого милішого за те, коли у вітчизні своїй безпечно мешкаючи, не боїться аби хто її добру славу плямував чи тіло і здоров'я її ображав, чи теж у власному господарстві його скривдити міг, тоді нікому іншому як тільки закону має бути вдячна, за яким від кожного у спокої живе і жодного насилля, наклепу і скривдження стосовно себе не терпить, бо та мета і результат усіх законів є і має бути на світі, аби кожний добру славу свою, здоров'я і маєтність у цілості мав, і у тому жодних збитків не терпів. І то є наша свобода, якою ми між іншими народами християнськими хвалимося, що пана, який би згідно з волею, а не із законами нашими панував, над собою не маємо, і як слави поштивої, так і життя і маєтностей вільно вживаємо. Бо якби хто-небудь з тих трьох речей у чомусь нас скривдив, і, згідно з уподобання-

СТАТУТЪ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСКОГО

ШНАЙСНЕЙШЕГО ГАРДІ КОРОЛЯ ЕГО МАТН
ЖИКІМОНТА ТРЕТЕГО НАКОРОНАЦЫИ
ВЪ КРАКОВЕ ВЫДАНЫ РОКѢ ,
А Ф ПН .

Смотрите што маєте тини . бо несправѣсти єсѣдѣ
тѣмъ єсѣдѣ бо фн . А што нольєи вѣдѣтѣи на
вѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи . нехѣ єсѣдѣтѣи вѣдѣтѣи
фн . Асправѣтѣи єсѣдѣтѣи . несправѣтѣи єсѣдѣтѣи
нашиєдѣ несправѣтѣи . аниєранованѣ єсѣдѣтѣи . аниєфн
єсѣдѣтѣи .

Книги в парали
Глѣ , дн

Милѣтѣи єсѣдѣтѣи . которые єсѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи .
єсѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи . тоєсѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи
єсѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи . єсѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи .

Цѣдѣтѣи єсѣдѣтѣи
єсѣдѣтѣи , єсѣдѣтѣи ,
єсѣдѣтѣи ,
єсѣдѣтѣи ,

ЗАПРНЬИЕ МЪ КОРОЛЯ ЕГО МАТН
ДРѢКОВАНО ВЪ ДМЪ МАНИЧѢВЪ .

Жигімонт III Ваза (1566—1632), король Польський і Великий князь литовський з 1587 року

Лев Іванович Сапега (1557—1633), політичний і громадський діяч Великого князівства Литовського. Як підканцлер (1585—1589) відіграв важливу роль у затвердженні Статуту 1588 року кородем Речі Посполитої Жигімонтом III

ми своїми, а не згідно з правами нашими, над нами знушався, той би вже не паном нашим, а порушником прав і вольностей наших був, а ми б не-вільниками його бути мусили. І слухне за правду маємо, за що Господу Богу вдячні, що під пануванням королів їхньої милості і великих князів, панів наших ту владу і свободу у руках своїх маємо, і закони самі собі створюємо, як найбільше можемо вольності своєї в усьому зберегти, бо не тільки сусід і спільний наш обиватель у вітчизні, але і сам Господар, пан наш, жодної зверхності над нами мати не може, єдине тільки, коли йому [те] закон дозволяє. Тому, маючи такий скарб у руках наших, який жодною сумою сплатити не можна, належить кожній поштивій людині про нього знати, а будучи добре обізнаним, щоб сам себе і гонор свій гамував і згідно з правом писаним поводитися і нікого не кривдив, так, якби ким був скривджений або відав, де захист і ліки від кривди своєї шукати має, бо як один сенатор римський, який законів вітчизни своєї не знав, іншого штрафував, так і кожний обиватель гідний стягнення, який свободою хвалиться, а прав своїх, якими усю свободу свою захищену має, знати і розуміти не хоче.

А коли якому народові і соромно прав своїх не знати, поготів і нам, які не чужою якою мовою, але своєю власною права писані маємо і у будь-який час можемо знати [які застосувати], коли виникне потреба дати відсіч кривді. А оскільки ті труднощі до цього тому не мало заважали, що не кожний Статут міг мати через важке і довге переписування, тоді і у тому потреби кожного обивателя полегшуючи і користі держави служачи, наважились цю працю на себе взяти, і коштів і витрат своїх не жаліючи, аби це до друку віддати і шлях зручний і легкий кожному до пізнання права показати. І тепер те кожний, хто захоче, у руках своїх мати може. Прошу зволіти, ваша милість, цю працю від мене вдячну прийняти, і, маючи вольності свої, правом добре захищені, те оберегати, аби до судів і до трибуналів не тільки людей добрих і у тих правах наших добре обізнаних обирали, але і богобоязливих і цнотливих, які б не для прибутків своїх і для шкоди ближньому, не для поживи своєї і для подарунків закони перекручували, а [щоб] ту свободу, якою користуємося, у цілості нам зберегли. З тим це ласці і милості братерській, ваша милість, доручаю.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Про персону нашу господарську

Артикул 1. Усі обивателі Великого князівства Литовського цим єдиним правом писаним і від нас даним судимі бути мають.

Артикул 2. Ми, Господар, зобов'язуємося нікого не карати за заочним звинуваченням, хоча б торкалося образи величності нашої господарської чи державної зради. А хто б теж на кого що несправедливе в тих речах вів про образу величності нашої господарської або зраду державну і не довів, тим сам покараний бути має.

Артикул 3. Образа величності нашої господарської, як її розуміти треба і як за те карати.

Артикул 4. Про образу величності нашої господарської, як кожний звинувачений відповідати повинен. І про того, хто застереже, і де таких судити. Також про слово, сказане чи написане про Господаря.

Артикул 5. Про доказування образи величності нашої господарської.

Артикул 6. Якби хто-небудь з держави нашої до землі неприязельської втік.

Артикул 7. Якби батько від дітей втік до землі неприязельської, також і які родичі, і про те, хто б такого спіймав або вбив.

Артикул 8. Якби зрадник кому маєток заставив або продав перед тим, як з землі втік.

Артикул 9. Про спокійну і благочестиву поведінку при дворі нашому господарському.

Артикул 10. Про заборону вештання і стрільби непотребної з рушниць і з луків при дворі нашому господарському і при кожному вряді нашому судовому.

Артикул 11. Хто би виступав проти нашого рішення.

Артикул 12. Хто б випадково до землі сусідів наших утік, і про надавання таким кглеиту.

Артикул 13. Про порушення і невиконання кглеиту.

Артикул 14. Про мандати, в яких справах мають з канцелярії нашої даватися.

Артикул 15. Про позивання шляхти, про захоплення безправне маєтків, земель наших господарських.

Артикул 16. Хто б листи або печатки наші і врядові підробляв, чим має бути покараний.

Артикул 17. Про фальшування монети, про монетну справу і про золотарів.

Артикул 18. Не повинен ніхто ні за кого терпіти, тільки кожний сам за себе.

Артикул 19. Якби хто багато за мало просив або без дозволу взяв.

Артикул 20. У справах про земельну власність між маєтками нашими князівськими, панськими і шляхетськими, ми, Господар, єдиним цим правом судитися маємо.

Артикул 21. Про листи заповідні, які не мають з канцелярії нашої видаватися.

Артикул 22. Про врядників двірних, воевод і старост українних і людей служилих, які від відповідальності відмовлятися не повинні.

Артикул 23. Листи відкриті кожному мають повернуті бути.

Артикул 24. Про побої, образу або і вбивство посланця нашого господарського або і возного при власних листах наших господарських.

Артикул 25. Про листи заручні.

Артикул 26. Про погрожуваців неосілих.

Артикул 27. Про листи залізні, кому мають даватися.

Артикул 28. Кому би йшлося про честь, як швидко правосуддя вчинено бути має.

Артикул 29. Про мита нові і про свободу заселення містечок, і про будування мостів або гребель у маєтках шляхетських.

Артикул 30. Про небрання мита зі шляхти і підвод їхніх.

Артикул 31. Про очищення річок портових.

Артикул 32. Хто б під ким що випросив, а тому те було дане раніше.

Артикул 33. Хто б на що листи випросив, а у володіння тим не вступив і про експектативи.

Артикул 34. Про надавання двох чинів або врядів одній особі.

Артикул 35. Щоб у дворах наших господарських не становився ніхто.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Про оборону земську

Артикул 1. Про повинності, як всі обивателі тутешнього панства службу земську служити мають.

Артикул 2. Про постанову і оборону земську.

Артикул 3. Про незвільнення від війни листами нашими, і також кого звільняти вільно.

Артикул 4. Про маєтки заставні, хто з них службу земську служити має.

Артикул 5. Про хорунжих, земського, двірного і повітових.

- Артикул 6.* Про зібрання і відправлення шляхти на війну.
Артикул 7. Вся шляхта повітова повинна становитися під хоругвою.
Артикул 8. Про шляхту, яка в різних повітах маєтки має.
Артикул 9. Про духовних, як мають службу земську служити.
Артикул 10. Аби після шикування з війська не роз'їжджалися, і про
 стани.
Артикул 11. Які з немоці своєї на війну їхати не можуть.
Артикул 12. Про синів і про заміну на війні одного іншим.
Артикул 13. Хто б забарився вчасно до війська приїхати.
Артикул 14. Хто б з битви втік.
Артикул 15. Хто на війні коней, зброю і зброю свою кому позичає.
Артикул 16. По скільки від перепису брати.
Артикул 17. Про хорунжих, аби землян дома не залишали і [з війська]
 не відпускали.
Артикул 18. Про напади на дома і на гумна шляхетські.
Артикул 19. Про харчі на війні, кому б не діставало.
Артикул 20. Про взяття вижа за харчами від гетьманів і що йому да-
 вати.
Артикул 21. Про квалт або про напад воєнний в обозі.
Артикул 22. Про людей, найнятих за гроші, як мають з маєтків своїх
 службу земську служити.
Артикул 23. Про прийняття людей служилих, що прибули, і як вони
 під час руху до місця шикування поводитися мають.
Артикул 24. Про недання грошей для найманців нижчеописаним
 чином.
Артикул 25. Про прибудних [коней] на війні.
Артикул 26. Як далеко ті, що війну повинні служити, у війську від
 гетьмана становитися мають.
Артикул 27. Про заборону людям свавільним брати харчі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Про вольності шляхетські і про примноження Великого князівства Литовського

- Артикул 1.* Про примноження Великого князівства Литовського.
Артикул 2. Про вольності шляхетські.
Артикул 3. Про збереження спокою всіх підданих наших, обивателів
 цього панства з боку різного розуміння, і проведення богослужіння хри-
 стиянського.
Артикул 4. Ми, Господар, обіцяємо примножувати Велике князівство
 Литовське і що було відібрано і відійшло, назад до нього повернути.
Артикул 5. Про невіддання шляхти і її маєтків, людей, ґрунтів і вся-
 ких вольностей, і теж надання листів і привілеїв проти цього Статуту.

Артикул 6. Про сейм вальний, про сеймики повітові і про організацію їхню і відправлення з них послів земських на вальний сейм, і про вальних возних, і про звільнення возних від служби воєнної, а також про приїзд панів-рад, врядників земських і шляхти.

Артикул 7. Про гроші стравні послам земським, відправляючи їх на сейм вальний.

Артикул 8. Про сеймик або з'їзд головний в Слонімі, перед сеймом великим вальним.

Артикул 9. Про скликання сеймиків після сейму вального і про видачу безкоштовно з канцелярії справ сеймових.

Артикул 10. Аби шляхтич беззаконно не був затриманий.

Артикул 11. Аби пани шляхту про поштивість їхню самі не судили.

Артикул 12. Щодо надавання чужоземцям чинів і врядів всяких, а прийшлим з інших панств і осілої не давати.

Артикул 13. Про збереження в цілості достоїнств і всяких врядів того панства.

Артикул 14. Про невідняття достоїнств і врядів за заочним звинуваченням.

Артикул 15. Про дотримання старих устав, а нових без сейму вального не встановлювати.

Артикул 16. Про свободу виїзду з панств наших до інших панств християнських, крім земель неприятельських, і про опіку таких маєтків.

Артикул 17. Після смерті батьків і матерів і інших кровних родичів і близьких, їхніх дітей і нащадків і близьких, дідици, спадку, вислуги і всякого набуття не віддавати, і про спадок на нас, Господаря, після бездітних.

Артикул 18. Про недання чинів, врядів людям народу простого.

Артикул 19. Про доведення шляхетства при його запереченні.

Артикул 20. Про одруження шляхтича на нешляхтянці і потомстві таких людей.

Артикул 21. Про чужоземця, приганеного про нешляхетство і про набуття ним осілої.

Артикул 22. Якби той, хто приганив, сам не був шляхтич.

Артикул 23. Про безчестя шляхтича вбитого.

Артикул 24. Про шляхту, яка, маєтки свої попродавши, лихварством бавиться.

Артикул 25. Про шляхту, яка б у місті осілість прийняла.

Артикул 26. Про непривласнення вольностей шляхетських людьми простого стану.

Артикул 27. Де б шляхтич шляхтичеві безчестя яке вчинив, як про шляхетство, так і в інших справах, в очі і заочно.

Артикул 28. Про безчестя, коли б хто був непоштивої матері сином і про безчестя жінок шляхетських.

Артикул 29. Про звільнення від платежів нових, від підвід, будування замків і зведення мостів, так теж і про постій у дорозі.

Артикул 30. Якби який з підданих наших у князів, панів або в кого іншого вислужив маєтність нерухому.

Артикул 31. Про невикликання світських до духовного суду у справах світських.

Артикул 32. Про доведення справедливості у кривдах світських зі станами духовними, також духовних зі станами світськими.

Артикул 33. Про земельні спори між станами духовними і світськими.

Артикул 34. Про позивання опікунів або екекуторів [виконавців] testamentу духовних осіб.

Артикул 35. Про міщан міста нашого Віленського і про інші міста наші, як шляхті правосуддя в них чинено бути має.

Артикул 36. Про міри і лікті, аби були рівні, і ціна напоям і продуктам стравним була встановлена через вряд гродський.

Артикул 37. Про міщан, що не повинні на торгу селян грабувати.

Артикул 38. Про слуг і людей шляхетських і челядь домову, яка до міст іде.

Артикул 39. Княгинь, пані, вдів, князівен, панянок, дівок не маємо ні за кого силою видавати.

Артикул 40. Батько і мати дітям за життя свого примусово не повинні маєтком поступатися, крім того, щоб самі хотіли за своєю доброю волею.

Артикул 41. Всім станам народу шляхетського вільно маєтками своїми, як хочуть, розпоряджатися.

Артикул 42. Про свободу шляхті маєтки нерухомі і іншу маєтність свою нам, Господарю, записувати.

Артикул 43. Хто чого за короля Казимира і Олександра і за короля його милості Жикгімонта і другого Жикгімонта Августа мав у держанні, той те вічно має держати.

Артикул 44. Хто б маєток, нами, Господарем, даний, у кого відбирав.

Артикул 45. Що б кому листом дано або випрошено [було], а він би того не вживав і в мовчанні був протягом давності земської десять років, і хто те ж у чужій землі був.

Артикул 46. Ми, Господар, клянемося, єдине правосуддя чинити всім, а судових мит ми і пани-ради наші брати не маємо, і те ж саме про поштивість, ми самі, Господар, судити маємо.

Артикул 47. Про тих, хто, їдучи дорогою, на полях становляться і збіжжю шкоду чинять.

Артикул 48. Про вивіз припасів воєнних і всякого заліза до землі неприятельської.

Артикул 49. Про дома шляхетські у місті Віленському і в інших містах наших господарських.

Артикул 50. Про обмін ґрунтами нашими з ґрунтами шляхетськими.

Артикул 51. Про монополії, тобто, недання одній особі в оренду і у власність пожитків, усієї Речі Посполитій належачих.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Про суди і про суддів

Артикул 1. Про вільне обрання вряду земського, суддів, підсудків і писарів у кожній землі і повіті.

Артикул 2. Про суддів, які мають бути обрані.

Артикул 3. Про повноваження і владність суду земського, щоб кожний і всілякого стану повинен перед ним ставати, і про те, хто б перед ним ставши у справі, перед ви роком геть пішов.

Артикул 4. Щоб особи врядуві самі судили, а ніхто інший на їхньому місці, і про те, якби хто з них захворів або свої власні справи в іншому або в тому ж повіті мав, і про надання листів нагадувальних.

Артикул 5. Устава про пересуди і пам'ятне судді і підсудку, також вряду гродському і іншим вряdnикам нашим.

Артикул 6. Устава прибутків писарям земським і гродським, і про позови писарю в його справі, також іншим вряdnикам і також [у справах] проти вряdnиків.

Артикул 7. Про безпеку судді, підсудка і писаря земських, а також вряду гродського, так само і суду підкоморського і комісарського.

Артикул 8. Про призначення возних і присягу їхню.

Артикул 9. Справа і вряду возного.

Артикул 10. Про прибутки або платню возному.

Артикул 11. Про безпеку возного під час перебування його на справах судових, які його вряду належать, також і стороні, яка при ньому буде.

Артикул 12. Про печатку нашу господарську, земську, і теж про печатки врядуві, якими що має бути печатано.

Артикул 13. Про книги земські і гродські, де мають бути сховані, і про місце відправи судів земських, і також про видання, кому потреба вкаже, виписів або видимусів.

Артикул 14. Про пересуд і пам'ятне в маєтках князівських, панських і землянських як духовного, так і світського стану.

Артикул 15. Про стягування вижового, оглядного й інших прибутків у дворах і маєтках князівських, панських і землянських.

Артикул 16. Про з'їждження суду земського за три дні перед [судовими] роками і про повагу сторін до суду.

Артикул 17. Як і в чийй присутності викликати, і як і де те засвідчувати.

Артикул 18. Про позови і про рок, який за позовом складений буде, і про грабунки.

Артикул 19. Про визнання позовів недійсними і скасування позовів, покладених у маєтках.

Артикул 20. Про загублення позову.

Артикул 21. Про надання сторонам копій з листів привілеїв і інших записів, судові для розгляду покладених.

Артикул 22. Хто б на перші і другі роки, окрім випадків тяжкої хвороби або служби нашої, господарської, і справ посполитих, не став, також і про того, хто, будучи позваний до суду, помер.

Артикул 23. Хто б через хворобу або через службу нашу земську за позволю стати не міг.

Артикул 24. Хто б, кого позвавши на роки судові, сам без поважної причини не став, або якби кому на суді якого доказу або свідчення не доставало.

Артикул 25. Хто б кого після суду або після єднання до суду позвав.

Артикул 26. Що в позовах наших земських не має ніхто нікому речей непоміжних і образливих для доброї слави писати.

Артикул 27. Хто маєтки свої у різних повітах має і до кількох судів різних з маєтків різних на одні роки разом буде позваний.

Артикул 28. Про кривди гостям приїжджим чужоземним.

Артикул 29. Про тих, хто, не маючи осілості у цьому панстві або повіті будь-якому і сюди приїхавши зі сторони або з іншого повіту, збитки або яку шкоду кому вчинили.

Артикул 30. Що мають судити воеводи, старости і державці, і про їхні позови, в яких справах мають надані бути, і про рішення в разі нез'явлення сторони, і про гарячий учинок.

Артикул 31. Про здійснення ув'язнення в'язнями нашими, і про стягнення потюреного з в'язнів.

Артикул 32. Про недопущення потурання у в'язниці.

Артикул 33. Про рочки, встановлені для гродського суду, і про давність позову до гроду, про порушення спокійного володіння.

Артикул 34. Про позови гродські і про рок за ними завитий.

Артикул 35. Про пропущення термінів позовної давності [у справах] про вбивство шляхтича і наїзд домовий, і інші вчинки криваві.

Артикул 36. Про присягу старост замків і дворів наших господарських, судових.

Артикул 37. Про призначення воеводами старост судових, в'язників їхніх судових гродських і про відправлення з ними правосуддя.

Артикул 38. Щоб суд гродський рочків не відкладав, бажаючи те мати, щоб правосуддя без зволікань кожному скривдженому чинилося.

Артикул 39. Про кривди у справах кривавих, що [до присуду] суду гродського належать, які би будь-кому діялися від воевод, старост судових і їхніх в'язників гродських судових з їхніх осілостей.

Артикул 40. Про перегляд не за законом вирішеної справи або рішення справедливого, винесеного в'яздом гродським і земським при нез'явленні відповідача і про недопущення апеляції, і куди про те в'язд позивати.

Артикул 41. Про незаконне ведення справи стороною, і куди про те позивати.

Артикул 42. Роки завиті в яких справах мають бути призначені в суді земському.

Артикул 43. Про позови наші земські і гродські, і як довго тривати мають.

Артикул 44. Хто б кого від суду належного до іншого повіту, або вряду і суду позвав.

Артикул 45. Про таких, хто б, не маючи в якому повіті осілості, іншого, осілого, позвав, і йшлося б їм, обом сторонам, про одну річ, також і про того, хто ніде осілості не має.

Артикул 46. Про роки, на які суддя, підсудок і писар з'їжджатися, а позвані перед ними — становитися мають, коли роки судові відправлятися не повинні.

Артикул 47. Про відправлення років земських і роки гродських під час сеймів вальних і про включення вряdnика судового до складу посольства.

Артикул 48. Кому б діялися які кривди від вряdnиків, слуг бояр і підданих будь-чийх.

Артикул 49. Про те, кому б яка кривда сталася від чиєїсь жони або синів, також і дочок.

Артикул 50. Хто б, маючи маєток заставлений або за рішенням суду [у користування] переданий, кому з сусідів насильство або шкоду вчинив.

Артикул 51. Хто б, маючи від кого маєток в оренді, кому з сусідів насильство або шкоду вчинив.

Артикул 52. Про з'їжджання сторін на роки земські і роки гродські, також і до суду підкоморського і комісарського без великої зграї, і про розподіл господ.

Артикул 53. Про порядок з'явлення сторін до суду у врядах наших земському і гродському.

Артикул 54. Як сторони в суді за позовами поводитися мають, а суд би їм з голови нічого не судив.

Артикул 55. Про заступництво в суді одного за іншого.

Артикул 56. Про доручення справи і надання повноважень іншим за себе в суді виступати.

Артикул 57. Хто б сам не міг або не вмів у суді виступати, і про надання прокуратора людям убогим.

Артикул 58. Про прокураторів, які особи і де не мають ними бути.

Артикул 59. Про покарання фальшивих і підступних прокураторів, і до того ж, що вільно стороні прокуратора свого на суді підтримувати і самому відповідати, і іншого прокуратора на його місце брати.

Артикул 60. Причини нез'явлення прокураторів, що те їм і їхнім сторонам шкодити не буде.

Артикул 61. Чого прокуратор без сторони своєї робити не може.

Артикул 62. Хто б кому перед врядом словом або рукою загрожував, пхнув, або поранив, або вбив.

Артикул 63. Про те, де б воевода, староста або суддя, підсудок і писар, як земський, так і гродський вряд, або підкоморій, комісар, сидячи на суді, кого зганьбив або рукою замахнувся.

Артикул 64. Якби хто на роки земські або рочки гродські в тому повіті, де є осілим, приїхавши до часу відправлення років, кого поранив, насильство або шкоду яку вчинив.

Артикул 65. Що через слова непотрібні відповідача, так теж і інших, хто зі сторони приєднався із показаннями своїми, у позві не викладеними, не має суд припинятися.

Артикул 66. Як співвласників неподілених або учасників, тобто сябрів, до суду викликати.

Артикул 67. Про кривди, які б князям, панам, шляхті і їхнім слугам і підданим від воевод, старост, державців і тивунів, лісничих і мостовничих наших, від їхніх осіб або від врядників їхніх, чи теж і від підданих наших діялися.

Артикул 68. Про міщан і людей наших і про кривди їм від шляхти.

Артикул 69. Про міщан права магдебурзького.

Артикул 70. Про учасників, котрі якої справи домагатися схочуть, що інших своїх учасників на одні роки судові земські, як на рок завитий, викликати мають.

Артикул 71. Про вимагання за спорідненістю або за яким іншим правом маєтків, які у різних повітах лежать.

Артикул 72. Хто б, будучи викликаний до суду про маєток, позивача не визнав би як нащадка тієї особи, у якої щось відсуджує.

Артикул 73. Про те, що, будучи хто з якого маєтку про щось до суду позваний, не може те, не розсудившись, іншому відчужувати.

Артикул 74. Про заруку на річ відсуджену.

Артикул 75. Хто б після присяги про те ж судився, що перед тим на суді програв.

Артикул 76. Про свідків, які мають бути у суді прийняті.

Артикул 77. Про докази і спростування доказів.

Артикул 78. Хто до свідчення допущений має бути.

Артикул 79. Про свідків, що би хто хотів на них сказати.

Артикул 80. На своїх свідків у суді ніхто ні про що позивати не може.

Артикул 81. Свідченням трьох або двох свідків має сторона правоту свою підтвердити, і хто б, теж відклавши докази, допустив сторону до присяги.

Артикул 82. Про докази письмові.

Артикул 83. Про комісії наші, господарські, в яких справах мають бути призначені.

Артикул 84. Про роки сплати штрафів, судом призначених.

Артикул 85. Про полюбовний суд.

Артикул 86. Про апеляцію від суду до головних судів.

Артикул 87. Про позови, де б кілька братії або учасників викликали

кого до суду, а потім після судового рішення апелювали, а якби один з них до єднання вдався, інші, які не єдналися, можуть апелювати далі.

Артикул 88. У чому суд апеляцію допустити не може.

Артикул 89. Про рок завитий і про те, хто б неслухно апелював.

Артикул 90. У який термін апеляції від врядів наших бути мають.

Артикул 91. Про замовчання давності земської про маєток нерухомий і про стягнення, судом призначені.

Артикул 92. Про квалітвне вибиття із спокійного держання.

Артикул 93. Про нагадування врядове стосовно виплати суми грошей, судом присудженої, раніше, ніж возний поїде уводити у володіння.

Артикул 94. Про стягнення суми грошей, судом присудженої, якби хто її, згідно з рішенням врядовим, не заплатив, і теж про уведення у володіння маєтком присудженим.

Артикул 95. Про того, хто б вряду якого до уведення у володіння не допустив після суду цього вряду, а не після трибунальського.

Артикул 96. Про таких, хто б під час судового спору між двома особами, він, третій, уведенню у володіння врядом перешкоджав.

Артикул 97. Про виконання уведення у володіння і стягнення з маєтку винуватого в інших повітах, якби нерухомості і іншої маєтності його у тому повіті, де стягнення призначене, не вистачило.

Артикул 98. Яким рахунком стягнення суми грошей, судом присудженої, з маєтку нерухомого вчинено бути має.

Артикул 99. Про сплату суми грошей, судом присудженої.

Артикул 100. Про відібрання маєтку або людей, ґрунтів після уведення врядом у володіння.

Артикул 101. Про стягнення вин врядами нашими, у цьому Статуті і у записах добровільних у врядах записаних.

Артикул 102. Про позивання самими панами про кривди їхнім слугам боярам і підданам.

Артикул 103. Як писар у написанні справ судових поводитися має.

Артикул 104. Про возного, якого латиною звуть єнерал.

Артикул 105. Про наклепників.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Про право на посаг і про віно

Артикул 1. Яким чином батько, видаючи дочку свою заміж, має закріпити і забезпечити запис віна від зятя.

Артикул 2. Як має муж жоні записати віно.

Артикул 3. Після смерті батьківської як дівки мають з маєтку отчизного виправовані бути.

Артикул 4. Про давність промовчування посагу.

Артикул 5. Про вдову, яка, виходячи заміж панночкою, після смерті мужа свого вдовою з дітьми дорослими зостанеться.

Артикул 6. Про вдову, яка, виходячи заміж панночкою, після смерті мужа свого вдовою безплідною зостанеться.

Артикул 7. Якби який-небудь осілий чи неосілий оженився в Литві.

Артикул 8. Про дівок, яка б без волі родичів заміж пішла.

Артикул 9. Про дівок, які після смерті родичів своїх без волі братів або стріїв заміж підуть.

Артикул 10. Хто б із двома або трьома жонами дітей мав.

Артикул 11. Про вдову, яка зостанеться з дітьми, літ не дорослими, і про дітей, без опікунів опісля померлих.

Артикул 12. Про вдів, яка б за простого чоловіка, не шляхтича, заміж пішла.

Артикул 13. Про вдову, яка хотіла би після смерті мужа свого за другого мужа піти.

Артикул 14. Про спадки, які порівну на сина і на дочок приходять, і про внесення матері, якби нікому не відписала.

Артикул 15. Про зрівняння внесення різних жон перед поділом маєтків дітям.

Артикул 16. Якби яка вдова заміж пішла.

Артикул 17. Про маєток, на якому муж жоні опрау вчинить.

Артикул 18. Про кривди, які діються від мужа з маєтку, вінованого жоні.

Артикул 19. Про бездітну жону.

Артикул 20. Про розлучення подружжі перед судом духовним.

Артикул 21. Про одруження людей убогих.

Артикул 22. Аби ніхто споріднених собі по крові до подружнього життя не брав.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Про опіку

Артикул 1. Про літа дітей неповнолітніх.

Артикул 2. Про опіку батьківську маєтками і маєтністю рухомою дітей всіх, їм після матері їх належною, і про власне набуття синів.

Артикул 3. Які опікунами бути мають.

Артикул 4. Наука опікунам, як мають опіку на себе брати.

Артикул 5. Якби опікун що неробством або недбалістю своєю дітям упустив.

Артикул 6. Опікун може кривди, завдані дітям, у суді доводити, але не може нічого втратити.

Артикул 7. Хто б дітей неповнолітніх до суду позвав.

Артикул 8. Діти неповнолітні не мають у суді відповідати, тільки в шести випадках.

Артикул 9. Про братів не відділених, дорослих і неповнолітніх.

Артикул 10. Опікуни не мають маєтки дітей продавати і втрачати, ані межувати.

Артикул 11. Старший син повнолітній не може братів неповнолітніх маєтки відчужувати або заставляти, окрім частки своєї, тільки за борги батьків своїх.

Артикул 12. Старші брати не можуть маєтку не поділеного втратити, ані заставляти, тільки те, що на частку їх припадати буде.

Артикул 13. Про братів повнолітніх, скільки їх буде, як маєток ділити і ним розпоряджатися мають.

Артикул 14. Опікун, держачи маєток в опіці, не має нічого за своєї вини з того маєтку втрачати.

Артикул 15. Якби опікуни, почавши справу в суді про кривди дітям, самі померли.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Про записи і продажі

Артикул 1. Про записи маєтків отчизних, материнських і всяким чином набутих.

Артикул 2. Якби кому потреба запис вчинити, крім років земських.

Артикул 3. Умова для перенесення запису з городу до земства.

Артикул 4. Не повинен ніхто нікому жодного спадку відписувати, чого в руках не має.

Артикул 5. Хто б кому відписав маєток або землю після своєї смерті, і той, кому відписано, того смерті не діждався і раніше помер.

Артикул 6. Хто б на яку річ дав запис, перед врядом визнаний, той запис має в силі zostатися при кожному праві.

Артикул 7. Про записи, які мають бути прийняті судом, крім офіційно невизнаних, і про позички купецькі.

Артикул 8. Про записи людей простих, вільних, похожих і в оренду відданих.

Артикул 9. Хто б від кого добивався спадку, а той би держав маєток за записом слухним.

Артикул 10. Про маєток заборгований і про давність земську.

Артикул 11. Про борги двох або декількох на одному маєтку.

Артикул 12. Кожна застава і борг позичений давності мати не повинні.

Артикул 13. Про спосіб доказування застави маєтку нерухомого, якби хто кого для повернення грошей позвав.

Артикул 14. Про відкладання суми за заставу.

Артикул 15. Про борги, якби хто, позичивши що кому іншому, сам помер, а той, який позичив, живим zostався.

- Артикул 16.* Про спадкування батьками після дітей.
- Артикул 17.* Про привілеї та інші всілякі записи, як їх жони, zostавшись після мужів, вживати мають.
- Артикул 18.* Якби хто, зобов'язавшись кому записом і його не задовольнивши, помер.
- Артикул 19.* Термін судового розгляду про заставлену річ має бути встановлений завитим.
- Артикул 20.* Якби хто маєток або яку річ рухому заставлену іншому в більшій сумі заставив.
- Артикул 21.* Про маєток, заставлений на строк, за умови втрати його.
- Артикул 22.* Про відняття маєтку заставленого.
- Артикул 23.* Хто б кого позвав про маєток, а позваний би перекупши-ка перед судом поставив.
- Артикул 24.* Про листи на борги, на маєтки і на застави, які згинули.
- Артикул 25.* Якби декілька персон одним листом кому-небудь зобов'язалися.
- Артикул 26.* Як багато без листа визнаного має позичити.
- Артикул 27.* Хто б яку річ рухому заставив на строк.
- Артикул 28.* Про річ рухому і заставу на певний час, без умови її викупу.
- Артикул 29.* Хто би кому коня або вола заставив без строку.
- Артикул 30.* Про речі заставлені, що згинули у чиемусь збереженні.
- Артикул 31.* Про заповідання речей рухомих, які у зберіганні чиемусь будуть.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Про тестаменти

- Артикул 1.* Хто може і не може в речах своїх рухомих тестамент чинити.
- Артикул 2.* Про тестамент на речі рухомі і на маєтки набуті, як має складатися.
- Артикул 3.* Про свободу відписувати на костел маєтки набуті.
- Артикул 4.* Якби кому прийшлося на війні або де в дорозі, або теж у чужій землі тестамент складати.
- Артикул 5.* Які печатниками і свідками при складанні тестаменту бути не можуть.
- Артикул 6.* За яких причин тестамент за законний прийнятий бути не може.
- Артикул 7.* Причини, за яких батько від синів або дочок відректися може.
- Артикул 8.* Ніхто не може челядину домовому ані полоненому своєму нічого відписати, вільним його не зробивши.

Артикул 9. Кожний слуга путний і міщанин міст непривілейованих і теж людина проста, як тестамент чинити мають.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Про підкоморіїв у повітах і про права на землю, про границі і про межі

Артикул 1. Про устанавлення підкоморіїв у повітах і про присягу їхню.

Артикул 2. Про обов'язки і повноваження суду підкоморського.

Артикул 3. Про оповіщення сусідів граничних і суміжних про виїзд на ґрунт спірний.

Артикул 4. Про такі ґрунти наші господарські, які б на час розмежування ґрунтів спірних шляхетських були прилеглими до границь ґрунтів шляхетських.

Артикул 5. Про рок завитий на виїзд підкоморія, і хто б до нього з причин правних не став.

Артикул 6. Аби підкоморій обов'язки за своєю посадою повністю виконував.

Артикул 7. Про апеляції на рішення суду підкоморського.

Артикул 8. Про такі спірні ґрунти, які знаходилися б на границі спільній двох повітів.

Артикул 9. Про прибутки підкоморія і про книги його.

Артикул 10. Про обрання підкоморієм коморників.

Артикул 11. Про те, якби на ґрунті земельному від самого підкоморія кривда кому діялася, або йому від кого.

Артикул 12. Про відібрання маєтку в границях.

Артикул 13. Про такого, хто без причин слухних, законних на рок за позвоу підкоморія не став.

Артикул 14. Про свідків, які мають бути допущені до свідчення.

Артикул 15. Хто б кому свідків ганив.

Артикул 16. Про землю відрубну і теж про черезполосні землі, як мають доведення чинити.

Артикул 17. Хто б мав вести судову справу з воеводою, зі старостою і державцем про землю свою, а той би мав маєток у тому ж повіті, де є врядником.

Артикул 18. Хто б кому границю або межу пошкодив.

Артикул 19. Про ліс сумісний і про просіки.

Артикул 20. Якби річка була границею.

Артикул 21. Яби хто своїм ставом інший став або сіножаті затопив або греблю до чужого берега насипав.

Артикул 22. Хто на чийй землі посіє збіжжя, як має заборонятись возним, щоб не звозив до судового розгляду.

Артикул 23. Якби хто землю держав, а інший без судового рішення жито пожав або пожате забрав, або бійку вчинив, або соху порував.

Артикул 24. Про введення у володіння маєтком за борг або з іншої причини, як це мають виконувати.

Артикул 25. Про маєток, який за взаємною згодою віддають до рук наших господарських.

Артикул 26. Про маєток, не розділений між братами або родичами.

Артикул 27. У чужої людини не повинен ніхто землю купувати без волі пана її.

Артикул 28. Про поручительство людей простих.

Артикул 29. Якщо які люди приходять на волю і, відсидівши волю, тікають геть.

Артикул 30. Про знайдення скарбу, захованого у землі або у якійсь схованці.

Артикул 31. Про водні порти і товари, що затонули у водах.

Артикул 32. Про дороги старовічні.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Про пуші, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті

Артикул 1. Про лови.

Артикул 2. Ціна диким звірам.

Артикул 3. Про борті, про озера і сіножаті, які будь-хто має у чужій пуші.

Артикул 4. Якби хто у чужому озері, розташованому у його пуші, рибу виловив.

Артикул 5. Якби хто застав чинюсь людину у своїй пуші і пограбував.

Артикул 6. Якби хто мав спір про борті або про входи у пуші.

Артикул 7. Якби хто виловив рибу з чужого озера, чи ставу, чи сажовки, або млина спалив.

Артикул 8. Про гніздо соколине або лебедине.

Артикул 9. Про боброві загати.

Артикул 10. Про хмільники.

Артикул 11. Про пастки на птахів.

Артикул 12. Якби хтось злодійським чином зіпсував комусь пастки на птахів.

Артикул 13. Устава дереву бортному.

Артикул 14. Ціна бджолам.

Артикул 15. Про вирубування гаю.

Артикул 16. Про обкрадання саду.

Артикул 17. Про пожежі у пущах і лісах.

Артикул 18. Про те, аби ніхто на чужих ґрунтах полювати не смів.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Про квалти, про побої, про головщизни
шляхетські

Артикул 1. Хто б на чий дім або на господу навмисно напав з метою вбивства.

Артикул 2. Про доведення нападу, як скаржник має підтверджувати і оскаржувати.

Артикул 3. Про насилля в костелах божих всякого віросповідання християнського.

Артикул 4. Про нападника і вбивцю, який, вбивши, з землі втече.

Артикул 5. Про спосіб виволання, якими словами має бути вчинено, і про утримання ката у суді гродському.

Артикул 6. Про замордування мужа або жони на смерть поміж них самих.

Артикул 7. Про вбивць батька або матері, також про вбивство дитини батьками.

Артикул 8. Якби хто брата або сестру вбив.

Артикул 9. Якби який слуга вбив або поранив пана свого.

Артикул 10. Про сварки.

Артикул 11. Про сварку вечірню.

Артикул 12. Про згвалтування дівки і жінки.

Артикул 13. Про насильне одруження дівчини, вдови і будь-якої жінки.

Артикул 14. Про вбивство за спонуканням [до поединку] або викликом на поєдинок.

Артикул 15. Якби хто вагітну жінку шляхтянку збив або конем потоптав і вбив.

Артикул 16. Про те, якби хто ножем або яким іншим, до бою непристосованим предметом, кого вбив або поранив.

Артикул 17. Про вбивство або поранення зрадливим, підступним способом.

Артикул 18. Про підпалювачів міст і домів.

Артикул 19. Якби хто вбив нападника і помічників його у домі своєму.

Артикул 20. Хто б насильницьким чином напав або наїхав на чужий маєток або на село, а той [власник], боронячи володіння свої, вбив [нападника].

Артикул 21. Хто б на кого на дорозі засідку влаштував і у тому сам вбитим був.

Артикул 22. Про те, якби хтось кого під час якоїсь сварки, не умисно, а обороняючись, вбив.

Артикул 23. Про ненавмисне, випадкове, вбивство.

Артикул 24. Про рану, в захисті спричинену або неумисно.

Артикул 25. [Про] слугу, який би пана свого захищаючи, кого вбив або поранив.

Артикул 26. Про вбивство людини мандрівної чи безплемінної.

Артикул 27. Про головщизни, покалічення і про нав'язки шляхетські.

Артикул 28. Хто би шляхтича взяв в ув'язнення своє свавільно і над ним знущався або його в ув'язненні заморив.

Артикул 29. Якби декілька персон шляхетських у вбивстві одного шляхтича були звинувачені.

Артикул 30. Якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича.

Артикул 31. Якби шляхтич на купців або інших людей простого стану на дорозі здійснив розбійний напад.

Артикул 32. Про такий розбійний напад, який би стався від підданих наших або чийхось слуг, бояр і [їхніх] підданих.

Артикул 33. Про розбійний напад, який би стався від татар.

Артикул 34. Про жінку вагітну, засуджену до страти.

Артикул 35. Хто має бути вільним від покарання за вбивство і про божевільних.

Артикул 36. Хто б злочинців, розбійників, злодіїв явних, людей виволаних у себе в домівці переховував.

Артикул 37. Про кривди від слуг і які без служби мешкають, також від бояр і підданих.

Артикул 38. Якби у злому ніхто нікому не допомагав.

Артикул 39. Про покарання людей простого стану за вбивство шляхтича.

Артикул 40. Про погрози здоров'ю підпалом.

Артикул 41. Якби шкода кому або квалт стався в чиємусь домі або на дорозі з відомості господаря домівки.

Артикул 42. Про гостя, як званого в дім, так і не званого.

Артикул 43. Хто б на чий маєток, на село, на людей, наславши [кого] або сам наїхавши квалтом, побив, пограбував.

Артикул 44. Якби було вбито когось із братів, або їхнього батька, або матір, сестру, або дитину в батька, матері.

Артикул 45. Хто з родичів має покарання за вбивство і головщизни добиватися.

Артикул 46. Про вбивство заміжньої жінки, хто судитися має.

Артикул 47. Про побої і рани шляхтича неповнолітнього.

Артикул 48. Про такого, хто б кому квалт, вбивство, побої або шкоду вчинивши, раніше судового розгляду помер.

Артикул 49. Про міщанина і про іншу людину простого стану, яка б шляхтича поранила.

Артикул 50. Про доведення шляхетства при присудженні нав'язки.

Артикул 51. За квалт посполитий сусідський.

Артикул 52. Про замовчування квалту, злодійства, підпалу і інших шкод.

Артикул 53. Якби хтось після поранення бенкетами і корчмами вештався і пив.

Артикул 54. Про поручництво за того, кого мав поставити перед судом.
Артикул 55. Якого в'язня в'язь наш не може на поруку віддати, а якого має давати.

Артикул 56. Якщо якийсь злочинець буде засуджений до страти, але від неї відкупиться, або за нього поручилися.

Артикул 57. Про те, якби якийсь шляхтич неосілий, вбивши когось під яким-небудь в'язем нашим або будь-де, і не розсудившись, геть поїхав.

Артикул 58. Про присягу при квалітивному нападі і шкодах, ним спричинених, також при спричиненні шкод на дорозі у присутності слуги або посланця.

Артикул 59. Про опис шкод у позові або про їхнє обґрунтування в усній скарзі.

Артикул 60. Про покарання таких жінок розпутних, які б дітей своїх або інших згубили.

Артикул 61. В якому випадку і коли шкрутиніум має бути допущений.

Артикул 62. Хто на шкрутиніум має виїжджати і про призначення часу виїзду на нього.

Артикул 63. Яким чином шкрутиніум має бути вчинений.

Артикул 64. Як сторони і в'язь після шкрутиніуму поводитися мають.

Артикул 65. Про посилення від нас, Господаря, на шкрутиніум.

Артикул 66. Про посилення від суду головного на шкрутиніум.

Артикул 67. Про апеляції у справах кривавих від якого-небудь в'язь судового до суддів головних і про віддання на поруку засуджених до страти.

Артикул 68. Про непереховування виволанців в усіх панствах наших.

РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ

Про головщизни і нав'язки людей простого стану, і про таких людей і челядь, яка від панів своїх відходить, також і про слуг приказних

Артикул 1. Про вбивство шляхтичем людини простого стану.

Артикул 2. Про вбивство між людьми простого стану.

Артикул 3. Про головщизни і нав'язки людей простого стану.

Артикул 4. Головщизни, нав'язки тивунам, ключникам, війтам, старцям, лавникам сільським.

Артикул 5. Про головщизну ремісним людям.

Артикул 6. Про головщизни і нав'язки міщанські, міст привілейованих і менших.

Артикул 7. Про головщизни і нав'язки жидівські.

Артикул 8. Що мають носити жида.

Артикул 9. Жид, татарин і кожний бусурманин на в'язь призначеними [бути] і християн у неволі мати не повинні.

- Артикул 10.* Про головщизни і нав'язки татарам.
- Артикул 11.* Людина вільна ні за який злочин у неволю віддана бути не має.
- Артикул 12.* Про людину отчизну.
- Артикул 13.* Про пропуск давності людиною прийшлою, вільною.
- Артикул 14.* Про підданих отчизних, челядь двірну отчизну, куплену або полонену, також і про слуг приказних і людей прийшлих, які від панів своїх утікають.
- Артикул 15.* Про людину отчизну і челядника невільного, хто б їх викрав.
- Артикул 16.* Про спіймання втікача, людини або челядника власного при зустрічі на дорозі.
- Артикул 17.* Як челядь двірна або полонена, яка втекла, має бути за-явлена і видана.
- Артикул 18.* Про челядь двірну і полонену, яка втече від пана свого.
- Артикул 19.* Про вільних людей, які в голод продають себе в неволю і про продаж іншої челяді невільної.
- Артикул 20.* Хто б у голод челядь свою вигнав.
- Артикул 21.* Які мають бути невільники.
- Артикул 22.* Якби хто кому слугу дав у служіння, а той слуга, зашкодивши, втік від нього.
- Артикул 23.* Якби слуги за наказом панським злодія чи якого злочинця пана свого наздоганяти і ловити не хотіли.
- Артикул 24.* Про лезних людей і про тих, які, будучи без служби і неосілими, до міст наших господарських, князівських і панських приходять.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Про грабежі і нав'язки

- Артикул 1.* Про захоплення стада кінського і про ціну його.
- Артикул 2.* Яким чином мають поводитися при потраві, і про грабежі при потраві.
- Артикул 3.* Хто б під шляхтичем або під шляхтянкою грабіж вчинив.
- Артикул 4.* Про грабіж людини князівської, панської і земянської.
- Артикул 5.* Ціна коням робочим доморослим.
- Артикул 6.* Ціна худобі малій і великій.
- Артикул 7.* Ціна птахам домашнім.
- Артикул 8.* Ціна птахам, яких для мисливства тримають.
- Артикул 9.* Ціна збіжжю, сіну і речам городнім.
- Артикул 10.* Ціна речам домашнім стравним.
- Артикул 11.* Ціна речам домашнього виробництва, до одягу належних і іншим.
- Артикул 12.* Ціна собакам.

Артикул 13. Якби кого пес неприв'язаний укусив або обгавкав його, і теж, хто би пса вбив.

Артикул 14. Хто б у домі своєму мав пса або тварину, які б сусідам шкоду чинили.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Про злодійство всякого стану

Артикул 1. Про спійманого з поличним слугу і підданого чийогось, куди мають бути ведені.

Артикул 2. Про задоволення вимог із села при звинуваченні у злодійстві.

Артикул 3. Про спійманого з поличним у містах наших господарських і про звід злодійства, з чим де-небудь хто спійманий буде.

Артикул 4. Про те, що би сталося на торгу чи на ярмарку і в свято.

Артикул 5. Як мають у домі чиємусь поличне застати.

Артикул 6. Про затримання злодія при зустрічі на дорозі.

Артикул 7. Про важливість поличного, за яке злодій смертю має бути караний.

Артикул 8. Для спокою посполитого перепона від злодійства.

Артикул 9. Про гоніння сліду у якій-небудь шкоді, спричиненій крадіжкою.

Артикул 10. Якби хто де-небудь шляхтича осілого або неосілого безвинно і без поличного у злодійстві звинуватив.

Артикул 11. Про звинувачення у злодійстві шляхтича неповнолітнього, також і простих людей.

Артикул 12. Про звинувачення.

Артикул 13. Хто би злодія викритого, відомості про нього маючи, у себе у домівці переховував.

Артикул 14. Про обкрадання свірні або кліті панської і шляхетської, і теж кліті мужицької.

Артикул 15. Про поличне, яке знайдуть у домі людини непідозрюваної або теж і підозрюваної.

Артикул 16. Про злодія, якого на злодійстві не в домі спіймають.

Артикул 17. Про знаки злодійські на людину підозрювану.

Артикул 18. Тричі злодія викритого в один день катувати можна.

Артикул 19. Про злодіїв і розбійників, які б вряdnика свого звинуватили.

Артикул 20. Про людину, яка раніше не була підозрюваною.

Артикул 21. Про вбивство злодія, [спійманого] з поличним.

Артикул 22. Хто б що вкрав з двору нашого господарського.

Артикул 23. Про жінок і дітей, які вживали речі крадені.

Артикул 24. Про видання поличного з вряду нашого, і теж з двору князівського, панського і шляхетського.

- Артикул 25.* Про прибудну худобу.
- Артикул 26.* Про крадіжку збіжжя всякого у копах на полі або у скиртах складеного, також і сіна.
- Артикул 27.* Про крадіжку в ставку або в сажовці.
- Артикул 28.* Про шкоди, які стануться під час пожежі або повені.
- Артикул 29.* Про таких свавільних людей, які б, підмовивши жінку заміжню, з нею від'їхали.
- Артикул 30.* Про покарання чужолозтва.
- Артикул 31.* Про покарання зводень.
- Артикул 32.* Про вбивство бенкарта.
- Артикул 33.* Про корчми таємні.
- Артикул 34.* Хто б кого звинуватив і до суду привів, має негайно зобов'язатися підпискою про термін, в який має доводити.
- Артикул 35.* Про циган.
- Артикул 36.* Про нову назву челяді двірної замість тієї, які звалися до цього невільниками.
- Артикул 37.* З якого часу цим Статутом судити мають.

Розділ ПЕРШИЙ

ПРО ПЕРСОНУ НАШУ ГОСПОДАРСЬКУ

АРТИКУЛ 1

**Усі обивателі Великого князівства Литовського
цим єдиним правом писаним і від нас даним
судимі бути мають**

Наперед, ми, Господар, обіцяємо і зобов'язуємося під тією ж присягою, яку вчинили усім обивателям усіх земель панства нашого, Великого князівства Литовського, що усіх княжат, панів-рад, духовних і світських, панів хоруговних, шляхту, міста і усіх підданих наших усіх станів, у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, і [у] інших всіх землях, здавна до цього панства прислухаючих, починаючи від вищого стану аж до нижчого, цими єдиними правами і артикулами, у цьому ж Статуті нижче писаними і від нас даними, судити і вирішувати справи маємо. Також чужо-земці заграничники Великого князівства Литовського, приїжджі і яким-небудь іншим чином прибулі люди, цим же правом мають бути судимі, і в тих врядах, де хто завинив.

АРТИКУЛ 2

**Ми, Господар, зобов'язуємося нікого не карати
за заочним звинуваченням, хоча б торкалося образи
величності нашої господарської чи державної зради.
А хто б теж на кого що несправедливе в тих речах вів
про образу величності нашої господарської
або зраду державну і не довів, тим сам покараний
бути має**

Теж, названим прелатам, княжатам, панам радам, духовним і світським, панам хоруговним, шляхті і містам земель Великого князівства Литовсько-

го і всіх інших земель, здавна і тепер до цього панства, Великого князівства Литовського, належачих, обіцяємо словом нашим господарським, що на жодну людину тих станів вищеназваних явне переслідування чи слідство чи тайна підозра не будуть вестись, яким-небудь покаранням грошовим, кривавим, ув'язненням, чи відняттям чинів, посад або маєтків звинувачувати і карати не повинні і не будемо до того, як на сеймі в суді явному, у відповідності до порядку судочинства і закону, коли скаржник, тобто позивач, і відповідач — звинувачений, особисто постануть і переконливо будуть переможені. Які судом будуть визнані винними, мають бути карані покараннями, в артикулах нижче описаними. А хто б теж, обмовляючи кого у тих справах про образу величності нашої або зраду державну, звинувачував безсоромно і брехливо, а загрожували б такому звинувачуваному безчестя чи смерть або яке інше покарання, тоді той, хто на кого мовить і веде, а не доведе, тим покаранням сам покараний бути має.

А Р Т И К У Л 3

**Образа величності нашої господарської,
як її розуміти треба і як за те карати**

Якби хто змову або замах, або бунт учинив проти здоров'я нашого господарського, хоча б Господь Бог і не допустив, щоб ця змова була здійснена, такий за слушним доводом, як про те нижче в артикулі п'ятому цього розділу є описано, честь, життя і маєтки втрачає. Теж величність наша ображена буває з тієї причини, де б хто бунтував, спокій громадський порушуючи проти нас, Господаря, або на шкоду державі монету без волі нашої бив, або по смерті Господаря, також і нащадків наших, королів польських і великих князів литовських, маючи намір захопити владу в цьому панстві, Великому князівстві і Господарем у ньому бути, і військо і люд служивий збирав, виводив. Хто б теж з неприятелями нашими порозуміння мав, листи до них або послів з порадами супроти нас, Господаря і держави, або з засторогою посилав і тим неприятелям яку поміч давав. Хто б теж замок наш неприятелю зрадою віддав, крім причини голоду гвалтовного, хто б теж людей неприятельських до панства нашого, Великого князівства Литовського, зрадливо привів, а те б про нього слушно і справедливо було доведено таким же доводом, як нижче написано, такий по праву, крім розсуду нашого з пани-радами нашими Великого князівства Литовського, честь і життя втрачає. А сини такого зрадника дорослі і які б теж за доводом слушним були обізнаними з тією зрадою батьківською, також честь і життя втратити мають. А ті сини, які не досягли повноліття, або інші, і дорослими будучи, і тієї зради батьківської не відали, такі ні честі, ні життя не будуть втрачати. Проте і такі неповнолітні і дорослі, які про зраду батьківську не знали, за такий злочин батька свого від всіх маєтків отчизних, вислужених та іншим яким-небудь чином здобутих, назавжди відпасти мають. А всі маєтки зрадника такого мимо дітей і родичів

на державу і на нас, Господаря, до столу нашого Великого князівства перейдуть. А жони таких зрадників, які не будуть відати тієї зради мужів своїх, і те доведуть присягами своїми, такі маєтків своїх батьківських і материнських і віна, до вчинення тієї зради їм від мужів їх відписаного, не втрачають. А дочки теж тих зрадників ніскільки поштивості своєї не втрачають, але до маєтків батьківських не прийдуть, тільки після смерті матерів своїх до маєтків материнських і до віна матері разом з синами, як вище описано, невинними, згідно з правом їх природженим приходити мають.

А Р Т И К У Л 4

**Про образу величності нашої господарської,
як кожний звинувачений відповідати повинен.
І про того, хто застереже, і де таких судити.
Також про слово, сказане чи написане
про Господаря**

Теж, якби хто якого-небудь стану підозрювався, що величність нашу господарську образив, такому жодний привілей, ані знатність, ані достоїнство не мають допомогти, ані сам він ними захиститися не може, щоб не нести відповідальності, і де буде правом переможений, щоб не міг покаранний бути. А хто би в час перед вчинком, милуючи Господа Бога і пана свого і державу, чесно застеріг або розповів про такі речі, той ласки нашої господарської і честі підвищення гідний буде. Адже в тому злочині, щодо образи величності нашої господарської, де кому йде про честь і про життя, таку шляхту, підданих наших ніде інде, тільки на сеймі великому вальному з пани-радами нашими Великого князівства Литовського, ми, Господар, судити і згідно зі злочином кожного їх тим покаранням, як вище описано, карати накажемо.

А де б теж, хто заочно що образливе про нас, Господаря, сказав і теж, хто б особу нашу господарську явно і через листи свої і за допомогою явних писаних листів своїх, або власноручно підписаних поносив, тоді про те перед нами, Господарем, на рок завитий має бути позваний. І, якщо буде доведено у відповідності до права шляхтою цього панства за його і тих свідків присяги, що щось образливе про нас, Господаря, сказав або писав неправдиве, тоді за те повинен буде в замку верхньому віленському, у в'язниці для іменитих сидіти шість тижнів і не більше. А може і менше, за милістю нашою господарською, а неосілий — там, де ми, Господар, призначимо, але не де інде, а тільки у Великому князівстві Литовському. А таку справу на першому року теж не де інде, тільки у Великому князівстві Литовському з пани-радами нашими судити маємо, у жодну лімітацію тієї справи не впускаючи. А якби що на першому року не скінчилося, тоді вже звинувачений в тому вільний бути має. А якщо буде встановлена невинуватість звинуваченого, тоді той, хто такого обмовив, сам тому покаранню підлягає. А для

цього ми, Господар, того, хто про такі розмови або писанину нас повідомить, поіменно у позві писати накажемо. Проте, якби хто з глупоти або божевільності здійснив такий злочин, за те ми, Господар, братися не будемо.

АРТИКУЛ 5

Про доказування образи величності нашої господарської

Як і у кожному злочині, за який смертю карають, існує потреба в доказах явних і ясних, так і за образу величності нашої, не за кожним дізнанням чи обмовою будемо негайно притягати наших підданих. Але хто кого в ображенні величності звинувачує, має довести свідченнями віри гідними і поза підозрою людьми добрими, шляхтою, семи свідками і їхніми і своєю присягою, і те за переконливих правних доказів і явних, а не спростовуваних знаках того злочину. А якби хто кого обмовив у тому злочині, а особливо, якби звинуватив, що на здоров'я Господаря посягав або державу зрадити і до занепаду привести хотів, а до того готувався і замах робив, то такий обвинувач, якби таким явним доказом слідство не переконав, сам відсудженням поштивості і смертю має бути покараний.

АРТИКУЛ 6

Якби хто-небудь з держави нашої до землі неприятельської втік

Теж уставуємо, якби хто-небудь з підданих наших утік з держави нашої до землі неприятельської зі злим умислом зради і на шкоду нам, Господарю, і державі, такий честь втрачає. А діти за такий злочин батька свого поштивості своєї не втрачають, але від маєтків батька свого, які до столу нашого господарського приєднані бути мають, віддаляються, усі ж такі маєтки зрадників, які до нас, Господаря, приєднані, ми, Господар, ніколи нікому віддавати не маємо, аби на всі часи зрада такого злочинця була показана. А кожний, хто б таких благ у нас, Господаря, собі випросив, а йому про те нагадали, а він до столу нашого господарського повертати не хотів, тоді і той сам за такого втікача відповідати має. А от діти того зрадника, якби що мали набутого власними силами, або перед тим злочинном батька свого від нього виділені були, тоді при тому зостатися мають. Таким же чином і жони, якщо не будуть знати про зраду чоловіків своїх, такі у тому будуть захищені, як у третьому артикулі цього розділу про таких написано. А якби той зрадник, втікаючи до землі неприятельської, був спійманий, той життя і поштивість втрачає. А оскільки свою платню вже взяв, діти його, як при честі, так і при маєтках батька свого зоставатися мають, таким же чином і жони при маєтках, які їм належали.

АРТИКУЛ 7

**Якби батько від дітей втік до землі неприязельської,
також і які родичі, і про те, хто б такого спіймав
або вбив**

Також постановляємо, якби батько від дітей втік до землі якого неприязеля нашого і цієї держави нашої, Великого князівства Литовського, а дітей у маєтку залишив самих по собі, тоді маєтки його до нас, Господаря, і до держави переходять, тому, що за злочин батька їхні діти вже віддалені від маєтків. А вже який син був би виділений від батька свого і до його втечі мав частку в утриманні своєму, і мешкав би там без батька не в одному місці і не в одному домі з ним, і про ту зраду і злочин батька свого не знав і не був би в цьому підозрюваний і присягнувся в цьому, тоді такі сини і дочки поштивостей своїх, маєтків батьківських і материнських не втрачають. А якби який рідний брат чи дядько, або хто інший з рідні втекли до землі неприязеля нашого і земель поганських ворожих, тоді майно, що ділиться, тобто частка його, буде виділена вона чи ні, переходить до держави і до нас, Господаря, до столу нашого. І жоден родич до того нічого не повинен мати. Також те братам і близьким, як їхній поштивості, так і часткам маєтків їхніх, шкодити не має. А хто б такого зрадника втікаючого вбив або живого до нас і вряду нашого привів, такому поштивості те шкодити не має, але ще за те удостоєний буде ласки нашої господарської. А якби такої зрадливої втечі не довів, тоді сам тим має бути покараний, як про докази і про покарання вище, [де] про образу величності нашої описано, про того, хто кого в чому звинувачує, але не доводить. А хто переслідує такого зрадника, повинен повідомити, перш за все, найближчий вряд про те, що за тим втікачем гониться. А цей артикул стосується всіх людей, будь-якого стану чи народу, які б за той злочин спіймані були як пограничними старостами, так і іншими особами, які б за ним гналися; і до якого вряду такий зрадник спійманий буде переданий, має бути в ув'язненні затриманий до сейму, а на сеймі тим же правом має бути суджений, крім людей стану простого, які і без сейму суджені і покарані бути мають на вряді тому, де будуть спіймані.

АРТИКУЛ 8

**Якби зрадник кому маєток заставив або продав
перед тим, як з землі втік**

Також, якби який зрадник, перш ніж до земель неприязельських втече, будучи ще в державі нашій, продасть або заставить кому який маєток чи людей, або землю, тоді той, хто купить або візьме під заставу, надасть на те належні листи вряду, засвідчені врядовими людьми про те, що володіє маєтком на законних підставах, тоді той, такий маєток, купле-

ний навіки чи взятий під заставу до повернення йому суми боргу, держати спокійно має. А якби таких доказів правних належних не надав, тоді той куплений чи взятий під заставу маєток втрачає. А про чисті борги, належно оформленими записами на маєток втікача внесеними, хоча б ще хто перед втечею у відповідності до записів у володіння маєтком не вступив, так це розуміти треба, що той, хто з такими боргами залишиться, має присягнути про те, що, коли давав ту суму грошей, про його злий умисел не знав. У цьому випадку суми своєї втратити не повинен, зберігаючи чинними перші записи, як про те у розділі сьомому нижче описано. А де б трапилось, що той, хто до землі неприятельської втік, залишив маєток, отриманий у кого-небудь під заставу, або такий, на який хто-небудь через свою спорідненість, або які збитки чи шкоди від нього позивав до його втечі, тоді на заставленому маєтку ми, Господар, тільки суму, яку цей втікач на ньому мав, дивитися маємо. А прийнявши суму, маєток тому повернутий бути повинен, кому право власності належить. А про такий маєток, якого б хто добивався спорідненістю або за дозволом з нанесення шкоди і образ, ми, Господар, через інстигатора або нашого представника на тому ж суді, до якого цей втікач був позваний, правосуддя у відповідності до права загальним дати маємо, після оповіщення і встановлення нами року листом відкритим у тому суді, яким будуть видані позови, від якого раніше вони видавались. Зазначений лист має бути вручений у тому ж маєтку, про який судовою справою, перед початком років земських або рочків гродських за шість тижнів. А той, хто отримає від нас такий маєток, як найшвидше має нам про той лист судовий дати знати. А якби з якихось причин на перші роки або роки на ту справу нікого від нас не послали, тоді суд справу ще до других рочків відклавши, повторно це своїм листом нам повідомити повинен. А то вже буде рок завитий, на якому, якби ми нікого і не послали, суд має далі згідно з правом вислухати докази, здійснити правосуддя і нам про те листом своїм судовим повідомити через ту ж сторону позовну. А ми, Господар, будучи охоронцем справедливості, від Господа Бога поставленим, подивимося, чи визнати з пани-радами нашими суд врядовий слушним, і відповідно до цього сторону позовну захищати повинні.

АРТИКУЛ 9

Про спокійну і благочестиву поведінку при дворі нашому господарському

Постановляємо, де б хто, будучи при дворі нашому, але не поважаючи пристойно зверхності нашої величності, смів би на те не зважати і кого іншого у палаці нашому ноносити словами швидкими, ущипливими, славі добрій і поштивості шляхетській шкідливими, а про те б скривджений до нас звернувся зі скаргою, тоді ми у тій справі ображеному правосуддя негайне на завтра ж, і не далі, ніж третього дня, маємо з пани-радами

нашими, які при нас на той час будуть, здійснити, а коли знайдеться в тому винуватий, маємо того за вину проти нас ув'язненням у замку на шість тижнів покарати; а стороні, що скаржиться, правосуддя у відповідності з правом учинити. А хто би на кого перед нами, Господарем, або хоча б і не на наших очах, але в палаці, замку і на дворі нашому замахнувся рукою і дав кому іншому поличник, такий через вряд двору нашого має бути відразу ж затриманий і, не відпускаючи з замку або з двору нашого, поставлений перед нами і суджений. А знайдеться при розгляді справи, що він і зачинателем був і ударив, за ту вину проти нас має бути караний ув'язненням, сидінням у замку нашому, де буде воля наша, в тій державі нашій, чверть року. А тому ображеному нав'язку згідно зі станом його, подвійну, має відразу ж, без складання жодних рочков, виплатити. А якщо при поличнику розкривавить, тоді нав'язку також подвійну платити має і півроку ув'язнення терпіти повинен буде. Хто би також перед нами, Господарем, меча, шаблю або яку іншу зброю дістав і поранив, той життя втрачає. А де б від тієї рани помер або хто відразу вбитий буде, той життя і поштивість втрачає. А головщизна або нав'язка подвійна з маєтку і маєтності його має бути виплачена і відправлена без проволоки. А якби хто, штовхнувши кого і діставши зброю перед нами, не вбив і не поранив нікого, той руку втрачає. А хто б у замку, у палаці або у дворі тому, де ми б самі особою нашою господарською були, на кого іншого зброю для звади дістав, такий, якби і не поранив, ув'язненням до вежі замку на чверть року без всякого спуску покараний буде. А якби поранив, тоді за доказом руку втрачає, а з маєтку і маєтності рухомої пораненому нав'язка подвійна стягнута бути має. А якби хто так шкідливо був поранений, що не міг би жити, тоді за такого пораненого шляхтич і всякого стану і достоїнства чоловік має бути через нас або вряд наш двірний присягою зобов'язаний до розгляду справи, поки той поранений від тих ран помре, або живий зостанеться. А якби від тих ран помер, тоді той, хто поранив, судом за доказами смертю має бути покараний, а головщизна з маєтку або маєтності винуватого також подвійна сплачена буде. А де б хто не тільки в палаці і дворі, але в місті, на вулиці або в домі і на будь-якому місці в місті тому, де ми самі персоною нашою господарською будемо, кого поранив, побив або на смерть забив, тоді той такому ж покаранню підлягає, як тоді, коли б у палаці нашому те зробив. А якби хто, будучи про такий злочин через вряд наш двірний звинувачений, не виправдавшись, від'їхав, тоді такий за доказами і переконаннями сторони, яка скаржиться, згідно із законом має бути відразу ж з держав наших вигнаний, а за злочин, здійснений перед нашими очима, або за від'їзд після присяги, і честі позбавлений. Але нащадки за злочин батька свого ніякій відповідальності за те не підлягають, тільки стороні ображений в залежності від вини, з маєтку і маєтності його виплата зроблена бути має. А хто б до попередження від'їхав і не був би особисто попереджений про невиїзд, підлягає виклику позвою з нашого двору протягом двох тижнів, і направляється та

позва на осілого до найближчого маєтку його. А для неосілого така позва видана має бути пририта до брам замкових і міських і при костелах і через возних оголошена, рок йому для слухання справи також за два тижні призначаючи. А не з'явиться і за позвою, то так само, як вище описано, вигнання та інші покарання згідно зі злочином проти нього застосовуватися мають. Але якби яка справа торкалася честі, тоді те аж на сеймі з пани-радами нашими тутешньої держави судити маємо. А коли буде такий свавільний на гарячому злочині спійманий, а той би злочин карався позбавленням честі і смертну кару за собою тягнув, тоді такий, як той, хто сам собі тим злочином вольність свою шляхетську зруйнував, має бути в легке ув'язнення до сейму посаджений, і потім на сеймі першому до розгляду тієї справи поставлений.

АРТИКУЛ 10

**Про заборону вештання і стрільби непотребної
з рушниць і з луків при дворі нашому господарському
і при кожному в'язді нашому судовому**

Ще також, вбачаючи в багатьох людях зухвальство і свавілля збиткові, і бажаючи те строгістю права посполитого обмежити і попередити, уставуємо, аби жодний будь-якого стану будучи, не смів при дворі нашому господарському, коли де двором нашим мешкати будемо, як у палаці і дворі нашому, так і містом, озброєним і з жодною іншою зброєю ходити, особливо з рушницею, арбалетом і луком, і з жодною іншою вогнепальною зброєю, крім меча, палаша, шаблі, шпаги та іншої ручної зброї. І тому кожний, приїжджаючи до міста того, де мешкати будемо, повинен буде рушницю перед містом розрядити пострілом, і відразу ж після приїзду рушницю, арбалети, луки й іншу вогнепальну зброю в господі заховати, і з ними по місту, і у палац, ані до в'яздів наших, як вдень, так і вночі, ходити і стрілянини жодної у місті і в господі чинити не має. А де б хто кого яким пострілом у палаці або у дворі нашому господарському поранив, той відповідно до закону смертю за те покараний бути має. А якщо хто кого в місті, на вулиці або в господі пострілом поранив, той має у вежі на дні півроку сидіти і рани подвійно оплатити. А якби у палаці, або у дворі нашому, там, де самі двором нашим будемо, пострілом вбив, такий поштивість і життя втрачає. Проте, це дітям і нащадкам його нічим шкодити не буде, тільки головщина з маєтку або маєтності його сплачена бути має. А якби хто кого у місті тому, де ми, Господар, двором нашим [стоїмо], на вулиці або в господі пострілом яким вбив, той смертю карається, а дітям або близьким забитого головщина потрійна відповідно до стану його з маєтку і маєтності такого вбивці сплачена бути має. А хто б супроти цієї устави і наказу нашого, посмів з рушницею або луком містом ходити, або до палацу, або до двору нашого прийти, хоча би з них і не стріляв, не поранив, ані вбив, такий зброю ту на в'язд наш втратить. А до того

стягується штраф вряду маршалка нашого або тому вряду, до якого б зі зброєю такою прийшов, повинен буде дванадцять кіп грошей заплатити і поки те заплатить, у в'язниці сидіти має. А хто б не мав чим штраф той заплатити, той дванадцять тижнів у в'язниці сидіти має. Але для направи до ремісника рушниць незаряджені і луки без стріл приносити і назад відносити вільно. А для притягнення до судового розгляду за таким звинуваченням ми, Господар, і вряду наші двірні, чинити будемо згідно з артикулом вищеописаним у дев'ятому розділі. А оскільки вряду наші судові за дорученням нашим, захищаючи справедливість людську, місце наше господарське займають, тому безпеку їх охороняючи, хочемо мати, щоб такий же спокій з боку невикористання тієї згаданої стрілянини, був дотриманий завжди так при судах земських, гродських, підкоморських і комісарських. А проти порушників цієї постанови при врядах наших таке покарання має бути застосоване, як тут у цьому артикулі нижче описано. Тобто, де б хто з рушницею або луком містом ходив або до вряду нашого судового приходити смів, хоча б з них і не стріляв, не поранив, ані вбив, такий таким же покаранням покараний бути має, як і тоді, якби те при дворі нашому господарському зробив. А якби хто винний відразу заплатити не хотів, тоді те з маєтку його порядком, цим Статутом встановленим, стягнуто бути має. А хто б з рушницю або з лука якимось чином пострілом ранив кого, будь то в місті, в господі або перед судом, той має нав'язку подвійну згідно зі станом пораненого, на підставі доказів за рішенням того вряду, який проводив судовий розгляд про те, заплатити, і, будучи винним, зобов'язаний з'явитися до розгляду справи за наказом врядовим. А до того за те свавілля у вежі земляній чверть року сидіти у дворі нашому судовому того ж повіту. А хто би згідно з наказом не виправдався, поїхав або ув'язнення прийняти не хотів, той, де буде про те позваний на рок перший завитий до того ж вряду, під судом якого те все станеться, подвійному штрафу вищеназваному підлягати має. А де б і за позволю не став або і ставши і будучи визнаним судом винним, судові рішення про ув'язнення виконати не хотів, той для вирішення питання про вигнання до нас, Господаря, відсланий має бути. А з канцелярії нашої негайно розпорядження про вигнання має бути дане, виганяючи [його] з усіх держав наших, і чинити з ним мають так, як в інших артикулах про вигнанців описано. Але якби хто кого якою зброєю, з рушницю або з лука, яким-небудь пострілом убив, а був би на гарячому спійманий, або за наказом врядовим сам став перед судом і слухними доказами буде доведена в тому його провина, такий життя втрачає. А головщизна потрійна згідно зі станом забитого дітям або близьким його з маєтності цього вбивці, рухомої і нерухомої, сплачена і стягнута бути має. І де б таке сталося у вряді земському на роках земських, тоді такого, засудженого до смерті, вряд земський і суд підкоморський і комісарський мають до вряду гродського на виконання покарання згідно зі злочиним його відіслати. А вряд гродський повинен буде те виконати, поступок у тому не робити, згідно з присягою своєю, при вступі на посаду вчиненою. А якби та-

кий обвинувачений через наказ в'язничий, не виправдавшись, поїхав, той, будучи викликаним до в'язниці гродського і правом слухним переконаний, також життя втратити має. А головщина четверна стягнута бути має з маєтності його.

А де б і за позволю не став, той уже самим вчинком і неповагою до правосуддя не тільки життя, але і честь втрачати буде за вимогою в'язничою, за рішенням нашим господарським і панів-рад цієї держави, на сеймі, за доказами, наданими обвинувальною стороною, згідно з правом остаточно вирішеним, там же перед в'язничим нашим гродським на встановленому року запозваному. А неосіла людина у цій державі нашій, якби була притягнута до суду у дворі нашому господарському або в'язничим нашим судовим, за яким-небудь звинуваченням у злочинах вищеназваних, і, не виправдавшись перед заборною або і після заборони в'язничої, або після винесення вироку, не виконавши вимог і ув'язнення не відбувши, від'їхала, така, де буде затримана яким-небудь в'язничим, там, цим в'язничим, при наданні письмового судового вироку того суду, від якого втекла, тими покараннями вищеописаними, згідно з тяжкістю злочину свого покарана бути має. А якби справа торкалася злочину кривавого, вбивства, такий неосілий, по отриманню справи від в'язниці нашого, при якому те було, поштивості і життя через нас, Господаря, на сеймі позбавлений бути має, а за рани вигнанням з держав наших покараний буде.

А Р Т И К У Л 11

Хто би виступав проти нашого рішення

Теж уставуємо, що якби ми, Господар, з пани-радами нашими винесли рішення, а хто би посмів проти того рішення нашого і після винесення що-небудь проти мовити, тоді такий, якого б стану не був, як високого, так і низького, має сидіти в замку нашому шість тижнів і це нікому не має бути відпущено.

А Р Т И К У Л 12

Хто б випадково до землі сусідів наших утік, і про надавання таким кглейту

Уставуємо теж, що якби хто з якої-небудь причини, крім образи величності нашої і зради державної, з'їхав до землі якого сусіда нашого, за винятком землі неприязельської, такий поштивості, життя, ані маєтку не втрачає, єдине, має виправдатися перед тим, хто буде звинувачувати, і ласку нашу господарську знайде за кглейтом нашим. А той кглейт наш на в'язнях скрізь, де такий буде знаходитися, а особливо у містах, на тор-

гах і при костелах, має оголошуватися і прибиванням цидул сповіщати і дату видання кглейту повідомляти. А те для того, аби собі тим кращу безпеку міг мати. А якби на той час не отримав собі ласки нашої господарської і перед тим, кому завинив, не виправдався, тоді мають такого за границі держави нашої за тим же кглейтом нашим пропустити, тільки не до землі неприязельської. А те мають чинити перед виданням кглейту. А нам, Господарю, вільно буде кглейт наступний дати ще раз, вдруге, а надалі і втретє для того, щоб себе від вигнання до року і шести тижнів вигнаний зі стороною своєю супротивною вирішити і ласку господарську собі повернути. І хоча б хто більше над те кглейтів з канцелярії нашої одержав, такий кглейт жодної сили і значення, крім зволікання правосуддя, для того, хто одержав мати не буде. Таким же чином треба розуміти і надання кглейтів тим, які би за неявку перед нами, Господарем, або перед судом головним, так само судом гродським і земським, або при недопущенні до вступу у тимчасове володіння маєтком, згідно з цим же Статутом, вигнанню піддавалися.

А Р Т И К У Л 1 3

Про порушення і невиконання кглейту

Теж уставуємо, якби ми, Господар, своїм кглейтом кого забезпечили, і той би кглейт відкрито був оприлюднений, за яким би він, звинувачений, на судовий розгляд до нас або доряду нашого приїхав, а хто б такого в цей час поранив, тоді за рани подвійну нав'язку платить, а за порушення кглейту півроку у вежі на дні сидіти має. А якби вбив без всякої причини, такий сам має бути покараний смертю, як той, хто кглейт наш господарський не виконав, а головщизна подвійна з маєтності його рухомої і нерухомої дітям або близьким його має бути сплачена. Таким же чином, хто б за кглейтом приїхавши, спокійно і скромно себе не повів, і кого без всякої на те причини, не обороняючи життя своє, поранив або вбив і яке-небудь насилля вчинив, той сам себе кглейту позбавив, і за такий вчинок і свавілля своє честь і життя втрачає. А якщо в тому не буде спійманий на гарячому, за позволю іти має до гродського суду на рок завитий. І коли зостанеться в тому винним, за це суд гродський смертний вирок має винести. А де б такий після злочину зник, відїхав, не отримавши правосуддя, такий честь втрачає і має бути покараний вигнанням навіки з усіх держав наших, щоб до них ніколи не повернутися. А якби такий де в якій державі нашої з'явився коли-небудь, те покарання вищеназване через суд наш гродський, врядом якого він був спійманий, виконане над ним бути має. А головщизна, рани і збитки з маєтку мають бути стягнуті, а за нестачею маєтку — і з майна рухомого, якби таке в державі нашої сталося. А те все треба розуміти і про послів чужоземних, які до нас, Господаря, у посольствах приїздять.

АРТИКУЛ 14

**Про мандати, в яких справах мають з канцелярії
нашої даватися**

Перш за все, мандати мають бути надані про образу величності нашої господарської і про зраду державну. Також, хто б у війську кого забивши або насилля яке криваве, що тягне за собою покарання, учинивши, утік, хто б також спокій державний порушив, як вище в артикулах про образу величності нашої господарської ширше описано, до того ж, де б хто на панів-рад наших, воевод, каштелянів, старост, підкоморіїв і на вряд судовий гродський і земський або комісарський, які, будучи на справах наших господарських і земських або на суді засідаючи, не поважав місця величі нашої господарської, замахувався рукою і кого-небудь з тих станів названих поранив або вбив, тоді такий має бути позваний нами, Господарем, мандатом нашим на сейм. А там, на сеймі, за судом нашим де те підтвердиться, честь і життя втрачає. А де б не ранив ані вбив, тільки словами обмовив, тоді такий має бути позваний до суду головного трибунальського. А той суд за доказом слушним має йому призначити ув'язнення до вежі на шість тижнів, [і] це ув'язнення прощеним бути не має. Також листи, мандати наші, не мають даватися у справах про пожитки і прибутки, столу і казні нашої господарській належних, тобто про прибутки і вигоди, що з володінь наших приходять, і надання звітів про них, і також про кривди і збитки підданих наших від врядників наших, які б сталися на шкоду казні нашої від врядників наших. Ще також мають бути мандати надані у тих справах, про які в трибуналі, тобто в артикулах головних судів, до мандатів наших дорога вказана. До того ж також мають бути мандати надані про мито, в яких би старости, державці або митники наші господарські мито нове, небувале, яким-небудь назвиськом назване, у містах, селах, на дорогах, на мостах, і торгове на торгах вимишляли і брали або зверху закону і привілеїв наших мито підвищували і стягували, або від підвід наших господарських і шляхетських мито по дорогах і в містечках брали. А за мандатом кожний рок має бути завитим, починаючи від його надання, або залишення мандату в маєтку, якщо будемо в цій державі — за чотири тижні, а якщо за кордоном держави цієї будемо — за вісім тижнів. А в інших деяких справах, крім тих, вищеназваних і в трибуналі описаних артикулами, мандати нікому самовільно з канцелярії нашої не мають даватися. А якби були видані, тоді сторона в інших справах, крім тих названих, мандатом нашим позвана будучи, не повинна буде перед нами становитися. А за неявку жодного покарання і стягнення на такого бути не може, а видане ніякої сили мати не повинно. Для чого печатарі і писарі наші, оберігаючи у цьому достоїнство і повагу величності нашої і спокій справедливості людської, мають того пильнувати, щоб над ці мандати з канцелярії нашої не виходили. А якби позваний перед нами став про те, що його

неслушно мандатом позвано, тоді той, хто його позвав, повинен буде сам або прокуратор його, дотримуючись закону, заплатити штраф сто кіп грошей, половина якого йде стороні, а друга половина до скарбу нашого. А що стосується стягнення мит через князів, панів, шляхту в маєтках їхніх, як подорожного, так і торгового мита, також і на перевозах, нехай і нових, незвичних, без нашого пожалування, або вище встановлених законами і привілеями нашими, таких, хто б те чинив, можна буде про те притягти до суду земського того ж повіту, в якому все те буде, на рок завитий згідно з артикулом двадцять дев'ятим, у цьому ж розділі описаним. А крім тих причин, як мандати, так і позви наші, поза двором нашим нікому даватися не повинні.

Артикул 15

**Про позивання шляхти, про захоплення безправне
маєтків, земель наших господарських**

Хто би з підданих наших цієї держави, Великого князівства Литовського, будь-якого стану будучи, який добра нашого господарського, людей, земель і інших пожитків протиправно і без дозволу нашого забравши, держав, або що би потім за нашого панування до столу нашого мало перейти, а те було б приховане, у таких справах воеводи, старости, державці наші мають таких, утримуючих власність нашу, іменем нашим господарським, до нас, Господаря, позволю нашою позвати. За таким позиванням, якби цей шляхтич просив передати справу до комісарського суду, тоді ми зі сторони нашої комісарів вислати повинні будемо, а шляхтичу комісарів теж зі сторони своєї поставити вільно можна. І де б ті комісари з обох сторін дійшли згоди, тоді вже апеляції до нас бути не має. Але якби не узгодили, тоді апеляція до нас, Господаря, обома сторонами подаватися може, а ми за тією апеляцією тут, у Великому князівстві Литовському, судити будемо з пани-радами нашими, які при нас будуть.

Артикул 16

**Хто б листи або печатки наші і врядуві підробляв,
чим має бути покараний**

А якби хто листи або печатки наші підробляв або на кшталт руки нашої, також канцлера, підканцлера і писарів наших двірних, земських, гродських і підкоморських цієї держави, Великого князівства Литовського, листи або привілеї які, замисливши, підписував, або хто би також печатки наші і врядів наших собі вирізав і у себе їх ховав і їх вживав, такий згідно з законом, за наявності слушних доказів, нічим іншим, тільки на смерть вогнем покараний бути має. До того, якби хто також печатки і витяги врядуві виправляв, тестаменти, записи, церографи, боргові записи, зас-

тавні фальшував, або, віддираючи печатки від листів до інших прикладав, собі на користь і на прибуток і на шкоду протилежній стороні, а те би все на суді виявилось і було доведено, той ту річ, про яку в листах йдеться і те, що за ним право встановлює, втрачає і смертю за те має бути покараний. А хто б листи фальшиві на яку річ набути показав, які б після чиеїсь смерті з маетком або чим-небудь іншим до рук прийшли, і за такими листами чогось набув або добивався, той наступник має присягнути про те, що такі листи після смерті тих, від кого це йому дісталось з маетком або якимось іншим чином, і тому те поштивості і життю іншій стороні шкодити не буде. А про ту річ, про яку спір йде, знову може звертатися до суду і до листів, якщо будуть пояснювати справу, але без образ. А де б хто присягнути на тому не хотів, тоді і маєток і кожную річ, на які ті листи видані, втрачає, а сам смертю покараний бути має.

А Р Т И К У Л 17

**Про фальшування монети, про монетну справу
і про золотарів**

Теж, хто б монету нашу фальшував, переплавляв і обрізав, так також монетники наші, які золото, срібло й інші матеріали, належні і складові монетної справи, фальшували б, зливали і змішували б для прибутків своїх і на шкоду державі, а те було б на них засвідчено, ті мають бути на смерть вогнем покарані без милосердя. Також і золотарі, які золото, срібло фальшують і для того змішують мідь, цинк або олово, а в тому були б піймані, тоді самі на смерть вогнем мають бути покарані, а з їх маєтності тому, кому шкоду вчинили, має бути сплачено. А робота та і матеріали, без яких те ремесло їхнє існувати б не могло, фальшем вважатися не має.

А Р Т И К У Л 18

**Не повинен ніхто ні за кого терпіти, тільки кожний
сам за себе**

Теж уставуємо, що ніхто ні за чий будь-який вчинок не має покараним і засудженим бути, тільки той, хто у чому сам винуватим зостанеться, як того право Боже і справедливість християнська вчать. А також так хочемо мати, аби ні батько за сина, ані син за батька, крім образи величності нашої і державної зради, як вище про те є описано, ані жона за мужа, ані муж за жону, також брат за брата, батько і мати за дочку, дочка за матір або батька, сестра за сестру, і жодний родич, і слуга за пана, пан за слугу, і ніхто інший ні за чий злочин і вчинок не буде покараний, тільки кожний сам за свій злочин має терпіти і покараним бути.

АРТИКУЛ 19

**Якби хто багато за мало просив або без дозволу
взяв**

Теж, якби хто багато за мало просив, а те на нього слушно було б доведено і знайдено, що взяв більше, такий ту вислугу свою, від нас отриману, всю втрачає. А хто б і добре просив, а без дозволу нашого, що до тієї вислуги своєї взяв і приєднав, такий ту вислугу і те забра не втрачає. А відходить те все на державу і на нас, Господаря. А хто б до батьківського маєтку свого людей або землі, пуші, лови, озера без дозволу нашого забрав, а те було б засвідчено, тоді має за кожну людину, скільки візьме, своїми отчизними повернути і з землями, або за кожну землю віддати свою землю. Але не за голим твердженням і обмовою, але за оглядом і розслідуванням слушним і справедливим, правним вчинком і свідченнями людей цнотливих і віри гідних, місцевих комісарів, рівністю прав і однаковими доказами керуючись, ми, Господар, у такий справі про земельну власність рівних у правах шляхтичів, як про те нижче описано.

АРТИКУЛ 20

**У справах про земельну власність між маєтками
нашими князівськими, панськими і шляхетськими,
ми, Господар, єдиним цим правом судитися
маємо**

Також ми, Господар, обіцяємо і хочемо, аби те через нас і нащадків наших вічно дотримувалось, що де б трапився у маєтках наших спір і не узгодженість між землеволодіннями нашими, і також між землеволодіннями костельними, нами наданими, а також між землеволодіннями нашими і шляхетськими і між тими маєтками, які були тимчасово пожалувані нами, що в тих справах земельних маємо ми і нащадки наші, великі князі литовські, також єдиним правом, як і піддані наші Великого князівства судитися, а не інакше. І чий доказ слушний буде згідно з правом, той до доведення має бути допущений. А де б нами згідно з правом від підкоморія або від комісарів докази будуть визнані недостатніми, тоді той шляхтич на місці знаходження старости до присяги має з усієї волості нашої до того місця, про який іде спір, прилеглих, кого сам захоче, семеро чоловік обрати, родичів або місцевих людей того села, де спір іде, які добре знають землі і границі того села, що на той час при тому розмежуванні будуть. А старости або державці і тивуни повинні будуть їх ставити. А на майбутнє, свідки з обох сторін надані бути мають згідно з артикулом дванадцятим і шістнадцятим розділу дев'ятого.

АРТИКУЛ 21

**Про листи заповідні, які не мають з канцелярії
нашої видаватися**

Теж обіцяємо, що листів наших заповідних на продовження правосуддя, які яким-небудь чином призупиняють або затримують його від цих часів на потім до всяких судів, ми самі і нащадки наші, великі князі литовські, давати не будемо, крім тільки причин, нижчеописаних. Перше, якби хто за державу у неприятелів наших в ув'язненні був; друге, якби хто на службі нашій і державній у посольстві до земель чужих або на кордони держав наших з державами або землями сусідів наших заграничних, також і в наших справах господарських власних за кордон з держав наших посланий був, таким тільки листи наші мають бути до сторони і вряду надані. А в інших справах, крім тих названих причин, хоча б і листи видані були кому, тоді всякі вряду наші судові таких листів заповідних на кривду одній стороні одержаних, не повинні приймати ані виконувати їх.

АРТИКУЛ 22

**Про врядників двірних, воевод і старост українних
і людей служилих, які від відповідальності
відмовлятися не повинні**

Стараючись, ми, Господар, не затягувати правосуддя, уставуємо, що врядники наші двірні, пани печатарі, маршалки, підскарбії, писарі, секретарі і всі інші врядники і слуги наші двірні, також воеводи, старости українні і також люди служили, кінні і піші, в полі і в замку знаходяться, які без громадського ополчення за гроші служать, як ротмістри самі, так і товариші їх, будучи з маєтків своїх до якого-небудь вряду або і до величності нашої згідно з законом позвані в мирні часи у князівстві Литовському, не мають і не зможуть зайнятістю на службах своїх відмовитися відповідати у справах. І ми, Господар, таких листами нашими від суду визволяти не маємо. Але кожний з них повинен буде вчинком правним, або сам, або через довіреного свого, за позволю з'явитися і виправдатися, за винятком тих, хто на службі державній, або посольством у справах земських зайняті будуть, що він, після повернення з тієї служби, на перших роках будучи позваний, повинен з'явитися і виправдатися, на іншу службу не від'їжджаючи. А якби на тих других роках того згідно з законом не обґрунтував, що на службі такій був, а те до зволікання стороні вчинив, тоді вже на тих роках других, як на року завитому, суд той, не допускаючи сторони відповідача до відведення, сторону позивача до доведення допустивши, ту справу, в якій позвано, вирішити на користь позивача згідно з законом і цим Статутом має.

АРТИКУЛ 23

Листи відкриті кожному мають повернуті бути

Теж, хто б листи наші або вряду, відкриті, у скарзі своїй до кого приніс, будь до князя або до пана, або державця, або землянина до землянина, або до міщан, тоді такі листи мають бути пред'явлені, а разом і копія листа, за печаткою возного, якщо пану або вряду в руки дадуть, тоді відразу ж, прочитавши лист такий, мають його повернути тому ж возному. А хто б з них цей лист відкритий прочитавши, у себе затримав, і копію з нього взявши з печаткою возного, тому того листа не хотів повернути, тоді такий за противність свою нам, Господарю, штраф сплачує у дванадцять рублів грошей. А за затримку листів воеводи, старости і вряду земського, тому вряду шість рублів грошей, а стороні другій також шість рублів грошей мають заплатити. Але ж листи відкриті мають звичаєм слушним передаватися через возного повітового і при людях сторонніх, шляхті. А позивати за ту затримку листа на рок завитий до того вряду, від якого листи будуть, а за лист наш господарський або їх милості панів-рад — до суду земського.

АРТИКУЛ 24

Про побої, образу або і вбивство посланця нашого господарського або і возного при власних листах наших господарських

Уставуємо: хто би посланця нашого господарського або теж возного з листами нашими господарськими, сам той, до кого б листи привезли, або через слуг підданих своїх чи кого-небудь іншого, побив або, листи від них взявши, порвав, або посланця нашого, теж і возного, і понятих, які були при ньому, листи, мандати, позви їсти примусив і тим нас, Господаря, і величі нашої не вшанував, тоді той за слушним доказом півроку у верхньому замку нашому, у Вільні, має сидіти, а того посланця або возного винагородити має у подвійному розмірі згідно з їхнім станом. Адже дворянин, посланець наш, також і возний, при врученні таких листів наших і у всякій справі, на яку хто з них посланий буде, мусить мати при собі понятих, двох шляхтичів, для підтримки своєї. А хто би посланця нашого або возного, з листами нашими до кого посланих, або також понятих до смерті забив, такий згідно з правом за доказами слушними смертю карається, а головшизна — з маєтку, а якби маєтку не мав, тоді з маєтності його рухомої потрійна, відповідно до стану забитого, сплачена бути має. А позивати про таку образу, бійку або вбивство на рок завитий до суду головного трибунальського, який на той час у справах судових засідати буде у будь-якому місці, незважаючи на те, в якому повіті звинувачений місце постійного проживання мати буде. А той суд головний без всілякої поблажливості те судить і винуватого за злочин згідно з цим артикулом покарати має.

А якби що з тих названих дій посланцю нашому або возному, а також понятим, слугам або підданим, або хто-небудь з дому того, до кого буде дворянин або возний посланий, вчинили, те в позві має бути описано. Якщо ж те за наказом самого пана вчинили, тоді той сам має стати перед судом. А якби не за його вказівкою, тоді має тих звинувачених сам або через представника свого доставити до суду і тих слуг або підданих і кожного такого, хто би те з дому його вчинив, хоча б і не за дорученням, перед судом поставити повинен буде. А покаже розслідування за слухним доводом, що те сам вчинив, або за його власним наказом у домі або з дому його, або у лісі, у маєтку те вчинено, тоді у всьому тому сам господар дому у відповідності до злочину свого відповідати має. А якби той пан, якому звинувачення пред'явлено, сам не зізнався у такому розпорядженні, тоді не голослівно, а присягою може відвести звинувачення і буде від нього вільний. А однак же, тим звинуваченим слугам і підданим своїм, через кого б те сталося, там же відразу на тому ж засіданні суд головний правосуддя згідно з законом чинити має. І якщо, хоча й слуга, але шляхтич, те вчинив, тому ж покаранню, вище вказаному, підлягає. А якщо не шляхтич — смертю покараний бути має. А якби хто не міг таких звинувачених поставити перед судом через їхнє зникнення, тоді має присягу принести, що те без волі і вказівки його сталося, також і без волі і відома його той або ті звинувачені зникли і повтікали. А таким відведенням сам від звинувачення звільняється. А тих звинувачених стороні скривдженої вільно буде, де зможуть переслідувати і правосуддя над ними чинити. А такому позиванню не особистому два судові терміни служити мають. А те для того, що якщо позваний не знав, що позова була залишена в його маєтку і не міг би приїхати або звинувачених поставити на перший рок, а за другою позовою і на другому року, де стане, має присягнути, що не міг стати на першому року через затримки доставки вісті йому про позову, особливо, коли сама ця особа має з'явитись на присягу. Тому та присяга про неотримання позви, має бути разом з тією, як вище описано, що без вказівки і відома його те сталося. А тим же звичаєм чинити мають, коли б за відсутністю самого пана в маєтку що-небудь з тих дій посланцю нашому або возному, або понятим з листами нашими вчинено. А якби хто, будучи в такій справі позваним, і на другому року без причин слухних справних, сам або через довіреного свого не став і згідно з цим артикулом виправдатися не хотів, проти такого суд головний має вчинити так, як в артикулах про суд гродський у справах кривавих, вилучених за неявкою сторін позваних, описано.

Артикул 25

Про листи заручні

Теж обіцяємо і маємо давати в забезпечення здоров'я підданим нашим, шляхті при погрозах і переслідуванні ким-небудь проти них, на кожного з

великих і рівних аж до нижчих станів з канцелярії нашої листи заручні і заклад на них прикажемо описувати між шляхтою з обох сторін осіб, собі рівних, має бути заклад або зарука покладені, такі великі, як того сторона, що скаржитися, вимагати буде аж до десяти тисяч кіп грошей. А де б шляхтич проти особи стану вищого і заможного заручного листа потребував, такому має бути зарука у листі описана така ж велика, аж до десяти тисяч кіп грошей. А та зарука покладена бути має в листах заручних про забезпечення здоров'я самих осіб шляхетських. А хто б за погрози чи переслідування свої, попереджений будучи офіційним листом заручним нашим або вряду нашого, а через той заклад наш, кого сам або за вказівкою своєю через когось кого-небудь іншого вбив, тоді, згідно з законом, за слушним доказом смертю має бути покараний без милосердя, хоча б і на гарячому не був спійманий. А тієї заруки, в листі описаної, половина на нас, Господаря, до скарбу земського Великого князівства Литовського, а друга половина на дітей, нащадків або родичів забитого і з маєтку противного відправлена бути має без жодної затримки. А якби хто і не вбив, але поранив або бійку через заруку вчинив, той також під заруку підпадає. А нав'язку згідно зі станом і шкоди за доводом слушним платити буде повинен. А тієї заруки також половина нам до скарбу земського, а друга половина тій стороні, що скаржитися, відправлена бути має. А де б шляхтич, який до заруки попав, так багато маєтності нерухомої і рухомої не мав, чим би та вся зарука забезпечувалася, і тільки певну маєтність мати буде, то її половина до скарбу земського, а друга половина стороні віддана бути має, а остача заруки з самої особи згідно з порядком [установленим] цим Статутом стягнена бути має. І не маємо нікому таких закладів прощати, а те для застороги сваволі і злості людської і для збереження спокою посполитого. А якби той, хто заруку взяв, сам або за вказівкою своєю через кого-небудь іншого вбивство або поранення тому, на кого заруку взяв, учинив, той сам таким же покаранням має бути покараний. А за відсутності нашої у тутешній державі, воеводи і старости судові, де книги лежать, зможуть листи заручні з печатками своїми шляхті давати так, як це вище описано. А на воевод, старост судових, за відсутності нашої у тій державі, Великому князівстві Литовському, вряд наш земський судовий листи заручні, крім роков судових, шляхті давати має під такими ж закладами. Проте за умови, якби і після заруки трапилося б так, що слуги, бояри, піддані обох сторін на торгу, в дорозі або в корчмі за відсутності панів своїх, домовившись між собою, вбивство або бійку, рани одна сторона іншій скоїли, тоді одна сторона другій під заруку не підлягає, тільки справедливість невідкладну згідно з законом доводити собі мають. А якби яка сторона при оскарженні своєму те законно довела, що її особи образа, поранення, бійка або вбивство здійснено, особи, забезпечені закладом, тоді позваний, де б слушні докази проти нього не висувалися, буде ближчим присягнутися, що те без його вказівки і згоди відбулося. Адже з тих слуг і підданих своїх, яких попереджений про той злочин має поставити на тому вряді і zarazом справедливість з них скривд-

женій стороні чинена від вряду бути має і згідно із заслугою покарання отримають від того ж вряду. А де би йшлося не про ту особу, якій служить забезпечення залогою, але про слуг і підданих, що така бійка чи вбивство скоєні за волею того, тоді за доводом і переконанням правним нав'язка і головщизна у потрібному розмірі має бути виплачена згідно зі станом кожного з таких скривджених.

А Р Т И К У Л 26

Про погрожувачів неосілих

Теж уставуємо: якщо хто-небудь неосілий, чи то місцевий житель держави нашої, Великого князівства Литовського, чи чужоземець, кому-небудь іншому погрожував особисто або через листа, або теж заочно вчинив, такий погрожувач має бути поставлений через розпорядження від нас, Господаря, або від вряду замкового або земського перед судом, там, при якому вряді все те відбувалося. І якби той ті погрози перед врядом на нього довів згідно з законом, чи то листом його власної руки або свідченням трьох або двох шляхтичів, тоді такий погрожувач неосілий має бути в замок наш посаджений і сидіти має дванадцять тижнів. Але навіть відсидівши дванадцять тижнів, не має бути з того ув'язнення відпущений, перш ніж себе поручительством не забезпечить, що той, кому погрожував, у безпеці від нього. А де б скаржник доказів листом або свідками на ту погрозу мати не міг і брався до присяги, тоді звинувачений ближче буде до присяги, а від звинувачення [у тому], що тому погрожував, звільняється.

А Р Т И К У Л 27

Про листи залізні, кому мають даватися

Теж уставуємо, що листи залізні з канцелярії нашої не мають даватися тим, хто маєтності свої на збитки марно витратили і за такими збитковими витратами в боргах опинилися. Але тим маємо давати такі листи, які до боргів дійшли і в убогство попали з Божої волі, тобто або вогнем погоріли, або маєтності їх затопило, або від розбою, або від неприятеля нашого забрані були, або хто б також в інтересах держави до втрат, убогства і боргів прийшов, також купцям і іншим людям збіднілим, крім жидів. Але на більший час визволення тими листами не маємо відкладати і давати, тільки в невеликих речах і сумах на три роки. А за той час має той старатися сплатити. А якби кому хотіли такого залізного листа видати, тоді з канцелярії нашої той [хто хотів отримати] має бути відісланий до вряду нашого належного, звідки сам є. Перед таким врядом той, хто такого залізного листа потребує, має для поручництва слушного поставити людей добрих, осілих і забезпечитися ними і їхніми маєтностями, що не зникне в тих літах, які на листі йому зазначені. А в останній день закінчення строку

будуть повинні поручителів того на тому ж вряді поставити, а боржники боргів своїх і того кредитора у тому вряді згадувати, знаходити і вимагати виконання будуть. А якби поручителів не поставили, тоді самі за списками або за доводом правним ті борги повинні будуть сплатити. Але якби в той час, вказаний у листі, той боржник помер, тоді поручителі, засвідчивши те витягом врядовим, під яким такий боржник помер, у тій справі вільні будуть. А ті, кому щось винний буде, мають борги свої шукати на маєтності того померлого боржника згідно з правами, які до того мати будуть.

А Р Т И К У Л 28

**Кому би йшлося про честь, як швидко правосуддя
вчинено бути має**

Теж обіцяємо і будемо повинні кожному з підданих наших, кому би йшлося про честь, швидке і невідкладне правосуддя вчинити на найближчому сеймі великому вальному з пани-радами нашими Великого князівства Литовського, без всякого зволікання. А якби на першому сеймі, у зв'язку з завантаженістю державними справами того судити не могли, то вже на другому сеймі обов'язково те скінчити маємо. А до розгляду нашого, всіляке плямування і звинувачення, поштивості того звинуваченого ніяк не має шкодити. А якби помер або вбитий був, не дочекавшись того розгляду нашого, тоді те йому, ані його нащадкам ніяк шкодити не має, і від служби нашої господарської і земської такі приганені не мають відмовлятися.

А Р Т И К У Л 29

**Про мита нові і про свободу заселення містечок,
і про будування мостів або гребель у маєтках
шляхетських**

Теж уставуємо і наказуємо, щоб жодна людина у цій державі нашій, Великому князівстві Литовському, не сміла нових мит вимишляти ані на дорогах, ні на мостах, ані на греблях, ані на річках, ані на перевозах, ані на торгах, ані в містечках і стодолах або корчмах, в гостинцях, маєтках своїх, крім тих, які були з давніх часів установлені, або мали б на те листи предків наших або наші. А якби хто-небудь посмів мито подорожне і на торгах нове, яке сам, без дозволу нашого в маєтку своєму задумати і встановити, або зверху старого звичаю і дозволу нашого підвищити, тоді той маєток, в якому те буде хто чинити, де б те відбулося, за слушним доводом втрачає і переходить той маєток до держави і до нас, Господаря, до столу Великого князівства Литовського. А які здавна за привілеями і списками нашими мито і мостове у маєтках своїх беруть, ті за власні кошти свої у тих маєтках своїх на дорогах, гатях, мостах, греблях, ровах ремонтувати мають. А де б хто мостів, гатей, гребель відремон-

тованих не мав, і проїзд був би важким і комусь би у тих місцях шкода сталася, тому той пан, що мито бере, повинен буде шкоду відшкодувати і з накладом, якого потерпілий запросить. А старости, державці або митники наші, якби також, беручи мито, доріг у маєтках наших не ремонтували, тоді шкоду і наклад тому, хто вимагає що додати, повинні будуть сплатити.

А які б також князі, пани, земляни, шляхта старі дороги, стави своїми [ставами] затопили або переорали, привласнюючи собі прибутки, такі дороги нові мають бути прокладені не на кривду людям проїжджаючим, і щоб були найбільш простими і щоб так були обладнані, щоб з важкими возами скрізь безпечний проїзд був. А до того, інші стародавні дороги через маєтки і землі свої у місцях потрібних і топких поправляти, мости мстити, гаті гатити ті, які з давніх-давен люди робили, і в майбутньому повинні. А де б у чиєму маєтку або землі поганий проїзд був і шляхтич хотів би його поправити, а з того собі за наклад свій прибуток мати, тоді той має до нас, Господаря, звернутися. А ми, довідавшись про те від комісарів наших, до того маєтку його приписаних, маємо йому дати і встановити від купців і інших проїжджих людей, крім станів, від цього цим Статутом звільнених, як про те нижче описано, мито або платню згідно з затратами його і ласкою нашою господарською. Так само врядники і митники наші на дорогах, в містечках, селах наших господарських і також князівських, панських і землянських, де раніше мито не бралось, під час свят і сходів жодних мит і торгового [збору] вимишляти і брати не мають. А якби посміли те вчинити, тоді мають квалту дванадцять кіп грошей і шкоду з нав'язкою сплатити. А на річках портових і на яких порт може бути де-небудь у державі нашій, Великому князівстві, жодних ставів нових ставити і гребель сипати на шкоду порту і спуску [води] не мають. А якби хто зайняв, тоді вільне місце для порту має залишити. Так само і ези на річках портових, які з давніх часів були, хто б ставив, тоді має місця залишати в належному вигляді, щоб езом або загородами нікому шкоди не сталося. І у таких справах воєводи, старости і державці кожний в державі своїй мають доглядати. І щоб нових мит на річках портових, на ставах і на греблях не було. Так само на езах щоб проходи належні, без завад на річках, були залишені. А хто б з обивателів цієї держави нашої будь-якого стану і народу шляхетського для примноження собі прибутків, хотів на землі своїй містечко нове садити, то йому вільно буде те вчинити, і торгове в ньому згідно давнього звичного звичаю, як те в містечках інших князівських і панських зберігається, встановити.

А Р Т И К У Л 30

Про небрання мита зі шляхти і підвод їхніх

Також з ласки і доброти нашої господарської князям, панам-радам, духовним і світським, шляхті у цій державі нашій даємо тую вольність на

водах, на дорогах, а також на сухих шляхах і водних, на торгах і на мостах, так і в маєтках наших, як і у власних, спускати, проводити і продавати добровільно з їх власних столів кожному його роботи правдиве його збіжжя, а не куплене, від того не має мито даватися. Так само і з підвід шляхетських, які з їх власними речами і збіжжям ходять, з того всього мито і мостове братися не має. А якби скільки-небудь купленого збіжжя і інших речей при тому було, від того мають мито платити. Але самі, особами своїми, або, де самих би при тому не було, тоді слуги їхні або представники, послані від них, віри гідні, на митах наших головних, де буде вряд гродський або міський, перед врядом тим у присутності представників або писаря митного [платять]. А де вряду такого немає, то перед представником митним мають присягнути, що те справді є зробленим вдома. А що теж є прикуплене, клятвою підтвердити такою, як є нижче описано, і коли на одній митниці присяга вчинена буде, тоді вже на інших митницях не треба буде присягати, але пропущене має бути за квитанцією, взятою на першій митниці. А підводи без присяги мають бути пропущені тільки за листами і печатками панів своїх. За тим же звичаєм і лісові товари і всякі господарські мають розумітися і без мита пропущені бути. Також і від того мито з шляхти стягуватися не має, хто з них, що купивши на свою власну потребу і для домашнього ужитку, а не на продаж нікому взагалі і підданам своїм, чи то з міст наших господарських або з заграничних держав везе. А на мостах стародавніх, де перед тим що давалося, тільки від підвід таких, які збіжжя, перекуповуючи на продаж, без листів панів своїх везуть, ті згідно зі стародавнім звичаєм мають давати мостове. А присяга таким чином має бути принесена: Я, Н, присягаю пану Богу всемогутньому, у трійці єдиному, що той товар або збіжжя, які сплавляю або везу і тут заявляю, є власний мій або пана мого господарства домашнього, не закуплений, ані з чужого маєтку приготований, але є з власного маєтку свого або пана мого, так мені, пане Боже, допоможи. А тим же звичаєм має присягати, змінивши тільки слова ті, що з заставного маєтку або позиттєвого володіння ті товари або збіжжя спускає або везе, не покриваючи у тому купців всякого стану, які звикли ліс у інших закуповувати і під титулом їх спускати, вгору йдучи, що: той товар везу або проводжу на власну домашню потребу свою або пана свого, ні на жодну продаж, ані на гендель, але на власний ужиток дому свого, або пана свого, чого я, або пан мій чужим людям, ані своїм підданам продавати не маємо, так мені, Боже, допоможи.

Артикул 31

Про очищення річок портових

Враховуючи користь для людей народу шляхетського, також і для міст наших головних, до яких би більш зручно живність і інше потрібне, водним шляхом доставляти могли, уставуємо, що якщо б у якому краї, у цій дер-

жаві нашій, Великому князівстві Литовському, ріка портова була, якою би до міст наших головних спуск бути міг, а очищення би потребувала, тоді старости і державці наших маєтків, де та річка через землі наші проходить, підданими нашими повинні будуть ту річку вичистити і порт відремонтувати так, щоб по ній косяги, вітіни, судна водні і плоти з дерева, на будівництво і на дрова годні, без завади проходити могли. Потому ж і всі стани, як духовні, так і світські, від найвищої аж до нижчої особи повинні будуть так чинити і такі річки портові, які проходять через маєтки і землі їхні, вичищати і ремонтувати, як вище вказано. А де те не без прибутків їх буде, бо що б мав на ста підводах до міста нашого головного живності, що не використаною зосталася, для продажу послати, то може судном водним шляхом, тільки з кількома людьми відправити. А хто пуші свої над портом має, сплавляючи дерево, на будівництво і на дрова годні, великий прибуток собі буде мати. А де б через маєток спільний така річка проходила, а один би учасник або і кілька їх, хотіли б ту річку до сплаву підготувати, а інші б учасники їх, до того одного або кількох, на допомогу і для вичищення такої річки приєднатися не хотіли, тоді ті, хто вичищає, мають туди підкоморія повітового привести. А підкоморій має ті витрати їхні за доводом слушним оцінити і нас про те листом своїм ознайомити. А ми, Господар, маємо тому або тим особам, які ту річку вичищать, за витрати їхні дати мито стягувати з тих, хто тією рікою збіжжя і інші товари спускати на продаж буде. Проте до того часу дозволяємо їм те мито стягувати, доки витрати свої, на те очищення ріки витрачені, виберуть.

А Р Т И К У Л 32

Хто б під ким що випросив, а тому те було дане раніше

Уставуємо теж, хто б з-під кого маєток, людей, землі у нас, Господаря, випросив і в привілеї те собі описав, а у того б, з-під кого те він собі випросив, раніше була дата [для утримання встановлена] або у привілеї нашому описано і те йому підтверджене, і тим він користувався і в утриманні мав, тоді такий перший привілеї або лист чинним має зостатися. А за ним той, кому дано те майно держати і користуватися, має на це право згідно з листами і підтвердженням нашим першим, а останні листи недійсними будуть. Таким же чином треба розуміти і про листи на зайняття посад.

А Р Т И К У Л 33

Хто б на що листи випросив, а у володіння тим не вступив і про експектативи

Теж уставуємо, якби хто у нас, Господаря, маєток, людей або землі випросив і у листі дарчому нашому йому те було описане, а тим не

володів і не користувався до десяти років, тоді і листи наші, і дата така потім ніякої сили мати не будуть. Так теж, керуючись правами християнськими і також застерігаючи, аби між підданими нашими розбрат і ворожнеча не множилися, уставуємо, аби від цього часу жодні листи, які латиною експектативами звуть, ніякої сили не мали. А хоча б від нас кому були надані, у майбутньому держані бути не мають, тільки якби хто сам зі своєї доброї волі перед нами, Господарем, з волею нашою господарською на те, дозволив зі свого володіння [те], що за життя свого у володіння кому передав, тим відразу за життя свого має поступитися, проте, [тільки] людям у літах дорослим і достойним.

Артикул 34

**Про надавання двох чинів або врьдів
одній особі**

За проханням усіх станів Великого князівства Литовського, бачимо ми, Господар, що найкращим здобутком і оздобою для держави [буде те], коли посади і два врьди судові одній особі даватися не будуть. Тому уставуємо і мати те хочемо і виконувати обіцяємо, що жодній особі найзнатніший і найзаслуженіший двох посад у складі ради нашої, також двох врьдів, земських і двірних і староств судових, від цього часу і на майбутнє давати не маємо. А хто б яку-небудь високу посаду у раді нашої, або врьд двірний, земський, будь також староство судове проти цього Статуту одержав, то владі такого ніхто підлягати не повинен. І якби хто-небудь його до нас, Господаря, на сейм позвав, тоді на першому року, як на завитому стати має. І стане чи не стане, ми, Господар, там же, на тому року цю посаду або врьд судовий, за які буде позваний, відсудити маємо, а іншому дати. А тому, хто про те буде позивати, той же позваний сто кіп грошей заплатити повинен буде, і те з маєтностей його стягнено бути має, не дотримуючись термінів, встановлених Статутом.

Артикул 35

**Щоб у дворах наших господарських
не становився ніхто**

Теж уставуємо, що жодний пан і ніхто з підданих наших, свавільно у дворах наших у Великому князівстві Литовському, їздячи дорогами, не мають становитися і стацій на себе і на коней своїх з дворів наших брати, ставів, сажовок і озер наших волочити. А якби хто порушив цю уставу нашу, і у дворах наших становився, стацію собі і коням своїм з дворів наших брав, стави, сажовки і озера волочив, тоді за слухним доводом згідно з законом у тому покараний має бути, у замку дванадцять тижнів сидіти, а шкоду відшкодувати.

Розділ ДРУГИЙ

ПРО ОБОРОНУ ЗЕМСЬКУ

АРТИКУЛ І

Про повинності, як всі обивателі тутешнього панства службу земську служити мають

Уставуємо теж, за згодою рад наших і всіх станів підданих наших держави цієї, Великого князівства Литовського, що всі стани духовні і світські, княжата, панята і врядники земські, двірні, дворяни і зем'яни, шляхта хоруговна і вдови, і також татари і міщани міст наших, маючи маєтки земські і кожний від вищого до нижчого стану, нікого не виймаючи, літа повнолітні маючи, у випадку необхідності з нами і з нащадками нашими або при гетьманах наших, повинні будуть самі особами своїми війну служити і направляти на службу воєнну, якби була яка потреба, згідно з ухвалою земських сеймів вальних, яка на той час буде потреба вказана, особливо, де ополчення громадське було б ухвалене, як з людей отчизних і похожих, і з маєтків, як батьківських, материнських, так вислужених і куплених та іншим чином набутих. А вдови, сироти і діти, літ повнолітніх не маючи, мають виставляти, згідно з розмірами маєтків своїх, озброєних кіннотників, як це на сеймі постановлять. А на місці, названому листами нашими, має кожний особисто стояти, записатися і стати на огляд гетьману нашому великому цієї держави, Великого князівства Литовського, в той день, який через нас для того перепису буде призначений і оголошений. А якби було декілька братів нерозділених, тоді брати мають між собою найдостойнішого, повнолітнього вибрати і послати, який з маєтку нерозділеного має війну служити тим же звичаєм, як вище описано. Хочемо також мати і уставуємо, аби всі піддані наші міщани, в часи надзвичайної потреби з іншими людьми нашими війну служили, або з дозволу нашого на війну направляли згідно з сеймовою постановою. А якби хто-небудь з тих підданих наших, шляхти і лицарства всякого, також і всякого стану, маючи маєтки земські, війни не служив, або, приїхавши в призначений термін, не записався, а хоча б і записався, а огляду не діждався, або з огляду без волі нашої або гетьмана нашого великого геть поїхав, той маєток весь свій тратить на державу і на нас, Господаря, за тим звичаєм, що війни не служив. І для того ж ми, Господар, обіцяємо той вряд, гетьманство велике, достойним і до-свідченим людям народу шляхетського, уродженим стародавнім [тубільцем] тутешнього панства нашого, Великого князівства Литовського, давати і на те місце призначати.

АРТИКУЛ 2

Про постанову і оборону земську

Обіцяємо і уставуємо на вічні часи, що де буде потреба в обороні земській цьому панству нашому, Великому князівству Литовському, проти якого неприятеля нашого або війну вести, тоді ми самі, Господар, і з пани-радами нашими, не маємо і не зможемо того вчинити, ані серебщизни і плат ніяких і ніяких поборів встановлювати, як на підданих князівських, панських і землянських, так само і в містах, і для підданих наших господарських аж доки сейм великий вальний не скличемо. На цей сейм за розпорядженням і листами нашими повинні всі стани, сейму приналежні, з'їхатися, і там, на сеймі, ми, Господар, з їх милістю пани-радами і послами земськими, з порадою і згодою їхньою, такі справи про війну обговорювати і постановляти маємо. І який порядок спільно, за ухвалою всіх станів на сеймі обговорений і постановлений буде, таким порядком керуватися маємо, а не іншим. А без сейму і згоди всіх станів війну починати і вести не повинні.

АРТИКУЛ 3

**Про незвільнення від війни листами нашими,
і також кого звільняти вільно**

Теж уставуємо, що ми не маємо жодного з війни від служби земської, як усним розпорядженням, так і через листи наші, визволяти і з війська відпускати. Теж і гетьмани наші не зможуть визволяти і з війська відпускати, крім тих врядників і слуг наших, яких ми, Господар, на той час для послуг наших і справ земських зоставимо. А отже, і той пошт свій згідно з ухвалою сеймовою повинні посилати і споряджати. А що стосується старост і державців українних, ті під час війни також повинні з маєтків своїх до війська, як і інша шляхта, пошт свій на службу земську споряджати і становити. А самі вони, а особливо ті, яким би до війська листами нашими і пани-ради або гетьман наш не наказували йти, такі пошт свій, що з врядів повинні ставити, мають для оборони і потреб замкових, при собі на тих замках наших, які від нас держать, зоставити.

АРТИКУЛ 4

**Про маєтки заставні, хто з них службу земську
служити має**

Теж уставуємо, якби який пан або шляхтич один другому маєток у сумі грошей заставив, тоді той, хто закупить і в держанні буде, службу земську з того заміщати має і повинен буде.

АРТИКУЛ 5

Про хорунжих, земського, двірного і повітових

Хорунжства у всіх землях і повітах Великого князівства, де до цього часу були, таким порядком і способом мають бути збережені, що ми, Господар, хорунжих наших не маємо ставити, як тільки людей чесних, гідних, розторопних, уродженців власних цього панства і осілих у повіті цьому. Адже того вряду, хорунжства, інакше давати не маємо, як за обранням на те певних осіб обивателями кожної землі і повіту, тим порядком, яким обираються врядники судові, земські, у цьому ж Статуті описаному. А з тих осіб обраних і нам від станів наданих, кого нам, з пани-радами нашими, найдостойніше бачити буде, того ми зверхністю нашою господарською на той вряд призначимо і привілеєм нашим підтвердимо. А хорунжий, коли буде хоругви держати, має при собі мати зброю добру і шолом, або шишак і зброю, і кінь аби під ним був добрий. А хоругви сам хорунжий у загоні своєму для огляду і для потреб має держати і достойно себе у тому вряді для потреб наших і земських має вести, згідно з цнотою і повинностями, покладеними на хорунжих, не замішати місця свого іншим під страхом втрати посади, крім важкої хвороби. А хоругви мають їм даватися зі скарбу нашого, згідно з давнім звичаєм. А хорунжий земський і двірний мають бути у врядах своїх згідно зі стародавнім звичаєм поводитися, і в землі Жмудській, згідно з давнім звичаєм поводитися мають.

АРТИКУЛ 6

Про зібрання і відправлення шляхти на війну

Теж ми, Господар, для організованого руху на війну, аби у тому шкоди людям не було, так уставуємо, що де б за ухвалою сейму великого вального дійшло до загального ополчення, тоді хорунжий, давши звістку про те шляхті, кожний у своєму повіті має виїхати сам і через листи свої ознайомити шляхту про місце зібрання на границі даного повіту, як зручно рухатися до призначеного місця зібрання війська, і ознайомити з днем, у який на ньому становитися мають. А такі листи мають бути оголошені у містах на торгах, при костелах, і скрізь виписи з них прибиті бути мають. А вони будуть повинні те вчинити і не відмовлятися, у той час і на тому місці, яке їм від нього призначене буде, і з поштом своїм, як війну служити, повинні з'їхатися. І там же хорунжі, зібравшись з ними, і маючи про кожного з них добрі відомості і піклуючись про них, мають разом рухатися найкоротшим шляхом до місця, призначеного для реєстрації. А каштелян також, якби з яких причин одночасно зі шляхтою у повіті своєму з'їхатися не міг, тоді має якнайшвидше у дорозі з хорунжим і з повітниками з'єднатися. А там, з каштеляном стягнувшись, має хорунжий цю повітову шлях-

ту віддати і розповісти каштелянові і ознайомити чи всі сповна, чи кого немає, і хто є. А де в якому повіті каштеляна немає, тоді до маршалка, який у тому таку ж силу мати буде, як і каштелян. І де вже з каштеляном або маршалком з'єднаються хорунжий зі шляхтою, тоді всі разом, під каштеляновою або маршалковою рукою рухатися мають до воеводи того воеводства і, з'єднавшись з ними, каштелян або маршалок з хорунжим мають здати шляхту воеводі і повідомити, кого немає. А потім уже всі ті, пани, воеводи з каштелянами і з маршалками, і з хорунжими, повинні рухатися до місця, нами призначеного, або до гетьмана, куди наказано буде, і в одному місці завжди при воеводі становитися, а не порізно, будучи у підпорядкуванні і під керівництвом панів воевод своїх. А у тому рухові має того з пильністю стерегти і боронити повинен, аби повітники його нікому ніякої шкоди, в дорозі і на станах стоячи, ні в чому не чинили, але собі і коням своїм за гроші торгом корма купували, а не за уставною ціною, крім вільного випасу у літній час на лугах і чистих полях, збіжжя не травлячи і даром не беручи. А який би всупереч забороні посмів кому яку шкоду вчинити, тоді воевода або каштелян, доки до пана гетьмана не дійде, має їм з такими суд чинити і стягнення на винуватому і з маєтності його сам zarazом, не зволікаючи, робити. А повітники шляхта будуть його вказівкам в усьому тому, як вище описано, слухняними бути. А проти неслухняних і тих, хто чине опір, також до винуватих відносити і карати їх мають, судивши, і що за судом заслужить, те і втерпить. А доки хорунжий і шляхта з каштеляном або маршалком з'єднаються, доти хорунжому шляхту за шкоду, нанесену ними кому-небудь, посадивши при собі скільки-небудь шляхтичів, судити і згідно з ви роком стягнення чинити вільно буде. А де би йшлося про справу криваву, тобто про вбивство, те має бути відкладене на суд гетьманський. Адже звинувачений у такій справі має бути через хорунжого до розправи клятвою зобов'язаний. Якби також хто з підданих наших, шляхти, згідно з цією уставою нашою до хорунжого з'їхатися і з ним разом рухатися не хотів, тоді такий за повідомленням хорунжого має бути від пана гетьмана в обозі ув'язненням покараний згідно з волею гетьманською. А шкоду, якби кому такий, у дорозі рухаючись, учинив, буде повинен у подвійному розмірі за доводом скаржника сплатити. А земля Жмудська до війська рухатися має згідно з давнім звичаєм, під рукою старости свого жмудського.

А Р Т И К У Л 7

**Вся шляхта повітова повинна становитися
під хоругвою**

Хочемо також мати і наказуємо суворо, аби всі піддані наші, як старости, державці, підкоморії і інші врятники земські, повітові, так і лицарство, шляхта і кожний стан шляхетський, війну служити повинні, і, будучи на війні, ніде в іншому місці не шикувалися ані становилися особами своїми

і з поштом, тільки під хоругвою своєю повітовою, у якому повіті є осілими. А якби який з них служив нам, Господарю, у дворі нашому або гроші жовнірські брав, або також у якого з панів-рад наших або врядників, або також у кого іншого, тоді той повинен буде під хоругвою на місце своє поставити брата або родича свого, або такого доброго шляхтича, як і сам, аби тим місця свого не залишив і не запізнився під страхом втрати маєтку свого. А той пошт його завжди має бути між іншою шляхтою при хорунжому і під рукою хорунжого, а не при ньому самому. А пани-ради і врядники наші земські і двірні, княжата, панята, ті мають становитися на місцях своїх згідно зі стародавнім звичаєм, як нижче про те описано.

А Р Т И К У Л 8

Про шляхту, яка в різних повітах маєтки має

Устауємо: яка шляхта, піддані наші, мають у різних повітах маєтки свої, такі мають у тому повіті, у якому будуть найголовніший маєток свій мати з усіх маєтків батьківських, вислужених, куплених і жони своєї, сам стати і пошт свій поставити. А інші стани згідно з артикулом сьомим, що вище, чинити мають.

А Р Т И К У Л 9

Про духовних, як мають службу земську служити

Устауємо теж, що всі духовні з маєтків своїх пожалуваних, світських і костельних, з яких служба земська воєнна відбувалася, також з маєтків своїх батьківських, куплених і закуплених, шляхетських, війні зобов'язаних, службу земську воєнну мають служити тим звичаєм, виправуючи з тих маєтків своїх пошт відповідний і при ньому замість себе чоловіка, доброго шляхтича, війні гідного, згідно з ухвалою земською сеймовою. А ті пошти свої становити мають під хоругвою повітовою поміж обивателів тих повітів, у яких хто з них маєтки найголовніші має. Теж за дозволом усіх станів і за проханням колегіантів Віленського колегіуму, з маєтків тих, хто від кого коли-небудь колегіуму пожалувані або яким-небудь чином набуті до цього часу, мають від посилення на службу земську воєнну вільними бути. Але якщо ще більше маєтків до того колегіуму Віленського яким-небудь чином після видання цього Статуту потім набули, з таких всіх вони потім на службу земську воєнну пошти з тих маєтків повинні, рівно як і шляхта Великого князівства Литовського, споряджати будуть повинні. Адже де б на сеймі спільному податок який на оборону держави був ухвалений, тоді вони з усього добра свого колегіуму, яке будь-яким чином до цього і потім набуто, такий податок видавати будуть повинні. А справи судові з усього того добра свого, яке тепер набути мають, розглядати будуть тим же способом, як інші стани духовні.

АРТИКУЛ 10

**Аби після шикування з війська не роз'їжджалися,
і про стани**

Теж уставуємо, що кожний підданий наш, записавшись на шикуванні звичаєм вище писаним з тими ж кіньми і зброєю, з якими показався перед нами або при гетьмані нашому, повинен буде війну служити на тих же конях і з тією ж зброєю аж до загального розпуску війська нашого. А який би підданий наш, хоча записавшись і шикувавшись, без волі і відома гетьманського з війська геть поїхав, або пошт свій додому відпустив, такий маєток втрачає, як би війни не служив. А якби той, хто гроші у кого на службу воєнну брав, а був би неосілим, а те також учинив, такий кожний честь свою тратить так, наче з битви втік. А на перепису кожного коня гетьман наш має наказати за мастю записати і клеймо, яке на коні буде, в реєстрі намалювати. А стани свої повітники на війні при хорунжому в одному місці повинні мати, а не порізно.

АРТИКУЛ 11

Які з немочі своєї на війну їхати не можуть

Уставуємо теж, якби хто, повинний війну служити, з Божої волі був немічним затяжною хворобою, за якою на службу нашу їхати б не міг, а не мав би сина дорослого, тоді має це оповідати хорунжому своєму, у якому це повіті, а при ньому три шляхтичі, які неміч його очима своїми бачили і те мають нам або гетьману нашому оповідати згідно з сумлінням своїм. А пошт свій з маєтків і на своє місце чоловіка доброго і гідного на війну послати повинен. А пани-ради і врятники наші і інші стани, які під хоругвою повітовою не стоять, такі у хворобі своїй тим же звичаєм, згідно з ухвалою земською і значенням маєтку свого, пошт виправувати на війну [мають]. Проте під час війни, такий, хто затяжною хворобою немічний, має повідомити нас, Господаря, а за відсутності нашої — гетьмана нашого. А після повернення з війни кожний з панів-рад і інших станів має пояснити добрим словом перед нами, Господарем, що дійсно затяжною хворобою був немічний.

АРТИКУЛ 12

Про синів і про заміну на війні одного іншим

Теж уставуємо: хто б з підданих наших, шляхти, будучи сам здоровим, а мав синів у себе дорослих вісімнадцяти літ, і не нижче, а той син не був би від нього відділений, або і відділений, а був би здатним до служби воєнної, тоді такий син за батька може війну служити

з поштом батька свого. А той батько того сина свого повинен привести до хорунжого свого, в якому повіті є і йому показати. А хорунжий має його гетьману нашому показати. А гетьман наш має такого до перепису і до служби нашої прийняти.

А Р Т И К У Л 13

**Хто б забарився вчасно до війська
приїхати**

Уставуємо, якби хто забарився на перепис, листами нашими встановлений, і до війська не поспішав і вчасно перед нами і гетьманом нашим Великого князівства Литовського не з'явився без слушної причини, тоді таких розхлябаних і неслухняних гетьман наш великий в особливий реєстр має наказати вписати і про те доповісти, на скільки той запізнився. А ті всі таким чином покарані бути мають, що ми, Господар, через пана гетьмана литовського маємо їх послати на кордон, або туди, де того потреба держави вимагає. А вони подвійно, наскільки запізнилися, служити будуть повинні. А те так само треба розуміти про загальне ополчення, що скликається сеймом.

А Р Т И К У Л 14

Хто б з битви втік

Уставуємо теж, хто б з битви втік, такий за слушним доводом від гетьмана через вирок наш господарський маєток і честь втрачає.

А Р Т И К У Л 15

**Хто на війні коней, зброю і зброю свою
кому позичає**

Теж уставуємо, хто б кому на війні будучи, у війську позичив для показу записаного коня, зброю і всяку зброю, з чим сам приїхав служити, а те б на нього було доведено, від того такий статок позичений увесь через гетьмана нашого Великого князівства Литовського забраний бути має.

А Р Т И К У Л 16

По скільки від перепису брати

Уставуємо, аби гетьман наш Великого князівства не наказував більше брати від перепису війська нашого писарям своїм, тільки по півгрошка литовського від коня за працю їхню, і тільки тоді, коли військо наше

з'їжджається. А коли військо наше має бути розпущене, тоді не повинні гетьман ані його писарі від перепису нічого брати під ласкою нашою. А гетьман з реєстру військо розпустити має. Проте, квитанцій шляхті від гетьмана при розпуску війська брати не треба, крім тих, хто б сам для яких потреб своїх потребував квитанцію взяти. А гетьмани мають реєстри перепису війська порядні мати і з пильністю їх зберігати, і писарів своїх для перепису війська, людей добрих, шляхту, які присягнуть, мати.

А Р Т И К У Л 17

**Про хорунжих, аби земян дома не залишали
і [з війська] не відпускали**

Устауємо теж і наказуємо, аби хорунжі наші не сміли, жодний з них, земянину і кожного стану людину, війні належну, вдома від війни звільняти і з дороги [на війну] або з війська відпускати. А якби який земянин вдома зостався, а хорунжий би того перед гетьманом не повідав і приховав, а те на нього було б доведене, що то навмисно вчинив, тоді такий хорунжий посаду свою, хорунжество, втрачає.

А Р Т И К У Л 18

Про напади на дома і на гумна шляхетські

Устауємо, хто б на війні будучи, або в дорозі до війська, чи то також з війська повертаючись, кому з духовних або світських станів на дім або на гумно нападав або стави і сажовки волочив, або яку-небудь шкоду спричиняв і при такому нападі квалтовному кого в домі такому вбив або поранив, побив або квалт, насилля над жінкою вчинив, тоді той має за слушним доводом смертю покараний бути. А квалт і шкоду окремо за кожний напад платити з маєтності своєї рухомої і нерухомої. А якби не вбив, не поранив і побоїв, збитків жодних не завдав, тільки що взяв, або шкоду яку вчинив, той повинен буде квалт і шкоду за доводом слушним подвійно сплатити. А про такі кривди, шкоди під час руху до місця шикування війська, скривджений має собі справедливість шукати перед хорунжим або каштеляном, або воеводою згідно з артикулом шостим цього ж розділу, а у війську — перед гетьманом литовським. А де б хто з яких причин не міг собі справедливості під час руху до місця шикування війська або у війську перед гетьманом довести, такому і потім вільно буде з осілим справедливість собі доводити про те у належному суді згідно з вчинком на року першому завитому, як у вряді земському, так і гродському. А з неосілим там собі справедливість доводити, де б під яким врядом його знайшов або перед паном його, якому служив.

АРТИКУЛ 19

Про харчі на війні, кому б не діставало

Уставуємо, кому б з підданих наших, будучи на війні, розміщуючись з військом на одному місці, харчів на самого або на коней його не діставало, такий з вижем гетьманським має їхати і взяти за потребою харчів на себе і на коней, а заплатити згідно з уставою від нас або гетьмана нашого на те виданою, у залежності від урожаю. А дрова мають брати вільно, де стояти будуть, але домів розбирати і плотів палити, ставів і сажовок волочити ані спускати, жито, ярину навмисно травити ані топтати не повинні. А хто б такий кому шкоду вчинив, той шкоду подвійно має заплатити. А якби хто на збіжжі і ярині обозом навмисно розмістився і шкоду вчинив, такого пан гетьман карати згідно зі шкодою і злочином його має з нагородою слушною тому скривдженому. А хто б теж, маючи харчів у себе в обозі вдосталь, і при цьому їх не вживаючи, інших собі шукав і з вижем брав, такий те, що візьме, тому, у кого взяв, подвійно повернути або заплатити має.

АРТИКУЛ 20

**Про взяття вижа за харчами від гетьманів
і що йому давати**

Теж уставуємо, хочаки мати, що, будучи на війні, кому б за нестатком харчів у вижі була потреба, тоді гетьман наш повинен буде вижив призначити для купівлі харчів, а вижу його вижованого нічого не має даватися, тільки на огляди кгвалтів і побоїв, хто б на шкоду свою брав вижа, таким вижованого має даватися на милю по грошу. А якби [те було] на місці, не їдучи милі, теж має по грошу дати.

АРТИКУЛ 21

Про кгвалт або про напад воєнний в обозі

Теж уставуємо, якби хто, будучи на службі нашій, чи то в обозі, чи то рухаючись до війська, на дорозі один на іншого навмисно або у сварці наїхав або напав на обоз або на стан кгвалтом і кого забив або поранив, а було б те на нього доведено, той життя втрачає. А якби не поранив, але навмисно або свавільно напавши, вдарив, а хоча б і не вдарив, але словами непоштивими соромив або шкоду яку вчинив, такого пан гетьман за доводом слушним карати має згідно з баченням своїм і згідно з артикулами, які б на той час про спокійну поведінку у війську видані були.

АРТИКУЛ 22

Про людей, найнятих за гроші, як мають з маєтків своїх службу земську служити

Теж уставуємо, [якби] хто-небудь з підданих наших гроші наші або у панів-рад, князів, панів і інших станів за службу воєнну кінну або пішу брав, такі люди, наймані за гроші, ротмістри і їхні товариші, ті, що за гроші наші господарські, особами своїми служити будуть у загоні нашому найманому. А ті, хто у кого іншого гроші будуть брати, у пошті того, у кого гроші взяли, становляться і з особою своєю людей гідних, шляхетських, які з маєтків своїх повинні ставати з поштою, під хоругвою повітовою повинні будуть постійно мати і ставити, з тією ж платнею для неприбулих до служби воєнної, вище описаної, аби за тими грошима, які за службу жовнірську беруть, служба земська з маєтків їх не гинула.

АРТИКУЛ 23

Про прийняття людей служилих, що прибули, і як вони під час руху до місця шикунання поводитися мають

Теж уставуємо, людей прибулих, як чужих, так і сусідів заграничників приймати і вести до держави нашої, Великого князівства Литовського, і через цю ж державу не маємо, тільки як з відома і поради рад наших Великого князівства Литовського. Адже ті люди прибулі, як також і тутешні жовніри, не мають іншими дорогами і до іншого місця рухатися і на постій становитися, тільки там, де ми, Господар, або гетьман великий того ж Великого князівства вкаже і розпише місця постою. А з дороги, з постою, їм від нас і від гетьмана великого вказаних, вони їздити за харчами нікуди не мають, але там у дорозі, на нічлігах і на постоях, з сторін харчі привезені, або торгом або уставою, як ми з радами нашими ухвалимо або гетьман за відсутності нашої встановить, мають купувати. А порядок забезпечення тими продуктами і ціну також ми з радами нашими цього панства на той час ухвалимо згідно з потребами.

АРТИКУЛ 24

Про недання грошей для найманців нижчеописаним чином

Уставуємо, що під час війни, яка б за ухвалою сеймовою загальним ополченням здійснювалася, не повинні воеводам, старостам і державцям українним на ті замки, де староства і держання мають, на найманців [грошей] давати, але зі своїми власними поштами з в'язів, які їм підпорядковані, там зоставатися мають. Адже той замок ротмістрами і людом служи-

вим згідно з потребами забезпечувати маємо, які ротмістри під владою і рукою того старости і державця бути мають. Адже, не применшуємо влади гетьмана великого ні в чому, оскільки не тільки ротмістри, але і самі старости українні під час війни владі і послухництву гетьманському належать. А якби потребували якого з тих воевод, старост і державців до поля того нам звести, звідти і гроші на найманців дати йому вільно буде.

А Р Т И К У Л 25

Про прибудних [коней] на війні

Устауємо і так те мати хочемо, аби кожний у війську нашому під час руху не смів коня прибудного держати у себе більше ніж ніч і день, але після часу вказаного має його zarazом вести до гетьмана нашого литовського. А якби гетьман далеко був, тоді до старшого свого, а він того ж часу має до гетьмана відіслати. А хто б прибудного держав довше, ніж той час визначений, такий того коня повинен з нав'язкою повернути. Також і кожну річ знайшовши, [має] нести до гетьмана. А гетьман наш має наказати від прибудних більше не брати, тільки від коня грош, а про інші речі в обозі гетьманському сповістити, і те, що знайшов, має до вряду гетьманського віддати, а вряд гетьманський тому, чие що буде, має наказати віддати даром.

А Р Т И К У Л 26

Як далеко ті, що війну повинні служити, у війську від гетьмана становитися мають

Устауємо теж, аби ніхто не смів далі милі від гетьмана нашого у війську становитися, але так, як їм, згідно з часом і потребою, гетьман накаже.

А Р Т И К У Л 27

Про заборону людям свавільним брати харчі

Якби хто з підданих наших будь-якого стану, називаючись людьми служилими, жовнірами, без листів наших або гетьмана великого тутешнього панства, на постій де у панстві нашому, Великому князівстві Литовському, розмістився, і там на тому постої або дорогою рухаючись, харчі задаром або уставою брав, шкоду яку чинив, а був би де близько пан гетьман великий цього панства, Великого князівства, тоді такий має бути поставлений перед паном гетьманом в найкоротший термін, за який би міг з того місця до пана гетьмана приїхати і [якщо] підтвердиться все те перед гетьманом, той має бути за те покараний згідно з вказівкою гетьманською, а живність взята або шкода яка вчинена подвійно зі статку маєтності його

має бути скривдженому сплачена. А якби пан гетьман далеко був і досягти його скривдженому важко було, тоді такий свавільний має бути від скривдженого позваний до вряду гродського в найкоротший термін, як би міг приїхати. А де би був неосілий, тоді має бути притягнутий до відповідальності перед тим же врядом гродським. І там, де до відповідальності притягнутий буде, і після розгляду врядового винуватим зостанеться, має судитися і покараним бути і як розбійник і грабіжник, а шкода у подвійному розмірі зі статку маєтності його стягнута бути має. А якби перед гетьманом або врядом гродським не став і в тому себе не виправдав, тоді пан гетьман або вряд гродський має такого вигнати з держави і дати про такого по всій землі на врядах листами своїми знати, що був спійманий і там так покараний, як вище описано.

Розділ ТРЕТІЙ

ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХЕТСЬКІ І ПРО ПРИМНОЖЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

АРТИКУЛ 1

Про примноження Великого князівства Литовського

Ми, Господар, обіцяємо також і клянемося за себе і за нащадків наших, великих князів литовських, під тією ж присягою нашою, яку ми вчинили всім обивателям усіх земель Великого князівства Литовського, що це славне панство, Велике князівство, і всі землі до нього здавна і тепер належні, в славі, титулах, столиці, шляхетності, владі, багатстві, верховенстві і інших всяких належностях і відносинах, а також в границях, ні в чому зменшувати і відривати або понижувати, не маємо. А ще, крім усього цього, примножувати хочемо і будемо. І якби Господь Бог з ласки своєї святої нам, Господарю, придбати дозволив державу іншу або і королівство, тоді, перш за все, панства нашого, Великого князівства Литовського, князів, панів-рад, духовних і світських і всіх врядників земських і двірних, шляхту, лицарство і всі інші стани ні в чому не понижувати, але від всякого послаблення і пониження стерегти і боронити будемо за допомогою Божою, турбуючись про примноження і зростання цього панства і всіх достоїнств, прикрас і прибутків з найбільшою пильністю і зусиллями нашими.

АРТИКУЛ 2

Про вольності шляхетські

Теж ми, Господар, обіцяємо словом нашим за нас і за нащадків наших, великих князів литовських, під тим же обов'язком нашим, як вище у першому артикулі є описано, що всіх князів і панів-рад, як духовних, так і світських, і всіх врядників земських і двірних, панів хоругвовних, шляхту, лицарство, міщан і всіх людей посполитих у Великому князівстві Литовському і у всіх землях цього панства маємо зберігати при свободах і вольностях християнських, у яких вони, як люди рівні, вільно обираючи здавна і з вічних своїх предків собі панів і господарів, великих князів литовських, жили і керувалися прикладом і способом вільних держав християнських, рівняючись і однаково маючи, і тих вольностей вживаючи із сусідами і братами своїми, лицарством і іншими станами народу Корони польської, а особливо над усе [маємо зберігати] при свободах і вольностях [наданих]

у привілеях і листах великих князів литовських, предків наших. І від нас їм, як всім, так і кожному зокрема, на достоїнства, вряду, на маєтки, на людей, на землі і на що коли-небудь дане, і що ще буде даватися наперед, непорушним і невідмінним на вічні часи зберігати. І хто б теж що, хоча б і без привілеїв, за отчизним правом і яким-небудь звичаєм набути, маєтків, людей і земель своїх у держанні мав, за предків наших, королів їх милості польських і великих князів литовських Владислава, Ягайла і брата його Вітольда, Жикгімонта, великого князя Владислава, Ягайлового сина Казимира Третього, Ягайлового сина Яна Ольбрихта, Олександра, Жикгімонта Першого і сина його — Жикгімонта Августа і Генріка, за яких коли-небудь з тих панувань і теж за нашого щасливого панування, ті самі з нащадками і близькими своїми і тепер те держати вічно мають і будуть. А про таке добро і землі шляхетські аби сумнівів ніяких не було, вільно завжди з усіма прибутками, які б коли-небудь на їхніх землях отримувались, так і рудами всякими і вікнами соляними зоставатися мають. А ми і нащадки наші перешкоджати їм на вічні часи вільного вживання не маємо.

А Р Т И К У Л 3

**Про збереження спокою всіх підданих наших,
обивателів цього панства з боку різного розуміння,
і проведення богослужіння християнського**

А також привілеєм і присягою нашою затверджено спокій між різними релігіями зберігати. Про це і конфедерація за часів безкоролів'я у цій справі між станами Корони польської і Великого князівства Литовського створена і в цей Статут дослівно вписана, щоб відповідно до неї, як ми, Господар, так і всі обивателі цих держав поводитися. Ця конфедерація з польської конституції згідно із законом, кожному народу приналежна, на руську мову перекладена і руським же письмом до цього Статуту вписана, і дослівно так це в собі має: ми, ради коронні, духовні і світські, і лицарство все і стани інші єдиної і нероздільної Речі Посполитої з великою і малою Польщею, Великим князівством Литовським, Києвом, Волинню, Підляшшям, землею Руською, Пруською, Поморською, Жмудською, Інфлянтською і містами коронними, оголошуємо всім взагалі, кому належить вічно те пам'ятати, що у ті небезпечні часи без верховенства короля мешкаючи, старалися про те все пильно на з'їзді Варшавському, як бувало прикладом предків своїх, самі між собою спокій, справедливість, порядок і оборону Речі Посполитої утримувати і зберегти змогли. Про те загальним і ободностайним рішенням і святою обіцянкою собі, те все разом, іменем всієї Речі Посполитої, обіцяємо і зобов'язуємося з вірою і поштивістю і сумлінням нашим жодного розділення між собою не чинити, ані розлучення жодного допустити, як в єдиній нероздільній Речі Посполитій, і жодна частина без іншої господаря собі обирати ані змови особливої з іншими чинити [не повинна], але згідно з місцем і часом, тут призначеним, з'їхати-

ся до громади коронної і спільно, у спокої ту справу обрання Господаря згідно з волею Божою до кінця логічного привести, а інакше ні на якого Господаря не погоджуватися, єдине, з такою певною умовою що нам спершу на права всі, привілеї і вольності наші, які йому подамо після обрання, присягнути має. А саме те присягнути: спокій посполитий між роз'єднаними у вірі і богослужінні людьми зберігати і нас жодним способом за кордони Корони нікуди не тягти, ані проханням королівським своїм, ані сплатою п'яти гривень на держалі, ані ополчення посполитого без ухвали сеймової чинити. Крім того, повстати проти кожного такого обіцяємо, хто б інше місце або час для виборів собі обрав і призначив, або безладдя на виборах чинити хотів, або найманців окремо набирав, або виборам тим, проведеними за згодою всіх, противитися смів. А що в Речі Посполитій є різниця чимала з боку віри християнської, попереджаючи тому, щоб з цієї причини між людьми сутички які-небудь шкідливі не розпочалися, які в інших королівствах ясно бачимо, обіцяємо те собі сповна, за нас і за нащадків наших, під обов'язком присяги, під вірою, честю і сумлінням нашим що які б не були розбіжності у вірі, спокій між собою зберігати, і через різницю у вірі і відмінності, в костелах крові не проливати, ані карати відсудженням маєтності, поштивості, ув'язненням і вигнанням, і зверхності жодній, ані вряду у тому жодним способом не допомагати. А навпаки, де б її [кров] хто проливати хотів, з тієї причини, будемо захищатися, і те все будемо виконувати, хоча б теж під страхом виroku або за рішенням яким судовим хто те чинити хотів. Адже через ту конфедерацію нашу, зверхності ніякої над підданими їхніми, як станів духовних, так і світських, не применшуємо і послушенства ніякого підданих проти панів їхніх, не псуємо. І навпаки, де б таке безладдя під виглядом богослужіння трапилося, тоді як завжди було, буде вільно і тепер кожному пану, підданого свого неслухняного, як в духовних, так і в світських справах згідно з рішенням своїм покарати, аби всі надання зверхності і влади королівської достоїнствам костельним, як архієпископства, єпископства і інші всякі добра, надавалися не іншим, а тільки римського костелу особам духовним, обивателям польським згідно зі Статутом. І добро костельне грецьким людям тієї ж грецької віри даватися має. А щодо спокою, багато залежить від того, аби ворожнеча між станами вгамована була, а [оскільки] між станом духовним і світським є чималі чвари у справах світських, тимчасових, обіцяємо все те між собою урівняти на найближчому сеймі, де будуть обирати Господаря. Порядок правосуддя той чинним зберігаємо, який собі яке воеводство вдома спільно встановили або ще постановити згодне. Теж і про оборону, потрібну замкам пограничним, хто кому-небудь певний борг записав і добровільно погодився своєю розпискою відповідати перед гродським судом, чи то перед смертю або вже після смерті королівської, такий кожний, згідно із записом своїм, нехай належні наслідки судового розгляду терпить.

А пани старости будуть повинні силою того посполитого обов'язку, без всякої відволочи, звичаєм звиклим судити і здійснювати і успішно

виконувати такі справи, крім тих воеводств, які собі форму або звичай відправлення правосуддя особливий постановили, за відсутності короля, або ще постановити мають. Записи всілякі і засвідчення майна на вічність у книгах явних вчинені і які наперед будуть вчинені за відсутності короля спільною тієї конфедерації згодою затверджуємо, що за відсутності короля, почавши від дня смерті королівської, нікому в поступках правних давність земська не шкодила на потім, до здійснення правосуддя. Теж, які мали на вказаний термін отримати гроші за минулі роки або на майбутній рік, або на якийсь час, вже минулий — ті всі, повинні брати свої гроші на перших судах, дасть Господь Бог, після виборів нового короля, або на першому відкритті судових книг. Обіцяємо теж те собі, що, на вибори призначені їдучи і будучи на місці, і роз'їжджаючись по домівках, квалту жодного людям і самі між собою чинити не будемо. Ті всі справи обіцяємо собі і нащадкам своїм зберігати статечно і держати під вірою, честю і сумлінням нашим. А хто б тому противитись хотів і спокій і порядок посполитий псувати, проти такого всі виступимо на його порушення. А для ліпшої певності у тих всіх описаних справах приклали ми печатки свої до того і руками власними підписали.

Діялося у Варшаві, на з'їзді вальному коронному, двадцять восьмого дня, місяця січня, року господнього тисяча п'ятсот сімдесят третього.

А Р Т И К У Л 4

Ми, Господар, обіцяємо примножувати Велике князівство Литовське і що було відібрано і відійшло, назад до нього повернути

Теж добра панства цього, Великого князівства Литовського, не применшимо і те, що було через nepřиятелів цього панства віддалене, відібране і до іншого панства від цього панства нашого коли-небудь випрошене, те назад, до власності цього Великого князівства повернути, приєднати і кордони поправити обіцяємо. А якби також кому із заграничників при кордонах тих, вище поименованих, землі, маєтки, села і людей дали, тоді такі мають з того служити Великому князівству Литовському. А хто б не хотів служити — таких привілеїв не повинні ми і нащадки наші держати.

А Р Т И К У Л 5

Про невіддання шляхти і її маєтків, людей, ґрунтів і всяких вольностей, і теж надання листів і привілеїв проти цього Статуту

Устауємо і на віки те зберігати і держати обіцяємо, що, як предки наші, великі князі литовські, так і ми не звикли нікому ніяким способом

бояр, шляхту і їхні маєтки, ґрунти і землі віддавати, так і тепер, на всі майбутні часи обіцяємо і прирікаємо під тією ж присягою нашою, яку вчинили всім обивателям цього панства нашого, Великого князівства Литовського, бояр, шляхту і їхні маєтки, ґрунти і всяку маєтність і інші свободи і вольності і права в них відбирати і відводити, і ніяким особам і будь-яким у цьому панстві обивателям, як і заграничникам, і стороннім, і жодному іншому, давати і записувати і ніяким способом віддаляти не маємо. А де б що одержано і вийшло яким-небудь способом проти цього Статуту, те за законом і судом справедливим, через нас і нащадків наших, за порадою рад наших, Великого князівства, на сторону відкладене і в ніщо обернене бути має. А тому привілеїв як загальних, так і кожному зокрема, не маємо і не будемо давати проти цього Статуту і артикулів, у ньому описаних, які б перед тим вийшли і потім з канцелярії нашої після видання цього Статуту від нас через кого-небудь одержані були, таких ми і нащадки наші держати не хочемо. Але за законом і судом скасовувати і в ніщо обертати будемо. Але якби кому ми дали б або з ласки нашої давати хотіли уродженням Великого князівства маєтки наші спадкові, а в них бояри, хоча б і шляхта була, а маєтки свої давні і нові, також через данину тих панів, від кого до нас, Господаря, той спадок прийшов мали і їм служили, а листами і підтвердженням нашим не визволені, у цьому сили рук і щедрості нашої, і нащадків наших не замикаємо, але під владою нашою залишаємо.

А Р Т И К У Л 6

**Про сейм вальний, про сеймики повітові
і про організацію їхню і відправлення з них
послів земських на вальний сейм, і про вальних возних,
і про звільнення возних від служби воєнної,
а також про приїзд панів-рад, врядників земських
і шляхти**

Устауємо для ліпшого порядку у всіх справах і способах встановлення справедливості і оборони, щоб з волі всіх на сеймі потреби земські розглядалися і вирішувалися, аби навіки перед сеймом великим вальним, який маємо ми і нащадки наші завжди, коли в тому буде потреба державна, за порадою рад наших цього ж панства, листами нашими скликати повинні теж сеймики повітові, а саме на тих місцях і воеводствах, нижче тут написаних і постановлених, які сеймики також листами нашими будуть скликатися не на найближчий час і термін, а тільки за шість тижнів перед сеймом великим. А листи наші такі сеймові мають бути принесені з двору нашого до воеводств і староств судових і віддані до рук врядів гродських в терміни перед сеймиками тижнів за два. А вряд має ті листи розсилати через возних повітових до панів-рад, до княжат, панят, врядників земських і повітових і до інших станів народу шляхетського, до кого перед цим

здавна листи сеймові з канцелярії нашої посилались, до домів їхніх мають носити. А для всіх взагалі, у містах, у містечках наших, на торгах і при костелах парафіяльних сповіщати і копії з листів наших прибивати. Таким же чином, як розсилаються листи наші воєнні, вряд гродський чинити має. А возні повітові повинні будуть з пильністю ті листи розносити під страхом покарання їх за те врядом гродським ув'язненням згідно з баченням своїм. Ці возні для таких послуг земських від служби воєнної вільні бути мають.

На ці сеймики мають з'їжджатися і бути там такі особи: єпископи, воеводи, каштеляни і врядники земські, князі, пани і шляхта, кожний у своєму воеводстві або повіті, а в землі Жмудській — єпископ, староста жмудський, каштелян, тивуни та інші врядники земські і лицарство, шляхта. А обговорювати ті справи і потреби земські, які їм у тих листах наших і через посла нашого будуть повідомлені, не менше теж і про всі потреби того повіту і воеводства, говорити мають. І, прийшовши до одностайної думки, мають обрати послів своїх, а саме, від кожного вряду земського, скільки їх у тому воеводстві буде, по дві особи, і послати їх на сейм, ознайомивши і доручивши все, про що згідно з листами нашими господарськими і також у своїх потребах, радитися, обговорювати і вирішувати будуть, даючи їм права на тому такому вальному сеймі вирішувати і закінчувати ті справи, які їм на сеймику доручені і за інструкцією за печатками обивателів того повіту подані будуть. А послі земські місця і голоси свої повинні мати згідно з порядком воеводств і повітів, як місця, які вони зазвичай мають. А кожний з милості і повинності своєї до держави повинен на ті сеймики прибути. А хто б не прибув, під те все підлягає, що там вирішать. А сеймик повинен продовжуватися, але справи на ньому розглядатися не мають, тільки через чотири дні. Але приїжджати всі на сеймик повинні будуть першого дня, а місця і порядок засідання і подача голосів на з'їздах і сеймиках такий порядок має: воевода, каштелян. А де каштеляна немає, маршалок того повіту, підкоморій, хорунжий, суддя, підсудок, війський, стольник, підстолій, писар земський, потім — врядники гродські, пани і інша шляхта.

А Р Т И К У Л 7

Про гроші стравні послам земським, відправляючи їх на сейм вальний

За спільним обговоренням і узгодженим рішенням всіх станів обивателів цього панства нашого, Великого князівства Литовського, уставуємо і хочемо те мати на часи вічні, що після обрання послів з кожного воеводства і повіту має їм даватися на страву скільки, як тут нижче описано.

Віленським послам — сто шістдесят кіп грошей.

Ошменським послам — сто шістдесят кіп грошей.

Лідським послам — сто шістдесят кіп грошей.

Вількомирським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Браславським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Троцьким послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Городенським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Ковенським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Упитським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Земля Жмудська своїм послам — двісті кіп грошей.
 Полоцьким послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Новгородським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Волковийським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Слонімським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Вітебським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Оршанським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Берестейським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Пінським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Мстиславським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Менським послам — сто шістдесят кіп грошей.
 Мозирським послам — сто двадцять кіп грошей.
 Речицьким послам — сто двадцять кіп грошей.

Проте, якби коли з волі Божої була дорожнеча збіжжя і інших харчів, тоді і більше має бути послам на їжу даватися, згідно з урахуванням часу і далекістю дороги. Якби коли трапилося з потреби держави, десь далі, ніж на звиклому місці сейм мати, а звідки тим послам на їжу має даватися, те вже особливою ухвалою сеймовою буде вирішено, що суворо дотримуватися бути має, тільки не використовуючи для цього добро наше господарське і костельне. А ті послы обрані не повинні запізнюватись до початку роботи сеймів, а також і на головний з'їзд.

АРТИКУЛ 8

Про сеймик або з'їзд головний в Слонімі, перед сеймом великим вальним

А догоджаючи тому, аби послы земські усіх земель Великого князівства Литовського у справах і потребах земських могли гідно домовитися і обговорити, з чим на сейм великий приїжджати, і на сеймі потреби держави без перешкод краще і швидше вирішувати, про те уставуємо, що перед кожним сеймом великим вальним, за два тижні, мають всі стани цього панства, Великого князівства, як пани-рада їх милість, так і послы земські, з'їзд свій вільний мати у Слонімі. І там, зібравши між собою інструкції всіх земель і повітів, мають між собою спільно домовитися в милості братерській про всі потреби земські, враховуючи їх і приводячи до єдиного слушного розуміння на добробут державі, за чим би вже на великому вальному сеймі розумніше і швидше справи і потреби держави вирішуватися і виконуватися могли. А тут, у Слонімі, той сеймик тривати має

згідно з часом і потребами, якби тільки на сейм великий вчасно прибули і не затрималися.

АРТИКУЛ 9

**Про скликання сеймиків після сейму вального
і про видачу безкоштовно з канцелярії справ
сеймових**

А де сейм вальний закінчиться, тоді, після завершення сейму, протягом чотирьох тижнів мають бути в кожному повіті сеймики [скликані] таким чином, щоб послы, щойно приїхавши з сейму, мають воеводи або старості судовому про приїзд свій дати знати. А воевода або староста, або намісники їхні мають те через возних шляхті сповістити, аби на той час на сеймик, слухати послів своїх, з'їхалися. А те для того, щоб на тих сеймиках послы, з повітів на сейм послані, повернувшись із сейму, дали про те всім обивателям кожного повіту інформацію достатню що і на якому сеймі у справах і потребах держави зробили і постановили, і скільки їх на такий сеймик з'їдеться, ті про справи сеймові слухати мають. А неприбулі на такий сеймик покаранням жодним не підлягають, але сеймову постанову виконувати мають. І те, що на сеймі постановлять і ухвалять, мають послы письмово за печаткою нашою до повіту свого принести і те на збереження до книг земських вряду земському подати, також для відома того [що на сеймі прийнято], і до книг гродських дати те вписати. А з канцелярії нашої такі справи земські послам безкоштовно видані бути мають, без жодних ускладнень.

АРТИКУЛ 10

Аби шляхтич беззаконно не був затриманий

Теж уставуємо і навіки те мати хочемо ми, Господар, і нащадки наші, що все лицарство, шляхту Великого князівства при вольностях їх звичних, які від нас, Господаря, і від предків наших їм надані, будемо повинні зберігати і держати. Також кожний шляхтич осілий згідно з правом не притягнутий і не обвинувачений судом, нами, Господарем, і жодним врядом затриманий і до в'язниці посаджений бути не повинен, крім причин, в інших артикулах цього Статуту названих.

АРТИКУЛ 11

**Аби пани шляхту про поштивість їхню самі
не судили**

Теж уставуємо, що княжата і пани-рада наші, і шляхта, і також кожний з лицарства нашого, які шляхту нашу у себе на службі тримають, не

повинні їх самі про поштивість судити, крім нас, бо той суд нікому іншому не належить, тільки нам, Господарю. А що стосується злодійства, вбивства, квалту і інших тому подібних злочинів, якби, служачи якому пану, кому іншому, також і самому пану своєму що зашкодив, про те вільні будуть пани їхні, посадивши при собі шляхту, людей добрих, правосуддя з таким чинити. А в чому би був хто викритий, тоді той має за злочин свій терпіти і покараним бути, хоча б і смертною карою. Адже апеляції допускаються цим Статутом для обох сторін як потерпілої, так і обвинувачуваної, до суду головного, без перешкод. А в кожній такій справі має бути призначений термін у чотири тижні для того, аби той слуга обвинувачений родичів або приятелів своїх до того суду підготувати міг. А у простіших справах, де про смертну кару і про виплату суми грошової, також про ув'язнення, не йдеться, вільно буде кожному пану слугу свого згідно зі злочином його судити і за законом карати.

А Р Т И К У Л 12

**Щодо надавання чужоземцям чинів і врядів всяких,
а прийшлим з інших панств і осілості не давати**

Також ми, Господар, обіцяємо і клянемося під присягою нашою, яку вчинили Великому князівству Литовському і всім станам, обивателям його, беручи те і зі Статуту старого, короля його милості Жикгімонта Першого, цьому панству, Великому князівству Литовському, наданого, і в цей вкладаючи і на те вказуючи, що у цьому панстві, Великому князівстві Литовському, і в усіх землях, йому приналежних, чинів духовних і світських, замків, дворів, ґрунтів, староств, держань, врядів земських і двірних, маєтків у володіння чи в управління і кормління, і навіки, жодним чужоземцям і заграничникам, ані сусідам цього панства давати не маємо. Але те все ми і нащадки наші, великі князі литовські, давати будемо повинні тільки Литві, Русі, Жмуді давнього походження і уродженням Великого князівства Литовського і інших земель, цьому Великому князівству приналежних. А хто б з чужоземців, заграничників і сусідів цього панства і всіх земель, йому приналежних, наважилися щось з того попросити, взяти і у володіння вступити, а коли йому про це нагадають, того разом не віддасть, тоді маєтність його вся має бути взята до столу і скарбу нашого Великого князівства Литовського. Адже і тубільцям, хоча і уродженням Великого князівства Литовського посади і вряди всякі мають даватися добре відомим, і дійсно, а не вигадано у тому воеводстві або повіті осілим. А хоча б хто, з чужого народу, за свої заслуги у своїй державі добився осілості з ласки нашої або яким іншим чином, тоді такий осілістю має користуватися, вчинивши спочатку присягу після отримання цієї осілості, на перших рочках гродських цього повіту перед врядниками земськими або гродськими того ж повіту, які на той час туди прибути можуть, що має бути вірним і доброзичливим

цьому панству, Великому князівству Литовському, і так само, як і тубільці, [буде] нести службу земську цьому ж панству. Але і такі до достоїнств і всяких чинів духовних і світських не мають бути допущені, і нами, Господарем, призначатися, чого печатарі і писарі наші за обов'язком своїм дотримуватися повинні будуть.

АРТИКУЛ 13

Про збереження в цілості достоїнств і всяких врядів того панства

Теж обіцяємо і хочемо навіки мати, аби пани-ради наші, як духовні, так і світські, і всі інші врядники наші земські і двірні у цьому панстві нашому, Великому князівстві, були у всіх достоїнствах і поштивостях збережені згідно з давнім звичаєм і кожний відповідно до місця свого. А що стосується влади і справ, їм підсудних, у тому вони мають поводитися і діяти, як якому вряду здавна визначено і у цьому Статуті описано.

АРТИКУЛ 14

Про невідняття достоїнств і врядів за заочним звинуваченням

Теж уставуємо, що достоїнств всяких, врядів, староств, держань, тивунства через чий-небудь справи, за заочним звинуваченням ми і нащадки наші не маємо відбирати. Але якби який з врядників наших був марнотратником або шкідником нашим і дворів наших, і до нас би у тому обмовлений і звинувачений був, тоді обидві сторони, як той, хто обвинувачує, так і на кого скарга, мають перед нами особисто за мандатом стати, а ми з пани-радами нашими Великого князівства Литовського, вислухавши їх і розглянувши ту справу, винного згідно із злочином його маємо карати. А без вини і без суду за заочним звинуваченням не будемо ні в кого врядів відбирати або їх з них знімати.

АРТИКУЛ 15

Про дотримання старих устав, а нових без сейму вального не встановлювати

Теж наказуємо всі привілеї земські стародавні і нові, від нас дані, вольності і звичаї добрі, стародавні зберігати і ні в чому не порушувати, а нового нічого не встановлювати. А якби була потреба що нового прибавити на добробут держави, тоді і те не маємо чинити, ані устав жодних приймати, а тільки на вальному сеймі з відома і порад рад наших і дозволу всіх станів, сейму приналежних.

АРТИКУЛ 16

**Про свободу виїзду з панств наших до інших панств
християнських, крім земель неприязельських,
і про опіку таких маєтків**

Теж хочемо і ухвалюємо навіки, аби княжата і пани хоруговні, шляхта і кожний чоловік лицарський і всякого стану цього панства, Великого князівства Литовського, мав свободу і можливість виїхати і вийти з цих земель наших, Великого князівства, для набуття наук, письма навчання і вчинків лицарських, і теж, будучи слабим здоров'ям своїм, для лікування до всяких земель і сторін, крім земель неприязельських наших, з ким би це панство наше на той час воювало. Проте це так, аби з маєтків їхніх у той час, і за відсутності їх самих служби наші земські не були призупинені, але нам і нащадкам нашим, як і при них були завжди, стільки, скільки потреба вимагала, згідно з ухвалою і уставою земської були виконані. А якби син поїхав по лицарству, а батько в домі зостався, а за відсутності його [сина] батько помер, і не залишив би після себе іншого сина дорослого або опікуна, або родича кровного в маєтках, тоді маємо ми, Господар, а за відсутності нашої у цьому панстві, вряд наш земський судовий опікуна, людину добру, розторопну, чесну, набожну і добре у цьому панстві і в цьому ж повіті, де ті маєтки лежать, осілу, на такі маєтки поставити, щоб хто б з них службу земську заміщував і маєтки від кривд і шкод боронив, і в суді відповідав згідно з артикулами, нижче про опікунів викладеними. А коли той з чужих земель приїде, то має маєтки і маєтність свою до рук своїх взяти, як власність свою. А той опікун має про ту опіку звітувати і звіт з опіки своєї чинити так, як і кожний інший опікун згідно з наукою цього Статуту. А чи буде той, хто мешкає у чужій землі хотіти кому іншому той маєток віддати або в опіку передати, те йому вільно буде. А той перший опікун у тому чинити має, як вище описано.

АРТИКУЛ 17

**Після смерті батьків і матерів і інших кровних родичів
і близьких, їхніх дітей і нащадків і близьких,
діди, спадку, вислуги і всякого набуття не віддаляти,
і про спадок на нас, Господаря, після бездітних**

Теж уставуємо, що після смерті батьків і матерів діти їхні, сини і дочки від отчизного і материнського спадку не мають бути віддалені. Але вони самі і їхні нащадки власні, кровні і близькі за правом походження і слушно набутим звичаєм стародавнім і теж Статутом попереднім і нинішнім, мають оволодіти і одержати і те добро на прибуток свій використати навіки. А те так само треба розуміти про майно близьких, спадки, вислуги і всяке набуття згідно з правом, а те тим звичаєм: якби було декілька братів, сестер

рідних, виданих або не виданих заміж, а ті би брати між собою отчизним майном і купленим, які в батьківський спадок їм увійти має, поділилися або ще і не поділилися, а який би з них помер, не залишивши після себе дітей, тоді його частина батьківського спадку і купленого тільки до братів переходить і до їхніх дітей, а сестрам — тільки придане з четвертої частини всякого маєтку отчизного і купленого, і то, якби який перед тим з них заміж після смерті батьківської йдучи, від тих братів не було дане. А якби був материнський спадок, тоді мають брати з сестрами рівно поділити між собою. Але якби Пан Бог допустив, що ці брати померли всі, і в жодного дітей після них не залилося, а хоча б і були, а потім звелися, тоді цей весь батьківський спадок і всяким чином набуті маєтки завжди на сестер і на їхніх дітей переходять. Проте, якби ще також Пан Бог допустив, що у цих братів і сестер ані їхніх дітей, ні нащадків не залилося, тоді цей батьківський спадок весь, також всяким звичаєм слушно набуті маєтки і маєтності, мають до близьких переходити, які є найближчим до батьківського спадку, до материнського спадку найближчими по чоловічій лінії згідно з тим же поступком. Таким же чином і материнський спадок має спадати на тих, хто буде до материнського маєтку найближчий по материнській лінії тих померлих. Якби через них кому слушним записом не було записано, крім тих, хто без нащадків, близьких нащадків і спадкоємців своїх помруть, ні на кого права свого природженого, вислуженого і набутого не передавши і не записавши, бо після тих і таким звичаєм маєток спадком на державу і на нас, Господаря, великого князя і нащадків наших, великих князів литовських, переходить і переходити буде.

АРТИКУЛ 18

Про недання чинів, врядів людям народу простого

Теж простих людей не підносити над шляхтою, ані на чини їхні не призначати і врядів наших простого народу людям давати не маємо, але шляхті, кожному лицарському чоловіку і тутешнього панства, Великого князівства Литовського, уродженням і в цьому панстві осілим. Ми з ласки нашої господарської за придатністю і службами їхніми, нам, Господарю, і державі обіцяємо їх чинами і врядами забезпечити і до служб наших на двір наш приймати як віропідданих наших.

АРТИКУЛ 19

Про доведення шляхетства при його запереченні

Устауємо теж, якби хто кому сказав що він не шляхтич, тоді той, хто доводить, має поставити з боку батька і матері по два шляхтича з родичів, тобто двох від батька і двох від матері кровних родичів, і на тому їм присягнути, що він є природжений і справжній шляхтич. А якби рід пере-

вівся, а він би був тутешнього панства нашого тубілець, тоді від бояр, шляхти околичних має поставити двох шляхтичів, які мають при ньому присягнути, що він є з роду шляхетського. А після такого доказу приганий при шляхетстві зостанеться, а той, хто приганив, має за таку нестриману мову свою сидіти в замку або у дворі нашому судовому дванадцять тижнів, а стороні противній подвійно сплатити.

А Р Т И К У Л 2 0

Про одруження шляхтича на нешляхтянці і потомстві таких людей

Якби який шляхтич нешляхтянку собі нерівну взяв, тоді, як ту нешляхтянку, жону свою, так і дітей своїх, з нею набутих, собою і шляхетством своїм ушляхтить. І такі жони і діти їх прав шляхтичів набути мають. Проте, якби така жінка, будучи за шляхтичем а потім пішла б за простого чоловіка, а не за шляхтича, тоді та поштивість шляхетську втрачає і у такому стані бути має, як чоловік її, за яким на той час буде. А дітям тим, яких з першим своїм чоловіком, шляхтичем мала, те шкодити не буде, тільки би ремеслом і шинком не жили і ліктем не міряли. А навіть і такий, якби шинок і ремесло міське і холопське покинув і відпустив, і поступкам шляхетським і лицарським наслідував, тоді за шляхтича визнаний бути має.

А Р Т И К У Л 2 1

Про чужоземця, приганеного про нешляхетство і про набуття ним осілості

Теж, якби якого чужоземця хто ганив у шляхетстві, тоді [той] має їхати до землі своєї, звідки є, і там перед врядом довести шляхетство своє, а з вряду під їх печатками лист принести, яким тут шляхетство своє має довести. А якби війна з тієї сторони була, звідки він є, тоді має поставити двох осіб, справжніх шляхтичів, з тієї ж сторони своєї або тутешніх, бувалих у тій землі, які б про шляхетство його були обізнані. А ті мають також при ньому присягнути, що він є шляхтич. У такий спосіб чужоземцю доведення шляхетства буде. А коли вже той приганий доведе шляхетство своє, тоді той, який його приганив, якого стану буде, має шкоду і збитки, про що той, хто довів шляхетство, присягне, йому заплатити. А якби який чужоземець, приїхавши до цього панства нашого, купив і яким-небудь слушним звичаєм набув собі маєток шляхетський, а хотів вольностями шляхетськими користуватися, тоді перш за все має пояснити перед врядом тим, де купив маєток, і що є справжній шляхтич. А де б того не довів, тоді, хоча б і маєток купить, вольностями шляхетськими веселитися і ними користуватися не повинен і під хоругвою на рівних зі шляхтою стояти не повинен. Але близькі мають від нього той маєток, за оцінкою у цьому Статуті,

нижче в артикулі про виконання судових справ описаних, викупити і службу земську з нього служити. А достоїнств і врядів держати не має, хоча б і шляхтичем був. Так само маємо розуміти і про тубільця не шляхтича.

АРТИКУЛ 22

Якби той, хто приганив, сам не був шляхтич

Уставуємо теж, що якби хто, сам будучи не шляхтичем, приганив людину добру, шляхтича, а той шляхтич у тому стані своєму шляхетському був би знатним і відомим і доказ шляхетства вчинив, а після доказу і показу свого шляхетства, якби те ж саме той шляхтич противній стороні заявив, говорячи, що він сам не шляхтич, а той би шляхетства свого, згідно з артикулом двадцятим у цьому ж розділі, не довів, а виявився б за судом людиною простою, не шляхтичем, такого, чийм би не був, вряд наш, перед яким все те відбувалося, повинен наказати кату вести до ганебного стовпа і там його дубцями бити і потім вигнати. А ведучи його від вряду до покарання і виганяючи з міста, має наказати об'явити, що, мовляв, такими словами на шляхтича замахувався.

АРТИКУЛ 23

Про безчестя шляхтича вбитого

Теж, кому би було пред'явлене звинувачення у вбивстві шляхтича, а він би повідав, що той вбитий не був шляхтичем, тоді, коли те доведуть кровні родичі, згідно з артикулом двадцятим у цьому ж розділі, що був шляхтичем, має бути покараний, як про те у цьому Статуті про вбивць нижче написано. А окремо нав'язка за безчестя з маєтку і маєтності його має бути сплачена, як ніби живого шляхтича збезчестив.

АРТИКУЛ 24

Про шляхту, яка, маєтки свої попродавши, лихварством бавиться

Уставуємо: якби який шляхтич, маєток свій продавши, у місті мешкаючи, з лихварства жив, уникаючи служби земської, воєнної, такі з суми своєї грошової повинні службу земську служити згідно з ухвалою на той час сеймовою, під страхом втрати всього добра свого.

АРТИКУЛ 25

Про шляхту, яка б у місті осілість прийняла

Теж уставуємо, що якби шляхтич, втративши маєток і стан свій шляхетський або з бідності своєї, шукаючи собі прожитку, пішов би до міста

і мешкав там, торг міський ведучи або і шинок у домі маючи і ліктем міряючи або ремесло роблячи на верстаті, такий вже вольностями шляхетськими користуватися не повинен. Але, якби потім той шляхтич сам або сини, шинком і ремеслом міським обходитися не хотіли і ліктем не міряли, і, пішовши з міста, наслідували поступкам лицарським предків своїх, такі мають бути за справжню шляхту визнані.

А Р Т И К У Л 2 6

**Про непривласнення вольностей шляхетських
людьми простого стану**

Коли підвищення честі і стану за достоїнствами і заслугами кожного власне рукам і розпорядженню зверхності нашої господарської належить і теж, застерігаючи від всякого приниження стану шляхетського людьми простими, уставуємо, що ніхто з людей простого стану, окрім особливої ласки і обдарування від зверхності нашої господарської, і то за явними значними і лицарськими заслугами, мужністю, виявленою проти неприятеля нашого, вольностей і привілеїв стану шляхетського і гербів шляхетських, сам собі присвоювати ані їх використовувати, ані володінням маєтків і землями шляхетськими не має ніяким чином. Для того, щоб дома шляхетські не виводилися, тоді те закріплюємо, що простого стану людина, не отримавши спочатку від нас, Господаря, вольності шляхетської, маєтків і земель шляхетських, ніяким чином мати, ані купівлею своєю навіки одержати не може. Але близькі, заплативши за оцінкою статутовою, до того маєтку прийти і допущені бути мають, хоча б і давність земська вийшла.

А Р Т И К У Л 2 7

**Де б шляхтич шляхтичеві безчестя яке вчинив,
як про шляхетство, так і в інших справах,
в очі і заочно**

Теж уставуємо, що якби якого-небудь стану і достоїнства будучи, тільки б одне роду шляхетського людина, рівно всіх у тому шануючи, від вельможного аж до зубожілого шляхтича, однаково прирівнюючи одного до іншого як у шляхетстві, так і в інших справах, поштивості і добрій славі, явно збезчестив голослівно, крім поставлення у провину самих вчинків, підлеглих гродському суду, безчестя вчинив, а про те, до нас, Господаря, якби те у дворі нашому сталося, або до вряду земського або гродського поступило, і де б той, хто безчестив, перед судом [те] заперечував, тоді тому, кого безчестили, те нічим шкодити не має, і він того доводити не буде повинен і те безчестя далі на того, хто заперечує, не має доводитися. Але якби повторно той самий і того ж шкодливо безчестив очевидно, тоді вже хоча б те і заперечував, а сторона ображена доведе те на нього слущ-

ним доводом, як про доводи, окремо на своєму місці у цьому Статуті є описано, має бути судом покараний ув'язненням, тобто в замку або у дворі нашому шість тижнів сидіти буде. А за вказівкою суду, якби винний, вряду слухняним бути і до в'язниці сісти або в ній вказаний час стерпіти не хотів, тоді має за те заплатити штраф стороні ображеній п'ятдесят кіп грошей, відразу ж без позви і без призначення термінів. Таку суму той же вряду з маєтності його стороні ображеній стягнути буде повинний згідно з артикулом про виконання судових рішень. А заплативши ті п'ятдесят кіп грошей, йому вряду має листом своїм термін призначити в чотири тижні від вручення листа, щоб за ту вину шість тижнів відсидів. А за кожную відмову відсидіти має вину вищеописану сплатити. І не має те йому бути відпущене, доки не відсидить. А про заочне безчестя ніхто братися не має, оскільки те при тому зостатися має, хто заочно безчестить людину поштиву, бо добрій людині не годиться лихе говорити про поштивого.

АРТИКУЛ 28

**Про безчестя, коли б хто був
непоштивої матері сином і про безчестя
жінок шляхетських**

Теж уставуємо, що якби хто кому сказав, що ти непоштивої матері і нечистого ложа син, а того б на нього не довів, а той, кому це сказано, з того слушно це вивів, тоді постановляємо, що такий має тому виплатити подвійно сорок кіп грошей. А те безчестя перед тим же судом одночасно, не відходячи від права, так очистити і такими словами відмовити має, що я говорив на тебе, що ти був непоштивої матері і нечистого ложа син, в тому на тебе брехав як пес. А де б так впертим був, і тими словами відразу в суді того говорити не хотів, тоді має сидіти в ув'язненні, в замку нашому так довго, доки тими словами, як у цьому артикулі написано не вибачиться, а нав'язку сповна віддасть без призначення терміну, під виною, в артикулі вище двадцять сьомому описаную. А вряду наш у тому, такому впертому, ніякого полегшення чинити не повинен. А одначе незаконнонародженими не інші, а тільки такі розумітися мають, яких би хто-небудь з невінчаною і нешлюбною жінкою мав, хоча б потім її і взяв, і таким батько від законних дітей і від кровних нічого записати не може, а особливо такі діти незаконнонародженими розумітися бути мають, яких би батько при власній жінці з чужоложницею мав. А хоча б після смерті законної жінки ту підложницю свою взяв, і дітей з нею нажив, тоді як і ті перші блудні, так і ті, яких після вінчання, у шлюбі з такою жінкою мати буде, всі ті діти, з нею нажиті, незаконнонародженими мають вважатися і ніякими вимислами ані записами до маєтків і маєтності батька їх допущені бути не мають. Теж такий має бути за незаконнонародженого визнаний, від якого батько за життя свого відрікся і не своїм сином би його визнав. Тільки б не вчинив того у сварці і з гніву проти сина або

жони своєї, матері його поштивої, або якби його довгий час за дитя мав і після його народження з собою матір його і жінку свою терпів, бо, якщо вже раз за дитя своє прийнявши і маючи його при собі у домі своєму, терпінням своїм за дитя своє признав, так вже потім поганим його робити не може, оскільки доброму нічого злого і непоштивного у домі своєму терпіти не годиться. А особливо, батько сина незаконнородженим визнати не може при другій жоні своїй і мачусі його, а особливо, якщо того сина свого, з першою жоною своєю, матір'ю його, мешкаючи, за сина мав, тоді вже при мачусі відректися від нього не може. Таким же чином, і про дочок має розумітися, так само і мати, як за першого чоловіка свого, і так теж і за другого чоловіка пішовши, проти дітей своїх, тим правом і порядком, як про батька написано, суджена бути має. А де б теж хто безчестив яку поштиву жінку шляхтянку, називаючи її розпутницею, що ніби у стані своєму непоштиво себе поводи́ла, тоді таким же правом, як вище у цьому артикулі написано про це, суджене і каране [те] бути має.

АРТИКУЛ 29

**Про звільнення від платежів нових, від підвід,
будування замків і зведення мостів, так теж
і про постій у дорозі**

Що теж привілеями давніми, предків наших королів їх милості і великих князів литовських, всі прості люди тяглі і міщани, піддані княжат, панів хоруговних, шляхти і бояр, обивателів панств наших земель, Великого князівства Литовського, від кожної дані, податку, сребщизни і всяких поборів без добровільного самих панів їх дозволу і ухвали сейму вального, і теж від дякла і від всяких повинностей перевізних, які підводами зуть, і від давання стацій нам і теж послам і гінцям нашим, також від перевезення каменю, дерева або дров для випалу цегли і вапна до замків наших, від косіння сіна і від всякої сторожової служби і полювання, також від будування і ремонту замків і зведення мостів і від інших робіт звільняються. А деякі піддані князівські, панські і шляхетські, з маєтків їхніх, до цього часу обтяженні бувають роботою в замках, на станах, що уколами називаються, також даванням стацій і підвід для нас, Господаря, і теж даванням стацій послам і гінцям нашим і роботами з ремонту мостів. Тому ми, Господар, всіх обивателів панства нашого, Великого князівства Литовського, і земель йому належних, Руських, Жмудських і інших, до однієї рідної вольності приводячи, всіх підданих князівських, панських і шляхетських, вищевказаних і яким-небудь іменем названих, від тягот і повинностей від цього часу і навіки вилучаємо і звільняємо назавжди, крім міщан і підданих наших господарських, аби ті, згідно зі стародавнім звичаєм як підводи і забезпечення стаціями на станах, на місцях звичайних, нам, Господарю, послам і гінцям нашим, так теж мости і замки на дільницях своїх ремонтувати згідно зі звичаєм своїм повинні були. Проте міщани

і піддані князівські, панські і шляхетські підводи послам і гінцям нашим згідно з встановленим звичаєм давати будуть повинні. А що стосується ремонту замків і мостів старих і нових будовань, де до цього часу піддані шляхетські ремонтувати і будувати були повинні, те має бути оплачено з мит нововведених, що особливою постановою, конституцією сеймовою підтверджено буде, як у конституції на унії сейму Люблінського про землі Волинську, Підляшську і Київську є описано. А мости в господарствах, столу нашому приналежних, де б потреба вказувала будувати, те вже має бути оплачено підданими нашими. І мостове встановлено бути має, як в артикулі двадцять дев'ятому розділу першого шляхті про будівництво мостів у маєтках їх встановлено. А де б який староста або державець, городничий і мостовничий наш або намісник і слуга якого з них, підданих шляхетських, примушував до тих робіт неповинних і цим Статутом звільнених, догоджаючи у цьому прибутку своєму, тоді кожний такий, хто б те вчинив, має бути притягнутий до суду належного згідно з артикулом шістдесят сьомим розділу четвертого. А за доводом правним вини двадцять кіп грошей буде повинен тому скривдженому шляхтичу заплатити і шкоду подвійно відшкодувати. Так теж княжата, пани-ради, воеводи, старости і ніхто зі шляхти, їздячи дорогами від маєтку до маєтку свого, до війська і до замків українних, маєткам шляхетським і їхнім підданим не мають шкодити і стацій і підвід брати, але собі, слугам і коням своїм за гроші згідно з торговою ціною харчі купувати будуть повинні. А хто б всупереч цій уставі що вчинив, той так само, як вище описано, має бути притягнутий до відповідальності, і за правом сторони, що скаржитися, також квалту двадцять кіп грошей сплатити повинен буде, а шкоду подвійно сплатити за слушним доводом повинен буде.

АРТИКУЛ 30

**Якби який з підданих наших у князів, панів
або в кого іншого вислужив маєтність нерухому**

Якби який з підданих наших, будучи народу шляхетського, у князів або панів, або у кого іншого, маєток вислужив і, тримаючи той маєток у держанні, він сам або нащадки його потім хотіли б піти геть, тоді вільно буде йому і нащадкам його іти геть, куди захочуть, з усіма статками, маєтністю і з усім набутим своїм і витратами чи будівлями, що було в той маєток вкладене. А якби той пан дав тому слугі своєму на той маєток дарчу свою, лист, запис свій під печаткою своєю і під печатками шляхти, людей, віри гідних, і те б у ньому виражене було, що вільно йому і нащадкам його з тим маєтком, кому хоче, служити навіки, і той лист, опис свій, сам особисто перед нами, Господарем, або врядом нашим, згідно з цим Статутом заявив, тоді такий лист у силі має бути збережений, а той, кому записано, і нащадки його при запису і при тому маєтку зостатися мають на вічні часи. А який би шляхтич, вислуживши у якого пана маєток і не маючи такого

листа і вольності, з тим маєтком служити або продати і замінити кому б він хотів, а потім би, служачи тому панові своєму і всупереч волі і відома його, з тим маєтком нам, Господарю, або якому іншому пану піддався, продав або яким-небудь способом той маєток, людей і землі від себе відпустив, тоді той пан або нащадки його, під ким би той маєток мав, вільний той маєток від такого кожного забрати, але спочатку, час на виселення через возного в шість тижнів надати йому має. А хоча б і хто інший, а не той сам землянин або боярин той маєток держав, про те не тому, хто держить, а тому, кому той маєток раніше наданий був через возного, як вище описано, термін встановлений бути має. А той у той термін з усією маєтністю своєю і з будівлями, своїм коштом побудованими, куди схоче, випроводитися повинен буде. А де б той, кому такий маєток, люди або землі передані були, на те попередження врядове не реагуючи, того повернути не хотів, тоді той, хто противиться, має бути позваний до вряду гродського на рок завитий, як про кгвалтовне вибуття із спокійного держання. А такий шляхті і боярам, які мешкають під ким-небудь, і давність земська йти і допомогти не має. А тому панові і збитки законні за доводом слušним сплатити повинен буде. А той слуга має бути за те покараний ув'язненням на тому ж вряді на чверть року і, відсидівши вказаний термін, якщо не схоче тому панові служити, залишивши той маєток, тому панові вільно буде його з маєтністю своєю, як про те вище в тому ж артикулі описано, геть вивести.

АРТИКУЛ 31

Про невикликання світських до духовного суду у справах світських

Теж уставуємо, що єпископи, прелати стану духовного і їхні справці княжат, панів і всієї шляхти, лицарства і міщан і всіх підданих наших, як і шляхетських, не мають нікого до себе, до духовного суду, у світських справах викликати. Так теж і сама шляхта, міщани і всі піддані наші і теж піддані шляхетські будь-якого стану не мають до духовного суду звертатися і позивати у справах світських під закладом стороні позваній двадцятьма копами грошей і під відшкодуванням втрат усіх у подвійному розмірі. Але що до суду духовного належати і відноситися буде, те в духовному суді розглянуте і суджене бути має.

АРТИКУЛ 32

Про доведення справедливості у кривдах світських зі станами духовними, також духовних зі станами світськими

Уставуємо, якби коли які кривди діялися з маєтків костельних від врядуників, слуг, бояр і підданих всяких станів духовних людям стану світсько-

го, як самій шляхті, так слугам і підданим їхнім, також і міщанам міст наших і іншим підданим нашим господарським про квалти, напади, розбій, вбивства, про згвалтування панянок і наречених, побої, рани, грабежі, про людей і челядь збіглу і про інші які-небудь справи поточні, тоді кожний своєму слuzі і підданому правосуддя найближче має чинити, тоді теж і стани духовні вряdnикам і слугам своїм, як осілим, так і не осілим, і підданим своїм повинні будуть правосуддя чинити після нагадування листом вряду земського, згідно з цим же правом, писаним у Статуті земському. А де б хто з осіб духовних, будь-якого стану і чину, правосуддя вчинити не хотів або судом своїм когось чимось образив, тоді про те сам такий до єпископа того, під рукою якого є, як до найголовнішого начальника свого має бути викликаний у термін, визначений від подання позви явної за чотири тижні, а від вручення повістки до суду у маєтку — за шість тижнів дозвою єпископа, писаною польським письмом. І там же сам має особою своєю або через уповноваженого свого стати і того, на кого скарга подана, перед судом єпископа ставити. А князь, єпископ, владі якого те буде належати, або вряду його, зберігаючи у тім спокій посполитий і справедливість святу, аби в чому збитків не було, повинен буде тим правом посполитим і Статутом земським правосуддя скривджені вчинити без всілякої проволоки і утрудненя, опрау слущну суду своєму даючи з господарства, з маєтності рухомої і з доходів, з виновного, правом переконаного. А де б маєтності не стало — і на самій особі. А якби від самих осіб духовних у чому-небудь у тих справах вищевказаних кривда кому діялася, тоді про те також до князя, єпископа або вряду його на суд позвані бути мають. А князь, єпископ або вряду його ніяким іншим, а тільки правом посполитим і Статутом земським те все судити і за судом виконання на винуватому [чинити], з маєтності власної тих духовних осіб, нерухомої і рухомої. А буде до того за законом тілесне покарання, згідно з цим же Статутом чинити і виконувати буде повинен, чинячи все те під присягою своєю до ради, нами вчиненої. А якщо в суді духовному щось правом світським буде суджено, а для виконання до якого вряду земського або гродського відіслано, тоді те той вряду виконувати має, проте, не вкладаючи в те ніяких таких справ, які б хоч скільки-небудь вольності прав тих і конфедерацію порушувати мали. А якби виконання у таких справах вряду не вчинив, тоді про таке недостатнє виконання згідно з артикулами, про те написаними, вільне право з врядом кожному до суду належного буде. Адже якби сторона скаржника або відповідача вважала себе несправедливо ображеною вироком і рішенням єпископа або вряду його, тоді такий стороні князь, єпископ або вряду його у справах, тим правом земським розглянутих, апеляції допустити буде повинен до суду трибунальського. Такий трибунал ніде інде, тільки в місті нашому столичному, Віленському, такі справи за апеляціями між станами духовним і світським згідно з цим Статутом правом посполитим судити мають. На такі суди трибунальські, для таких справ мають бути виставлені від сторони духовної три особи і від сторони станів світських також три особи, членами трибуналу обрані. І де у якій справі буде

більше осіб, між тими шістьма особами, на ті суди обраними, більшістю на один голос погодяться, при тих голосах висновок зостатися має. А якби про рівність голосів у якій-небудь справі ті шість членів трибуналу не погодилися, тоді такі справи відсилати мають до нас, Господаря. А ми за таким відсиленням ті справи розглядати маємо, де на той час двором нашим будемо у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, і без сейму. А де б теж кому від князів, єпископів кривда у чому діялася, як від самих осіб, так і від врядників, слуг, бояр і підданих їхніх, а вони б самі за вказівкою від вряду земського через лист нагадувальний стороні, що скаржиться, правосуддя вчинити, як особи духовні, не хотіли, або врядникам, слугам, боярам і підданим своїм правосуддя не вчинили згідно з правом посполитим, тоді про те до нас, Господаря, також на рок завитий позвані і тим же правом земським суджені бути мають, встановлюючи термін за позовами. Якщо у Великому князівстві Литовському двором нашим будемо — чотири тижні, а якщо за границею Великого князівства Литовського — вісім тижнів. Якби теж людям стану духовного, слугам і підданим їхнім від людей стану світського, княжат, панят, шляхти будь-якої важності і зверхності будучи, як у не надаванні десятин, так і в інших справах поточних, кривда яка діялася, тоді про такі кривди особа духовна особу світську, від якої йому кривда станеться, позивати буде до його суду власного земського чи гродського тим порядком, як і самі стани світські позивають згідно з артикулами, у цьому Статуті описаними, з вільним оскарженням обох сторін до суду головного трибунальського, спільного з духовним. А заява і запис таких вищевказаних кривд і шкод, які від станів духовних і їхніх слуг і підданих спричинені кому будуть, мають розглядатися на врядах земських, гродських або і духовних, де хто захоче, в тих повітах, де ті маєтки костельні лежать або під яким врядом, що кому від них і слуг, підданих їхніх, кривди стануться. А в той час, коли б яке єпископство було вакантним, або де б який єпископ до чужих панств у посольствах або де у своїх справах з цього панства, Великого князівства Литовського, від'їхав, тоді скривджений до капітули або виконуючого обов'язки того достойнства, хто тим єпископством керувати буде, порядком вищеописаним діяти і справедливість собі доводити має. А вони повинні будуть правосуддя чинити згідно з цим же правом і Статутом земським. А теж треба розуміти і про духовенство грецького закону, що нижчі з них стани перед старшими своїми начальниками, і начальники старші перед судом головним, порядком вищеописаним, задовольнити людей світського стану повинні будуть. Але що стосується таких кривд поточних з таких маєтків станів духовних, від врядників і підданих їхніх або від них самих, які праву посполитому і службі земській воєнній підлегли суть, тобто з отчизних, материнських, куплених, дарованих і отриманих під заставу і яким іншим чином набутих, тоді вже з таких маєтків своїх і духовні особи так, як і шляхта стану світського, згідно з порядком статутовим, посполитому земському підлягати мають — суду земському, гродському, підкоморському і комісарському, а за апеляцією — і суду головному.

АРТИКУЛ 33

Про земельні спори між станами духовними
і світськими

Враховуючи відмінності, які між маєтками і землями станів духовних і станів світських часто існують, а те до сварок і непокоїв чималих призводить, і, забігаючи на часи майбутні, те між ними урівнюючи, уставуємо, коли особи стану духовного добре і напевно з права посполитого мали відомості, що у суді земському належному, з людьми стану світського, готову і невідкладну собі справедливність, далеко її не шукаючи, завжди отримати можуть. А з нас, Господаря, теж, найкращий приклад у тому їм поданий, що ми згідно з правом посполитим, через врядників наших і через нас цьому панству, Великому князівству Литовському, під присягою наданого, де йдеться про землю і справи земельні, рівною мірою і однаково праву посполитому тому ж підлягаємо. Тоді тим же звичаєм і всі прелати, єпископи і інші особи стану духовного, яким-небудь іменем названі, держачи маєтки світські, праву посполитому і службі земській війсьній підлегли, будь куплені, заставлені і яким-небудь чином через них і предків їхніх набуті, про землі ті, таких маєтків своїх, де б кому з людей народу шляхетського і інших світських станів про забирання землі, спотворення границь і про переорювання меж і в інших справах земельних, кривди які від них робилися, повинні будуть їм чинити правосуддя і розправу між собою і маєтками або землями своїми однакоvim звичаєм і вчинком правним приймати до суду земського і підкоморського, і так далі чинячи, як Статут права посполитого цього Великого князівства Литовського вчить і наказує. Але які б маєтки духовні були з фундації і з надання предків наших і нашого господарського і службі земській війсьній перед тим ніколи не були підлегли, а з таких би кривди які в землях робилися, тоді скривджений має про те звернутися до нас, Господаря, як подавця верховного і листи наші комісійні одержавши, справедливність собі доводити має перед комісарами нашими і там у доводах і у всіх вчинках правних згідно з цим Статутом поводитися мають. А що стосується маєтків від князів, панів і земян, шляхти, костелу наданих, в яких, якби також про землі або границі з маєтками шляхетськими відмінності якісь діяли, тоді скривджений вільний буде з такого маєтку з духовним, правом земським повітовим, у якому той маєток лежить, поступком правним, у цьому Статуті описаним, справедливність собі доводити. А вряд земський має ту справу на суд підкоморський відіслати, а підкоморій уповноважений буде на того духовного з такого маєтку від шляхтича наданого, також і на того самого подавця позови свої видати, якими скривджений їх викликає в термін, вказаний у них, справедливність собі з цією духовною особою і теж з самим подавцем доводити має. А давність земська між маєтками костельними і шляхетськими така має бути, як господарствам столу нашого господарського з господарствами і маєтками

шляхетськими. А тим же звичаєм шляхті з господарствами нашими і костьними давність збережена бути має.

А Р Т И К У Л 34

**Про позивання опікунів або екекуторів [виконавців]
тестаменту духовних осіб**

Де б хто з князів, єпископів або каноніків, прелатів і інших станів духовних відписав кому записом або тестаментом останню волю свою після смерті своєї щодо маєтності своєї нерухомої і рухомої, і у виконання тестаменту свого встановив би і призначив опікунів або екекуторів того тестаменту, а ті б опікуни не поступали б згідно з тим тестаментом або записом, і тому, кому що відписано, не хотіли б віддати або кривду яку кому в тому вчинили, тоді у такій справі тих опікунів якого стану, будь духовного або світського, стороні скривдженій вільно буде позвати до суду головного, а там судити, якщо сказано буде щось на тих опікунів, тоді проти духовної особи для виконання судової постанови має бути від суду головного відіслано до князя єпископа, у послушництві якого той духовний буде. А проти особи стану світського має бути для виконання відіслано до суду земського, а суд виконання чинити повинен буде. А самого князя єпископа з боку такої опіки йому від кого-небудь описаної, або і про те, якби він за рішенням суду головного виконання чинити не хотів, має бути позвано до нас, Господаря, там, де на той час двором нашим будемо, на рок завитий. А якщо у Великому князівстві Литовському — за чотири тижні, а якщо за границею Великого князівства — за вісім тижнів, що ми відсудити без всякої проволочки будемо повинні, не відпускаючи тієї справи до відхилення. А за зволікання вчиненню виконання, штраф на князя єпископа накласти маємо, який є в Трибуналі описаний. А розглянуту справу виконати накажемо під зарукою такою ж, про що мова йде. До того, про недопущення апеляції і про невчинення правосуддя князь єпископ тим способом позваний бути має. А за відсутності його милості князя єпископа у тих панствах, де б у тих справах, вищеописаних, у чому-небудь вряд його милості здійснив порушення, тоді про те вряд його милості має бути позваний до суду головного трибунальського, спільного з духовним.

А Р Т И К У Л 35

**Про міщан міста нашого Віленського
і про інші міста наші, як шляхті правосуддя в них
чинено бути має**

Теж уставуємо, що де б трапилось жалітися якомусь шляхтичу на міщан наших віленських про побої, про рани і про вбивство і про кожний обман, тоді про те вряд міський правосуддя чинити має правом їхнім маг-

дебурзьким, згідно з привілеями їхніми цьому місту Віленському і міщанам нашим, які під міським правом мешкають, від предків наших і від нас, Господаря, наданих. Про те і міщани наші міста Віленського коли про побої або рани шляхетські правом будуть переконані, тоді тим покаранням підлягати повинні, які у цьому Статуті описані про головщизни і про рани шляхетські. Адже хто б з міщан наших Віленських кому що записом своїм добровільним поступивши, право своє виконати зобов'язався, про те за цим Статутом судитися і каратися бути має згідно з обов'язками кожного. У той же спосіб і про втікачів від шляхти згідно з артикулом тридцять восьмим цього ж розділу правосуддя вряд міський чинити повинен, тільки б від прийняття права міського давності десяти років не пропустив. А де б теж міщанину нашому віленському у чому від шляхтича кривда діялася, про те перед судом належним згідно з цим же Статутом земським міщанин права собі з шляхтичем доводити має. А в інших містах наших по всій землі цього панства нашого, Великого князівства Литовського, вряди міські, хоча б де і правом магдебурзьким користувалися і привілеями предків наших, або і нашими на вольності, такими як і місто Віленське або інші, собі б пожалування мали, проте не магдебурзьким, чи собі пожалуваням і привілейованим правом, але цим Статутом, шляхті з міщанами суд і справедливість всіляку чинити повинні будуть, якби ж тільки міщани наші міста Віленського, під міським правом мешкаючи, Статутом попереднім і теперішнім до такого права суть допущені.

А Р Т И К У Л 36

**Про міри і лікті, аби були рівні, і ціна напоям
і продуктам стравним була встановлена через вряд
гродський**

Устауємо, аби в місті нашому столичному Віленському і в кожному місті нашому панства нашого, Великого князівства Литовського, як у привілейованих містах, так і у менших містечках, також у містах князівських, панських, духовних і світських, і в домах гостинних, на дорогах, на торгах і без торгів збіжжя всяке продавалося мірою однаково рівною, тобто якби була бочка, в такій має бути чотири корці міри краківської рівні, без верху і без утрушування, але під стріху. Ця міра має бути виміряна у Вільні у вряді пана воеводи віленського гродського. А при собі повинна мати вряд міський, також і інде, де в яких містах право магдебурзьке є, у воеводствах, старостах, держаннях, теж вряд гродський з врядом міським, а в землі Жмудській — староста або підстароста, також державці і тивуни тієї землі такі міри встановлювати мають, щоб не трясти і без країв були. Клеймо на тих мірах врядове поставити мають, якби бочка була — в чотири корці, а пів бочки — в два корці, а чверть бочки — в один корець, і щоб вже тими мірами всяке збіжжя мірялося під стріху. Ця ж міра має бути по містах і торгах, стодолах і корчмах

князівських, панських і землянських. А якби хто з підданих наших, чи то від вряду міського або теж від міщан міст наших, також князівських, панських і землянських, посмів з тим не рахуватися і інші міри встановлювати і їх вживати, таке вряд наш міський або міщани міст наших забороняють без позви, і княжата, панове і земляни через позву гродську, будучи на рок завитий від скривдженого притягнуті до суду гродського, в якому повіті ті міста і містечка або стодоли свої мати будуть, усправедливитися мають і за доводом правним повинні будуть за те заруку в дванадцять кіп грошей заплатити. З них половина має бути тому вряду нашому, в якому та справа розглядатиметься, а друга половина — скривдженому. Якби за дозволом або за недоглядом самого вряду нашого, тобто воевод, старост, державців, тивунів і вїтїв міст, дворів і волостей наших господарських, і теж духовних і світських, інші міри, всупереч цій устави, піддані наші на кривду чию вживали, тоді такий вряд від скривдженого позвою нашою до вряду позваний, і за правом винним був би визнаний, сам такому ж покаранню, як вище описано, підлягати має. Половина цього штрафу — до скарбу нашого земського, а друга половина — скривдженому має бути заплачена. Тим же звичаєм панове воеводи і старости на врядах своїх з такими врядами міськими стосовно мір і цін шинкових, напоїв, як привізного мускату, мальвазії, вина, так і меду, пива, горілки і інших стравних продуктів через врядників своїх постанову і уставу згідно з часом і вартістю встановлювати мають, таким же порядком на купців, на ремісників, почому що, як на лікті, так і на вагу коріння і інші всякі потреби продавати. А теж за працю свою згідно з матеріалом, часом і вартістю заробіток слушний мати могли. Мідниці також і кварта, гарнці аби були у всьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, рівної і однакової міри, як суть у місті нашому столичному Віленському. Те все ті ж врядники гродські зберігати і встановлювати повинні будуть. А те все, як вище описано, держане і виконуване бути має під страхом покарання вище встановленого.

А Р Т И К У Л 37

Про міщан, що не повинні на торгу селян грабувати

Теж уставуємо, що міщани піддані наші, як міст привілейованих, так і містечок менших наших, також князівських, панських і шляхетських за борги свої які-небудь і за жодні інші речі не мають селян наших, ані теж духовних і світських, ані чїїх інших, на торгу з них вимагати і грабувати, ані тим собі на них справедливість доводити. Але про ті борги і інші кривди з тими винуватими у панів їхніх, а з нашими підданими — у врядників наших будуть повинні справедливість шукати. А наші врядники і панські мають їм правосуддя чинити. А якби хто пограбував, не доводячи собі права в суді належному, тоді має дати штраф нам, Госпо-

дарю, три рублі грошей, а стороні також три рублі грошей, а грабіж подвійно нав'язати і шкоду також подвійно виплатити.

А Р Т И К У Л 38

**Про слуг і людей шляхетських і челядь домову,
яка до міст іде**

Устауємо, які б слуги і люди отчизні або челядь власна домовою отчизна, материнська або полонена, втекла від княжат, панів або від якого шляхтича і прийшла до столичного міста нашого Віленського або до інших міст наших привілейованих або і непривілейованих, також до міст князівських, панських і духовних, у землях панства нашого, Великого князівства Литовського, то тих людей і слуг мають вийти, бурмістри і райці наші з міст наших, вислухавши слушний довід від панів їхніх, чиї будуть, або за їхнім власним зізнанням, видавати, судячи земським правом, крім слуг і людей отчизних шляхетських, які б, прийшовши до міст наших і прийнявши право, в якому з міст наших і осілість маючи, і проживуть десять років, таких слуг з міст наших вийти і врядники наші видавати не повинні. Але мають відкупитися згідно зі станом своїм, за оцінкою цього Статуту за кожную голову, скільки їх буде. Так теж і старости, державці і інші врядники наші, де права магдебурзького немає, на врядах наших тим же порядком проти таких втікачів чинити мають. А де б за апеляцією перед нами те постало, що вийти, бурмістри і інші врядники міські, або старости, державці і тивуни наші таких втікачів за слушним доводом кому видати не хотіли, тоді такий вряд за розглядом і рішенням нашим тому панові, чийх слуг, людей або челядь видати не хотіли, має штраф заплатити у двадцять кіп грошей, а ті втікачі видані бути мають.

А Р Т И К У Л 39

**Княгинь, пані, вдів, князівен, панянок, дівок
не маємо ні за кого силою видавати**

Теж обіцяємо і проголошуємо, що княгинь, пані, вдів, князівен, панянок, дівок і всякого іншого стану жіночої статі, як людей вільних, які під вільним пануванням нашим господарським у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, мешкають, при вольностях їх зберігати маємо, а силою ні за кого не маємо видавати без волі їхньої. Але кожний з них за поради приятелів їхніх, за кого схоче, за того в заміжжя вільно буде ходити і віддаватися. Так теж пани-рада, княжата, панята, панове хоруговні і шляхта, які в маєтках своїх шляхту мають, таким же чином з жінками шляхтянками поводитися повинні будуть. А це так треба розуміти про осіб, а не про маєтки панські нерухомі. А про речі рухомі, згідно з артикулом тридцятим, вищеописаним, цього розділу такі особи мають поводитися.

АРТИКУЛ 40

**Батько і мати дітям за життя свого
примусово не повинні маєтком поступатися,
крім того, щоб самі хотіли за своєю
доброю волею**

Устауємо теж, що батько дітям за життя свого примусово не повинен маєтком жодним поступатися, тільки за доброю волею своєю, коли буде воля його. Але, що стосується маєтків материнських, то якщо не буде він на те мати слушного права і доручення від жони своєї, а їхньої матері, повинен те сину дорослому і дівці, заміж її видавши, передати. А з того ніякого звіту сину і дочці чинити не буде повинен. Також і мати, яка буде маєтки свої отчизні або материнські мати, а також куплені, або від мужа свого записані, примусово не повинна за життя свого дітям поступатись, але якщо буде добра воля її, то може поступитись.

АРТИКУЛ 41

**Всім станам народу шляхетського
вільно маєтками своїми, як хочуть,
розпоряджатися**

Теж устауємо, що всім станам шляхетського народу, як людям вільним, вільно є і буде маєтками своїми отчизними, материнськими, також і вислуженими від нас, Господаря, і яким-небудь [іншим] чином і способом набуті, вічно розпоряджатися, згідно з потребою, волею і уподобаннями своїми віддавати, продавати, дарувати, замінювати і на костел записувати і у борг і в сумах передавати і заставляти, згідно з тим, як про те ширше у розділі сьомому про записи описано.

АРТИКУЛ 42

**Про свободу шляхті маєтки нерухомі
і іншу маєтність свою нам, Господарю,
записувати**

Теж, хто б хотів що нам, Господарю, записати, як маєтки нерухомі, так і інші маєтності, тоді те вільно буде кожному листами, записами своїми власними і свідомістю своєю особистою як перед судом земським і замковим, так теж і до книг наших канцелярських заявляючи, згідно з правом записувати. Таким же чином і хворим людям вільно буде нам, Господарю, відписувати тестаменти своїми, згідно з законом вчиненими, маєтності свої нерухомі і рухомі, особливо ті, які цей Статут тестамен-тами відписувати допускає.

АРТИКУЛ 43

**Хто чого за короля Казимира і Олександра
і за короля його милості Жикгімонта
і другого Жикгімонта Августа мав у держанні,
той те вічно має держати**

Хочемо теж мати і уставуємо, аби всі піддані наші, як духовні, так і світські, княжата, пани і вся шляхта, які маетки свої отчизні, вислужені, куплені і яким-небудь іншим чином набуті за предків наших, славної пам'яті їх милості королів і великих князів литовських, також і за нашого щасливого панування, спокійно держали, ті мають такі маетки вічно і спокійно від цих часів і на потомні часи держати і вживати, вони самі і нащадки їхні, якби навіть належних листів на те не мали, як вище у цьому ж розділі в артикулі другому про те ширше описано.

АРТИКУЛ 44

**Хто б маєток, нами, Господарем, даний,
у кого відбирав**

Також уставуємо, кому б ми, Господар, маєток або людей і землю дали, а хто б інший по тій данині нашій у нього той маєток відібрав, тоді той, у кого відібрав, може того добиватися і судом стягувати. Проте більше стягнути не може, єдине тільки, як йому дано і як від нас, Господаря, те одержано, тільки б давності земської не пропустив.

АРТИКУЛ 45

**Що б кому листом дано або випрошено [було],
а він би того не вживав і в мовчанні був протягом
давності земської десять років, і хто б теж
у чужій землі був**

Теж уставуємо, якби що кому дано або продано було, хоча б записом слушним, чи то і перед нами, Господарем, або перед судом земським об'явлено, а той би, кому що дано, продано або записано, у держанні і користуванні протягом десяти років не був і про те офіційно не нагадував, такий після закінчення десяти років того вже вимагати не може, але той, хто держить те, вічно повинен мати. Проте той, хто нагадує, має те нагадувати листами нашими господарськими і земськими нагадувальними і позовами позивати його до права і самому становитися за позовою. А хто б листи нагадувальні або позви взявши, у себе держав, сторону до суду не позивав і листів нагадувальних офіційних не давав, таке нагадування, згідно з правом, за нагадування не має бути прийняте. Але якби було

що записане дітям, які літ дорослих не мають, тоді за молодістю літ їхніх, давність земська не шкодить, хоча б того в держанні і у вживанні не було і не згадувалося, тільки б дорісши літ, давності земської не пропустили. Так теж, якби хто в чужій землі був, тоді і тому також давність земська не шкодить, єдине, щоб з чужої землі приїхавши, давності земської в десять років не пропустив.

А Р Т И К У Л 4 6

**Ми, Господар, клянемося, єдине правосуддя
чинити всім, а судових мит ми і пани-ради наші брати
не маємо, і те ж саме про поштивість, ми самі,
Господар, судити маємо**

Обіцяємо теж з ласки, з доброти і милості нашої господарської до підданих наших, всього лицарства Великого князівства Литовського під сумлінням нашим, що ми, Господар, і пани-рада наша маємо кожному стану всім рівне правосуддя чинити, без проволоки. А від суду не маємо судових мит ніяких брати, так само і пани-ради наші судових мит брати не мають, і не маємо теж і прихильними бути одній стороні, але просто кожному правосуддя давати і чинити будемо повинні. Так само і пани-ради наші і під присягою, яку до ради вчинили, правосуддя чинити повинні будуть. А що стосується таких справ, у яких поштивість відсуджена буває, крім цих артикулів, суду замковому приналежних, у цьому Статуті нижче вказаних, про те жодний з панів-рад, ані суд замковий, ані теж суд земський повітовий не має судити, тільки ми самі, Господар, з порадою панів-рад наших на сеймі вальному, порядком, у цьому Статуті описаному, судити маємо.

А Р Т И К У Л 4 7

**Про тих, хто, їдучи дорогою, на полях становляться
і збіжжю шкоду чинять**

Устауємо, хто би, їдучи дорогою, брав, або жав жито і інше збіжжя, або випасав і витоптував кіньми, а за потраву не відшкодував, такий буде повинен стороні, що скаржиться, три рублі грошей заплатити, а шкоду, що люди сторонні за потраву встановлять, також сплатити справно має у подвійному розмірі. Так теж, хто б на чий діди́зні, без дозволу його на шкоду мисливством займався, полюючи, жито і ярину кіньми потоптав, такий мисливець, після сплати шкоди, встановленої возним, або через трьох шляхтичів, віри гідних, повинен буде після притягнення до суду земського, заплатити скривдженому штрафу три копи грошей і шкоду відшкодувати, про що будуть доводи надані. А те слід розуміти про мис-

ливців, як про самих панів, так і про слуг панських, які самі, без панів, полюють. А те має трактуватися так і на з'їзді судів головних, на сеймиках і на кожному з'їзді, аби ніхто нікому шкоди не чинив.

Артикул 48

**Про вивіз припасів воєнних і всякого заліза
до землі неприятельської**

Устауємо і навіки те мати хочемо, охороняючи те, аби з усіх земель панства нашого, Великого князівства Литовського, як жиди, татари, купці, так і всі піддані наші будь-якого стану, явно і таємно всяку зброю, залізо, рушниці, коси, ножі, стріли і всяке інше спорядження військове не випускали і послам не продавали, від чого б неприятель посилитися міг. А хто б відважився зневажити це розпорядження і уставу нашу, той нічим іншим, а тільки смертю покараний бути має, а товари і вся маєтність його мають бути до скарбу нашого взяті. А того з пильністю в усіх замках українних старости і всі врятники наші дотримуватися мають. А це слід розуміти як в мирні, так і у воєнні часи.

Артикул 49

**Про дома шляхетські у місті Віленському і в інших
містах наших господарських**

Устауємо, аби в таких домах, які пани-рада наші і інші стани народу шляхетського у місті нашому столичному Віленському і в інших містах наших, не під присудом міським, але під правом і вольністю шляхетською держать, ніхто свавільно, без дозволу їх самих, на постій не становився, під страхом сплати їм кгвалту двадцять кіп грошей і всіх шкод, які б у цьому домі сталися. Так само і становничі наші, і маршалки наші, Великого князівства Литовського, земський і двірний, під час сейму, ані в який інший час, господи нікому з них призначати і записувати не мають. Позву теж у таких домах шляхетських про кривди інші, які б деінде на стороні сталися, ніхто ні на кого покладати не повинен, хіба що іншої осілості земської, окрім того дому, той ніде не мав, або коли з того дому сам пан кривду кому вчинив. Також, де би йшлося про самий той дім весь або про частку його, у такому випадку і у таких справах позви земські і гродські згідно з порядком цього Статуту можуть бути на такі дома покладені на роки слухні земські. А від господарів або від подвірників, які в таких домах мешкають, якби кому кривда в чому діялася, тоді з них, самі господарі, під час знаходження там, правосуддя скривдженням без позви і зволікання чинити мають, а за відсутності їх самих, вряд наш гродський таких подвірників їхніх судити і карати має.

АРТИКУЛ 50

**Про обмін ґрунтами нашими з ґрунтами
шляхетськими**

І теж у звичаї було у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, що заміни давались ґрунтами, столу нашому належачими, за землеволодіння шляхетські від предків наших і від нас, Господаря, а інколи від ревізорів, у чому іноді шкода бувала господарському майну нашому, а іноді теж і шляхтичу рівна і повна заміна не відбувалася. Все це до порядку слушного приводячи, так наперед постановляємо, що де б виникла потреба заміну давати нашими ґрунтами за шляхетські, тоді спочатку будуть братися господарства шляхетські для заміни, і вишлемо комісарів, які б з повним врахуванням якості і прибутків ґрунтів, як з боку нашого, так і з боку шляхетського, заміну давали, зберігаючи згідно з вірою і сумлінням своїм, щоб не зменшилось нічим як господарствам, столу нашому приналежних, так само і шляхетським. А комісари на те з боку нашого — підскарбій земський або двірний і староста, в чийх держаннях це відбуватися буде. А якби панове підскарбії самі виїхати не могли, тоді кого іншого на їх місце маємо з боку нашого вислати, а шляхтичеві з боку свого також двох осіб комісарами призначити вільно буде. А те вже, [тобто] заміна і визначення границь через таких комісарів відбудеться, а ми, Господар, повинні таку заміну листом нашим затвердити.

АРТИКУЛ 51

**Про монополії, тобто, недання одній особі
в оренду і у власність пожитків, усій Речі
Посполитій належачих**

І є записано в артикулах після присяги нашої, аби монополії не було, про те той артикул дослівно є вписаний і так те у собі має: особливо те встановлюємо, що податків, ані поборів жодних з маєтків наших королівських і рад духовних, також світських, у містах наших у Польщі і Литві, і у всіх землях панства нашого, створювати і встановлювати не маємо без дозволу всіх станів на сеймі вальному, ані теж монополію прибутків тих, які з панств наших, як польських, так і литовських надходять, допустити не маємо. А хто би посмів всупереч цій постанові, листи наші з канцелярії нашої одержати, той має бути штрафом покараний до скарбу нашого земського ста копами грошей. А такі листи наші ніякої сили не повинні мати, і та особа тим володіти не може.

Розділ ЧЕТВЕРТИЙ

ПРО СУДИ І ПРО СУДДІВ

АРТИКУЛ I

Про вільне обрання вряду земського, суддів, підсудків і писарів у кожній землі і повіті

Що предок наш, славної пам'яті король його милість і великий князь литовський, Жикгімонт Август, видаючи до вживання обивателям цього панства, Великого князівства Литовського, цей Статут права посполитого земського через них же самих, зі старого їхнього Статуту, з інших різних прав християнських, поправ, що між іншими вольностями, свободами і порядками в ньому описаними, ще для розширення більшої вольності і досягнення прудкішої справедливості, надав їм, за спільною на те всіх станів згодою і волевиявленням, як вірним підданам своїм і людям здавна вільним, знатним і поштивим, того узичити і дозволити, щоб для вшанування і відправи справедливості людської на місцях господарських суди земські, тобто суддя, підсудок і писар у кожній землі і в кожному повіті, згідно з визначенням для того розписанням і порядком були вільно обрані, [і] які б усякі справи, що тому суду належать, вирішували, як то їм привілеями його королівської милості в Бельську і у Вільно до того Статуту виданими є достатньо зумовлено і затверджено і в цьому Статуті описано. Тож і ми, Стефан, Божою милістю король польський і великий князь литовський, згідно з тим Статутом і тим же названим порядком судовим обивателів тутешнього панства знайшли і застали, [що] і тепер вони того уживають; а щоб то їм і на майбутні вічні часи непорушно тривало, як те собі привілеями і тим же Статутом раніше мали, так і тепер хочемо те мати і уставуємо, що коли б який з врядуників тих земських — суддя, підсудок або писар — помер, тоді інші врядуники, які живі залишилися, мають нам, Господарю, про те листом своїм повідомити, коли ми будемо у тутешньому панстві нашому, Великому князівстві Литовському; а якби це трапилося за відсутності нашої в тому панстві, тоді про те мають повідомити воеводі, а в землі жомойтській — старості жомойтському, а за відсутності воеводи або старости — тоді каштелянам такої землі; і згідно з тим повідомленням маємо ми, Господар, листом нашим без жодного зволікання, а за відсутністю нашою має воевода або каштелян листами своїми старості повітовому, врядуникам земським і шляхті того повіту, а староста жомойтський або також і каштелян — тивунам, шляхті і всякого стану тієї землі жомойтської обивателям також [мають] тим листом своїм час для з'їжджання визначити, приславши такого листа до того повіту до вряду гродського до часу призначеного за чотири тижні, і той лист має бути всюди у тому повіті обволаний і оголошений таким чином, як і про інші листи наші сеймові

і військові описано у розділі третьому; на який рок з'їхавшись, всі обивателі цього повіту, від вищого до нижчого стану, до замку або до двору нашого, і там ті, хто до тих зборів з'їдеться на день призначений, скільки їх [на той час] буде, вже інших, неприбулих, не чекаючи, мають на місце того померлого вряdnика з-поміж себе чотирьох осіб, шляхтичів, людей добрих, побожних, цнотливих, гідних, обізнаних з права, вміючих писати, народжених в тій державі, Великому князівстві, і в тому повіті давно мешкаючих, обрати і нам, Господарю, імена тих осіб обраних письмово [документом] з печатками своїми повідомити, а ми з тих чотирьох одного, якого ми захочемо і впадаємо, вибравши на місце того померлого вряdnика невідкладно встановимо, і привілеєм нашим на той вряd до життя його, або до підвищення з ласки нашої на інший якийсь вищий вряd або достоїнство затвердити його маємо. А де б на суддівство підсудка або писаря, або після смерті підсудка на підсудство писаря обрали, тоді до [кандидатури] підсудка або писаря вже інших електів не потрібно буде прикладати, тільки на місце підсудкове або писареве мають там же zarazом на тому з'їзді таких же, як вище описано, осіб чотирьох обрати і нам їхні імена письмово за печатками своїми подати, а ми з-поміж них одного якого тим же чином, як вище сказано, на такий вряd подамо і затвердимо. А кому з тих обраних ті вряdi земські дамо, ті вряdnики по тому на перших роках судових будуть повинні перш за все там на місці судовому перед воеводою або каштеляном, а де воеводи і каштеляна немає, тоді перед старостою судовим і маршалком того повіту при зібранні шляхти, а де б [ані] воевода, ані каштелян, ані староста, ані маршалок не прибув, тоді при інших наших вряdnиках земських і при зібранні шляхти, які на той час на тих роках будуть присягу на ті вряdi свої чинити, а [вже] потім врядами своїми володіти і [їх] відправляти, і так мають вже на вічні часи у повітах, після обрання вищевказаних вряdnиків судити і поводитися; а присяга судді і підсудка має бути такими словами: Я, Н, присягаю Пану Богу всемогутньому, в Трійці єдиному, що у цьому повіті згідно з Божою справедливістю і згідно з правом Статуту цього, даного Великому князівству Литовському, згідно зі скаргами і відповідями сторін, а не згідно зі своїми переконаннями, нічого не додаючи і не виймаючи, буду судити, зізнання і записи приймати, не зважаючи на високий і підлий стан, на достоїнство і посади, на багатого і на вбогого, на приятеля кровного давнього, ані на неприятеля, на тутешнього і на гостя не зважаючи, ні з приязні, ані з неприязні, ні з остраху, ні за обіцянки і дари, ані сподіваючись на подальші дари, ані яку винагороду, і не бути упередженим до сторони, і не побоюючись насильства, помсти і погроз, але самого Бога і його святу справедливість, і право посполите, і сумління своє перед очима маючи; також років ніколи не зволікаючи, окрім великої, справжньої, сильної хвороби. А як на тому справедливо присягаю, так мені, Боже, допоможи, а якщо не справедливо — побий мене, Боже.

А писар земський має по-руськи літерами і словами руськими всі листи, виписи і позви писати, а не іншою мовою і словами; а присягнути має на вряd свій писарський такими словами, як: «присягаю Пану Богу в Трійці

єдиному, на тому, що справедливо, згідно з Богом і тим правом писаним, і згідно з показаннями і дебатами сторін, нічого не докладаючи ані виймаючи, буду записувати і допомагати судді і підсудку, вірно і справедливо, згідно із зізнанням сторін і спорами у судах, свідчень і наказу судового, і що сказано на суді, буду вписувати і пильнувати, і доглядати, щоб згідно з цією присягою моєю справедливо було вписане, а з книг перших [оригіналів] коли хто виписів або довідок яких потребуватиме, також їх справедливо і вірно, як у книгах записано буде, з відома судді і підсудка видавати буду, незважаючи на високі і підлі стани, на посадах сидячих багатого і вбогого, на приятеля кровного і давнього, ані на приятеля на тутешнього, ані на гостя, ні з приязні, ані з неприязні, ні з страху, ні за обіцянки і дари, і не побоюючись насильства, помсти і погроз, але самого Бога і його святу справедливість, і право посполите перед очима маючи, і сумлінням своїм добрим побожно керуючись, так мені, Боже, допоможи, а якщо несправедливо — побий мене, Боже».

А Р Т И К У Л 2

Про суддів, які мають бути обрані

Устауємо, що на такі вряду, як на суддівство, на підсудство і на писарство не мають бути обрані духовні особи, ані каштеляни, маршалки і старости судові, ані підкоморії, війські, ані хорунжі земські, дворні і повітові, і ніхто такий, хто б іншим урядником земським був; але такі і так мають бути обрані, як вище, в першому артикулі цього ж розділу, написано, а де б хто таким був, що два вряду судові або інші земські держить, і на зауваження шляхти на роках судових або на соймику відпустити одного якого вряду не хотів, той обидва ті вряду тратить, і ми, Господар, згідно зі Статутом, за обранням і проханням шляхти, інших на ті вряду маємо подати і призначити; проте з ласки нашої господарської можуть ті врядники земські, суддя, підсудок і писар, і не менше того маршалки, підкоморії, хорунжі бути державцями і тивунами двору і добра столу нашого, тільки б не судовими старостами, як у цьому, так і в іншому повіті.

А Р Т И К У Л 3

**Про повноваження і владність суду земського,
щоб кожний і всілякого стану повинен
перед ним ставати, і про те, хто б перед ним ставши
у справі, перед ви роком геть пішов**

Теж устауємо і надаємо повноваження на вічні часи зверхністю влади нашої господарської [і] за дозволом панів радних наших всіх станів і всіх земель того панства нашого, Великого князівства Литовського, тим врядам повітовим, у кожному повіті судді і підсудку, на роки призначені судові,

позваних до них [суду] судити і правувати [осіб] всіх станів, почавши від вищого аж до нижчого однакою і одностанною, хто тільки в тому повіті маєтки свої мати буде, жодного з них не обминаючи, ані з присуду їх самих і маєтки їхні не вилучаючи, окрім того добра, що столу нашому господарському належить, як про те в трибуналі і в інших артикулах цього Статуту на своїх [відповідних] місцях є описано; а хто б, маючи маєтки свої в тому повіті, перед ними ставати на часи певні не хотів, на таких, хто б вони не були, як високого, так і нижчого стану, надаємо повноваження тому вряду земському, судді і підсудку, згідно з цим правом і артикулами, що нижче встановлені і написані, суд і відправу чинити, проти кожного, хто в який строк що скоїть, аж до останнього ступеня права, а де б сторона позвана, перед врядом у суді ставши, чи то на перших, або на других роках, [або] хоча б і на року завитому, позову вислухавши, і до нього [суду] так від сторони позвана, [так само] як і від сторони за збивання позову мовлено (сказано) було, а вряд би йому [ані] того збурення року, ані збивання позову за слушне не визнав, і він би перед тим, не схотівши на сам позов відповідати, або і вступивши вже у судові дебати з позивачем, а до кінця рішення суду і вироку не слухаючи, геть від суду поїхав би, не схотівши права дотриматися, тоді вряд такому неслухняному вже за нестання, а також разом про ту справу, про яку у позові йдеться, за доводом слушним правовим судити має, і про сторону позивача також має пам'ятати, що, вступивши з супротивною стороною у судові дебати, [відповідач] геть від вряду пішов; тоді такий справу свою програв. Однак той суд земський тільки ті артикули [справи] судити не повинен і уповноважений не буде, які в особливих артикулах суду нашого, господарського, і суду врядів наших гродських є залишені і доручені, [згідно зі] звичаєм, способом і вчинком, а крім того, на своїх [відповідних] місцях описані. А декрети і всі судові дебати суддя з підсудком мають письмово чинити і ту цедулу [протокол] рукою своєю суддя або підсудок підписати; а цедулу [протокол] самого вироку, за дозволом судді з підсудком, писар має написати. А після [оголошення] вироку той протокол до писаря віддати, згідно з чим писар цю справу до книг записати має, і не повинен видавати сторонам листів судових, доки перед суддею і підсудком вичитає, спершу до книг вписавши; а листи судові і всякі виписи, і інші всі листи того вряду земського має писар рукою своєю підписувати.

А Р Т И К У Л 4

**Щоб особи врядуві самі судили, а ніхто інший
на їхньому місці, і про те, якби хто з них захворів
або свої власні справи в іншому
або в тому ж повіті мав, і про надання листів
нагадувальних**

Устауємо, щоб суддя, підсудок і писар самі, через себе, а не через своїх намісників, суд і вироки чинили, окрім того [випадку], коли б який

з них захворів, або також свої власні потреби мав, або трапилося нам, Господарю, якого-небудь з них у справах наших господарських і земських, або в посольстві відіслати, тоді має про себе на роки [судові] товаришам своїм і шляхті повідомити, що на тих роках з якоїсь з тих причин названих не може бути [присутнім]. А ми, Господар, надаємо повноваження, щоб ті два врядники судові [що присутні] на тих роках земських, будучи зі шляхтою, яка на той час з'їдеться на день початку років, на третій день, [як] в Статуті вказано, не чекаючи інших неприбулих, мають на місце того третього врядника когось іншого, чоловіка доброго, добродішного, віри гідного, з права обізнаного і писати вміючого шляхтича, там же, в тому [ж] повіті осілого, обрати і на його [відсутнього] місце посадити. А де б шляхтичі не погодилися на обрання однієї особи на місце того врядника неприбулого, тоді ті два врядника земських, які прибудуть, при незгоді шляхти, з прихильності до тих, хто б особу поштиву, богобоязну і обізнану з права подавали, мають за товариша третього, на місце не прибулого, ту особу посадити; а той, кого оберуть, присягу вчинивши, всі справи судові разом з тими двома урядниками відправляти повинен, і вже ті всі роки та обрана особа відсуджуватиме і всякі прибутки, що надходять, собі брати буде, хоча б і той урядник, який вчасно не приїхав, [вже до тих пір] прибув; тоді вже місяця свого на тих роках посідати не має, хіба що в ті два дні з початку років, поки на третій день місце неприбулого урядника зайняте буде, а до того перед тими двома урядниками сторони справу чинити і виклик через возних до суду на позовах записувати можуть. А де б і тому обраному яка справа в речах його власних на тих роках і в тому ж повіті припала, тоді ті ж урядники два з тою ж шляхтою, яка на той час буде, не чекаючи інших, на ту його тільки справу, кого іншого обравши, замість нього посадити мають. А однак той урядник земський, який на тих роках бути не міг, на других роках під тою ж присягою, яку, [становлячись] на вряд свій вчинив, має перед шляхтою повідати, що дійсно немічний був, або свої власні потреби на роках в іншому повіті мав, а не задля зволікання [інший] стороні і ні задля чиєї шкоди тим відговорився. А де б який з тих урядників земських без дійсної тривалої хвороби або власної нагальної потреби своєї в іншому повіті на роках судових [був], на роки [ці] спізнився, і те б проти нього тричі доведено було, такий вряд свій втрачає. А писар може підписка або двох, або скільки йому потрібно буде, мати і пильно того доглядати, аби вірно і правдиво, не зволікаючи, але відразу до книг записано було. А якби де-небудь у справі з їхньої провини помилка була, [то] не повинна буде шляхта на підписків скаржитись, але сам писар за ту помилку відшкодувати має, так само і писар гродський за свою помилку, бо написане розуміти [перевірити] мають. А якби який з тих врядників земських судових у тому ж суді, де сам врядником є, мав власні справи свої, як з позв, так і [якби] показання давати мав він кому або хтось проти нього, тоді так само ті два врядники зі шляхтою на місце його нового обрати мають, як вище описано, а ту його справу обраний без присяги вирішувати має. А якби з них які-небудь два урядники спізналися до

того суду земського, тоді третій врядник, товариш їхній, зі шляхтою там [на суді] будучи, буде мати повноваження на місце тих двох врядників, що разом з ним до складу суду входять, також двох осіб таким чином, як вище щодо одного написано, для розсуду тих справ обрати; і якби на місце писарське кого іншого обрали, тоді його підпис такий же буде повноважний, як і писарський; а сплата за позови і листи нагадувальні та інші листи правні [видані] у потребах власних писаревих, також і судді, підсудку в їхніх справах проти когось іншого, — така ж, як і за листи нагадувальні та інші листи, окрім позовів: мають вони дотримуватися [платні] згідно з артикулом шостим цього ж розділу четвертого. А хто [з тимчасово виконуючих обов'язки врядників] під час засідання на суді іншої особи кривди якої в суді собі зазнає, той того ж [кривдника] і позивати про те має, однак грошової сплати вини вимагати собі не буде.

АРТИКУЛ 5

Устава про пересуди і пам'ятне судді і підсудку, також вряду гродському і іншим врядникам нашим

Устауємо, якщо суд земський кому що від кого присудить, тоді від зиску того, хто виграв, мають собі брати за працю свою пересуду від копи литовської по два гроши литовських, і з того пересуду судді земському має прийти два гроши, а підсудку — третій грош. Однак якщо йдеться про борг, хто би, будучи кому винен яку суму грошей, позичену на запис свій, або який інший борг, від кого іншого на нього записом його і того, хто перевів, власним записом переведений, а того б сплатити не хотів, аж справа до позви [дійшла], тоді не той пересуд має платити, хто отримає свої власні гроші або борг переведений, але такий сам борг свій і пересуд платити повинен буде відразу того ж часу після рішення, не відходячи від вряду нашого; а якби уперто платити не хотів, тоді позивач на той час має зі своїх грошей вряду пересуд дати, а вряд те йому при головній сумі на листі судовому і ув'язному дописати, і з маєтку того, хто опирається праву, стягнути має, також і від боргів за померлою рукою, за яким нащадки повинні пересуд платити. А що стосується того, [що] хто щось відсудить, тоді пам'ятного, як від великої, так і від малої речі і суми грошової, не повинен більше давати вряду нашому і кожному іншому судові, тільки чотири гроши, хоч би теж і декілька або кільканадцять учасників або сябрів за одну річ судилися, тоді перд цим не більш як чотири гроши всі мають дати; до того ж від печатки на навічних записах, коли хто кому маєток продає, дарує, записує, навічно міняє і дає підтвердження своє особисте, прийшовши до вряду нашого земського із записом своїм власним, тоді той, хто маєтку набуває, судді пам'ятного чотири гроши, а підсудку — два гроши, а за завірення печаткою випису з книг того визнання навічного запису — другі чотири гроши судді, а підсудку від печаті його — два гроши має дати; а понад ту уставу не мають врядники наші земські

більше пересуду, пам'ятного і від печаток брати під загрозою вини на користь сторони, в якій б понад ту уставу більше примусово було взято, ніж дванадцять кіп грошей. А що взяв зверху, — вдвічі повернути має, яку вину повинен буде той вряд наш земський за першою позовою суду головного і за присягою сторони, яка скаржиться, скривдженому заплатити. Таким же чином і вряд наш гродський пересуди і пам'ятне від справ судових, також і від навічних записів, тільки згідно з уставою нашою, вище описаною, має брати. Так само ж і інші наші, хоча і несудові, державці, тивуни та інші всякі врядники замків, дворів і волостей наших щодо стягування пересудів і пам'ятного з усякого вряду і стану шляхетського і їхніх слуг бояр і підданих дотримуватися цього мають; а де би вряд наш гродський, воевода, староста або державці судові понад ту уставу і ухвалу земську що більше з когось взяли, тоді також повинні будуть за першою позовою суду головного, за доказом таким, як вище описано, ту ж вину дванадцять кіп грошей і що взяв, вдвічі стороні заплатити, і у такий же спосіб з маєтку такого врядника силоміць стягнуто те бути має через возного повітового за листами суду головного до вряду нашого земського або гродського про те писаними, і надалі у таких справах чинити, згідно з артикулом вісім, у розділі про відправу справ суджених написаним. А якби не самі воеводи, старости і державці і тивуни, але врядники їхні понад ту ухвалу, більше з кого що взяли, тоді скривджений, згідно з артикулом тридцять сьомим, у цьому ж розділі нижче написаному, чинити і справедливості собі шукати має, а з неосілих у цьому панстві [Великому князівстві Литовському] врядниками нашими ті вини мають бути стороні відправлені через посланця нашого з майна його рухомого.

А Р Т И К У Л 6

**Устава прибутків писарям земським і гродським,
і про позови писарю в його справі,
також іншим врядникам і також [у справах]
проти врядників**

Писарю земському і гродському від кожних позовів або заяв двох на позови — по грошу, від листа заручного — чотири гроши, від листа нагадувального — два гроши, від вписання позовів до реєстру — грош, від написання виклику до суду, або якого зіткнення сторін, або визнання таким, що не з'явився, — грош, за вписання до книг — грош, за виписи з книг, заяви про кривди поточні і від свідчення возного — два гроши, від судових листів на маєтки, людей і землі, судом присуджені, і підтвердження навічних записів і всяких записів, і також переносу записів з гродських до земських книг, — за таку виписку, що буде на аркуші, — дванадцять грошей, а якщо на двох аркушах або більше — двадцять чотири гроши, а якби на пергаменті і про справу важливу — сорок вісім грошей, а пергамент, шнур і віск сторона повинна дати; від листів ув'язчих — по шести грошей, від листа, посланого

до суду до іншого повіту, — шість грошей, від листа заповідного про землі пенні — два гроши. А понад цю уставу писарі більше стягувати не мають під виною на користь сторони дванадцять грошей і під поверненням того, що понад ту уставу взяв би, вдвічі, як про те в артикулі вище написано. Також якби писар земський хотів кого позвати до суду в тому ж повіті до того ж суду земського, тоді має сам собі на позовах печатку поставити, ту ж печатку нашу, тому повіту дану, а суддя або підсудок має йому позови підписати; так само і до себе самого повинен писар земський позови печаткою нашою завірити і підписати рукою, або мамрам дати; а не хоче писар на себе позов або мамрам дати, тоді подвійній вині, тобто у двадцять чотирі копії грошей, підлягає, про що скривджений, згідно з артикулом попереднім, п'ятим, цього ж розділу, чинити і справедливості собі вимагати має. Те ж саме і про виписи, і про заяви про кривди, і про свідчення возних, [про] час років земських, і також про виписи судові і визнання записів стосується, але у справах власних писарів земських суддя або підсудок підписувати їх мають; якби теж хто листів нагадувальних та інших правних вимагав проти якого-небудь з тих в'язників земських — судді, підсудка або писаря, — тоді проти одного двоє їх такі листи печатами завіряти мають, а писар — підписувати; а проти писаря — суддя або підсудок мають підписати; так само і в їхніх потребах власних має бути зрозуміло і дотримано, а в'язники гродські так само і тим же порядком чинити мають.

А Р Т И К У Л 7

**Про безпеку судді, підсудка і писаря земських,
а також в'язу гродського, так само і суду
підкоморського і комісарського**

Уставуємо також, якби хто-небудь, прийшовши до суду замкового або земського, і там на суді, або хоча б і на вулиці, або теж і в господі, і будь-де, в той час, коли роки земські, або рочки гродські, згідно з порядком цього Статуту, триватимуть, суддю, підсудка і писаря земських або кого з в'язників гродських словами, що дотикають славі його і поштивості, сорому завдав, такий має за нашу господарську вину сидіти шість тижнів у замку або у дворі нашому, і такого в'язника, на кого набрехали, на в'язати згідно зі станом його шляхетським. А якби поранив, тоді на горло скараний бути має, а пораненому нав'язку подвійну з маетку винного виплатити. А якби убив, такий життя і честь втрачає, а дітям або близьким забитого головщизна з маетку винного подвійна виплачена бути має; однак якщо звинувачений, особливо у таких справах, як вбивство або поранення в'язника, не був би відразу на гарячому вчинку спійманий, має позваний бути до суду гродського того ж повіту, в якому це все сталося, і коли суд за доказом так вирішить, тоді за те за [рішенням] суду кожного стану людина карана бути має, як вище описано, проте таку справу, яка поштивості стосуватиметься, до нас, Господаря, відсилати. Так само це треба розуміти

і про безпеку суду підкоморського і комісарського, доки суди, їм доручені, відправлятися будуть. А хто б, будучи по такій справі до суду гродського позваний, на роки позвані не став, тоді такого, давши нам знати про те через лист того суду гродського, маємо наказати виволати з усіх панств наших довічним виволанням, щоб ніколи в границі держави нашої не повертався, а нав'язка або головщи́зна перед тим з маетку такого непокірного сплачена і відправлена бути має відразу, як за позовом не стане.

А Р Т И К У Л 8

Про призначення возних і присягу їхню

Устауємо, воліючи мати, аби в кожному суді на врядах наших земському, гродському, підкоморському і комісарському завжди порядок і справа звичайно йшли, і для того надаємо повноваження, аби пани, воеводи в кожному повіті судовому, де книги лежать, а в землі Жмудській — пан староста Жмудський, возних уставляли, давали і призначали шляхту, людей добрих і віри гідних, доброчесних і осілих у тому ж повіті, яких вря́д земський і шляхта оберуть і дадуть свідчення про доброчесність і добру славу їхню листом своїм, так багато, як би згідно з розміром повіту потреба вказувала; і коли присягу возний вчинить і ім'я його до книг гродських, а потім і до земських книг на роках вписане буде, тоді вже такий возний те все, що до вря́ду його, возного, належить, слушно відправляти може, і завжди по черзі два або три возних при суді гродському мешкати будуть повинні для всяких поточних потреб; а присягати возні мають тими словами: «Я, Н, присягаю Пану Богу, в трійці єдиному, на тому, що я, будучи возним, у тому повіті маю вірно, доброчесно, побожно і справедливо того вря́ду дотримуватися, позви і всякі листи його милості господарські і вря́дові чесно і ретельно відносити і віддавати і в маетках покладати, також правдиво те, на що буду від сторони взятий, і що справедливо бачити і чути буду, гвалти, бій, рани і шкоди, оглядаючи правдиво, [для внесення] до книг вря́дових зараз же, без зволікання засвідчувати, і все інше відправляти, що належить вря́дові моему, ні за обіцянки, ні за подарунки, ні за хабарі ані з приязні, ані з неприязні, ані з боязні і не боячись ніяких погроз, єдине тільки згідно з Богом і святою справедливістю чинячи, і кожному потребууючому без ніяких надуманих відмов і тяганини на потреби судові їздити, так мені, Боже, допоможи, а якщо несправедливо — побий мене, Боже.

А Р Т И К У Л 9

Справа і вря́д возного

Устауємо, що возний присяглий кожного разу за заявою кожної людини, яка матиме таку потребу, де б його [возного] [заява] не застала, чи то в домі його, на торгу, на бесіді, в дорозі, — повинен і без відома, наказу

і відсилення в'язового, гродського і земського, і без розписок їхніх на всякі справи людські, не зволікаючи, виїжджати, нічим не відмовляючись, і те відправляти, насамперед за позвами нашими, господарськими, двірними, земськими, гродськими, підкоморськими і суду головного, до кожного і найвищого стану носити і ними позивати і рок складати, також листи всякі наші і в'язові по справах людських подавати і про час вчинення суду [повідомляти], від однієї до іншої [сторони] за листами нагадувальними судовими їздити, і за наказом в'язу попереджати сторону, щоб від суду не від'їжджала, а за наказом в'язу земського або гродського присягу приймати, при свідцтві [зізнанні] всякому бути [присутнім], і ув'язувати в маєтки, в землі, у зиски за уповноваженням в'язу, як земського, так і гродського, за листами їхніми; а наїзди домові та інші всякі справи криваві, розбій, рани, головцизни та інші гвалти посполиті оглядати і без наказу в'язового має і [для запису] до книг в'язових давати показання. І завжди мусить при собі мати при кожній такій вищезгаданій справі двох шляхтичів, віри гідних, для доказу визнання і свідчення свого; однак хлопські бійки, порушення меж та інші шкоди подібні менші, за які честю, на горло і пролиттям крові, і ув'язненням, і виволанням не карають, і що би більше двадцяти кіп грошей не коштувало, сам один, і без участі шляхти оглядати може, однак, без зволікання, того ж дня, а надалі впродовж двох тижнів сам особисто про те все [для запису] до книг в'язових з розпискою своєю, яку разом сторони потерпілої зараз же після смерті того возного перед в'язом поставлені. А та сторона [шляхта] при розписці тій того возного, яка буде на його совісті, має те для внесення до книг свідчити, що стало їм у тій справі при возному відомо, а те свідцтво за правомочне прийняте буде. А якби возний що-небудь недостойне вчинив або якби несправедливо свідчив, і в'язом своїм на шкоду якій стороні зловживав за якоюсь причиною, або ж на чю справу і потребу кому щось порушив, або з остраху чи задля зиску свого, без зволікання їхати, листи наші або в'язові і позви, згідно з потребою сторін, носити і подавати не хотів, і на роки судові когось позвати спізнився, тоді за доказом слušним, ясним і достатнім, який би ці порушення довів, покараний має бути згідно з тяжкістю злочину свого, а саме: за неправдиве свідчення — на горло, а за інші менші злочини має сидіти в ув'язненні в замку або у дворі нашому дванадцять тижнів і збитки стороні потерпілій відшкодувати за доказом; і в такому

звинуваченні, особливо тільки в справах, менш тяжких, де про смертну кару не йдеться, повинен буде возний судитись без позв, [не чекаючи] часу років земських або гродських, перед тим врядом, перед яким би що йому про несправедливу справу його в його присутності на вряду заявляв. А якби особисто на вряді не був, а хоча б і був, то йшлося б про таку річ, за що би мав бути на горло скараний, тоді скривджений має його, як шляхтича осілого, позвою до вряду належного, тобто який справи про кару на горло [розглядає], до гроду, а у справах інших — до земського позвати, і собі правосуддя з ним, за першою позвою, як на року завитому [остаточному], шукати буде. Також повинен возний листи наші сеймові воєнні, від вряду йому надані, без жодного зволикання до осіб належних відносити.

Артикул 10

Про прибутки або платню возному

Возному за працю його так має бути сплачено: якщо кудись на яку справу поїде, тоді йому від милі по грошу в один бік, а за те, що назад поїде, нічого брати не має. А якщо милі не доїде, або на місці позви або будь-які листи господарські або врядові дасть, огляне [сліди] гвалту, рани, бійки, шкоду або усне свідчення вислухає, за це йому від того грош і від свідчення грош. А коли на ув'язання поїде, з тих же людей, у яких ув'язувати буде, зі служби по грошу брати має, а з півслужби — півгроша, а з пустоші такої, яку орють, — півгроша, а з моргу — пенязь один, а з суми пенязів, де справа йде про рухомі речі, — з копи по два пенязі брати буде. А з пустошів і моргів пустих прибуток возному сторона позивача повинна при ув'язанні дати. А їй те потім від сторони супротивної з її суми визначеної сплачено бути має. А за огляд зораної чужої ділянки і за окупання шкоди возному грош, за виклик сторін за позвою до суду — грош, за виклик на роки до суду — грош.

Артикул 11

Про безпеку возного під час перебування його на справах судових, які його вряду належать, також і сторони, яка при ньому буде

Устауємо також, якби хто возного під час справи за листами воєвод, старост, вряду замкового і земського або суду головного трибунальського, або також вряду підкоморського і комісарського, або і без листів був би він [возний] по справах, вряду його належних, сам або через слуг підданих своїх [возного] побив, або, листи у нього віднявши, порвав чи возного або сторону його з'їсти примусив або поличкував, волосся або бороду вирвав і тим вряд не вшанував, тоді такий кожний має бути про те викликаний до суду на рок завитий до вряду земського або гродського, де сторона, яка

скаржитися, захоче на перші роки, а там за доказом достатнім має нав'язати возного вдвічі згідно з його станом, а за вину перед нами — в замку або дворі повітовому дванадцять тижнів сидіти у вежі верхній, а сторону, яку при возному побито було б або, як вище описано, ображено було, має також за достатнім доводом нав'язати вдвічі, згідно зі станом його, якого буде, і шкоду возному і стороні, і якщо їй щось у той час трапиться — вдвічі заплатити; однак якби лише коням хвості порізано або поранено [було], тоді за те винен буде тільки коня конем нав'язати і за те сидіти [у вежі] не повинен. А якби супротивна сторона за рішенням суду земського або гродського сидіти [у вежі], нав'язок і шкод сплатити не хотіла на час, врядом призначений, тоді такий ще другу подвійну сплату нав'язок і шкод призначених через ту впертість свою повинен платити, що вряд возному і стороні разом, згідно з порядком щодо відправ речей суджених, нижчевикладеним, з маєтку такого сплатити має, а те непослушенство його щодо сидіння вряд земський або гродський, перед яким це трапиться, має нам, Господарю, тому не фольгуючи, без всякого зволікання і відкладання на інший час, але зараз же взявши про те від того вряду нашого відомість через лист відкритий, такого звинуваченого і вряду нашому непокірного маємо зі всіх земель держави нашої наказати виволати; а якби хто возного під час таких справ, що вряду його належні, або сторону, що при ньому буде, вбив, такого мають до суду гродського притягти, і якщо вину його доведено буде, сам на горло буде скараний, а головщина [родичам] забитого вдвічі з маєтку його [вбивці] сплачена має бути; а якщо не стане [перед судом] сторона звинувачена, вряд у тій справі так чинити буде, і ми, Господар, за повідомленням врядовим, проти таких дотримуватися будемо, як в артикулах, суду гродському підсудних, про справи криваві описано. Однак, [якщо] головщизну і шкоди, [що належать] такому возному або стороні [вбитій] [до] вряду позваний зараз же [платити] не стане, [суд] вдвічі наказати і в маєток такого свавільного і непокірного ув'язати має, поклавши на листі ув'язному ще такий великий заклад, як сама справа вкаже. А де б що з таких справ названих возному або стороні його до шкоди сталося не від самого пана, до якого був посланий, але від слуг, підданих і від кого б іншого з дому або маєтку того, чи то в присутності самого пана в тому домі, або за відсутності його, а він би, будучи про те покликаний до суду, до того про справу не знав, з його слів, тоді про те через той же вряд, до якого було покликано, розправа має бути вчинена так само, як про ті міри про посланців наших у розділі першому, артикулі двадцять четвертому є описано.

АРТИКУЛ 12

**Про печатку нашу господарську, земську, і теж
про печатки врядові, якими що має бути печатано**

Теж ми, Господар, надсилаємо під гербом цього панства нашого, Великого князівства Литовського, гінцям печатку, до кожного повіту, на якому

написано біля герба ім'я того повіту. А ту печатку писар земський присяглий у себе сам, а ніхто інший, ховати має, якою печаткою і під титулом нашим позви мають бути печатані і видані. А інші ніякі листи виписи і свідчення, окрім тільки самих позв, тією печаткою не мають бути печатані, але будуть печатані всякі листи того вряду земського, судові виписи і свідчення, листи нагадувальні, ув'язчі та інші печатками судді і підсудка, а підписані рукою того ж писаря земського.

АРТИКУЛ 13

**Про книги земські і гродські, де мають бути сховані,
і про місце відправи судів земських, і також про видання,
кому потреба вкаже, виписів або видимусів**

Уставуємо також, хочаби те мати, і наказуємо, аби в кожному повіті, де суд земський є в замку або у дворі нашому, суддя, підсудок і писар земський спільно зі шляхтою і всіма іншими станами забезпечили, збудували такі місця, де б завжди книги земські в безпеці від всяких пригод були заховані; про те воеводи землі, повіту, в замку або дворі нашому судовому [місце] сховання влаштувати повинні будуть. А де б таких [місць] схову не було, тоді на зведення будівель для зберігання книг місця достойні в замках і дворах наших вказати і надати, і самі ж такі воеводи і старости судові те сховище книг земських доброю сторожею на кожний час забезпечити мають, а коли роки [судові] відсужені будуть, тоді після оголошення закінчення років мають книги ще не менш, ніж три дні лежати, при яких мають бути, не від'їжджаючи, суддя, підсудок і писар для видачі свідчень, вписувань і виписів і для інших потреб шляхетських. А роз'їжджаючись, мають [для] інших перших років книги вложити і заховати в скриню міцну з трьома замками, від яких один ключ буде у судді, другий — у підсудка, а третій — у писаря, і печатками своїми запечатати мають. Але книги тих одних судових років, з яких після закінчення їх будуть роз'їжджатися, мають бути у писаря земського, як врядуника присяглого, аж до других років судових, і те — для належного виправлення і переписування книг начисто; а писар в той час між роками, переписавши ті книги начисто, має їх на других роках до одної скрині і схованки з суддею і підсудком, як про те вище написано, положити і по тому їх не відкривати, аж тільки з суддею і підсудком, коли на те потреба буде; і вже так завжди, тільки від років до років судових, що правляться, писарі земські повітові мають у себе книги ховати, а де три [рази] роки відсужені будуть, тоді після відправлення четвертих років вже ті справи попередніх трьох років до однієї книги через писаря знесені і зв'язані бути мають. До того теж воеводи [і] старости судові у кожному повіті місця достойні для збудування домів для відправлення судів земських недалеко від замків і дворів наших судових вряду земському і шляхті вказати і поступитись [місцем] мають; а врядуники земські з усіма станами цього повіту будуть повинні як те зберігання

книг судових у замку або у дворі, так і той дім судовий збудувати з тих грошей, як те особливо ухвалою є постановлено і чого твердо дотримано бути має. Таким же чином воеводи [і] старости судові книги гродські у доброму сховищі ретельно заховати мають. Коли який воевода або староста на той світ зійде, або якби якого з них з того вряду на інше воеводство або староство призначили, тоді врядники їхні гродські або вони самі повинні будуть тому старості, якому те воеводство або староство надано буде, всі книги гродські у тому ж повіті, при вступі його на той вряд, перед шляхтою зараз же цілими здати; а виписи або копії, як з тих книг перших воевод і старост, так і кожний вряд з книг своїх справ, кожному, у кого тільки потреба виникати буде, без всякого утруднення і зволікання, мають давати листи з підписом руки писаря гродського присяглого і з печатками самих воевод, старост або їхніх врядників судових, намісника або підстарости і судді гродського.

Артикул 14

**Про пересуд і пам'ятне в маєтках князівських,
панських і землянських як духовного,
так і світського стану**

Запобігаючи утрудненню і обтяжливості справедливості людської, уставуємо теж з дозволу всіх станів, що всі пани-ради наші духовні і світські, князі, пани, державці, тивуни і всі інші врядники наші на врядах наших несудових, а також у маєтках своїх власних, так і рицарство шляхта і всі мешканці тієї держави Великого князівства Литовського, і в землях, які до нього належать, в маєтках своїх під час відправлення правосуддя шляхті й іншим підданам нашим з врядниками, боярами і підданими своїми, мають того дотримуватись [вони] самі і їхні врядники, що [мають] збирати пересудів і пам'ятного згідно з тією ж уставою, вряду нашому вище, в артикулі п'ятому цього ж розділу, написаною; таку ж вину — стороні по двадцять кіп грошей; про які вини мають бути самі пани, викликані до вряду нашого земського на перші роки [як] на завитий рок, якби те самі вчинили або врядникам своїм [які зловживання допустили] справедливого суду за те не вчинили.

Артикул 15

**Про стягування вижового, оглядного й інших
прибутків у дворах і маєтках князівських,
панських і землянських**

Уставуємо і те хочемо в порядку належному мати, що у всій тій державі нашій, Великому князівстві Литовському, і в землях, які до нього належать, на всяких врядах наших, господарських, несудових, також і в

маєтках князівських, панських і землянських, духовних і світських, вижового, оглядного і від в'язнів потюремного не має бути більше стягнуто, тільки згідно з цією уставою нашою, нижче написаною, тобто вижу, на кожну справу взятому, за огляд битих і пораних на місці — грош один; а якщо виж поїде за кілька миль, тоді йому помильного на милю по грошу в одну сторону, як і возному повітовому; від нагляду за принесенням присяги духовним особам — грош, а вижу, на те наданому, — грош; а від в'язнів від усякого ув'язнення — потюремного, ланцюжного або поволодного, — від такого в'язня, який був би до скарання на горло приречений, від шляхтича, з якого Статут стягувати дозволяє, — дванадцять грошей, з простої людини — шість грошей; а хто би за меншу провинку ув'язнений був і про страту не йшлося, від таких по половині того взято бути має. А сплачувати те має той, кого винним суд визнає. А якби в'язень судом за скаргою сторони супротивної був виправданий, тоді сама та сторона супротивна, за чією скаргою він ув'язнений був, має його, згідно з тією уставою, з ув'язнення викупити; також де б який в'язень на смерть був сказаний, тоді те потюремне сторона, яка подавала скаргу, буде повинна заплатити. А сплачено те має бути раз один, коли вже востаннє в'язень або на волю, або на смерть з ув'язнення виходить, і для того вже сторожа коло всякого в'язня має бути, не того, за чією скаргою його ув'язнили, але того пана, чий буде слуга, боярин або підданий [ув'язнений]; тільки якби це була лезна, неосіла людина, тобто був ув'язнений такий, хто дому під тим паном не має, тоді сторона, яка скаржиться, на день на страву йому по чотири пенязі має давати. А якби хто з в'язниці в'язня випустив, про те за викликанням до суду належного, згідно з описом цього Статуту, мають судити, згідно з артикулом, у цьому ж розділі про в'язні гродський і такі справи написаний, вимагаючи сплати від того, чий підданий в'язень був. А якщо не захоче пан або в'язник його того в'язня до в'язниці своєї прийняти, тоді має сторону з тим в'язнем до в'язниці нашого судового пустити, і там вже, на тому в'язні, з ним правосуддя чинити мають. Якщо ж владою своєю через неприйняття в'язня до ув'язнення [пан його] упустив, а що буде від в'язниці судом вирішене, те пан або в'язник його за декретом судовим з рухомого майна того в'язня виплатити має, а якщо майна рухомого так багато не буде, тоді сам [в'язень] в тому має бути стороні виданий на відробку, як про те в іншому артикулі є викладено, особливо, якби на смерть не заслуговував.

Артикул 16

**Про з'їжджання суду земського за три дні перед
[судовими] роками і про повагу сторін
до суду**

Теж перед кожними роками земськими будуть повинні суддя, підсудок і писар на місце, судом визначене, за три дні приїхати для того, щоб діста-

ти книги і видати виписи, кому те потрібно буде, також для вписування позв до реєстру, аби той, хто перший впишеться до реєстру, той теж першим був суджений, однак якби дві сторони обопільно одна одну до [суду] викликали, тоді тому першому правосуддя чинити мають, хто першим позову подав; а від того вписування до реєстру писарю — грош. А коли за реєстром три рази викликано буде і не відізнеться той, кого викликають, то він визнаний буде таким, що не з'явився; таким же чином і сторона позивача має викликана бути; а ті викликання у кожному суді і вряді треба розуміти так, що після виклику сторони першого дня, і другого, і третього, по одному разу на день, сторона, яка не дотрималася термінів року, має бути на третій день у призначену годину оголошена і визнана такою, що до суду не з'явилася, згідно з артикулами, нижче викладеними. А ті сторони, яким би три дні терміну їхнього з'явлення до суду минули, і це по-тягло зволікання судове і на третій день [їхні справи] розглянуті не були, вже на четвертий день, а потім на інші, вряд до визначеної години чекати не повинен, але як тільки вряд для суду засяде, а яка-небудь сторона на викликання возного не відізнеться, ту вряд, згідно з цим Статутом, визнати і оголосити [такою, що не з'явилась], повинен.

Артикул 17

Як і в чийй присутності викликати, і як і де те засвідчувати

Теж хто б на кого позви взяв і тими позвами викликати до суду його хотів, тоді позви, від всякого вряду взяті, має возний із сторонніми шляхтичами особисто давати і ними викликати може в костьолі, в суді, на дорозі і в кожному місці, де б тільки його [відповідача] застати і знайти міг; а якби особисто їх дати не міг, тоді в маєтку тому, з якого будь-кому кривда діється, має покласти у дворі, в будинку або у ворота увіткнути, і там же, у дворі, [а] якщо б у ворота до двору не впущений був, — то через тин, уряднику або тивуну, або якби там кого у дворі побачив, про ту позову об'явити і оголосити, щоб про позову стороні відомо було; а якщо не докличеться нікого, тоді однаково позову, як вище написано, покласти має, а по тому має про те покладання позви возний повідомити війту або будь-якому підданому того двору, який буде найближчий до того двору, а якби у тому маєтку, з якого кривда діється, двору того пана не було, як то буває в селах данників на Русі і де інде у цій державі нашій, тоді ті позви [мають бути] передусім в тому ж селі покладені, старцю, війту, лавнику, десятнику або чоловіку будь-якому того села вручені, або в хаті їхній покладені, і до того повіту, в якому ті села будуть, викликано до суду бути має; однак коли возний заочно позви покладе, має перш за все перед тими сторонніми шляхтичами ту позову з позвоу, яка вручається позивачеві, скоригувати і їх достатнім чином вчитати, щоб в усьому узгоджені і непідчищені були. А оскільки теж на

деяких місцях по обидві сторони кордонів повітових проведених багато осіб таким чином двори мають і людей своїх розселяють, що по один бік кордону двір, а по інший бік люди, або землі лежать, і якщо буде комусь яка кривда діятися з тих людей або земель, при яких двору немає, і [про] такі кривди тому вряду повітовому, під яким це діятися буде, заявлено буває, тоді також до того ж повіту про таких місця, людей і землі позви подаватися мають, однак позви, хоча б і за кордон [повіту], возний того вряду, до якого про кривду заявили, до двору того пана нести і таким чином, як вище написано, вручати; і рок, на який позви подає, має на обох позвах написати, аби позивач і відповідач терміни років напевне знали і дотримувалися. А якби возний сам писати не вмів, тоді буде повинен свідоцтво про вручення позв письмове обом сторонам дати під печаткою своєю і сторонніх шляхтичів, і перед врядом гродським або земським за день до років і термінів стороні позивача ту квитанцію свою підтвердити, яке підтвердження за достатнє судом земським і гродським прийняте бути має, а писар як земський, так і гродський, має на тій же квитанції возного або на позві, де підпис возного буде рукою його написаний, що возний те вручення позв визнав; якщо на позві — тоді такими словами, що того дня за підписом своїм возний вручення тієї позви особисто визнав, а якщо на квитанції, — тоді також, день вказавши, коли свідчить, написати має, що ту квитанцію свою возний особисто визнав; а від того випису — по півгрошку, і не більше писар брати має; а до книг вписувати того не треба, а якщо сторона позивача хотіла свідчення возного до книг собі записати, тоді яка її воля буде.

А Р Т И К У Л 18

Про позови і про рок, який за позовом складений буде, і про грабунки

До того уставуємо, що хто б до кого мав якусь справу про кривду або про будь-яку річ, тоді має від писаря земського того повіту позви або мамрами взяти з печаткою нашою, від нас тому повіту даною, і з підписом руки писарської, однак у мамрамах дата, тобто рік і місяць, і день, коли їх хто бере, має бути написаний. А де б сторона сама хотіла собі позви написати, тоді, як принесе готові написані, писар, взявши від неї прибутку свого грош, печатку свою поставити на них має і підписати буде повинен, а реєстр шкод, [якщо] захоче сторона позивача дати — дозволено їй буде під печаткою своєю або возного при позвах відповідачеві дати, а сторона відповідача як на позву, так і на реєстр, повинна буде відповідати, і тими позовами перед роками судовими мають позиватися особисто за чотири тижні. А заочно кладуть в маетках, з яких кривда діється, за шість тижнів перед роками, тобто до першого дня засідання суду, у цьому Статуті описанного, не від дати позви, в ній написаний, але від часу і дня, коли особисто подана або в маетку покла-

дена буде. А кому б сталася будь-яка кривда, також і пограбування нове, близько перед роками, за тижнів шість, п'ять, або за чотири і за три, тоді про таку справу нову скривджений заявити на ті ж найближчі роки, тільки б виповнився термін, як особистій, так і заочній заяві, від першого дня років судових в десять днів, якщо суд так довго засідати буде; і таку позову позивач має до реєстру вписати тоді, коли йому тармін припаде, і надалі чинити згідно з правом; а менші і ближчі терміни не мають бути складені, але впродовж подальших чотирьох або шести тижнів позови [можна] вільно подавати.

А Р Т И К У Л 19

Про визнання позовів недійсними і скасування позовів, покладених у маєтках

Теж уставуємо, якби людям скривдженням велике зволікання у відправленні правосуддя їм через визнання позов недійсними з якихось причин діялося, про те на вічні часи мати хочемо, аби позови всякі, як наші, господарські, так і гродські, земські і підкоморські, і з інших всяких врядів, згідно з цим Статутом, видані, також із суду головного, ні через які причини визнані недійсними не мають [бути], окрім трьох причин, нижче тут вказаних: по-перше, якщо сторона позивача терміну і виклику, згідно з артикулом, вищевикладеним у цьому розділі, сімнадцятому, квитанцією або письмовим документом возного не довела; по-друге, хто б імені відповідача власного та імені батька його, також титулу упривілейованого почесного, або як він сам називає і пише, не написав, однак для людей звичайного стану так писати можуть, як хто себе сам писати і називати звик; по-третє, коли що про шкрутиніум і до того про насильство, бійку, пограбування йдеться, а позивач місця, де те сталося, року, місяця і дня якби не вказав, на таку позову сторона відповідача не повинна відповідати; а іншими ніякими причинами вряд визнання позов недійсними не має допустити, однак у справі про маєтки закладені або віддані у заставу предками або близькими своїми, хоча б і часу у позові не вкаже, відповідач з тієї причини позову визнавати недійсною не може. А якби дати у позові не були написані, тоді сторона позивача за такий недолік позови своєї, заплативши судові грошей шість, а стороні відповідача — інших грошей шість, скарги і справи своєї судової законно вимагати може. А де б хто хитрістю для визнання позов недійсними і зволікаючи комусь вчинення правосуддя особливо відповідач, пред'явив позову не відповідну або підчищену і тим її хотів зробити недійсним, а сторона позивача доведе те свідченням возного, що йому дав позову відповідну, непідчищену, тоді по такому свідченні відповідач повинен відповідати; а ще відповідач за те підчищення має стороні позивача шість грошей і суду інші шість грошей заплатити. А якби теж так трапилося, що будь-хто, не будучи викликаним до суду, тільки ставши перед судом або уповноваженого пославши, заявив, що позва, пи-

сана на чиєсь інше ім'я, була покладена у його власному маєтку, тоді не за голословним свідченням має бути позва скасована, але якщо той, хто скасування позови хоче, перш за все переконливо, згідно з правом, довів, що то є і був його маєток власний і [він] ще перед призначенням року законно у держання вступив. А хто би без причин законних на перші роки не став, тоді на других роках вину за нестання сплативши, позову скасовувати не матиме права, але буде повинен судитися.

АРТИКУЛ 20

Про загублення позову

До того і те уставуємо, якби відповідач, ставши перед судом, заявив, що позва, якою його позивач викликав, загубив, тоді позивач повинен буде тому відповідачеві копію з позови скарги своєї з печаткою своєю або з печаткою возного дати, а відповідач, як дадуть йому ту копію, назавтра ж повинен буде перед судом відповідати; якби позивач сказав, що позову випадково вже на роках загубив, відповідач, бажаючи здійснення правосуддя, хотів би йому копію позови дати, тоді позивач, прийнявши від нього копію з печаткою його або возного і з підписом руки його власної, хто писати вміє, також назавтра має скарги свої доводити. А якби копії брати і справу свою підтверджувати не хотів, проти такого позивача вряд виносити має таке рішення, згідно зі значенням або важливістю року: якби відповідач, до відправлення суду не взявши копій з позови, їх дати [пред'явити на суді] не хотів, на те буде його воля, а якщо позивач захоче — про те знов викликати [до суду] його має, а якщо позва у позивача загубилася ще перед роками, тоді він про те стороні своїй супротивній листом своїм відкритим з печаткою своєю, а хто писати вміє — і з підписом руки своєї, через возного і одного шляхтича, має повідомити, щоб він на роки ті не їздив і даремних витрат не зазнавав, такого листа в маєтку покладаючи.

АРТИКУЛ 21

Про надання сторонам копій з листів привілеїв і інших записів, судові для розгляду покладених

Де б у суді якому-небудь трапилося, що сторони, ведучи між собою справу про маєток, людей, землі, інше яке майно рухоме, і прийшлося би їм чи то з однієї сторони або і з обох, до оголошення судом листів привілеїв і інших записів, для кращого розуміння і роздумів вимагати собі копії, або одна яка сторона від іншої вимагала, тоді з таких листів копії мають бути надані з підписом руки писарської, а як візьмуть копії, далі на третій день зранку за першим викликом сторони повинні будуть до остаточного розгляду справи до суду ставати.

АРТИКУЛ 22

**Хто б на перші і другі роки, окрім випадків
тяжкої хвороби або служби нашої, господарської,
і справ посполитих, не став, також і про того, хто,
будучи позваний до суду, помер**

Уставуємо теж, хто би, будучи позваний, на перші роки земські не з'явився і ніякою причиною достатньою, у цьому Статуті вираженою, свого нез'явлення не пояснив або не повідомив, такий має стороні на других роках, перш, ніж розгляд судовий розпочнеться, заплатити за нез'явлення за кожний позов чотири копії грошей і суду копу грошей, тобто судді сорок грошей і підсудку двадцять грошей; а якби той же і на інших роках судових, так само і про те ж будучи позваним, без причин, нижче в цьому артикулі описаних, не з'явився, або з'явився, а вини за нез'явлення, як вище згадано, заплатити відразу не хотів, і позивач доведе, що він знав про строк [суду], такий через неслухняність свою вже справу свою програє, і ту річ, про яку був позваний на ті два судові роки, навечно втрачає; а суд такому впертому те, про що був позваний, за достатнім доказом також і вину [сплату] за нез'явлення присудити, і стягнення вчинити має, тобто якщо маєток або будь-яка інша земля, присуджений буде [позивачу], тоді в те ув'язання має бути вчинено відразу ж, а стягнення суми грошей має бути чинено згідно з артикулами, нижче написаними; а якби трапилося, щоб відповідач, за нез'явлення своє впертим або хворобою відговорившись, до сплати вини судом був приречений, а потім, не сплативши позивачеві, з цього світу пішов, тоді діти, нащадки або близькі померлого, хоча ж вин за нез'явлення платити і не будуть повинні, однак для вирішення справи про саму річ за викликом позивача мають підлягати суду, починаючи з того року або етапу суду, на якому їхні родичі або близькі померли; а якщо відповідач помре після винесення судового рішення, тоді діти, нащадки або близькі за першим викликом до суду належного, а за дітей недорослих — опікуни їхні, вже те платити повинні будуть і молодим віком не відговорюватися.

АРТИКУЛ 23

**Хто б через хворобу або через службу нашу земську
за дозволом стати не міг**

Теж хто би був позваний на роки судові перші і трапилася б йому хвороба або служба наша, або земська, або також пошесть морова, з яких причин на ті два роки судові з'явитися не міг, тоді за таке нез'явлення як нез'явленого платити, так і справи програвати не може, але тільки про себе суду і стороні [супротивній] має повідомити на роки судові, а надалі — від початку судів, на третій день, якщо [нез'явлення через] службу нашу і земську, в розділі першому в артикулі двадцять першому як зобра-

жено, тоді листами нашими, а якби хвороба, тоді листом своїм відкритим через приятеля або слугу свого повідомляючи у тому ж листі своєму вряду і стороні, в якому маєтку або в якому місці в тій хворобі лежить, щоби вряду і стороні відомо було, де його знайти, а пошесть морова — так сама собою, і без повідомлення виявляється; однак той, хто на свою хворобу посилається, потім на других роках за позвою позивача має присягнути, що дійсно нездоровий був, а якби присягнути не хотів, тоді на тих других роках має вину за нез'явлення своє заплатити позивачеві чотири копи грошей і вряду копу грошей, а з стороною [позивачем] розгляд справи прийняти; а якби і на других роках же хворобою відговорювався, а позивач не хотів тому вірити, тоді вряд має до нього зараз же з тих років возного з двома шляхтичами при позивачеві або посланцеві його послати до того місця, яке той хворий в листі своєму назвав, і якщо хворого там не знайде, ніде в іншому місці шукати його не повинен, і [суд] те так має розуміти, що [відповідач] не присягнув, а позивач, якщо захоче, може послання при тому мати, перед яким [як і] при возному зі стороною [понятими] і його посланцем той, хто хворобою відговорився, має присягнути, що дійсно тяжко хворий був і на перші і на ті другі роки через хворобу з'явитися не міг, і якщо присягне, то від сплати вин звільнений буде, а як не сховає присягнути, тоді такий на третіх роках за тією ж позвою, як на року останньому, або сам, або через уповноваженого свого буде повинен з'явитися і, перш ніж справу розпочати, вини за нез'явлення за обидва минулі роки заплатити, тобто за перші роки позивачеві чотири копи грошей і вряду, судді з підсудком, копу грошей, а за другі роки — вдвічі, тобто позивачеві вісім кіп грошей і вряду дві копи грошей; а заплативши ті вини, відразу ж з позивачем судитися. А якби і присягнув перед возним у хворобі своїй перед цим, вже на треті роки повинен буде з'явитися і розгляд справи нарешті прийняти, хоча б сам хворий був, тоді через уповноваженого, а якби на ті треті роки до суду сам або через уповноваженого свого не з'явився або, з'явившись, вин за нез'явлення перш, ніж суд розпочнеться, заплатити не хотів, тоді такий справу свою програє, а вряд проти нього далі чинити має згідно з артикулом попереднім цього ж розділу. А якщо будь-хто, до суду земського або гродського, на рок завитий будучи позваний, через хворобу свою з'явитися не міг, тоді суду і [супротивній] стороні, як вище в цьому артикулі написано, повідомити про себе має і тим справи своєї не програє; однак, якби на другий рок про те ж був позваний, тоді раніше присягнути в тому, дійсно на першому року через хворобу свою з'явитись не міг, а потім, ніякими причинами і артикулами, у цьому Статуті написаними, не відговорюючись, там нарешті судитись повинен буде; а якщо такий був хворий, що і на другий рок по тій справі з'явитися не міг, тоді перед тим другим роком від вряду і повіту того, де на той час той хворий сам буде, має взяти возного і двох сторонніх шляхтичів, перед якими там, де на той час буде, присягу чинити має в тому, що не задля зволікання стороні своїй супротивній, але правдиво через хворобу свою на перший рок з'явитися не міг, а той воз-

ний і шляхта, від вряду взяті, якщо той хворий присягне зараз же перед врядом, від якого послані будуть, засвідчити мають, а потім те свідчення возного і шляхти виписом з книг на другому року показавши насамперед, через свого уповноваженого судитись, як вище описано, повинен буде. Однак якби перед врядом на другий рок з'явившись, не присягнув або перед возним і шляхтою присягу вряду вчинену не довів, тоді тим таким самим вчинком своїм ту справу, в якій позваний програє, а вряд того на тому другому року, не допускаючи відповідача до відповіді на докази позивача, [проти] такого [відповідача] вже рішення винести має з винами за нез'явлення подвійними; і так само і про те ж [вряд] розуміти буде, хто б, позвавши на рок остаточний, сам через хворобу свою до того першого року з'явитися не міг.

А Р Т И К У Л 24

**Хто б, кого позвавши на роки судові, сам без поважної
причини не став, або якби кому на суді якого доказу
або свідчення не доставало**

Уставуємо теж, хто б, кого позвавши до земства позвами першими і на перші роки судові, а також на рок завитий, і будучи б позивачем, без поважних причин, як то вище про відповідача написано, не повідомляючи про себе причини поважної суду і стороні, сам з доказами своїми не з'явився, тоді, якби той же і про те ж вдруге сторону свою супротивну позвав, має перш за все за нез'явлення своє збитки сплатити: пану радному, якби сам особисто в суді на роках був, — десять кіп грошей, а іншим всім врядуникам і шляхті — п'ять кіп грошей, а де би пан радний сам або врядуник і шляхтич особисто на роках у суді не були, але уповноваженого від себе послали, тоді уповноваженому його так, як іншому шляхтичу, — п'ять кіп грошей; а, сплативши збитки, тож по тому про своє [справу] говорити може; а якби і на другий рок позвавши того ж і про ту ж справу, а сам же і повторно, також без поважних причин, в статуті вище вказаних, і не повідомивши про них суду і стороні, не з'явився, тоді ту справу, в якій позвав, програє, а відповідач, той, хто року і закону за позовом дотримується, вже від того часу від тієї справи на всі майбутні часи буде звільнений. Крім того, і відговорення те причинами статутowymi хворобою або службою нашою, господарською, і земською, позивачеві не має більше зараховуватися і служити, тільки на двох роках. А якби позивач, до суду з'явившись і судові дебати розпочавши, маючи спор з відповідачем на суді, з будь-яких випадкових причин, про які перед судом не знав, або отримав ще який-небудь доказ, якого на той час, до розгляду в суді, з собою мати не міг або про нього не знав, і просив би про відкладення на другі роки судові, то суд має йому те допустити, і тим справи своєї не програє; а на другі роки судові якби сам не з'явився або доказу не пред'явив, тоді справу свою програє. Так теж і відповідач, якби на тих роках і за той короткий

час, йому за позволю призначений, не міг дійсно з якоїсь поважної і пристойної причини листів або свідків мати і брав би собі [відстрочку] в таких справах і артикулах до других років, тоді суд має йому те дозволити, однак на других роках буде повинен, вже без позви, тільки за виписом врядовим про ту відстрочку, з усім готовий бути, як на завитий рок під [загрозою] програшу справи; і той доказ або свідоцтво, на який посилався, показавши, має передусім в тому присягнути, що той строк собі одержав і просив не задля зволікання якого стороні супротивній, але що без того бути не могло. А якби в тому присягнути не хотів, тоді такий буде повинен стороні своїй супротивній за шкоди її десять кіп грошей, а вряду — вини дві копи грошей заплатити.

Артикул 25

Хто б кого після суду або після єднання до суду позвав

Устауємо теж, хто б із ким мавши суд і програвши якусь справу на суді, або на єднанні нею поступившись і з'єднавшись, і після суду або з'єднавшись, і те єднання, де про землю або про кару на горло йде, при листі своєму єднальному на вряді підтвердив, а де про маєток, або про землю, або про кару на горло не йдеться, таке єднання листом своїм єднальним з печаткою своєю і з підписом руки своєї власної і теж з печатками людей сторонніх, а хто писати не вміє, той зі своєю печаткою і з трьома печатками людей сторонніх, цим упевнивши і затвердивши, і так про це ж його до суду позвав і на суді того ж [самого] домагався і те ж саме доводив, такий повинен заплатити там zarazом в суді стороні сім кіп грошей, судді дві копи грошей і підсудку копу грошей, а рішення того суду або єднання попереднього чинним залишити. А якби, позваваши про таку справу, сам не з'явився, тоді справу свою втрачає, а супротивній стороні дозволено буде про те такого скаржника про сплату грошової вини позвати.

Артикул 26

Що в позовах наших земських не має ніхто нікому речей непоштивих і образливих для доброї слави писати

Теж устауємо, що у позовах наших земських, хто їх бере, не мають писати речей, для поштивості дошкульних, а де б позвав, так тоді на ті позви відповідач, з'явившись, не повинен відповідати, а якщо він на других роках позви свої виправить, і йдеться про наїзди домові шляхетські, насильства над жінками, підпали і розбої та інші злочини, які артикули до суду нашого, господарського, або до головного, також і до вряду гродського, а не земського відносять, про те кожний, згідно з учинком таким,

може докладно у позвах написати, і то тільки факти вчинку написати, не докладаючи у позвах образи зверхності нашій і нічого іншого дошкульного.

АРТИКУЛ 27

Хто маєтки свої у різних повітах має і до кількох судів різних з маєтків різних на одні роки заразом буде позваний

Устауємо, якби хто з підданих наших, в різних повітах маєтки свої маючи, до різних судів земських був позваний першими позовами і на перші роки судові, а роки на один час у тих повітах, до яких є до суду позваний, трапилися б, тоді має до того повіту з'явитися, до якого є в більшій справі позваний, а тим сутяжцям своїм до суду повітового, до якого сам не з'явиться, має через листи свої відкриті і через возного повідомити перед роками земськими найпізніше за тиждень, чи то особисто або до маєтку найближчого, в тому ж повіті розташованому, листа поклавши, а вряду — на роках судових; а якби і сторона в тому повіті ослістості не мала, тоді і стороні такий на роках же земських повідомити, що через більшу справу, за якою є позваний до іншого повіту, там не з'явився; але однак з тих книг суду, на якому був, взявши випис, на других роках має показати перед судом, до якого не з'явився, що правдиво більшою справою відговорювався; тоді за нез'явлення не повинен буде платити; так само, якби хто кого до одного повіту в кривді своїй позвав, а сам би теж такий був від кого іншого до другого повіту на ті ж одні роки позваний, тоді такий буде в змозі також в одному суді, де більша справа, чи то за своєю позовою або за тим, що його позвано, на перших роках виправдатися і потім на других роках, то, згідно з наукою, вище описаною, показати; однак же на других роках ніхто не має більшою справою виправдовуватися, але повинен з'явитися і відповідати, як на завитому року, якщо не сам, то через уповноваженого свого, під загрозою програшу тієї справи, про яку позваний, а стосовно років остаточних, як у земському, так і в гродському суді, у цьому Статуті вказаних і призначених, більшою потребою в іншому повіті виправдатися ніхто не може, лише коли так трапиться, що одна особа була позвана до двох судів гродських на одні роки в такій справі, де би про покарання на горло йшлося, тоді такий має в одному суді за такою позовою на перших роках виправдатися чином, вище описаним. Однак, будучи про те повторно на другий рік позваний, повинен буде виписом того вряду, перед яким з'являвся, те показати, що йому про таку важливу справу, кару на горло, йшлося, і над те ще присягнути, що те позвання до іншого вряду діялося ані яким фортелем, ані змовою якою хитрою задля зволікання справедливості скривдженому. А якби того виписом не довів, або і, показавши випис, присягнути в тому не хотів, тоді через те нез'явлення свого на роки перші, має на других роках згола, без жодних доказів, справу свою програти, і вряд те йому і стороні, згідно зі

скаргою, у позві викладеною, і згідно з законом, вирішити має, як у випадку з'явлення, так і при нез'явленні його.

Артикул 28

Про кривди гостям приїжджим чужоземним

Уставуємо, якби якому чужоземцю при нас, Господареві, або хоча б і за відсутності нашої в якомусь місці або під яким врядом зупинився, від якогось тубільця будь-яке насильство, бійка, розбій, поранення і вилучення насильне майна його, і будь-що з тих названих справ, тоді звинувачений у тих справах — без позви, а міщанин, проста людина, — без років, не відволікаючись нічим, повинен судитися за наказом перед нами, перед воеводами і врядниками нашими, замковими і двірними, а міщани, що мешкають під магдебурзьким правом, — перед місцевим врядом, а якщо хто з підданих наших за скаргою гостя був позваний і геть відїхав, тоді до маєтку його з позволю нашою возний має бути посланий або вряд замковий має послати з позволю своєю возного; і хоча б його в маєтку не було, насамперед та позова в маєтку його має бути покладена і рок завитий складений до суду з'явитися за чотири тижні, і він нарешті, нічим не виправдовуючись, і позви ні з яких причин не скасовуючи, повинен буде на той час з'явитися і судитися, а де б того дня, йому призначеного, не з'явився, тоді має бути те стосовно нього, про що скарга є, згідно з доказом, вирішене, і судові штрафи стягнуті з маєтку його нехайно, року статutowого не складаючи.

Артикул 29

Про тих, хто, не маючи осілости у цьому панстві або повіті будь-якому і сюди приїхавши зі сторони або з іншого повіту, збитки або яку шкоду кому вчинили

Теж уставуємо, якби хто будь-кому з іншої землі чужоземець або будь-хто неосілий в тому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, приїхавши до будь-якого повіту, де осілости не має, або до вряду і міста нашого, і учинив би там кому гвалт, бійку, поранення, шкоду і будь-який збиток, тоді там же, і більш ніде, на вряді нашому замковому, або, де б замку не було, — у дворі нашому староства судового, згідно з правом, судитись має і за доведенням достатнім вирок винесений бути має і рішення виконано має бути. А де б хто за наказом до вряду йти і судитися не хотів, тоді такий має насильно за допомогою вряду зараз же доставлений бути, і де за рішенням суду будь-які вини сплатити повинен зостанеться і не схоче того зараз же заплатити або достатнього в тому ж повіті осілої [людини] поручительства за себе дати, тоді вряд має його до ув'язнення

посадити і тримати в ньому доти, поки позивачеві досить [сплати] вчинить; а якби не міг бути від вряду спійманий і геть від'їхав, тоді вряду має, згідно з його вчинком і згідно зі Статутом, вирок проти нього за доказом винести і позивачеві випис вирок свого дати, і позивач з тим судовим листом має його всюди, де може, переслідувати. А де під [юрисдикцією] якого вряду застане, той вряду буде повинен той вирок другого вряду виконувати. А якби хто, хоча осілий в іншому повіті, а приїхав до якого того повіту, де осілости не має, або під [юрисдикцію] вряду і до міст наших, [і] вчинив там кому насильство, бійку, поранення, шкоду, розбій, вбивство і будь-який збиток, як шляхтичу і його підданому, так і міщанину, тоді в таких справах, що трапилися, не позиваючи до свого повіту, повинен буде відразу перед врядом замковим судовим там, де що посмів учинити, стати і судитися; а якби після наказу не судився або відразу після винесення вироку поїхав, то вряду замковий того повіту, в якому те сталося, має з позовами своїми до маєтку його, в якому б повіті він був, послати, а позивач, такі позови від вряду взявши, має ті позови з возним того повіту, в якому той винний осілість буде мати, в маєтку його покласти, рок призначивши за чотири тижні, і на той рок за тими позовами звинувачений буде повинен до того вряду, під яким будь-що вчинив, з'явитися і судитись, як на року завитому. А якби на той рок звинувачений не з'явився, тоді вряду має проти нього вирок через його нескорення, неначе він справу програв, вчинити, і з тим вирокком позивачеві лист судовий дати, а потім позивач має з тим листом судовим до вряду замкового судового того повіту, де той винний осілість має, їхати, а той вряду, заглянувши в рішення або вирок той, має і повинен буде відразу звинуваченому — особисто згідно з учинком [вчинити], а шкоду — з маєтку і майна його стягнути згідно з тим рішенням і Статутом. А слуги панські неосілі, якби хто з них таке насильство і поранення або шкоду яку заподіяв, має затриманий бути в ув'язненні в замку і на вряду двору нашого, під чиею юрисдикцією те станеться, а той слуга про себе повідомити має пану своєму, а якби не мав через кого повідомити, тоді вряду [за рахунок] його ж майна, найнявши [кого-небудь], повинен буде пану його повідомлення дати; якби той пан у Великому князівстві Литовському осілість мав, тоді до найближчого маєтку його з листом своїм послати має, а неосілому у Великому князівстві Литовському вряду не буде повинен повідомляти, тільки той слуга сам має про те дбати, щоб панові повідомлення про нього надійшло, а вряду тільки до чотирьох тижнів має пана його, який відгукнеться, до суду чекати. Пан його повинен буде там до вряду сам приїхати, або кого прислати і винесення рішення вислухати; а якби пан його сам не приїхав або і прислати не хотів для слухання рішення протягом чотирьох тижнів, і якщо б де далеко той пан був, тоді вже вряду сам гродський, посадивши при собі людей добрих, шляхтичів, правосуддя з ними скаржнику чинити має згідно з цим Статутом, а в справах таких, де про скарення на горло не йдеться, може вряду звинуваченого на поруки поважній людині до суду дати, а де б теж хто кого несправедливо звинуватив, і за його звинуваченням врядом затрима-

ний був, а тим звинуваченням його оббрехав, до шкод і збитків привів або до в'язниці відправив, тоді той вряд, також відразу, має того пильно доглядати, і де б з'ясувалося, що хто кого невинуватого оббрехав, — як за наклеп йому згідно з його станом нав'язку, також і за всі шкоди, які б йому через ув'язнення в майні його трапилися, за доказом достатнім, сплачено і винагороджено йому було без жодних позв; а для того і той, хто кого в чому звинувативши, на суді затримає і скаргу подасть, має до винесення рішення врядом під порукою знаходитись. А якби вряд в тому до будь-якої сторони упереджений був, а остаточного рішення і вироку скривдженому не виніс, тоді вже не сторона, а вряд сам повинен буде як нав'язку, згідно зі станом його, так теж і шкоди всі за достатнім доказом тому на вряді невинно звинуваченому або скривдженому заплатити.

Артикул 30

**Що мають судити воеводи, старости і державці,
і про їхні позови, в яких справах мають надані бути,
і про рішення в разі нез'явлення сторони,
і про гарячий учинок**

Уставуємо теж, бажаючи мати, і надаємо повноважень, щоб воеводи і старости наші судові, кожний у повіті і вряді своєму судовому, судили і виносили рішення, і позови свої давали по тих артикулах, названих тут і описаних, тобто про наїзд гвалтівний на дімівку шляхетську, не тільки на самий двір, але і на гумно або на подвір'я, де худоба й інше господарство домашнє зберігається; до того ж про напад на костьол християнський, згідно з артикулом третім у розділі одинадцятому, про насильство над жінками і дівчатами шляхетського стану, про к'валт в містах наших, про розбій на шляхах, про злодійство, про фальшування, про підпал будинку або гарману, про чаклунство, про отруєння і погрозу від шляхтича шляхтичу на здоров'я, або вогнем, і про вбивство шляхтича, і про поручителів, які про того, хто погрожував вбити або підпалити, поручилися б. Але про втечу слуги і підданих всяких і челяді невольної, про те, як захоче, — чи до гроду, чи до земства дозволено буде позвати. А вряд, а за відсутності їхньої — намісники їхні осілі з суддею і писарем замковими присяглими і в тому воеводстві або повіті теж осілими, мають і повноваження мати будуть судити, виносити вирок і здійснювати його виконання згідно з цим Статутом. А де б хто на гарячому учинку тих вище описаних артикулів, будь-якого стану людина, був спійманий, тоді такого мають судити без позв. А спіймання осілого на гарячому учинку так мають розуміти: якби хто був впійманим відразу, в той же час, на тому самому учинку, за який на горло карають. А якби такий, збитки вчинивши, відразу впійматися не дався або зник, або десь сховався, такого дозволено шукати з урядом, однак не довше, як від скоєння такого учинку двадцять чотири години за годинником, і те мають розуміти так: якби такий збиток трапився в місті

або в селі, але хто б і в той час з міста або села і звідти, де той вчинок відбувся, до маєтку і до домівки своєї шляхетської поїхав або пішов, той спійманий вже бути не має, тільки позваний, а неосілого завжди, коли і де трапиться, дозволено ловити. А якби відразу на гарячому такому учинку осілий не був спійманий, тоді вже позвами від вряду замкового до суду має бути викликаний за якими позвами, особливо у справах таких кривавих, де про скарання на горло йдеться, звинувачений не через уповноваженого, але сам особисто повинен з'явитися. А позві такий гродський рок не має бути пізніше, як за особистим, так і заочним поданням позви, ніж чотири тижні. А якби хто будь-якого стану і статі, чи то чоловічої, або й жіночої, будучи до суду гродського позваний, а по тих позвах і на той рок з'явиться, або з'явившись, а судитись не хотів, а йшлося про таку справу криваву, за яку на горло карають, тоді той вряду має його як такого, що не з'явився, на виволання здати, і про те нас, Господаря, листом своїм відкритим повідомити, а ми, того не відкладаючи, без всякого зволікання і переносу на інший час, але відразу ж, взявши про те від того вряду нашого свідоцтво про такого звинуваченого і вряду нашому непокірного, маємо з землі держав наших звеліти виволати, а якби виволаний за такий вчинок, хочаби судитись, нас, Господаря, про глейт просив, тоді ми, Господар, таким виволанням маємо рішення про виволання і листи наші глейтові до суду із зазначенням на те певного часу, і то не більше трьох разів, давати, згідно з артикулом дванадцятим у розділі першому, щоб за глейтом нашим той, кого в чому буде звинувачено, судився перед врядом нашим того воеводства або повіту, де стався початок тієї справи.

А що б власному суду нашому господарському належало, те ми самі з пани-радами нашими без жодного зволікання і відкладання судити і вирішувати маємо, однак те рішення про виволання і глейт наш про гарячий вчинок, і суд, і скарання, за нього в Статуті описане, — нічого скасовувати і зменшувати не маємо. Але вбивство, судом доведене, горлом каратися буде, а головощина, нав'язка і шкоди, про які буде позвано, відразу, без складання років статutowих, як позваний на рок за позвою не з'явиться, має від нас, Господаря, якщо то на нашому суді відбудеться, а якщо на вряді — тоді також і від вряду нашого судового, ув'язання в маєток звинуваченого до кінця суду надано буде, а саму особу, як вище сказано, має вряду на виволання до нас, Господаря, відіслати. Однак у справах менших, не кривавих, де про кару на горло не йдеться, вряду не має на виволання того, хто не з'явився, відсилати, тільки у випадку нескорення справі, у позві описаній, без доказів вирішити повинен буде, за винятком випадків, якби хто був позваний про невиконання запису і рішення судового; проти такого рішення щодо виконання запису або рішення першого суду винесене має бути; може також вряду гродський судити [справи] про насильне виселення з дому померлого і захоплення маєтку, людей і всяких земель, особливо якщо потерпілий, обминаючи суд земський, для скорішого вирішення справи хотів би про те до гроду позва-

ти таким чином і способом, як нижче описано. Ще теж може бути позвано до гроду про побиття возного і невшанування листів, від нього посланих, і про міри для збіжжя та інших речей, що не відповідають цьому Статуту, про затримання і незаконне ув'язнення шляхтича, як про те все ширше на своїх місцях у цьому ж Статуті описано. А більше того, над ті артикули вище вказані, не має суд гродський позв своїх давати і судити, а якби понад це визначене в'їжд все одно заходився кого судити, тоді суд його не має бути визнаний за законний.

АРТИКУЛ 31

**Про здійснення ув'язнення в'язнями нашими,
і про стягування потюремного з в'язнів**

Уставуємо, що від в'язнів потюремного, поланцюжного, і від іншого всякого ув'язнення в'язні наші, починаючи від міста нашого столичного Віленського аж по всіх інших замках і дворах наших не мають більше брати, тільки від шляхтича сорок вісім грошей литовських, а від боярина путного і людини простої — двадцять чотири гроші литовських. А те в'язня має брати один раз, коли востаннє в'язень або на смерть, або на волю з ув'язнення виходить. І якщо в'язень на волю виходить, то він сам викупитися тим з ув'язнення має, або той, хто його безвинно посадити дав, а де б на смерть був виданий, тоді позивач має те в'язню заплатити. Однак кожний в'язня, приймаючи в'язня до в'язниці, вже від цього місця сторожі від сторони тієї, що в'язня подасть, вимагати не має, але, прийнявши в'язня, під своєю сторожею і наглядом добрим, щоб до суду не втік, повинен буде тримати, а сторона в'язню, якщо буде неосілий, тільки на страви на день по чотири пенязі повинна буде давати. До того, для ліпшого нагляду мають воеводи, старости всюди в замках і дворах наших наказати побудувати вежі міцні і глибокі, по шість сажон у землі, і при тому інші, не в землі лежачі в'язниці, але перш за все [важливо] замки і добре міцне обладнання мати. А якби в'язень такий, при будь-якому в'язні посаджений, утік, тоді той, хто такого в'язня у відомстві своєму за дорученням воевод, старост судових мав, якщо вишгородський або городничий, де такі в'язні існують і чи будуть мати при собі в'язнів доручених, а де вишгородських або городничих немає, там намісник або підстароста, кому який в'язень до ув'язнення поданий буде, має того в'язня у подальшому за дванадцять тижнів відшукати і до суду стороні ставити. А якщо не відшукає за дванадцять тижнів, тоді шкоду, в якій позивач присягне або яким іншим достатнім доказом доведе, повинен буде заплатити, і для того пани воеводи і старости судові той в'язня для нагляду над в'язнями мають доручати і звертатися до людей добрих, віри гідних, стану шляхетського. А якщо той в'язень сидів, страти очікуючи [а потім утік], і не могли б його довше, ніж півроку відшукати, тоді той же в'язня, як вище написано, якому б від сторони той в'язень був поданий або від воевод, старост, до ув'язнення і дог-

ляду за ув'язненням доручений за рішенням воевод і старост, має відпри-
сягнути в тому, що та втеча стала без поради, відома і сприяння його
і не через необачність або недбалість його, а за голову або за рани, шкоди
потерпілому за доказом достатнім винагороду і сплату вчинити. А воеводи
і старости мають у таких справах невідкладний суд чинити так, щоб у
межах того часу, вище відміряного, за дванадцять тижнів, або за півро-
ку потерпілий остаточний вирок і з виплатою речей, що йому присудили,
одержати міг. А того в'язня, де би трапилося впіймати, передусім дозво-
лено буде тому вряду, з чiego ув'язнення втече, як і потерпілому, спіймати
і, згідно з правом, перед тим врядом, де його зловили, судити. А якщо
вряд того в'язня впіймає, тоді має собі з нього шкоди свої стягувати або
в'язня потерпілому повернути, а якщо йому [в'язня] видали, тоді потерпі-
лий ту винагороду, що від вряду візьме, повернути має. А якби потерпілий
сам того в'язня впіймав, тоді ті шкоди вряду [отримані від вряду] тому
повернути буде повинен, а того в'язня, згідно з правом, нарешті судити за
все те, в чому його звинувачують. І якби хто будь-якого стану таким сва-
вільним був, що в'язня з замку або двора нашого з ув'язнення або теж
вже виданого на смерть десь на вулиці або на дорозі насильно відбив або
ката при такому в'язні вбив, а не був би відразу на такому учинку спійма-
ний, тоді такий, будучи до нас, Господаря, на рок остаточний позваний сам
і з помічниками своїми, як бунтівники і порушники права посполитого, на
горло і позбавленням честі карані бути мають, і шкоди і збитки потер-
пілому за доказом вдвічі відшкодувати і заплатити такі повинні будуть.

А Р Т И К У Л 32

Про недопущення потурання у в'язниці

Дбаючи про те, щоб влада врядів наших і сила права посполитого до
запобігання свавільства людського і до виконання свого завжди призводи-
ли, уставуємо: хочемо те мати, що, коли вряд судовий земський в якій-не-
будь землі або повіті, або теж суд головний за який виступ кого, згідно з
артикулами цього Статуту, до ув'язнення прирече і відішле у в'язницю до
замку або до двору нашого судового, тоді вряд наш гродський має і пови-
нен буде не тільки без жодних відмов і потурання таким людям [їх] до
ув'язнення приймати, але коли б судом земським, головним і гродським
яка особа до скарання на горло була приречена, а [той, кому доручено]
зловживаючи владою, не дав би посадити, тоді не тільки вряд врядовий
для впіймання такого допомогу надавати повинен, але вряд місцевий і міс-
це, де те діятися буде, проти такого непокірного або супротивного рушити
мають, щоб такий свавільний впійманий і до в'язниці ув'язнений, і за ви-
роком судовим покараний був.

А помічники такі, які упіймати його перешкоджали б, так же винуваті
і покаранню підлягають, як той сам злочинець, якого за законом судили.
До того теж такий в'язень, приречений до страти за вирок судова,м,

коли апеляція дійде до нас, Господаря, або суду головного, тоді в якнайміцнішому ув'язненні утримуваним бути має, у тій вежі, яка є для вбивць описана, до вчинення проти нього декрету від нас, Господаря, або від суду головного, до якого суду апеляція належна допустить, однак тих, кому поручительство достатнє за них дадуть, тих, згідно [з нормами, що регулюють діяльність] трибуналу, у в'язниці тримати, а такого в'язня, який би на гарячому вчинку, за що на горло карають, був упійманий і до замку зданий, має повноваження в'язні кайданами і ланцюгами у в'язниці іншій, де вбивць не тримають, його пильнувати, щоб з того ув'язнення не втік аж до вироку. А хто б за [результатами] еднання за який виступ свій ув'язнення терпіти сам добровільно на який час погодився, тоді до часу, відміряного для сидіння, в'язні гродський не має визволяти, ані потурання чинити без дозволу самої сторони; а тим, кого суд до сидіння у вежі на дні прирече, хоча б і сторона супротивна звільняла [його] від ув'язнення, в'язні ніякого потурання чинити не має, а те все мають повністю виконати під загрозою вини, у цьому артикулі нижче описаної. А хто б з воевод, старост судових, на те зваживши, тому в'язню, до ув'язнення на дні будь то нами, Господарем, або в'язнем гродським, або теж яким іншим в'язнем нашим, приреченому, яке потурання в ув'язненні чинив і допускав, щоб йому сидіння вище, ніж на дні, чинили, або комини у вежі будували, або би кому і в іншому суворому ув'язненні потурання яке понад вироку судового чинив, такий воевода, староста або в'язні його, і будь-хто, хто в'язницю у розпорядженні своєму мати буде, будучи б про те від сторони потерпілої до суду земського позваний на рок остаточний, за доказом достатнім судовим повинен буде тій стороні потерпілій сорок кіп грошей заплатити, скільки разів про те позвано і доведено проти нього буде. А стороні потерпілій завжди дозволено буде того пильнувати, як і де в'язень за вбивство або за інший який виступ сидить, а в'язні гродський не має йому того заборонити під загрозою виплати вини, вище описаної, скільки б разів його було позвано і доведено. Однак в'язні гродський має або ним самим приреченого, або в'язнем земським, або судом головним до в'язниці за вироком відправленого, не кожного у вежу в землю саджати, але, згідно з вчинком і виступом, як про те в цьому Статуті описано; проте, в якому артикулі цього Статуту вежа якому в'язню належна, той в таку ув'язнений [має бути], якому теж інша суворота, той також до тієї посаджений бути має згідно з виступом своїм, а якби хто осілий за будь-який виступ свій поточний, окрім кривавого виступу, проти якої особи стану шляхетського або проти в'язня якого вчиненого, до ув'язнення якого, згідно з цим Статутом приречений і до в'язня відісланий був, і достатнім чином би того ув'язнення до часу призначеного не відсидів, тоді за виступок сторони своїй супротивній — сорок кіп грошей, а в'язні — інші сорок кіп грошей повинен сплатити, і тими винами до ув'язнення має бути примушений, згідно з цим Статутом, розділом третім, артикулом двадцять сьомим. А якби неосілий тим же способом до такого ув'язнення виданий був, а з нього б утік, і його тими винами

не було можливості примусити, і не був би впійманий і повторно ув'язнений, тоді той вряд має нам, Господарю, повідомити про те, а ми того ж часу, без жодного зволікання, маємо такого неосілого зо всіх земель наших виволати, як у цьому ж Статуті описано.

А Р Т И К У Л 33

Про рочки, встановлені для гродського суду, і про давність позовну до гроду, про порушення спокійного володіння

Устауємо, що рочки для відправи судів гродських мають бути кожного місяця і починатися мають першого дня лічби місячної, а якби першого дня свято трапилося, тоді назавтра після свята рочки починатися будуть; а тривати суд має через два тижні, на які рочки кожний, кому б потреба припала, має сторону свою [згідно з] порядком Статутовим, як заочним, так і особистим поданням позову, за чотири тижні позивати. А хто б не встигнув і не зміг би за чотири тижні перед рочками позвати, тоді і той день рочків до року включений має бути, тільки б від [дати] позви чотири тижні виповнилося. А якби випадок порушення спокійного володіння трапився так незадовго до рочків, що укривдженому для виклику на рочки перші чотирих тижнів не вистачало б, тоді такому і на другі рочки дозволено буде позивати, тільки б від порушення до виклику десяти тижнів не пройшло; однак, хто би про порушення спокійного володіння протягом десяти тижнів заявити не міг з таких причин, як служба наша, господарська, [або] земська, або пошесть морова, тоді, довівши те достатнім доказом, згідно з правом, що через яку з тих причин у термін в десять тижнів не міг заявити в суд, і після закінчення тих десяти тижнів позви гродські такому йти і надані бути мають, тільки б відразу після закінчення пошесті або приїхавши зі служби нашої до маетку свого, після того десятитижневий термін не пропустив. А якщо тих причин вищеназваних не доведе і не пред'явить, тоді, як про те до суду земського позивати має на рок завитий, також і про порушення, або привласнення спокійного володіння.

А Р Т И К У Л 34

Про позови гродські і про рок за ними завитий

Устауємо, що у всяких таких справах, до [присуду] суду гродського відданих, мамрами на позви мають бути надані з печатками панів воевод, а в повітах, де воевод немає, — старост судових, а не їхніх намісників. А рок за кожною позовою гродською має бути завитим під загрозою програшу справи. До того ж, писар у тому мамрамі має рукою

своєю писати дату, якого дня видає ту позову, далі чинячи згідно з артикулом вісімнадцятим у тому ж розділі.

Артикул 35

**Про пропущення термінів позовної давності
[у справах] про вбивство шляхтича і наїзд домовий,
і інші вчинки криваві**

Теж хто би про вбивство шляхтича і про наїзд насильницький і кривавий на домівку шляхетську, під час якого сталося би вбивство або поранення, також і про гвалт костьольний, про згвалтування жінок і дівчат шляхетського стану, про розбій, підпал і інші справи криваві, тобто за що на горло карають, до [юрисдикції] суду гродського віднесені, осілого в тому панстві, не викликав до суду протягом трьох років, такий вже навечно про те мовчати має. Однак, якби після забитого шляхтича діти або близькі, такі, кому б про те судитися належало, ще років недорослих були, або й дорослими би були, а в тій державі нашої не перебували, але б мешкали де в інших державах чужих, тоді такі діти або близькі, досягши років повнолітніх, або з чужих земель приїхавши, можуть про те судитися, тільки б після досягнення повноліття або після приїзду свого з чужих земель трьох років позовної давності не пропустили.

Артикул 36

**Про присягу старост замків і дворів наших
господарських, судових**

Дбаючи ми, Господар, про відправлення правосуддя нашого святого, щоб на всякому місці богобоязно відправовано було, так уставуємо, що кожний староста замків і дворів наших судових, які не знаходяться у складі ради нашої і перед радою про дотримання права і примноження справедливості і покою посполитого не присягали, як ті вже, що тепер староства такі судові мають, так і які потім з ласки нашої, господарської, мати будуть, мають тепер ті, що держать такі староства, скоро після видання цього виправленого Статуту, на перших рочках гродських, і тим особам кому, по виданню цього теперішнього Статуту виправленого, на перших після того їхнього вступу на ті староства роках земських, теж при зібранні шляхти, яка в той час прибуде, присягнути перед судом, ротою судді земського, а доки того не вчинить, то врядом своїм користуватися не може. Однак ті воеводи і старости, нинішні провінційні, які перед нами, Господарем, присягу на вряди свої вчинили, вже не будуть повинні повторно присягати.

АРТИКУЛ 37

**Про призначення воеводами старост судових,
врядників їхніх судових гродських і про відправлення
з ними правосуддя**

Устауємо, що воеводи і старости судові мають особисто, кожен з них, на вряді своєму обрати і на суд посадити намісника, або підстаросту, суддю замкового і писаря, людей добрих, доброчесних, обізнаних у праві і письма руського навчених, шляхтичів, у тому ж повіті осілих і мешканців цього панства, Великого князівства Литовського, які, присягнувши на зразок судді земського, а писар — на зразок писаря земського, і спільно всі три разом суд склавши, мають і повноваження мати будуть судити і рішення виносити про всі справи судові, які замку або двору нашому належать. А який би з тих на вряді був неосілий і неприсяглий, а воевода [або] староста суду спільного дати не хотів, тоді сторона не повинна буде перед таким судом відповідати; а через те ненадання осілого і спільного вряду якби кому зволікання або якесь порушення права сталося, тоді воеводи, старости судові, якби про те були до суду головного викликані, повинні будуть самі скривдженому шкоди і збитки за доказом відшкодувати і заплатити. А перед усе неосілих на вряди призначати не мають під загрозою втрати того вряду за вироком нашим, господарським, коли про те до нас позваний буде. А якби від осілого вряду щось через недбалість їхню посадову [вийшло], і в справі наплутали, і за Статутом це праву посполитому не відповідало, і будь-що яка сторона неправильне в їхніх діях вбачала, тоді потерпілий про ту кривду свою [судом заподіяну] має від вряду земського того ж повіту листа нагадувального взяти, щоб пан воевода або староста судовий в такій справі правосуддя з врядом своїм йому вчинили, і той лист нагадувальний має бути офіційно покладений таким чином, як про інших листів офіційних покладання у цьому Статуті описано: в тому ж замку або дворі нашому, де хто є воеводою або старостою. А від покладання того листа нагадувального вказаного через чотири тижні має пан воевода або староста, особисто прибувши на той вряд свій або на місце своє, кого його воля буде, посадивши, і через тих осіб посаджених скаржнику правосуддя з врядом своїм вчинити. А якби сам пан воевода або староста судовий, або від них на те особи посажені, правосуддя з врядом таким на той рок, вище вказаний, не вчинили, тоді про те потерпілому дозволено буде викликати такий вряд гродський до суду головного трибунальського, покладаючи позову також у місці судовому воеводства або староства їхнього. А хоча б панове воеводи і старости самі або ті особи, хто від них для того посажені будуть, чинили правосуддя, але потерпілий розгляд ними справи і рішення їхнє не відповідним праву вважав би, тоді тому потерпілому дозволено буде в тій справі до суду головного трибунальського апелювати і звертатися, а до того, до особистого вирішення [за апеляцією], як із

врядом гродським, так і з самими воеводами і старостами судовими, ніяке рішення сторони винесене не має бути.

А Р Т И К У Л 38

**Щоб суд гродський рочків не відкладав,
бажаючи те мати, щоб правосуддя без зволікань
кожному скривдженому чинилося**

Устауємо, щоб воеводи, старости судові, а за їхньої відсутності — врядники їхні судові рочків судових гродських, під тією ж присягою своєю, на вряд їхній принесеною, не зволікали, але їх кожного місяця правили. А хто б із врядників гродських на будь-які рочки гродські через хворобу свою або справи свої власні на тих же рочках або роках земських, яким на той же термін час відправлятися в іншому повіті припав, на рочки не з'явився, тоді на других роках повинен буде перед шляхтою підтвердити під тією ж присягою, на вряд його принесеною, що під час тих рочків, на які не з'явився, дійсно хворий був або свої власні справи судові на рочках гродських або роках земських в іншому повіті мав; а якби хто з тих урядників гродських без дійсної тяжкої хвороби або власної нагальної потреби своєї в іншому повіті на роках, не маючи рочків судових, спізнився або не з'явився, і те б проти нього тричі було доведено, такий вряд свій втрачає, а воеводи і старости повинні будуть такого непильного і недбалого врядника свого, коли те проти нього судом доведено буде, з того вряду усунути, а на те місце іншого поставити.

А Р Т И К У Л 39

**Про кривди у справах кривавих, що [до присуду]
суду гродського належать, які би будь-кому діялися від
воевод, старост судових і їхніх врядників гродських
судових з їхніх осілостей**

Ми, Господар, задля сприяння тому, щоб усім підданим нашим однако-ве і рівне правосуддя між ними діялося, устауємо, що якби хто з воевод, старост судових або їхніх врядників судових гродських, намісників, або підстарост, [і] чи то також суддя або писар мали маєтки у тому ж повіті, де вони є врядниками судовими, і з тих таких маєтків своїх якусь кривду у справах кривавих, які до присуду гродського суду належать, чи то вони самі або їхні врядники, слуги бояри і піддані вчинили, і вони б своїм слугам підданим правосуддя за те з потерпілим чинити не хотіли, тоді воеводи і старости самі про те мають бути позвані з тих маєтків своїх до іншого ближчого вряду і суду гродського того повіту, з яким будуть

кордони того другого повіту, в якому все те сталося, покладаючи позви через возного того ж повіту, з якого і позви подаються, в тому маєтку їхньому, з якого кривда заподіяна була, і врядників їхніх судових. Коли позивач не хоче до воеводи і старости позвати, тоді дозволено йому буде позвати так, як вище описано, до другого прилеглого суду гродського, а воеводи і старости і їхні врядники в тому другому повіті, не виправдовуючись відзиванням зі свого належного повіту, будуть перед тим іншим врядом за позовами з'являтися і вирок у таких справах, згідно з законом, приймати. А якщо за вироком будуть чогось винні, то той же вряд, який судив, і стягування платні з них і з маєтків їхніх, згідно з порядком цього Статуту, здійснювати має, [а також] свідчення і запис тих кривд і всяких інших дій судових має бути чинено, де позивач захоче: або в тому ж гроді того ж повіту, де що станеться, або в тому ж іншому вряді, до якого і виклик у цьому артикулі вказаний.

Артикул 40

**Про перегляд не за законом вирішеної справи
або рішення несправедливого, винесеного врядом
гродським і земським при нез'явленні відповідача
і про недопущення апеляції, і куди про те вряд
позивати**

Теж уставуємо, якби трапилося, що вряд гродський або земський при нез'явленні відповідача за винесеним протиправним рішенням своїм або в такій справі, яка не належала б до його юрисдикції, вчинив на будь-чюю користь стягування платні, ув'язання, або вилучення з будь-якого ґрунту, або особисто сторонам, в суді присутнім, до апеляції не допустив сторону, яка для себе кривду від вряду вбачила, — тоді про такі справи суд земський, тільки суддя і підсудок, мають бути позвані на рок завитий до суду головного. А за кривду в рішенні судовому писар як земський, так і гродський, позвані бути не мають, і за суд відповідати не будуть повинні, бо вони повноважень виносити вирoki не мають; а хоча і були позвані, то з'являтися не будуть повинні, тільки якби який писар у помилці, або недбалості якій у писанні був звинувачений, такий про те також позваний бути може до суду головного. А вряд гродський за таким звинуваченням має бути до розправи притягнутий до того суду і тим порядком, як про те вище в артикулі цього ж розділу написано. А якби особистим свідченням потерпілого від вряду про те незаконне рішення будь-якого вряду було заявлено, тоді таке рішення має бути скасовано і спростовано, і такому скривдженному мають повернути той меток і ті землі відсуджені. А тому, кому за таким незаконним рішенням ув'язання було присуджене, знову дозволено буде судитись зі стороною, якщо він захоче; також і тому, з чийого володіння маєток вилучений, і тому, хто незаконне рішення виніс, позивати про збитки, яких зазнали під час володіння, дозволено буде до

суду належного. А до того стороні тій, проти якої перший суд був вчинений і ув'язання в її маєтність відбулося, повинен буде такий вряд [якщо буде] позваний і визнаний винним, буде вини дванадцять рублів грошей там же в суді заплатити. Однак якби на розсуд суду головного проти врядників земських, або гродських, або також суду воевод і старост судових і проти їхніх врядників, виходило, що рішення врядове справедливо винесене, тоді той настирний, що апеляційну справу порушив і до зволікання безвинно примусив, має вини тим врядникам судовим, які ним були позвані, дванадцять рублів грошей там же в суді заплатити, а рішення їхнє законне виконане, згідно з правом, бути має. Однак від воевод і старост і в такій справі апелювати до суду головного дозволено буде.

АРТИКУЛ 41

Про незаконне ведення справи стороною, і куди про те позивати

Хто б проти кого на суді якому, як на суді земському, так і на суді гродському, і [на суді] будь-якого іншого вряду, яким-небудь шахрайством або перекрученням яким справи заочно, за відсутності відповідача, незаконно справу вів, чи то рок який незаконний, придуманий без повідомлення іншій стороні, утворивши, або на яку річ за письмовими документами якимись фальшивими від суду право одержавши, тоді той, проти кого рішення винесене, може про таке незаконне і несправедливе ведення справи до того ж вряду, який невірне рішення виніс, сторону супротивну позивати; і якщо вину його перед судом доведе, тоді те рішення перше має бути скасовано і визнано нікчемним, а той, хто навмисно суд обманув, за ту провину має сидіти в замку або дворі нашому судовому дванадцять тижнів, а стороні своїй супротивній дванадцять рублів грошей заплатити, і те в справах таких, де б скарення на горло не заслужив. Проте, якби на тому суді стало відомо про яке фальшування і підступність значну явну, за що б, згідно з законом, мав бути на горло скараний, тоді такого вряд має судити, виносити вирок і карати згідно з цим законом посполитим і вчинком його. Однак, якщо той, хто заявив про незаконне ведення справи, тієї скарги своєї не довів, але б ту заяву подав задля зволікання правосуддя, а той супротивної сторони попередні дії відповідними закону виявилися, тоді сам той скаржник тій супротивній стороні своїй також вини дванадцять рублів грошей має заплатити і в замку або дворі нашому дванадцять тижнів сидіти; а те рішення перше має бути виконане, згідно з вироком і законом посполитим. А якби хто на незаконність рішення посилався у справі кривавій, де йдеться про скарення на горло, стверджуючи, що про позову йому не відомо було, тоді має в тому присягнути, що йому про позову не було відомо, і як присягнеться, то від першого рішення звільнений буде і у тій самій справі відразу судитися має; і те має бути чинним при заочному покладенні позови.

АРТИКУЛ 42

**Роки завітї в яких справах мають бути призначенї
в судї земському**

Перше, хто кого викличе [до суду] про заставу для сплати грошей, хоча відповідач не з'явиться на перший рок, тоді насамперед суд не має відкладати на подальші другі роки, але на першому року, як на завитому, спочатку вислухавши докази позивача, як про те нижче написано, тут же має рішення винести і ув'язання позивачеві дати, взявши у нього гроші до вряду і при книгах судових поклавши до того часу, поки відповідач їх візьме. Друге, про вибиття з дому зі спокійного мешкання і відняття маєтку, людей і всяких земель, де б хто зволікав або не хотів про те до городу заявити. Третє, про всяку справу, вже вирішену, рок завитий — за першим позовом. Четверте, про слугу будь-якого стану, або людину, або челядина домового, який би від пана свого, як шкоду вчинивши, так і незашкодивши, геть утік. П'яте, про мито мостове, гребельне, торгове і перевезення князівські, панські і шляхетські, також і всяких станів: якщо хто з кого-небудь або підданого його мито незаконно візьме або шкоду яку вчинить. Шосте, хто б езами або млинами, греблями, мостами ріки портові перегородив, проходу або дороги достатньої не вчинивши, і через те шкода комусь сталася б. Сьоме, якщо хто кому добровільно письмове зобов'язання дав і рок у листі своєму визначив і не виконав би того належним чином. Восьме, про розділення маєтків і майна всякого між братами і сестрами і близькими, також і з опікунами дітей віку дорослого за першою позовою має бути рок завитий. Дев'яте, поручителю і приказцю, і поручителю і приказцю з позивачем [який позивав проти того], за кого поручився, має бути завитий рок. Десяте, про виїзд на землі вряду підкоморського і комісарського. Одинадцять, про образу возних [під час виконання обов'язків] на вряді їхньому. Дванадцять, про кривди підданих великокнязівських від шляхти, [в містах] де права магдебурзького немає. Тринадцять, про збитки вдови, яка вдруге не вийшла заміж. Чотирнадцять, про вини належні нам, Господарю, вряду і сторонам. П'ятнадцять, про головщизни людей простого стану. Шістнадцять, про стягування пересуду і потюремного понад устави Статутової князями, панами, шляхтою і врядниками їхніми і про вини підкоморю. Сімнадцять, про пограбування всяке і про сплату за потраву. Вісімнадцять, хто б під час років який збиток спричинив і, не з'явившись до суду, геть поїхав. Дев'ятнадцять, про кривди від врядників великокнязівських [під час виконання ними своїх обов'язків] з врядів їхніх, однак не про добро, що належить до столу нашого, і про оборону його, як то в інших артикулах є описано. Двадцять, про полюбовний суд. Двадцять перше, про вибиття або відняття володіння, присудженого в ув'язання. Двадцять друге, про затримку листів відкритих. Двадцять третє, про кривду, під час військових дій заподіяну. Двадцять четверте, про стягування боргів після помер-

лого боржника зі спадкових маєтків того померлого згідно з артикулом вісімнадцятим розділу сьомого. Двадцять п'яте, про нав'язку за доведення шляхетства згідно з артикулом п'ятдесятим розділу одинадцятого і про всі ті справи, по яких рок остаточний визначений у цьому артикулі і також в інших артикулах, у цьому Статуті описаних; за позовами земськими рок має тривати, згідно з давнім звичаєвим правом, до третього дня, як позивачеві, так і відповідачеві. А якби яка сторона через три дні за викликом возного без причин поважних, в цьому Статуті визначених, не з'явилася, тоді вже ту справу, що в позові викладена, програє, і навічно програє, оскільки силу років завитих в суді земському і гродському таку хочемо мати, щоб кожного стану людина, будучи позвана на рок завитий, не могла на року завитому важливішими справами в іншому повіті і ніякими іншими причинами виправдовуватися, окрім трьох причин, тобто хвороби тяжкої, служби нашої земської, у цьому Статуті вказаної, і третя причина — якби так трапилося, що одна особа до двох судів гродських була позвана, як про те в артикулі двадцять сьомому цього ж розділу ширше сказано, однак і та відмовка проти року завитого тільки на одних роках і за одним першим позовом має бути допущена, а на других роках або рочках земських вже і тими причинами ніхто відмовлятися не зможе, але або сам, або через уповноваженого до суду з'являтися і судитися повинен буде, за винятком того, якби хто, будучи посланим по службі нашій земській за кордони держав наших, не міг звідти скоро повернутися, такому до повернення його зі служби нашої і земської пільга в суді надаватися має згідно з цим Статутом. А якби сторона позвана без причин поважних, вище вказаних, не з'явилася, така справу свою, про що позвана, програє, і суд такому, за достатнім доказом, те, що у позові викладено, вирішити має. Так теж і позивач, позвавши на рок завитий і не з'явившись, і року не дотримуючись, таку справу свою, про що позвав, навічно програє.

АРТИКУЛ 43

Про позови наші земські і гродські, і як довго тривати мають

Уставуємо теж, що будь-які позови вряду земського і гродського, як ті, якими було позвано, так і ті, якими не позвано, більше тривати і чинними бути не повинні, тільки на одні роки судові земські або рочки гродські, перед якими їх взято. І для цього ті роки земські і рочки гродські, на які тими позовами позивати будуть, саме у тих позовах мають бути описаними, окрім тих випадків, якби після подання позов роки земські або рочки гродські не відбулися через війну або мор, або через інші які причини, що з часом виникли, про що нижче, в артикулах цього ж розділу, описано.

АРТИКУЛ 44

**Хто б кого від суду належного до іншого повіту,
або вряду і суду позвав**

Устауємо, бо хочемо мати, ніхто нікого від суду належного до другого вряду і суду, тобто як у справі, що земському суду підсудна, так і в справі, віднесеної до гродського суду, а також з повіту до іншого повіту, ані до комісарського, підкоморського і жодного іншого суду неналежного, також ані до нас, Господаря, ані до суду головного, над цей Статут і порядок його, і теж над артикули того головного суду встановлені, не посмів викликати. А хто б те вчинив і до іншого вряду або суду належного кого позвав, тоді позваний тільки повідомлення вряду тому, до якого буде позваний, про такий непорядний і неслухний виклик сам або через посланця свого, на те уповноваженого, має зробити і заяву про те вчинити; а за такими позовами з'являться і на них стороні відповідати не буде повинен, але ще той, хто такі позови візьме і ними покличе до суду, за те, що в обминання суду свого належного посмів те вчинити, має заплатити вини тому вряду, в [обминання] якого позвав, копу грошей, а стороні — три рублі грошей. А якби скаржник повторно про ту ж справу позвав, ті вини той вряд належний має на користь собі і стороні стягнути відразу ж, не позиваючи про те, якби осілий у тому повіті був, тоді з маєтку його, а якби осілости у цьому повіті не мав, тоді з майна його рухомого. Однак якби скаржник, позвавши до суду належного, сам не з'явився, а позваний з'явився б, тоді перш за все позваному дозволено буде про ту вину того скаржника позвати на рок остаточний до суду земського з маєтку його, у будь-якому повіті, де його матиме, і вряд буде повинен йому тієї вини сплату присудити і з маєтку його заплатити, за винятком того, хто б письмовим листом своїм власним відмовившись від повіту або якого суду свого належного, до якогось іншого суду добровільно вдався, і окрім тих причин, з яких в інших артикулах дозволяється за межі повіту викликати.

АРТИКУЛ 45

**Про таких, хто б, не маючи в якому повіті осілости,
іншого, осілого, позвав, і йшлося б їм, обом сторонам,
про одну річ, також і про того, хто ніде осілости
не має**

Теж устауємо, якби хто, не маючи в якому повіті осілости, другого кого, там осілого, позвав, і йшлося б їм, обом сторонам, про одну річ, тоді той позваний осілий може відразу не відповідати і до суду не вдаватися доти, поки теж він, супротивник його неосілий, так піддався і зобов'язався листом своїм і заявою перед врядом йому в тому, де про одну річ йдеться, [що] там же в повіті відповідати і судитись буде, не викликаючи і не вдаю-

чися до суду і повіту свого, а коли піддається на це і зобов'язеться, тоді насамперед той позваний за тими ж позовами на той же термін перш за все буде йому повинен судитися. Однак, якби той приїжджий скаржник з іншого повіту, одержавши собі потрібне, а позваного не задовольнивши, геть від суду поїхав, тоді той суд і рішення винесене не мають визнаватися і виконуватися. А якби хто будь-де у цій державі, Великому князівстві Литовському, осілої не маючи, осілого в якому повіті позвав, а позваний би до нього чи то про ту ж річ або про яку іншу справу мав, тоді такий [неосілий] має наперед за себе поручительство осілого в тому ж повіті дати, що більш ніде, тільки перед тим же врядом зі стороною своєю супротивною судитися відразу ж після свого суду буде повинен. А якби після вирішення своєї справи геть поїхав, не судячись зі стороною супротивною, тоді також перше рішення, йому винесене, до виконання приведене бути не повинно, а про річ свою позваний замість позивача — з поручителем справу вести там же відразу має; а якби і поручитель, не судячись, поїхав, тоді з ним за позовою справу вести буде в суді відповідному.

АРТИКУЛ 46

Про роки, на які суддя, підсудок і писар з'їжджатися, а позвані перед ними — становитися мають, коли роки судові відправлятися не повинні

Теж уставуємо, що суди земські мають бути три рази на рік, тобто три роки судові, на які будуть повинні суддя, підсудок і писар до одного місця в кожному воеводстві і повіті, а в землі Жмудській також до місця певного, судом призначеного, з'їжджатися, і там так довго мешкати, доки всі справи судові відправлені і закінчені бути можуть. А в якому повіті у двох місцях роки земські відсуджувані бувають, тоді і до тих місць вряд, приїхавши, таким же чином в місцях розташування суд відправити мають, як про те вище в цьому ж артикулі описано, призначивши кожній справі за позовом особистим і заочним рок перед кожними роками згідно з артикулом вісімнадцятим цього ж розділу. А час прибуття всіх трьох врядників на друге місце судове від початку років земських — чотири тижні, а і позивач, і відповідач будуть повинні до них з'явитися таким чином і способом, як у відповідних артикулах написано. А роки судові мають бути перші — по Святій Трійці за римським святом, на завтра, в понеділок, починаючи; а другі — восени, на день Святого Михайла — римського свята, і також на завтра починається; треті — на день і свято Трьох Королів, взимку, і також на завтра починається; а потім в другому році також на день Святої Трійці — римського свята на завтра почнуться. А суддя, підсудок і писар мають суди чинити і на суді сидіти кожного дня, крім неділі, від ранку до пізньої години, і позви судити відповідно до реєстру, не зважаючи на осіб, і не потураючи в тім нікому, але хто перший записався до реєстру, той першим і судитися має.

Однак у такі періоди роки відправлені бути не мають: перше, якби служба наша господарська земська війська, і сейм наш [вирішив] посполите рушення ухвалити і листи б наші військові надійшли, то для готування на війну за шість тижнів не мають бути роки відправлені, тобто перед часом зборів війська зложеним; а якби час певний і місце збору війська в листах наших не було визначено, тільки про готовність до війни листи вислані були, тоді перед цим роки мають бути відправлені. А якби так з тих причин через війну роки не були відправлені, тоді після війни на перших роках, відповідно до Статуту припалих, мають сторони, знов позвавши, судитися. Друге, якби, від чого, борони, Боже, в якому повіті пощесь морова була і те явним стало на такий час, в такому повіті також роки не мають бути відправлені; а по тому часі, як пощесь мине, має вряд судовий земський у тому повіті другі роки судові, що близько припадають до [строків] в Статуті описаних, відправити; і на тих роках мають сторони, знову позвавши, судитися. Також це мають розуміти щодо таких років, які б не були відправлені через те, що який з врядників судових цей світ покинув, а також якби трапилося, що в той час між роками будь-хто з будь-якої сторони, або позивача, або відповідача, помер, тоді через ту причину позва має бути відновлена відповідно до потреби; або якби позивач сам захотів за життя відповідача позову скасувати або змінити, те йому дозволено буде.

А Р Т И К У Л 4 7

**Про відправлення років земських і рочків гродських
під час сеймів вальних і про включення врядника
судового до складу посольства**

Запобігаючи зволіканню непотрібному правосуддя людського, уставуємо, що під час сеймів вальних роки земські і рочки гродські та інші всякі суди відправлені і відсуджені бути мають, тільки за винятком тих осіб панів-рад наших, які б до сейму вального їхали, а також тих, хто справи судові, що сейму підсудні, перед нами, Господарем, на сеймі мали, чи то за мандатами або позвами нашими дворними, і також послі [депутати], з кожного воеводства і повіту і землі Жмудської будучи до сейму вального від обивателів з повітів на сеймиках обрані і послані, від судів всяких під час сейму звільнені будуть, аж доки з сейму повернуться. Однак кожний такий має суду і стороні [супротивній] листом своїм відкритим з печаткою своєю і з підписом руки своєї, а хто писати не вміє, з печаткою своєю і з двома печатками людей сторонніх — шляхтичів, через приятеля або слугу свого повідомити. А потім перш за все той, хто на сеймі вальному при нас, Господарі, як і при їх милості панамі-радою і послами [депутатами] або іншими станами, які справи свої при дворі нашому за мандатами або за позвами мали, якби на перших роках земських або рочках гродських, які, згідно з порядком Статутовим, після закінчення того сейму припали, суду, про перебування своє на сеймі або про справи свої, які на сеймі мали

і про які судилися, свідоцтва письмові з канцелярії нашої не показали, тоді за другими позовами на других роках за нез'явлення платити, а у справі самій зі стороною рішення [суду] прийняти повинні будуть; а якби йшлося про справи, що підлягають призначенню завитого року, в цьому Статуті у відповідних артикулах описані, тоді вряд рішення за тими позовами на других роках після закінчення сейма, насамперед, суд відправити позивачеві без доказів і стягнення через возного, як з непокірного, здійснити має. А якби кого з врядників земських на сеймику послом [депутатом] на сейм великий вальний обрали, тоді замість такого врядника, на посольство обраного, мають зараз же, на тому ж сеймику, або на роках земських шляхта — лицарство спільно з врядниками, які там на сеймик або на роки прибули, іншого кого, шляхтича, осілого, спритного, для відправлення тих років, що на час сейму припали, до повернення того врядника обрати, який обраний шляхтич, присягнувши, що судитиме справедливо, буде мати право з іншими врядниками, які залишилися, ті роки судові судити і відправляти; а якби не хотів присягнути, тоді роки відправлені бути не мають. Якби теж обраний був послом який врядник судовий гродський, на його місце воевода або староста має іншого, шляхтича, осілого, посадити, і про те листом своїм шляхті на рочках повідомити, а той обраний також повинен буде про справедливий суд присягнути.

Артикул 48

Кому б діялися які кривди від врядників, слуг бояр і підданих будь-чийх

Уставуємо, якби кому від будь-чийх врядників, слуг, підданих які кривди і шкоди в справах поточних, окрім відняття землі, діялися, тоді має стороною скривджена взяти від писаря земського позови, в яких, описавши всю скаргу свою, те заявила, щоб [пан кривдника] їй з тими звинуваченими рок суду призначив і правосуддя вчинив, а якби рок призначити і правосуддя вчинити не хотів, тоді щоб за тими ж позовами до суду сам з'явився і тих, на кого скарга надійшла, до суду доставив. І то по тих справах, які суду належать земському, а що гродському суду — то також, з гроду позови такі взяті бути мають, і з такими кожними позовами має скривджений їхати або надсилати з возним до того пана, від чийого врядника, бояр слуг і людей кривди кому діятися будуть, суду вимагаючи, а кривд і шкод своїх список дати має, особливо якби у самій позові конкретно не вказав. А якби самих панів в тих маетках їхніх, з яких кривда діялася, не було, тоді до врядників їхніх, щоб вони зі слугами боярами і людьми пана свого правосуддя вчинили. А якби возного з такою позовою у двір не пустили або, і пустивши у двір, пан сам, або врядник, або тивун возному не показалися, тоді та позва має бути возним покладена у маетку тому, з якого кривда діялася, тим способом, як про покладення позов визначено; а рок відправлення суду за такими позовами не має бути пізніше від вручення призначений, тільки

чотири тижні від вручення або покладення тієї позови, і на тому ж маєтку, де позова буде покладена, правосуддя відправлене бути має. Якби також сторона та, якій таку позову вручили, захоче вчинити правосуддя стороні скоріше, ніж через чотири тижні, має через возного лист свій відкритий скаржнику надіслати, запевняючи його в тому, що хоче йому правосуддя вчинити згідно з тією позовою, однак не раніше, ніж за два тижні перед тим роком того листа надіслано бути має. І якщо буде хто за такою позовою правосуддя в маєтку своєму, сам пан або врядник його, чинити, тоді по суду своєму має стороні своїй [супротивній] лист свій судовий з печаткою своєю і з печатками людей сторонніх і возного, які на тому суді були б, того ж дня і найпізніше — назавтра після закінчення суду дати. А якби листа судового хто не дав, або хоча і давши, а сторона не хотіла б, тоді ж відразу тим судом або і листом судовим вдовольнитися, вбачаючи для себе упередженість в суді або в написаному у листі судовому, тоді возний, який на такому суді буде, має те до книг вписати, як той суд чинився, і тим сторона позивача на суді підтвердити [свої свідчення] має. А якби як пани самі, так і врядники їхні, особисто будучи уповноважені, рок суду скласти і правосуддя вчинити не хотіли, тоді за тією позовою повинен буде [пан] до суду з'явитися і там судитись. А якби заочно та позова в маєтку покладена була, тоді сторона скривджена має від покладання позови через чотири тижні, хоча б і рок не був призначений, до того маєтку за вчиненням собі правосуддя їхати або кого з уповноваженням від себе до суду посилати. Якби ж той пан або врядник, тивун його, на той рок правосуддя не вчинив, тоді відповідач має у справах, земському суду підсудних, до земського суду, а у справах, підсудних суду гродському, — до вряду гродського з'явитися, і тих, від кого кому кривди будуть заподіяні, доставити. Однак за відсутності того самого пана, з чийого маєтку кривда заподіяна, в тому маєтку не має сторона скривджена, і ні в якому іншому місці, шукати, але в тому ж маєтку, з якого кривда заподіяна, позови такі покласати має, а вряд, під присудом якого все те відбувається, буде повинен між ними те пильнувати і правосуддя вчинити. А якби відповідач сам або через уповноваженого свого з'явитися і тих врядників, бояр слуг і людей своїх, кого звинувачують, доставити не хотів, тоді суд повинен розправитися з таким непокірним згідно з цим Статутом. А якби той пан і будь-хто сам або урядники їхні рок суду призначили, а на тому року призначеному, або також за заочним покладенням позови на року, що після терміну в чотири тижні настав, як тут вище згадано, правосуддя згідно з законом і цим Статутом не вчинили, або й вчинивши суд, стягнення з винного не здійснили, тоді такого пана і слуг вряд наш, під чім присудом те сталося, в тому судити має; а він тому, кому пообіцяв правосуддя вчинити на року, що сам призначив, також і на року, що настав після чотирьох тижнів після покладення позови, правосуддя, згідно з законом, не вчинив, або стягнення за судом своїм не здійснив, повинен буде відразу в суді, перш, ніж до розгляду справи дійде, рубль грошей скаржнику заплатити, під такою силою і гарантією, як вище про вини за нез'явлення написано.

Але, якби те виявилось на суді, що той пан чинив тому правосуддя справедливе, але він його впертістю своєю не прийняв і на тому не зупинився і про те його до суду притягнув, тоді того рубля грошей платити не повинен буде, але ще той впертий сам тому той рубль тут же відразу в суді заплатити має, а завершення тієї справи самої, про що між ними йдеться, там же zarazом врядом нашим, згідно з законом, статися має. А якби пан того маєтку, сам або його врядник, чи то при виклику [до суду] за такими позовами, або на тому року вищевказаному, що суду припав, тобто від покладення позов через чотири тижні, врядника або слуги і підданого свого зрікся, тоді дозволено буде позивачеві шкідника свого всюди ловити і, до вряду судового ближчого притягнувши, з ним, якщо неосілий, під нами, Господарем, був, суд чинити, і пан його боронити не повинен. А якби хто зрікся врядника, слуг бояр або підданих своїх, а перед цим таких звинувачених у дворі або в маєтку своєму переховував, і те б про нього було явно в суді доведено, такий всі шкоди, у позві описані, за доказом позивача сам платити повинен буде, і це так треба розуміти про справи менші і не криваві, а в справах кривавих, якби звинуваченим йшлося про скарання на горло, тоді вряд має того дотримуватися, [що] написано в артикулах цього Статуту, які те встановлюють і є нижче описані. Якби теж те трапилося, щоб хто після вручення позови вряднику, слугам, боярам або підданим своїм правосуддя вчинити не хотів, а той би або ті звинувачені в якій кривді або шкоді після вручення позови, до того, як скаржник правосуддя собі в суді нашому з паном їхнім і з ними отримає, померли, і те б позивачем було заявлено і доведено, що раніше, за життя тих винних, правосуддя вимагав, тоді той пан сам, за доказом скаржника, про справу, згідно з правом, буде йому повинен про те, про що скарга йде, сам на суді відповідати і судом що буде вирішено, сам заплатити і відшкодувати, а собі з майна тих винних збитки відшкодувати. А однак в інших справах, згідно з цим артикулом, де не йдеться про кривду врядниками, слугами боярами і підданими вчинену, про більші і важливіші справи, про маєтки і про землі, мають бути листи нагадувальні надані від суду земського з печатками суддів земських.

Артикул 49

**Про те, кому б яка кривда сталася від чиеїсь жони
або синів, також і дочок**

Устауємо, якби кому сталася яка кривда в насильстві, наїздах, бійках, ранах, вбивстві, пограбуваннях і в інших яких справах від жони чиеїсь або також від сина, того, який би постійно вдома при батькові мешкав, як і від того, який, хоча кому і служить, а на [деякий] час до дому батьківського приїхав, і в той час мешкання свого в маєтку батьківському або при матері в маєтку її власному або вінованому мешкаючи, і кому-небудь в домівці батьківській або материнській, або також і з того дому або маєтку батьківського [чи] материнського на домівку, на село чи на землю наїхавши, або теж на

дорозі, кривду, шкоду якусь вчинив, тоді скривджений має у того, в чийому або з чийого маєтку те йому сталося, правосуддя з того за листом нагадувальним врядовим, згідно з артикулом сорок восьмим, просити. А хто би правосуддя згідно з законом чинити не хотів, той, будучи про те до суду належного, як і про слуг і людей вище написано, позваний, повинен буде сам з'явитися, і якщо скаржник доведе того достатнім доказом або присягою, що те йому з його маєтку або з дому його від жони або від сина його сталося, а він жони або сина за позовами до суду врядового не доставить, тоді він сам повинен буде за жону і за сина такого за насильство, нав'язки і шкоди всім сторонам потерпілих сплатити. Якби чоловік нерухомоті своєї не мав, а жона мала б маєток, від нього вінований, або свій власний, тоді те, що за її провину судом буде вирішене, з її ж маєтку, вінованого або власного, має бути стягнуто. А якби йшлося про справу криваву, за що на горло карають, а позваний би звинувачених у тому до вряду для правосуддя не доставив, заявляючи, що не повинен був їх у себе мати, тоді такий має від того відприсягнутися, що те, що скаржнику кривда якась сталася, тоді те сталося без відома, ради і дозволу його самого, також і про те [присгнути], що він таких звинувачених на час вимоги правосуддя за листом нагадувальним у себе вдома не мав і не з відома його про такий їхній вчинок і без допомоги і ради його з дому його зникли, ані відає про них; і після такої присяги сам від скавання на горло і всього, про що скаржаться, вільний буде, а позивачеві дозволено буде тих звинувачених, де може, [хоча] б і в найвіддаленіший час, ловити і правосуддя з ними, згідно з їхнім вчинком, чинити. Так само це треба розуміти і про дочку, панну, і вдову, зятя, і онука, і кожного винуватого неосілого, хто б, мешкаючи при родичах своїх, кому в сусідстві кривду яку вчинили, тоді таким же чином з ними суд чинити. Однак якби позваний по такій справі не з'явився без поважних причин, проти такого вряду має рішення виносити згідно з цим правом посполитим і важливістю року.

Артикул 50

**Хто б, маючи маєток заставлений або за рішенням суду
[у користування] переданий, кому з сусідів насильство
або шкоду вчинив**

Устауємо, якби хто, маючи від кого маєток собі, за суму грошей заставлений або за рішенням суду [у користування] переданий, кому іншому з сусідів особисто або служі його, як в насильстві, бійках, пограбуваннях, так і теж відбиранням і привласненням собі до того маєтку яких земель або рухомого майна, і в більших яких справах шкоду з того маєтку вчинив, тоді скривджений, такі шкоди засвідчивши і вряду заявивши, має [про відшкодування збитків] з постійної власності дідача того маєтку і заставника з суми його обох однією позовою позвати, записавши у позві кривду свою, що йому від того заставника або в користуванні тримаючого з того маєтку діялося, щоб сам з тим заставником або в користуванні тримаючим до суду

з'явився і судився. А ті позви в тому ж маєтку покладені бути мають, з якою позвою тримаючий такий маєток повинен дідича того маєтку ознайомити, з ним спільно до суду з'явитися і відповідати, а вряд буде мати право за доказом достатнім стягнення з того ж маєтку, з якого кривда діялася, вчинити. Однак за кривди і шкоди самою особою, яка тримає, або слугами її вчинені і судом доведені, дідич того маєтку платити не буде повинен, а той же, хто тримає, платити повинен. А хоча б скривдженому стягнення з того маєтку було судом надане, тоді, при викупі того маєтку дідичем, тому, хто тримає, повертаючи йому його суму грошей, таку суму, за виступ його або слуг його присуджену [у стягнення], вилучити дозволено буде. А якби судом більша сума за суму того заставника присуджена була, тоді те не з того маєтку того дідича, але з особи заставника стягнено має бути, так само, якби від бояр, підданих такого ж маєтку, як це вище вказано, кому з сусідів у чому-небудь які кривди діялися, тоді потерпілий, одержавши листа нагадувального про вчинення правосуддя від суду належного, має того, хто тримає, законно, як про те вчить артикул сорок восьмий цього розділу, сповістити, а якби той, хто тримає маєток, за листом нагадувальним правосуддя вчинити не хотів, тоді і в такий кривді скривджений дідича і заставника того маєтку позвати має, щоб він сам з тим тримаючим з'явився і тих бояр і людей, від кого кривда заподіяна, доставив; і далі з ними судитися має, як в тому ж артикулі сорок восьмому цього ж розділу про здійснення правосуддя написано. Але за кривди і шкоди, від бояр і підданих такого маєтку заподіяні і судом [до відшкодування] присуджені, у того, хто тримає маєток, дідич при його викупленні нічого вилучати не має, але з винних бояр і підданих те стягувати собі має. А якби хто не тільки дідичний маєток, але [маєток], до життя заставлений і яким іншим правом утримуваний, кому іншому [пере]заставив, тоді таким же чином у кривдах, з такого маєтку заподіяних, суд чинитися і рішення виконуватися мають.

АРТИКУЛ 51

Хто б, маючи від кого маєток в оренді, кому з сусідів насильство або шкоду вчинив

Устауємо, якби хто, маючи від кого маєток собі орендований, кому іншому з сусідів, особисто сам або слуги його, як насильство, бійки, пограбування, так і відбирання і привласнення собі до такого маєтку яких земель або рухомого майна, і в інших яких справах шкоду заподіяв, тоді скривджений, такі шкоди засвідчивши і вряду заявивши, має відшкодування з власності самого пана того маєтку вимагати, виклавши у позві кривду свою, в чому йому від того орендаря з того маєтку заподіяна буде, щоб сам з тим орендарем з'явився і з ним судився. А ті позви у тому ж маєтку покладені бути мають, з якою позвою той, що тримає такий маєток, повинен буде пана того маєтку, який він у нього орендував, ознайомити і спільно з ним до суду з'явитися і відповідати; а вряд буде мати право, за доказом перекон-

ливим, стягнення з того ж маєтку, з якого кривда була заподіяна, здійснити, а пан того маєтку ту суму призначену з орендаря свого відшкодувати собі має, а стягненню врядуваному опору ніякого чинити не повинен. Так само, коли б від бояр і підданих того маєтку, як це вище вказано, кому з сусідів у чому якісь кривди були заподіяні, тоді скривджений, отримавши листа нагадувального про вчинення правосуддя від суду належного, має тому ж панові офіційно, як про те вчить артикул інший, п'ятдесятій, цього ж розділу, повідомити, а коли б той пан або орендар за тим листом нагадувальним правосуддя вчинити не хотів, тоді і в такій кривді потерпілий того ж дідича такого маєтку позвати має, щоб сам з'явився і тих бояр і людей, від кого кривда заподіяна була, доставив, і надалі з ними судитися має, як в артикулі сорок восьмому цього розділу четвертого про вчинення правосуддя написано.

А Р Т И К У Л 52

**Про з'їжджання сторін на роки земські і рочки гродські,
також і до суду підкоморського і комісарського
без великої зграї, і про розподіл господ**

Оскільки деякі стани, люди заможні (впливові), звикли з'їжджатися до суду і врянів наших з великими почтами, слугами і приятелями своїми, від чого теж багато розбрату, розрухи і свавілля між людьми діється, а убогішим людям і в господах, і в спокої труднощі бувають, то уставуємо і так хочемо мати, щоб на роки земські і рочки гродські, також і до судів підкоморських і комісарських ніхто і ніякого стану і достоїнства з великими непотрібними почтами слуг і приятелів своїх, також збройно і з гайдуками або драбами не приїжджав, тільки з почтом помірним, скромним, такій справі, відправленню правосуддя святого, пристойним і потрібним. А пани-ради наші матимуть право слуг при собі мати згідно з поважністю, достоїнством і потребою своєю. А господи на роках земських і на рочках гродських вряд гродський має і повинен буде роздавати, але спершу вряд судовий земський, суддю, підсудка і писаря, господами добрими, які вони собі оберуть, забезпечивши, і до того особливий будинок просторий, де суд засідати має, записати там, де ще будинку судового немає, по тим господам інші стани, згідно з поважністю осіб, селити.

А Р Т И К У Л 53

**Про порядок з'явлення сторін до суду у врядах наших
земському і гродському**

Хочемо ми, Господар, те мати, щоб у врядах наших господарських в суді земському і гродському порядок і скромність з поштивістю пристойною зберігалися, [і] уставуємо, що кожна особа будь-якого стану, достоїнства до того будинку або хати, де на суд вряди наші земський і гродський засядуть,

не має до [засідання] суду приходити і вперто купчитись, аж кого з реєстру до справи викличуть, і то без жодного натовпу людей до тієї хати судової входити має, тільки найбільше з ним самим восьмеро, тобто сам з прокуратором і з шістьма приятелями шляхтичами, але якби декілька учасників, згідно з дозволом, про одну річ і справу судилися, тоді і ті увійти мають, а ті всі учасники тільки одного прокуратора і шість шляхтичів мати можуть; а якби який упертий, не будучи до справи викликаний, або не маючи справи, до тієї хати судової увійшов і, одержавши від вряду зауваження, вийти не хотів або в тому будинку судовому шум вчинив, такий кожний має бути виною в дванадцять кіп грошей литовських караний, яку відразу, під загрозою такої ж другої вини, не йдучи з суду, тому сплатити повинен буде, а сплативши, перш за все геть вийти; а хто б тому опирався і за рішенням врядовим тієї вини і за зауваженням про сплату її до трьох разів сплатити не хотів і вперто з суду пішов, з маєтку такого та вина вдвічі має бути відразу, без призначення року, тим врядом, перед яким це станеться, стягнута, чинячи те надалі проти впертого і непокірного, згідно з артикулами про виконання винесеного рішення, у цьому розділі нижче описаними. А якби чий слуга або хто інший неосілий у ту винуватість впав, такий має бути на вряді нашому, в замку або дворі, у в'язниці затриманий, доки ту винуватість не сплатить. А не буде мати чим сплатити, тоді замість сплати дванадцять тижнів має у в'язниці сидіти, і пан кожний слуги, ані приятеля свого, [що сидить] за законом і вироком, насильно в тому боронити і вряду у виконанні тих санкцій опиратися не має, під загрозою стягнення з нього самого такої ж вини, вищеописаної.

А оскільки стороні дозволено з шістьма шляхтичами приходити до суду, з тих причин, де б стороні упередженість яка від вряду діялася або чого в контрверсіях і в декреті не вказали, [дозволяється] щоб укривджений при заяві возного свідоцтвом тих шести шляхтичів і присягою своєю правоту свою доводив, а вряд возного до слухання справи і дебатів всяких, і проти себе самого не має стороні заборонити, а хто б возного [для вислуховування звинувачення] проти себе не дали, тоді вже сторона, за свідоцтвом тих шляхтичів, присягою своєю вряд переконає у необхідності призначення і нового слухання тієї справи в тому суді, до якого буде, згідно з законом, позовано і де таке незаконне рішення суду першого буде визнано. Проте той перший вряд, який такої помилки припустився, ніякої вини і збитку не понесе, але де возний був наданий, там вже стороні присяга не буде потрібна.

Артикул 54

Як сторони в суді за позовами поводитися мають, а суд би їм з голови нічого не судив

Запобігаючи тому, щоб на врядах наших в суді кожному скарги і дебати судові без свар і непотрібної затримки і зволікання йшли, так уставуємо, що перш за все позивач, не приступаючи до викладення скарги, замість скарги має дати на суді позову честі і позову свою достатнім доказом дово-

дити, а відповідач має на ту позву, як на скаргу, відповідати і судитися; в якому спорі якби позивач чого супроти себе почув і на що б [часу для] роздумів попросив, тоді суд призупиняється і для поради з його приятелями має надати одну годину, а буде повторно та ж сторона позичення часу на пораду просити, того суд їй і повторно заборонити не має, також по одній годині і так само відповідачеві, по двічі на один день тільки, як і позивачеві, часу для роздумів не має суд заборонити, а понад те сварок і зволікань суд не має допускати. А коли вже обидві сторони справу свою перед судом викладуть, а суд земський або гродський потребували б собі на те роздумів, тоді мають спершу сторонам заявити, щоб усе, що мають покласти і показати або усно сказати, суду пред'явили. А коли вже те все вчинять і писар те запише, тоді вже понад те сторони нічого більше докласти не матимуть права, ані вже того приймати і писати наказувати не має, але суд має те обдумувати; а якби того дня або і на завтра розсудити не змогли, то третій день взяти собі для поради і роздумів можуть, а на третій день вже суд остаточне рішення винести буде повинен згідно зі скаргою і показаннями сторін, нічого не додаючи і не вилучаючи. А в той час, коли суд роздумує, сторони якби схотіли б те [справу] собі взяти на угоду і єднання, тоді вони [суд] їм того заборонити не мають. А ми, Господар, також і суд головний, воеводи, старости і врядники наші, суддя, підсудок, і суд замковий, або дворний, і ніхто інший нічого з голови і розсуду свого, також і з відома свого судити і вирішувати не мають і не будуть мати права, тільки згідно з цим Статутом і артикулами, у ньому написаними, і згідно зі свідченнями і дебатами в суді обох сторін. А де б чого у цьому Статуті не діставало, тоді суд, використавши найближчий [за змістом] закон і приклад інших законів християнських, те судити і вирішувати має.

А Р Т И К У Л 55

Про заступництво в суді одного за іншого

Теж уставуємо, бо хочемо, щоб так було на всі часи по тому, що, якби хто кого іншого в якійсь справі поточній або про будь-який вчинок і про виступ, окрім маєтку лежачого, про що в інших місцях [Статуту] є особлива наука, у будь-якому суді заступив, тоді той вже буде повинен сам, без жодних позв, на той же час за тією ж скаргою, від суду не йдучи, за нього відповідати і судитися, і заступування іншим не має бути, як тільки особисто в суді, а не через листи і прокуратора. Але, коли заступник в якому виступі кого заступати буде, тоді вряд той, перед яким це відбувається, перед заступником має наказати зачитати ту позву, і ту справу, про яку йдеться, достатньо викласти. А коли вже заступник у всьому тому відповідача замінить і писар те запише, тоді відповідач або звинувачений від того звільняється, а позивач буде про те з тим заступником судитися і справи свої з ним вирішувати; і листи, виписи, свідчення, всі ті докази і підтвердження, які позивач проти відповідача по тій справі мав, має проти того заступника

використати і суду пред'явити, так, як і проти звинуваченого, і ім'я заступника як ім'я звинуваченого мають розуміти. А заступник не має собі до повіту, ані до суду, для нього належного, ані до пана свого, якого б стану не була людина, [справу] відкладати і переносити, але повинен буде сам або, при собі маючи прокуратора, того ж часу скоро заступити, відповідати і до кінця судитися. А якби проти заступника, неосілого в тому повіті, було щось у суді сказано, тоді позивач, взявши від того вряду лист судовий, має з ним їхати або слати уповноваженого свого до вряду того повіту, де той заступник осілість свою у тому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, має. А той вряд другого повіту, згідно з тим судом вряду того, має йому правосуддя, згідно з правом посполитим, з тим заступником за достатніми доказами вчинити. А до встановлення осілої такого заступника в іншому повіті за доказом достатнім, або свідцтвом і визнанням в листі відкритому того вряду присяглого судового, в якому повіті осілість буде доводити, має бути у в'язниці затриманий в тому ж замку або дворі нашому судовому, де суд був, якби поручительства слушного особи, осілої в тому повіті, до доказу осілої своєї за себе не представив; а для доказу осілої має вряд тому заступникові часу потрібного, щоб міг з'їздити, надати. Однак якби заступник до скарання на горло був приречений, такий там, на тому ж вряду, до його повіту не відсилаючи, страчений має бути, а рішення про головщизни або інші шкоди, судом призначені, відіслані бути мають до іншого повіту, де осілість його буде. А який би заступник, зовсім неосілий у тому всьому панстві, Великому князівстві Литовському, був судом визнаний винним, той відразу на тому ж вряду має бути покараний, і не відпускати його з суду, доки все рішення судове достатньо не виконає. А якби так вийшло, що відповідач, ставши перед судом, заступника призначив, але того заступника відразу перед судом поставити б не міг, заявляючи, що він хворий на тяжку хворобу, тоді йому має бути дозволено поставити заступника на другі роки, за таких умов і зобов'язань, як про хворих вище у цьому розділі написано, однак про хворобу свою заступник той повинен буде присягнути.

Артикул 56

Про доручення справи і надання повноважень іншим за себе в суді виступати

Устауємо теж, де б хто за позвами або на якому року припалоу не міг бути на суді, як за хворобою, так і за іншими якими причинами і потребами своїми, тоді прокуратора або уповноваженого свого має замість себе перед судом поставити, однак уповноважений або прокуратор інший і інакше призначений і в суді прийнятий бути не має, доки йому особисто доручив справу свою перед врядом будь-яким, в канцелярії нашій, господарській, або перед врядом земським і гродським, і з того вряду випис із книг має взяти і його тому прокуратору своєму дати, і за таким врядовим свідцтвом можуть бути прокураторами і неосілі люди в цьому панстві, Ве-

ликому князівстві Литовському. А хто б через хворобу свою або за віддаленістю [мешкання] доручення повноважень на вряді визнати не міг, такий, кожного стану людина, має речнику або уповноваженому своєму ведення справи своєї в суді доручити листом своїм відкритим; Пани-Рада, даючи листи такі уповноважуючі (доручні) тільки з печаткою своєю і з підписом руки своєї власної, а інші стани — також даючи листи свої з печаткою і з підписом руки своєї власної, і при своїй печатці ще з однією печаткою сторонньої особи, а хто писати не вміє, той при своїй печатці ще двох шляхтичів печатки в листі своєму уповноважуючому (доручному) повинен мати, і в тому листі або виписі врядувавому виклавши справу, про яку йдеться, решту у позві вказати і про доручення на отримання зиску і виплату витрат додати; однак за таким неврядовим дорученням уповноважений має бути осілий у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, під нами, Господарем, осілістю шляхетською, і такі вже уповноважені в кожному вряді прийняті бути мають і повноваження мати будуть, як на порушення справи і призначення років, так і до ведення самої головної справи.

А Р Т И К У Л 57

Хто б сам не міг або не вмів у суді виступати, і про надання прокуратора людям убогим

Устауємо теж, якби хто, особисто перед судом стоячи, не міг або не вмів сам говорити і справу свою вести, тоді суд за дорученням усним має його за повноважного прийняти, хоча й неосілого. Однак якби кому йшлося про страту на горло, або за записом таким, яким би хто зобов'язався, не відкладаючи суду, судитися, тоді така сторона, хоча і справу будь-кому іншому доручивши, від суду від'їжджати не повинна до скінчення справи. До того ж, де б хто не міг або не вмів сам мовити і справу свою в суді вести, а через убозтво і нестатки свої прокуратора сам собі найняти не міг, як вдови і сироти, і просили б вряд про прокуратора, тоді вряд має такому прокуратора задарма надати і наказати за них у суді відповідати, і прокуратор має в тому вряда послухатися. А якби прокуратор вряду в тому послухатися не хотів, такому прокуратору і від інших осіб в тому суді ведення справи не має бути допущене, а нашої гідності господарській в тому образа. Ми, Господар, обіцяємо прокураторів стороні звинуваченій давати також і людям убогим і неможливим, того ж і суд головний стосовно людей убогих дотримуватися повинен.

А Р Т И К У Л 58

Про прокураторів, які особи і де не мають ними бути

Устауємо також, прокураторами ті особи, нижче вказані, бути не мають, тобто суддя, підсудок і писар земський, також і вряд гродський, і то

[тільки] в тих повітах і при тих судах, де є самі вряdnиками, однак у своїх власних справах і в тих повітах можуть [у суді] виступати і правосуддя собі шукати, а в повітах і в судах інших, де не є вряdnиками, ті особи, вищевказані, де б кому потреба трапилася, і від кого іншого з приятелів своїх відповідати можуть, але вони прокураторами бути не мають. Не можуть теж бути прокураторами особи духовні, лише тільки у своїй власній справі кожному з них дозволено буде у суді відповідати.

А Р Т И К У Л 59

**Про покарання фальшивих і підступних прокураторів,
і до того ж, що вільно стороні прокуратора свого
на суді підтримувати і самому відповідати, і іншого
прокуратора на його місце брати**

Устауємо, що якби який прокуратор, підрядившись кому-небудь справу його вести і судитися, а провідавши від нього про ту справу і листи його оглянувши, видав його в тому стороні супротивній або до тієї сторони супротивної пристав і від неї проти того, кому першому обіцяв, взявся справу вести, тоді такий не має бути до ведення справи допущений. До того ж, якби хто-небудь, бажаючи кому на шкоду вчинити, прокуратором назвався і лист від нього доручний справив, а того б йому сторона не доручала, і через це [якби сторона] щось втратила, такий суд не має бути визнаний. Так само прокуратор, виявившись на якому року хворим, на другому року з'явиться до суду і присягнути не хотів, згідно з артикулом шістдесятим, нижче в цьому ж розділі написаним, тоді за такі вчинки такі прокуратори, коли те проти них явним і слушним доказом доведено буде, на горло карані бути мають. А де би прокуратор, взявшись кому справу вести, а потім того достатньо не вчинив або умисно до шкоди кому що в суді недбальством своїм допустив, тоді за те до ув'язнення шляхетського на чотири тижні має бути приречений, а шкоду стороні, якій збитку завдав, платити має, про що там же відразу, де те трапиться, без позви сторони потерпілої судитися буде повинен. А хто б теж, в суді справу маючи, хотів усунути прокуратора свого і сам свою справу вести або іншому прокуратору доручити, те йому дозволене буде.

А Р Т И К У Л 60

**Причини нез'явлення прокураторів, що те їм і їхнім
сторонам шкодити не буде**

Теж устауємо, що якби прокуратор перед роком судовим, не маючи змоги стороні своїй про хворобу свою повідомити, щоб іншого на його місце послав, або, їдучи вже по дорозі, або й на місці будучи, де роки відбуватимуться, занеміг тяжкою хворобою так, що на рок до суду сам прибути не

міг, тоді як стороні тій, чію справу вести взявся, в справі тій так теж і прокуратору нічого шкодити не має, хоча б і другі роки, останні, або рок завитий був перед тим, нічого втрачати не будуть. А проте прокуратор, як тільки йому полегшає, має до суду того, до якого його сторона з дорученням відправила, і також стороні супротивній повідомити, а одужавши, потім на перших роках земських або рочках гродських, перед яким судом та справа відбуватися буде, має присягнути, що дійсно через тяжку хворобу на той час з'явитися не міг, а не задля зволікання правосуддя. Того теж зі слугами і посланцями від панів, яким, до суду на роки посланим з якими дорученнями у справі, в дорозі або й на місці судовому хвороба значна і тяжка трапилася б, [члени суду] дотримуватися повинні, як вище описано. Однак якби прокуратор або слуга посланий такий, про хворобу свою повідомивши, або і повідомивши суду на перших роках, а потім на других роках перед тим же судом стороною своєю поставлений не був, або навіть і ставши, присягнути в тому, що через хворобу на перші роки не з'явився, не хотів, тоді вряд, на перших роках у разі неповідомлення про хворобу, так теж на других за не вчинення такої присяги, має стороні супротивній рішення винести згідно з цим Статутом; якщо таке відмовляння хворобою прокураторською або якого посланця станеться в суді земському за позовами першими на року першому, не завитому, а потім на других роках такий прокуратор або посланець поставлений не буде, або і ставши, не присягне, тоді та сторона за ті перші роки земські, на які не з'явився [прокуратор або посланець], так, ніби сам не з'явився, заплатити, а зі стороною своєю супротивною вже на других роках, як на остаточному року, судитися буде повинен. А якщо буде таке відмовляння хворобою вчинено на якому року завитому, як земському, так і гродському, і на другі роки такий прокуратор або посланець не з'явиться, або і з'явившись, не присягне, тоді така сторона за те перше нез'явлення своє на року завитому справу, за якою позов був поданий, програти має без жодних доказів сторони своєї супротивної. Проте, якби відповідач повідомив, що той прокуратор його, від нього посланий, перед тим роком, не доїхавши до того суду, помер, тоді сама сторона так, не маючи змоги вже потім того прокуратора свого на другому року ставити, має в тому сама присягнути, що той прокуратор його на той рок був від нього посланий і він, не доїхавши до того суду, помер; і коли в тому присягне, суд має чинити з ним згідно з цим артикулом; а якби сам відповідач на другий рок не з'явився, або і з'явившись, в тому присягнути не хотів, тоді, якщо про завитий рок йдеться, ту справу вже на тому другому року програє, а якщо не про завитий рок, тоді за нез'явлення платити має.

Артикул 61

Чого прокуратор без сторони своєї робити не може

Теж уставуємо, що прокуратор уповноважений ніяких записів нових і ніякого зізнання ні від кого не має в суді вимагати і грошей за записами бра-

ти і з них розраховуватися (квитанції брати), не маючи при собі сторони своєї. Проте, якби хто, не маючи змоги або не встигаючи до суду їхати за грошима, хотів через кого іншого ті гроші брати і розраховуватися, тоді інакше не має і не може брати, тільки через такого прокуратора або слугу свого, кому б особливе на те право і доручення листом своїм, підписаним рукою своєю і з печаткою своєю дав або перед врядом найближчим судовим доручив і виписом того вряду чинним його на те особисто призначив; такий уповноважений може гроші брати і розраховуватися право мати буде.

АРТИКУЛ 62

Хто б кому перед врядом словом або рукою загрожував, пхнув, або поранив, або вбив

Теж уставуємо, якби хто, будь-якого достоїнства і стану будучи, стоячи перед судом, відступивши від справи своєї, один на другого словами непоштивими образив, тоді за те має за рішенням того суду замість [сплати] вини сидіти в замку найближчому шість тижнів; а якби пхнув або рукою вдарив, хоча б і не поранив, тоді має заплатити стороні замість нав'язки за гвалт дванадцять рублів грошей, а за вину має сидіти шість тижнів. А якщо яку справу в тому суді мати буде той, хто таке ув'язнення заслужить, тоді має в тому ув'язненні відсидіти після закінчення своєї справи. Однак якби кинджала, меча або шаблі і будь-якої зброї для вчинення свари дістав, хоча б і не поранив, руку втрачає, а якби поранив, тоді ніяк інакше, тільки на горло має бути скараний, і за такий вчинок кожний вряд, чи то гродський або земський, перед яким це станеться, такого може до страти приректи. А якби хто кого перед судом вбив, той честь і життя втрачає, а головщи́зна з маєтку або майна його у подвійному розмірі має бути дітям або близьким сплачена, а такого явного злочинця на гарячому вчинку не тільки вряд той повинен вирішити впіймати, але й усім, хто там буде, для припинення такого свавілля, як проти порушника покою посполитого, повставши проти такого, допомогу чинити дозволено буде. А де б такий зухвалий впіймав себе не дав і від вряду втік, тоді проти такого вряду наші чинити мають згідно з артикулом тридцять другим цього ж розділу. Проте хто б свавільно дав причину, словом і рукою розпочав, а той би, змушений оборонятися, зброєю вийняв, поранив або вбив, такий за доказом достатнім затриманий не має бути і такого спокутування і покарання не повинен терпіти. А хто б теж кого-небудь поранивши або вбивши кого перед судом, геть втік, на такого за повідомленням нам через той вряд наш, перед яким би те сталося, маємо наказати мандат наш дати, і, якщо з'явиться за цим мандатом, то карати його згідно з цим артикулом, а якщо з мандатом не з'явиться, тоді його маємо наказати з усіх панств наших виволати навічним виволанням, щоб ніколи в межі держави нашої не повертався; а пораненому нав'язка або за вбитого головщи́зна з маєтку його має бути сплачена. Де б теж хто такий непокірний був, що, не розсудившись у такий справі, геть поїхав, або за вироком суду в ув'яз-

ненні відсидіти і за насильство, вище вказане, стороні потерпілій заплатити не хотів, і вряд не міг би його до того ув'язнення примусити, а він би геть від вряду поїхав, достатнім чином того, до чого приречений, не виконавши, тоді той вряду, перед яким це все станеться, за таку його непокору має стороні ображений за гвалт той у подвійному розмірі, а собі, вряду, вини сорок кіп грошей з маетку його відразу, без жодних років, стягнути, чинячи далі згідно з правилами, в артикулах про виконання судових рішень описаними.

АРТИКУЛ 63

Про те, де б воєвода, староста або суддя, підсудок і писар, як земський, так і гродський вряду, або підкоморій, комісар, сидячи на суді, кого зганьбив або рукою замахнувся

Теж уставуємо, що якби хто з тих вишеназваних урядників наших, сидячи на суді, кого словами непоштивими зганьбив, тоді той такий врядник за доказом явним достатнім має в замку шість тижнів сидіти. А якби який воєвода, староста або хто з їхніх врядників судових гродських або теж суддя, підсудок, писар земський, або підкоморій, або комісар сам гвалт місту нашому, господарському, і суду вчинив і кого на суді поранив, такий врядник життя втрачає, а якби вбив, то життя і честь втрачає, а нав'язка або головщизна з маетку його у подвійному розмірі має бути сплачена, і про те скривдженій стороні такого врядника дозволено буде позвати на рок завитий до нас, Господаря; однак хто б свавільно дав вряду причину, словами і руками замахнувся, а той врядник, до оборони змушений, зброю вийняв, поранив або вбив, такий за достатнім доказом від тієї вини і покарання звільнений буде.

АРТИКУЛ 64

Якби хто на роки земські або рочки гродські в тому повіті, де є осілим, приїхавши до часу відправлення років, кого поранив, насильство або шкоду яку вчинив

Пильнуючи, щоб для кожного було вільним і безпечним доступ до правосуддя, уставуємо те, що якби будь-хто, осілий або неосілий, на роки земські або на рочки гродські, до того повіту, де суд відбуватиметься, приїхавши і в той час, поки роки, згідно зі встановленням цього Статуту, триватимуть, тобто рахуючи той час перед початком років за три дні, а після оголошення кінця років — через три дні, будь-кого по дорозі їдучого на роки, або в місті тому, де суди відправлятимуться, на вулиці і будь-де спіткавши і перейнявши, або на господа і яке мешкання гвалтовно налетівши, самого або слугу його і будь-кого з таких поранив або вбив, будь теж тільки шкоду яку спричинив, або погрозу здоров'ю, або підпал вдіяв,

а потерпілий того ж часу втік би до суду і про те заявив, тоді той вряд, під чиєю юрисдикцією те все станеться, має до звинуваченого возного послати, щоб він, не від'їжджаючи з тих років геть, до того суду з'явився і в тому з потерпілим судився, хто без позви повинен буде стати і того ж часу на тих же роках судитися.

А потерпілий такому звинуваченому, якщо того потребувати буде, скаргу свою письмово через возного з печаткою своєю або з печаткою возного подати має, а звинувачений після того протягом трьох днів про те, в чому його звинили, судитися буде повинен; якби після заяви, поданої через возного, не з'являючись до вряду для суду, геть поїхав, тоді той вряд гвалт, нав'язки, рани і шкоди у подвійному розмірі з такого, а чи буде виступ кривавий, тоді і на горло його за доказом слухним, приректи і на виволання до нас, Господаря, відіслати має, а за насильство, рани, шкоди або головщизну відразу стягнення з маєтку його вчинити. А якщо не буде особисто затриманий і попереджений про суд, тоді такий за дозволом сторони потерпілої до того ж вряду, під яким це станеться, на перші роки, як на рок остаточний буде повинен з'явитися, і якщо станеться, що за доказом достатнім законним сторони потерпілої виявиться у тому винним, таке ж рішення, як і вище описано, проти нього винесено бути має. А не тільки вряд гродський, але і земський вряд, у такій справі, що під час років земських між сторонами у справі кривавій вдіється, буде мати право і шляхтича судити і приректи до скання на горло. А якби і за позовами без причин поважних не з'явився, тоді вряд за непокірність його вже без доказу про те, на що скарга буде, проти нього вирішити і стягнення з маєтку його, згідно з цим Статутом, вчинити, а у справі кривавій самого на виволання до нас відіслати має. А неосілий у Великому князівстві Литовському якби хто-небудь збиток який протягом того вищевказаного часу спричинив, такий, хоча б і пана свого назвав, що не допускає його до відповіді [перед судом], там відразу тим же врядом правомочно суджений і згідно з виступом своїм приречений і скараний бути має, за винятком того, якби у присутності пана свого під тим же врядом або на дорозі вчинив, тоді пан його за заявою судовою, [поданою] через возного, там же відразу правосуддя скривдженому перед возним вчинити повинен буде; а якби пан за заявою судовою відразу правосуддя не вчинив, тоді з самого пана того слуги потерпілому за доказом, у Статуті описаним, вирок у тій справі тим чином, як у цьому артикулі зазначено, винесений і стягування з маєтку його здійснене бути має.

Артикул 65

Що через слова непотрібні відповідача, так теж і інших, хто зі сторони приєднався із показаннями своїми, у позві не викладеними, не має суд припинятися

Устауємо, якби відповідач, будучи в суді і відхилившись від позви, позивачеві чогось такого нового заявив або теж хтось інший до того зі сторо-

ни із показаннями своїми додався, бо хотів суд припинити і зволікання спричинити, щоб собі щось без позови на суді виграти, таким сторонам те в суді допускати не може, але має суд, відклавши те вбік, передусім позивачеві правосуддя вчинити згідно з позовою про те, про що заявив, і те закінчити, і рішення винести згідно з законом. А тому третьому, хто би зі сторони до тієї ж справи з показаннями своїми приєднався, суд, не допускаючи його відразу до справи, має йому тільки наперед вільні дебати в суді з тієї справи дозволити з тим, хто за рішенням суду при маєтку або якій речі залишиться, а в інших поточних справах, які знову б між тими двома за позовою, коли вони судилися, виникли, суд має їм наказати, щоб про те на інші роки до суду відповідного заявляли, а якби щось такого між ними про поштивість ішлося, суд має обидві сторони на розсуд наш, господарський, відіслати, на сейм вальний, і там на сеймі обидві сторони без жодних позов мають до нас, Господаря, з'явитися для розсуду, а ту справу, про яку заявляли, передусім суд має законно між ними розсудити і скінчити згідно з законом.

А Р Т И К У Л 6 6

**Як співвласників неподілених або учасників,
тобто сябрів, до суду викликати**

Устауємо, якби кілька співвласників, або учасників, тримали один маєток сябруний, людей тяглих або данників неподілених, і будь-кому від того маєтку людей кривда діялася б в чому-небудь, а вони, як за себе, так і з такими людьми правосуддя чинити не хотіли, то, якщо від підданих, тоді потерпілий лист врядовий через возного в тому маєтку покласти має, щоб тій потерпілій стороні правосуддя вчинили, а якби в тому стороні потерпілій правосуддя не вчинили, тоді як про вчинення правосуддя з підданими, так теж і від самих осіб, в кривді, яка була заподіяна, всіх учасників про те до суду однією позовою має викликати, і у тому маєтку позову покласти; і якби ті учасники всі не з'їхалися, тоді суд на роках судових буде рішення про стягнення, згідно з законом, з маєтку чинити, згідно з тим, як про те про роки судові написано.

А Р Т И К У Л 6 7

**Про кривди, які б князям, панам, шляхті і їхнім
слугам і підданим від воевод, старост, державців
і тивунів, лісничих і мостовничих наших,
від їхніх осіб або від врядників їхніх, чи теж
і від підданих наших діялися**

Хочемо ми, Господар, у цій державі нашій, Великому князівстві Литовському, спокій посполитий вчиненням прудкого і легкого правосуддя примножити і устауємо, що кому б з обивателів цієї держави: князям,

панам, шляхті, як стану духовного, так і світського, і теж їхнім слугам боярам і підданам, діялися які кривди і шкоди у справах поточних, в насильствах, бійках, пограбуваннях і в переходах людей отчизних до міст і сіл наших, господарських, і інше тому подібне від воевод, старост, державців, війських і тивунів, лісничих, мостовничих і інших врядників наших, чи то від самих осіб або їхніх врядників і слуг з воеводств, старост, держань і тивунств їхніх, тоді такий кожний воевода, староста, державець і тивун, і кожний врядник наш, якби що сам вчинив, або [кому] з врядників, слуг своїх, правосуддя кому за заявою, [поданою] через лист вряду нашого, земського або гродського вчинити не хотів, має бути про те викликаний на рок остаточний, відповідно до учинку, до суду належного, земського або гродського, в тому повіті, де той замок, або двір, або волость наша, держава його, лежить, або де вряд його є, щоб сам з'явився і того, на кого скарга буде, поставив і про те з потерпілим судився. А як буде кому кривда вчинена зі староства судового того ж повіту, будь то від самого воеводи, старости або від його врядника, слуг у справах, гродському суду підсудних, про те має бути викликано, згідно з артикулом тридцять дев'ятим того ж розділу, до другого суду гродського в іншому повіті, що найближче до границь того повіту прилягає, які кожні позви, якщо не можуть бути вручені особисто, покладені мають бути возним у тому ж замку, або дворі і волості нашій, звідкіля кому кривда діялася. А по тих позвах воеводи, старости і інші всі врядники наші, самі або через уповноважених своїх, повинні будуть до суду з'явитися і судитися з потерпілим, будучи тому вряду покірним у всьому до останнього ступеня суду; і як буде що якому з врядників наших за його власну провину судом вирішено, тоді ті зиски не мають стягувати з земель і з майна нашого, господарського.

Але про те стягування має бути вчинене з власного маєтку такого врядника, який буде мати в тому ж повіті, а де б який державця або тивун у тому повіті, де його держання лежить, осілості (нерухомості) своєї власної не мав, тоді суд, відповідно до вчинку рішення йому винесши, має відіслати по стягування до іншого вряду і суду, в якому повіті особливо в тутешнім панстві, Великому князівстві, він осілість свою мати буде. А той вряд повіту другого повинен буде скривдженому стягування з маєтку його, згідно з тим судом і звичаєм, вчинити під загрозою вини, в артикулі дев'яносто четвертому в цьому ж розділі вказаної; а який би державця наш і інший врядник наш ніде осілості у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, не мав, і було б якому потерпілому яким врядом нашим щось з нього присуджено, і він би рішення судове достатнім чином виконати не хотів, тоді, коли той потерпілий з листом судовим до нас, Господаря, звернеться, ми йому через посланця нашого стягнення з майна його рухомого вчинити вирішити маємо, у всьому згідно з цим Статутом, аж до останнього ступеня суду чинячи. А де б який врядник наш був викликаний за невчинення правосуддя врядникам або слугам своїм, тоді тих, що звинувачені в чому будуть, мають перед судом для розсуду ставити,

і якщо в чому винними їх визнають, то з тих звинувачених стягнуто має бути. А якби хто від підданих наших будь-якого стану держання чийого кривду собі у справах поточних зазнав, а воевода, староста, державець і будь-який врядник наш правосуддя їм з потерпілим чинити б не хотів, сам або через вряд свій, тоді має бути йому заявлено про це, згідно з артикулом сорок восьмим цього розділу, покладанням через возного таку заяву в тому ж держанні, з якого кривда заподіяна, а воеводи, старости і інші всі врядники наші правосуддя з підданими нашими, стягування з винних, відповідно до вчинку кожного, аж до останнього ступеня суду, згідно зі Статутом цим, чинити повинні будуть, відозву [до іншого суду] їм ніде не допускаючи, окрім справ кривавих, де би йшлося про страту, тому як шкрутиніум, так і відозва допущені бути мають, за винятком того, де б на гарячому вчинку або явному якому виступі впійманий або з поличним приведеній був, тому відозва дозволятися не може. А якби воевода, староста, державця і будь-який врядник наш за заявою врядовою року не призначив, або, і призначивши рок, правосуддя не вчинив, тоді такий кожний врядник наш, на рок завитий до суду земського або гродського викликаний бути має, а воевода, староста і будь-який врядник наш, до того вряду, до якого викликаний буде, сам з'явитися і підданих наших звинувачених для розсуду поставити має, і чи виявиться те на суді, що правосуддя потерпілому не вчинив, тоді такий кожний, воевода, староста і будь-який врядник наш, за те вини стороні потерпілій, там же, де це відбувається, рубль грошей заплатити має, а вряд той там же відразу з тими звинуваченими підданими правосуддя вчинити повинен буде. А де б від таких врядників з-поміж підданих наших шляхтичу правосуддя чинено було, а суд вряду того потерпілий вважав би не відповідним закону, тоді про те стороні потерпілій звернутися дозволено буде до суду головного трибунальського, а воеводи або старости і інші врядники наші в тому суді головному за тією апеляцією повинні будуть самі або через уповноважених своїх пильнувати, і якщо суд визнає, що шляхтич неслухно апеляцію подав, тоді рішення суду [першої інстанції] такий суд затвердити має, а шляхтич той вряду тому, від якого апелюється, повинен буде вини заплатити рубль грошей. Так само це треба розуміти і про тих, хто яке-небудь добро наше, будь то правом до життя або грошовою сумою щось від нас держать, і на такому добрі, як з суми грошей, так і з майна його рухомого, також і з прибутків його, що з того добра йдуть, і нарешті з особи його до останнього стягування чинено бути має; проте де б хто до такого ув'язання вдався, не має понад уставу нашу ніяких прибутків більше з добра нашого брати і в скарбниці нашої про таке своє держання звіт вчинити для того, щоб після смерті того, який держить до життя, такі добра наші вільно, без відкладання суми грошей, що з того, хто держить до життя, стягнута була, до столу нашого повертатися має; а свою суму стягувати має з маетку того, хто держить до життя, де би що йому належало; однак якби від столу нашого заставою добро наше держав, а з тієї суми грошей йому стягнення вчинено, тоді зі скарбниці нашої тому та сума відкладена має бути.

АРТИКУЛ 68

Про міщан і людей наших і про кривди їм від шляхти

Уставуємо, якби хто з княжат, панів, шляхти всякого стану, так і з підданих їхніх вчинили кривду будь-яку міщанам міст наших, де права магдебурзького немає, також і людям маєтків наших, господарських, таким для вчинення правосуддя воеводи, старости і державці наші мають самі або врядники їхні заявити позовом, згідно з артикулом сорок восьмим цього ж розділу, щоб самі собі і підданим своїм правосуддя вчинили. А якби за тим правосуддя не вчинили, тоді на перших роках судових, як на завитому року, під загрозою програвшу справи має з'явитися і підданих своїх, кого звинувачувати будуть, поставити, а суд має як з самим паном, так і з підданими його, від яких би міщанам або людям нашим кривда заподіяна була, як на завитому року правосуддя вчинити, і за законом, в чому б проти міщан і людей наших завинили, кожний збиток, про що достатнім доказом буде доведено, з наві'язкою наказати сплатити, а якщо без причин поважних не з'явиться, тоді з такого через його непокірність, як на завитому року за доказом підданим нашим рішення у скарзі їхній винесене має бути.

АРТИКУЛ 69

Про міщан права магдебурзького

Так уставуємо, якби кому з міщан наших права магдебурзького яка кривда діялася від князів, панів і зем'ян і підданих їхніх, а вони б самі добровільно судитися не хотіли або правосуддя підданим своїм не вчинили, тоді такого кожного міщанин має до суду земського повітового викликати і далі діяти проти нього відповідно до вчинку, закону і Статуту земського.

АРТИКУЛ 70

Про учасників, котрі якої справи домагатися схочуть, що інших своїх учасників на одні роки судові земські, як на рок завитий, викликати мають

Тож, коли йдеться про річ спільну, за яку всі учасники спільно справу вести і її домагатися схочуть, то один учасник [ані] без другого сам того чинити, ані до кривди інших учасників своїх ніякої речі спільної домагатися не може. Проте, якби інші учасники всі спільно якої речі спільної судом домагатися і про неї справу вести не хотіли, тоді той, хто домагатися схоче, має про те за нормами цього Статуту до суду викликати тих учасників своїх на роки судові до суду земського, [в підсудності] якого ті учасники осілостами своїми будуть, як на завитий рок, а неосілих замість позови — листом нагадувальним врядовим викликати, щоб на рок, на який його було викли-

кано, спільно з ними до суду з'явився. А де б на перші роки земські хто з тих учасників за позовою або за листом нагадувальним не з'явився і частини спільного [володіння] домагатися не хотів, тоді вже той учасник, який речі спільної домагатися схоче, сам-один тільки своєї частини домагатися може і без інших учасників. А відповідач повинен вже буде йому самому, хоча б інших учасників при ньому [і] не було, відповідати і судитися. А тим іншим учасникам потім дозволено буде [за] свої частини з того, хто держить [володіння], коли захочуть, через суд домагатися, тільки б давності земської не пропустили, за винятком тільки тих учасників, які, будучи до суду позовами і листами врядовими викликані, перебували б на службі нашій або задля навчання і в лицарських справах в чужих державах, таким, як прийдуть до тутешньої держави, також дозволено буде своїх частин домагатися, тільки б, потім приїхавши до тієї держави, давності земської не пропустили. А проте так розуміти треба тільки про тих, хто є учасником і своєї частки домагається. А брати, близькі і будь-які рідні кожний свого кровного [у справах] про невиділену свою частку сам, без інших, викликати до суду і судитися за неї може, і коли судом частини своєї доб'ється, тоді йому, скільки на його частку припадає, те навечно переходить і виділене має бути.

АРТИКУЛ 71

**Про вимагання за спорідненістю
або за яким іншим правом маєтків, які у різних
повітах лежать**

Хочемо, щоби так було, і уставуємо, що, якби хто з кого хотів вимагати за близькістю або яким іншим правом маєтків, які лежать у різних повітах, а права однакові, чи то за народженням або надбанням, сторона позивача на всі ті маєтки пред'явила, тоді дозволено буде того, хто ті маєтки держить, викликати про всі маєтки до одного, якого захоче, суду повітового, де хоча б один з тих маєтків лежить, і якщо позивач в тому одному повіті [справу про] ті маєтки виграє, тоді вряди інших повітів, в яких ті маєтки лежать, мають і повинні будуть, згідно з листом судовим того повіту і суду, до якого було викликано, позивачеві ув'язання в інші маєтки, які лежать в їхньому повіті, дати і, виконуючи це рішення, згідно з цим Статутом, до останнього ступеня права проти сторони супротивної в тому чинити.

АРТИКУЛ 72

**Хто б, будучи викликаний до суду про маєток,
позивача не визнав би як нащадка тієї особи,
у якої щось відсуджує**

Де би так трапилося, що хто, судячись з ким про маєток, а відповідач, тобто позвана сторона, не визнала б, що позивач є сином або дочкою того

батька і матері тієї, або будь-яким нащадком близьким тієї особи, за спадщину якої позивач судитись буде, тоді вряд має в такій справі з обох сторін листи і інші докази достатні вислухати і якої сторони доказ буде ліпший, слушніший і ясніший, ту сторону [з двома свідками] третьою, з шляхтою йому рівною, чи то з кровними його або, при нестатку кровних, з людьми звичайними, тільки віри гідними, до присяги допустити має; і коли скаржнику [позивачу] присяга призначена буде і він її вчинить, а відповідач не мав би на той маєток якого права від народження або набутого, або за давністю земською отриманого, тоді позивач вже той маєток за слушним доказом отримати має. А ще відповідач за те, що у нього невизнанням своїм його близьким до того, що відсуджував, труднощів завдавав, має заплатити двадцять кіп грошей. А якщо відповідач право яке на той маєток мати буде, тоді і про те право вряд має рішення своє, згідно з законом, там же відразу, на тому року, винести, і якщо до присяги допустять відповідача і вчинить її, тоді після присяги при тому маєтку залишений буде.

А Р Т И К У Л 7 3

**Про те, що, будучи хто з якого маєтку про щось
до суду позваний, не може те, не розсудившись,
іншому відчужувати**

Запобігаючи зволіканню справедливості людської, уставуємо, бо хочемо те надалі мати, що, якби хто з ким справу вести і почав про маєток, про людей, землі, про борги або про інші будь-які речі, кривди і шкоди, які з якого маєтку вдіялися, як від осіб самих панів, так і їхніх слуг і підданих, а той відповідач, будучи позваний до суду і не скінчивши справи, кому іншому той маєток або людей, землі, про що позваний буде, у держання будь-яким способом віддав, тоді позивач, перш за все беручи позви на ім'я того, кого позивати почав, і в тому ж маєтку їх покласти має, з якого раніше почав позивати; а вряд наш позивачеві з того ж маєтку, в якому позви класти почав, стягнення до кінця вчинити має згідно з цим Статутом, а той, хто держить, нічим тому перешкоджати не має, але з того перекупщика свого вимагати має, хто на його користь пенний маєток відчужував. Однак той, хто маєток держати буде, вперто вряд опирався і стягнення вчинити не допустив і боронився від ув'язання, тоді проти такого вряд наш і сторона мають надалі чинити згідно з артикулами про виконання судових рішень, у цьому ж розділі описаними.

А Р Т И К У Л 7 4

Про заруку на річ відсуджену

Теж уставуємо, хто б з ким про що судився, тобто за маєток, людей або землі, і будь-яку ділянку лежачу, тоді має йому у те — ув'язання

з суду надане бути, а з вряду зарука має бути покладена, аби той, хто на суді програв, того не присвоював і ув'язанню не перешкоджав; а якби ув'язання не допустив і сам через себе або через будь-кого від такого ув'язання боронився, чи то рукою або слова мовивши, що ув'язання не допустить, або теж і після ув'язання, як сам, так і теж через приятеля або урядника, слуг і підданих своїх, те присвоїв, тоді в тому за позовом [супротивної сторони] в тому судом винним визнаний, ту заруку, що вряду була покладена, має сплатити позивачу; однак зарука більшою не має бути покладена, тільки відповідно до важливості тієї речі, про що йдеться, а той, кому що присуджене, наперед має держати, і повторно офіційно в те, що було присуджено, і теж із зарукою, у власні люди або землі супротивного, згідно з правом, ув'язаний бути має.

А Р Т И К У Л 7 5

Хто б після присяги про те ж судився, що перед тим на суді програв

Теж уставуємо, якби хто чого від кого судом вимагав і допустив би його до присяги, або теж судом його було б допущено до присяги, і він присягнув, а потім би той, хто на нього скаржився, ту ж річ, яку на суді програв, з нього повторно вимагав, заявляючи, ніби несправедливо присягнув, і те хотів проти того, який присягнув, доводити, тоді таке доведення, згідно з законом, не має бути йому дозволене, але якщо після присяги про ту ж річ судився, яку в суді програв, має чотири тижні в замку нашому сидіти, а збитки сплатити, які сторона належним чином доведе. А де б, нічого такого не говорячи і словами не соромлячи, тільки про річ вже програну повторно судився, тоді сидіти не буде повинен, тільки має вини стороні три рублі грошей, і вряду, до якого викликаний буде, повинен три копи грошей заплатити, а як заплатить ті вини, те рішення судове перше чинним залишити має.

А Р Т И К У Л 7 6

Про свідків, які мають бути у суді прийняті

Уставуємо теж, що у всякій справі в кожному суді свідки мають бути християни, люди добрі, віри гідні, що не перебували під підозрою, до того ж, суд, перш, ніж сторони або свідків до свідоцтва допустити, має їм нагадати і зауважити, щоб пам'ятали про Господа Бога, про справедливість його і про поштивість свою. А в справах важливих кривавих, де йдеться про скарнання на горло, свідки в суді порізно опитані бути мають, але однак у присутності сторін, а де б який свідок з-поміж інших слухних, значних, явних, досконалих, тільки не за доводом яким сторони супротив-

ної, [а] теж через свідків, або листом яким слушним правдивим, або [через свідоцтво] з власних вуст його врядом нашим визнаний був свідком неправдивим, фальшивим, такий свідок має сам бути караний тим, у чому він свідоцтвом своїм неправдивим іншому, ближньому своєму, ушкодити мав. Однак же і такому свідку, якби собі кривду і безправ'я в рішенні судовому вбачав, апеляція вільна залишена бути має до суду головного. А до того ж мають бути допущені до свідоцтва і татари, ті, які на службу нашу військову їздять, як про те в привілеї предка нашого написано було.

Артикул 77

Про докази і спростування доказів

Устауємо, коли суд, вислухавши скарги і відповіді сторін, звелить якій-небудь стороні представити докази або спростування доказів, а та сторона на той час, коли мала доводити або спростовувати докази, не доведе або не спростує докази, така справу свою програє. А проте, якби відразу сторона якого свідка, або й двох, доставити не могла, тоді суд те і до завтра відкласти має, однак він того або тих свідків, яких візьметься доставити назавтра, відразу там у суді на імена назвати повинен, і то вже буде під загрозою програшу справи остаточний рок. А докази і спростування доказів у всякій справі мають бути, по-перше, письмові або свідчення свідків, і то найпевнішими і найгрунтовнішими доказами буде, теж докази і спростування доказів через присягу, кому письмових доказів або свідків не вистачить, теж і через певні знаки, як про кожний доказ такий зокрема нижче написано.

Артикул 78

Хто до свідчення допущений має бути

Устауєм теж, що до свідчення не мають бути допущені ті, хто є судом звинувачені в якомусь злому вчинку, за що на горло буває карано, що там же, перед врядом, той, хто йому це закине, доводити має, а якби не довів, тоді до свідчення допущений буде. До того не мають свідчити слуги і піддані за панів, ані теж проти панів, божевільні, тобто які розуму не мають, також свідками бути не мають один другому ті, яких спільно звинуватять або помічниками їхніми будуть, також і виволанці свідчити не можуть, доки зі звинувачення свого не виправдаються, теж якби хто в якій справі свідчив, що на тому місці, де що сталося, сам був і те бачив або чув, а потім в іншій справі, яка б в іншому місці того ж дня, як і перша, про яку свідчив сталася, від того місця подалі, [і] не схоже було на те, щоб одного дня на обох місцях бути міг, і хотів також свідчити, тоді такий до того [свідчення], ані наперед до жодного свідчення, не має бути допущений.

А Р Т И К У Л 79

Про свідків, що би хто хотів на них сказати

Якби хотіла сторона супротивна до свідків щось мовити і ганьбити їх, тоді має тут же, відразу, перед судом, і перш, ніж їх до свідоцтва допустити або до присяги, до них мовити і проти них доводити і, не припиняючи суду, те закінчити. А де б проти якого свідка що доводив, а не довів, тоді має того свідка там же, в суді, нав'язати згідно зі станом його, і до свідчення буде [такий свідок] допущений, а якщо доведе — тоді той свідок свідком бути не може, а позивач на його місце іншого свідка має ставити, і для ставлення інших свідків має стороні час бути наданий на тих же роках, згідно з віддаленістю місця, де що сталося, або як далеко той свідок знаходиться; а трапиться те наприкінці років або через дальність дороги ставити б його не міг, тоді ставлення свідків таких до других років під загрозою програшу справи відкласти має, але сторона відразу тих свідків у суді на ім'я назвати має, на яких ставлення просити буде, а як не буде можливості через смерть або через які інші слушні законні причини якого названого свідка поставити, тоді на його місце дозволено буде іншого свідка поставити, тільки б віри гідного, що не був під підозрою, а, допустивши свідків до свідоцтва, на них нічого по закону мовити не повинна.

А Р Т И К У Л 80

На своїх свідків у суді ніхто ні про що позивати не може

Уставуємо, хто б у будь-якій справі перед судом взяв свідків, а ті б свідки проти самого посвідчили, тоді він проти тих свідків за законом і свідоцтвом тому позивати і до суду їх притягувати не повинен.

А Р Т И К У Л 81

Свідченням трьох або двох свідків має сторона правоту свою підтвердити, і хто б, теж відклавши докази, допустив сторону до присяги

Теж уставуємо, що сторона, доводячи правоту свою, має підтвердити трьома свідками, людьми, гідними віри і які не були під підозрою, а якби хто трьох свідків не мав, тоді за нестачею третього при двох свідках сам має присягнути і тим справу свою виграти, однак ні про честь, ні про насильство, ні про напад на дімівку, і теж де б не йшлося стороні звинуваченій про скарання на горло, так теж і не про землі, про що особливо на місцях своїх є доводи написані. А хто б, відклавши добровільно докази, свідків трьох сторони своєї супротивної допустив до присяги у будь-якій

справі, тоді та сторона, коли добровільно до присяги вдасться і присягне, має справу свою виграти, а якщо присягнути не схоче, справу свою програє. А хто б, маючи трьох свідків, і над них [після того, як вони присягнуть] сам добровільно до присяги вдаватися не хотів, тоді те йому дозволено буде, і свідоцтвом трьох свідків без присяги справу свою виграє; а коли кому судом присяга призначена буде, або хто до неї добровільно в суді вдасться, тоді вряд для роздумів сторін має присягу на день третій призначити, а там дня третього сторона супротивна, проти якої має присягнути, має роту [текст] тієї присяги від писаря з підписом руки його взявши, ту сторону свою до присяги перед возним і сторонніми двома шляхтичами вести, а возний роту видавати має, а не схоче хто сторону свою супротивну до присяги вести, такий справу свою програє, а той, хто мав присягати, а не був ведений до присяги, вже без присяги ту річ, йому присуджену, отримати має, а час присяги має бути того ж дня третього, до полудня, а місце присяги там же, перед судом, а чинити присягу має кожний згідно зі своїм віросповіданням, якого дотримується.

Артикул 82

Про докази письмові

Можуть теж бути докази письмові, тобто записи на маетки і інші виписи або заяви і свідчення з книг канцелярії нашої, і з книг судових, земських і замкових, і через ceroграфи, з печатками і підписами руки власної, також квитанціями і реєстрами ревізорськими на скасування наданими, і іншими листами і реєстрами заведеними або ув'язченими, як про те ширше нижче на місці своєму є написано.

Артикул 83

Про комісії наші, господарські, в яких справах мають бути призначені

Уставуємо теж, що листи наші комісійні для вчинення правосуддя тільки у тих справах, нижче написаних, мають бути призначені, тобто про кордони між маетками нашими і шляхетськими, коли хто з підданих наших, народу шляхетського будь-якого стану особа, втече до нас, вбачаючи собі кривду в землі своїй від воевод, старост, державців, тивунів і будь-яких врядників з маєтків наших або від підданих наших, тоді ми відразу, без жодного зволікання, на розсуд і розправу таких спорів про ґрунти маємо комісарів наших, трьох осіб, а зосібна, каштеляна або маршалка, і до того підкоморія того повіту, і з ними третього шляхтича, у тому ж повіті осілого, а в якому повіті каштеляна або маршалка не буде, там з підкоморієм двох шляхтичів того ж повіту або кого з врядників наших, тільки мешканців і обивателів цієї держави, Великого князівства Литовського, давати і висилати, а скаржнику

дозволено буде також за листами нашими зі сторони своєї, тільки ж осіб шляхетського роду взяти. Теж мають бути комісії наші призначені при викупі маєтків наших, господарських, також і з духовними, як про те у розділі третьому в артикулі тридцять третьому є описано. А в інших справах, як шляхта, так і всі пани, духовні і світські, мають судитися судом належним.

АРТИКУЛ 84

Про роки сплати штрафів, судом призначених

Теж уставуємо, що кожній сплаті штрафу грошового, по справі прибутку, будь-яким судом призначеного, мають бути роки сплати за рішенням суду визначені, тобто, почавши від найменшої лічби до п'ятдесяти кіп грошей — два тижні, а тій сумі, що буде більше п'ятдесяти грошей або ста кіп грошей — чотири тижні, що більше ста кіп грошей до п'ятисот кіп грошей — тому дванадцять тижнів, а що понад п'ятсот кіп аж до тисячі кіп грошей — тій сумі рок двадцять чотири тижні. А якби хто на ті роки не заплатив, тоді возний, від вряду для ув'язання наданий, за листом вряду-вим ув'язчим, по закінченні [терміну] кожного внеску, або декількох внесків, як того скаржник вимагати буде, має у маєток винного позивача ув'язувати, згідно зі звичаєм цього права посполитого, тільки якби хто листом своїм записав, на який рок заплатити, і не заплатив би, тоді вряд, присудивши тому до сплати ту суму, в записі вказану, має за неї відразу, без призначення років, згідно з записом, стягнення чинити, так само якби відняттям насильним маєток забрав, чи скільки-небудь майна, збіжжя, худоби та інших речей домашніх і таких, щоб речами рухомими названі бути могли, про що би позивач доказ достатній згідно з законом вчинив, тоді, якщо чого з тих речей при передачі маєтку не поверне, тоді і те без призначення років статутових з відповідача стягнуто бути має.

АРТИКУЛ 85

Про полюбовний суд

Уставуємо, якби судді полюбовні за компромісом кому суму яку судом присудили і лист, з тим рішенням згідно, спільно обом сторонам з печатками своїми дали, а одна б яка сторона рішення їхнього додержуватись і те достатнім чином виконати не хотіла, тоді за позволю той лист судовий має стороною тією, яка при тому суді стоятиме, покладений бути і перед судом земським на роках судових. А суд, розглянувши компроміс і той лист судовий, якщо визнає той суд полюбовний за відповідний закону і печатками суддів і обох сторін завірений, має його залишити чинним і стягнення згідно з тим судом вчинити; а де б суд полюбовний виявився таким, що відрізняється від такого [законного] суду, коли обидві сторони до вряду земського позвами викличуть або одна яка сторона супротивну свою сторону викличе, тоді вряд має те розглянути і розсудити, і якої

сторони судді згідно з законом вирішили, того суду рішення чинним залишити, [а] якби обох сторін судді рішенням своїм від закону посполитого або компромісу відхилилися, тоді вряд за тією ж позовою відразу, як на року завитому, чи то в присутності або за відсутністю відповідача, має рішення своє у тій справі, згідно з законом, винести.

АРТИКУЛ 86

Про апеляцію від суду до головних судів

Уставуємо теж, якби кому з підданих наших рішення суду земського або замкового, як самих воевод, старост, так і їхніх врядників судових, або підкоморія, або комісарське, не відповідним закону здавалося, як позивачеві, так і відповідачеві, тоді буде кожний з тих сторін, як позивачеві, так і відповідачеві, дозволено після рішення судового справу перенести (апелювати) до суду головного в тому, що йому судити належить. А однак той, хто апелюватиме, при переносі справи суддям слів дошкульних мовити при перенесенні справи [не повинен], тільки такими словами сказати: «Панове судді, те рішення ваше вважаю я не відповідним закону, апелюю з тим до суду головного». А після апелювання, доки перед судом головним сторони законно не розсудяться, суд стягнення чинити не повинен, а де б в суді якому перед апеляцією присяга якій стороні була призначена, а інша сторона супротивна після рішення апелювала, тоді та присяга має бути затримана до тих пір, поки сторони між собою за апеляцією не розсудяться, а потім на суді головному, якщо рішення врядове ухвалене буде, в той час і присяга там же, в суді головному, виконана бути має; якби так трапилося, щоб та сторона, якій присягу вряд присудить, не діждавши розсуду суду головного, з цього світу пішла, тоді нащадки її, кому б той прибуток за законом належав, якщо захочуть прибуток одержати, повинні будуть апеляцію продовжувати і присягу вчинити, так само це і щодо супротивної сторони в такому випадку розуміти треба, що нащадки їхні справу продовжувати і доводити мають; проте, якби, апеляцію подавши, одна яка сторона померла, тоді та інша сторона, що залишилася, має нащадків її для вислухування вироку позовами нашими земськими до суду головного викликати на рок завитий. А що до суду нашого, господарського належить, у таких справах і апеляція має йти до нас же, Господаря.

АРТИКУЛ 87

Про позови, де б кілька братії або учасників викликали кого до суду, а потім після судового рішення апелювали, а якби один з них до єднання вдався, інші, які не єдналися, можуть апелювати далі

Теж уставуємо, якби кілька учасників, чи то позивачами, чи відповідачами будучи, мали будь з ким справу про будь-яку річ і рішення на їхню

користь або проти них винесене було б, в якому б яка сторона для себе кривду вбачала [і] до суду [головного] апелювала, [а] один з них або два зі стороною [супротивною] об'єдналися без інших учасників, а потім би інша сторона за апеляцією тією вимагала перегляду справи з тими, які не єдналися, а проте інші учасники їхні об'єдналися і апелювати не будуть, тоді така вимога не має бути судом прийнята, але ті, які не єдналися, можуть апеляцію підтримувати і рішення має бути винесене, бо ті, які об'єдналися, частини їхні втратити не могли, окрім того, де б [учасники] які об'єдналися, повноваження, підтверджене врядом, на те їм надане від учасників на той суд і на те єднання мали і на суді те пред'явили.

А Р Т И К У Л 88

У чому суд апеляцію допустити не може

Запобігаючи тому, щоб зволікання правосуддю непотрібне діялося, уставуємо, що від врядів наших апеляція нікому допущена бути не має у тих справах, нижче у цьому артикулі описаних: перше, хто б кому письмово зобов'язався в чому листом своїм записом добровільним і такий запис згідно з цим Статутом визнаний був би чинним, і артикулам, у ньому нижче вказаним, відповідний, а той, хто зобов'язався, не приймаючи рішення, апелювати хотів, зволікання чинячи, тому перенесення справи допускатися не має; друге, де б потерпілому присудили маєток, людей або землю яку, за позволю про відняття і порушення спокійного володіння, тоді сторона звинувачена апелювати у такій справі не повинна; третє, якби хто кого, в суді стоячи, добровільно до доказу або спростування доказу якого допустив, а той би, кого допущено, доказ або спростування доказу вчинив; четверте, якби хто в чому сам добровільно у суді зізнався. Не має вряд також апеляції допускати [у випадку] знищення позв і нез'явлення на рок, але після вирішення головної справи, у якій позвано, крім артикулів, цим Статутом вийнятих, дозволено буде апелювати, включаючи також і те, де б сторони про яку спадщину судилися і спір станеться між ними про невизнання одним одному лінії кривності, у тому суд має розсуд чинити, і якби яка сторона те собі за головну справу брала, тоді й апеляцію має йому допустити до суду головного на рішення своє.

А Р Т И К У Л 89

Про рок завитий і про те, хто б неслухно апелював

Уставуємо, що кожній апеляції від врядів наших має бути рок завитий, тобто кожному воеводству, землі і повіту там, на тому ж місці і в той же час, як є в артикулах суду головного про те конкретно і достатньо вказано. А хто неслухно і проти закону апелюватиме, а суд головний рішення судове підтвердить, тоді той тому, проти якого апелював, має шість кіп

грошей заплатити, а плату, прибутки або речі, які брав на той час і до апеляції тримав, про які у справі йдеться, за доказом достатнім з нав'язкою має скривдженому повернути для того, щоб ніхто, вперто і чужим користуючись, задля зволікання стороні своїй не апелював.

АРТИКУЛ 90

У який термін апеляції від врядів наших бути мають

Уставуємо, якби кому від врядів наших в рішенні судовому кривда вбачалася, такий має того ж часу, із суду не відходячи, відразу після рішення судового у присутності сторони своєї супротивної апелювати до нас, Господаря, або до суду головного у такий спосіб, як вище вказано; і так перед судом нашим, господарським, або головним більше на користь свою нічого брати і додавати не має, тільки те, що було перед судом першим, від якого апелював. А де б хто відразу, того ж часу, як вище вказано, не апелював, такому вже апеляція допущена не має бути і вряду такого про те позивати не може, згідно з артикулом сороковим цього ж розділу.

АРТИКУЛ 91

Про замовчання давності земської про маєток нерухомий і про стягнення, судом призначені

Уставуємо, що [якби] хто давність земську в десять років пропустив, не позивав, ані листами нагадувальними не вносив, такий вже вічно про те мовчати повинен. А якби і не пропустив, і до суду позивав і в термін стояв [перед судом], а справи до кінця не довів, а потім також від вручення листом нагадувальним, або від вручення позови, або і пройшовши через суд, а в утримання маєтком не увійшовши, давність земську в десять років промовчав і не нагадував, такий вже про такий маєток вічно мовчати повинен. Так само, якби хто з когось яку суму грошей судом стягнувши, а після суду і рішення врядового, не отримавши і не домагаючись виконання тієї справи відсудженої, десять [років] мовчав про те, такий також про те вічно мовчати має. Якби теж, одержавши хто рішення врядове на якусь суму грошей, а виконання того за першого вряду, який йому те присудив, не одержав, і давності земської в десять років не пропустив би, у такій справі інший вряд без розгляду того, єдине тільки, оглянувши лист судовий першого вряду, згідно з ним виконання вчинити має.

АРТИКУЛ 92

Про кгвалтівне вибиття із спокійного держання

Теж уставуємо, хто б кого кгвалтівно без суду вибив зі спокійного держання, з двору і з пашні двірної, з міста, з млина, з бояр, з людей і з їхніх

грунтів, чи то у домі шляхетському, у місті або у селі, бійку яку вчинивши або і так, без бійки, відібрав і собі приєднав маєток, людей за правом спорідненим [те] тримаючих, або б у що-небудь хто за правом яким набути офіційно при возному і шляхті в держання увійшов, і те сам особисто або хоча б і через врядника, слуг бояр або підданих своїх вчинив, тоді той скривджений має без затримки ту кривду свою на вряді судовому оповідати і записати, і возним і стороною обвести, і знаки квалту, якщо вони будуть, показати. А потім, не пізніше десяти тижнів від вибиття або відібрання має позвати того пана, який сам або через слуг, підданих своїх, [його] з чогось вибив або відібрав, до вряду замкового на рок завитий за чотири тижні, як від особистого, так і заочного подання позв. А там, перед врядом гродським, коли обидві сторони стануть перед судом, а відповідач те квалтівне відняття і утримання ним того маєтку або людей заперечуватиме і [говоритиме, що] того не знав, тоді той маєток або люди мають бути негайно передані скаржнику у володіння. А квалту, бою, ран або вбивства і теж шкод спричинених, у позві описаних, якщо сторона, яка скаржиться, захоче доводити, те їй вільно буде. І вряд наш за слушним доводом, як про кожний квалт доведення є нижче описане, має вирок проти сторони звинуваченої вчинити згідно з виною і вчинком і порядком цього Статуту. А після судового рішення, стягнення з власного маєтку винуватого чинити до останнього ступеня права, термінів статуткових сплати грошей присуджених не встановлюючи. А якщо прийде до того [вряд] в результаті судового розгляду, то і смертю карати. А якби сторона звинувачена, зізнавшись про держання того маєтку або людей, повідомила про те, що він скаржника з того, про що він скаржиться, квалтовно не вибивав, але те держить за правом яким слушним, і хотів би те яким правом, хоча і письмово довести, тоді все ж таки, тому відповідачеві не варто давати можливість надання доказів, але сторона, яка скаржиться, має до доведення допущена бути. І якщо доведе письмовими доказами або свідченням сусідів околичних будь-якого стану, тільки людей добрих, віри гідних, ні в чому не підозрюваних, семи людей, і присягою своєю спокійне держання своє тим маєтком або людьми, тоді те, з чого [він] був вибитий, суд йому негайно у володіння і до того квалту двадцять кіп грошей присудити має. А за бій, рани, вбивства, якщо такі при цьому квалтівному вибитті стануться, також шкоди при цьому нанесені, вряд при знаках слушних і при повідомленні врядовому за тією ж присягою, яка як на вибиття квалтовне, так на рани і шкоди одночасно вчинена бути має стороною, що скаржиться, судити має, а шкоди з нав'язкою присудити, і стягнення чинити з маєтку винуватого згідно з наукою цього Статуту. А тій противній стороні, яка своє право яке у суді вимагає, вряд вільне доведення свого права на майбутнє у суді належному зберегти має. А хто б, обминувши вряд гродський, хотів про вибиття із спокійного держання, хоча і у тому часі від вибиття в десять тижнів, вище у цьому артикулі згаданих, до вряду земського позвати, те кожному відно буде. А вряд земський тим же звичаєм, як вище вказано, такі справи судити має. А скільки який вряд грод-

ський або земський за такими позовами про вибиття із спокійного держання квалту, нав'язок і шкод присудить, тому терміни сплати, у Статуті описані, не мають бути призначені, але негайно після судового вироку, позивач, як у володіння тим, з чого був вибитий, через возного допущений [має бути], так і стягнення йому за збитки нанесені, з власного маєтку сторони противної вчинені бути мають під заруками на сторону і вряд, як про порядок виконання інших всіх справ відсуджених є описано.

АРТИКУЛ 93

**Про нагадування врядуве стосовно виплати суми грошей,
судом присудженої, раніше, ніж возний поїде
уводити у володіння**

Запобігаючи тому, аби ніхто неслухнянства свого праву посполитому незнанням покривати і виправдовувати не міг, уставуємо, що, коли яка сума грошей яким-небудь вряду нашим присуджена кому з кого буде, за нестанням тієї сторони противної, з якої що присудять, а буде те присудження вчинене у справі такій, у якій цей Статут термінів виплати грошей встановлювати не допускає, тоді вряд наш, видаючи позивачеві, який збитки одержить, лист свій ув'язний до сторони противної, все ж таки має у тому листі своєму час йому для виплати тих грошей присуджених надати, від подання йому або від доставки до маєтку його через возного і двох шляхтичів копії з листа ув'язного в чотири тижні, нагадуючи йому, аби в той термін ті гроші, згідно з вироком їхнім, заплатив. А у тому листі ув'язному зарука має бути встановлена такою великою, якою буде важність справи відсудженої. А якби за чотири тижні тієї суми присудженої не заплатив, тоді за тим же листом ув'язним возний стягнення з маєтку його за те вчинити має згідно з артикулом, нижче описаним. А якби вирок судовий вийшов теж заочно, але на таку суму грошей, якій терміни виплати згідно з правилами цього Статуту будуть встановлені, тоді все ж таки той термін або ті терміни, розмір яких сума присуджена вкаже і у листі ув'язному записані будуть, мають відраховуватися не від вироку судового, але також від подання або доставки до маєтку винуватого копії з листа ув'язного. Якщо ж яка сума грошей за особистої участі сторін або їх довірених осіб присуджена буде, то у тому [для] такого оповіщення і нагадування не буде потреби, але згідно з характером справи і наукою цього Статуту, або негайно після суду стягнення буде зроблене, або від вироку судового терміни статутіві підуть і відраховуватися почнуть. Також, те не тільки про суму грошей, але й в інших рухомих речах, судом до повернення присуджених, розумітися має. А якби хто в терміни, від нас або від вряду нашого згідно з цим Статутом встановлені, грошей присуджених заплатити не хотів, тоді проти такого стягнення вчинене бути має згідно з артикулами, нижче про те постановленими. Так само слід розуміти і про речі, вироком нашим господарським присуджені і до вряду на виконання відіслані.

АРТИКУЛ 94

**Про стягнення суми грошей, судом присудженої,
якби хто її, згідно з рішенням вряду, не
заплатив, і теж про уведення у володіння
маетком присудженим**

Якби хто суми грошей яким-небудь врядом нашим земським або гродським, нехай теж підкоморським або комісарським присудженої, або якби нашим господарським або теж вироком суддів головних для виконання до вряду відіслані, нехай [те] негайно після судового рішення, згідно із записаним у цьому Статуті або в терміни, у ньому вище описані і встановлені, стороні своїй противній не заплатити, тоді возний, від вряду нашого для уведення у володіння стороні, що скаржиться, наданий, має з трьома шляхтичами, віри гідними, для того уведення у володіння до маєтку стороні противної, якій щось присуджено буде, їхати, і сторону, що скаржиться, згідно з листом ув'язчим за суму, їй присуджену, в люди, маєток, ґрунти і іншу маєтність стороні противної, згідно з порядком і наукою, у цьому Статуті про це нижче описаною, увести у володіння і те йому в утримання до виплати суми грошей передати. А якби хто возному уведення у володіння зробити перешкоджав і боронив [робити те] сам або через врядуника, тивуна, слуг бояр і підданих своїх і через кого-небудь іншого, не тільки вчинком яким опір показуючи, але навіть словами виказуючи, що не допускає уведення у володіння, і те б возний із тією стороною, трьома шляхтичами, одностайно перед врядом земським або гродським заявили, тоді такий, що чинив опір вже в заруку, у листі ув'язчому записану, попадає. А вряд той, який ту справу судив або до якого від нас, Господаря, чи від головного суду на виконання відіслано буде, якщо земський, тоді суддя або підсудок, а якщо вряд гродський, тоді воеводи, старости або їхні намісники, підстароста або суддя гродський, маючи при собі возних двох того ж повіту і п'ять шляхтичів, осілих у тому панстві, Великому князівстві, людей добрих, віри гідних і ні в чому не підозрюваних, про яких сторона, що скаржиться, старатися повинна, має на те уведення у володіння їхати, від повідомлення йому [позивачеві] звістки [про це] через того возного, раніше для уведення у володіння посланого, не пізніше ніж за чотири тижні, і там, як за ту суму, судом присуджену, так і за заруку, у листі ув'язчому встановлену, у маєток того, хто чинить опір, увести у володіння і кінець кінцем стягнення з нього, згідно з порядком цього Статуту, вчинити, поводжуючись при тому уведенні у володіння з обома сторонами вірно, правдиво, згідно з присягою своєю, при вступі на посаду вчиненою. А якби після рішення вряду того сам, проти кого рішення вийде, або на кому що присуджено буде, перш, ніж дійде до уведення у володіння, помре, тоді возний або вряд сам без жодного іншого [додаткового] розгляду, але за тим же рішенням, стягнення і уведення у володіння проти дітей, нащадків і родичів його, згідно з порядком цього Статуту, виконувати має. Якби теж той, хто стягнену суму мав одержати, не взявши

платні і раніше уведення у володіння з цього світу піде, тоді дітям, родичам його, кому б та стягнута сума за правом спорідненості або кому чужому по заповіту належала, [тоді] також без [додаткового] розгляду, тільки лист ув'язчий замінивши, стягнення вчинене бути має. А за працю тому врядові самому ув'язчого від копи два гроші той, з кого стягнення чинять, платити має і вряд за той свій прибуток окремо у володіння людьми або землями винуватого вступає і стороні тій, що скаржиться, або кому іншому це передати може. А коли прийде уводити у володіння власним маєтком або людьми, грунтами [тієї] сторони, що скаржиться, спорідненістю або яким іншим правом отриманих, крім такого маєтку який би був квалтовно зі спокійного держання відібраний, про що є наука в окремих артикулах, тоді вряд разом з уведенням у володіння тим маєтком, того ж порядку, вище описаного, дотримуватися має. Проте за працю вряду, ув'язчого вже сам позивач від служби або волоки, заселеної людьми — по два гроші, а від двірної і пустої пашні або волоки — по одному грошу платити буде. А від інших грунтів, які б для пашні не згодилися, нічого платити не буде. А те стягнення вряд у той час, вище встановлений, виконувати має під виною у п'ятдесят кіп грошей позивачеві, про яку вину вряд до тих же суддів головних позваний бути має. А після сплати вини вже те стягнення чинити повинен буде.

Артикул 95

**Про того, хто б вряду якого до уведення у володіння
не допустив після суду цього вряду, а не після
трибунальського**

А якби та сторона, з якої вряд земський або гродський стягнення вчинити захоче у тих справах, в яких сторона, яка програла справу, рішенням судовим прийняла і його не апелювала, тому вряду нашому стягнення вчинити з маєтку свого робити перешкождала і яким-небудь чином сама або через когось іншого [тому] противилася, тоді така за той свій опір у подвійну заруку впадає. А вряд той, якому опір чинився, до нас, Господаря, лист свій відкритий під печаткою своєю і під печатками тих шляхтичів і возних, які при ньому були, з власноручними підписами їхніми, хто з них писати уміє, відіслати і про той опір повідомити нас має. А ми, Господар, де на той час двором нашим будемо, такого настирливого і вряду нашому неслухняного накажемо вигнати з панств наших, а з маєтку того, хто чинить опір через дворянина нашого скривдженому повне стягнення зробити накажемо відразу ж, без всякого зволання, як у речах присуджених, так і в заруках, закладах і винах і в шкодах усіх маємо і повинні будемо. Дворянин такий, при такому стягненні п'ятеро також шляхтичів [як і він сам] і двох возних при собі мати повинен. А за ту вину, що вряду нашому перешкождав уведення у володіння здійснити, як за опір праву посполитому і зверхності нашій господарській, останок маєтності того, хто противився, що залишився у Великому князівстві Литовському після вчинення стягнення на користь позивача, всю

нерухомість від малої до великої, яку вже той, хто чинив опір, вічно втратити повинен буде, до столу нашого господарського взяти і включити маємо.

І вже ми, Господар, ту маєтність роздати правомочні і вільні будемо людям народу шляхетського, нам і державі заслуженим, як власні спадки наші, а тому вигнанцю, не повертаючи її, за винятком того [випадку], коли такий стороні скривдженій всі збитки відшкодував, а до нас, Господаря, про милосердя б звернувся, тоді повернення йому тієї маєтності і зняття з нього вигнання буде у волі і ласці нашої господарській. А якби той же таким впертим був і тому посланцю нашому чинив опір і стягнення провести не допустив або той маєток, уникаючи суду, кому іншому до рук віддав, чого згідно з артикулом сімдесят третім, вище описаним у цьому ж розділі, вчинити не міг, такого, як противника справедливості Божої і зверхності маєстату нашого господарського за позовою від сторони скривдженої перед нами, Господарем, на рок завитий [поставити] і після письмового свідчення того опору і неслухняності його рішенням посланця нашого, шляхти і возних, які при ньому будуть, там, де на той час двором нашим будемо, жодного зволікання не допускаючи, коли позваний [перед судом] стане, смертю його карати накажемо. А якщо [перед судом] не стане, тоді відразу ж, на тому ж року, маємо його наказати з усіх земель панств наших виганяти вічним вигнанням так, щоб вже ніколи в кордони панств наших не повернувся. А порядок весь стягнення стороні, що скаржиться, і приєднання маєтності того, що чинить опір, до столу нашого господарського також zarazom на року, за мандатом припалим, так, як вище описано, через посланця нашого ми, Господар, без жодного зволікання виконати повинні будемо. А ув'язного посланцю нашому стільки ж має бути, як і вряду. Проте, якби рішення вряду проти когось заочно за нестанням або за недопущенням апеляції було прийняте, і те, що судом розглядалося, той суд, і [прийняте] рішення за незаконне вважаючи, той суд уведення у володіння не допустив і вряд про таке рішення незаконне до суду належного трибунальського притягнув, тоді виконання у такій справі має бути затримане, і вряд такого, хто чинив опір як на вигнання до нас, Господаря, відсилати, так і стягнення чинити не має аж до судового розгляду про те у суді головному. І якщо зостанеться той, хто чинив опір, у тому що вряд йому присудив винуватим, тоді і зарукам тим за недопущенням уведення у володіння возним і врядом, вище у цьому Статуті описаним, підлягати має. А суд трибунальський для виконання таких справ і зарук відіслати має згідно з наукою, в трибуналі описаною.

А Р Т И К У Л 96

Про таких, хто б під час судового спору між двома особами, він, третій, уведенню у володіння врядом перешкоджав

Якби хто, маючи у себе маєток, від кого іншого отриманий, після вручення позови від сторони, що скаржиться, а потім, після судового рішення

[про передачу] того маєтку позивачеві або після присудження з того маєтку якоїсь суми грошової, уведенню у володіння возним або врядом нашим перешкоджав, тоді, сторона, що скаржитися, такого на рок завитий, заочно — за шість тижнів, а особисто — за чотири тижні до суду головного позвати має, там, у тому місці, де в якому воеводстві на той час суд головний справи судові розглядати буде. І коли на нього той опір свідченням офіційним, як вище описано, доведе, тоді, уведення у володіння тим маєтком за річ відсуджену допустити, а до того ще й квалти, заруки, які на власні маєтності його без встановлення термінів статutowих накладені і у листі судовому записані, з нав'язкою сам заплатити повинен буде, і стягнення, порядком, вище для самого позивача описаним, вчинено бути має. А це все треба розуміти, якби хто осілий у Великому князівстві Литовському те вчинив. А якби той, хто уведенню у володіння перешкоджав, у Великому князівстві Литовському був неосілим, і уведенню у володіння перешкоджав настирливо, тоді сам відповідач, порядком, вище описаним, у всьому викритий бути має. А про того неосілого противника, одного чи скільки їх буде, як і про самого відповідача, вряд, нам, Господарю, повідомити має, а ми і тих противників разом з самим відповідачем із земель усіх панств наших вигнати наказати маємо.

Артикул 97

**Про виконання уведення у володіння і стягнення з маєтку
в інших повітах, якби нерухомості і іншої маєтності
його у тому повіті, де стягнення призначене,
не вистачило**

Устауємо, що якби у якому повіті з когось така велика сума грошей присуджена була, або якби хто впертістю своєю противився праву посполитому і уведення у володіння не допускаючи, у такі великі заруки попав, за що стягнення згідно з цим Статутом з маєтку і маєтності його у тому повіті, у якому суд був, не вистачило б, а він би ще мав нерухомість в інших повітах, тоді після отримання відомостей про це і оповіщення листом відкритим вряду того повіту, де та річ присуджена, має і повинен буде вряд другого повіту, земський чи гродський, якому з них за цим судом належати буде, тобто, якщо у земстві був суджений, тоді земський, а якщо у гродському суді, тоді гродський, залишок суми, судом присудженої, згідно з наукою цього Статуту, з маєтків винуватого стягнення на користь позивача вчинити, від часу отримання ним такого відісланого листа з того іншого повіту не пізніше, ніж за чотири тижні, під такою ж самою виною, [як] вище в артикулі дев'яносто четвертому цього ж розділу описано. Якби також трапилося стягнення за суму грошей чинити або й уводити у володіння самого, судом присудженого, маєтку, такого, який би переходив людьми або ґрунтами від двору того пана до іншого, прилеглого до нього повіту або і кількох повітів, тоді вряд того повіту першого має для стяг-

нення і остаточне уведення у володіння, ту справу відіслати листом своїм відкритим до суду гродського інших повітів, де такі люди і ґрунти знаходяться. А той в'ярд гродський повинен буде те рішення судове, згідно з листом судовим того першого в'ярду, де починалася та справа, виконати і стягнення вчинити згідно з порядком статутовим, під виною, у інших артикулах в'ярдові про здійснення стягнення описаною.

АРТИКУЛ 98

**Яким рахунком стягнення суми грошей,
судом присудженої, з маєтку нерухомого вчинено
бути має**

Уставуємо, що кожний в'ярд наш судовий за суму грошей присуджену має згідно з порядком цього Статуту, вище вказаним, уведення у володіння здійснювати рахунком, у цьому Статуті нижче описаним, [а саме]: за кожні двадцять кіп грошей — в службу або волоку, людьми осілу, а за десять кіп грошей — у півслужби або у півволоки, людьми осілу, так само і в землю-пустир або волоку пусту — за десять кіп грошей. А де б людей тяглих і пустирів не стало, тоді в бояр панцирних і путних: у панцирного боярина з його землею — за сорок кіп грошей, у путного — за тридцять кіп грошей. А якби і тих не стало, тоді в люди і ґрунти бояр, шляхти, які осілостями своїми до того маєтку, з якого стягнення вчинено буде, належали б, і не мали наданого до цього слушного звільнення від пана свого, згідно з цим Статутом. Разом з тим, хто у володіння такими шляхетськими маєтками буде уведений, не повинен у тієї шляхти маєтків відбирати, тільки має вимагати служби і [виконання] повинностей з тих, які повинні були [виконувати] пану своєму, також рахунком вище і нижче описаним. А морг землі з перегноєм — за копу грошей, поля простого морг — за п'ятдесят грошей, сіножаті морг — п'ятдесят грошей, землі лісної, яка годилася б для пашні, морг — за сорок грошей, бору, лісів, пущ кожний морг — по двадцять грошей. Проте, якби і таких ґрунтів на уведення у володіння за суму присуджену не діставало, тоді і в засіане на ґрунтах двірних житом і яриною уведення у володіння давано бути має, тобто, з кожного моргу перегною рахуючи: жита — по п'ять кіп, а на моргу простого поля — по три копи, а на моргу, яринами засіяного — пшеницею — по шість кіп, ячменем — також по шість кіп, вівсом — по чотири копи, ярицею — по три копи, гречкою — по п'ять кіп, горохом — по шість кіп, просом — по чотири копи, сечевницею — по чотири копи. А інша городина — згідно з рішенням возного і шляхти, яка з ним на тому уведенні у володіння буде. А те має бути оцінене у грошах так, як нижче у цьому Статуті рахунок збіжжю є описаний. А що стосується озер, річок, то в озера уведення у володіння вчинене бути має згідно з відомостями, від сусідів навколишніх отриманими, як багато тонь в якому озері буде, кожную тоню ставлячи за двадцять чотири гроші, стави і млини, сажовки —

згідно з важливістю прибутків, а на річках ез або сежу осетрову — за копу грошей, ез рибний — за дванадцять грошей, гать котцову рибну руську або поліську — за дванадцять грошей, гать в'юнову, також поліську — за шість грошей. А якби і тими речами, вище названими, сума призначена не виконувалася, тоді скотину всякого роду, збіжжя змолочене і не змолочене та інші статки і речі рухомі рахунком цього Статуту подавати має. А якби яким речам рахунок у Статуті не був описаний, тоді також возний зі шляхтою, згідно з рішенням своїм, рахунок і стягнення з тих речей чити мають.

А якби і того всього до тієї суми не діставало, тоді після такого стягнення возний зі шляхтою, строк у чотири тижні встановлюють і після його закінчення мають і у двір, і в будівлі двірні, і в земельну ділянку двору, оцінивши всі будівлі, за що стояти буде, увести у володіння і стороні передати має. А возний той і шляхта, які те стягнення виконувати будуть, той маєток, статок їхній робочий і всяку повинність звичну тих бояр, людей і пожитки описати мають і той реєстр перед врядом засвідчити [мають]. А той, кому такі добра передадуть, нічого більше повинності, у реєстрі описаної, брати не має, під страхом відшкодування всього того, що понад те взяв після викупа такого маєтку і людей стороні противній. А якби і те все ту суму не покривало, тоді на особі самій за браком маєтності стягнення вчинено бути має. Виклик його до вряду гродського [відбувається] таким чином, що та позва має бути возним при костелі у парафії і на торгах пририта і оголошена. А коли стане [перед судом], тоді вряд гродський того повіту після ознайомлення з цією справою від сторони, що скаржиться, і за свідченнями возного і сторони, на [виконання] того стягнення відісланих, мають його до в'язниці посадити. А якщо не стане за дозволом [перед судом], тоді там, де його наздоженуть, має бути спійманий врядом гродським і до в'язниці замкової або двірної посаджений, і у тій в'язниці до тих пір має сидіти, доки поручництво на тому не дасть, тоді вряд стороні, що позиває, винуватого видати має, а вона його у в'язниці держати має до тих пір, доки всю суму присуджену не сплатить. А хто б такого врядовим посланцям взяти не давав, такий за викликом про те до гродського суду на рок завитий, після доведення його вини у тому, сам буде повинен скаржнику те сплатити, що був винен той, кого не дав спіймати.

Артикул 99

Про сплату суми грошей, судом присудженої

Якби хто, маючи за собою суму грошей [борг], судом присуджену, і не хотів би за неї допустити уведення у володіння маєтком своїм, а хотів би її стороні противній у строк сплатити, або при уведенні у володіння маєтком, людьми, ґрунтами хотів би те, у що вводять, викупити, тоді, перш за все, має сторону свою противну листом відкритим вряду земського або гродського через возного і двох шляхтичів сповістити. Коли ж не трапиться

ся особисто копію з того листа подати, то її [копію] у маєтку [має] покласти, за два тижні до того дня, в який хотів би гроші віддати, щоб [сторона] взяти гроші готовою була. А якби хто сам або через кого-небудь іншого, маючи в утриманні маєтки або людей, переданих у володіння, не хотів у той день встановлений грошей присуджених брати, і коли ще уведення у володіння [не відбулося] чи строки, встановлені врядом не підійшли, або теж не хотів би хто грошей присуджених прийняти, знаходячись у маєтку своєму, що офіційно буде підтверджено возним і [противною] стороною, тоді такого той, хто гроші віддає, має позвати, щоб взяв гроші до вряду земського або гродського на рок завитий, на якому той позваний, ніякими причинами, навіть поважними, не відмовляючись, за винятком тільки того, коли б хто був за кордоном у чужих державах на службі нашій і земській, повинен буде стати і гроші свої присуджені прийняти, а те, у володіння чим був уведений, віддати. А якби ще до уведення у володіння не дійшло, тоді йому за віддані гроші дати квитанцію. А якби той позваний сам, і не через кого-небудь іншого, перед судом для отримання грошей не став, тоді суд, до якого буде покликаний, має гроші у себе залишити і за печатками усіх трьох врядуників судових при книгах мають бути заховані, а стороні маєток, людей повернути. А ті гроші повинен буде суд тому, кому були присуджені, відразу ж, як тільки про них нагадає, без зволікання, не пізніше, ніж через тиждень після нагадування, віддати, за умови сплати другої, також великої суми, де б про те з врядом до розгляду судового за неповернення грошей дійшло би. Також, якби хто, за позичені гроші, вступивши у володіння чийось маєтком, і не хотів би в строк, у запису вказаний, грошей прийняти і маєток віддати, про те стороні, що скаржитесь вільно буде такого до суду гродського або земського, до якого захоче, на такий же, як вище описано, рок завитий позвати, а віддавати такі гроші не будь-де, а тільки у врядах наших судових.

А Р Т И К У Л 100

Про відібрання маєтку або людей, ґрунтів після уведення врядом у володіння

А ще теж і те забезпечуємо, що якби хто, уведений у володіння маєтком, людьми і яким-небудь ґрунтом, будь возним, від вряду посланим, або самим врядом, а вже б те, стороні, що позиває в утримання офіційне [раніше було] передане, а потім би він сам, або через врядуника, слуг, бояр, підданих своїх і через кого-небудь іншого те, у володіння чим сторону, що скаржитесь, було введено, кгвалтовно і безправно відібрав, тоді стороні, у тому скривдженій, хоча б уведення у володіння було зроблене врядом земським, але захоче для прудкішого правосуддя до городу [гродського суду] про те такого противного позвати або теж захоче до суду земського позвати, то все те вільно їй буде чинити. А у справі такій, де б уведення у володіння було здійснене городом [гродським судом], то за те до городу

[городського суду] має позвати. А за будь-яким таким викликом, як до земства [земського суду], так і до городу [городського суду] має бути [встановлений] рок завитий. І там, на вряді [у суді], якщо сторона, що скаржиться, доведе законність свого введення у володіння, в яке через возного або через сам вряд увійшла, і [доведе] насильницьке відібрання стороною противною того майна, у володіння яким її було введено, тоді такий супротивник ще подвійно всю велику суму і заклади, за які скаржник був уведений у володіння, тій те стороні своїй, що скаржиться, і до того квалту двадцять кіп грошей йому ж заплатити буде повинен. І за тим всим, введення у володіння і стягнення з маєтку такого супротивного, заразом, після суду без встановлення жодних строків вчинено бути має, згідно з тим порядком і наукою цього Статуту про уведення у володіння, вище описаними.

А Р Т И К У Л 101

Про стягнення вин врядами нашими, у цьому Статуті і у записях добровільних у врядах записаних

Якби хто попав у вину яку, слушно судом доведена, будь-якому вряду нашому земському або городському, як у цьому Статуті, так і в записях добровільних записаною, тоді такі вини мають належати у суді земському усім трьом врядникам земським — судді, підсудку і писарю — у рівних частках. А у городському суді, якби те все не перед самими воеводами або старостами судовими відбувалося, так само, усім трьом врядникам — наміснику або підстарості, судді і теж писарю. Адже кожний вряд наш згідно з доброю повагою і християнською поведінкою прихильнішим має бути до відпущення таких вин, ніж до стягнення їх, особливо [до] сиріт, убогих, [але] не [має] потурати у тому свавільним.

А Р Т И К У Л 102

Про позивання самими панами про кривди їхнім слугам боярам і підданим

Якби чиємусь слугі, боярину, підданому і будь-якого стану челяднику сталася якась кривда від кого-небудь, будь від самої особи стану шляхетського і іншої якої, або від чиїхось слуг, врядників, бояр і підданих, і якби все те сусідським звичаєм, не допускаючи того до нашого господарського вряду, розібратись і заспокоїтись не могло, а дійшло б до листів нагадувальних або і до позв, тоді як листи нагадувальні, так і позви мають бути взяті не під іменем слуг, бояр або людей чиїхось скривджених, але [під] іменем і скаргою самих панів, домагаючись для них правосуддя. Проте під час судового процесу можуть те пани здійснювати через уповноважених своїх, і не сам пан, особливо [там], де не про його власну річ або шкоду йдеться, але ті скривджені слуги, бояри і піддані його, квалти,

кривди і шкоди свої згідно з законом доводити можуть. Проте про квалит тільки людям народу шляхетського присяга дозволена бути має.

А Р Т И К У Л 103

Як писар у написанні справ судових поводитися має

У написанні [справи] писарі і підписки писанини широкої не мають чинити, вписуючи позви і справи, які до того велися у тій справі, але справу достатньо виписати з таких його листів, дати позв і листів вказуючи, [все] те, що буде стосуватися тієї справи, яка судом розглядається, і так мають сторонам видавати, аби обширністю написаного виконання [судового рішення] людям не перешкоджало. Адже повинен все додати, що сторона вимагати буде, чого собі сама сторона або прокуратор її має простежити, даючи думку свою з обох сторін письмово писарю, не пізніше третього дня для пам'яті врядувої, аби узгодив вряд з пам'яттю своєю, що перед ним відбувалося. А якби не дав до третього дня, тоді вряд вже не повинен приймати. А якби сторона потребувала якогось листа, щоб був вписаний до книг для старости і для чого-небудь іншого, або якби хто кому, даючи на вічність яку і на що-небудь записи свої власні згідно з давнім звичаєм, і визнавав би їх перед врядом, тоді писарь, не чинячи широкої передмови, але тільки осіб тих поймаючи, хто кому що записує, а потім лист або запис той слово в слово до книг вписати має.

А Р Т И К У Л 104

Про возного, якого латиною звуть єнерал

Вбачаючи ми, Господар, що у тому є потреба для багатьох потреб і справ людських, уставуємо, що у кожному воеводстві і повіті, у тутешньому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, над іншими один возний поставлений бути має, такий, якого латинською мовою звуть єнералом. А така посада [надається] у тому воеводстві і повіті осілому, уродженцю Великому князівства, письма руського уміючому, за причиною і повідомленням про нього нам, Господарю, від воевод, старост судових і шляхти, обивателів тих повітів, звідкіля той буде. А ми, Господар, листи з канцелярії нашої на такі посади їм давати маємо, які після данини нашої господарської на вряді тому, у якому повіті така особа осілою буде, на перших роках судових земських перед врядом у присутності шляхти присягу на посаду свою [текстом] присягання інших возних чинити має. А після такої присяги вже посаду свою виконувати буде у такий спосіб, тобто такий возний в кожне воеводство і повіт по всій землі цього панства нашого, Великому князівства Литовського, де тільки кому потреба буде, позви носити і посадою своєю возного володіти і розпоряджатися силу мати буде. А у кожній справі сторону шляхту при собі мати має, як про

возних є у цьому Статуті описано. А свідчення такого кожного возного у кожному повіті і у кожному вряді за законне і важливе вважатися бути має. А в землі Жмудській і два таких енерала бути можуть.

АРТИКУЛ 105

Про наклепників

Запобігаючи тому, аби люди злі від наклепів на людей невинних стримані були, уставуємо, якби хто, забувши про страх Божий і сором людський, слова якісь зловмисні наклепницькі до суду доніс і ту справу на того підтримував, а те б на нього перший раз явними доводами і слушними знаками показало, тоді за те стороні тій, яку обмовив, вини повинен буде заплатити шість кіп грошей. А зробить те ж саме удруге або втретє, тоді за кожним разом так само стороні противній платити повинен буде. А якби і четвертий раз те ж саме на того ж від кого-небудь показало, тоді вже такому ніздрі розрізані бути мають, і вже такий потім щоб ніколи до жодного вряду і до справи допущений не був. Але це застосовуватися має тільки до явних наклепників, а не до тих людей, які через убожество, або якусь простоту і невміння своє, чи в якомусь [іншому] випадку, права свого собі не доведуть, ті за наклепників вважатися і покарані бути не можуть.

Розділ П'ЯТИЙ

ПРО ПРАВО НА ПОСАГ І ПРО ВІНО

А Р Т И К У Л І

**Яким чином батько, видаючи дочку свою заміж,
має закріпити і забезпечити запис віна
від зятя**

Теж уставуємо, що кожний обиватель цього панства, будь-якого будучи стану, видаючи дочку свою заміж і даючи за нею посаг або виправу згідно з доброю волею своєю, перш ніж дочку видати, має від зятя взяти запис під печаткою і з підписом руки його, хто писати вміє, і під печатками людей добрих, яким він на третій частці маєтку свого нерухомого той посаг, тобто гроші готівкові, золото, срібло, перли, каміння дорогоцінне, подвійно оцінюючи, а іншу виправу — шати і всякий одяг, і полотна білі, коні, коляски і всі інші речі рухомі — єдиним рахунком без подвоєння оцінюючи, описати має так, як нижче записано. А потім цей запис той же зять на першій сесії земських судів відправуючих, перед судом земським цього повіту, в якому та осілість, на чому віно записане, знаходитися буде, сам особисто заявить і в книги земські записати дати має, і на ту заяву свою, яку має на вряді чинити, повинен буде зять батькові лист свій особливий під заруками дати, а чи погодяться на те обидві сторони, щоб такий лист вінований на вряді гродському, не чекаючи земських сесій, був заявлений, те теж вільно буде. А потім той запис батька, матері або близьких жони його перенести мають до книг земських, і вже таке оформлення має бути у кожній справі держане. Після того мати, брати, стрії та інші близькі при виданні заміж дівки народу шляхетського, оберігати, і перш ніж видати її заміж, оправу від зятя одержати мають. Якби хто листа свого вінованого, чи то перед земським або гродським врядом, згідно з постановою, з приятелями жони своєї на те вчиненого, не заявивши раніше терміну для тієї заяви встановленого, з цього світу пішов, тоді жона його або її приятелі мають тоді якнайшвидше той запис його вінований на вряді земському або гродському заявити і надати, і до книг його записати дати. А потім, коли у тій справі виникає спір, а діти, близькі мужа її не давали б віри тому листу, тоді вона має поставити тих, чії печатки на тому листі вінованому будуть. А теж, якби були ті, хто ставив печатки, живі, має при їхньому свідченні ще й записатися, що то є лист правдивий, їй від мужа даний. А якщо не буде живих, хто печатки ставив, то все ж таки вона присягою своєю того листа підтвердити має. А після такого доводу той запис чинним зостанеться. А якби батько, мати, брат і хто з близьких, видаючи дівку заміж, такої оправи і віна, як вище записано,

від зятя не одержали, така дівка після смерті мужа свого своє внесення втрачає, хоча б і велику суму за собою внесла. Але як шляхтянці, діти або близькі повинні будуть за вінець дати тридцять кіп грошей, і то, якби заміж пішла. А якби заміж іти не хотіла, тоді між дітьми і між близькими у маєтку мужа буде рівну частку маєтку держати аж до смерті своєї.

А якби цього шляхтича маєток тридцяти кіп грошей не коштував, тоді теж згідно з тим, з цього маєтку має їй виділена бути четверта частка, яку буде держати тільки за життя свого, хоча б і за другого мужа піде. А чи захочуть нащадки і з тієї четвертої частки її викупити, тоді така частка вся згідно з цим Статутом через вряд оцінена бути має, а тієї оціненої суми тільки половина, і не більше дано їй буде. А де б яка жона, не маючи від мужа віна записаного, раніше мужа з цього світу пішла, або і після смерті мужа сиділа до смерті своєї на частці маєтку його, згідно з наукою, вище у цьому артикулі описаную, тоді після смерті її діти, близькі її вінця її пошукувати не мають.

А Р Т И К У Л 2

Як має муж жоні записати віно

Теж уставуємо, хто б хотів записати віно жоні своїй, тоді має оцінити всі маєтки свої і третю частку від усіх маєтків своїх, нехай буде з кожного маєтку одного якого або кількох маєтків, третю частку вийнявши і вилучивши, має проти внесення жони своєї, як вище в першому артикулі записано, віно їй записати. І коли буде та жона його на третій частці маєтків мужа віно записане від нього мати, а він би потім помер і дітей після себе залишив, а та жона піде за другого мужа, і якщо діти або близькі захочуть її з тієї третьої частки за життя її вивинувати, тоді мають всю суму грошей, як буде в листі записано, заплатити, і теж той маєток до рук своїх взяти. А якщо ж будуть діти або близькі ждати смерті її, а того маєтку за життя її з рук не захочуть викупити, тоді повинні будуть це внесення її, що в той дім їх внесла, після смерті її заплатити тому, кому вона відпише. А привінка, якого записав батько їхній напроти подвійного внесення, того не повинні платити. А вона теж не має нікому того привінка відписувати, крім тільки вільно буде відписати внесення своє. А якби нікому не відписала, а дітей не мала, або і мала, але б ті діти ще за її життя або і після смерті її, повноліття не досягши або і досягши, а права свого ні на кого не перевівши, померли, тоді має те внесення її повернуто бути в той дім, з якого вийшла. Вільно теж кожному жоні своїй відписати речі свої рухомі так, як і кожному взагалі, тобто золото, срібло, шати, коней їздових та інші речі, крім зброї, стада, челяді двірної і бидла двірної. Проте і те все, тобто зброю, стада, челядь двірну і бидло двірне, і теж збіжжя всіляке так, як і маєтки нерухомі, третю

частку жоні відписати вільно, аби, сидючи на маєтку, мала чим службу нашу господарську і земську з третьої частки маєтку виконувати. А діти або близькі, коли будуть її з тієї третьої частки викуповувати, тоді, прийнявши вона від них віно своє, повинна буде їм ту частку третю, тільки з двором, з будівлями двірними, з боярами, з людьми тяглими і з челяддю двірною віддати. А інші речі, їй записані, як зброя, стадо племінне, бидло двірне і збіжжя, якщо не захоче вона чого з тих речей з доброї волі своєї дітям або близьким за маєтком zostавити, те все при ній zostатися має. А так, згідно з уставою нашою, мають поступати всі піддані наші і в майбутньому. А хто б супротив цій уставі нашій вчинив, і що-небудь незаконне жоні своїй за внесення її, порядком віновним записав, таких записів не хочемо мати законними ми самі і нащадки наші, великі князі литовські. Тому батько, мати, брати або інші родичі, ще не видавши дівки заміж, мають насамперед дивитись, щоб того зятя його третя частка маєтку подвійно стояти могла проти внесення тієї дівки, на чому б їй проти того вінувати мав. А де б третя частка не стояла проти внесення, тоді батько або той, хто її видавати буде, має за ту суму грошей, які б за нею мав, дати купити маєток і за тією дівкою зятю дати, а зять жоні своїй за те, що особисто взяв суму яку, має оправу вчинити на третій частці маєтку свого власного. А того маєтку, якого батько, брат або близький, купивши, за тією дівкою дадуть, мають спільно вживати аж до смерті мужа. А після смерті мужа, вона, як своє власне має держати разом з віном своїм, будучи тим вільна розпоряджатись як власністю своєю. А де б жона раніше мужа свого, не відписавши мужу і нікому іншому такого маєтку, і дітей після себе не zostавивши, з цього світу пішла, тоді той маєток має прийти в той дім, з якого вона вийшла. А якби дітей після себе zostавила, тоді той маєток на дітей її спадає.

Артикул 3

Після смерті батьківської як дівки мають з маєтку отчизного виправовані бути

Уставуємо, якби батько за життя свого видав одну дівку свою заміж, і втім помер, а після себе zostавив ще кілька дівок, тоді і ті дівки, згідно з описом чи тестаментом його, мають бути виправовані, як буде їм відписано, з готівкових грошей, їм zostавлених. А якби суми записаної ані призначеної з готівкових грошей не було, і не міг би брат такої великої суми за них дати, як за першою було дано, тоді, оцінивши четверту частку маєтку свого отчизного, нічого з того маєтку не виключаючи, і тим сестрам своїм виправу рівну всім має дати, скільки їх буде, окрім, якби брат їхній розумів, що четверта частка маєтку отчизного більшої вартості, ніж би їм по рівних долях, більше, як перша сестра винесла, виправи прийшлося, те буде в його волі. А четверту частку при собі zostавити, а сестрам виправи

стільки дати, як батько першій дав. І оцінка тієї четвертої частки маєтку, згідно з важністю земель і прибутків його, а не згідно зі Статутом, якби сторони самі з собою не узгодилися, встановлена бути має через підкоморія, який з собою повинен мати для важності принаймні двох шляхтичів. А якби брат чи стрий суму або виправу речами рухомими від батька їх або матері, з її власності, залишену і відписану, потратили, тоді, згідно з записом, будуть повинні як власний борг їм віддати і заплатити, віддавши або заплативши те, що буде їм від родичів записано, або, згідно з цим Статутом, виправу з маєтку нерухомого вчинивши, вже інших скарбів, маєтності рухомої, після батька їм zostавленої, сестрам своїм давати не повинні, і вони того пошукувати на братів своїх не зможуть. А де би брат маєтки отчизні потратив, разом з четвертою їхньою часткою, сестрам приналежною, і вільно їм буде у того, хто держить свої частки, вимагати.

АРТИКУЛ 4

Про давність промовчування посагу

Устауємо, що який батько за життя свого видасть дочку свою або декілька їх, а після смерті батьківської та б дочка або декілька їх, вважаючи, ніби батько не мав їм посагу дати, і хотіли б посаг з брата або дітей, нащадків його, витребувати, тоді таким дівкам, за життя батьківського виданим, ані їхнім дітям, нащадкам, братам та іншим близьким ніякого посагу і виправи давати не повинні, оскільки батько видав, яку милість і завбачливість про добро дітей своїх мав чинити. Проте, якщо після смерті батьківської брати сестер заміж видавати будуть, а посагу пристойного з суми, батьком записаної і zostавленої, або з четвертої частки маєтку, що на частку її згідно з правом її природженим і наукою цього статуту, вище описаному, належати буде, не віддали, тоді про такий посаг дівкам від їх заміжжя давність має бути до десяти років. А яка б до десяти років про той посаг не згадувала, та вже про те навіки мовчати має. А де б яка, не пропустивши давності, і сама посагу від братів не отримавши, померла, після такої смерті дітям, нащадкам її, вільне право вимоги посагу бабки або матері своєї зостанеться, якби тільки діти, після досягнення повноліття, давності, вище описаної, не пропустили.

АРТИКУЛ 5

Про вдову, яка, виходячи заміж панночкою, після смерті мужа свого вдовою з дітьми дорослими зостанеться

Вдова, яка сидить на вдовиному столці і буде вінованою від мужа свого, а синів має повнолітніх, тоді має осісти тільки на віні своєму, а сини

мають припущені бути до всіх маєтків і скарбів батьківських. А якби була невінована, тоді має бути захищена, як вище є описано в артикулі першому цього розділу.

АРТИКУЛ 6

Про вдову, яка, виходячи заміж панночкою, після смерті мужа свого вдовою безплідною зостанеться

Устауємо, яка вдова, зоставшись після мужа свого безплідною, і буде вінованою від мужа свого, тоді має тільки на віні осісти, а маєтки всі мають до близьких перейти. А якби не була вінованою від мужа свого, тоді має на третій частці маєтку сидіти, доки заміж вийде. І якщо заміж піде, тоді близькі мають їй і вінець заплатити, як є вище описано.

АРТИКУЛ 7

Якби який-небудь осілий чи неосілий оженився в Литві

Теж устауємо, якби який-небудь осілий чи неосілий оженився в Литві, взяв за жоною маєтки, тоді в годину війни і кожної потреби Великого князівства і проти кожного неприятеля цього панства з маєтків жони своєї і з будь-якого маєтку, набутого у тому панстві, повинен буде сам особисто службу земську воєнну служити і заступати, і тим не відмовлятися, що жона йому те не записала. А хто б з таких, яким-небудь чином набувши і маючи маєток у Великому князівстві Литовському і в землях йому належних, а війни земської не служив, як вище описано, тоді він і жона його ті маєтки втрачають навіки, на користь державі.

АРТИКУЛ 8

Про дівок, яка б без волі родичів заміж пішла

Де б яка дівка без волі батьківської і материнської йшла заміж, така втрачає посаг і маєток батьківський і материнський, також і спадок. А якби єдина у батька була, тоді отчизна і материзна до близьких переходять, мимо такої дівки самої і теж мимо дітей, нащадків її. А де б трапилось, що батько, дочки своєї маєтків її материнських, або мати, маєтків дочки своєї отчизних, в опіці своїй маючи, віддати не хотіли, тоді така дочка, згідно з артикулом дев'ятим цього розділу, поводитися має.

АРТИКУЛ 9

Про дівок, які після смерті родичів своїх без волі братів або стріїв заміж підуть

Уставуємо, якби дівка зосталася без батька і матері, і після їхньої смерті, не дорісши літ своїх, або теж і дорісши, пішла заміж без волі братів чи стріїв, і коли не буде мати братів рідних чи стріїв, також близьких своїх чи опікунів, правом описаних або встановлених, така втрачає посаг і маєток свій отчизний і материнський, і спадковий, які б і потім до неї перейти мали. А якби вона мала літа свої, а брати або стрії її, зволікаючи, не хотіли б її заміж видати, тоді свавільно не має ні за кого йти, а про те має дати знати до вряду через кровних або теж і через сусідів, або через кого-небудь. А вряд, зібравши про те певні відомості, що ці близькі, в опіці яких є, заміж її видати не хочуть, має їй дозволити заміж піти, але за шляхтича, а не за простого стану чоловіка. А вона, якщо з волі вряду або близьких заміж піде за шляхтича, тоді така маєтку не має втрачати. Проте літа дівка має мати відповідні — тринадцять літ. А той, хто її візьме, вільно буде йому разом з нею вимагати маєтності жони своєї. Брати теж або стрії і будь-які близькі, маючи сестер в опіці своїй, доки їх заміж видадуть, мають їх шанобливо у всьому оберігати, держачи при них жінку стару статечну. А якби шанобливо оберігати не хотіли, тоді такі дівки можуть на частці своїй, з якої їм виправа бути має, самі сидіти і під рукою опікуна, від вряду їм наданого, до того часу, доки заміж підуть. А йдучи заміж, виправа їм з того дана бути має, згідно зі статутом, як вище описано.

АРТИКУЛ 10

Хто б із двома або трьома жонами дітей мав

Уставуємо, якби яка вдова заміж пішла і дітей в першій жоні мужа знайшла, а з тим мужем других дітей набула, тоді після смерті мужа її з усіма дітьми того мужа свого в майні мужа нерухомому рівну частку має мати. А якби дітей з тим мужем не мала, тоді також з дітьми мужа свого від першої жоні рівну частку в майні нерухомому буде мати до смерті своєї, якби заміж не йшла. А якби заміж пішла, тоді ту рівну частку майна має дітям залишити. А ті діти вінця їй не повинні будувати дати, єдине, якби така вдова скарбу і якої-небудь маєтності своєї рухомої, йдучи заміж, принесла, те їй, а після смерті її — дітям або близьким її належати буде. А якби теж муж що такої жоні своїй, взятій вдовою, з доброї волі своєї записав, при тому вона залишившись, вже понад тієї частки рівної, про яку вище написано, від дітей мужа свого домагатися не повинна.

АРТИКУЛ ІІ

**Про вдову, яка зостанеться з дітьми, літ не дорослими,
і про дітей, без опікунів опісля померлих**

Уставуємо, яка б вдова zostалася після мужа свого з дітьми малими, неповнолітніми, а муж би опіку дітей і маєтків їй, жоні своїй, записав, тоді вона, згідно з тестаментом і описом мужа свого, буде тією опікою володіти, всім слушно радячи і управляючи, щоб було без шкоди дітям і втрати і знищення маєтків їхніх. Але де б така біла голова у тій опіці, їй від мужа довіреній, недбало себе поводила і дітям маєтки і скарби розтринькувала, тоді стрій, а не буде стрій, і інші близькі тих дітей, мають її в тому позвами притягнути на рок певний завитий до уряду судового земського. І якщо доведуть того, що розтринькує, має опіку, маєток і дітей віддати кровним, а сама зостатися на оправі своїй. А якщо не буде оправі, тоді мають її виділити рівну частку між дітьми, яку буде держати і її вживати згідно з тим, як про таких невінованих жон вище у цьому розділі є описано.

Але ж збитки від неї для маєтків не можна інакше показати, єдине, якби безбожними податками, штрафами, сребшизнами людей в тих маєтках обтяжувала, стодоли і інші статки домашні нерозумно розтрачувала, і нічого в дім дітям не прибавляла. А де б стрій і інших кровних не було, тоді суд земський того повіту, при отриманні відомостей про них, має таку розтратну вдову позвати перед собою на роки судові від імені дітей на рок завитий. А там, де розтрата така виявиться, мають опіку ту від неї забрати. А на те місце вряд судовий земський має опікуна, у тому повіті добре осілого, там же, на тих роках, встановити і в декрет свій поіменно вписати, а дітей, майно і всі скарби йому, офіційно все описавши і до книг занісши, передати, які опікун має всі в цілості до повноліття дітей держати і так зберігати, як в артикулі четвертому розділу шостого описано є. А тоді, коли ту розтрату за нею побачать, що б вона з майна дітей розтратила, тоді буде ту всю шкоду дітям своїм платити з віна або з власного майна свого. А де би батько з цього світу пішов, дітей своїх і майна, їм належного, нікому в опіку не доручивши і не відписавши, тоді опіка дітей таких, неповнолітніх, і майна їхнього належати буде стріям або і іншим близьким. Проте для ліпшого і належного виховання діти малі від матері своєї до опікунів брані бути не мають, але мають зостатися при матері: дівка — до заміжжя, а мужчина — до літ таких, за яких вже для науки до школи віддавати можна, тобто, до семи років. А опікуни таким дітям, доки при матері будуть, утримання і виховання слушне згідно з можливостями майна дітей і визначення врядового на одяг і харчування на кожний рік повинні будуть давати до рук матері їхньої. Але мати [їхня] дівок своїх без ради і відома опікунів їхніх в заміжжя змовляти і віддавати не повинна.

АРТИКУЛ 12

**Про вдів, яка б за простого чоловіка, не шляхтича,
заміж пішла**

Уставуємо, яка вдова, будучи стану шляхетського, маючи маетки отчизні або материнські, пішла заміж без відома ради і дозволу приятелів своїх кровних за простого стану чоловіка, не шляхтича, така від всіх маетків своїх, як отчизних, так і материнських, і спадкових назавжди відпадає. Але ті маетки мають перейти до дітей першого мужа, або, якби дітей не було, тоді на близьких; діти або близькі будуть повинні такій вдові за ті маетки її відкласти суму грошей, не за оцінкою статутною, але по половині, тобто, за кожну службу людей — десять кіп грошей, за землею пустирну — п'ять кіп грошей, інші землі — по половині суми, як у цьому статуті про те ширше написано. А віно відписане все тратить, і не повинні будуть діти і близькі такої віна відкладати.

АРТИКУЛ 13

**Про вдову, яка хотіла би після смерті мужа свого
за другого мужа піти**

Хочемо мати, аби одруження святе в поштивості було збережене, і для захисту [прав] плоду, аби кожна вдова шляхтянка після смерті мужа свого шість місяців за другого мужа не сміла піти. А яка раніше піде, тоді віно своє, від мужа свого записане, втрачає. А якби віна відписаного не мала, тоді дітям першого мужа свого, а якщо не буде дітей, то кровним, близьким його повинна буде, коли на неї те за позволю в суді земському доведуть, штрафу заплатити дванадцять рублів грошей.

АРТИКУЛ 14

**Про спадки, які порівну на сина і на дочок приходять,
і про внесення матері, якби нікому не відписала**

Теж уставуємо, що всяка маетність материнська без розпорядження і заповіту слушного померлої, як майна нерухомого, так і рухомого, тобто грошей готівкових, золота, срібла, перлів, каміння дорогоцінного, шат і вбрання всякого, олова, міді, коней, возів, килимів, опон і інших всяких статків і домашнього посуду, також і внесення матиного, яке нікому не було б відписане, те все має йти в рівних частках між усіма дітьми, як синами, так і дочками. Проте спадки отчизні майна нерухомого, скарбів і маетності рухомої — тільки на синів і на близьких по мечу буде приходити так, як і в іншому місці ширше про це написано, особливо, де б через батька записом або тестаментом розподілено і розписано не було.

АРТИКУЛ 15

**Про зрівняння внесення різних жон перед поділом
маєтків дітям**

Теж уставуємо, якби один шляхтич мав декілька жон, а ті жони мали б рівні внесення свої в сумах грошових і, не відписавши мужу внесення свого, померли, тоді сини, скільки їх буде від цих жон, всі маєтки отчизні мають між собою на рівні частки поділити. А якби якої жони внесення більшим було, ніж інших жон, тоді будуть повинні діти інших жон, насамперед, перед поділом маєтків своїх вирівняти те більше внесення матері братів своїх, і що більше суми того внесення тієї жони над внесенням інших жон перевищувати буде, той надлишок сини інших жон тим братам своїм, матері яких внесення більшим було, рівним рахунком з часток своїх повинні будуть заплатити, пускаючи теж і рахуючи той надлишок порівну і на частку тих братів своїх, яким те по матері їхній приходитьсь. Тоді ж маєтки отчизні на рівні частки мають між собою поділити.

АРТИКУЛ 16

Якби яка вдова заміж пішла

Уставуємо теж, якби яка вдова заміж пішла, а до цього, будучи за першим мужем своїм, віно, оформлене від мужа свого мала, тоді вже від другого мужа не має віна записаного мати. Але, якби той другий муж її помер і дітей після себе оставив, тоді вона між дітьми своїми рівну частку в маєтку взяти має і на тому до смерті мешкати має. А якби одне дитя зосталося, тоді від того дитяти або від ближніх має на вдовиному столці тільки на третій частці зостатися, а після смерті і та третя частка має відійти до близьких. Проте, сидючи на вдовиному столці, не має того маєтку втратити, але у всьому чинити згідно з тим, як вище про те написано. Але ж ту вільність мужу зберігаємо, що вільно йому буде і такий жоні своїй, вдові взятій, якщо захоче, маєтності свої нерухомі і рухомі записати. А якій жоні від нерухомого майна мужа що відписане буде, така вже від дітей, ані від близьких частки, вище згадуваної, у майні мужа домагатися не повинна.

АРТИКУЛ 17

**Про маєток, на якому муж жоні оправу
вчинить**

Теж уставуємо, що коли хто-небудь відпише оправу жоні своїй на якомусь маєтку своєму, той того маєтку свого нікому іншому ніяким правом відчужувати не може, хоча б і письмову згоду від жони мав і показу-

вав, без особистої перед врядом заяви її. А і вряд теж на такому вінованому маєтку нікому стягнення ніякого за злочин і вину мужа її чинити не має, окрім добровільного і особистого самої пані вінованої дозволу перед врядом. І до того ж, де б за злочин який жони, з маєтку її вінованого вчинений, що на ній самій за невчинення за неї мужем правосуддя за правом сказано, тоді те з того ж маєтку її вінованого стягнуто бути має.

А Р Т И К У Л 18

Про кривди, які діються від мужа з маєтку, вінованого жоні

Якби муж, записавши який маєток жоні своїй у віні за внесення її аж до смерті своєї, а сам би з того маєтку кому які кривди чинив, тоді в таких справах позви мають бути покладені на той же маєток, з якого кривди діються. І муж такий повинен буде за тими позвами перед судом становитися. А жона, хоча б і позов з такого маєтку відхилила, і право своє віноване слушно доказала, вряд за тією позвою на мужа її згідно з правом рішення виносити буде. А відправа за те, з іншої осілости його, якщо яку у тому ж, або хоча б і в іншому повіті мати буде, вчинена бути має згідно з наукою цього статуту, вище для відправ описаною. А якщо не буде більше маєтків мати зверх того, жоні вінованого, тоді і на маєтності його рухомі, якщо такі вряду надасть, а за нестачею маєтності і з самої особи відправа вчинена буде.

А Р Т И К У Л 19

Про бездітну жону

Якби яка жона, будучи замужем, бездітною померла, або, хоча б і дитину мала, а та би дитина раніше її смерті або і після смерті її, не досягши повноліття, з цього світу пішла, а вона б, маючи певне внесення за виправу від батьків своїх, а того внесення нікому б не відписала, таке внесення саме, без привінку, в той же дім, з якого вийшла, повернутися має батькам її, які її заміж видавали. А не буде батьків, тоді братам рідним. А яка б жона, бездітною померши, або і дітей маючи, але живих їх після себе не зоставивши, або би теж та її дитина після її смерті, повноліття не досягши, померла, а вона мала б внесення і виправу певну від братів з четвертої частки, а нікому б того не відписала, а ще якби сестра її була б не випосажена і заміж не видана, тоді таке внесення її не на братів, а на сестру, заміж не видану, приходити буде. Проте, якби те внесення сестри своєї брати собі взяти хотіли, тоді замість нього сестрі невиданій з усієї четвертої частки, чого коштувати буде посаг, виправу дати повинні, оскільки четверта частка, згідно з давнім правом, особливо для виправи дівок заміж, відкладена без всякої різниці того, було їх більше чи тільки одна. А якби

батько декілька дочок за свого життя видав, а ще якби одна або декілька їх невиданих зосталося б, тоді той таким також не з усієї четвертої частки, але згідно з їх правом і кількістю, з частки тієї четвертої виправу дати має. А якби сестер, не виданих заміж, не було, тоді те внесення бездітної сестри має перейти на братів і на їхніх дітей, нащадків. А де би братів та їхніх нащадків не було, тоді той спадок внесення сестри бездітної померлої на сестер інших, хоча і виправованих, і на їхніх дітей, нащадків перейде.

Артикул 20

Про розлучення подружжі перед судом духовним

Теж уставуємо, що розлучення подружжі, кому б до того спору і конфлікту прийти довелося, мають відбуватися, згідно з правом християнським, будь-яким особам не де інде, тільки перед судом духовним їх віросповідання. І якщо муж зостанеться винен за рішенням суду духовного, тоді жона зостанеться на оправі, від нього відписаній, як вище про те є постановлено. А якби жону винною визнали, тоді внесення і оправу свою втрачає. Але ж, якби було розлучення за слушним доводом через спорідненість, що в шлюб вступили, не знаючи про спорідненість, або через інші причини, які б перед судом духовним надали, тільки б слушне розлучення мало бути, тоді при розлученні привінок при мужу, а внесення при жоні зостатися має. Але для розгляду судового між такими розлученими щодо віна має суд духовний, встановивши вірно і правдиво причину розлучення, відіслати їх до суду належного світського у тому повіті, де той маєток вінований знаходиться буде. А суд світський рішення своє про те між ними, згідно з наукою цього Статуту, виносить, а потім і відправу, згідно з правом, вчинити буде повинен.

Артикул 21

Про одруження людей убогих

Якби трапилось, що убогий будь-якого стану, не маючи жодної маєтності своєї, взяв би жону, за якою також би нічого не взяв, а потім би обоє разом з Божою поміччю заробили або заслужили маєтність добру, а муж би помер, не розпорядившись маєтністю за записом або тестаментом, тоді жоні його з усієї маєтності, після нього зоставленої, має бути виділена третя частка, а дітям власним, яких би з мужем мала, дві частки. А якби дітей не було, тоді при всій маєтності жона зостатися має. А якби жона та потім без потомства померла і нікому того не відписала, тоді після її смерті та маєтність має спадати — половина на рідних того мужа першого, а половина — на її рідних. Таке теж має застосовуватися і про таку жону, яка б раніше мужа померла; тоді після її смерті маєтність на мужа і дітей її перейде і потім далі на близьких, згідно з цим артикулом.

АРТИКУЛ 22

Аби ніхто споріднених собі по крові до подружнього життя не брав

Уставуємо, бажаючи те мати, аби піддані наші за правами Божими і християнськими жили у подружньому житті святому, а тому, щоб ніхто не посмів зі спорідненими собі по крові одружуватися, доки не мине четверте покоління по собі, що йдеться як від батька, так і від матері, а народжених до того переліку не лічити. Також, щоб не одружувались на жонах братів своїх, не тільки рідних, але і двоюрідних, також жон стріїв, вуїв своїх, доки не минуло б трьох поколінь по собі, до низу спадаючих, не враховуючи у тому переліку народжених. А де б хто взяв свідомо, навмисно жону, по крові собі споріднену, як по батькові, так і по матері, або невістку, дядину, всупереч забороні і закону вище описаному, такий кожний, будучи про те позваний до вряду нашого земського, за слушним доводом, маєтності своєї нерухомої, а де б нерухомої не було, тоді рухомої половину на державу і на нас, Господаря, втрачає, до столу нашого цього панства Великого князівства Литовського. Також і жона та, якби, знаючи про спорідненість, заміж ішла, внесення своє втрачає. А якби мала свої власні маєтки, тоді і вона половину своїх маєтків також на державу, до столу нашого втрачає. А таке подружжя має бути розлучене. А на другій половині маєтків своїх мають zostатися тільки до смерті своєї, а після смерті їхньої ті діти, які б в такому шлюбі, рідними по крові укладеному, народжені були, не тільки до маєтків тих нічого мати не будуть, але й самі за бенкартів розумітися бути мають. Єдине, що ті маєтки після смерті таких осіб спадуть на рідних кожного з них згідно з лінією народження. А понад те, такий мужчина до жодних посад допущений бути не має. А де б трапилося, що хтось мав би з першою жоною дітей, не супротив цього права взяту, або онуків, і взяв би іншу жону, по крові споріднену, такий zarazом за викликом до вряду земського і показаннями того слушними, жону ту має відпустити і втрачає право розпорядження маєтками і майном своїм. А сини або внуки, або кому би те після смерті його мало дістатися, zarazом за його життя мають до своїх рук те добро взяти. А жони такий маєток також мають до рук своїх взяти або діти її, якби мала з першим мужем набутих, або, де б дітей не було, інші родичі. А самих мають утримувати до смерті їхньої, даючи їм одяг і харчі пристойні, згідно зі станом і можливостями маєтку. А якби той дітей народив з тією спорідненою, не за законних мають вважатися, а за бенкартів. Якби ті особи, будучи ріднею, були одружені, стверджували, що те сталося за їхньої необізнаності про те споріднення, тоді такі повинні будуть кожний з них, з двома приятелями, собі рівними, присягнути про те, що в те подружжя життя вступили, не відаючи про споріднення між собою. А після такої присяги, як маєтків і маєтностей своїх втрачати не будуть, так і діти, у тому подружньому житті народжені, за дітей законнароджених вважатися будуть і від маєтків

після смерті таких родичів віддалені не будуть. Але саме те подружжя розлучене буде, і те, якщо їм, після тієї такої розлуки вільно буде до іншого шлюбу вступати, рішенням права духовного між ними встановлене буде. Також, якби з'ясувалося після позивання до суду гродського, що хтось, жону свою вінчальну, живу маючи, іншу взяв, той нічим іншим, як тільки смертю має бути покараний. А також і жона така, якби, відаючи про іншу жону його живу, заміж за нього пішла, такому ж покаранню підлягає.

Розділ ШОСТИЙ

ПРО ОПІКУ

АРТИКУЛ 1

Про літа дітей неповнолітніх

Устауємо, аби після смерті батьків дітям неповнолітнім шкоди і руйнації маєтності їхньої рухомої, так і нерухомої не було, з цієї причини такі діти неповнолітні мають бути під рукою і наглядом опікунів, батьками призначених або рідних, або теж наданих до повноліття. А літ мужчина повинен мати для повноліття — вісімнадцять, а дівка — тринадцять літ.

АРТИКУЛ 2

Про опіку батьківську маєтками і маєтністю рухомою дітей всіх, їм після матері їх належною, і про власне набуття синів

Теж устауємо, якби батько після смерті жони своєї мав дітей, неповнолітніх, які мали б маєтки материнські або їм відписані, тоді батько як дітьми самими, так і таким маєтком їх материнським і будь-яким їх власним, також маєтністю рухомою, після матері їх zostавленою, так само і такими маєтками і маєтністю рухомою, яких би батько після смерті жони своєї правом дітей своїх добивався, всім тим опікатися має до їх повноліття. А коли досягнуть повноліття, має їм ті маєтки з опіки своєї в цілості передати і маєтність рухому в цілості віддати, а рахунків ніяких з опіки своєї чинити їм не повинен. Крім того, під час опіки своєї не має права нічого з цих маєтків в руки чужі ані назавжди, ані через заставу передавати. А якби і передав, тоді те дітям шкодити не має, але можуть те у того, хто держить, витребувати, тільки б давності земської, вийшовши з опіки, не пропустили. А де б син який, набувши якимось чином собі маєток, або яку-небудь нерухомість до того маєтку, нерухомість дав би і доручив держати батькові своєму, тоді і такого маєтку батько нікому ніяким правом назовсім, ні сумою грошей заставити не може, і брати його інші в розподіл між собою того пускати не зможуть. А якби кому батько такий маєток і передав, все-таки тому сину або його дітям і нащадкам вільно буде своєї власності у того, хто держить, вимагати. А той, кому такі маєтки материнські і якимось чином дітям належні або через якого самого сина набуті, від батька були б упущені, гроші свої має вимагати від батька такого, а після смерті його — з власного маєтку такого батька. А про такий маєток, самим сином набутий і матері в держання переданий, те ж саме право, вище описане, і проти матері, як і проти батька,

розумітися має. Якби теж якого сина, його власного набуття готівкові гроші або які-небудь речі, батькові на збереження дані і довірені, батько за життя свого на свої потреби витратив, а потім сам помер і кілька б синів залишив, тоді, якщо розподіл рівний в маєтку батьківському між синами буде, мають, насамперед, цей борг батька свого всі сини і з тим разом братом своїм, чії речі будуть, між собою на рівні частки поділити, і так кожний, з частки своєї цей борг братові своєму відклавши, також повинні маєтки батьківські порівну поділити. Так само і з речами, сином матері довіреними, при розподілі внесення її, або маєтків материнських, розумітися має. А де би батько або мати кілька дітей в опіці своїй мали, а один з них досяг би повноліття, тоді вони тільки його частку з рівного розподілу передають, а інших неповнолітніх дітей з їх частками в опіці своїй повинні мати до повноліття кожного з них.

АРТИКУЛ 3

Які опікунами бути мають

Насамперед, ті опікунами можуть бути, кого батько у тестаменті дітям своїм записав би. А якби не записав, тоді брат старший, повнолітній, має молодшими братами і сестрами опікатися. А якщо не буде брата повнолітнього старшого, а тільки стрий по мечу, також один з них, старший, має опікуном бути. А якби стріїв рідних не було, тільки близькі також по мечу, який з них старший, до опіки має бути допущений. А де б опікунів по мечу рідних не було нікого, тільки по матері вуї, також і інші родичі мають бути опікунами. А якщо не буде і по куделі рідних, особливо чоловічої статі, тоді можуть бути опікунами і білі голови по мечу, також старші, тим дітям найближчі. А якщо по мечу і білих голів близьких не буде, тоді і по куделі рідні білі голови, теж старші, опікати-ся можуть. Адже ті, які були би за мужами і до того господарство своє добре мали, а мужів би теж мали людей добрих, порядних, побожних і осілих, і які теж разом з жоною своєю хотіли б за ту опіку взятись, і за браком маєтності жони, себе і маєтки свої власні надали, про те письмово і заявою своєю на вряду погодилися і зобов'язалися, що де яка шкода дітям за їхньої опіки сталася, тоді діти, досягши повноліття, не тільки з маєтків жони, але і з його власних вимагати того по праву мають. А якби теж білих голів рідних не стало, тоді, згідно з артикулом одинадцятим розділу п'ятого, дотримано бути має, і не чужоземці, але уродженці цього панства, Великого князівства Литовського, люди добрі, побожні, не марнотратці і заможні, у тому ж повіті, де опіка встановлюється, мають бути. І кожний опікун, хоча б і рідний, також заможний має бути, окрім тих опікунів, яких батько тестаментом призначить. А якби і той опікун, батьком призначений або від суду земського приданий, погано з тією опікою справлявся, зі шкодою для дітей, тоді суд земський з притягненням того опікуна, згідно з цим статутом і артикулом, вище названим, на рок зави-

тий і за слушним доводом і встановленням такої втрати цього опікуна, має ту опіку, від того опікуна відсудивши, кому іншому згідно з правом, тільки порядному і заможному, ту опіку передати, і яка шкода від того першого опікуна у цьому маєтку дітям сталася б, те все з цього опікуна згідно з правом присуджено і стягнуто бути має. А якби маєтки дітей у різних повітах були, тоді той вряд судовий, в якому повіті найголовніший маєток тих дітей буде, має опікуна призначити, а той опікун сам один при найголовнішому маєтку і інші всі маєтки, хоча і в різних повітах будуть, з одного держати і ними опікатися має. Теж опікун має бути не вельми старих років, таким, який би собою добре володів, і домом своїм розторпно, обачливо управляв. А особи духовні опікунами бути не повинні, окрім тих, які маєтки свої у тому повіті мали б, батьківські, материнські і будь-яким іншим чином набуті, а не костельні.

А Р Т И К У Л 4

Наука опікунам, як мають опіку на себе брати

Уставуємо, що кожний опікун, приймаючи на себе опіку, насамперед має перед возним, від вряду на те приданим, в якому повіті який маєток лежати буде, і перед двома шляхтичами, тих дітей свояками, родичами, а якщо не буде родичів, або якби їхній опікун звести до того не міг, тоді хоча і не зі свояками, тільки людьми добрими, віри гідними, в тому повіті осілими, сусідами близькими описати детально маєтки, людей і всю маєтність дітей, як нерухому, так і рухому, і той реєстр за печаткою возного і шляхти, які при тому були, і за присутності того возного і шляхти має занести до книг земських і собі того випису з книг взяти. А потім опікун, взявши дітей, має їх у доброму, поштивому вихованні і науках тримати, і в достатку, згідно з можливостями маєтку і згідно з найбільшими стараннями своїми, як йому самому поштивість мила, зберігати, і маєтність їхню, як нерухому, так і рухому, в цілості мати, і з чого б за довгим збереженням дітям шкода бути мала, ті речі на гроші має обертати і все до прибутку дітей спрямовувати. А коли старший син до розумних і дорослих літ прийде, опікуни повинні будуть ті всі маєтності дітей, як нерухомі, так і рухомі, і всякі прибутки з маєтків і дань грошову, і медом, і інші всякі, які коли-небудь за весь час опіки своєї зберуть, йому віддати мають, і звіт повний вчинивши перед врядом земським або гродським, де той, хто з опіки захоче вийти, з усього усправедивитися. А за працю свою опікуни з усіх плат, доходів, дані медової і з пашні двірної, і всяких інших прибутків, які будь-коли існували, мають собі брати десяту частку, з чого звіт чинити не будуть повинні. А з тих дев'яти часток прибутків, як на виховання і на науку дітям, на суд, на службу земську военну, на слуг двірних і челядь домову витрачати і звіт повний чинити має, і правом маєтки від кривд боронити. А з яким житом і всяким збіжжям, складеним і засіяним в опіку візьмуть, з тим всім опіку здати мають. Теж среббизн ані

штрафів собі опікун брати, ані ставів спускати не повинен, тільки рибу зі ставу для потреб і харчування свого може ловити.

А який би опікун, як тестаментом zostавлений, так і з родичів, або теж врядом призначений, не поступав би згідно з цією наукою, неофіційно, без возного для того призначеного, і без сторони, не описавши наперед всіх маєтностей дітей, як нерухомих, так і рухомих, в опіку увійшов і шкоди дітям опікою своєю завдав, проти такого діти, досягши повноліття, ближче будуть до доказів, що потім цим дітям після досягнення повноліття по праву з опікуна присуджено і стягнуто бути має. А якби такий опікун, що опікою своєю нашкодив, помер, тоді та шкода з маєтку його присуджена і стягнута бути має. А якби опікун, держачи маєток, дітям, що досягли повноліття, або кому той маєток належить, після нагадування урядового, маєток повернути і опіку здати з усім, і звіт вчинити так, як у цьому артикулі вище описано є, не хотів, а дав би про те до вряду позвати, тоді при відсудженні опіки всі шкоди і втрати, які коли-небудь, управляючи, завдав, за доводом з опікуна такого стягнуто бути має. А брат старший таким же чином опіку на себе брати і її здавати має, як вище у цьому артикулі про опікунів є описано.

АРТИКУЛ 5

Якби опікун що неробством або недбалістю своєю дітям упустив

Якби теж опікун, як родич, так і призначений батьком або теж від уряду приданий, якою нерозторопністю або недбалістю своєю дітям у молоді роки їхні щось з маєтку нерухомого упустив, тоді діти, дорісши до повноліття, можуть свого через суд добиватися у того, хто би той маєток або людей і землі їхні держав, єдине, аби після досягнення повноліття давності земської не пропустили.

АРТИКУЛ 6

Опікун може кривди, завдані дітям, у суді доводити, але не може нічого втратити

Де б хто сиротам або дітям неповнолітнім яку-небудь кривду в маєтку нерухомому або в яких інших поточних речах учинив, тоді опікун їхній може те правом їх добиватися. Адже якби опікун щось за їхнього неповноліття упустив, чим би дітям кривда діялася, тоді вони, досягши повноліття, можуть про ті кривди свої заявити і через суд того добиватися, тільки б давності земської не пропустили. Але побоїв, грабежів скоєних і інших кривд у справах поточних, що судом ще за опікуна будуть вирішені, того вже діти поновлювати і піднімати не зможуть. Так само і опікуни у справах таких поточних, де про землі не йдеться, повинні будуть кож-

ному скривдженому з бояр і підданих тих маєтків, які в опіці має, правосуддя і відшкодування чинити, навіть смертю винного карати, так само і самі відповідають. Адже за злочин власний відшкодування має бути вчинено з власного маєтку його, а не з маєтку дітей.

А Р Т И К У Л 7

Хто б дітей неповнолітніх до суду позвав

Устауємо теж, що про маєтки, як батьківські, так і материнські, куплені і вису́жені діти ані опікун не будуть повинні в суді відповідати, але мають ту справу до досягнення повноліття відкласти. А вони, коли повноліття досягнуть, тоді на той час сторона, що скаржиться, має їх позвати, а вони вже будуть повинні на скаргу відповідати, не відмовляючись давністю земською. Тільки б теж і сторона, що скаржиться, до повноліття їхнього давності земської не пропустила.

А Р Т И К У Л 8

**Діти неповнолітні не мають у суді відповідати,
тільки в шести випадках**

Теж діти, не маючи повноліття, і будучи до суду позвані, тільки в шести випадках повинні відповідати. Перший, коли би батько їх або мати при доброму здоров'ї який маєток нерухомий в грошах заставним способом держали або яку-небудь суму з того маєтку було їм відписано, а родичі той маєток від тих дітей викупити хотіли, і для того би були позвані взяти гроші, тоді будуть повинні гроші взяти через опікуна або через приятелів кровних, а маєтком поступитися. А опікун, прийнявши гроші, офіційно на них стороні, яка гроші віддавати буде, квитанцію дати повинен, а потім дітям, по їхньому повнолітті, гроші і всі ті речі повернути повинен. А де б діти, будучи позвані про заставу, а опікун їхній показав би на те вічні права письмовим або іншим яким доводом правним, що то є маєток, який тим дітям завжди належав, тоді така справа має бути відкладена до повноліття дітей. Другий, коли би батько їхній поручився в якій-небудь справі, а про те поручительство ще батько їхній за життя свого був позваний до суду, тоді після смерті батьківської діти, якщо будуть позвані, відповідати повинні, і якщо судом буде встановлена у тій поруці вина, тоді мають також через опікуна свого з маєтності своєї тому повністю відшкодувати те, [за] що батько їхній поручився або зобов'язався. Третій, коли би батько їхній за життя свого про якийсь спадок мав судову справу і, не закінчивши, помер, тоді діти через опікуна повинні будуть відповідати. А якби тільки позваним був, а перед строком, за першими позовами припав, помер, тоді та справа має бути відкладена до досягнення повноліття дітей. Четвертий, борг батька свого повинні діти через опікуна платити, не відмовляючись молодістю

літ. П'ятий, якби батько, вигнавши кого з маєтку, людей і земель зі спокійного держання, а потім раптово помер. Шостий, про втікачів і людей отчизних, які за держання родичів їх або за самих опікунів, до маєтку дітей прийшли б, тоді діти неповнолітні, будучи про те позвані, також через опікуна свого повинні будуть відповідати. А про втікачів і про людей отчизних, чи то буде те в замку чи то в земстві, тільки б сторона, яка скаржиться, давності, у цьому Статуті вище про те описаної, не пропустила.

А Р Т И К У Л 9

Про братів не відділених, дорослих і неповнолітніх

Устауємо, якби брати не відділені, повнолітні, одного в маєтку zostали і тому маєток свій в управління його до повернення свого звідки-небудь доручили, а він, як старший і на місці zostавлений, був би до суду позваний, і спільну річ свою і братів своїх втратив, тоді інші брати його рідні не зможуть такого судового вироку у суді відмінити, ані поправити, і що через брата свого втратили, про те навіки мовчати мають. А якби одному брату, який літа повні має, маєток його і братів його молодших опікою до рук прийшов, а був би позваний, як про маєток, так теж і про яку-небудь річ спільну, тоді повинен буде в суді відповідати, не ждучи повноліття братів своїх молодших. Так теж брат старший, який досяг повноліття, не відмовляючись неповноліттям братів своїх, про розділення маєтків між родичами і свояками своїми, повинен буде відповідати, і розподіл рівний, судом встановлений, здійснити. І де б що по суду або розподілом брат старший упустив, тоді брати молодші, досягши повноліття і не пропустивши давності земської, з брата старшого такого стягувати того не мають, але з того, кому той маєток, людей або землі упустив, вимагати їм вільно буде. Адже той брат повнолітній, який сам втратив свою частку, вимагати не може. До того ж, вільно буде брату старшому, повнолітньому, не ждучи від братів своїх неповнолітніх, кривди сповна, як маєтку, так і кожній речі, з винного через суд вимагати. А те, що через суд отримає, те з братами, коли повнолітніми стануть, рівно поділити повинен буде.

А Р Т И К У Л 10

Опікуни не мають маєтки дітей продавати і втрачати, ані межувати

Устауємо, що опікуни не можуть маєтків дітей, які опікують, продати або яким-небудь чином утратити, і теж межувати. А якби опікун інакше вчинив, тоді діти, досягши повноліття, зможуть маєтки свої від того, хто ними користується, через суд вимагати, єдине тільки, щоб, досягши повноліття, давності земської не пропустили.

АРТИКУЛ 11

**Старший син повнолітній не може братів неповнолітніх
маєтки відчужувати або заставляти, окрім частки своєї,
тільки за борги батьків своїх**

Устауємо, що старший брат, держачи спільний маєток, з братами своїми неподілений, не буде мати права яким-небудь чином того спільного маєтку заставляти, продавати, відчужувати або втрачати, єдине тільки, якби того борги батьків їхніх, записані або судом встановлені, потребували, в тій же потребі той старший брат з відома і поради старших приятелів дому свого буде мати право маєток спільний братів своїх заставити. А такі борги батьківські або материнські з усіх часток тими грошима сплатити, проте так, щоб гроші, з маєтків братів своїх взяті, не перевищували суми боргів батьківських. А якби борги або виплата яка, судом призначена, меншою була, тоді старший брат, спочатку оглянувши харчування і інші потреби домові, має з циншів, доходів маєтків спільних борги ці малі сплатити, а остачу, що залишиться, має вірно братам зберігати.

А якби інакше вчинив, тоді такий запис або застава маєтків братів, судами прийматися не повинна, а брати, яких маєтки яким іншим неналежним чином будуть відчужені, коли стануть повнолітніми і давності не пропустять, матимуть право їх через суд вимагати. А той, хто би всупереч цій уставі нашій гроші з маєтків братів без їх загального дозволу так необачно дав, своїх грошей з цього старшого брата вимагати і стягувати буде. А якби який повнолітній був на службах у чужих країнах або в науці, або теж в ув'язненні неприятельському, тому давність не шкодить, якщо її, після повернення свого, не пропустить. А якщо за свою частку захоче брат старший яку суму грошей взяти або і зовсім продати, тоді те йому вільно вчинити. А коли брати молодші, досягши повноліття, захочуть розподіл остаточний в маєтку зробити, тоді, хоча б цей старший брат своєї частки не звільнив, все ж заставник, або той, хто купить, повинен буде ту частку брата їхнього старшого в розподіл остаточний між молодшими братами пустити, і яка би частка на брата їхнього старшого з розподілу їхнього прийшла, ту цей заставник, або хто купив, держати буде.

АРТИКУЛ 12

**Старші брати не можуть маєтку не поділеного втратити,
ані заставляти, тільки те, що на частку їх
припадати буде**

Устауємо, якби декілька братів рідних повнолітніх і теж неповнолітніх zostалися після батька або після матері, маючи маєток спільний батьківський або материнський, і хотіли б старші брати, маючи вже літа повні, у тому маєтку осісти, і не маючи ще права, між собою розподіл остаточний

провести, хотіли б ті маєтки свої тільки так, на частки розняти до повноліття братів і до остаточного розподілу, тоді те їм вільно буде. Але якби який з них, держачи таку частку свою, всю, або що-небудь з неї виділивши, кому заставив або продав, тоді потім, коли менші брати, досягши повноліття, захочуть остаточно той маєток поділити, мають того, який купить або візьме під заставу, позвати до суду земського на рок завитий, щоб той маєток порівну з ними поділив. А суд поділ рівний зробити їм повинен буде. А той, хто таку частку купив або взяв під заставу, повинен буде всю ту куплю свою з тими братами, як спадкоємцями того маєтку, в рівний і остаточний поділ пустити, приймаючи у всій тій сумі своїй ту частку, яка б тільки на того брата згідно з правом його з поділу спадкового прийшла. А хоча б теж і більше грошей на те дав, ніж чого те коштувало, вже на тому залишатись буде повинен. До того теж, якби який з братів, рознявши маєток до [остаточного] розподілу, як вище вказано, хоча б його і не продав, не заставив, тільки яке спустошення вчинив, тобто підданих розігнав, або ліси прибуткові на золу, ванчос, клепки і інші роботи лісні потрібні, або гаї і бори, на будівництво придатні, вирубав, розпродав і спустошив або роздав, тоді ті інші брати у своїх частках з цього збитків терпіти не повинні, але при остаточному поділі повинні будуть ті всі збитки з його частки братам його відшкодовані і сплачені. А скільки буде підданих за держання свого розігнав, так багато вже брати для поділу людей додати йому не мають і не повинні будуть. Але дров і на будівництво дерева для своїх потреб вільно буде до того ж маєтку брати.

АРТИКУЛ 13

Про братів повнолітніх, скільки їх буде, як маєток ділити і ним розпоряджатися мають

Теж уставуємо, якби декілька братів було повнолітніх і мали б маєток не поділений, і один би з них, маючи потребу в грошах, хотів частку свою того маєтку кому-небудь, навіть чужому, заставити або продати, а ті би брати його не хотіли з ним того маєтку ділити, тоді той брат має їх про те позвати до суду земського на рок завитий, після чого вряд має їм строк встановити для поділу того маєтку, не пізніше, ніж за два тижні, або як на те погодні умови дозволять. А для того поділу має вряд їм возного і двох шляхтичів надати, встановивши для тих, хто чинить опір, заруки стільки, скільки та частка коштує. А якби ті брати поділу з тим братом і в цей строк прийняти не хотіли, тоді будуть повинні тому брату заруку заплатити. Вряд же буде повинен те листом своїм відіслати до підкоморія, а підкоморій за позвами своїми зібравши всіх, має і повинен буде тому братові частку у всьому йому належну, справедливо виділивши, передати і заруки присудити, а для стягнення зарук до вряду земського, згідно з артикулами, що владу вряду підкоморського визначають, відіслати. Такий поділ таку ж силу буде мати, як і в інших справах виконання, вря-

дом вчиненого, і вічно між собою той поділ вже держати мають. А тому братові вільно буде тією часткою своєю, як захоче, розпоряджатися, згідно з цим Статутом і артикулами, в ньому описаними.

АРТИКУЛ 14

**Опікун, держачи маєток в опіці, не має нічого
за своєї вини з того маєтку втрачати**

Якби хто чужий маєток в опіці держав, і був би за які кривди сусідам або борги, або про які права свої у суді переможений, такий кожний, якби був на своїй власності осілий, за такий проступок свій, судом доведений, з власного маєтку і маєтності своєї платити має. А за браком маєтку і маєтності, рухомих речей, і з самого відповідача має бути стягнення вчинене, а маєток, який в опіці держав, від того вільним буде.

АРТИКУЛ 15

**Якби опікуни, почавши справу в суді про кривди
дітям, самі померли**

Устауємо, якби опікуни, поставлені або родичі, почавши згідно з тестаментом у чому-небудь які кривди дітям нанесені у суді розглядати, і, не закінчивши того суду, один який з них помер, тоді той, що zostався буде мати право такі кривди дітям судом доводити. А якби усі опікуни, не закінчивши справи про які кривди дітям, померли, тоді кровні близькі тих дітей мають бути допущені до опіки. А якби близьких (як вище на своєму місці вказано) не було, тоді вряд опікунів, хоча б і чужих, до тієї опіки допустити має, які, згідно з тим же тестаментом і з тими ж правами, будуть те робити і кривди дітям доводити, як і ті опікуни перші, в тестаменті поіменно записані.

Розділ СЬОМИЙ

ПРО ЗАПИСИ І ПРОДАЖІ

АРТИКУЛ 1

Про записи маєтків отчизних, материнських і всяким чином набутих

Устауємо, що вільно кожному маєтки свої отчизні, материнські, вислужені, куплені і яким-небудь чином набуті і названі, не враховуючи третьої і двох часток, але все взагалі, скільки їх хто має, чи то теж половину або яку їхню частку, або одну окремо, або людей, землю, що захоче з того, згідно з волею і бажанням своїм, віддати, продати, подарувати, відписати, заставити, від дітей і родичів віддалити, згідно з баченням своїм тим розпоряджатися. І хоча б раніше яку частку або половину маєтку свого або скільки-небудь людей, земель кому продав або записав, тоді остаею цих маєтків всіх також вільним буде розпоряджатися навіки, заставляти, як воля його буде, також віддаляючи від дітей і родичів своїх. Але ж кожний такий про продаж або дарування своє тому, кому продає або дарує, для того запрошених, робить раніше на те запис під печаткою своєю і з підписом руки, хто писати вміє, і під печатками людей добрих, трьох або чотирьох осіб народу шляхетського, віри гідних, у Великому князівстві Литовському осілих, особисто тим, кому продає. А якби той, хто продає або записує, сам писати не вмів, тоді печатників таких для запису свого запросити має, які при печатках своїх і руками власними той лист підписали б. А потім сам особисто перед нами, господарем, або перед врядом нашим земським, де в якому повіті той маєток лежить, або до якого суду належить, заявити має. А якби до того повіту було далеко, в якому той маєток лежить або до якого суду належить, тоді буде вільно йому в іншому вряді судовому, який найближчим буде, такий запис свій заявити і до книг записати. А той, кому те продане або яким-небудь чином записане, з тим листом-записом своїм і теж з копією врядовою має їхати або слати до того вряду земського повітового, де в якому повіті той маєток лежати буде. А те розповівши і показавши, має до книг земських той запис свій занести, а вряду вряду в тому вірити має. А що перед нами, господарем, або судом головним буде заявлено, те і без перенесення до інших книг повітових чинним бути має.

АРТИКУЛ 2

Якби кому потреба запис вчинити, крім років земських

Теж устауємо, хто б хотів господарство своє відчужити навіки між сесіями судовими, без яких суд земський не звик засідати, тоді має прийти

до вряду гродського, де суд від нас, Господаря, посаджений, і там запис справлений перед воеводою, старостою, де суди гродські є, показати, завітати і дати його до книг замкових слово в слово вписати і випис взяти з печаткою і з підписом руки його власної. Запис і випис такий буде дійсним до двох строків сесій земського суду, а далі тих строків земських цей запис має бути перенесений до книг земських і в книги вписаний, і випис з книг під печатками їхніми врядовими взяти. А де б такий запис до вряду земського на ті роки перенесений не був, тоді такий запис ніякої сили мати не буде, а за ним тієї речі, яка кому відписана, одержати не має. А за відсутності воевод, старост судових на таких врядах і місцях такі записи, за листами визнані, особи, самі (хто що запише), визнавши такі записи, особисто заявивши вряду тому, мають бути перед врядом їх гродським спільним — підстаростою, суддею і писарем — опитані й упізнані і виписи надані під їхніми печатками з підписом рук їхніх, і принаймні двох, якби третій писати не вмів. А якби який запис, назавжди кому даний, не згідно з цим Статутом був справлений, такий запис має бути нікчемним, і речі, в ньому описані, ніхто одержати не може, тільки б давності земської до знищення того запису скаржник не пропустив.

А Р Т И К У Л 3

Умова для перенесення запису з гроду до земства

Де б хто купівлі, дарування і інші записи свої, згідно з цим Статутом, з книг замкових до книг земських, згідно з артикулом другим, вище в цьому ж розділі описаним, на сесіях земських перенести не міг за війни або мору, тоді те встановлюємо, що такі неперенесення купівлі і інших записів з гроду до земства, у зв'язку зі службою земською військовою і мором нічого праву того, хто купив або за яким іншим правом держав, шкодити не повинен. Адже після повернення зі служби нашої земської військової або після припинення мору, на перших сесіях земських, здійснюючих правосуддя, має бути такий запис і випис вряду гродського перенесений і до книг записаний.

А Р Т И К У Л 4

Не повинен ніхто нікому жодного спадку відписувати, чого в руках не має

Теж, якби хто хотів кому відписати який спадок, який би мав до нього прийти після родича яким-небудь чином, а той був би ще живим, після якого мало б йому щось дістатись, тоді такого спадку ніхто не може нікому відписати, ані продати і сумою ніякою те забезпечувати, доти, доки після померлого право те йому не відкриється. А якби хто кому такий спадок за життя того, після кого має спадкувати, відписав або продав, або

теж те якоюсь сумою грошей забезпечив, такий запис по праву не має зберігатись. Але якби який спадок на кого після померлого по праву спорідненості припав, а той, кому б до такого спадку право природжене прийшлося, і той маєток, хоча би був вільним або в сумі від предків його залишений, і він би за бідності або нездатності своєї сам того вимагати не міг, або теж з доброї волі своєї кому іншому право своє передав і те кому офіційно записав або поступився, те йому вільно буде вчинити. А той, кому те відписано, зможе того, як той сам позивач, на кого те прийшлося по праву, цього від того, хто держить, вимагати і, отримавши, згідно з правом своїм тим користуватися має. Також і такий маєток, який сам заставив або довічно кому відпустив, вільно йому мимо того, хто в заставі або довічно держати буде, іншому кому назавжди пустити і право своє вічне кому хотів, передати і поступитись.

АРТИКУЛ 5

**Хто б кому відписав маєток або землю
після своєї смерті, і той, кому відписано, того смерті
не діждався і раніше помер**

Теж уставуємо, якби кому хто відписав офіційно маєток або людей після своєї смерті, а той, якому та річ буде відписана, того смерті не діждався, який те йому відписав, і сам раніше помер, тоді той може ту річ іншому відписати, кому воля його буде. Але якби той живий був, а він, йому відписавши, і потім іншому другим записом теж саме відписав, тоді той перший запис має в силі зостатися, а останній має ні в що повернутий бути. Так теж, хто б кому маєток, або людей, або землі продав, а потім би той же і те ж саме кому іншому продав, тоді той, хто раніше купив, має те одержати, а той, хто опісля купив, має гроші свої з продавця стягувати.

АРТИКУЛ 6

**Хто б на яку річ дав запис, перед врядом визнаний,
той запис має в силі зостатися при кожному
праві**

Теж уставуємо, хто б хотів запис зробити на яку річ рухому, тоді має кожний для себе давати лист записний під печаткою своєю і під печатками людей народу шляхетського, віри гідних, принаймні трьох або двох осіб, і за підписом руки своєї, якщо хто писати вміє. А печатки до листів не за заочним проханням, ані теж за записом листовим прикладені бути мають, але за особистим усним проханням. Адже записи такі кожні, а саме, якби хто кому маєток, людей або землі заставою пустив, або, позичивши суму на строк, цю суму на маєток, людей або землі записав, дозволивши за неповернення в строк суми вступити у володіння маєтком, людьми або

землями, таку заставу і записи, кожний собі даючи, має, ставши особисто перед нами, Господарем, або перед врядом земським або гродським судовим, який найближчий, заявити і те до книг вписати дати. А той, хто закупає, теж має лист свій противний тому, у кого закупає, дати під печаткою своєю і за підписом руки своєї, і теж під трьома або двома печатками людей сторонніх, заявляючи, у кого що і почому закупив. А хто писати не вміє, то той лист свій і на вряді заявити має. А потім, коли хто заставу свою у кого викупувати буде, має і повинен буде той, хто гроші свої бере, тому дати квитанцію і цей лист його записний повернути і також на тому вряді і те до книг вписати, що йому досить на той опис вчинено. А якби хто, беручи гроші свої листом своїм, видати квитанцію і до книг, так само як йому перед цим було вчинено, достатнім задоволення його визнати не хотів, тоді за викликом на рок завитий повинен буде, лист його записний повернувши, про те дати йому квитанцію і на вряді заявити, і крім того ще стороні своїй, що позиває, повинен буде за доводом його, шкоду і наклад, які, позиваючи про те, наклав, заплатити. А той теж, хто свою власність викупить, той противний лист йому повернути має. А якщо буде до книг записаний, і в книгах те скасувати має таким способом, тобто, коли той, хто закупив, заявить перед врядом, що йому в усьому тому згідно з записом досить стало, і писар у книгах у цій справі на полях рукою своєю власною ту заяву і скасування того запису запише, тоді вже той запис, хоча і в книгах зостанеться, ніякої сили мати не буде.

А Р Т И К У Л 7

**Про записи, які мають бути прийняті судом,
крім офіційно невизнаних, і про позички
купецькі**

Устауємо, що такі листи записні під печаткою і з підписом руки і під печатками людей, віри гідних, як це вище вказано, а хто писати не вміє, тоді під печаткою його і під печатками не менше трьох шляхтичів, на суму грошей або на яку річ рухому, позичену на строк певний, крім дозволу на введення у володіння маєтком або людьми і без офіційного визнання, за дійсні прийняті бути мають. Адже, якби був той, хто те запише, позваний про невиконання запису, і хотів би що проти запису свого заперечити або його не визнати, тоді той не через прокуратора у суді виправдатися має, але сам повинен буде перед судом стати і про те виправдатися. І якби сторона, що скаржиться, слушно те на нього довела і те показала, що то є запис його власний і від нього даний, тоді суд все, згідно з тим записом і обов'язками його, йому присудити і стягнення з нього зробити має. А за те, що запис свій власний заперечував, повинен буде той замість штрафу, на тому ж вряді, в замку або дворі нашому відразу ж після вироку офіційного сісти і шість тижнів відсидіти. А якби те трапилось, що всупереч запису свого говорив, особливо, зізнавшись про печатку або підпис руки,

вказуючи, що зобов'язання йому не на ту, а на іншу річ дав, а суду надав не зобов'язання, а лист написаний, тоді те йому допомогти не має і тим цього запису заперечити не може. Теж купці, міщани і жидаї зі шляхти реєстрами боргів ніяких вимагати не повинні, і не зможуть, крім як за записами певними, як про те наука вище вказала.

А Р Т И К У Л 8

Про записи людей простих, вільних, похожих і в оренду відданих

Устауємо, що якби який чоловік вільний, похожий задався за якого пана, і той би пан маєтністю своєю допомогу йому яку надав, і цей би чоловік за ту маєтність, від пана взяту, лист-запис свій добровільний із зобов'язаннями у ньому описаними, під печатками трьох шляхтичів, віри гідних, дав, такий запис судом за дійсний і слушний прийнятий бути має. Адже люди отчизні, відійшовши від панів своїх і під інших панів підпавши, хоча б такими записами, вище названими, і зобов'язалися, тоді такі записи судом прийняті бути не мають, і за ними той, кому що опишуть, одержати нічого не може. Так само і для оренди мит, корчем, млинів, робіт лісних і інших пожитків записи дані, як це вище у цьому артикулі описано, судом за слушні прийматися мають.

А Р Т И К У Л 9

Хто б від кого добивався спадку, а той би держав маєток за записом слушним

Якби хто від кого добивався маєтку, спадку свого і позвав би його до суду, а той, від кого добивався, держав би той маєток за записом слушним, і повідав, що не одному мені той маєток належить, але і іншим учасникам моїм тим же записом той маєток записано, і довів би те в суді присягою самою на тому ж записі, тоді той, хто маєтку добивається, має всіх тих учасників припозвати, яким запис служить.

А Р Т И К У Л 10

Про маєток заборгований і про давність земську

Теж устауємо, якби хто купив який спадковий маєток і держав спокійно, заплативши, а на тому маєтку хто інший борг мав, раніше офіційно записаний, коли ще він не був проданий, і мовчав би після продажу про той борг три літа і через суд його не вимагав, такий, хоча б і листи нагадувальні мав, не має з того маєтку той борг стягувати, але має з боржників своїх гроші відшкодовувати. А якби той боржник

не мав чим платити, тоді за той борг має суд його самого видати. Проте, якби про той борг, також офіційно записаний, до суду позвав того, який маєток той держить, давності такої не пропустивши, тому, згідно з записом його першим, той борг на тому ж маєтку має бути присуджений. А той, хто держати буде той спадковий маєток, цей борг має заплатити тому, хто перший запис має, а сам має тих грошей і кожного іншого накладу вимагати з боржника. А якби той боржник, не заплативши, помер, тоді з маєтності його нерухомої і рухомої, якщо яку залишить, те стягувати має. Так само і з судовими витратами врядам присудженими для того маєтку, мають розумітися як і про борги, якби хто давність таку після судового рішення пропустив.

АРТИКУЛ 11

Про борги двох або декількох на одному маєтку

Якби хто маєток заставлений на яку-небудь суму держав, а інший би борг свій на тому ж маєтку мав, вказуючи, що теж йому на тому ж маєтку сума описана або судом присуджена, а він би від строку, в записі описаного, або від рішення врядового давності земської десять років не пропустив, і той би маєток двох сум коштував, тоді той, хто має більшу суму, як той, хто держить, так і той, хто стягує, буде повинен іншому меншу суму сплатити. А якби платити не хотів, тоді той, хто меншу суму має, тому більшу суму має заплатити, або обидва той маєток іншому в обох сумах заставляють і ті гроші між собою згідно з записами ділять. А якби декілька боржників з різними боргами до одного маєтку збіглися, а маєток би вже за ті борги стільки не коштував, тоді хто буде мати перший слушний і законний запис і в держанні тим маєтком за першим записом був, і той би маєток великої суми не коштував, тоді той за першим записом своїм при такому маєтку зостатися має, а ті, з іншими записами, мають грошей своїх з боржника вимагати, а якби боржник помер, тоді з іншої маєтності його.

АРТИКУЛ 12

Кожна застава і борг позичений давності мати не повинні

Хочемо теж мати і уставуємо, аби кожна застава і борг позичений давності земської не мали. І вільно буде всякому дідичу, відклавши у суді суму грошей за заставу, дідичтво своє повернути, як за правом своїм природженим, так і яким-небудь [іншим] чином набути. Таким же чином всякому стану боргів своїх позичених за описами згідно з цим Статутом з боржника і його нащадків вимагати вільно буде, хоча б і давність земська пройшла.

АРТИКУЛ 13

**Про спосіб доказування застави маєтку нерухомого,
якби хто кого для повернення грошей позвав**

Теж уставиємо, якби хто позвав кого про маєток, або про людей і про ґрунти, вказуючи, що від предка його або і від нього самого було заставлено, а позваний би про заставу не знав, і якщо скарга буде про таку заставу, яка б сталася до видання і затвердження теперішньої поправки статуткової, тоді вряд між сторонами у тій справі дізнання і рішення своє вчинити має згідно зі Статутом, як про те вище доповідається. Але оскільки багато людей звикли у справах давніх застарілих, вказуючи заставу, один другого до суду притягати і тим ускладнень сторонам і вряду непотрібних завдавати, тому і про такі давні і минулі застави так пояснюємо і уставиємо: що, коли б хто кого про заставу маєтку нерухомого, людей і ґрунтів для повернення грошей позвав і вказав, що та застава була вчинена після видання цьому панству, Великому князівству Литовському, Статуту від предка нашого славної пам'яті короля його милості Жикгімонта Першого, а позваний би про ту заставу не знав, і якби те підтвердив своєю власністю батьківською, материнською або спадком і яким іншим чином набутою, і при тому захищався і брав собі у поміч давність земську, тоді той перший, хто в такій справі скаржитися, має те явне і значне письмовими доказами згідно з правом довести. Якщо те, про що скаржитися, колись у домі і у предків його було, тоді за тим і до подальшого доводу правного, що те з дому його або від нього самого заставою вийшло, допущений буде згідно з правом і артикулами, про права земельні описаними, особливо, якби сторона позвана письмових доказів своїх вимог не надала. А те треба розуміти про маєток, людей і ґрунти, заставлені після видання Першого, Старого Статуту. Якщо ж сторона, що скаржитися, навпаки, той маєток, людей або ґрунти, про які позиває, чи були коли у власності її, письмовими доказами твердо, згідно з статутами першими, не показала, але за скаргою безпідставно до присяги бралася, тоді без того і без доказів до застави не має бути допущена, але той позваний і держачий того маєтку, людей і ґрунтів, при своєму давньому держанні і понад давність земську, якби якого права на письмі не показав, має сам один в межах давності, що те є його власність, а про заставу жодну не відає, присягнути. А де б при давності земській, сторона позвана який-небудь доказ письмовий показала, тоді і без присяги від оскарження при держанні своєму давньому вільна буде. Також і те встановлюємо, якби хто в такій справі мав до кого претензії, тоді завжди вже порядком цього Статуту нового всі справи розглянуті будуть. Проте справи застарілі, все ж таки за Старим Статутом, за якого що сталося, суджені і вирішені бути мають. А для того, щоб ніхто незнанням не відмовлявся, кожний такий, хто б до кого мав яку справу, від видання і вживання цього Статуту буде повинен судом того вимагати. А якби до десяти років від видання цього Статуту про таку заставу давню мовчав і у відповідності до права не чинив, той про таку

заставу навіки мовчати має. Виняток становлять тільки діти неповнолітні, з яких, досягши повноліття, брат старший або опікун також до десяти років про таку заставу повинен буде позов подати, як вище описано. А який би, досягши повноліття, до десяти років мовчав, такий також вічно про те мовчати має. Так само, хто б від ухвали Статуту старого від короля його милості Жикгімонта Першого року тисяча п'ятсот двадцять дев'ятого, виданого в такому вигляді аж до видання цього теперішнього Статуту, мовчав, не згадував і до суду не притягав, такий за такою далекою давністю також у такій справі до суду притягати і того згадувати не повинен на вічні часи.

АРТИКУЛ 14

Про відкладання суми за заставу

Якби хто кому маєток або іншу річ яку-небудь в грошах заставив на строк, в листах названий, і потім у визначений строк хотів би йому гроші його віддати, а заставу свою від нього до себе забрати, а він не хотів би грошей своїх від нього прийняти, ані тієї застави йому повернути і поступитися, і був би про те до суду позваний для отримання грошей своїх, і в суді, як на року завитому, не став, тоді скаржник, коли доведе, що ту річ заставив, має цю суму грошей до вряду внести. А вряд наш має його у той маєток у держання ввести і всяку заставу свою кожний з вряду нашого таким же чином одержати має згідно з описом своїм. А вряд наш потім має і повинен буде ті гроші всі сповна тому віддати, хто на заставу дав, окрім всяких ускладнень нічого собі з тієї суми не вилучаючи. А якби хто, будучи до суду позваний про заставлену річ, і у вказаний позвами строк став, тоді після доведення застави, взявши ті гроші свої, цю заставу, маєтком нерухомим скаржнику, ніякою давністю не відмовляючись, того ж часу поступитись і від того офіційно відмовитись має, за винятком того, якби що-небудь хто кому заставив на строк, в листі вказаний, і в той строк, в листі вказаний, у нього не відкупив, тоді він ту заставу має держати аж до другого строку, згідно з записом його, для того встановленого. Проте, якби той, хто що кому заставив, і, не викупивши тієї застави своєї, помер, тоді діти, або брати, або близькі, кому б те право викупу належало, такого строку, в листі вказаного, не мають дивитись, але скоро були б про те позвані, тоді той, кого позвуть, і без строку має гроші свої взяти і заставну річ разом повернути.

АРТИКУЛ 15

Про борги, якби хто, позичивши що кому іншому, сам помер, а той, який позичив, живим зостався

Устауємо, якби хто, позичивши кому гроші або які речі рухомі, сам помер, а той боржник, який винен, живим зостався, тоді нащадкам, що

зосталися, того померлого згідно з листом-записом своїм, той борг предка їхнього платити і всі зобов'язання свої повністю чинити повинен буде. А якби опису свого повністю чинити не хотів і в чому-небудь від нього відступив або не виконав, тоді все, згідно з записом своїм, відшкодовує.

А Р Т И К У Л 1 6

Про спадкування батьками після дітей

Устауємо, що якби хто, маючи яку свою власну маєтність набути, нерухому і рухому, і нікому її не відписавши, і нащадків після себе, по спадаючій лінії, також братів і сестер рідних не залишивши, помер, а батько або мати обоє або один з них живими залишилися, тоді після померлого сина батько або мати померлого такий спадок мають отримати. Так само і після померлої дочки без нащадків те ж саме розуміти треба, яка б свою власну маєтність або від мужа записану після себе залишила, нікому не відписавши.

А Р Т И К У Л 1 7

**Про привілеї та інші всілякі записи,
як їх жони, залишившись після мужів, вживати
мають**

Устауємо, що якби хто який привілей або запис на дар, на продаж, або теж на яку-небудь річ одержав з викладом того, як за звичай в листах пишуть, даруючи або продаючи самому, жоні, дітям і нащадкам його, за чим такі жони, залишившись після мужа, половину тих речей, в привілеї або записі описаних, на шкоду дітям або близьким, привласнити хочуть, тоді така жона, якби особливого запису того від мужа не мала, хоча б і ім'я її вказане було, нічого одержати згідно з записом таким не може, але те до нащадків перейти має, за винятком, коли б у тому записі сказано було, що йому, жоні його за спільні їхні або за її власні гроші цей маєток проданий або обом спільно подарований був, тоді те, згідно з записом, виконуватися має.

А Р Т И К У Л 1 8

**Якби хто, зобов'язавшись кому записом і його
не задовольнивши, помер**

Устауємо, якби хто кому листом своїм добровільно що записав, чи то продаж навіки маєтку або рухомої речі, також і на заставу, позичку і поруку, і той би запис був слухним, згідно з цим Статутом був справлений, і у тому б записі його було зобов'язання добровільне на виплату грошей, істинних платежів, подвійної суми, шкод, накладів, штрафів і також про очищення і відшкодування в суді, або і про поруку яку і про інші

різні речі і випадки, про будь-що, а того б запису свого той не задовольнивши і всіх зобов'язань своїх добровільних, у ньому описаних, не виконавши, і вже після строку, в записі його вказаному, з цього світу пішов, а діти би його після нього zostалися, до яких би після смерті його маєтність рухома і нерухома відійшла, а той, хто запис на те собі цей мав би, після смерті того, жону, дітей або близьких його, хто би після смерті маєтність його мав, згідно з записом того, як про саму річ, у тому листі описану, також і про всякі зобов'язання, добровільно в ньому описані, про невиконання того всього, до якого вряду позвав, тоді, якби та особа, яка на яку-небудь річ дала запис, ще за життя свого була позвана про незадоволення цього запису, і за законом рішення було б винесене, а він би в той час помер, того всього не заплативши, тоді вряд наш, який те присудить, має і після смерті його, згідно з винесеним рішенням і добровільними зобов'язаннями його, стороні, що позиває, стягнення з маєтку його вчинити. А якби маєтку не було, тоді з маєтності його рухомої стягнути має, при якій би він на той час зостався.

А якби та особа померла, не задовольнивши запис свій, хоча би і була до якого вряду позвана, і, не ставши перед судом у вказаний у позві строк, померла раніше, тоді ті, до кого б після нього маєтність його нерухома або рухома по спадку відійшла, повинні будуть, якщо про суму грошей позичених позвуть, істинну суму подвійно заплатити. Якщо про очищення позвані будуть, тоді так само нащадки його, згідно з записом предка свого, з маєтності його, що до них перейшла, очищатися мають, а шкод, накладів, зарук, штрафів і інших зобов'язань, у тому листі описаних, нічого за те платити вже не повинні будуть. Адже ніхто ні за кого терпіти не має, а тільки сам той, хто кому що запише, повинен те задовольнити. А якби про те, не будучи ще до суду позваний або перед строком, в листі його записаному, помер, тоді більше не має платити, а тільки істинну суму, йому позичену, а подвійних сум, штрафів і накладів — нічого не має платити, окрім якби жона або діти дорослі того померлого, були б на рівних у тому листі записані, тоді, не відмовляючись смертю того, повинні будуть особи, що залишилися, такому запису своєму задоволення вчинити і усі добровільні зобов'язання свої виконати. А якби муж від жони помер або батько від дітей, а записом своїм ще за життя свого зостався би кому що винен, хоча би вже і призначене йому було стягнення, а маєтку свого власного, також деякої маєтності рухомої після себе їм не зоставив, а жона би його мала свій власний маєток батьківський, материнський, куплений, спадковий, вінований і всяким правом своїм набуте, так само, як і діти мали б свій власний маєток вислужений, куплений, материнський і всяким іншим чином набутий, а не батьківський, тоді таким же чином за вину і за запис батька або матері своєї, як діти, близькі, так само і жона того померлого за те, з маєтності своєї власної відшкодовувати не мають і за те нічого платити не будуть повинні. Одне тільки, якби батько або мати залишили право на який спадок, який би їм після якогось родича належав, тоді діти, успадкувавши те, що їм відійшло, повинні з нього бор-

ги батьківські або материнські сплатити, бо хто спадкує добро, повинен нести і тягарі.

А якби діти або нащадки того спадку приймати не хотіли, тоді той, кому б що були винні батько або мати їхні, має їх позвати до суду того, якому підсудна та справа, на рок завитий, а суд має надати право позивачеві добиватися спадку, прийнявши який, має у тому боргу своєму держати до повернення грошей, йому заборгованих, і тих збитків, яких зазнав, добиваючись того спадку при розгляді офіційному.

АРТИКУЛ 19

Термін судового розгляду про заставлену річ має бути встановлений завитим

Хочемо мати і уставуємо, що кожний строк, за позовами встановлений про кожну річ заставлену, має бути завитим під страхом втрати права. А від якого часу буде позваний заставник про те, що в строк, в записі вказаний, грошей брати не хотів, тоді той, хто заставу держить, від того часу не має більше маєток розбазарювати і жодних доходів і пожитків брати. А якби що-небудь, після отримання позов, з цього маєтку взяв, про те дідич, увійшовши в держання маєтком, має того заставника позвати до суду на рок завитий і відшкодування тієї шкоди своєї вимагати. А суд повинен буде цю шкоду за доводом слушним з власної маєтності його задовольнити і стягнення поступком правним вчинити. А де б той заставник не був осілим у тому повіті, в якому той маєток у заставі держав, тоді при поверненні грошей, сторона, що позиває, вільна буде цю суму, до суду внесена, арештувати. А суд не буде вільним тієї суми віддавати, доки в розбазарюванні такого маєтку заставного, сторону, що позиває, не задовольнить і рішення офіційне судове не виконає.

АРТИКУЛ 20

Якби хто маєток або яку річ рухому заставлену іншому в більшій сумі заставив

Уставуємо, якби хто, маючи від кого в заставі маєток або яку річ рухому, у більшій сумі ту заставу кому іншому перевів, а той, хто ту річ держав, був би про те позваний для брання грошей, які він або предок його за ту річ взяли і перед судом ту суму поклали і те слушним записом довели, що не в більшій сумі, а тільки в тій, яку в суді поклали, та річ заставлена. Такий, гроші віддавши, річ свою має взяти, а той, хто на чужу річ більшу суму дасть, з відповідача нехай стягує все те, що вище першої суми дав. А де б говорилося про заставу речі рухомої, на яку би записів

ніяких не було, а спір би йшов між обома сторонами так само, як описано вище, про суму грошей, тоді той, хто першим ту заставу держав, має присягою те довести, що таку суму, яку назве, за ту заставу дав, за яким доводом, гроші свої одержавши, заставу повернути має.

А Р Т И К У Л 2 1

**Про маєток, заставлений на строк, за умови
втрати його**

Якби хто кому заставив маєток на строк, за умови втрати його за не викупом, тоді, якби термін прийшов, а той, хто заставив маєток, у той термін не міг викупити, тоді той, хто закупив, після цього строку при тому маєтку, згідно з правом своїм, зостатися має назавжди. А якби той позивач, який маєток заставив, перед терміном, для викупу того маєтку встановленим, помер, тоді потім, хоча б і той строк встановлений минув, вільно буде нащадкам або близьким його, відклавши суму грошей, ту заставу одержати.

А Р Т И К У Л 2 2

Про відняття маєтку заставленого

Теж уставуємо, якби хто кому заставив маєток або людей, або ґрунти в якій-небудь сумі грошей на певний строк, в листі записаному, а потім у визначений строк, не заплативши і не віддавши йому тієї суми, той би маєток, людей або ґрунти і все, що заставив у нього, насильно і свавільно відібрав, а те б на нього слушно сторона довела, тоді має тому за насилля заплатити дванадцять рублів грошей і всі заруки, в листі своєму записані. А скільки б людей заставлених йому, за відібранням його не працювало, тоді за кожний тиждень неробочий має заплатити за кожний тиждень повного тягла по шість грошей литовських. А яка б служба піша тиждень на роботу не ходила, то по три гроші платити має. А інші всякі добра і пожитки цього маєтку, відібрані згідно зі слухним і правним доводом і важності пожитків, має вряд наш ту шкоду подвійно присудити і проти такого має сторону, яка скаржиться, захистити, як про те вище, у розділі четвертому артикулі дев'яносто другому, про вибуття зі спокійного держання, наука описана є. А якби хто кому що заставив — маєток, людей або ґрунти, а зі сторони, хто третій би за яким-небудь правом або і самовільно з тієї застави що відібрав, тоді той, у кого буде те відібрано, якщо захоче позвати того, хто йому заставив, то той має з ним розрахуватись згідно з записом своїм, а якщо не розрахується, то має його винагородити рівною кількістю людей і землі. А якщо захоче, поза тим, хто йому заставив, з того, хто у нього відбере, через суд витребувати, тоді йому те вільно

чинити і з того тієї застави своєї вимагати. А вряд наш і у цьому випадку має вчинити так, як у тому артикулі вище наука описана є.

АРТИКУЛ 23

Хто б кого позвав про маєток, а позваний би перекупщика перед судом поставив

Уставуємо, що якби хто позвав кого про маєток, доказуючи, що має на нього право спадкове або набуте, а той, кого позвуть, поставив би перед судом перекупщика, який йому той маєток продав або яким іншим чином поступився, і якби той перекупщик його заступив, а позваний, поставивши перекупщика, хотів би з суду піти, тоді у такій справі, як той перекупщик, так і позваний про той маєток, із суду не мають іти до тих пір, доки той перекупщик його, зі стороною, що скаржиться, не розрахується. І якби у суді з'ясувалося, що той перекупщик незаконно чужим маєтком поступився, тоді той маєток тому, хто добивається за правом його, слушно доведеним, присуджено бути має, а він своїх грошей і шкод з перекупщика стягувати буде. І якщо осілий перекупщик у тому повіті або і в інших повітах цього панства, Великого князівства Литовського, буде, тоді такого позволю позвати з господарства його про суму і про шкоду свою вільний буде. А якби був неосілим, тоді там же, заразом, той суд, не відпускаючи його з вряду, правосуддя з ним чинити буде повинен таким чином, як про неосілих в іншому артикулі є описано.

АРТИКУЛ 24

Про листи на борги, на маєтки і на застави, які згинули

Теж уставуємо, кому б листи на борги, на заставу речей рухомих, але не на найважливішу річ, а тільки до двохсот кіп грошей, пропали в дорозі де-небудь, від вогню або від води і будь-яким іншим чином були втрачені, а той, кому ті листи належали, відразу ж після загублення, перед нами, Господарем, або перед врядом розповів і записати дав, а потім би в суді виникла справа за тими листами, і тих би листів за особистою заявою у тому вряді записано не було, тоді той, хто листи втратив, або кого ті листи стосуються і належать, має довести людьми добрими, віри гідними, не менше ніж двома, які листи бачили і про них знали або печатки свої до них прикладали. А потім сам, з тими свідками своїми на тому присягнути має: свідки на тому, що той лист або ті листи бачили, а сам на тому, що такі листи дійсно пропали. І коли те доведе людьми добрими і присягою їхньою і своєю, має ту річ, на яку листи згинули, одержати. А де б печатники або ті люди, які ті листи бачили, померли, тоді, при судовому розгляді, сам присягнувши, річ свою одержати має.

АРТИКУЛ 25

Якби декілька персон одним листом кому-небудь зобов'язалися

Устауємо теж, якби декілька персон одним листом кому коли-небудь зобов'язалися, а потім би деякі з них ті зобов'язання свої порушили, а інші б їх, згідно з обов'язком своїм, виконували, тоді сторона скривджена, якій той запис служить, може тільки тих позивати, від кого відповідно до запису йому кривда діється, до вряду того, до якого буде належати або про який буде записано, становити, не включаючи до позви тих, від кого кривд не мають, а сторона тим відмовлятися не зможе, що інших не позвано, які разом з нею зобов'язалися, якщо від тих, сторона, що скаржиться, ніякої кривди мати не буде. Але кожний сам за свій вчинок і проступок кожного разу відповідає і, згідно з зобов'язаннями своїми або своїх предків, якби що на нього переходило, повністю від себе і з частки своєї сторони скривджену задовольнити має і повинен буде.

АРТИКУЛ 26

Як багато без листа визнаного має позичити

Устауємо, що кожний шляхтич, міщанин і ніхто інший, не має без листа визнаного позичати більше десяти кіп грошей, а хто би більшу суму грошей без листа визнаного позичив і на те листа не мав, тоді той, хто більше без листа дав, гроші втрачає, а той, хто позичив, не повинен більше платити, тільки десять кіп грошей, і тільки за присяги того, хто в нього тих грошей через суд буде вимагати.

АРТИКУЛ 27

Хто б яку річ рухому заставив на строк

Якби хто кому заставив рухому річ на строк, за умови викупу тієї речі, а якби строк прийшов, і той, хто заставив, не викупив, тоді той, хто закупив, повідомивши вряд, може ті речі обернути куди хоче до своєї потреби назавжди.

АРТИКУЛ 28

Про річ рухому і заставу на певний час, без умови її викупу

Устауємо, якби хто кому яку річ рухому заставив до часу певного, а не за умовою її викупу, і на той би час призначений не викупив, а той

би, маючи заставу, позвав би того, аби заставу свою викупив, а він би тієї застави викупити не хотів, тоді вряда має йому дозволити ті речі рухомі продати, і [якщо виявиться] що більше над ту суму свою за ту заставу взяв, тоді, взявши з того собі за наклад свій, якого зазнав, позиваючи його, остачу тому, чиї були речі, віддати має. А той, не приводячи сторони своєї до присяги на тому, що йому дасть, повинен буде задовольнитись і більше за ті речі свої не згадувати. А якби без строку та застава була заставлена, тоді вряда має строк встановити чотири тижні, за який має заставу свою викупити. А не викупить у той строк, тоді після того строку тим же способом, як вище описано, мають про ту заставу розсудитися.

А Р Т И К У Л 2 9

Хто би кому коня або вола заставив без строку

Теж, якби хто кому заставив коня або вола без строку і на строк, і за той час, поки тієї застави не викупить, той кінь або віл здохне, не з причини поводження, тільки б, працюючи на ньому, не надірвав і не забив, або голодом його не зморив, тоді такого коня або вола відшкодовувати не повинен, тільки шкуру показати і віддати йому має. А той, взявши шкуру, повинен буде тільки половину тих грошей позичених стороні своїй віддати.

А Р Т И К У Л 3 0

Про речі заставлені, що згинули у чиємусь збереженні

Устауємо теж, хто б кому хотів речі рухомі заставити або на збереження дати, тоді на такі речі обидві сторони для забезпечення зобов'язань листи між собою під печатками своїми і печатками людей добрих мають дати. А якби ті речі, в заставі або в збереженні будучи, разом одним махом з речами домового господаря випадково вогнем погоріли або були покрадені, а він би те вряду, під яким сидить, тоді ж і повідомив, і до того, будуть ще при тих речах і з власної маєтності його що вкрадено або згоріло, тоді має сам на тому присягнути, що тих речей не використав і до пожитку свого нічого не обернув, після принесення такої присяги має бути вільним. А якби повідав, що тільки того речі, хто дав сховати, згоріли або покрадені, а цього господаря самого цілі, такий ті речі всі повинен тому повернути або відшкодувати. А якщо в сумі грошей заставлено, то гроші взяти, а ті речі повернути, про що слушний довід покаже. Так теж, якщо хто у кого склав у кліті або в якомусь схові речі свої і замкнув, а домовий господар ті речі за відсутності його рушив або на інше місце переніс, і в тому б шкода сталася, тоді той, хто рушив, має ту всю шкоду сплатити теж за слушним доводом або присягою своєю [підтвердити]. А якби те трапилося, що без листів хто кому речі які в заставу, на збережен-

ня або бидло на переховування дав, а той, в кого б що заставлено, або теж на збереження дано, від того відмовлявся, тоді не зголу має бути вільним, але повинен буде на тому присягнути, що того від нього не мав. А якби в чиемусь збереженні такі речі взяті були від кого силою, тоді у винного той, у чиему збереженні було, вимагати їх має. А нав'язка за такі речі тому, чия була власність, з істинної вартості її, від того, у кого взято, стягнувши, повернена бути має.

АРТИКУЛ ЗІ

Про заповідання речей рухомих, які у зберіганні чиемусь будуть

Уставуємо, якби хто неосілий речі свої рухомі дав кому на зберігання, а інший, зі сторони, довідавшись про ті речі, що зберігалися, подав позову на ті речі, мотивуючи, що той, хто ті речі склав, йому винний, тоді той господар має ті речі, за забороною врядовою вчиненою, у себе мати, і їх не видавати до стягнення певного часу, не далі двох тижнів від часу арешту. За цей час той, хто ті речі заповідав, має з ним перед врядом тим, під яким ті речі заповідав, розсудитися. Проте, якби на суді з'ясувалося, що без жодної слушної причини, необачно спричинив шкоду стороні противній, ті речі її арештував, тоді суд, в якому та справа слухається, має тому ті речі заарештовані, згідно з авторитетом своїм і часом, особою і довжиною дороги, шкоду з того, хто речі безпричинно заарештував, відшкодувати і стягнення вчинити. Але ж осілого маєтність ніколи заарештована бути не має, а якби заарештувавши, протягом тих двох тижнів судового розгляду не прийнявши, сам від'їхав, то ті речі, які заповідав, мають тому видані бути, чий є. А той господар домовий ніяких труднощів і шкоди зазнавати не повинен.

Розділ ВОСЬМИЙ

ПРО ТЕСТАМЕНТИ

АРТИКУЛ 1

Хто може і не може в речах своїх рухомих тестament чинити

Устауємо, що кожний має право в речах своїх рухомих тестament чинити, окрім тих персон, нижче описаних, які, згідно з правом, не мають нічого у вільному володінні. Такі тестamentом нікому нічого віддати не можуть. Перш за все, це діти неповнолітні, ченці, які належать до ордену ченців і прийняли чернецьку обітницю, сини, від батька не відділені, окрім речей, набутих ними особисто або вислужених, також, до чужого володіння за законом передані, тобто той, кого б кому видано зі статками і маєтністю, полонені і челядь двірна до того ж, люди божевільні, які з розуму зійшли. Проте і ті, коли до доброго і досконалого розуму дійдуть, зможуть тестamenti свої чинити. Також вигнанці і честі позбавлені не можуть тестamentів чинити.

АРТИКУЛ 2

Про тестament на речі рухомі і на маєтки набуті, як має складатися

Устауємо, якби хто на речі свої, маєтність рухому і теж на маєтки, всяким способом набуті, хотів тестament чинити, тоді кожен такий, будучи здоровим або і хворим, тільки б при добрій пам'яті і здоровому розумі був, вільно йому буде речі свої, маєтність рухому, також і маєтки, ним самим набуті, тільки б не отчизні і не материнські маєтки, кому хотів би, згідно з доброю волею своєю, як духовним особам, так теж і світським, записати. При здійсненні тестamentу має бути вряд наш земський або гродський того повіту, де той тестament оформлятися буде. А де би вряду, як земського, так і гродського повного до себе взяти не міг, тоді хоча б одна особа офіційна має прибути, маючи при врядникові двох шляхтичів. А якщо не зможе прибути навіть один врядник, тоді перед трьома шляхтичами у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, осілими людьми, віри гідними, може тестament скласти. А коли сама та особа, хто тестamentом кому що відписала, потім померла, тим вже останню волю свою підтвердить, приклавши до того тестamentу печатку свою. А якби хто вмів і міг ще писати, тоді рукою своєю підписати має. Також і печатники, хто з них писати вміти буде, мають рукою своєю у тестamentі підписатися. Проте, підписи рук не мають бути на полях, тільки на самому тестamentі,

або на листах всяких записних, і тих осіб, вище названих, повинен буде про прикладення печатки їх до того тестаменту свого просити. Тоді той тестамент, таким чином складений, на вічні часи на всякому вряді у повній силі держаний і ні в чому порушений не має бути. А той, хто тестаментом своїм що кому відписувати буде, має кожну річ назвати поіменно, і ті печатники, які при складанні тестаментів бувають, мають те, що чули від того, хто тестамент складає, правдиво, під сумлінням своїм до тестаменту усі до єдиного слова вписати і відбити без всякого винятку, повністю. Адже відразу після смерті його негайно той тестамент перш за все на вряді гродському, а потім перед нами, господарем, або перед судом нашим земським на перших сесіях має бути оголошений і до книг вписаний. А якби хто, після написання того тестаменту, живим зостався, вільно йому буде завжди тестамент свій відмінити, скільки разів захоче. А останній після всіх перших тестаментів, смертю його підтверджений, і тим порядком, як вище описано, оформлений, за будь-якого закону має в силі зостатися.

А Р Т И К У Л 3

Про свободу відписувати на костел маєтки набуті

Хочемо так мати на вічні часи і уставуємо, хто би коли-небудь з підданих наших хотів маєток свій набутий на костел християнський відписати, тоді вільно буде йому те вчинити порядком, вище в артикулі другому цього розділу описаним. Проте, і з такого маєтку, на костел відписаного, духовні мають і повинні будуть службу нашу земську воєнну кінно, збройно, згідно з уставою і ухвалою земською, до того ж, нарівні з іншою шляхтою, служити, відправляючи на місце своє слугу свого народу шляхетського, з такою кількістю пошту, скільки повинен з того маєтку ставити. І той пошт має бути під рукою хорунжого того повіту, де той маєток лежати буде.

А Р Т И К У Л 4

**Якби кому прийшлося на війні або де в дорозі,
або теж у чужій землі тестамент складати**

Уставуємо теж, якби прийшлося кому тестамент складати на війні або де в дорозі, і не міг би трьох свідків мати, тоді, скільки їх мати може, принаймні двох осіб, тільки б людей добрих, шляхтичів, віри гідних, при таких може тестамент чинити. А після вчинення має той тестамент оголошений бути перед нами, господарем, або перед судом земським на перших сесіях судових, або перед гродським на першій сесії, а на війні — перед гетьманом або хорунжим повітовим, при такому оприлюдненні такого тестаменту ті свідки мають присягою своєю підтвердити. А якби прийшлося кому, будучи у чужій землі, тестамент чинити, тоді той тестамент має бути об'явлений перед тим врядом, де те відбуватиметься. А потім, повернув-

шисть назад до того панства і повіту, до якого належати буде, показавши випис того вряду, при якому той тестамент вчинений, має перед врядом земським того повіту свого те заявити, як про те є вище описано. А перш ніж той, кому що за таким тестаментом, у чужій землі складеним, спадкувати належить, на тому присягнути має, що справедливо, з волі і відома, за доброї і здорової пам'яті самої особи тієї той тестамент складений.

А Р Т И К У Л 5

Які печатниками і свідками при складанні тестаменту бути не можуть

Теж уставуємо, що при складанні тестаменту печатниками і свідками бути не можуть такі особи, нижче вказані: перш за все, ті, які своїх тестаментів чинити не мають права; по-друге, жінки; по-третє, виконавці або опікуни за тим тестаментом; по-четверте, також і ті бути не можуть, яким у тому тестаменті що буде відписано.

А Р Т И К У Л 6

За яких причин тестамент за законний прийнятий бути не може

Якби у якому тестаменті, на даті або на місці якому важливого, виправлено і підскребено на шкоду якій стороні, такий артикул у тому тестаменті за законний не має бути прийнятий. Проте, якби на місці малопотребному, не в даті і не на шкоду стороні був скрабований або виправлений, і це сталося б з помилки того, хто писав, за це того артикулу у тому тестаменті скасувати не можемо. А хто б хотів зробити недійсним тестамент, і якби в одному або декількох артикулах протизаконних був порушений, а всі інші були згідно з законом оформлені, тоді одним або декількома артикулами всього тестаменту скасувати не можемо. Так само і на записи всякі на кожну річ розумітися і суджено бути має.

А Р Т И К У Л 7

Причини, за яких батько від синів або дочок відректися може

Уставуємо, що батько і мати відректися від сина і дочки можуть з нижче описаних причин. Перша — якби син або дочка, забувши Бога, на батьків своїх підняли руку, вдарили або пхнули з гніву, від такого не тільки відректися можуть, але смертю від вряду за скаргою і свідченнями батьків карані бути мають. Друга — якби син або дочка значну кривду батькам чинили в захопленні маєтності без волі і відома їхнього.

Третя — аби син або дочка, зі злості своєї, а не для користі держави, наполягали на смертній карі для батьків своїх. Четверта — якби трапилося, що в суді за батька або матір ручатися не хотіли. П'ята — якби дочка вела розпусний спосіб життя. Шоста — якби батьків залишили в немічних і старих літах їхніх, не даючи харчів і інших потреб батькам. Сьома — якби родичів з рук неприятельських викупити або визволити не хотіли, а маєтністю батьківською або материнською користувалися. Якби це все явно і законно перед врядом було показано, з таких причин батьки можуть від дітей своїх відректися.

АРТИКУЛ 8

**Ніхто не може челядину домовому
ані полоненому своєму нічого відписати,
вільним його не зробивши**

Устауємо, що кожний, будь-якого стану, челядину домашньому ані полоненому своєму, не зробивши його наперед вільним, нічого тестаментом відписати не може, тільки б спочатку вільним зробив. Але ж тестаментом і кожним листом явним може такого челядника свого вільним зробити, а зробивши, тим же тестаментом може йому що-небудь, згідно з волею своєю, відписати.

АРТИКУЛ 9

**Кожний слуга путний і міщанин
міст непривілейованих і теж людина проста,
як тестамент чинити мають**

Устауємо, що кожний з таких людей буде вільним тестамент про речі свої рухомі чинити і відписати третю частку всієї маєтності своєї кому захоче. А дві частки тих же рухомих речей має zostавити у домі своєму дітям для служби [від] тієї землі, на якій сидить. А якщо не буде мати дітей, тоді ті дві частки маєтності його мають zostатися у домі його, для служби тому пану, на чий землі сидів. А якби діти, будучи вільними, і хотіли піти, тоді і ті дві частки маєтності взявши, мають піти геть, тільки землю пану своєму віддати, житом засіяти, і з хоромами, і з усім тим, з чим хто ту землю пана свого на службу взяв.

Розділ ДЕВ'ЯТИЙ

ПРО ПІДКОМОРІЇВ У ПОВІТАХ І ПРО ПРАВА НА ЗЕМЛЮ, ПРО ГРАНИЦІ І ПРО МЕЖІ

АРТИКУЛ 1

Про установлення підкоморіїв у повітах і про присягу їхню

Устауємо, що в кожному повіті має бути підкоморій приведений до присяги і осілий у повіті тому, також і в землі Жмудській. Адже того вряду підкоморства інакше давати не маємо, як тільки шляхом обрання на те певних осіб чотирьох обивателями кожної землі і повіту, таким же порядком, як обрання інших врядників судових земських: судді, підсудка і писаря — є у цьому Статуті описано. А з тих осіб обраних і нам від станів поданих, кого ми будемо бачити найбільш пристойним, того ми, Господар, зверхністю нашою господарською на той вряд запропонуємо і привілеєм нашим його затвердимо довічно або до підвищення на інший який більший вряд або посаду. А перш ніж тим врядом підкоморським розпоряджатися буде, має присягу на той вряд свій на перших роках судових земських перед врядом судовим земським і перед усіма іншими станами, які на роки прибудуть, вчинити такими словами: «Я, Н, присягаю пану Богу всемогутньому, у трійці єдиному, що у вряді цьому земському підкоморському, який з ласки і з рук його королівської милості беру, його королівській милості, Господарю своєму милостивому і обивателям цього повіту вірним буду, виконуючи цей вряд вірно і справедливо, як на суді моему підкоморському, так і при встановленні границь і насипанні копців, і виправленні меж, нічого більше від цього вряду не очікуючи, єдине справедливості святої, і не дозволяючи ні в чому себе в бік відвести: ні приязню, ні ворожнечю, ні дарунками, не зважаючи на погрози, і сторонам не даючи порад, нікого не боячись, тільки самого пана Бога і справедливість його святу перед очима маючи. Також справи мої підкоморські у всьому вірно виконуючи, спори обох сторін з рішенням, мною прийнятим, пильно до книг своїх судових вписуючи і з книг [виписи] видаючи, так мені допоможи, Боже».

АРТИКУЛ 2

Про обов'язки і повноваження суду підкоморського

У всіх спорах про землі і [їхні] границі за відсиленням від суду земського або гродського мають підкоморії силою зверхності нашої і владою вряду свого давати позви сторонам під іменем і печаткою своєю і за підписом руки своєї, і за тими позвами своїми від [дня] подання їх, як особистого, так і заочного, рок завитий для виїзду на ґрунти встановити — шість тижнів [у

справах] про всілякі спори земельні і інші вхідні [пов'язані із землею] прибутки. Ці позови підкоморія мають силу від їх взяття до подання стороні тільки рік. А хто, позови взявши, протягом року ними не позве, той потім інші позови відновити і взяти має. А підкоморій, за дозволом, виїхавши на ґрунт спірний і оглянувши докази: листи, знаки граничні і [вслухавши] свідків, чиї листи достовірніші і знаки граничні певніші, і свідки більш впевнені, ту сторону має до доведення допустити і, вслухавши докази, згідно зі Статутом, має ґрунт спірний і границі вирішити, копці і знаки граничні встановити. А хто в [спорі про] ґрунт винним зостанеться, той штраф платити повинен; а нав'язки [людям] всякого стану і головщици людям простим, як і шкоди всі за доводом слухним правним, відразу ж, там же на ґрунті, не відкладаючи того на інший час і до іншого суду, присудити і на те все лист свій судовий під печаткою своєю і з підписом руки своєї дати [має]. І скільки штрафів, нав'язок, головщиц, шкод підкоморій присудить, те листом своїм відкритим повинен буде вряд той судовий земський або гродський, який першим надіслав ту справу, ознайомити. А вряд той судовий після надіслання і повідомлення підкоморія, має позивачеві стягнення з маєтку відповідача, згідно з артикулами, у цьому Статуті вище, про стягнення у справах розглянутих, вчинити. А якби з обох сторін не було належних письмових доказів або теж і знаків граничних, явних і слухних не було, тільки б свідків ставили, тоді позивач зі скаргою своєю має бути до доведення допущений, а саме, до [свідчень] свідків, віри гідних, і до присяги їхньої і самого позивача. Адже якби позивач допускав до присяги відповідача самого або з його свідками, а він би добровільно погодився присягнути, тоді, після присяги справу виграє і [від відшкодування за] насилля, побої, збитки вільним буде. А якби хто, взявшись за присягу, не присягнув, тоді справу програє.

А Р Т И К У Л 3

Про оповіщення сусідів граничних і суміжних про виїзд на ґрунт спірний

А ще якби хто, ведучи справу про ґрунт спірний або межові знаки з одним, не мав домагань у тій справі від кого іншого зі сторони, як те зазвичай буває з околичними сусідами, границями і межами, прилеглими до того ґрунту, про який спір ідеться, для того позивач або відповідач має і тих околичних сусідів на той же виїзд листом підкоморія повідомити про встановлений час виїзду підкоморія, принаймні за чотири тижні, даючи з того листа копію з печаткою возного кожному такому сусідові або у маєтку їх кладучи і ним те вказуючи, аби на рок, у тому листі встановлений, на перегляд меж і встановлення границь прибули, або самі або через врядників своїх оберігали границі свої. А якби які сусіди околичні, граничні, після обіслання і запрошення листом підкоморія, на той встановлений час виїзду підкоморія для тих ґрунтів і границь спірних, за які позиваються, не становилися і своїх границь, меж і ґрунтів не захищали, тоді між тими

двома сторонами підкоморій також повинен справу розглядати і границі встановлювати. А що стосується ґрунту таких неприбулих, який між двома особами граничний, і який позивачем зайнятий, про те тій особі неприбулій вільно буде позивати до вряду належного, і через суд право держання доводити. А хто стане сам на своїй границі або через кого-небудь боронити буде розмежоване, тоді підкоморій, доки спір іде, взявши відомості [про границі] від того, хто боронить границі, вимагати має доказів у належному суді з тих, хто спротив чинив встановленню границь. А далі, продовжуючи їхати, де б спротиву не було, має закінчити розмежування, а скаржник про той спротив до відповідальності має позвати того, хто спротив чинив, до суду належного, який розглядав спір про шкоду і про ґрунт цей. А суд відішле на виїзд підкоморія з тією особою, яка перешкоджала тому, хто розмежування проводив. І якби після розгляду підкоморія було встановлено, що, не маючи права на цей ґрунт, але за нацькуванням або з неприязні перешкоджав праву його, такий шкоду, заподіяну виїздом першого, повинен буде сплатити тому скривдженому і ґрунт ґрунтом нав'язати, так багато, як відбирав або тим спротивом собі присвоював. А те має бути через підкоморія зроблено, після обміру ґрунту.

А щодо шкоди — порядком, Статутом встановленим, стягнута має бути. Проте, якби вважав себе обійденим і хотів апелювати на рішення підкоморського суду, те, як Статут вчить, йому не має бути заборонено. Але, якби вищим судом визнаний був за винного, такий шкоду всю, підкоморієм визначену, подвійно стороні [іншій] сплатити має, а ґрунт — ґрунтом нав'язати, і через вряд підкоморія має те бути визначено таким же чином як описано про виконання судових рішень.

Також якби опікун або заставник, і кожний, хто тимчасово володіє маєтком, те вчинив, і до проведення розмежування не допустив, тоді власники не повинні від того терпіти збитки але сам такий, хто з впертості, ворожнечі чи заздрості супротив розмежуванню вчинить, своїм майном має за те відповідати, коли до суду буде притягнутий, у такому ж порядку, як вище описано. Проте право на спадкування і вільне доведення [права власності] на ґрунт дітьми неповнолітніми зберігається за ними до досягнення повноліття. А якби при ґрунтах наших господарських кому-небудь таке розмежування робити прийшлося, тоді державця тих ґрунтів наших, таким же чином, як вище описано, через позивача листом підкоморія має бути обісланий. Також і державці володінь наших так само чинити повинні будуть.

А Р Т И К У Л 4

**Про такі ґрунти наші господарські, які б на час
розмежування ґрунтів спірних шляхетських
були прилеглими до границь ґрунтів шляхетських**

До того і те встановлюємо, що якби у такій справі, розмежуванні між шляхтою, домішалися і прилеглі ґрунти наші господарські, а сторона,

встановлюючи границю свою, займала нашого ґрунту, чого б староста, державця наш або піддані наші, стверджуючи, що то власність наша, боронити хотіли і не допускали нашими ґрунтами границі проводити, тоді підкоморій має те на інший час відкласти, поки сторони або одна з них, якій у тому потреба буде, до нас у тій справі звернеться, а ми комісарів наших на те вишлемо і повинні будемо у такій справі чинити згідно з цим Статутом, як про спори між ґрунтами нашими і шляхетськими вище у цьому Статуті, у розділі першому, артикулі двадцятому і у розділі четвертому, артикулі вісімдесят третьому є описано. А на той же рок, для виїзду комісарів наших встановлений, сторона, яка позиває, або та, яка нас про комісарів просити буде, повинна буде сторону, до якої позиває, знову позволю підкоморій звати на рок завитий.

А Р Т И К У Л 5

**Про рок завитий на виїзд підкоморія,
і хто б до нього з причин правних не став**

Устауємо, що кожний рок виїзду підкоморія на ґрунт має бути завжди завитим. Проте, якби сторона, позвана на той рок, за позволю підкоморія встановлений, через дійсно зтяжну хворобу або через службу нашу господарську і державну, у цьому Статуті вказану, стати не змогла, з тих причин має бути вільна від того першого року, але про хворобу свою, якщо це перед роком трапиться, також і про службу, має якомога швидше підкоморія і сторону перед роком встановленим повідомити таким порядком, як про такі випадки наука у розділі четвертому встановлена, аби вже того року не притримувались. А підкоморій повинен буде рок на інший час за тими ж першими позвами на шість тижнів перенести і те відповідачеві через того ж його посланця, якого до нього [підкоморія] з тією обмовою пришле, листом своїм повідомити. А відповідач позивачеві листом підкоморія повинен буде про те перенесення року дати знати відразу ж після обмови своєї, не пізніше, як за тиждень, враховуючи час і місце, залишаючи при цьому через возного копію з листа підкоморія у тому маєтку, з якого спір про землю йде.

А якби хвороба трапилась безпосередньо перед виїздом підкоморія, тоді і на самому року може така відстрочка встановлюватись, а підкоморій рок на інший час, як вище описано, перенести має; при такому перенесенні на другий рок, сторона, яка на перший рок не стала, повинна буде, перш за все, згідно зі Статутом, присягою правдивою зтяжну хворобу свою довести. І якщо виправдання хворобою буде зроблено на самому року, тоді у присязі і те вказане бути має, що його так раптово хвороба захопила, що не міг перед роком про хворобу підкоморію і стороні дати знати і про службу нашу земську свідоцтво слушне листами нашими підтвердити, а потім зі стороною, що позиває, судовий розгляд справи в кінці-кінців прийняти. Так само і позивачеві такі виправдання дозволені, і він у таких ви-

падках повинен чинити так, як про відповідача вище є описано. А якби яка сторона про хворобу присягнути не хотіла або про службу свідочтва, згідно з цим Статутом, не надала, така справу свою програє, а підкоморій те, про що між ними [спір] йде, стороні, яка року притримувалася, без доведення присудити має. Також, якби хто і на наступному року, за позволю підкоморія хворим був, такий, якщо не сам, тоді через довіреного свого, дотримуючись права, перед підкоморієм на ґрунті становитися і судове рішення, згідно з правом, приймати повинен буде.

А якби судом присягатися зобов'язувався той, хто хворий, тоді свідки його, там на місці, перед підкоморієм zarazом присягу вчинити повинні будуть, а для прийняття присяги від самого хворого має підкоморій возного з двома шляхтичами, яких собі та сторона хвора, що присягати буде, попросить, до домівки хворого послати, а противна сторона своїх посланців і возного при тій присязі може мати, а той хворий повинен буде як про свою хворобу, що був і є хворим, так і про справу саму, якщо її захоче виграти, присягу перед тим возним і шляхтою вчинити. А якщо не присягне, то справу свою програє.

Якби також хто хотів на першому року за позволю підкоморія [встановленого], виправдатися викликом до іншого повіту і суду, тоді таке виправдання, як на року завитому не має бути прийняте, за винятком тільки тих причин, якби хто на той же один рок позивався у іншому повіті також у земельній справі. Позви підкоморія на завитий рок про справу більш важливу, або теж до суду гродського, чи то в іншому повіті чи навіть і в цьому, в таких справах, де про життя йдеться, і рок би йому на той же час у гроді і перед підкоморієм припадав, тоді у такому випадку сторона така чинити має згідно з артикулом двадцять сьомим розділу четвертого. Може теж виправдання проти року за позволю підкоморія йти як від сторін, що беруть участь у справі, так і від суміжників, коли хто з панів-рад наших відповідно до своїх повинностей, або хто інший у потребах справи своєї судової, на сейм припадаючих, або теж з якого повіту з посольством будучи відправленим, на сейм поїде. Але про ту присутність свою на сеймі має свідочтво письмове, з печаткою нашою, на наступному року за позволю підкоморія, показати, а якщо не покаже, то справу програє. А ще також суди підкоморські не мають судити під час епідемії і під час війни, яка б велася за ухвалою сеймовою рішенням посполитим.

А Р Т И К У Л 6

Аби підкоморій обов'язки за своєю посадою повністю виконував

Устауємо, що підкоморій не повинен порушувати роки, призначені позвами сторонам, і тяганину встановленню справедливості людській чинити не має, під тією ж присягою своєю, якою присягався, вступаючи на посаду, окрім, якби його захопила хвороба затяжна, тоді він листами своїми по-

винен буде сторонам обом про те знати дати. А після одужання підкоморія сторона, яка скаржиться, знову про те [у тій справі] сторону противну позвати має. А підкоморій на наступному року повинен буде те перед сторонами під тією ж присягою своєю, якою присягався, вступаючи на посаду, що дійсно такою хворобою хворий був і через неї на той рок прибути не міг. А якби підкоморій, не будучи хворим і виправдання хворобою не чинячи, посаді своїй вірним не був і задля затягування правосуддя на рок встановлений не прибув, такий повинен буде позивачеві за кожний пропущений рок шість рублів грошей заплатити, а про ту вину вільно буде стороні, яка скаржиться позвати його до суду земського на рок завитий. Проте позивач після повідомлення відповідача позовою підкоморія має дати знати про те підкоморію не пізніше як за два тижні через возного і сторону і листом відкритим вряд земський або гродський повідомити. А якби який підкоморій не за причиною хвороби своєї, тричі підряд, роки, встановлені його ж позовами, пропустив, такий посаду свою втрачає.

А Р Т И К У Л 7

Про апеляції на рішення суду підкоморського

А ще теж і те уставуємо, якби кому суд підкоморія вбачався не відповідним до закону, тоді після остаточного вирішення справи дозволяється кожній із сторін апелювати з тим до суду головного. За такою апеляцією мають бути вислані від суду головного комісари, у цьому ж повіті осілі, а особливо, каштелян цього повіту. А де б каштеляна не було, тоді маршалок наш того повіту, а при них по дві особи шляхетські, людей добрих, цнотливих, віри годних і у праві обізнаних. А в якому повіті ні каштеляна, ні маршалка не буде, там така комісія відіслана бути має від старости судового того ж повіту. А при старості також два шляхтичі придані для того будуть, а каштеляни, маршалки або старости під тією ж присягою при вступі на посаду ними вчиненою, повинні будуть справедливо такі справи, до них відіслані, судити. А рок тому виїзду комісарському від суду головного буде встановлений згідно з їхнім баченням; перед такими комісарами буде повинен підкоморій справи суду свого показати, а вони правомочні будуть судові рішення підкоморія і границі якби в чому порушив, виправити або теж, якби добре судив, чинними zostавити. А хто б теж без причини слушної на рішення суду підкоморія апеляцію подав, той повинен, за результатами перевірки комісарами, заплатити вини підкоморію — шість рублів грошей, а стороні противній — три рублі грошей. І коли апеляція у якій-небудь справі на рішення підкоморія з'явиться, тоді до виїзду і з дозволу комісарського принесення присяги стороною має бути затримане. Проте для пам'яті знаки того розмежування мають бути поправлені і від того підкоморію тільки половина прибутку його нижче описаного виплачена буде, а ті ґрунти до розгляду комісарського мають zostавитися у держанні тієї сторони, якій підкоморій присудить. Проте і ця сторона

до [винесення] рішення комісарського, того ґрунту, особливо пуш, дерев спустошувати не має. А після комісарського розгляду справи і присяги, відповідно до їхніх вимог принесеною, вже остаточно граничні знаки мають бути виправлені і копці закопані відповідно до потреб через тих же комісарів. А за працю комісарам, так само як і підкоморію (про що нижче описано) виплачено бути має. Також і присяга на стягнення і направлення стягнення до судового виконання повинні бути затримані до тих пір, доки апеляція не буде розглянута комісарами. А якщо після розгляду комісарського суд підкоморія зостанеться правомочним, тоді направлення стягнення до судового виконання має бути вчинене листом підкоморія. А коли рішення підкоморія комісари виправлять, тоді і направлення стягнення до судового виконання комісари листом своїм учинити мають. А такі справи судові, які закінчуються з виїздом комісарів, мають бути вписані до тих же книг підкоморія. А захоче [чи ні] сторона рішення судове до книг земських або гродських вписати, те їй вільно буде.

А Р Т И К У Л 8

Про такі спірні ґрунти, які знаходилися б на границі спільній двох повітів

Якби теж спори про ґрунти трапилися на спільній границі двох повітів, тоді не один який-небудь, а обидва підкоморії з двох повітів на такий ґрунт спірний виїхати мають. А підкоморій першого повіту має і повинен буде на таку справу виїхати після оповіщення відкритим листом другого підкоморія того повіту, в якому будуть про те сторони до вряду земського або гродського позивати і від якого до врядів та справа буде відіслана, і той лист від підкоморія до [іншого] підкоморія сторона, що скаржиться, має нести або посилати. А ті підкоморії, обидва, якщо виникне потреба у з'єднанні ґрунту спірного і в декількох повітах, після оповіщення їх порядком, вище названим, через одного з підкоморіїв, з'їхавшись на спірний ґрунт у призначений позовою термін, за тієї ж умови, як вище в артикулі про обов'язки підкоморія є описано, мають за згодою між сторонами спірними, правосуддя згідно з правом посполитим учинити і суд свій границями і копцями, і листами своїми судовими закріпити.

А за встановлення границі і насипання копців прибуток свій підкоморський, нижче описаний, кожний з них має брати від того, скільки буде на ґрунті того чи іншого повіту границь встановлено і копців закопано. І для того кожний підкоморій повинен границі повіту свого з канцелярії нашої письмово [визначені] з печаткою нашою у себе мати, і канцелярія наша має їм те видавати. А якби підкоморії у якійсь справі не дійшли згоди і від того остаточної границі між сторонами встановити не змогли, тоді кожний з них всю справу, як її бачити буде, і при цьому зі своєю власною думкою, ґрунтовно описавши, має відіслати з тим сторони до суду головного. А суд головний, вивчивши за тими листами справи їхні, має

те на остаточне рішення до комісарів, порядком вище описаним, відіслати, а вже комісари мають свою думку виказати, якого підкоморія суд або міркування видається їм більш законним. А хоча б підкоморії рішення своє і узгодили, а якась із сторін, не задовольнившись їхнім рішенням, хотіла апелювати, те їй вільно буде.

А Р Т И К У Л 9

Про прибутки підкоморія і про книги його

Устауємо, що прибуток підкоморію таким має бути, як тут нижче описано: від позв його — по грошу; від листа, який він буде писати до учасників або до інших підкоморіїв — по два гроші; від листа про перенесення терміну — два гроші; від запису справи до книг — грош; від виписів судових, стільки ж, скільки писарю земському або гродському у розділі четвертому встановлено; за лист до суду на виконання стягнення — шість грошей. А за працю і проїзд підкоморія має йому сплачуватися таким чином: від кожного копця кутового — по двадцять чотири гроші литовські, а від кожного копця, встановленого посередині — по дванадцять грошей. Що стосується копців, то вони не мають бути встановлені один від одного ближче ніж на п'ять шнурів волочних, крім того [випадку], коли б межа була кривою і знадобилося б частіше встановлювати копці. А якби у копцях потреби не було, одне тільки встановлення межі було, тоді від такої межі від кожних п'яти шнурів волочних — дванадцять грошей. А пересуду від суми встановленої підкоморій, як і інші судді земські і гродські, брати має, а всі справи, позви і листи, і виписи всякі підкоморій рукою своєю підписувати має. А книги підкоморія після смерті його мають бути віддані до вряду земського судового того повіту, для збереження їх при книгах земських. А кому виписи з них знадобляться, тому мають їх видати з підписом писаря земського і з печаткою судді і підсудка.

А Р Т И К У Л 10

Про обрання підкоморієм коморників

Для того, щоб розгляд всіляких справ, підсудних суду підкоморія, зволікання і скрути ніякої не зазнавав, а був якомога швидшим, початок і кінець свій правосуддя мало, без зволікання і затягнення справи, у кожному повіті підкоморій на підмогу собі має обрати одного або двох коморників, шляхтичів, у повіті осілих, людей гідних, зі статком, у праві обізнаних і які писати вміють, які на роках судових перед каштеляном або маршалком повітовим або перед врядом земським, а за відсутності каштелянів, маршалків — перед врядом судовим земським і іншими станами, які на сесії судові прибудуть, мають присягу, таку ж, як і підкоморій, [вступаючи] на свою посаду, вчинити. Адже ті коморники мають

бути від підкоморія за зайнятості його самого, послані для судових розглядів і розмежування і в інших справах, вряду підкоморському належних, за позово самого підкоморія, тільки у справах незначних, не [таких] важливих, коли би йшлося про волоку ґрунту чи ще менше, маючи на те повноваження і владу таку, як і сам підкоморій. І прибуток коморникам від [встановлення] границь, копців і меж має бути таким, як і підкоморію. А на значні, важливі справи сам підкоморій їздити і судити те повинен. А якби кому суд коморника якого не сподобався, про те апеляція йти має, як і від підкоморія, до суду головного. Єдине, якби щонебудь у справі, при описуванні і в чомусь іншому коморником не так було зроблено до прийняття остаточного рішення про границі, в таких випадках розбиратись і приймати рішення має підкоморій. А підкоморій повинен за них правосуддя чинити, від подання йому скарги протягом двох тижнів і правомочним буде помилки їхні виправити. А якби при розгляді такої діяльності коморника, або і помилки самого підкоморія, особливо у випадку прийняття заочного рішення, коли апеляція не могла бути подана, в чому сторона вбачала нанесення собі кривди, тоді у такій справі вільно буде підкоморія позвати до суду головного на рок завитий, туди, де на той час суд головний буде.

АРТИКУЛ 11

**Про те, якби на ґрунті земельному
від самого підкоморія кривда кому діялася,
або йому від кого**

А якби кому від самого підкоморія або підкоморію від кого-небудь кривда була спричинена у земельній справі, такий скривджений має іншу сторону, згідно з наукою і описанням [нормами] цього Статуту, до суду відповідного позвати. А там, на суді, якщо за законом справа дійде до того, що необхідним буде виїзд на спірну землю, тоді у такій справі мають [виїхати] з вряду судового земського дві особи, суддя з підсудком. А якби ті обидва виїхати [разом] не могли, тоді з одним із них, писар земський, на той ґрунт спірний [має] виїхати і те [спір], згідно з законом між сторонами розсудивши, [справу] закрити. А термін такому виїзду, якщо така справа у суді земському розглядатися буде, має бути особисто сторонам встановлений остаточний, після закінчення сесії земської в чотири тижні. А коли така справа з підкоморієм відіслана буде на ґрунт від суду гродського, тоді сторона, яка позивається, має іншу сторону позово тих двох врядників судових, земських, які встигнуть виїхати, також як і підкоморія, позово в шеститижневий термін на рок завитий позвати. А якби зима прийшла і до снігу розмежування провести було неможливо, тоді рок належний і підходящий за позово і особисто має бути встановлений після того, як сніг зійде. А апеляція на [рішення] тих двох врядників, як і на рішення підкоморія, коли б кому суд їхній не сподобався, має йти до суду головного.

А після виїзду комісарів, ті вряники, як і про підкоморія написано, повинні будуть на ту границю виїхати і про суд свій перед комісарами звітувати. А комісари згідно з правом ту [справу] закінчити мають. А за проїзд і працю тим вряникам земським, не іншим, прибуток у такій справі має бути, як і підкоморію, і між собою вони порівну його ділити будуть. А справи такі також до книг підкоморських записувати і до книг земських або гродських сторона собі переносити повинна.

А Р Т И К У Л 1 2

Про відібрання маєтку в границях

Устауємо, якби які від найвищого аж до нижчого стану особи, як духовні, так і світські, мали маєтки, людей і землі, лови і ліси, озера і боброві гони в границях або в межах, і хотів би один до іншого, перейшовши границю його або межу, в землю вступити, або людей, землю, лови і ліси, озера і сіножаті, і боброві гони відібрати, намагаючись його з того маєтку, ґрунту, входів, пожитків яких витіснити, тоді скривджена сторона має про те іншу сторону до суду належного, згідно з приписами і порядком цього Статуту, позвати, а там, за позволю перед судом належним, якби та справа між ними не вирішилась, а на суд підкоморія відіслана була, то вже у таких справах, коли на розгляд підкоморія прийде, мають з обох сторін по дев'ять свідків перед судом поставити на тому ґрунті спірному. І кого з них знайде підкоморій ближчим до доведення, а те [визначається] з тих причин, які вище у другому артикулі цього розділу вказані, того і свідків, від нього поставлених, допустивши до доведення, вислухавши присягу його з трьома свідками, яких сторона протилежна з тих дев'яти обере, прийняти рішення має. А коли таким чином сам-четвертий принесе присягу, тоді той ґрунт, про який спір вівся, одержати має. А якби у суді з'ясувалося, що хтось, відібравши або відбираючи у когось ґрунт або вход, пожитки якісь, і про те до суду був позваний і на той ґрунт у суді жодного доказу, як письмового, так і знаків слухних і явних граничних не навів і свідків до доведення, згідно з цим Статутом, жодного не поставив, тільки так, голослівно той ґрунт присвоїв, а позивач, як докази письмові або знаки слухні і явні граничні показав, також свідки, згідно з вимогами цього Статуту стали, тоді така сторона за даними доказів письмових або знаків слухних і без присяги, тільки за свідченнями дев'яти свідків при ґрунті зоставлена має бути. Проте, якби сторона протилежна, яка свідків не мала, бралася сама до присяги, а позивач їй того дозволити не хотів, але сам за присягу брався, тоді вже він також тільки сам-один, без свідків може і перший буде мати право присягнути. Так само слід розуміти і про позивача. Якби кого про ґрунт позвавши, а у себе свідчень письмових, також знаків граничних, ані свідків не мав, тоді позваний, залишаючись у своєму держанні, ближчим буде до того, щоб першому присягнути.

АРТИКУЛ 13

Про такого, хто без причин слухних, законних на рок за позвоу підкоморія не став

Теж уставиємо, якби яка сторона, як відповідач, так і позивач, на року, позвоу підкоморія встановленому, без причин слухних, законних, вище, в цьому ж розділі відображених, не став, тоді підкоморій стороні іншій, яка року пильнувати буде, ту річ, про яку спір між ними у суді йдеться і яка у позві описана, вже без присяги жодної, а тільки тому, що той, хто року пильнує згідно з призначеним у позві, зі свідками своїми границю або межу доведе, присудити і навіки передати має. Проте, запобігаючи хитрості людській і те закріплюємо, що якби та сторона, проти якої таке заочне рішення було винесене, побачить собі у тому переводі права кривду з причини призначення іншою стороною року неправдивого, тоді у такій справі про зловмисний перевод права вільно буде їй до того ж суду підкоморського іншу сторону позвати, після чого вони мають бути судимі за тим артикулом, який встановлений про зловмисний перевод права у розділі четвертому.

АРТИКУЛ 14

Про свідків, які мають бути допущені до свідчення

Ще уставиємо, що свідками у справах земельних і щодо доведення держання землею, також і у кожній [іншій] справі не мають до свідчення бути допущені жиди, а тільки люди віри християнської всякого стану і ті, які привілеєм нашим до свідчення допущені, тільки б були людьми добрими, цнотливими, богобоязливими і ні в чому не запідозреними. Тоді такі до свідчення мають бути допущені. А татари, якби їм трапилося про грунт між собою і з людьми християнськими суд вести, а призначать їх доведення або відведення [доказів], тоді вони, згідно з привілеями своїми і законом своїм, присягу чинити мають. А у такій справі їх, хоча б і татари, тільки б люди добрі, цнотливі і віри гідні, свідками бути можуть.

АРТИКУЛ 15

Хто б кому свідків ганив

Якби хто, свавільно і без слушної причини, свідків позивача ганив, який згідно з законом поставив [перед судом] дев'ять свідків, а той би між тими дев'ятьма свідками не обрав трьох, віри гідних, а відставив їх, бажаючи тим розгляд судової справи затягнути, а той, позивач, не мав би [під рукою] інших свідків і за цієї причини міг би на цьому року завитому справу свою програти, тоді такий, хто ганив свідків, має там же, відразу перед підкоморієм те довести слушними доказами письмовими. А якби того

на них, у чому ганив, не довів і не показав, а підкоморій би узнав те, що їх голослівно ганив і відставляв, тоді такий, хто відставляв свідків, кожного особисто, кого ганив, враховуючи стан, повинен буде нав'язати згідно з родом їхнім: шляхтича як шляхтича, холопа як холопа, так, ніби його поранив. А підкоморій або комісари нав'язку ту свідкам таким заразом там же мають присудити, а свідків тих до свідчення допустити. А якби на якого свідка або на декількох їх у тому, у чому їх приганив і справою самою довів, тоді та сторона, чиї свідки будуть, має на місце того або тих приганих інших свідків поставити. Якщо не зможе того ж дня, то наступного, але не пізніше третього дня. А якби так трапилося, що взаємно з обох сторін свідків пригнали і один іншому довів би те пригання, тоді ті свідки пригнані від обох сторін мають бути відставлені, а знову інших свідків, людей, віри гідних, поза підозрою з обох сторін мають ставити і з них до присяги обирати будуть.

А Р Т И К У Л 1 6

**Про землю відрубну і теж про черезполосні землі,
як мають доведення чинити**

Теж уставуємо, якби якийсь із сторін про землю відрубну відмежовану надано було судом право доведення, та дев'ять свідків своїх має згідно з законом перед судом поставити, і як той пан або землянин зі своїми свідками границю вкаже, присягнувши сам-четвертий з трьома свідками, по те місце має границя встановлена бути. Проте, якби суд мали про землю черезполосну, і не в одному місці, але порізно нивами або відрубами лежачу, і була б та земля за правом спадковим чи іншим яким у одному дворі або маєтку шляхетському, тоді ті ж самі свідки можуть про кожную ниву, сіножать або відруб свідчити. І, визначивши всі ті різні спірні землі, потім сам той пан, який до доведення буде допущений разом із трьома свідками, одночасно на всі ті землі присягу вчинити має. А підкоморій має на підставі вчиненої присяги, описавши поіменно, лист на всі ті землі наказати їм видати.

А Р Т И К У Л 1 7

**Хто б мав вести судову справу з воєводою,
зі старостою і державцем про землю свою, а той би
мав маєток у тому ж повіті, де є врядником**

Таким же чином, якби який врядник наш, маючи маєток свій власний у цьому повіті, від [імені] староства або з держання свого з яким-небудь шляхтичем про землю свою копу вести мав, тоді має судитися так, як вище описано про ґрунт земельний: має поставити дев'ять свідків, шляхту і інших людей добрих, віри гідних і не підданих вряду присуду свого, а інших [людей] сторонніх. І так само підкоморій має розглядати листи, границі, знаки,

і чиї листи або границі будуть достовірнішими, та сторона має бути допущеною до доведення. А якщо староста або державця не мав ближніми сусідами тієї землі спірної інших чужих людей, крім людей староства свого, тоді вже при інших чужих людях і такими підданими доводити буде правомочним.

АРТИКУЛ 18

Хто б кому границю або межу пошкодив

Якби шляхтич шляхтичу границю зіпсував або вогнем випалив, або вирубав насильно, або якось інакше пошкодив, або копці розкопав, або межу зіпсував, або, привласнюючи собі більше ґрунту, границі і знаки нові на чужій землі насильно і незаконно встановив, а було б те на нього правом переведено, тоді такий має заплатити ображеному дванадцять рублів грошей, а підкоморію копу грошей, а за кожний копець зіпсований — три копи грошей. А якби шляхтич шляхтичу межу переорав, тоді за переорювання межі три рублі грошей, а підкоморію — півкопи грошей, а границю або межу, ним пошкоджену, має у присутності підкоморія поправити по-старому. А якби простого стану людина шляхтичу границю порубала, випалила, пошкодила або межу переорала і значно зіпсувала, тоді така повинна буде тому шляхтичу штрафу три рублі грошей заплатити, а границю і межу по-старому поправити. А якби людина простого стану іншій, теж простого стану людині, межу переорала і пошкодила, тоді за пошкодження тієї межі буде повинен заплатити рубль грошей, а межу поправити, бо якби кому кривда яка в границях або межах вбачалася, то те має в суді розбиратися, а не силою. Проте свою стару границю або межу, що заросла, якби потреба вказувала поновити і поправити, те буде вільно вчинити кожному на своєму власному ґрунті за старими знаками і границями, взявши перед тим від підкоморія коморника і сторону, з якою границю має, через возного оповістивши. А якби сторона не виїхала або [від себе кого-небудь] не вислала, то дозволяється поновити перед коморником, не псуючи при цьому старих знаків. А присутній при цьому коморник має те в книгах підкоморія підтвердити і знаки поновлені вписати.

АРТИКУЛ 19

Про ліс сумісний і про просіки

Устауємо, якби хто мав ліс сумісний нерозділений, і один із співвласників захоче такий на ріллю або на сіножать вирубати, тоді тому вільно буде такий ліс розчищати і вирубати. Проте, робити це таким чином, щоб не заходити на ґрунти іншого або інших співвласників і до того більше не займати, ніж тільки ту частку, яка на його долю приходить. А іншим співвласникам своїм залишити таку кількість лісу, яка приходить на їхню долю, і ґрунту такої ж якості, як і сам займе. А якби хто більше своєї

частки і кращого ґрунту присвоїв, і був би про те до суду позваний, тоді за рішенням судовим повинен буде те, що над частку свою взяв, співвласникам своїм повернути у тому ж місці, зручному для них, і такої ж якісної, придатної і родючої землі, щоб усім співвласникам порівну було. А що стосується надлишку вирубаного лісу, то за нього повинен віддати співвласникам частку лісу з власної долі де-небудь в іншому місці, зручному для них, таку ж кількість і такої ж якості. А не буде у тому лісі мати, тоді грішми на підставі доказів [має] заплатити половину ціни, Статутом встановленої, нижче вказаної. А якби який співвласник вимагав розділення у лісі або у пуші сумісний, а інші співвласники не хотіли з ним розділення, тоді йому про той поділ вільно буде співвласників своїх до суду земського на рок завитий позвати. А там, відповідно до закону має їм бути поділ проведений на рівні частки згідно з правом кожного з них. А той поділ має бути зроблений так, як у розділі шостому про поділ між братами встановлено.

А Р Т И К У Л 20

Якби річка була границею

Теж, якби річка була границею між ґрунтами, полями, сіножатями, лісами, до річки прилеглими, тоді кожний з берега свого має її до половини використовувати. Проте, коли в яких місцях і краях цього панства нашого і на таких спільних річках здавна до цього часу був який звичай встановлення езів, заток або сеж, такий і надалі зберігатися має. А де б така річка гранична, насипаючи на чийсь берег потроху [пісок], додавала б йому у площі, така додаткова площа має бути того пана, чийм є той берег. А якби ріка зненацька змінила свій напрям, тоді старе річище має за границю бути, а річку кожен з берега свого на рівних умовах використовувати має. А якщо та ріка гранична змінить напрям і потече поза землями обох, то обидва отримують два береги у того, чиею земельною ділянкою вона потече. А якби хто річку навмисно прокопав, на шкоду сусіду своєму, а сусід позвався б з ним до суду щодо цього і довів би це згідно з законом, тоді суд повинен постановити, щоб зась річку назад повернув, і за те буде повинен позивачеві к'валт дванадцять рублів платити, як коли б границю зіпсував, і всі збитки, яких позивач зазнав через втрату прибутків від річки, за судовим рішенням має відшкодувати.

А Р Т И К У Л 21

Якби хто своїм ставом інший став або сіножаті затопив або греблю до чужого берега насипав

Теж уставуємо, якби хто у своєму родовому маєтку мав річку у повному своєму володінні, тобто обидва її береги йому належали, і на ній стави і млини поставив, а сусідні млини, розташовані вище за течією, своїм

ставом затопив так, що ці вище розташовані млини не могли працювати через підняття рівня води у нижньому ставу, або якби сіножаті затопив без волі того пана, чий сіножаті будуть, а він би за те заміни взяти не хотів, до того ж, якби теж хто, маючи половину річки, тобто один берег, насипав греблю до чужого берега або щось з чужого ґрунту, сіножаті водою зайняв і затопив, або підтопив так, що [власник] свій звичний прибуток, який до цього мав з того свого ґрунту, [тепер] мати не міг, а те вчинив би свавільно, без дозволу того, чий інший берег тієї річки або чий ґрунт затопив, або підтопив, тоді такий скривджений, довівши і показавши те возному і свідкам, має того сусіда свого попередити через возного нагадувальним листом, щоб воду понизив і греблю свіжонасипану від чужого берега ліквідував. А якби того за нагадуванням таким не зробив, тоді скривджений про те до суду земського має позвати. А вряд земський на судовий розгляд і для прийняття рішення таку справу на суд підкомор'я відіслати має. А коли перед підкоморієм доведе відповідно до закону, що у якійсь зі справ кривда йому спричинена, тоді підкоморій має з тієї протилежної сторони йому штрафу дванадцять рублів грошей і відшкодування збитків, спричинених зупинкою млину і невикористанням затопленого ґрунту, присудити. А з такого ставу, де б хто обидва береги у власності маючи, воду на шкоду млину сусідньому підняв, або чужий ґрунт залив або підтопив, [наказуємо] воду спустити і понизити так, щоб і млину верхнього ставу нічого не шкодило, і ґрунтів, сіножатей чужих не заливало і не підтоплювало. А ту греблю, яка насипана була до чужого берега, щоб розкопав і воду випустив так, щоб чужого ґрунту греблю не дотикався і водою його не заливав. А якби хто протягом давності земської в десять років про підтоплення млина свого, про насипання до свого берега греблі і про залиття ґрунтів мовчав і не судився про те з протилежною стороною, тоді вже такий про те вічно мовчати повинен.

А Р Т И К У Л 22

**Хто на чийй землі посіє збіжжя,
як має заборонятись возним, щоб не звозив
до судового розгляду**

Уставуємо, хто б на чийй землі збіжжя яке-небудь без відому того, чий ґрунт, посіяв, тоді той, хто вважає ту землю своєю, має взяти листа заповідного від вряду земського або гродського того повіту, в якому той ґрунт лежить, і тим листом врядовим через возного і двох людей сторонніх будь-якого стану має заборонити [вивозити] те збіжжя самому тому пану або його вряднику, хто з них його посіяв. А якби самого пана або врядника возний дома не застав, або вони не захотіли показатися йому, тоді [возний] залишає копію того листа заповідного у маєтку, тим порядком, як про подання листів нагадувальних викладено. А у тому листі заповідному, описавши поіменно і докладно ту землю, де збіжжя засіяно, як і де вона

розташована, має бути встановлено під закладом вряду і стороні дванадцятьма рублями грошей, аби той, хто сів те збіжжя, з ґрунту його не вивозив, але, зібравши його перед возним і людьми сторонніми на те від позивача посланими, з відома і [після] обрахування того возного і сторони, залишив на тій же землі до судового розгляду і забезпечив те, добре склавши і огородивши, щоб до судового розгляду ніяка шкода з ним не трапилася. І після встановлення такої заборони позивач має відповідача не пізніше ніж за шість тижнів позою підкоморія до судового розгляду про ту землю позвати. А якби з якихось непередбачених слушних законних причин протягом шести тижнів після [встановлення] заборони позвати не міг, тоді йому для цього надається ще шість тижнів. А якби той, хто накладав заборону перед підкоморієм або коморником, довів те правом, що той його противник посіяв те збіжжя на його власній землі, тоді до нього відходить, як земля, так і те збіжжя і ще за квалт дванадцять рублів грошей [штрафу] присуджується. А якби те збіжжя [що знаходилося] під заборonoю, погнило або отравлене було, тоді те йому протилежна сторона, згідно зі Статутом, оплатити повинна буде. А якби хто, незважаючи на заборону, суду не дочекавшись, те збіжжя зібравши, з тієї землі геть вивіз, тоді має того закладу половину стороні протилежній — шість рублів, а іншу половину: три рублі грошей — підкоморію, а інші три рублі грошей — вряду тому, від якого лист заповідний вийде, заплатити. Заклад цей, за відсиленням підкоморія, вряд стороні, підкоморію і собі стягнути з маєтку того винного має, а збіжжя стороні з нав'язкою віддати, або, згідно зі Статутом, заплатити повинен буде. А якщо буде хтось на своїй власній землі сіяти, а інший те йому заборонивши, а того б судом не довів, що його земля була, такий має сам той заклад вряду і стороні платити, а ґрунт і збіжжя тому, хто сів, має zostавити. А хоча би збіжжя погнило або отравлене було, того вже він з протилежної сторони стягувати не повинен, бо ж, як вище викладено, він мав турбуватись про те, щоб заборона на вивезення шкоди збіжжю не завдала. Якби також те трапилося, що таке збіжжя спірне на полі складене, до судового розгляду з поля [було] викрадено, тоді, якщо зостанеться при ґрунті той, хто сів, тоді йому за те жито, той, хто безпідставно заповідав, повинен заплатити, а собі у тій шкоді винного шукати. А якщо після суду зостанеться при ґрунті той, хто заповідав, тоді той, хто сів, має йому за те збіжжя заплатити, а собі винного у тому шукати.

Таким же чином мають відбуватися накладення заборони і судовий розгляд і про сіножаті спірні. Проте, якби хто через дванадцять тижнів після накладення заборони сторону протилежну у такій справі до підкоморія не позвав, тоді тому, хто сів, вільно буде збіжжя або сіно своє забрати. А якщо на той час буде покрадене, тоді ту шкоду зі сторони протилежної стягувати. А тому, хто заборону накладав, вже тільки про ґрунт вільно буде після тих дванадцяти тижнів судитися у суді належному, згідно з порядком в артикулах інших цього ж розділу, вище описаних. А на спірній землі ніхто насильно не повинен збіжжя топтати і псувати,

але повинні чинити згідно з законом, як вище описано, під страхом стягнення закладу вряду і стороні, вище у цьому артикулі названою.

Артикул 23

**Якби хто землю держав, а інший
без судового рішення жито пожав або пожате забрав,
або бійку вчинив, або соху порубав**

Теж уставуємо, що якби хто яку землю держав і спокійно володів нею, спокійно сів або орав, а інший, прийшовши на те поле, жито пожав або пожате забрав, або побив, потоптав і вдарив самого [держателя] або людину його, або кого будь-якого стану або соху, колеса, борону порубав і сошники забрав, такий має платити штраф дванадцять рублів грошей. А якщо забере без бійки, той має збитки відшкодувати з нав'язкою: коня — конем, а вола — волом нав'язати, а за соху — десять грошей, а за нарogi — дванадцять грошей, а за колеса — дванадцять грошей, за борону — шість грошей заплатити. А потім, якщо захоче, у власника тієї землі може її вишукувати через суд згідно з правом. А якби хто в кого ґрунт відбирав, а той його боронив і в держання не дав, тому має бути правосуддя у суді належному. І хто в тому буде винен, той має збитки і насилля відшкодувати, як про те вище описано.

Артикул 24

**Про введення у володіння маєтком за борг або з іншої
причини, як це мають виконувати**

Уставуємо, якби від нас, Господаря, був посланий дворянин наш для введення у володіння чийось маєтком за суму грошей, яка б належала до скарбу нашого, тоді той посланець має приїхати до того маєтку і, взявши від вряду земського або замкового возного і людей добрих, шляхту, людей всіх з їхньою маєтністю описати, і один реєстр дати до скарбу нашого, а другий — до замку або до суду земського, а третій має у себе zostавити для того, аби у випадку дорікання мав чим виправдатися, а також і для того, щоб потім маєток той з усім тим, з чим був взятий, після виплати грошей був повернутий тому, чийм буде. А якби ми, Господар, під час розгляду справи, згідно з цим Статутом підсудній нашому суду, що кому відсудили, тоді у такій справі маємо відсилати листами нашими на виконання до вряду земського або гродського у тому повіті, де винуватого осілість лежить і якому суду те виконання належати буде. А вряд, до якого відішлемо, повинен буде стягнення чинити згідно з тим, як про стягнення у справах відсуджених у розділі четвертому є викладено, без жодної затримки, але від надходження до вряду листа нашого відісланого протягом чотирьох тижнів, особливо, якби тер-

міни виплати грошей згідно зі Статутом встановлені, не пройшли. А якщо буде визначений термін, то після закінчення терміну повністю задовольнити, також протягом чотирьох тижнів.

Артикул 25

**Про маєток, який за взаємною згодою віддають
до рук наших господарських**

Теж уставуємо, що якби обидві сторони, за взаємною згодою, віддали маєток до рук наших, господарських, до судового розгляду, а ми б якому врядунику нашому або листами нашими або через ув'язчого до рішення і науки нашої в держання дали, тоді врядуник наш вільним буде у тому маєтку належне утримання мати, а з двору нічого не має вивозити, але буде повинен той маєток з усіма речами рухомими, як теж і з прибутками за час держання свого, зібраними тій стороні, якій присудять, точно і в цілості за листом нашим господарським віддати, притримуючись того, щоб у тому маєтку держання його жодної шкоди і спустошення не сталося. А якби той врядуник інакше вчинив, повинен буде стороні потерпілій всю шкоду і збитки платити, а ми і нащадки наші повинні будемо з ним тій стороні правосуддя за позвою вчинити на першому року як на завитому.

Артикул 26

**Про маєток, не розділений між братами
або родичами**

Теж уставуємо, що якби які брати повнолітні, або й більш далекі родичі, ніж брати рідні, мали б якийсь маєток спільний неподілений, а потім би, добровільно погодившись, той маєток собі на рівні частини, розписавши, поділили, або й поділивши, перед врядом визнали, або листи і реєстри дільчі з печатками своїми, а хто вміє писати, і з власноручним підписом і теж з печатками людей добрих подавали, такий поділ вічно тривати має. Також і той поділ вічно в силі zostаватись має, який [проводиться] між незгодними з судовим рішенням і офіційно встановлений буде. А якби тільки листи, реєстри дільчі поміж себе роздали, а вряд не повідомили, і давність земську, в десять років, у тій справі пропустили, такий поділ тепер навіки збережений буде. Єдине, якби той з них, хто поділ такий у вряді не заявив, строку давності не пропустивши, хотів знову почати [поділ] і у тому братів би своїх або родичів до суду позвав, тоді такому поділ знову має бути проведений. Якщо ж у листах дільчих встановлені будуть які обов'язки, заруки про непоручність того поділу, тоді такі заруки кожний, згідно зі своїм обов'язком, за рішенням судовим заплатити повинен буде і тоді до поділу приступити. А при кожному поділові листи привілейовані при тому zostаватися мають, при кому

і маєток той зостанеться, на який привілей виданий. А якби був один маєток на рівні частки був поділений або одні привілеї служили б декільком особам, порізно поділеним, тоді такі листи привілейовані, розписавши для відома на реєстри, ті реєстри поміж собою під печатками своїми і під печатками людей добрих подавати, а самі листи одному з братів, за загальною згодою на збереження дати мають. А той, в час потреби у справах братів своїх, такі листи показувати має, але сам без інших братів такими листами користуватися не повинен. А якщо захочуть такі спільні листи до книг врядових земських занести і з книг виписи собі брати, те їм вільно буде. А якби брати рідні, поділившись, листи, реєстри дільчі взявши, а один або декілька їх не хотіли тієї справи у вряді визнавати, тоді іншим про те визнання вільно буде до вряду на рок завийтий позвати. А якби брати або родичі, хоча і мали поміж собою якийсь поділ, але перед врядом того поділу свого офіційно не визнали, і листів чи реєстрів дільчих або листів, що підтверджують приналежність того майна, поміж собою не розібрали, такий поділ не має вважатися вічним, і жодна давність на нього не поширюється. А це так тому, щоб один від іншого не привласнював собі більшої частини маєтку.

А Р Т И К У Л 27

**У чужої людини не повинен ніхто землю купувати
без волі пана її**

Устауємо, що у бояр і в людей простих князівських, панських і землянських ніхто землі купувати ані на літо в користування наймати не повинен без волі пана їхнього. А якби хто у чужої людини землю без волі пана її купив або найняв і що-небудь на ній посіяв, тоді те посіяне і гроші втрачає. А та людина, чия земля, має без виплати грошей всю землю до своїх рук прибрати; а він [хто купив] і з тієї людини, в якій землю купив або найняв, і з посередника, через чії руки гроші давав, грошей стягнути не може, оскільки він те вчинив всупереч устави нашої. Також і чужого чоловіка, жону і дітей його, не має ніхто купувати і наймати без волі пана або вряdnика під загрозою втрати найму.

А Р Т И К У Л 28

Про поручительство людей простих

Устауємо, що бояри панцирні, путні і люди простого стану не мають без відома і дозволу письмового панів своїх у справах важливих поручитися, єдине вільно їм буде, хоча б і без відома панів своїх, поручатися у справах, менш важливих, тобто, до чотирьох кіп грошей. І якби хоча б одна людина за різних людей поручитися хотіла, має так поручитися, щоб у сумі не перевищувало чотирьох кіп грошей.

АРТИКУЛ 29

**Якщо які люди приходять на волю
і, відсидівши волю, тікають геть**

Уставуємо, якби людина вільна прийшла до якого князя або пана, чи земянина і сіла на волю, і, відсидівши волю або і не відсидівши до кінця, хотіла податися геть, тоді має спершу відслужити тому панові своєму стільки, скільки на волі сиділа, а після цього може йти геть. А якби не хотіла стільки відслужити, тоді має грошима заплатити: за кожний тиждень по шість грошей. А якби вона, відсидівши волю, втекла до будь-кого іншого, тоді той, до кого втече, має її йому видати не інакше як отчичем. А якби ще така людина, відходячи геть, шкоду яку кому вчинила, тоді і за те за нього за доказом виплачувати повинна. А якби на повідомлення цього пана, тієї людини видати не хотів, і та людина потім від нього втекла геть, і, позвавши про те до суду належного на рок завитий це буде доведене судом, тоді сам за неї має платити: за кожний тиждень, скільки на волі сиділа і не працювала — по шість грошей, також і збитки, цією людиною вчинені, за доказом відшкодувати.

АРТИКУЛ 30

**Про знайдення скарбу, захованого у землі
або у якійсь схованці**

Уставуємо, якби кому трапилося знайти який скарб у землі: гроші, золото, срібло, або що інше, як трапляється знаходити, тоді, якщо знайде на своїй земельній ділянці — має скарб належати тому, чия та ділянка. А якби на чийсь іншій земельній ділянці знайшов, тоді половину має тому віддати, на чий землі знайшов, а половину собі взяти. Так само і на земельній ділянці, переданій у заставу, навпіл розділити мають. Однак, якби хто у такій знахідці зізнатися не захотів, а той, хто на нього позивав, брався до присяги, тоді та протилежна сторона, на яку позивають, ближча буде від того відприсягнутися, що не знаходила [скарбу].

АРТИКУЛ 31

**Про водні порти і товари, що затонули
у водах**

Якби трапилося, що судно, везучи водним шляхом якісь товари, потрапило в пригоду і розбилося або затонуло біля чийого завгодно берега, тоді купець чи хто інший, той товар затонулий має добровільно з води вибирати і на берег виносити. А врядники наші, князі і пани і їхні врядники, землевласники і люди прості, і будь-хто інший, чий то берег є, не мають

від того нічого брати. А хто б хотів тим постраждалим у цьому перешкоджати, тоді буде повинен всю шкоду, яка була заподіяна постраждалому, відшкодувати у подвійному розмірі.

АРТИКУЛ 32

Про дороги старовічні

Уставуємо, що дороги, великі гостинці мають бути, згідно зі стародавнім звичаєм, настільки широкі, аби на півтора прута бути могли. А віз порожній має поступитися возу завантаженому, піший — їздцю, їздець — возу. А якби тісною дорога була, як от на мостах і в інших незручних місцях, а часу зимового, коли сніг буває великий, мають, зустрівшись, дорогу навпіл ділити, а один одного не повинні спихати.

Розділ ДЕСЯТИЙ

ПРО ПУЩІ, ПРО ЛОВИ, ПРО ДЕРЕВО БОРТНЕ,
ПРО ОЗЕРА І СІНОЖАТІ

АРТИКУЛ 1

Про лови

Устауємо, якби хто незаконно полював у чужих володіннях, тоді тому, у чий пущі полював, має кгвалт заплатити дванадцять рублів грошей, а за впольованих звірів має заплатити ціну, зазначену нижче. А якби хто стрільців послав у чужу пущу, або сам крадькома звіра бив, тоді, якщо проти нього будуть наведені слушні докази, що стільки-то звіра вбито, такий має за кожного звіра платити ціну, зазначену нижче. А якби стрільця впіймано було над звіром убитим у пущі, такого належить привести до вряду нашого, до замку або двору судового того повіту, в якому те трапиться, і листом судовим пана того стрільця або врядуника обіслати, залишаючи з того листа через возного копію у маєтку пана того, з якого той стрілець до пущі чужої ходив і рок судовому розгляду встановити, згідно з далекістю дороги, до двох тижнів, аби до розгляду тієї справи до суду нашого прибув. А коли у суді за доводом слушним той стрілець у тому винним визнаний буде, тоді за того звіра подвійно заплатити повинен буде. А за провину, що до чужої пущі стріляти ходив, має сидіти в ув'язненні у замку або у дворі нашому шість тижнів і не має бути відпущений з ув'язнення, аж доки за звіра не виплатить. А якби пан того стрільця або врядуник на рок, врядом встановлений, не прибув, тоді вже вряд сам має того стрільця, як вище описано, судити. А якби хто підстрелив або поранив звіра на своїй землі, а той звір втік би в чужу землю, тоді, хоча й за пораненим звіром, через границю у чужу землю ніхто ходити не повинен, і хто б границю перейшовши, звіра того добив, тоді такий покаранню, як вище у цьому артикулі є описано, підлягає. Проте за вовком і лисицею зі псами і на чужий ґрунт, у поля і зарості вільно їхати, тільки б шкоди якої у потоптанні збіжжя не вчинив.

АРТИКУЛ 2

Ціна диким звірам

Устауємо ціну звірям диким, які будь-ким були б убиті у чужій пущі: за зубра — дванадцять рублів грошей, за лося — шість рублів грошей, за оленя або за лань — шість рублів грошей, за ведмеда — три рублі грошей, за коня або за кобилу дику — три рублі грошей; за вепра або за свиню — рубль грошей, за сарну — копу грошей, за рись — три рублі грошей; за соболя — два рублі грошей; за куніцю — півкопи грошей.

АРТИКУЛ 3

Про борті, про озера і сіножаті, які будь-хто має у чужій пуші

Теж уставиємо, що хто має борті свої у пуші нашій господарській або також у княжій, панській і землянській, яким чином мають користуватися своїми бортями. А то таким чином: хто має у чужій пуші борті свої, або озера, або сіножаті, або при сіножатах лазні, тоді до озера йому з неводом їхати можна, але він не повинен брати з собою собак, ані рогатини, ані жодної рушниці, чим би міг звіру шкоди заподіяти. А хто має сіножаті в чийй пуші, той повинен використовувати свої старі сіножаті, а нових не мусить долучати. А якби старі сіножаті позаростали, то може їх собі розчистити. А хто теж має борті в чужій пуші, то бортники, які мають ходити до своїх бортей, не повинні з собою псів брати, ані рогатин, ані жодної рушниці, чим би могли звірові шкоди завдати, але бортники повинні мати тільки сокиру і пешню, чим борті робити. А на сіножаті коли йдуть, то повинні мати тільки сокиру на розчищення хащ і косу, щоб косити. А проте тим, хто озера має в чужій пуші, коли прийдуть взимку рибу ловити у своїх озерах, можна буде нарубати дров у тій пуші для лазні своєї і щоб корита на рибу зробити. А тим, хто сіножаті має, можна дров з пуші нарубати на скирту, або на стіг, або на будівництво сінника чи горожі. А бортникам дозволено брати з тієї пуші лико на виготовлення лезива, або луб для лазамен та на інші потреби бортницькі, які мають бортники у своєму занятті, скільки їм потрібно буде взяти і скільки зможуть на собі винести, а не возом вивезти.

А коли дерево, в якому будуть чийсь борті, впаде: з бджолами, чи без бджіл, він може вулик з борті витягнути і вивезти, а верхівку дерева і його коріння має залишити у пуші тому панові, якого та пуша є. А деревину на будівництво і дрова, користуючись таким правом входу, ніхто не повинен брати із чужої пуші.

А хто має здавна озера, сіножаті і борті у чужій пуші, той не може займати озер і сіножатей чужої пуші, а так само той, у чийй пуші озера, сіножаті і борті будуть, тих чужих входів у свою пушу відібрати не може. А коли захоче розчищати свою пушу, то не повинен бортям і жодному дереву бортному ніякої шкоди чинити. А якщо хто, розкорчовуючи поле, чиєсь дерево бортне, чи для борті підготовлене, або придатне для борті: з бджолами, чи без бджіл, підрубає чи попалить вогнем, чи іншої якої шкоди заподіє, від чого б те дерево мало всохнути — той тому, чиєму дереву шкоди заподіє, за те повинен буде заплатити, згідно з уставою нашою, нижче описаною. А якщо на чиємусь полі чуже дерево бортне буде, той, орючи своє поле, не повинен чуже дерево бортне підорювати ближче, ніж на таку відстань, щоб від сохи палкою, якою поганяють волів, дотягнутися не міг. А якщо близько підоре це дерево, через що те дерево всохне, тоді той буде повинен заплатити за те дерево згідно з уставою, нижче описа-

ною. А хто б таку пушу розчистив, то попередніх вхідників від бортів, озер, сіножатеї відлучати не має, а вони теж, користуючись тими входами, збіжжю ніякої шкоди чинити не повинні.

А Р Т И К У Л 4

**Якби хто у чужому озері, розташованому
у його пуші, рибу виловив**

Устауємо, що якби хто виловив рибу з чужих озер, розташованих у його пуші, тоді має тому, чиї то озера, ківалт заплатити і за рибу відшкодувати стільки, скільки той пан вкаже під присягою, що йому в рибі було шкоди заподіяно. Так само, якщо хто чиїсь сіножатеї у своїй пуші насильно покосить, і, виганяючи його з його сіножатеї, затіє бійку, тоді повинен буде ківалт заплатити дванадцять рублів грошей, а побитим відшкодувати; а якщо бійки не буде, але сіножатеї чужі покосить або скошене забере, тоді повинен буде відшкодувати вартість сіна згідно з уставою, у цьому Статуті нижче описаною.

А Р Т И К У Л 5

**Якби хто застав чиясь людину у своїй пуші
і пограбував**

Якби хто у своїй пуші чи в якому-небудь лісі, в бору, гаю, дібровах і інших заростях застав чиясь людину, яка рубала або везла дерево, або, переслідуючи її на дорозі, догнав і пограбував, тоді за такий грабіж той, хто пограбує, вільним буде ту людину або тих людей, скільки їх з тим деревом спіймає, вести до свого дому, а тому пану, земянину, чиї люди будуть або його врядникові має з однією людиною сторонньою про те сповістити, не пізніше третього дня, аби на поруку тих людей взяв і на місце порубки виїхав. А той пан або врядник має з тим, що було пограбоване, поручитися за людей за тієї умови, що все те, що буде присуджене на місці порубки, те стороні скривдженій заплачено бути має і на місце порубки після поручительства наступного дня виїхати і разом правосуддя про ту шкоду, спричинену порубкою, вчинити. І той, хто пограбував, має шкоду свою, згідно з правом, доводити сам, особливо, у справах значних, а в менш значних — до десяти кіп грошей — через сторожів своїх лісних, і якщо ту шкоду свою доведе, тоді те йому виплачене бути має за оцінкою, у цьому Статуті описаною. А якби хто, поручившись за грабіж, на місце порубки не виїхав, або і виїхавши, правосуддя згідно з правом не вчинив, тоді возний з двома шляхтичами мають ту шкоду оцінити, і скривджений те з поручителя, а поручитель — з того, за кого поручився, судом стягувати має. А якби у пуші йому від нього ніякої шкоди заподіяно не було, а він безпідставно його пограбував, тоді він повинен відшкодувати тій людині і особисту, і майнову шкоду, а те пограбоване повернути. А хто б після повідомлення

про грабіж поручитися і на місце порубки виїхати і розібратися у тому не хотів і ще, крім того, грабіж протилежній стороні вчинив, тоді такий свій грабіж втрачає, а те, що так вперто грабував, з нав'язкою повинен буде повернути і штрафу три рублі грошей заплатити. А якщо у них виникне спір про ґрунт, тоді про те мають між собою розбиратися у суді належному.

А Р Т И К У Л 6

Якби хто мав спір про борті або про входи у пуші

Теж уставуємо, що якби хто мав спір про борті чи про входи у пуші, і хотів кого позбавити права користуватися бортями і входами у разі, коли хтось із його підлеглих передав борті чи входи свого пана до чужих рук, як це часто трапляється серед селян, і бджоли за браком данини продає, або за дочкою віддає дерево з бджолами зятю у чуже село, через що сварка і неспокій поміж сусідами діються, і новий пан помітив тих бджіл і дерева своїми мітками, і на підставі нових міток буде мати вхід у цю пушу, і того першого пана, хто раніше мав у держанні ці входи, витіснить, про що й суперечка виникне, тоді суд має наказати мітки на дереві розколоти і чиї мітки давніші і більше вросли, тому борті і входи [суд] присудити має. А той, хто нову мітку свою на чужому острові поставив, не має туди заходити, а збитки за дерево розколоте має заплатити згідно з уставою, нижче описаною. І вже з цього часу, хто би з підданих наших, князівських, панських і землянських дерево бортне за границю володінь панів своїх віддавав, дарував чи будь-яким іншим чином у чужі руки передавав, такого має пан його відповідно до тяжкості проступку покарати, а те дерево назад тому пану, чие раніше було, має бути повернуте.

А Р Т И К У Л 7

Якби хто виловив рибу з чужого озера, чи ставу, чи сажовки, або млина спалив

Теж уставуємо, що якби хто виловив рибу з чужого озера або сажовки, або ставу, або млина спалив чи загату порубав або розкидав, такий має потерпілому заплатити кґвалт дванадцять рублів грошей, а крім того, відшкодувати шкоду. А якби млина пошкодив, або греблю перекопав, або млина спалив, а потерпілий зазнав би збитків через те, що млин стояв, а прибутки йому не йшли, або якби став спустив, а потерпілий навіть би слушні докази або присягою особистою підтвердив, то винний мусить заплатити кґвалт дванадцять рублів грошей, а заподіяну шкоду чи втрачену вигоду від простою млина у розмірі, як це буде доведено слушним доводом, відшкодувати повинен. А якщо млин буде пошкоджений, той, хто пошкодить, наново за своїм коштом збудувати має. А якби не хотів будувати і був би про те позваний [до суду], тоді від нього повинна бути

присуджена грошова виплата згідно з вартістю втраченого і прибутків, про що докази надані будуть. А суд zarazом, без встановлення року має за те стягнення з винуватого вчинити.

А Р Т И К У Л 8

Про гніздо соколине або лебедине

Уставуємо, що якби хтось зруйнував або підрубав чиєсь соколине гніздо, або навмисне сокола під гніздом схопив, або вкрав із гнізда молодих соколят, і якщо його вина буде доведена згідно з законом, тоді тому, в чий пуші те гніздо зруйноване, має заплатити шість рублів грошей. І також якби хто з лебединого гнізда яйця покрав, або гніздо розорив, тоді за лебедине гніздо той, хто його зруйнував, має заплатити три рублі грошей. А якби хто перевіс кому іншому підрубав, а сить з перевісу вкрав, має заплатити шість рублів грошей, а за сить — копу грошей.

А Р Т И К У Л 9

Про боброві загати

Теж уставуємо, що якби княжі, панські або землянські боброві загати давні звичні знаходилися у володіннях їхніх сусідів, то той пан, у чий володіннях будуть загати, не має права дозволяти своїм людям і сам не має права від старого поля доорювати на таку відстань, на яку може від гніздівля бобрів кия докинути. На таку саму відстань не має права підкошувати сіножаті і лози розчищати. А якби він під гніздівлям бобрів підорав, або сіножать підкосив, або лозу підрубав і тим вигнав бобра, такий має платити дванадцять рублів грошей, а крім того, мусить це гніздівля бобрів залишити у спокої на такій відстані, на яку міг би докинути кия. А якби хто насильно бобрів повбивав або злодійським чином вкрав, такий мусить к'валт платити. А скільки би бобрів повбивав, то має платити за чорного бобра дві копи грошей, за карого — копу грошей. Проте якби бобер з того старого гніздівля втік і до іншого гніздівля на ґрунт і берег іншого пана прибився, тоді в чиєму ґрунті гніздівля буде, тому теж і право на ловлю бобрів належати має.

А Р Т И К У Л 10

Про хмільники

Якби хтось поорав або порубав комусь хмільники у чужих володіннях, і його вина була доведена слухними доказами, то він має к'валт платити дванадцять рублів грошей. А якби дерева не порубав, а тільки хміль обірубав, то має три рублі грошей заплатити.

АРТИКУЛ 11

Про пастки на птахів

Хто б зробив пастки на птахів на своєму ґрунті власному, а інший би ті пастки насильно порубав і зіпсував або птахів, що принадилися, відігнав, або у готових чужих пастках повибирав і його вина була доведена у суді, той має тому заплатити, чиї пастки, шість рублів грошей і за птахів вилвлених заплатити ціною, у цьому Статуті описаню.

АРТИКУЛ 12

Якби хтось злодійським чином зіпсував комусь пастки на птахів

Теж, хто б чиї пастки злодійським чином зіпсував, дьогтем або часником вимазав чи іншим якимось чином зіпсував і його вина була доведена у суді, тоді має заплатити тому, чиї пастки, три рублі грошей. Таким же чином, якби хто кому шатро на тетерів або сіть на куропаток у пастках вкрав, той має заплатити три рублі грошей, а за шатро на тетерів заплатити три рублі грошей, а за сіть на куропаток — рубль грошей.

АРТИКУЛ 13

Устава дереву бортному

Якби хто чуже дерево бортне з бджолами, сосну або дуб пошкодив, або корінь при землі обрубав, або вогнем обпалив, або як інакше знівечив, той за кожне дерево з бджолами повинен буде платити по дві копи грошей, а за зрубане без бджіл — копу грошей, за призначене для борті дерево — півкопи грошей. А хто б злодійським чином, або навмисне когось з ґрунту або з входів звичних, витісняючи, дерево бортне підрубав або спалив, або знаки вирубав чи вогнем випалив, а його вина була б доведена, тоді має тому панові, чие дерево, так платити: за борті з медом не вибраним — три рублі грошей; за дерево бортне, у якому раніше бджоли були, хоча б і без бджіл, зіпсоване — по дві копи грошей; за дерево під борті підготовлене, де ще бджоли не були — копу грошей; за дерево, призначене під борті, скільки б їх пошкодив — за кожне по півкопи грошей.

АРТИКУЛ 14

Ціна бджолам

Якби хто у кого, не вибираючи меду, видрав бджіл, а дерева не пошкодив, тоді повинен буде за кожні такі бджоли заплатити дві копи гро-

шей. А якби хто у кого на садибі, або й на пасіці, або в лісі з дерева, з вулика або з дупла, зробленого для бджіл, бджоли видрав або з вуликом взяв, і його б звинуватили громадою, або якою присягою, тоді має заплатити три рублі грошей, крім випадку, якби його було спіймано на гарячому — такого мають судити як злодія, на смерть. А хто б вулики у чиємусь лісі навмисно порубав і мед вибрав, той має за те шість рублів грошей заплатити.

А Р Т И К У Л 15

Про вирубування гаю

Теж, якби хто кому в гаях, борах, пушах лісах яку шкоду насильною вирубною дерева вчинив: якщо шляхтич шляхтичу — тоді за те має заплатити к'гвалту дванадцять рублів грошей, а за зрубане дерево ціною, нижче описаною, заплатити, а якщо селянин шляхтичу насильно дерево порубає, той [платить] штрафу шість рублів грошей, а за дерево, згідно з його ціною, повинен буде заплатити. А якби селянин іншому селянинові дерево насильно порубав, тоді має заплатити три рублі грошей, а шкоду відшкодувати. А якби хто кому злодійським чином дерево на чийось ґрунті порубав, а його на гарячому з деревом спіймано, тоді має відкупити своє життя згідно зі станом своїм. А якби його самого не спіймали на гарячому, але докази знайшли, тоді за ту вину злодійську три рублі грошей і, крім того, дерево порубане має сплатити. А ціна або виплата за дерево як насильно, так і злодійські порубане, має бути такою: за кожне дерево, а особливо за дуба на діжки і клепки придатного — копу грошей; за береста, в'яза і ясеня, для поташу придатних, за кожне таке — по вісім грошей; за сосну, яка б згодилася на цамр — півкопи грошей; за інше дерево будь-якої породи для забудівлі, на домівку, на кліть придатне — по шість грошей; за протес великий — дванадцять грошей; за таке, що зійде за жердину для зернових сушилень, на кілки і на голоблі — по три гроші. А яке дерево тільки на дрова або на хмиз придатне буде, то за віз по два гроші.

А Р Т И К У Л 16

Про обкрадання саду

Теж, хто б шляхтичу сад фруктовий, що при садибі, насильно обтрисив, [фрукти] обірвав, а його вина за слушними доказами доведена була, той має заплатити дванадцять рублів грошей. А якщо покраде, то потерпілому за доводом слушним має бути заплачено шість кіп грошей. А доводити те мають врядники або тивуни, особливо за відсутності панів своїх. А якби хто в саду дерево прищеплене насильно або таємно порубав, або прищепу викопавши, із саду забрав, той має к'гвалт заплатити дванадцять рублів грошей. А за дерево порубане або викопане — три рублі грошей. А хто б

на чиймось ґрунті у полі плід який-небудь зірвав або потрусив, тоді за те штраф має заплатити три рублі грошей.

А Р Т И К У Л 17

Про пожежі у пушах і лісах

Теж, ми, вбачаючи велику шкоду земську у тому, що сусідні села, розташовані неподалік одне від одного, маючи зв'язки між собою, а також люди переїжджі у пушах, у таборах своїх, і пастухи, пасучи коні і худобу у пушах на становиськах своїх, пожежу таборами своїми заподіюють, чим дереву бортному, бджолам, звірам і птахам шкоду велику чинять, уставуємо: на таких, хто б з неприязні одного проти іншого у пуші, в бору, гаю лісі, дібровах вогнем пожежу вчинив, тоді такий за доводом слушним правним, шкоду, спричинену деревам вогнем, з маєтності своєї платити буде повинен. А якби хто ненавмисно, розробляючи нове поле або луг, або відвідуючи бортне дерево, озеро, сіножать, або пастухи, випасаючи худобу, або роботи лісні проводячи, або, будучи на полюванні недбалістю своєю або з якої іншої причини пожежу спричинили, такий, присягнувши, що зробив те ненавмисно, від відповідальності звільняється. А якби присягнути не хотів, тоді шкоду, вогнем вчинену, сплатити повинен буде.

А Р Т И К У Л 18

**Про те, аби ніхто на чужих ґрунтах
полювати не смів**

Якби мисливці, звиклі людям велику шкоду чинити, витоптуючи збіжжя, для таких уставуємо, аби, починаючи від свята сьомої суботи аж до зібрання з поля усякого збіжжя на чужих ґрунтах ніхто полювати не смів. А якби хто, у той час полюючи, кому шкоду вчинив, тоді такий потерпілому штрафу три копи грошей заплатити і збитки відшкодувати повинен буде.

Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ

ПРО КГВАЛТИ, ПРО ПОБОЇ, ПРО ГОЛОВЩИЗНИ
ШЛЯХЕТСЬКІ

А Р Т И К У Л І

**Хто б на чий дім або на господу навмисно напав
з метою вбивства**

Устауємо: хто б на чий дім шляхетський, не тільки на саму господу, але й на гумно або на скотний двір, де скотина і інше господарство домашнє зберігається, насильно здійснив наїзд або напав і у тій домівці кого-небудь вбив і тим спокій посполитий порушив, а те було б на нього слушним доводом, згідно з цим Статутом доведене, той життя втрачає, і не тільки сам, але і помічники такого, хто з ним на тому нападі буде, також смертю покарані будуть, особливо, якби ті помічники від того відприсягнулися не хотіли, як про те нижче у цьому ж розділі, артикулі другому описано є. А головщизна, згідно зі станом, у подвійному розмірі з маєтку того нападника і також шкоди, якби яку при тому нападі вчинені дітям або рідним вбитого, з нав'язкою виплачені бути мають. А якби нікого не вбив, а тільки поранив, такий за доводом слушним сам тільки життя втрачає, а помічники його на дні вежі, для кримінальних злочинців встановленої, рік і шість тижнів сидіти повинні будуть, а нав'язка згідно зі станом, і шкоди, які б при нападі сталися, з маєтку того самого нападника з нав'язкою виплачені бути мають. А якби насильно напав, або на дім наскочив, і нікого не поранив і не вбив, але виявлено ознаки насилля або заподіяної шкоди, тоді тільки за насилля повинен буде заплатити дванадцять рублів грошей і шкоду відшкодувати, підтверджену слушними доказами, але за насильницький напад страченим бути не повинен. Проте за ту вину насильницьку, коли те на нього потерпілою стороною доведене буде, має у замку або у дворі нашому судовому того ж повіту дванадцять тижнів, також і з помічниками своїми сидіти заразом відразу ж після вироку суду. Але слуги панів своїх за помічників прийматися не можуть. При цьому ж, якби хто у місті або дорогою їдучи, на господу насильницький напад вчинить, і когось вб'є або поранив, або шкоду яку вчинить, такого належить судити і карати таким же чином, як вище у цьому артикулі про напад на дім шляхетський є написано. І коли до судового розгляду та справа дійде і на той єдиний строк помічники його не могли б до суду притягнуті бути, тоді звинувачений у вбивствах нападник, не посиляючись на відсутність помічників своїх, повинен буде усправедливитися, а потерпілому вільно буде і потім з помічниками його у справі розсудитися.

АРТИКУЛ 2

Про доведення нападу, як скаржник має підтверджувати і оскаржувати

Якби кому такий насильницький напад, як вище описано, від кого стався і при нападі тому той вбитим був, тоді сторона, у тому потерпіла, відразу ж після нападу негайно має розповісти про кгвалт і показати вбитого навколишнім сусідам своїм, а за їх відсутності — вряdnикам своїм, шляхті, людям добрим. А за браком шляхти має показати іншим навколишнім сусідам своїм, хоча і не зі шляхти, але людям добрим, віри гідним. А потім повинен поскаржитись до вряду нашого гродського судового того повіту, в якому те трапиться і возного взяти, і також показати йому сліди кгвалту і вбитого. А скаргу про той напад до книг вряdnових гродських записати і до того ж, труп той до вряду привезти, і тому вряду, який на місці буде, показати. А після цього, вже той труп, не чекаючи закінчення судового розгляду, як те до цього робилося, може бути похований. А те покаранню, встановленому за той тяжкий злочин, шкодити не має, і якби звинувачений не зізнався у суді про злочин, тоді вже той скаржник, сусідів околичних, поставивши їх особисто перед судом, з виписом розслідування возного, на нього доводить і при тому доведенні сам-третій з шляхтичами, собі рівними, про той напад має присягнути. А якби на той час не міг мати шляхтичів для присяги, тоді сам, з жоною своєю і дітьми дорослими має присягнути. А якщо не буде мати дітей дорослих, то з жінкою і з слугами і челяддю домовою сам-п'ятий має присягнути у тому, що саме цей звинувачений напад вчинив. А якби господар вдома вбитий був, тоді жона його і діти, а не буде жони або дітей, тоді родичі, таким же чином і доводом про той напад судитися і доводити будуть. А після такого доведення той нападник і помічники його покарані будуть згідно з артикулом першим, у цьому ж розділі про те постановленим. А якби помічники на місці злочину не були спіймані, але, звинуваченими у тому [злочині] будучи, до того не зналися, тоді не голослівно, а коли присягою те відведуть, вільні бути мають. А якби не присягнулися, тоді смертю покарані будуть, як і сам нападник. А якби хто насильницький напад на дім вчинив, але не вбив нікого, а тільки поранив, тоді так само потерпілий має про той кгвалт розповісти і показати рани навколишнім сусідам, і вряdn гродський повідомити і записати, як вище описано. І за таких доказів, скаржник повинен із шістьма людьми добрими зі шляхти сам-сьомим присягнути, а коли присягне, то такий нападник і помічники його мають бути покарані, як у попередньому артикулі описано, а нав'язка згідно зі станом і шкодою, за доводом, з нав'язкою з маєткy його, а за відсутності маєткy нерухомого — з маєтності його рухомої виплачені будуть. Проте, якби потерпілий сповна шість свідків не мав, тоді із двома шляхтичами, людьми сторонніми, а за відсутності шляхти, з людьми домовими, як вище викладено, сам-третім присягнути має, але насильник за таким неповним доказом страченим бути не має, тільки повинен

заплатити к'валт дванадцять рублів грошей і відшкодувати шкоду, обґрунтовану доказами, відповідно до стану потерпілого, а за провину повинен двадцять чотири тижні на дні вежі, в ув'язненні сидіти. А якби скаржник сам свідчив, але свідків не міг би надати, тоді тільки сам поранений на ранах своїх присягнути має, а йому після того, як присягне, звинувачений має відшкодувати шкоду за поранення, але к'валт і відшкодування шкоди, заподіяної майну, не повинні бути судом присуджені. А коли під час того нападу насильницького у домі нікого не вбито і не поранено, а тільки одну шкоду майну заподіяно, про такий напад також належить засвідчити, як це вище описано, і за такого доказу у суді потерпілий має таким же чином, із двома свідками сам-третім присягнути про вчинення нападу і про шкоду. А якщо не буде шляхти з собою мати до присяги, тоді з домовими своїми, як вище у цьому артикулі описано, сам-четвертим може присягнути, хоча б і з не шляхтою. А коли присягне, то звинувачений має заплатити к'валт дванадцять рублів грошей і відшкодувати заподіяну шкоду, згідно з доказами потерпілого, але страченим бути не має, проте за вчинення того нападу в ув'язненні дванадцять тижнів сидіти має.

А Р Т И К У Л 3

Про насилля в костелах божих всякого віросповідання християнського

Теж, якби хто насильницький напад на костел божий якого-небудь віросповідання християнського вчинив або на цвинтарі, у школі, в капеланському, попівському чи проповідницькому будинку когось вбив чи поранив, і якби ті поранення були значними, тоді таким же чином і за такими ж доказами має бути покараний, як це вище про нападників на дома шляхетські описано. А якби тільки вдарив, а рани не було, тоді подвійно к'валт має платити, тобто двадцять і чотири рублі грошей, а тому вдареному відшкодувати шкоду. А це все заплативши, ще двадцять тижнів у в'язниці має сидіти у тому повіті, де це станеться.

А Р Т И К У Л 4

Про нападника і вбивцю, який, вбивши, з землі втече

Теж, якби такий насильник, вбивши когось у домі, у господі, на вулиці, на дорозі чи де інде, відразу після злочину не був позваний або і був позваний до суду, як особисто, так і заочно, не стаючи на рок, позовом встановлений, до судового розгляду, геть з цього панства нашого, Великого князівства, втік, без причин поважних законних до суду за позовом не став, тоді такий сам від вряду нашого має бути відісланий на [прийняття рішення про] вигнання до нас, Господаря. А за головщищу, нав'язки, шкоди, у по-

зові записані, вряд, відразу ж, не відкладаючи на потім, за доказами, наданими у позові і на року, і за свідченнями сусідів околичних у вряді, не слухаючи інших наступних доказів, єдине, за ту неявку звинуваченого до остаточного судового рішення, має накласти арешт на маєток такого звинуваченого. Навіть, якби той маєток не міг покрити головщини і шкоди, все рівно той маєток за головщизну і заподіяння шкоди має бути переданий у держання дітям того забитого або іншим родичам. А той звинувачений і вигнанець, якщо захоче потім у тому оскарженні здійснити за глейтом нашим, тоді має у тому дотримуватися артикулу тридцятого у розділі четвертому. І коли б на суді те звинувачення відвів, тоді скаржник повинен буде йому маєток його, у держання яким був введений за нестання його, передати, а збитки ті, які б за такого держання звинуваченому у маєтку його сталися, і за призупинення робіт [у маєтку] за слушним доводом тих, хто оскаржив, платити повинен буде. Проте такий звинувачений або оголошений вигнанцем має знати, що приступити до розгляду справи він повинен не пізніше одного року і шести місяців [від дня вигнання]. А коли вже сторони особисто перед судом стануть, якій стороні відведення або доведення доказів вряд встановить, ґрунтовно, згідно з законом, всякими поступками законними доведення або відведення [доказів] проводитися має. А якби протягом одного року і шести тижнів до розгляду справи не приступив і глейту нашого не брав, тоді діти або родичі вбитого той маєток сторони протилежної держати і використовувати мають до тих пір, доки діти або родичі вигнанця ту суму грошей, врядом їм, згідно з позволом встановленою, не заплатять. А він сам уже вічним вигнанцем zostатися має, але такі діти або родичі мають ту суму грошей виплачувати, які у тому вбивстві не допомагали. А якби по виволанню того насильника чи вбивці, його знайшли в цій країні нашій, тоді на тому вряді, де його схоплено, має бути караний як насильник. А якщо хтось із учасників процесу не прийде до того вряду, або не захочуть заявляти на нього, тоді вряд наш, маючи певні відомості про того людиновбивцю чи насильника, повинен його у зазначеному вряді взявши, скарати, як про це вище описано. А якщо комусь трапиться його вбити до того, як буде схоплений і на вряді скараний, за вбивство такого виволанця ніхто головщини платити не буде повинен.

А Р Т И К У Л 5

Про спосіб виволання, якими словами має бути вчинено, і про утримання ката у суді гродському

Якби хто з підданих наших народу шляхетського будь-якого стану, від найвищого до найнижчого, за злочин і неслухнянство своє впав у таку провину згідно з цим правом посполитим, за яку виволаний бути має, тоді виволання має бути листами нашими виволаним повідомлене і через возних на місцях тому, згідно з наукою цього Статуту, вчинено і оголошено таки-

ми словами: коли ж той, іменем Н, вчинивши такий-то злочин проти Господа Бога, величності господарської і права посполитого і, будучи позваним, не становився, величності його королівської милості, вряду і закону слухняним бути не хотів, і не став у термін для задоволення позивача, у чому його звинуватив, з цих причин його королівська милість того Н, як неслухняного виволає з панств своїх, зі спільноти підданих своїх, з усіх земель своїх так, що ніхто з ним спілкування мати, ані його в домівці своїй переховувати не повинен і тими правами, якими користуються всі піддані його королівської милості, він користуватися ними і вживати їх не має до того часу, аж доти згідно з правом посполитим, з ласки його королівської милості і після задоволення сторони протилежної, він у спільноті і товаристві підданих його королівської милості і у праві посполитому буде відновлений. А до того часу, доки виволанцем буде, жона його має вважатися вдовою, діти його — сиротами, а домівка його пустою. До того всього обов'язок кожному вряду судовому гродському встановлюємо, особливо там, де права магдебурзького немає, що мають і повинні будуть на врядах своїх містра, тобто ката, для покарання злих, свавільних людей, які би правом посполитим на смерть або на тортури видані були, щоб позивач, не шукав і не звав ката з інших місць, міг його відразу ж, у тому ж вряді, для виконання рішення судового мати. І якби який вряд гродський у тому недбалість виявив і ката при своєму вряді не мав, тоді, коли знадобиться, не сторона, а вряд своїм коштом буде винен, звідки зможе його діставати без жодного зволікання, а сторона тільки те, що встановлено давнім звичаєм, на місці катові платити повинна буде.

А Р Т И К У Л 6

**Про замордування мужа або жони на смерть
поміж них самих**

Теж, якби з ненависті чи з нелюбові один до одного, чоловік або дружина, перебуваючи у сварці з будь-яких причин, один одного вбили, замордували або отруїли, про таку жорстокість і вбивство сини або інші родичі мають сусідів околичних, а потім і вряд, повідомити і заявити, і оскаржити або звинуватити кожного такого вбивцю. І при достатньому опитуванні сусідів околичних про зле співжиття і незгоди їхні і при встановленні причин і знаків яких слухних того вбивства чи отруєння, ті діти або родичі, які будуть звинувачувати, перші будуть мати право [присягати] сам-третій з сусідами околичними, шляхтою, а за відсутністю шляхти — зі слугами, з челяддю домовою сам-п'ятий присягнути. І після таких доказів звинувачений смертю буде покараний. А якби сини чи інші родичі не хотіли заявляти, тоді вряд наш зі свого місця повинен такого особливо перестерігати і пильно про нього вивідати, і в навколишніх сусідів близьких про того вбивцю опитування провести, і, відібравши сім шляхтичів, до присяги їх допустити, які про те мають справедливо під присягою перед

судом розповісти. І коли ті сім шляхтичів присягнуть, що то саме цей скоїв те вбивство, той вбивця нещадно має бути страчений таким способом, як би батька або матір вбив. А якби у такій справі трапилося, що сторона, яка скаржиться, на доведенні, вище вказаному, належних доказів не на-вела або при розслідуванні офіційному шляхта околична присягнути не хо-тіла, а до того були відомості і підозри про їхнє зле співжиття у шлюбі, і те б сусіди околичні засвідчили, тоді та особа звинувачена, не голосливо має бути вільна, але повинна буде з такою ж кількістю осіб стороні, що скаржиться, від того злочину очиститися присягою, як вище описано.

АРТИКУЛ 7

Про вбивць батька або матері, також про вбивство дитини батьками

Устауємо, якби син або дочка батька або матір свою умисно з якогось приводу вбив, чи яким-небудь іншим чином когось з батьків своїх умерт-вив, тоді такий син або дівчина, що з якої-небудь причини когось із батьків своїх умертвили, не тільки страчені мають бути, але і поштивість, і всі маєтки і маєтність втрачають на користь інших братів, сестер або рідних своїх, непричетних до того злочину. І такою потворною та ганебною смер-тю мають бути покарані: належить їх возити по ринку і кліщами тіло вис-микувати, а потім до шкіряного мішка запхати і вкинути до нього пса, півня, вужа і кішку, і те все разом у мішок запхнувши і зашивши, де найглибше у воді втопити. Таким же чином належить скарати і помічників їхніх, на яких вкажуть, або яких вина у суді доведена буде. А якби тра-пилося батькам дитя своє вбити, не випадково і не за провину, але умисно, тоді такий батько і мати мають бути за те покарані: рік і шість тижнів у замку нашому у вежі сидіти. А відсидівши рік і шість тижнів, мають ще цілий рік по чотири рази на день біля церкви чи біля костелу, якого віро-сповідання будуть, спокутувати і визнавати відкрито гріх свій перед усіма людьми громади християнської. А у такій справі суд гродський повинен висовувати звинувачення і після розслідування винних так карати.

АРТИКУЛ 8

Якби хто брата або сестру вбив

Устауємо, що якби хто брата або сестру вбив через небажання діли-тися спадщиною, чи з будь-якої іншої причини умертвив, і якби його вина була доведена слухними доказами; тоді такий має бути страчений, а той маєток, який він і діти його успадкувати мали, переходить до інших братів або сестер, або також на дядьків чи інших близьких родичів у тому домі. Таким же чином, якби зять вбив шурина свого, тоді жона його — сестра того вбитого, і діти її з маєтку після брата свого не повинні нічого отри-

мати, а той, хто вбив, має смертю покараний бути. Такий же закон і для тих, хто родича свого вбив, хоча б і далекого роду.

А Р Т И К У Л 9

Якби який слуга вбив або поранив пана свого

Теж уставуємо, якби який слуга, зі злим умислом пана свого вбив або поранив, такий має строго смертю покараний бути як зрадник — четвертуванням. А якби не вбив і не поранив, але зброю проти пана свого дістав, такий руку втрачає.

А Р Т И К У Л 10

Про сварки

Теж, якби хто з ким посварився, і під час цієї сварки обидва були поранені, і один би з них звернувся до суду, а свідків би поміж собою не мали, які б знали обставини справи, і обидва хотіли б присягнути, але один одного не допускали, тоді суд має наказати їм жереб кинути: чий жереб перший випаде, той має присягнути, що це саме той заподіяв йому рани, і що він першим почав його бити і затіяв сварку. А коли такий присягне, тоді інший тому, хто присягнув, повинен за рани відшкодувати згідно з його станом. А якщо шляхтичеві буде відшкодувати, тоді ще в замку або у дворі нашому шість тижнів сидіти [буде].

А якби під час такої сварки один одного повбивали, і не було б свідків з обох сторін, тоді нащадки чи інші близькі родичі вбитих головщиною собі добиватися не повинні. А якби в однієї сторони рани були, а з іншої сторони — вбитий, тоді переважне право доказувати в суді має близький родич вбитого, а не пораненого, і коли законно буде встановлений вбивця, тобто при розслідуванні офіційному, [скаржник] сам-третій з дітьми або родичами вбитого, або теж з людьми сторонніми, шляхтою, а не буде їх мати, тоді зі слугами вбитого або зі своїми, теж шляхтою, а за відсутності шляхти, слуг, про те і зі слугами простого стану присягне, тоді такий вбивця смертю карається, а головщина з маетку його має бути виплачена.

А Р Т И К У Л 11

Про сварку вечірню

Теж, якби під час якої-небудь сварки увечері хто-небудь загасив свічку, і кого-небудь з тих, хто був присутній при тій сварці, було поранено, але він не знав, хто його поранив, і притяг би до суду того, хто свічку загасив, кажучи: «Мене було поранено у тій сварці, але не знаю ким, через те, що ти свічку загасив», і представив би на те доказ, що той свічку загасив.

А якби не мав доказу, а зважився би присягнути, тоді той, хто свічку загасив, повинен йому за поранення платити. Так само і в справах про вбивство належить розсудити. У такому випадку хочемо мати, щоб було суджено, як вище у цьому артикулі про рани описано. Проте, хто буде доводити про вбивство шляхтича, має присягнути не сам-один, а сам-третій, як вище про доведення вбивств шляхетських є описано, а той, відшкодувавши за поранення або заплативши головщизну і відсидівши за вбивство рік і шість тижнів на дні у в'язниці, має собі винного шукати.

Артикул 12

Про згвалтування дівки і жінки

Теж уставуємо, що якби хто дівчину чи шановну жінку будь-якого стану силою згвалтував, а та дівчина чи жінка за таким вчинком водала б: «кгвалт!», а на її крик прибігли б люди, і вона показала б їм сліди насильства, а потім насильника б до суду притягла, і двома або трьома свідками кгвалт засвідчила, і до того ж при тих свідках присягнула б, що саме цей її згвалтував, тоді такий має бути покараний смертю, а з його маєтку належить виплатити відшкодування згідно зі станом, до якого буде належати. А якби та дівчина чи жінка водала «кгвалт!», а ті люди чули, але на кгвалт не прибігли, а проте одразу після того згвалтування, як була відпущена, розповіла тим людям, і кгвалтівника до суду притягла, а тими людьми засвідчила, присягу теж про той кгвалт вчинила, то кгвалтівник має бути покараний таким же чином, як це описано вище. А якби вона захотіла його собі за чоловіка мати — нехай буде згідно з її волею. А якби на якому місці кгвалт такий стався, коли б люди крики могли чути, а дівчина або жінка про кгвалтування не кричала, а потім би про те людям розповіла, тоді те оповідання за кгвалт вважатися не може, і той, обмовлений від кгвалту вільним бути має.

Артикул 13

Про насильне одруження дівчини, вдови і будь-якої жінки

Уставуємо, що якби хто без волі батька і матері, дядьків або інших родичів, будь теж і опікунів, насильно забрав у будь-якому місці когось із перелічених вище жінок, схилиючи її у такий спосіб до шлюбу, а це дійшло б до нас, Господаря, або до будь-якого вряду, така особа має спершу взятою бути до секвестру того вряду, де це відбуватися буде, і віддана до судового розгляду на проживання до такого місця, де б згідно зі станом своїм при жінках утримуватися могла. І коли у суді буде доведено, що на те не було дозволу ні близьких родичів, ні опікунів, ані її самої, тоді той, хто на це зважився, має бути страчений. А як відшкодування

третина його маєтку має бути передана тій особі, що була насильно взятою. А вся шкода, яка тим ківалтом заподіяна була, підтверджена доказами, з решти двох третин того ж маєтку має бути відшкодована за рішенням суду. А хто б маєтку нерухомого не мав, то — з маєтності його рухомої. Проте, якби дівчина, приховавши те перед родичами або приятелями своїми, дала згоду вийти заміж за такого і забрати себе, і визнала це перед судом, тоді така дівчина відпадає від посагу і від усіх маєтків своїх батьківських і материнських, як про те вище написано у розділі п'ятому. А той, хто з дозволу такої дівки одружився на ній, вже життя не втрачає. Але якби така дівка, відходячи так свавільно від батьків чи родичів, також від опікунів своїх, що-небудь з їхньої маєтності взяла, тоді про таку шкоду скривдженому буде вільно з тими, хто ту дівку, а з нею і ту маєтність взяв, там же відразу у суді розсудитися.

АРТИКУЛ 14

**Про вбивство за спонуканням [до поединку]
або викликом на поєдинок**

Оскільки шкідлива звичка вкорінилася поміж підданими нашими, особливо стану лицарського, які за мізерних причин терпіння гідного у собі не зберігаючи і правом посполитим не користуючись, і взагалі ним нехтуючи, свавільно і зухвало один іншого штовхнувши, а потім, до поединку спонукавши і зобов'язавши словами такими, які поштивості і доброї слави торкаються; потім б'ючись між собою і ран собі завдаючи, до небезпечних ран і ненависті між собою приходять. А дехто, зброю небезпечну застосовуючи, ніби проти зовнішнього ворога, і гідні подиву поступки здійснюючи, до смерті один одного вбивають і повністю себе калічать так, ніби влади і правосуддя над собою не мають. І хоча іноді між собою домовляються, що якби один другого поранив або вбив, то ні самі вони, ні нащадки їхні судитися про те не мають, проте те державі ніякої користі і прибутків не приносить і взагалі, коли кров людська, іноді і невинна, проливається, там Господь Бог обурюється, також і спокій посполитий ображений. А від цього, ми тому шкідливому звичаю у панстві нашому, Великому князівстві Литовському, не бажаємо допустити поширення, і спокій посполитий добре забезпечуючи, за порадою і згодою панів-рад наших і всіх станів, цьому Статутові належних, уставуємо, щоб від цього часу свавільно, без дозволу нашого господарського, який тільки зі значних і важливих причин дається, і за розсудом нашим господарським і пани-рад наших, а у війську — від розсуду і дозволу пана гетьмана цього панства, Великого князівства Литовського, залежати буде, спонукати на поєдинок і викликати ніхто нікого не смів і словами, які б торкалися поштивості і доброї слави шляхетської, у тому його не зобов'язував, і один іншому ран не завдавав, і ніхто нікого не вбивав, але про всілякі кривди свої, хоча б і про найбільші і найголовніші, правом посполитим, згідно з цим Статутом, один з іншим розби-

рався. А якби хто супротив цього права і устави нашої, викликавши кого на поєдинок, ран яких йому завдав, або хоча б і той зваблений того, хто його звабив [на поєдинок] поранив, тоді за рани не має бути відшкодування, бо не мав на такий свавільний і недостойний виклик, супротив заборони права посполитого, дозволу. Єдине, якби хто, іншого поранивши, сам неушкодженим залишиться, має в ув'язненні, у замку нашому столичному, Віленському верхньому, півроку сидіти, коли поранений за позволю у суді земському на нього [це] доведе.

А якби обидва один одного взаємно поранили, тоді вже за рани один одному платити і відшкодовувати не повинен. Так само повинно розумітися, якби один іншого, викликавши на поєдинок, вбив, тоді той, хто живим залишиться, будь то той, хто викликав на поєдинок, чи той, кого викликали, сам за законом за того вбитого, судом гродським того повіту, в якому нерухоме майно має, нічим іншим, тільки смертю покараний має бути і за його кров своєю кров'ю повинен заплатити за скаргою і за позволю дітей або родичів того вбитого. Проте головщизна вже при такому покаранні не повинна сплачуватися, оскільки вбитий про те знав і сам на поєдинок погодився. А якби відразу після вбивства той людиновбивця впійманий не був або, будучи позваним, перед судом не став, тоді проти нього далі поступають, як вище про людиновбивць є описано. До того ж, тому з тих, хто, зберігаючи спокій, не йшов на такий зухвалий виклик, такий захист і підтримку встановлюємо: хоча б той противник його слова які, образливі славі і поштивості його, промовляючи і підбурюючи, до поединку його схиляв, а він, коли не піде [на це], спокій громадський оберігаючи, проти цієї устави і права не виступить, тоді всі ті слова нічого йому і доброму імені його шкодити не можуть, але напроти, тому противнику його самому, як підбурювачу мають шкодити, і може такий витриманий, звернувшись до нас, Господаря, або до вряду нашого належного, заразом такого противника свого до суду позвати за загрозу здоров'ю своєму і за слова образливі, згідно з артикулом двадцять сьомим розділу третього, і там далі з ним розбиратися, як про відповідачів є описано.

АРТИКУЛ 15

Якби хто вагітну жінку шляхтянку збив або конем потоптав і вбив

Устауємо, якби хто, не будучи примушеним ніякою випадковістю, тобто розірванням вуздечки, випадком, коли кінь понесе і іншою якою пригодою, єдине тільки із зухвальства або сп'яніння свого, або умісно те вчинивши, жінку вагітну, шляхтянку, чи то й іншого стану, гарцюючи на коні, потоптав або чим-небудь збив і травмував так, що плід мертвий викинула, а сама живою зосталася, тоді за доводом слушним має її, згідно зі станом, нав'язати і за ту вину в ув'язненні у замку або у дворі нашому того повіту чверть року сидіти, а за те, що з його вини викинула плід, має

такий з жалем чистосердечним, каючись перед Господом Богом, принести покаяння: протягом року чотирикратно у святкові дні, тобто, перший раз у день Різдва Христового, другий — на Стрітєння, третій — у день Воскрєсіння Христового, а четвертий раз у свято Зішєстя Духа Святого, біля дверей церковних на підвищенні, на лікоть від землі, для того зробленого, стояти і гріх свій перед людьми, які заходять і виходять з церкви, відкрито визнавати і обіцяти у майбутньому пильно того остерігатися і не допускати. Але якби обидва, тобто і плід, і мати з тієї його вини померли, тоді він теж сам за те смертю має бути покараний за слушним доводом, як описано доведення при вбивстві людей шляхетського і простого стану у відповідних місцях. А головщи́зна з маєтку і маєтності його, рідним її, тільки за саму матір має бути виплачена згідно зі станом її. А якби той наїзд і травмування жінки вагітної сталося ненавмисне, випадково, те має бути так суджене, як про інші вбивства ненавмисні.

А Р Т И К У Л 1 6

**Про те, якби хто ножем або яким іншим,
до бою непристосованим предметом, кого вбив
або поранив**

Якби хто кого умисно, з гніву і зопалу, ножем, пуйналом, кинджалом вбив, такий, якщо буде шляхтичем, і те теж шляхтичу вчинить, за доводом слушним четвертованим бути має. А якщо простого стану людина шляхтичу [те] вчинить, той [теж] буде покараний четвертуванням. А якби шляхтич просту людину таким способом вбив, той руку втрачає, крім [випадку], коли був би спійманим на місці злочину, про що є у цьому Статуті описано. А головщи́зна, з кожного такого, з маєтності виплачена бути має. А якщо хто не вб'є, тільки пораниць, той, якщо буде шляхтичем, за травмування шляхтича відтинанням руки, а за людину просту — грошовою виплатою, як і за вбивство покараний бути має. Якщо ж те людина простого стану вчинить, той за травмування шляхтича — життя, а за просту людину — руку втрачає.

А Р Т И К У Л 1 7

**Про вбивство або поранення зрадливим,
підступним способом**

Хто б кого, таємно, без сварки, а мовчки, зрадливо і підступно, вночі або і вдень вбив, як в дорозі, криючись за кушем, за горожею, або у місті, у селі, засівши на вулиці або в домівці, через двері, через вікно або ж таємно комірчину використовуючи, з якої-небудь зброї стріляючи або ручною зброєю якою вбив, будь то того, хто спав чи в компанії був, або в якомусь іншому зібранні людей, але мовчки, підступно пуйналом чи якою-

небудь [іншою] зброєю вбив, і на тому б злочині був спійманий або те на нього слушним доводом переведено було, такий, якщо те шляхтич шляхтичу вчинить, строгою смертю, четвертуванням або посадженням на палю покараний і позбавленням поштивості покараний буде. А головщи́зна з маєтку або маєтності його рухомої у подвійному розмірі виплачена бути має. А якщо не вб'є, а тільки поранить шляхтича, той смертю покараний буде, і нав'язка з маєтку виплачена бути має. А якщо те шляхтичу людина проста вчинить, тоді за вбивство, за вироком судовим на смерть, різними строгими тортурами з цього світу відправлений буде, а за поранення голову відтяти мають. А якби те хто над ким з нацьковування чийогось вчинив, і про це розповівши, смертю таку оповідь свою підтвердить, тоді за інших слушних достовірних доказів, які б при розгляді цієї справи на судове рішення могли вплинути, тоді і сам той, хто спрямовував [на злочин], і той, хто те вчинив, покарані бути мають. А якщо не буде знаків, доказів достовірних слушних, тільки обмовлення, смертю закріплене, від того звинувачений те обмовлення присягою відвести має.

А Р Т И К У Л 1 8

Про підпалювачів міст і домів

Якби хто на такий злий і шкідливий вчинок відважився і посмів підпалити замок, місто або двір наш господарський, або теж замок, дім князівський, панський, шляхетський, і у тому підпалювач цей саме потерпілим був би звинуваченим або його відразу ж на тому злочині було спіймано, тоді за доводом слушним правним так, як і в інших справах кривавих, особливо, як при доведенні нападу квалтовного на дім шляхетський, а саме, коли йдеться про присягу з шістьма шляхтичами як вище описано, якщо зостанеться у тому винним, має бути сам вогнем спалений. А маєтність, пошкоджена вогнем, з маєтності його, якщо така буде, виплачена бути має.

А Р Т И К У Л 1 9

Якби хто вбив нападника і помічників його у домі своєму

Теж уставуємо, що якби хто на чий дім або на господу насильницьким чином напав або наїхав, а господар того дому, а також його гість, який у домі його тому або господі зупинився, обороняючи свій дім, вбив самого того насильника або його помічників, тоді одразу після того квалту має сусідам своїм навколишнім повідомити і розповісти, і того ж часу до вряду того судового того повіту, в якому це станеться, їхати або слати, і, [з вряду] взявши возного і сторін — людей добрих зі шляхти або інших сусідів, гідних віри, показати у домі своєму сліди квалту і вбитого нападника. А потім, коли буде у тому вбивстві звинувачений, тоді, показавши належним

чином докази кгвалту, має з дружиною і дітьми дорослими, і з трьома шляхтичами, собі рівними, присягнути. А якщо не буде мати дружини або дітей, то з тими трьома шляхтичами, собі рівними, а не буде трьох шляхтичів для присяги з собою мати, то зі слугами і челяддю домовою сам-п'ятий має присягою засвідчити те, що той вбитий кгвалтом напав або наїхав і сталося те за вини вбитого. А якби його тільки поранив, але не вбив, тоді сам тільки пан того дому або гість, що в його господі зупинився, має присягнути, що як насильника його у будинку своєму поранив. Такий головщизни, відшкодування за поранення чи за будь-яку майнову шкоду платити не повинен.

АРТИКУЛ 20

**Хто б насильницьким чином напав або наїхав
на чужий маєток або на село, а той [власник],
боронячи володіння свої, вбив [нападника]**

Теж уставуємо, що якби шляхтичу шляхтич чи будь-хто інший умисно на чийсь маєток, на село, на людей і на ґрунти насильницьким чином напав або наїхав і кгвалт або якої значної шкоди вчинив, як тим, що забрав людей, бидло, статки, зібрав або забрав [зіbrane] збіжжя, сіно, ліс вирубав, гаї, або границі, межі, копці попсував, рибу в озерах вибрав, а той шляхтич, захищаючи свій маєток, того нападника вбив або поранив, тоді має тим же чином, як це вище про нападників на домівки написано, присягою своєю виправдатися. І коли присягою доведе, що його як нападника на такому злочині вбив або поранив, такий ані головщизни платити не повинен, ані шкоди відшкодовувати. А про свою кривду і шкоду, які на той час стануться, дозволяється тому, на чий маєток наїхали, з нападника того або з маєтку і маєтності його всякої, судом стягувати.

АРТИКУЛ 21

**Хто б на кого на дорозі засідку влаштував
і у тому сам вбитим був**

Уставуємо, якби шляхтич іншому шляхтичу на дорозі засідку зробив, маючи намір його вбити або поранити, а той, захищаючи своє життя, того, хто засів, вбив, тоді відразу ж після того вбивства має їхати і сповістити те вряду судовому найближчому і до вряду їдучи, сусідам околичним і [всім], кого в дорозі зустріне, сповістити. А потім, коли це все до судового розгляду дійде, а жона, діти або родичі забитого зі свого боку звинувачували б, що той вбивця сам на того вбитого влаштував засідку, або ж на дорозі, догнавши чи зустрівши, безвинно, безпричинно і без приводу його вбив, і та б жона, діти або родичі при тому вбивстві самі були і у такій би справі докази мали і судові їх надали обидві сторони, тоді суд для ліпшої впевненості і досягнення справедливості святої, має на випробування,

тобто, на слідство у тій справі, у те місце, до тієї околиці, де це трапилося, згідно з порядком [проведення] випробування, нижче встановленого, сам вийхати або вислати [кого]. І за ким знайде більше ясніших і достовірніших доказів, як на тому розслідуванні, так і в суді при судовому розгляді справи, того суд до доведення або до відведення присягою сам-третій, чи то з людьми сторонніми, або за їхньої відсутності, з жоною або мужем з дітьми, а якби не було дітей дорослих, то зі слугами, з челяддю, допустити повинен. А якби сторона, що скаржиться, приятелі вбитого того, при тому вбивстві не були, але слуга або кілька їх при ньому були, тоді такі слуги мають бути до секвестру врядового взяті, і у них про те пильне дізнання має бути проведене, порізно їх про те питаючи. Які б слуги те саме, що і родичі вбитого стверджували, і присягою своєю хотіли те підтвердити, тоді у такій справі має суд так само чинити, як вище описано. А якби слуги вбитого, в секвестрі будучи, зі скаргою приятелів його не погоджувалися, тоді той звинувачений першим буде, як вище описано, сам-третій відприсягнутися і так від страти і головщици і відшкодувань вільним буде. Єдине, якби те вбивство сталося за відсутності інших людей, як приятелів, так і слуг, тільки між двома особами, а приятелі вбитого вимагали б розгляду [справи], тоді, також при ретельному розслідуванні через суд і за свідченнями людей, віри гідних, вже той звинувачений першим буде зі своєю оповіддю, хоча і сам відприсягнеться. А після того як присягне, від смертної кари, головщици, ув'язнення і від відшкодування вільним буде. А якби людина стану простого, не шляхтич, шляхтичу засідку влаштував, намагаючись його вбити або побити, а шляхтич би, захищаючи здоров'я своє, того самого, хто йому засідку влаштував, вбив, тоді за такого випадку, як вище описано, шляхтич і один-сам може присягнути, що те не умисно, а після нападу того вбитого, захищаючись, вчинив. А якщо не захоче присягати, той головщицу без доказів, а збитки за доказами платити має.

Артикул 22

**Про те, якби хтось кого під час якоїсь сварки,
не умисно, а обороняючись, вбив**

Якби хто умисно, із зухвальства, сп'яніння чи якого іншого злого умислу, будь те в домі, в господі, на вулиці і на дорозі, і де-небудь сварку з ним почав, а той інший, проти кого сварка почалася, боронячи здоров'я своє, того вбив, і такий випадок відразу б людям стороннім, а потім і у вряді нашому судовому, найближчому оповідав; а коли до суду за те вбивство притягнутий буде, тоді він має свідчити людьми добрими, віри гідними, які при тому були і те бачили, що те не умисно, а обороняючись вчинив. І при такому свідченні ще повинен сам той сам-третій присягнути про те, що те вбивство не умисне, а після нападу того вбитого, захищаючись, вчинив. А після присяги від смертної кари і ув'язнення вільним буде, тільки перед тим головщицу повинен буде заплатити. Проте, якби той, хто сварку почав, ко-

го вбив, до доведення проти нього, при вбитому, до доведення сторона, яка скаржиться, має бути допущена, тобто, за умови повідомлення [про вбивство] людям стороннім і вряду, за інших законних доказів присягає сам-третій.

АРТИКУЛ 23

Про ненавмисне, випадкове, вбивство

Устауємо, якби хто випадково, а не бажаючи того, не з неприязності але через незнання, полюючи на звірів або на птахів, кого вбив; друге, якби ремісник, будуючи дім або муруючи його, дерево або цеглу, камінь необачно упустив і кого там вбив; третє, якби, обробляючи дерево, сокира, з топорища спавши, кого поранила, і [той] від тієї рани помер; четверте, якби зрубане дерево, падаючи, з невідому того, хто рубав, кого вбило; п'яте, якби кому, стріляючи з лука або з рушниці, в шапку або якусь іншу ціль, стріла або куля, взявши вбік чи вгору, кого поранила, і [той] від тієї рани помер, і якщо не мали б ті особи між собою раніше ніякої неприязності і заздрощів, то для такого випадкового вбивства, коли [вбивця] з людьми добрими, віри гідними, які про те обізнані, засвідчити і з ними, а за відсутності чужих, хоча б зі слугами своїми принаймні, сам-третій присягне, такий смертю і ув'язненням покараний не буде. Проте головщищу згідно зі станом вбитого дітям або родичам його заплатити повинен буде.

АРТИКУЛ 24

Про рану, в захисті спричинену або неумисно

Якби теж хто кого про поранення до суду позвав, а цей позваний, визнаючи рани, стверджував би, що спричинив їх, захищаючись у бійці, яку затіяв поранений, тоді він, після пояснень своїх у вряду свідчень людей сторонніх, які при тому були і те бачили, першим буде [мати право] про те присягнути, що вчинив те, змушений захищатись за початком [бійки] цим пораненим, і після такої присяги від нав'язки вільним буде. А особливо, якби так трапилося, що хтось випадково кого поранив, і, не захищаючись, хотів би це довести, такому те має у вину ставитись, бо ж ніхто ні від кого за невинності своєї ран терпіти не повинен, але той, хто поранив, повинен буде його, згідно зі станом, нав'язати.

АРТИКУЛ 25

[Про] слугу, який би пана свого захищаючи, кого вбив або поранив

Теж устауємо, що якби у якій сварці слуга, захищаючи свого пана, когось вбив або поранив, тоді він від будь-якого суду повинен бути віль-

ним, але скаржник має право позивати за свої рани або за вбитого до його пана. Проте, якби чий слуга свавільно, без наказу пана свого, на його очах когось вбив або поранив, має пан його спіймати і, до в'язниці посадивши, повідомити про це родичів вбитого. А якби, підтримуючи свого слугу, спіймати його не хотів або не міг, і він після того [вбивства] втік, тоді той пан повинен буде сам головщизну платити, а пораненому, якого стану буде, за рани заплатити, і якщо шляхтича було вбито — рік і шість тижнів відсидіти у в'язниці. І після сплати головщизни має у тому присягнути, що без його наказу чи поради те вбивство сталося. А якби у такий спосіб присягнути той пан не хотів, тоді після присяги сторони, яка скаржиться, за вбивство має смертю покараний бути, а за рани — нав'язати.

А Р Т И К У Л 26

Про вбивство людини мандрівної чи безплемінної

Устауємо теж, якби трапилося десь знайти вбиту людину мандрівну або безплемінну, головщизни за яку не буде кому добиватися, тоді відразу ж після знайдення трупа тієї людини, вряд того замку або врядник нашого двору має обіслати всіх міщан, людей сільських, як підданих наших, так і підданих шляхетських, і провести опитування один чи два рази. А якби на таких двох копних судах про те вбивство вивідати не могли, тоді вряд має зібрати третю копу — присяжну, на яку повинні будуть стати всі ті, хто на тій копі повинен ставати. А вряд має з містечок і з сіл околичних по три чоловіки, старших, як-от: війтів, лавників і інших мужів добрих, віри гідних, до присяги обрати. І ті обрані повинні будуть присягнути про те, що самі вони не є вбивцями цієї людини, і про її вбивцю нічого не знають. А якби хтось із тих копників [суддів] на присяжну копу не стали, або хоча б і стали, але не захотіли присягою виправдатися, тоді такі повинні будуть самі головщизну платити, а собі винного шукати. А та головщизна має залишитися при тому вряді, в якому той труп знайдено було, а потім, якби родичі того вбитого знайшлися і свідомство офіційне про кровне споріднення з собою мали, тоді має та головщизна тим родичам бути віддана. А та копа має бути скликана з околиці у дві милі, скликанням на неї людей через возного на торгах, при костелах і всюди про те даючи знати, кому трапиться. А якби протягом трьох років ніхто з причетних до тієї головщизни не з'явився, тоді вряд половину тієї головщизни має собі zostавити, а половину до шпиталю віддати.

А Р Т И К У Л 27

Про головщизни, покалічення і про нав'язки шляхетські

Хто б шляхтича на смерть забив або яким іншим чином життя позбавив і про те за судовим рішенням, згідно з цим Статутом, винним zostався,

тоді за того вбитого, крім основного покарання, у цьому Статуті згідно із злочинном встановленого, має бути головщиzni сплачено сто кіп грошей. А хто б жорстоким способом, погордувавши зверхністю нашою господарською і правом посполитим, а сам, свавілля і зухвалості вживаючи і знущаючись над ким, насильно, супротив його волі утримуючи в своїх руках, якому шляхтичу або шляхтянці руку, ногу, ніс, вухо, губи втяв або відрізав так, що який би з тих членів відпав, або б око, зуби втяв або вибив, або око осліпив, і у тому судом визнаний був, тоді, наслідуючи у тому закону Божому, уставуємо, що за такий кожний член втятий, відрізаний або вибитий, тому, хто у тому винним зостанеться, має теж такий член втятим, відрізаним або вибитим бути. А за прояв такої жорстокості і свавілля і за судові витрати сторони, яка скаржиться, повинен буде за такий кожний член цій стороні по п'ятдесят кіп грошей платити. А якби обидві руки, ноги і обидва вуха відтяв або обидва ока витяв або вибив, тоді теж протилежна сторона [злочинець], судом переконана, таке саме покарання і на таких же членах з винагородою грошовою сумою, як вище описано, має від вряду понести. А якби палець або декілька їх на руці або на нозі відтяв, тоді і за те таке саме покарання винному вчинено буде. А виплата грошова за кожний палець відтятий має бути по двадцять кіп грошей. А якби з тих названих членів не був пошкоджений так, щоб відпасти, але з того поранення був би так покалічений, що ним до року [потерпілий] володіти не міг, тоді за таке каліцтво, за кожний член, руку, ногу, вухо, губи — по п'ятдесят кіп грошей [злочинець] має заплатити. А за палець покалічений також двадцять кіп грошей заплатити має. А якби хто кого в голову поранив, і від такої рани мову б замкнуло, хоча б і одужав і живим зостався, але вже потім говорити не міг, тоді тому має сто кіп грошей, як головщиzну винний заплатити. А за вину в ув'язненні у замку або дворі нашому судовому, де що станеться, на дні у вежі в шість сажнів у землі півроку сидіти. За рану криваву у голові, з якої б кістки стирчали, тридцять кіп грошей. За рану на обличчі — сорок кіп грошей. А хто би теж кого умисно з метою зганыблення стану шляхетського кием, кістеном, булавою чи батогами, різками і іншими якими пристосуваннями бив або бити наказав, за такі побої і знеславлення має бути нав'язки сплачено сорок кіп грошей. А ще за такі рани в голові з роздрібненням кісток і на обличчі зроблені, також за побої кием, батогами, різками та іншими пристосуваннями, за вину такого зухвальства і свавілля, в замку або у дворі нашому судовому того ж повіту, де про те суд буде, дванадцять тижнів на дні у вежі сидіти. А за інші рани, спричинені яким-небудь залізним знаряддям, призначеним для бою, нав'язки двадцять кіп грошей платити. А на додаток, шість тижнів в ув'язненні у замку або у дворі нашому судовому сидіти. А хто б поличника кому дав, або бороду чи волосся рвав, такий за те дванадцять рублів грошей платити і в ув'язненні три тижні сидіти має. А жінкам, шляхтянкам, як головщиzна, так і нав'язка подвійно має бути присуджена, також і подвійним ув'язненням карається. Таким же чином духовним особам всякого християнського віросповідання і їхнім жонам, і дітям,

які від вінчаних жон походять, має бути головщизна, нав'язка і винагорода за каліцтво членів, така сама, як і людям шляхетського звання. А те ув'язнення, у цьому артикулі для винних описане, має виконуватись zarazom, відразу ж після рішення судового. Проте, якби що з тих речей, вище названих, один іншому вчинив неумисно, не з жорстокості, а в сварці, випадково і у цьому судом був би визнаний винним, тоді такий і за відняття або покалічення члена не підлягає тілесному покаранню, а тільки грошовим штрафом і ув'язненням таким, як вище описано, покараний бути має.

АРТИКУЛ 28

Хто би шляхтича взяв в ув'язнення своє свавільно і над ним знущався або його в ув'язненні заморив

Устауємо, якби колись між станами народу шляхетського, особливо найубогішим від багатих і будь-кому від кого трапилося, що відкрито кого силою або таємно сам або через слуг, підданих своїх, кого іншого взяв в ув'язнення своє, людину невинну і законом не звинувачену, чи то в домі, в господі, в дорозі або у якому-небудь [іншому] місці, напавши на нього і переводячи його з місця на місце, або і в одному місці таємно, або й відкрито тримаючи, ув'язненням, побоями, зморенням голодом і чим-небудь іншим, знущання і жорстокість які-небудь над ним свавільно чинив, а діти, родичі або жона того посадженого чи хто-небудь з [тих] ув'язнених звернулися про те до нас, Господаря, або до вряду нашого господарського, тоді, згідно зі звичаями добрими давніми, яких і до цього у цьому панстві нашому дотримувались, той, що таке свавілля терпить, владою зверхності нашої господарської через посланця нашого, або через воеводу чи старосту того повіту, де те діятися буде, за листом і посланцем його, має бути негайно з ув'язнення звільнений і відпущений, після чого йому правосуддя без зволікання має бути вчинено тим же судом гродським на року першому, як на завітому, будь то заочно чи у його присутності, залишаючи позови у тому ж маєтку, де в ув'язненні знайдений буде чи де-інде в найближчому маєтку, про явку протягом чотирьох тижнів. А де б той, хто кого в ув'язненні має, посланцю нашому або вряду воеводу, сам або через [свого] врядуника, слуг і підданих своїх в замок або у в'язницю своїй в'язня шукати або знайденого в ув'язненні звільнити не допустив, такого приятелі того в'язня мають також до нас, Господаря, або до вряду гродського позвати, щоб він сам став і того в'язня поставив. А такий, хто спротив чинить, після його викриття, нам, Господарю, до скарбниці нашої повинен буде заплатити вини сорок кіп грошей, що з нього по праву в'язницький стягнути і до скарбниці нашої віддати повинен буде. А понад те часу в суді вже такому супротивнику на доведення у тій справі не має бути відпущено, і сторона, яка скаржиться, першою буде те його свавілля доводити. А хоча б той в'язень і без такого звільнення через в'язницю наш з того ув'язнення втік або через поручництво вийшов і тим себе звільнив, а про таке свавілля і

кривду свою відразу ж після звільнення своїм людям, віри гідним, яких би першими зустрів і потім найближчому вряду нашому судовому повідомив і до книг записати дав, а також, позвавши про те до суду і викривши свавільника якими-небудь слушними доказами, присягнувши сам-третій з жонкою і з дітьми, а за відсутності жони і дітей дорослих, з приятелями або слугами своїми, тільки людьми не підозрюваними, віри гідними, присягнув, тоді за таким доведенням його, той, хто його в ув'язненні безправно держав, повинен буде йому перш за все квалту дванадцять кіп грошей заплатити і при тому подвійно, або ж два рази, як за те, ніби його два рази кием побив, нав'язати і всю шкоду його, яку б у тому ув'язненні знаходчись, поніс, за слушними правними доводами повинен буде йому відшкодувати і винагородити. А за свавілля таке і неповагу до права і спокою посполитого ще повинен буде такий злочинець ув'язнення чверть року сам терпіти у вежі, на дні, для кримінальних злочинців поставленої, у тому ж суді гродському, яким про те буде засуджений.

А якби хто впертим будучи, або за позволю стати, чи сам ставши, в'язня того поставити або теж за рішенням суду того в'язня з в'язниці випустити, чи самому ув'язнення перетерпіти не хотів, такого, за повідомленням нам про те від вряду маємо наказати з держави нашої вигнати. А такого в'язня ми, Господар, силою зверхності нашої, через посланця нашого або вряду наш гродський, особисто виїхавши, має силою з ув'язнення звільнити і нав'язку, а також шкоди за доказами з маєтку супротивника стягнути. Проте, якби у тому посланцю нашому або вряду гродському хто противився, такий, будучи позваним до нас, Господаря, мандатом нашим на рок завитий чи до суду головного, куди позивач позве, життя втрачає. А якби хто кого у такому свавільному і безправному ув'язненні заморив або осліпив, скульгавив і яке-небудь каліцтво вчинив, тоді те все, що ближньому своєму з такою легковажною і зухвалою поведінкою і нехтуванням права посполитого наніс і образив його, за слушним доводом сам має перетерпіти і тим же покараний бути за рішенням нашим господарським чи суду головного або теж вряду нашого гродського. А якби до смерті заморив ув'язненням і те б достовірно і законно на нього було доведено, тоді сам такий смертю покараний має бути як вбивця. А головщизна і шкоди, збитки всі з маєтків і маєтності його нащадкам, того ув'язненням замордованого, за вірними ознаками і їх доказами, мають бути сплачені так, як би теж живому йому, коли б з ув'язнення вийшов, виплачені мали бути. Так само слід розуміти про шляхтянок, панянок, вдів або і заміжніх. Що ж стосується злодіїв явних або розбійників, особливо неосілих, то їх, якщо потерпілі зустрінуть, можна затримувати. Але і таких свавільно карати не мають, а повинні до вряду належного відразу ж доставити і там їх, доказами викривши, згідно зі злочином їхнім, вряду наклаже згідно з законом покарати. Також, яка б шляхта, будучи в чиємусь услужінні, а з часом, зашкодивши і панів своїх зрадивши, або не попередивши їх, від них геть утекли, тих, пани їхні, догнавши, або і потім де зустрівши, можуть затримати і далі з ними так вчинити, як про те нижче, у артикулі двадцять другому розділу дванадцятого є описано.

А Р Т И К У Л 2 9

**Якби декілька персон шляхетських у вбивстві
одного шляхтича були звинувачені**

Уставуємо, якби декілька персон шляхетських у вбивстві одного шляхтича звинувачені були, і те вбивство трапилось б не при квалтівному наїзді або нападі на дім шляхетський або на господу, і не в розбою, а сторона, що скаржитися, не визволяючи тільки одного з них, але всіх, скільки їх буде, при повідомленні своєму людям стороннім і теж у вряді нашому при показу возному і стороні значних ран на [тілі] вбитого, сам-третій, будь-то з людьми чужими непідозрюваними або з дітьми, родичами, або де дітей, родичів не буде, зі слугами і челяддю домовою присягне, тоді один з них, якого на смерть обере і присягне, має смертю покараний бути. А ті помічники його, на яких також нарівні сторона присягнула, скільки їх буде, мають головщизну сто кіп грошей платити і в ув'язненні рік і шість тижнів сидіти у замку нашому, у вежі, у землі в шість сажнів, того воеводства, де таке трапиться.

А пани воеводи, старости у замках наших і в землі Жмудській через вряд гродський, у тому місці, де суди судять, мають ті тюрми, добре зроблені і викопані у землі в шість сажнів з певною охороною мати. І не мають таким в'язням ніякого послаблення допускати і з того ув'язнення до року і шести тижнів відпускати. А буде вбито двох, трьох чи декілька їх, осіб шляхетських, за кожного шляхтича особа шляхетська має смертю покарана бути. Так само і про шляхтянок розумітися має.

А Р Т И К У Л 3 0

**Якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад
на шляхтича**

Уставуємо теж, що якби шляхтич скоїв на дорозі розбійний напад на шляхтича і пограбував, і той, кого було пограбовано, пізнав того, хто напав, в обличчя, і перед врядом того ж часу, рани свої показавши, вказав на особу нападника, до книг записав, а потім, притягнувши його до суду, після показу ран своїх, сам-сьомий із шістьма шляхтичами брався до присяги і хотів те присягою довести, а позваний, маючи певне свідoctво про добру поведінку свою, яку ніколи не переступав, доказував би, що він у тому звинуваченні невинний, і просився б для доведення своєї невинності на випробування, тоді через випробування має про те достатне розслідування зроблене бути. І якщо таке розслідування покаже, що то був не розбій, а тільки сварка подорожня, тоді позваний від звинувачення у розбої сам-один має відприсягнутися. А після принесення присяги від того всього звинувачення вільним буде, а поштивості і доброму імені його те шкодити не має і з книг те звинувачення стороною, що скар-

житись вийнято і ліквідовано буде. А у таких справах суд має судити обидві сторони, як про те нижче є описано.

Артикул 31

Якби шляхтич на купців або інших людей простого стану на дорозі здійснив розбійний напад

Якби шляхтич звинувачений був у розбійному нападі на дорозі на купців, як тубільців, але не приїжджих, так і на інших людей простого стану і був би відразу ж на тому розбої з поличним спійманий і шляхтич би той у скоєнні того розбою не зізнавався, тоді у тій справі має бути слідство проведене, і за якою стороною більше доказів виявить слідство, та до доведення або відведення допущена бути має.

Проте людина простого стану, якщо їй у такій справі доведення буде надано, має сам-сьомий, тобто з двома шляхтичами і з чотирма особами простого стану, людьми сторонніми, добрими, непідозрюваними присягнути. А після присяги той розбійник смертю покараний бути має, а шкода, яка від розбою сталася, з маетку виплачена буде. А не буде мати той, що скаржиться, такої кількості людей для присяги, тоді шляхтич сам-третій зі шляхтою повинен буде від того розбою відприсягнутися. А якби шляхтич на розбої не був спійманий і поличного з ним не було, а був би голослівно про розбій позваний, і було б це першим звинуваченням на нього і ніяких достовірних доказів у здійсненні подібного не було, то на такого докази від людей простого стану йти не мають і він їх відводити не повинен, більше того, скаржник повинен буде його нав'язати, як начебто його поранив. А якби той же шляхтич повторно у такій справі і теж без поличного був звинувачений, такий сам-один має відприсягнутися, а скаржник вже нав'язувати його не повинен. Коли ж і в третій раз той самий шляхтич у розбійному нападі і без поличного був звинувачений, у такій справі вже має випробування бути вчинено, і за якою стороною більше свідчень на випробуванні буде, тій [стороні] доведення або відведення має бути присуджено так, як вище у цьому ж артикулі про спійманого з лицем є описано. А якщо шляхтич зможе виправдатися присягою, тоді сторона, що скаржиться, також має його нав'язати. Проте, якщо в четвертий раз у такому ж розбійному нападі шляхтич буде звинувачений, проти такого вже сторона, що скаржиться сам-четвертий з одним шляхтичем і з двома людьми простого стану присягу має чинити. А якщо скаржник не буде такої кількості людей мати для присяги, тоді той шляхтич ще сам-сьомий повинен буде з людьми добрими, не судимими, відприсягнутися. А після того, якби ще така скарга на нього прийшла, то вже скаржник, якщо сам-третій проти нього присягне, то той смертю покараний бути має і шкода за доказами з маетку виплачена буде. Проте купцям, людям, які приїждять здалеку, з інших чужих панств, які жодних збережень і знайомств у цьому панстві нашому не мають, якби стався розбійний напад у цьому панстві нашому, чи то від шляхтича чи від

кого-небудь іншого, тоді вряд наш, спираючись на артикул двадцять восьмий розділу четвертого, який вчить гостю правосуддя прудке чинити, і без затягування вчинивши випробування, тобто слідство достатнє про такий злочин і про поведінку у вчинках тієї особи, на кого скарга йде, і при такому випробуванні, розглядаючи і звертаючи пильну увагу на час здійснення злочину, місце і всякі інші ознаки, які допоможуть правду у тій справі знайти, має до того схилитися, щоб гостю без затягування правосуддя слухне було вчинене. Для цього вже при свідченнях на дізнанні і при доказах яких слушних або при підозрі значній, людина приїжджа, хоча і з меншими доказами проти шляхтича, ніж вище описано, тобто сам-третій, може бути до присяги допущена. Або також шляхтич, маючи про себе і про свою поштиву поведінку і вчинки свої добре свідчення на випробуванні, має також сам-третій від того звинувачення відприсягнутися.

Артикул 32

Про такий розбійний напад, який би стався від підданих наших або чиїхось слуг, бояр і [їхніх] підданих

Якби піддані наші господарські, міщани або люди волосні, або слуги бояри і піддані князівські, панські, землянські на шляхтича або кого іншого на дорозі розбійний напад вчинили і були б відразу ж на тому розбої з поличним спіймані, тоді такі мають бути приведені до вряду нашого судового гродського, найближчого від того місця, де розбійний напад стався. А той вряд наш гродський, обіславши через возного листом своїм відкритим як наших врядників, якби про наших підданих йшлося, так і кожного іншого пана або врядника його, чиї люди будуть, і встановивши рок судовому розгляду такий, аби той пан чи його врядник приїхати міг, а коли приїде, тоді у присутності того пана або врядника, а як не приїде на рок, тоді сам вряд наш буде тих або того звинуваченого судити і виносити вирок згідно з цим Статутом. А якби такі люди, в розбійному нападі звинувачені, відразу на тому злочині з поличним спіймані не були, тоді вже потерпілий повинен суду просити і справедливості собі доводити у пана його за листом нагадувальним згідно з артикулом сорок восьмим розділу четвертого. Так само і в наших врядників, за листом теж нагадувальним. А люди простого стану суджені бути мають про розбій такий, де вбивство станеться, так і за таким доведенням, як про злодійство простих людей, про що є у розділі чотирнадцятому, артикулах про те встановлених, достатньо описано. А якби при розбійному нападі вбивство сталося, там вже потерпіла сторона першою буде доводити вбивство, розбій і збитки згідно з законом, а саме, при офіційному повідомленні і теж людям стороннім шляхтич сам один, а людина проста сам-третій, з ким може, присягають. А після такого доведення винні смертю покарані будуть, а за вбивство головщи́зна і шкоди, про які буде доведено принесенням присяги, з маєтності таких засуджених мають бути сплачені.

АРТИКУЛ 33

Про розбійний напад, який би стався від татар

Якби який татарин знатного роду, як от князь, мурза, улан звинувачений був у вряді нашому про розбійний напад, а з поличним не був спійманий, тоді вряд наш, сам виїхавши, або двох шляхтичів добрих, віри гідних пославши, має про те пильнувати, щоб якомога краще було проведено слідство, тобто було проведено опитування там, як у тому місці, де те станеться, так і в околичних сусідів, де мешкає той татарин і не тільки про той злочин, але і про поведінку, поступки і звичаї того татарина. І після проведення такого дізнання, за наявності слушних знаків і правдоподібності скоєння злочину або підозри вряд так судити має, як вище про розбійний напад шляхтича на шляхтича у цьому ж розділі, артикулі тридцятому, є описано. А з іншими татарами, які привілеями, їм наданими, не настільки допущені до вольностей шляхетських, судовий розгляд вчинений бути має згідно з найліпшим баченням своїм, схиляючись якомога ближче до справедливого рішення, має сторону, яка скаржиться, людей народу християнського, першими до доведення і присяги допустити, згідно з отриманими відомостями, [соціальне] становище осіб і злочин при тому враховуючи, а далі сам-третього скаржника до доведення присягою допустити.

АРТИКУЛ 34

Про жінку вагітну, засуджену до страти

Жінка, яка була б за законом до смертної кари засуджена за який-небудь злочин і була б вагітною, тоді до пологів має бути вільною від страти. Проте до того має утримуватись в ув'язненні, а потім, коли народить, має бути смертю покарана.

АРТИКУЛ 35

Хто має бути вільним від покарання за вбивство і про божевільних

Устауємо, що слуги врядові, судові виконавці, які були б послані за якимось неосілим вбивцею чи нападником, чи хоча б і за осілим, спійманим при скоєнні злочинів, перерахованих у цьому Статуті, а той злочинець, нехтуючи врядом і не бажаючи до вряду йти і не даючи спіймати себе, посланців або слуг врядових бив, і при тому сам був вбитий або поранений, тоді ті слуги врядові, за слушним доводом і за присягою своєю власною, від покарання за те вільні будуть. А люди божевільні, які з волі божої розуму лишилися, звикли людям ран завдавати, а часом і вбивства чинити, тоді такі, якщо будуть мати маєтність, приятелями і слугами свої-

ми у замкненні міцному і за сторожею доброю, особливо, коли у тому судом визнані будуть, заховані бути мають. А убогих божевільних людей вряд наш місцевий, де те трапиться, а у маєтках князівських, панських самі пани або їхні врядники, в ув'язненні утримувати повинні. А якби божевільний, з ув'язнення вирвавшись, кого вбив або поранив, тоді за вбитого у вежі на дні рік і шість тижнів, а за рани — більш легке ув'язнення відсидіти має. А якби хто такому божевільному зброю дав або до злочину словами підбурив, тоді той сам, згідно з тяжкістю злочину, за те покараний повинен буде. Якби також хто інший здоровий був звинувачений [у тому], що за його настановою той божевільний бійку або вбивство вчинив, тоді звинувачений у тому, присягою виправдавшись, вільним бути має. А якби присягнути не хотів, тоді, згідно зі злочином, покарання терпіти повинен буде. Також якби хто розуму лишився, а потім розум до нього повернувся, а потім [знову] те відновилося, що знову почав божеволіти і у тому божеволілого кого вбив, тоді такий вже смертю і виплатою головишизни покараний буде, бо той, знаючи про такі свої приступи, повинен біля себе нагляд і сторожу мати і мирно поводитися.

А Р Т И К У Л 3 6

Хто б злочинців, розбійників, злодіїв явних, людей виволаних у себе в домівці переховував

Теж уставуємо, якби хто з підданих наших людей підозрілих, злочинців, розбійників явних, виволанців яких-небудь або за щось засуджених судом до смерті переховував знаючи про таке засудження і після проголошення такого вироку або виволання у тому повіті, де такий засуджений або виволаний осілість свою має, у домі або маєтку своєму переховував або за слугу його у себе тримав, або з ними спілкувався і їм яку раду або допомогу, на шкоду державі, усвідомлюючи це, чи яку іншу свідому допомогу на шкоду державі чи окремо якій-небудь особі з підданих наших давав і чинив, або теж і речі злодійські свідомо використовував, а у суді його провина була б належним чином доведена, тоді такий має бути покараний, як і той злочинець або виволанець, або засуджений, якого він у домі переховував. А проте скаржник повинен, взявши випис з вряду, їхати за тим злочинцем чи виволанцем, куди захоче де б знав про його місцезнаходження, хоча б і до іншого повіту цього панства нашого. І на тому вряді, як теж і в містах по ринках, у костелах оголосити і, цидулу написавши про його виволання, має в цих місцях поприбивати і про нього повідомити. А після такого оголошення про того злочинця або виволанця, хто б, відаючи і знаючи, його ховав, так само покараний має бути, як вище описано, і шкода, таким злочинцем вчинена, з його маєтку має бути відшкодована згідно зі слухними доказами. А докази на такого не інакші мають бути, але тільки такі ж, як і на самого злочинця. А позваний такий, хто їх переховує, має бути до суду головного на завитий рок і там, у суді, якби

відмовлявся незнанням про декрет нашій або рішення вряду, або тим, що ту людину, не знаючи переховував, тоді не голослівно, а присягою відвівшись, буде від того вільним. А який присягнути не хотів, тоді так, як той злочинець, що він заслужив, сам покараний бути має. А де б який пан у такому злочині був звинувачений, а той би пан у тому маєтку своєму на той час не був, тоді за позволю врячник того пана сам-третій з підданими пана свого відприсягнутися і тим маєток пана свого очистити повинен буде. А якщо не присягне, тоді сам врячник за те життя втрачає.

А Р Т И К У Л 37

**Про кривди від слуг і які без служби мешкають,
також від бояр і підданих**

Яби чий слуга або врячник, або хто-небудь, без служби у когось мешкав би, вчинив кому кгвалт або вбивство і втік і у його пана позивачем був захоплений і викритий, а він [пан], правосуддя з ним не вчинивши або видати його не бажаючи, незважаючи на заборону, його упустив, тоді той пан, чий слуга те вчинив, сам кгвалт і головищизну і шкоду має платити, а собі шукати відшкодування із слуги. І, заплативши, має на тому присягнути, що той слуга, без його відома і дозволу те вчинив і не є умисно з-під його нагляду випущеним. А якби присягнути не хотів, тоді має той пан сам покараний бути тим, чим той злочинець мав бути покараний. А якби той слуга не був викритий, тоді пан не повинен за нього платити, єдине тільки має відприсягнутися, що той злочин без його дозволу і відома стався.

А Р Т И К У Л 38

Якби у злому ніхто нікому не допомагав

Якби хто, умисно відправляючи кого на вбивство чи на який інший злий вчинок, за що смертю карають, допоміг кіньми, зброєю, людьми або грошима, і був би про те до суду позваний, а достовірних доказів не знайшлося, тоді позваний першим буде про те відприсягатися, що ані порадою, ані допомогою підстав для такого злого вчинку тому не давав, а після цього вільним буде від того звинувачення. А той, який примусив кого до тієї присяги, у замку або дворі нашому, де те станеться, шість тижнів сидіти має. А якби знайшлися які правдоподібні, слушні докази пособництва, тоді повинен буде того звинуваченого на перші і не далі других рочків перед тим же врядом до справи ставити. А не поставить, тоді вже проти такого сторони, що позивається, доведення надається, і той позваний сам всі шкоди ті, про які йдеться, за доказами платить, а крім того, як пособник, згідно з артикулом першим цього розділу, ув'язненням за кгвалт і за тілесні ушкодження покараний бути має. А до цього, сторони, що скаржиться, вбивцю вільно буде доходити [судом].

АРТИКУЛ 39

**Про покарання людей простого стану
за вбивство шляхтича**

До того ж уставуємо: якби люди простого стану, чи то наші господарські або князівські, панські, землянські, бояри панцирні, путні, міщани або люди тяглі вбили шляхтича або шляхтянку, тоді, скільки їх законно буде звинувачено стороною, що скаржиться перед судом, згідно з артикулом вищеописаним десятим, і на них це доведено, мають всі смертю покарані бути. Проте і таких людей простих більше трьох за одну голову шляхетську покарано бути не має. Це має так розумітися про вбивство, скоєне під час сварки. А якби люди простого стану, умисно квалтом на дім чи господа шляхетську наїхавши або на дорозі умисно перестрівши, шляхтича вбили, такі за доводом слушним, ті всі, на кого сторона присягне, смертю покарані бути мають. А якби хто з тих станів простих, вище названих, шляхтича або шляхтянку побив, поранив, такий відняттям руки покараний бути має. А якби руку, ногу відтяв або який інший член покалічив, за те має смертю покараний бути.

АРТИКУЛ 40

Про погрози здоров'ю підпалом

Уставуємо, якби хто з шляхти якого-небудь стану і знатності кому іншому, теж шляхтичу, погрожував і хотів вогнем шкоду вчинити, тоді той, кому погрожували, має відразу ж після такої погрози вряд наш судовий повідомити і записати дати. А потім такого відповідача без зволікання до суду гродського за ту погрозу позвати протягом десяти тижнів, а до земського — перших років з тим позиванням не пропускаючи. І якби той відповідач погрозу перед судом визнав або, хоча б і не визнав, а було б те на нього слушними доказами згідно з правом доведено, як вище про доведення описано, тоді такий має бути відданий на поруку людям добрим, шляхті, у тому повіті осілій, де і той осілість має, який про погрози скаржиться, з тим, щоб тому, хто скаржиться, не була шкода тим звинуваченим спричинена. А якби потім, тій стороні, що скаржиться сталася шкода: спалено двір, дім, гумно або збіжжя складене, або ще щось вогнем було ушкоджено, а той би того, хто погрожував, позвавши до суду, присягнув з таким доведенням, як вище у цьому ж розділі про квалти такі є описано, такий буде повинен стороні, яка скаржиться, цю шкоду відшкодувати і заплатити, а собі винного шукати, того, хто ту шкоду вчинив. Таким же чином і не шляхта проти не шляхти, також не шляхтич проти шляхтича і шляхтич проти не шляхтича у суді поводитися мають. А хто б теж похвалювся когось позбавити життя, то сторона, що скаржиться, таким же чином має про ту погрозу вряду повідомити і дати записати і, притягнувши до суду,

якщо погроза станеться під час років земських або рочків гродських, тоді за заборону через возного, а якщо буде вчинена де на стороні, не перед врядом, тоді осілий за позвою, а неосілий після становлення перед судом, і ту погрозу згідно з правом слушно довів би, тоді як осілий, так і неосілий для кращої безпеки спокою посполитого, має бути переданий на поруку людям добрим, шляхті, у тому повіті осілій, де і той, що скаржиться про погрози, осілість має, двом або одному, тільки давно осілим. А ті або той поручитель має потім ручатися, що той скаржник від того, хто погрожував, здоров'я своє у безпеці будуть мати. А якби хто, після доведення погрози поруки за себе дати не хотів, тоді вряд такого має віддати в ув'язнення до замку або двору нашого судового, і до того часу має в ув'язненні сидіти, доки за себе поручництва про невиконання тих погроз не дасть. І якби після такої погрози було вбито того, кому погрожували, тоді поручителі, будучи про те до суду позвані, мають того, за кого ручалися, перед врядом для судового розгляду поставити. А сторона, що скаржиться, якщо згідно з цим Статутом доведе і присягне, що він те вбивство здійснив, той смертю має бути покараний, а головщизна з маєтку має бути сплачена.

А якби поручитель того, за кого ручався, перед врядом не поставив, тоді для приводу того, за кого ручався, має бути йому рок встановлений у дванадцять тижнів. А якби і на той рок його не поставив, тоді вже поручитель, один або скільки їх буде, підлягають всім тим покаранням, які повинен був терпіти той, за кого вони ручалися. Якби теж той, хто, будучи позваним за погрози здоров'ю або за вчинений підпал, і до суду без причин правних не став або, ставши перед судом і після доведення на нього тієї погрози, поруки за себе не даючи і до ув'язнення йти не хотів і у тому врядові противився і слухняним не був, а був би таким сильним, що його вряд до ув'язнення примусити не міг, тоді за те сам має бути від нас, Господаря, листом відкритим того вряду, на виволання відісланий. А до того за збитки і шкоди стороні, що скаржиться, має той вряд з маєтку такого супротивного п'ятдесят кіп грошей стягнути, згідно з наукою цього Статуту про стягнення у справах відсуджених, у розділі четвертому описану.

А Р Т И К У Л 4 1

**Якби шкода кому або кгвалт стався
в чиємусь домі або на дорозі з відомості
господаря домівки**

Устауємо, якби кому-небудь у чиємусь домі шляхетському або на дорозі з причини і направи господаря домівки побої, рани або якісь [інші] шкоди сталися, і той господар був би до суду позваний, і було б те на нього слушним доводом або якимись доказами законно доведено, такий повинен буде ті рани і шкоду своїми власними грошима сплатити і відшкодувати, а тих нападників або шкодників, хто б те вчинив, собі шукати.

АРТИКУЛ 42

Про гостя, як званого в дім, так і не званого

Хто б теж у дім свій покликав до себе гостя на учту і був так необачний, що того гостя свого званого у домі своєму очорнив, побив, або поранив, а той гість, притягнувши його до суду, довів би, що ті речі він зробив, тоді винний скривдженій стороні за рішенням суду має відшкодувати поранення згідно зі станом його, і майнові збитки компенсувати, згідно з присягою потерпілого. А за такий злочин має сидіти у в'язниці нашому гродському у тому повіті, де осілість має, дванадцять тижнів. А якби той гість званий слушного доказу не мав, тоді має негайно після поранення показати рани і заподіяну йому шкоду людям стороннім, навколишнім сусідам і поскаржитися до в'язниці. А в'язниці має рани показати і до книг записати. І при цьому сам має заприсягнутися, що той йому ті поранення і ту шкоду заподіяв. А винний повинен йому відшкодувати за поранення, відсидіти в ув'язненні, компенсувати заподіяну майнову шкоду, згідно з тим, як вище у цьому артикулі описано. Проте, якби гість званий, приїхавши до чийогось дому, був так розбещений, що господаря дому, чи господиню, чи сина, або дочку, слугу, підданого господарського, або теж гостя іншого побив або поранив, тоді провину такого гостя також слушним доказом у суді належить довести. А якби доказу не мав, тоді так само оголосити стороннім людям має і оскаржити до суду. А при такому оголошенні: чи то стороннім людям, чи в'язниці, має кожен з них, з осіб, кого в домі поранять, присягнути, як на ранах, так і на шкодах. І коли присягне такий гість скривдженій стороні: господарю дому або жоні та сину і кожному іншому, хто з них поранений буде, має за рани відшкодувати і майнову шкоду, у якій ті присягнулися, компенсувати, а крім того, так само має дванадцять тижнів у замку відсидіти. А якби під час сварки обидва один одного поранили, як господар, так і гість, а доказів би на те з обох сторін не мали, і обоє поривалися б до присяги, тоді [належить] кинути жереб. І чий жереб першим випаде, той має на ранах і на шкодах своїх присягнути. А якби гість незваний у чийсь дім приїхав, а господар дому прийняв би його у дім свій за гостя, і якби щось було заподіяно таким же чином обом сторонам, як гостю, так і хазяїну того дому, тоді те ж право на обидві сторони, як вище у цьому артикулі описано, має бути збережено. А якби неосілий гість господаря домівки поранив, побив або шкоду яку вчинив, тоді скривджений, якби його наздогнав, має собі з ним перед судом гродським справедливість доводити. А якби господар або жона, дитина, слуга шляхтич, гостем таким вбитий був або поранений, а гість не був поранений, тоді має у тій домівці угамований і затриманий бути і скаржник має про те знати дати до в'язниці гродського. А в'язниці гродській, пославши туди возного і трьох шляхтичів, має про те вбивство, що сталося, розслідування достатнє наказати вчинити і того вбивцю при трупові перед собою

поставити і правосуддя над ним для скривдженої сторони вчинити, як з тим, якого на місці злочину спіймали.

А Р Т И К У Л 4 3

**Хто б на чий маєток, на село, на людей,
наславши [кого] або сам наїхавши кгвалтом,
побив, пограбував**

Устауємо, що якби хто на чужий маєток, чи на село, чи на людей сам насильницький напад вчинив, або, наславши [своїх людей], і там рани, грабежі, шкоди насильно вчинив, такий стороні скривдженої, яка підтвердить це слушними доказами, має кгвалт платити і за поранення відшкодувати, а награбоване з нав'язкою повернути має, і всю шкоду належним чином відшкодувати. А якби не поранив і не побив нікого, але тільки напав і грабував, таким же чином має кгвалт заплатити, а награбоване з нав'язкою повернути.

А Р Т И К У Л 4 4

**Якби було вбито когось із братів,
або їхнього батька, або матір, сестру, або дитину
в батька, матері**

Устауємо, що якби було кілька братів рідних, які досягли повноліття, або й неповнолітніх, що живуть спільно чи окремо, і одного з них або теж батька або матір їх, або теж сестру, заміж не видану, або вдову бездітну було вбито, а інші брати були б на службах у різних місцях, або у чужій країні, тоді той брат, який залишиться вдома, має сповістити офіційно, листом нагадувальним, аби з ним разом, як про покарання за вбивство батька або брата, або матері, або сестри, так і про головщизну судом доходили і добивалися. А якби брати його, що перебувають у нашій країні, не хотіли з ним спільно головщизни добиватися, тоді той, хто вдома проживає, повинен сам тієї головщизни добиватися, а як доб'ється, то зі своїми братами не буде її ділити. Тільки якби хто з них, братів, був у чужій країні, а приїхавши звідти, тієї головщизни допитувався, такий, коли частку витрат на судовий розгляд тієї справи, яка на нього поміж братами припадає, відшкодує, тоді має отримати поміж братами своїми рівну частку головщизни. А якби за життя батька сина бездітного або дочку, заміж не видану, або вдову бездітну було вбито, тоді про те батько має судитися і головщизна йому належати буде.

А якщо ж після смерті батька, а за життя матері, сина або дочку таких, як вище описано, було вбито, тоді мати з дорослими синами своїми, а не буде синів, то з дочками, про те вбивство має доводити і головщизну між

собою на рівні частки поділити мають. А якби діти її були неповнолітніми, тоді мати одна може судитися у тій справі.

А Р Т И К У Л 45

Хто з родичів має покарання за вбивство і головщизни добиватися

Якби декілька братів було і сестер рідних, випосажених і не випосажених, батько або мати їхні, чи теж який з них, брат, сестра були кимось вбиті, тоді брати самі, мимо сестер, мають про вбивство і головщизну судитися і головщизну собі брати. Так само слід розуміти, коли вбитий брат або сестра дітей, потомства після себе не зоставлять, особливо, якщо буде вбита сестра, яка заміж була б не видана, або вдова бездітна. Проте, якби і діти після брата чи сестри, вдови вбитої зостануться, і будуть неповнолітніми, тоді за неповнолітністю таких дітей, перш за все, брати або сестри рідні або теж опікуни тих дітей неповнолітніх судитися і доводити мають. Але, коли потім діти стануть дорослими, головщизна та їм належати має, за винятком витрат, яких зазнали родичі, коли судилися. А якби родичі або опікуни того не доходили, тоді самі діти, досягши повноліття, можуть судитися про вбивство батьків своїх, і давність їм у тому нічого шкودити не може.

А якби брати померли, тоді і дочки мають право про вбивство судитися. А коли і сини і дочки помруть, тоді родичі того доходити мають, ті, що найближчі по чоловічій лінії, а коли б таких не було, тоді і по жіночій лінії.

А Р Т И К У Л 46

Про вбивство заміжньої жінки, хто судитися має

Якби хто вбив заміжню шляхтянку, чи то при розбійному нападі на дім чи будь де, а вона б дітей після себе не зоставила, тоді муж вільним буде про її вбивство судитися і коли перед судом вбивцю викриє, то й головщизна йому виплачена буде. А якби муж з якихось причин не хотів того в суді доводити, тоді батьки, якщо будуть живими, а після смерті батьків брати, а не було би братів, тоді сестри або інші родичі, як про те вище сказано, мають того доходити і собі головщизну брати. А якщо така вбита шляхтянка дітей після себе дорослих зоставить, і якщо [ті] захочуть, мимо мужа матері своєї, а свого, чи то батька чи то вітчима, про вбивство матері своєї судитися, те їм вільно буде. А якби неповнолітні діти зосталися, то вже муж буде мати право судитися про вбивство жони своєї. А хоча б суду довів і головщизну взяв, діти тієї головщизни матері своєї з батька свого стягувати не можуть, за винятком того, коли б він вітчимом був, тоді з тієї головщизни мужу за судові витрати рівна з дітьми частка

належати має. А якби муж і про вбивство такої своєї жони, яка після себе дітей залишить судитися не хотів, тоді з причини неповноліття дітей, так само, як вище описано, батьки або брати, сестри, родичі доходили того будуть.

А Р Т И К У Л 47

Про побої і рани шляхтича неповнолітнього

Якби хто шляхтича або шляхтянку неповнолітніх побив, поранив, а батько, мати, брат чи хто-небудь з родичів позвав би про те до суду того, хто побив, а він би у тій бійці не зізнався, а побої або рани були б значними, возному згідно з законом показані, тоді, якби та бійка сталася у присутності того, хто про те скаржитися, той батько, мати або брат, родич, які повинні судитися замість того битого, можуть побої ті присягою доводити і після присяги нав'язка має бути визначена згідно зі станом битого і віддана тому, хто присягнув. А якщо та бійка сталася заочно, за відсутності сторони, що скаржитися, то інша сторона першою буде від таких побоїв і шкод, які при тій бійці сталися, відприсягатися. Так само це слід розуміти і про пана чи пані, якби у скарзі йшлося про побиття хлопця або дівчини неповнолітніх.

А коли такий побитий досягне повноліття, тоді йому від того, хто його у тій справі представляв, від пана чи пані тієї нав'язки половина дана бути має, а батько і мати не повинні будуть дитині своїй нічого за те платити.

А Р Т И К У Л 48

Про такого, хто б кому квалт, вбивство, побої або шкоду вчинивши, раніше судового розгляду помер

Устауємо, якби хто, учинивши кому квалт який, вбивство чи побої, рани, які-небудь кривди, шкоди зробивши і, не розсудившись зі стороною, яка скаржитися, помер, а маєток або маєтність рухому після себе залишив, а та би кривда ще за життя того, на кого скарга, була вряду і сусідам згідно із законом повідомлена і записана, тоді скривджений або теж діти, нащадки, родичі його, не пропустивши строків земської давності, описаної згідно зі злочином у цьому Статуті, будуть мати право ті кривди, шкоди з дітей, нащадків і родичів того померлого, кому після нього маєтність його нерухома або рухома перейде, через суд відшкодовувати. І якби сторона, яка скаржитися, ті справи, згідно з нормами цього Статуту довела, тоді діти, родичі того нападника або капосника від смертної кари і ув'язнення вільні зостануться, але квалт, головищину, нав'язку і шкоди, про які сторона, яка скаржитися, докази і при-

сягу згідно з цим Статутом вчинить, з маєтку і маєтності того померлого, на скільки її вистачить, платити повинні будуть.

А Р Т И К У Л 4 9

Про міщанина і про іншу людину простого стану, яка б шляхтича поранила

Якби який міщанин міста Віленського, будучи в бурмістерстві, шляхтича побив або поранив, тоді має нав'язати так, як вище описано. Проте, якби повноважень бурмістра на той час не виконував, а шляхтича б поранив, має руку втратити. Так теж і хлоп простий, у місті мешкаючи, якби побив або поранив шляхтича, має руку втратити, а якщо руку або ногу шляхтичу утне або член який покалічить, має смертю покараний бути.

А Р Т И К У Л 5 0

Про доведення шляхетства при присудженні нав'язки

Якби після присудження шляхетської нав'язки протилежна сторона повідала, що вона, згідно з рішенням судовим, нав'язку платити готова, але їй не відомо, чи справді та людина є шляхтичем, і що вона рада була б про те знати. Тоді той, хто називає себе шляхтичем, має їхати до тієї землі або повіту, звідки родом є, і там, зібравши братів, дядьків або рідних своїх перед врядом тамтешнім гродським або земським, до якого йому зручніше буде звернутися, має вивестися, що є шляхтичем. А вряд тієї землі або повіту має писати лист відкритий до суду, де та справа розглядалася, даючи йому свідоцтво, що є шляхтичем. І коли такі відомості про себе надасть, тоді сторону свою протилежну має до суду на другі роки позвати для ознайомлення з тим виведенням [шляхетства] його. А той позваний має за першою позовою, як на року завитому становитися, і те виведення шляхетства прослухати і після доведення шляхетства замість відшкодування шкоди, нав'язку шляхетську у подвійному розмірі заплатити буде повинен. Але якби неосіла людина домагалася доведення шляхетства, має до того часу, доки той з'їздить, на поруку віддана бути. А якби поруки за собою не дав, має бути в ув'язненні у вряді гродському затриманий.

А Р Т И К У Л 5 1

За квалт посполитий сусідський

Устауємо, що за кожний квалт посполитий сусідський, доведений законним шляхом, ображеній стороні має бути присуджено дванадцять рублів грошей.

АРТИКУЛ 52

**Про замовчування квалту, злодійства, підпалу
і інших шкод**

Якби хто кому квалт посполитий сусідський або злодійство, підпал, побої, грабіж і яку [іншу] шкоду вчинив, а той би мовчав від того часу, як те сталося, три роки, тоді вже про те буде вічно мовчати. А якби і позвавши про те, і в суді те не довівши, а потім знову три роки мовчав, про те також не буде мати права судитися, за винятком, коли б [про те] опікуни мовчали, тоді дітям, після досягнення повноліття, право не втрачається протягом трьох років.

АРТИКУЛ 53

**Якби хтось після поранення бенкетами
і корчмами вештався і пив**

Устауємо, що якби який шляхтич і будь-якого стану людина, яку [було] побито або поранено, після поранень їздив або ходив бенкетами, ринками і корчмами, пив, на розмовах сидів, від побиття або поранення до двадцяти чотирьох днів, а потім хоча б від тих ран і помер, тоді той, хто його побив, або поранив, коли доведе те слухним доводом, головщизни платити не буде повинен, а повинен тільки за рани родичам відшкодувати згідно зі Статутом.

АРТИКУЛ 54

**Про поручництво за того, кого мав поставити
перед судом**

Якби хто за кого поручився, що той стане перед судом, і був би тому час встановлений, а той би, за кого ручався, перед встановленим терміном помер, тоді поручитель має виправдатися офіційним свідченням вряду, де той позивач помер і тим буде вільний від поруки. А якби поручитель сам також перед терміном, встановленим для явки позивача до суду, помер, тоді сторона, яка скаржиться за позивачем дивитись повинна, а діти поручителя не будуть у тому винні. Проте, якби поручитель у термін, для явки позивача до суду встановлений, [позивача] не поставив і поруки з себе не зняв, а після того терміну той позивач або сам поручитель помер, тоді порука та, як на самого поручителя, поки він живий, так після смерті його і на дітей і маєтність його переходить, з чого скаржник довід слухний шкод своїх вчинить.

АРТИКУЛ 55

**Якого в'язня в'язь наш не може на поруку віддати,
а якого має давати**

Якби хто кого, звинувативши у якому-небудь злочині, за який смертю карають, віддав його перед судовим розглядом в ув'язнення в'язь нашому посадити, такого в'язня не має в'язь наш на поруку віддати без дозволу сторони тієї, яка його посадить, і з ув'язнення відпускати. А чинити у тій справі стосовно обох сторін в'язь має так, як про те вище у цьому ж Статуті є описано. Але якби хто кого звинувативши у справах менш тяжких, де не йдеться про смертну кару або борги якісь, чи то осілого чи неосілого віддав до ув'язнення, тоді в'язь такого в'язня і без дозволу сторони, що позиває, до встановлення року судового розгляду на поруку віддати. А сторона у тому не на поручителя, а на в'язь покладатися має.

АРТИКУЛ 56

**Якщо якийсь злочинець буде засуджений до страти,
але від неї відкупиться, або за нього поручилися**

Теж уставуємо, якби хто за злодійство, або за якийсь інший злочин на покарання смертною карою в'язь до суду посполитого був засуджений, але від цього покарання життя своє грішми відкупив, або його звільнено було від того покарання чи від страти за клопотаннями його друзів, або гостей, послів чи вельможних панів, а за такий злий свій вчинок побував у руках ката, такий кожний має бути позбавлений честі і не повинен більше користуватися своїми шляхетськими привілеями серед добropорядних людей лицарських, а дітям його те шкодити не повинно.

АРТИКУЛ 57

**Про те, якби якийсь шляхтич неосілий,
вбивши когось під яким-небудь в'язьдом нашим
або будь-де, і не розсудившись, геть поїхав**

Якби хто-небудь, будучи неосілим у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, і нікому не служачи, чи то людина проїжджа чи місцева, вбивство або якийсь інший злочин, за який карають смертною карою, під яким-небудь в'язьдом нашим або і де-небудь інде вчинив, і не міг би бути спійманим і перед в'язьдом для судового розгляду поставлений, бо поїхав геть, а сторона, яка скаржиться, не хотіла б з того, у кого така людина неосіла перебувала, того стягувати, тоді потерпіла сторона має на такого позви від в'язьда гродського того повіту, в якому те станеться, взяти і ті позви через возного дати поприбивати біля воріт замку або двору

нашого судового і у містах на воротах, і теж при костелах, і наказати возним ті позви голосно проголошувати аби до розгляду справи за тим звинуваченням становився. За якими позвами не стане звинувачений перед судом протягом двох роцків гродських, такий на виволання до нас, Господаря, порядком, у цьому Статуті про те встановленим, має бути відісланий. І ми його маємо наказати виволати з усіх панств наших. А після виволання сторона і вярди наші мають і можуть з ним поводитися так, як і з іншими виволанцями, як про те у цьому ж Статуті є описано.

А Р Т И К У Л 58

**Про присягу при кгвалтівному нападі і шкодах,
ним спричинених, також при спричиненні шкод
на дорозі у присутності слуги або посланця**

Уставуємо, що про кожний кгвалт після наїзду або нападу на дім або господу шляхетську, як про це детальніше на своїх місцях [у Статуті] викладено, коли позивачеві буде призначена присяга, а той кгвалт стався за присутності самого хазяїна дому, тоді про той кгвалт ніхто інший, а тільки той, хто про кгвалт позиває, якого б стану він не був, має, згідно зі Статутом, присягнути.

А якщо кгвалтовний напад відбувся за відсутності хазяїна, тоді він присягає на тому, що отримав достовірні відомості, що саме так, а не інакше те сталося і на підставі тих відомостей тебе, як кгвалтівника дому, викриваю. А вярдник теж має присягнути, що саме так все було, як він доповів панові. А про шкоди свої власні також сам господар дому має присягнути. Якщо ж кгвалтівний напад на дім і грабування майна відбулося за відсутності господаря дому, тоді він повинен буде тільки на тому присягнути, що забрано і про що у скарзі йдеться. А вярдник або тивун, або теж люди нижчого стану, жона, син дорослий, або той, хто на той час у домі за його дорученням старшим буде, мають на тому присягнути, що саме те при кгвалтівному нападі з дому забрано. А якщо при якому кгвалтівному нападі самому панові шкоди не станеться, тільки слугам або підданім його, то все ж таки пан про кгвалтівний напад, а слуги, піддані кожний про свої шкоди присягнути мають. А якщо не захоче позивач, сам пан про кгвалтівний напад присягнути, тоді йому вільно відступити, але якщо про шкоди захочуть присягнути — він про свої власні, а слуги і піддані про свої, то те їм теж вільно буде. Після того, коли б хто з князів, панів, шляхти скаржився про заподіяння йому шкоди ким-небудь, на дорозі або будь де, заподіяння шкоди [тому майну], яке послав би з тим слугою або посланцем у присутності слуг або своїх посланців, тоді пан сам про те, на що скаржиться, а слуга, посланець той про те, що у нього відібрано або вкрадено, або при нанесенні побоїв пропало, мають за наявності інших слушних доказів присягнути. А слуга, посланець і про побої свої, якщо нанесені були, разом може присягнути. А після такого доведення судове рішення

має бути прийняте згідно з правом. А що стосується поточних посполитих кгвалтів не про криваві справи, які за відсутності господаря дому стануться, те можуть вряdnики, шляхта присягою доводити. А якби хто не мав вряdnика, шляхтича, той, якщо захоче, сам має у таких справах присягою доводити, як про те вище у цьому артикулі описано.

А Р Т И К У Л 59

Про опис шкод у позові або про їхнє обґрунтування в усній скарзі

Деякі люди звикли у позовах за своєю скаргою про кгвалтівні напади і в інших справах записувати багато речей, шкод, та й при усній скарзі словами багато їх перераховувати, а коли дійде до судового розгляду і треба про це присягати, тоді тих шкод, у позові або в усній скарзі названих, велика частина відпадає, чим як вряд ставили у важке становище, так і себе показували у непривабливому вигляді. А тому ми, Господар, бажаючи запобігти таким вчинкам людей, уставуємо, що коли б хто у позовах або в усних скаргах свої шкоди вказавши і описавши, а потім під час судового розгляду або принесення присяги від частини їх відмовлявся і про всі, на які вказував, присягати не хотів, той вже і всі інші шкоди, вказані у скарзі втрачає і присягати на них не може, а сторона, на яку скаржитися, від них вільна буде. Проте і в цьому випадку, застерігаючи обмеження прав скривдженої сторони, так те постановляємо, що коли б кому стався який-небудь кгвалтівний напад, наїзд на дім і при тому була відібрана маєтність або взагалі маєток з усією маєтністю, чи теж шкода підпалом, злодіємством або розбійним нападом на дорозі чи іншим яким чином [спричинена], про що сторона ображена з огляду на великий жаль або поранення своє, або, якби сам пан був вбитий, після чого жона, діти, родичі за такого нещастя, жалю і смутку не могли zarazом усі шкоди, спричинені пограбуванням маєтності чи документів у пам'яті відновити або відомості про все те достатньо викласти, тоді тільки кгвалтовний напад, наїзд, підпал, злодіємство або розбій, поранення має без проволоки, якомога швидше, з урахуванням відстані, має сусідам околишнім і у вряді згідно з наукою цього Статуту розповісти і до книг записати дати, додаючи і ті шкоди, які при тому сталися, які вона не могла так швидко записати і до книг послати, а потім, зібравшись з думками і дізнавшись достатньо про заподіяні шкоди, може ті шкоди до реєстру поіменно записати і у вряд для внесення до книг послати, а вряд має їх до книг прийняти. Якщо не буде знаходитись близько, тоді протягом трьох тижнів і те, стороні, яка скаржитися, зараховуватись буде, за винятком, коли б самого пана у тому маєтку, де та шкода станеться не було і був би він де-небудь в іншому місці за декілька десятків миль, а вряdnик, тивун або жона не знали б як про ті шкоди до вряду заявити, такому час для заявлення шкод має бути продовжений до шести тижнів. А сталося б те з тим, хто знаходився на служ-

бі нашій господарській і земській за кордоном панств наших або на війні, такому на заявлення шкод встановлюємо термін після повернення зі служби нашої і земської до шести тижнів.

А Р Т И К У Л 6 0

Про покарання таких жінок розпутних, які б дітей своїх або інших згубили

Раді були б те бачити, аби у панстві нашому християнському поштивість і шанобливість, поведінці християнській властиві, були збережені, а супротивники тому, щоб покарання слухне на собі перенесли, чого й інші від недбалої поведінки своєї утриматись би могли.

Устауємо, що якби яка жінка, не будучи заміжною, поводитася розпутньо і завагітніла, а потім через сором, з остраху покарання той плід сама або через когось іншого умертвила і на тому б злочині була б сама або з тим, хто їй допомагати буде, спіймана, або б те було викрите якимось значними, достовірними і ясними доказами, такі, як той, хто це вчинити і допомогти позбавитися плоду взявся, так і та, яка плід свій на страту дала, самі мають смертю покарані бути. А у таких справах вряди наші гродські і міські мають дізнання чинити і застерігати від того, а викритих і судом у тому переконаних карати.

А Р Т И К У Л 6 1

В якому випадку і коли шкрутиніум має бути допущений

Шкрутиніум має бути вчинений у тих справах, де йдеться про поштивість і про життя, у чому б сторони між собою мали б докази або відводи сумнівні і просили б для себе обидві або одна сторона яка, провести шкрутиніум, тоді суд, вислухавши докази і відводи їхні, те їй дозволити має порядком, нижче описаним, тобто, призначити шкрутиніум тоді, коли сторони, після спіймання на місці злочину злочинця або за позволю на року припалому будуть між собою розбиратись. А те для того, де такі справи про поштивість за відсиленням врядовим до сейму, перед нами, Господарем, а про життя за апеляцією до суду головного надійдуть, тоді аби обидві сторони зі справами своїми готові були. А поза тими справами, описаними вище і на шкрутиніум винесеними, в яких не йшлося б про поштивість і про життя, або і про інші речі, які підлягають шкрутиніуму, про які поіменно вказують інші артикули цього Статуту, ми, Господар, ані суд головний, ані будь-який вряд шкрутиніум дозволити не мають, але без проволоки кожному скривдженому за доказами правними правосуддя zarazom на року, слушно припалому, зроблено бути має.

АРТИКУЛ 62

Хто на шкрутиніум має виїжджати і про призначення часу виїзду на нього

Коли вже вряд гродський за вищевказаних причин шкрутиніум одній стороні або обом допустить, тоді на той шкрутиніум, тобто на розслідування, має староста судовий того повіту, де та справа розглядається, а за відсутності самого старости — дві особи вряду, намісник або підстароста з суддею гродським, а якби обидва ті не могли з яких слушних причин їхати, тоді з одним з них писар гродський має їхати. А якби так було, що двоє врядників їхати не могли, тоді один з них має їхати. І чи один чи двоє поїдуть, у будь-якому випадку повинні мати з собою возного і декілька шляхтичів, людей добрих, віри гідних, принаймні трьох осіб, ні від однієї зі сторін, що судяться, незалежних. А час виїзду на те розслідування має вряд сторонам особисто на рочках повідомити без продовження, але якомога швидше після закінчення судової сесії, враховуючи відстань до місця, на яке мають виїхати.

АРТИКУЛ 63

Яким чином шкрутиніум має бути вчинений

Ті вищевказані слідчі мають на те місце, де той злочин, про який справа, стався, виїхати і там розслідування пильне і достатнє вчинити у найближчих сусідів, у шляхти, у панів самих і їхніх врядників, слуг і підданих і у будь-кого іншого, хоча б і проїжджої людини, якій би трапилося на той час, коли щось сталося, те бачити, тільки б у людей, гідних віри, не виключаючи з того жодної особи, як духовного, так і світського стану, які повинні будуть, маючи перед очима своїми острах Божий і сумління добре, поклявшись і скріпивши словом своїм добрим і поштивим, повідомити правдиво те, про що у тій справі будуть свідомі. Але тих осіб, у яких має бути опитування і дізнання вчинене, сторони, які між собою судяться, не мають примушувати до того свідцтва, і на час того виїзду і розслідування перед слідчими становитися, тільки самі слідчі у тих людей, у кого б вважали найкраще і найщиріше правди дізнатися, мають опитування чинити, і не тільки про сам той злочин, а і про причини його, про поведінку, вчинки і звичаї тих обох осіб, що між собою судяться. А сторони, під час такого опитування і дізнання при вряді бути і те слухати не мають. І що ті слідчі у тій справі вивідають, те все детально описати мають, викладаючи правдиво, під сумлінням своїм показання кожного про час, місце і всі інші докази і все те, що мало відношення до злочину. І якщо вряд сам буде на дізнанні, повинен зберігати ті записи в листах прошитих з печатками шляхти і возного до остаточного рішення суду. А вряд наш гродський повинен буде на

шкрутиніум виїжджати без проволоки, відповідно до тієї присяги, яку на в'їзд свій [вступаючи], вчинив.

А Р Т И К У Л 64

Як сторони і в'їзд після шкрутиніуму поводитися мають

Коли вже те дізнання тим порядком, який вище описаний, відбудеться, тоді сторони, як скажчик, так і відповідач, повинні без виклику для закінчення тієї справи і заслуховування судового вироку, у тому ж в'їзді становитися і розсудитися на перших же роках після проведення шкрутиніуму. А суд при пильному розгляді і міркуванні, довідавшись про все у тій справі з того розслідування, і за якою стороною будуть при розслідуванні слушніші і достовірніші свідчення і докази, ту сторону до доведення або відведення, згідно з наукою цього Статуту, допустити і, прочитавши шкрутиніум обом сторонам, те поміж ними вироком своїм без проволоки закінчити має, тобто, якщо прийдеться так за законом, то винного до смертної кари, також головщизну, шкоди з маєтку або маєтності його рухомої стягнути має. А якщо яка сторона після шкрутиніуму на перших роках для судового рішення не стане, така справу свою програв.

А Р Т И К У Л 65

Про посилання від нас, Господаря, на шкрутиніум

Теж, коли від власного суду нашого господарського прийдеться на шкрутиніум посилати у справах, вище описаних, тоді ми маємо на те посилати осіб, двох або трьох в'їзників того повіту, де той злочин стався, і після [проведення] дізнання у тій справі так само чинимо зі сторонами у судовому рішенні нашому про допущення їх до доведення чи відведення, як про те вище про в'їзди наші описано.

А Р Т И К У Л 66

Про посилання від суду головного на шкрутиніум

Якби теж суду головному виникла потреба, згідно з цим Статутом, на шкрутиніум вислати, тоді мають вислати, поміж себе обравши, двох осіб, і ці вислані особи, будучи головними суддями, при дізнанні і прийнятті рішення мають поводитися і чинити так, як вище про в'їзд гродський ширше є описано. Але сторони вже без позову після проведення шкрутиніуму, тільки на рік, слідчими встановлений, для закінчення справи і заслуховування вироку там, в якому воеводстві у тому році судді головні судити будуть, стати перед тим же судом головним будуть повинні.

АРТИКУЛ 67

**Про апеляції у справах кривавих від якого-небудь
вряду судового до суддів головних і про віддання
на поруку засуджених до страти**

Якби хто, осілий у Великому князівстві Литовському, у справі такої, де йдеться про смертну кару, будучи засудженим за рішенням суду гродського до смертної кари, хотів апелювати до суду головного, а де б про поштивість йшлося, до нас, Господаря, такому кожному апеляція має бути допущена. Проте, за умови, що той, кого б вряд засудив до смертної кари, має дати за себе певне поручництво людьми осілими, шляхтою, трьома або двома особами, що на судовий розгляд перед судом головним становитися буде, а життя сторони, що скаржиться до закінчення суду буде в безпеці. А якби такий, поручителів взявши, перед судом головним або перед нами, Господарем, не став, тоді суд головний, засудивши такого до смертної кари, має листом своїм його до нас, Господаря, на виволання відіслати.

А ми, Господар, будемо повинні заразом його наказати виволати на довічне вигнання, і вже такому і кглеит наш охоронний на відстрочку вигнання даватися не має. Такого виволання кожний вряд гродський, наздогнавши де-небудь, за скаргою і допомогою сторони скривдженої накаже його спіймати і стратити. А головщищу і інші шкоди і витрати, суд головний, наклавши на поручителів, має відіслати для стягнення з маєтків до того вряду гродського, під яким вони осілості свої мати будуть, все це вряд, порядком, нижче описаним, виконати буде повинен. А поручителі ті всі свої шкоди з маєтку і з маєтності того, за кого ручалися, стягувати мають. А якби той злочинець, до смертної кари засуджений, поруку маючи, скаржника вбив, тоді поручителі, будучи про те викликаними спадкоємцями вбитого до головного суду, за доводами правними, самі смертною карою мають бути покарані. А якби поранив, то за рани і шкоди всякі, які при вбивстві і пораненні сталися, подвійно нав'язати і винагородити повинні будуть. А те все поручителі і їхні нащадки стягувати собі будуть з того відповідача, за якого ручалися, з маєтності його нерухомої і рухомої. А якби такий, кому йдеться про смертну кару, поручителів за себе не дав, тоді врядом має бути затриманий до судового розгляду або поки поруку за себе не дасть. А суд головний, після подання позивачем декрету гродського суду, якщо він буде виданий згідно з законом, вже на виконання тієї справи до кінця до того ж суду гродського відіслати його має. А якби те судове рішення суду гродського суддям головним здалося незаконним, то вони, виправивши його, повинні дати гродському суду науку, як у тій справі далі чинити має. А якщо засуджений, не даючись врядуві затримати його, геть настирливо з замку або двору нашого пішов, тоді вряд проти такого, згідно з розділом четвертим артикулу тридцять другого, чинити має. А за витрати заразом скаржнику стягнення з маєтності його, яку мати буде, вчинити буде повинен. Таким же чином і позивачеві, якби декрет суду гродського

незаконним бачився, до головного суду апелювати вільно. А позваний вже без поручництва, як вище описано, перед судом головним на судовий розгляд становитися має. Якби теж вряду земському у таких справах і за злочин, який під час років земських станеться, трапилося когось до смертної кари присудити, тоді у питаннях допущення апеляції і передачі на поруку так має поводитися, як про те вище у цьому артикулі викладено, і суд головний для виконання вироку до того ж земського вряду відсилати має.

АРТИКУЛ 68

Про непереховування виволанців в усіх панствах наших

Щоб люди свавільні під час виволання підтримки і спілкування у панствах наших не мали, уставуємо, що виволанці Великого князівства Литовського, також і честі позбавлені в усіх панствах наших, не тільки у Великому князівстві Литовському, але й у всіх панствах наших, не мають ніким переховуватися.

Розділ ДВНАДЦЯТИЙ

ПРО ГОЛОВЩИЗНИ І НАВ'ЯЗКИ ЛЮДЕЙ ПРОСТОГО
СТАНУ, І ПРО ТАКИХ ЛЮДЕЙ І ЧЕЛЯДЬ, ЯКА ВІД
ПАНІВ СВОЇХ ВІДХОДИТЬ, ТАКОЖ І ПРО СЛУГ
ПРИКАЗНИХ

АРТИКУЛ І

Про вбивство шляхтичем людини простого стану

Запобігаючи свавільству і зухвальству людському, які час від часу в людях нестриманих без остраху Божого проявляються, від чого і кров невинну людську безсоромно і безвинно проливають з надією [розквітатись] за неї виплатою грошовою, а втім гнів Господа Бога на державу накликають, ми, Господар, уставуємо, що якби який шляхтич із зухвальства, будучи п'яним, без всякої причини, свавільно, умисно, легко-важно ставлячись до права посполитого і знушаючись над створінням Божим, людину простого стану, не шляхтича вбив і був би спійманий на місці злочину протягом часу, вище у цьому Статуті для гарячих злочинів встановленого, такий шляхтич за слушним доводом має бути смертю, окрім виплати головщизни, покараний. Проте довід на шляхтича у такій справі не інакший бути має, тільки коли його сторона, що скаржиться при вбитому з шістьма свідками, з людьми добрими, віри гідними і непідозрюваними, сам сьомий присягне. А між тими шістьма свідками мають бути два шляхтичі, віри гідні і непідозрювані, тоді за таким доводом той шляхтич має бути смертю покараний. А якби шляхтичів для доводу такого не мав, тоді, якщо і з простого стану з трьома свідками скаржник присягне, шляхтич вже тільки головщизну платити повинен буде. Але якби той шляхтич повідав, що з причини і за початком [ініціативою] того вбитого, в обороні будучи, до того примушений був те вчинити, і брався б у тому до відведення, тоді те йому має бути допущено. А відведення має проходити таким чином, коли сам-третій присягне з двома шляхтичами, а хоча б і не з шляхтою, тільки б з людьми, віри гідними і непідозрюваними, такий має бути вільним від смертної кари і від головщизни. А якби з'ясувалось, що той шляхтич, будучи і перед тим неспокійним, свавільно те вчинивши, тільки сам-один брався до присяги, без таких свідків, тоді те йому у виправдання йти не має, але за доведенням повним сторони, яка скаржиться, як є вище описано, має бути покараний смертю. Проте, якби сторона, яка скаржиться, не маючи повного доведення, такого, як вище вказано, але тільки сам-другий або сам-третій на того шляхтича присягнути хотіла, виправдовуючись тим, що те в безлюдному місці сталося, тоді вже той шляхтич першим буде своїм

доведенням відприсягатися, що те не умисно, а обороняючись вчинив. А якби теж і шляхтич свідків до присяги не мав, а тільки сам присягнути хотів, то вже сторона, яка скаржиться, першою буде сам-третій з собі рівними, тільки людьми добрими і непідозрюваними, при вбитому, що не він був заводієм і безвинно був вбитий, присягнути має. А той шляхтич, звинувачений за таким неповним доведенням, життя не втрачає, тільки головщизну згідно зі станом його заплатити повинен буде. А якби теж шляхтич такий не був на місці злочину спійманим, тоді, будучи потім до суду, згідно з цим Статутом, притягнутий, має за доводом слушним за вбитого головщизну платити і шкоди, які на той час сталися б, також за слушним доводом відшкодувати.

А Р Т И К У Л 2

Про вбивство між людьми простого стану

Теж уставуємо, якби людина простого стану іншу людину, теж простого стану, не шляхтича, на смерть вбила, тоді за доводом сторони, яка скаржиться, при дотриманні порядків правних, у цьому Статуті описаних, і за присягою позивача сам-третій, сторона, яка звинувачується, смертю карається, а головщизна з маєтності його рухомої згідно зі станом його сплачена має бути тому, кому, згідно з законом, належати буде.

А Р Т И К У Л 3

Про головщизни і нав'язки людей простого стану

Головщизна панцирному слuzі — шістдесят кіп грошей.

Путному слuzі — п'ятдесят кіп грошей.

Бортнику — сорок кіп грошей.

Тяглій людині — двадцять п'ять кіп грошей.

Челяднику домовому отчизному або полоненику — двадцять кіп грошей, а жонам їхнім — подвійно.

А нав'язка їм:

Панцирному слuzі — шість рублів грошей.

Путному слuzі — три рублі грошей.

Бортнику — два рублі грошей.

Тяглій людині — дві копи грошей.

Челяднику домовому отчизному і полоненику — копу грошей, а жонам їхнім — подвійно.

А жінці, яка мужа не мала і не має, нав'язки — полтина грошей, а головщизни — двадцять кіп грошей.

АРТИКУЛ 4

**Головщини, нав'язки тивунам, ключникам,
війтам, старцям, лавникам сільським**

Тивуну, ключнику, війту, старцю — головщини сорок кіп грошей, а якби челядник отчизний або полоненик у якомусь з тих врядів був, тоді йому у вряді головщини двадцять кіп грошей і нав'язки дві копи грошей. А якби у ключництві або у війтівстві який шляхтич був, такому головщина має бути згідно зі станом шляхетським. А нав'язка тивуну, ключнику, війту, старцю — по три рублі грошей.

АРТИКУЛ 5

Про головщину ремісним людям

Золотарю, органісту, пушкарю, гаптівнику, маляру, сокольнику, конюху, кравцю, гаптівниці, килимнику, ткачу, слюсарю, стельмаху, теслі, ковалю, столяру, псарю, візниці, муляру, шевцю, гончару — тим всім головщина по тридцять кіп грошей і нав'язка по три рублі грошей, а жонам їхнім — подвійно. Так само, як і тим, що вище вказані, і іншим ремісникам, [про] яких тут не написано, має бути сплачено, а жонам їхнім — подвійно.

АРТИКУЛ 6

**Про головщини і нав'язки міщанські,
міст привілейованих і менших**

У містах привілейованих наших господарських і князівських, панських, у яких судять правом магдебурзьким і не мають привілеїв на нав'язку шляхетську, війту, бурмістру, лавнику, писарю — головщини по п'ятдесят кіп грошей, нав'язки війту, бурмістру, лавнику, писарю — десять кіп грошей, а жонам їхнім як головщина, так і нав'язка — подвійно. Проте, тим жонам, які самі шинком не заправляють, а які самі шинкують, тим, як і іншого простого міщанина жоні, міщанину тих міст, що під магдебурзьким правом, головщини — тридцять кіп грошей, нав'язки — п'ять кіп грошей, а жонам їхнім — подвійно. А якби в якому з таких міст війт, бурмістр, лавник або писар був шляхетського роду або за привілеєм нашим господарським, і не займався б шинком і ремеслом, як про те у розділі третьому досконало описано, такому головщина і нав'язка має бути шляхетська і жонам їхнім — подвійно. А у містечках менших, де права магдебурзького немає, війту, лавнику головщини — тридцять кіп грошей, а нав'язки — п'ять кіп грошей, а жонам їхнім — подвійно. Міщанам таких міст менших головщини — двадцять чотири копи грошей, а нав'язки — три копи грошей, а жонам їхнім — подвійно. Шинкарці нав'язки — п'ятдесят грошей, а головщини — двадцять кіп грошей.

АРТИКУЛ 7

Про головщизни і нав'язки жидівські

Якби жид жида на смерть забив, поранив або побив, тоді про те суд і вирок поміж них має вчинити згідно з правами і привілеями їхніми. А якби шляхтич вбив жида, і був би спійманий на місці злочину, тоді має смертю бути караний, але вже головщизна сплачуватися не буде. Так само треба чинити і при розбійному нападі. А шкоди при вбивстві чи розбійному нападі спричинені, з маєтності того вбивці або розбійника за доведенням сплачені бути мають. Якби шляхтич, згідно з артикулами, вище у цьому Статуті описаними, викритий у цьому був, також і з неосілої шляхти, які нікому не служачи, тільки грою в кості і п'янством бавилися, і такий би злочин вчинили, такому ж покаранню підлягають, як і ті, хто на місці злочину будуть спіймани. А якби який шляхтич, неумисно, випадково такий злочин скоївши, втік, той, будучи з осілої своєї до суду належного позваний, за доведенням правним того злочину життя не втрачає, але, коли на тому присягне, що не навмисно вбив, тільки головщизну, а за рани нав'язку за доводом правним як шляхтичу сплатити має. А якби те вбивство жиду від християнина простого стану сталося, той, хоча б і на місці злочину не був спійманий, але до суду свого, під яким сидіти буде, притягнутим будучи, за доказами законними смертю караний бути має. А якби поранив так, що рани значними і шкідливими для здоров'я були, тоді за те нав'язку має сплатити як шляхтичу, згідно зі Статутом. А якби той був таким убогим, що не мав чим нав'язку платити, тоді за те ув'язненням караний бути має, згідно з їхніми привілеями, а лікарю за ліки заплатити. А за незначні побої також ув'язненням на декілька днів за розсудом врядовим караний бути має. А якби був покалічений який-небудь член, тоді те, згідно з цим Статутом судитися має так, як про нав'язки описано є. А в інших справах вони, згідно з привілеями своїми, судитися і поводитися мають, а самі жиди, коли у чому кимось звинувачені будуть — воєводами, старостами і державцями нашими і іншими станами, під чією владою вони будуть, без позв, як і інші піддані наші, ті, які вольності шляхетські не вживають, суджені і покарані бути мають згідно з правами і привілеями, їм наданими. А якби який жид або жидівка віру християнську прийняли, тоді кожна така особа і нащадки їхні за шляхтичів вважатися мають.

АРТИКУЛ 8

Що мають носити жиди

Жиди з ланцюгами і клейнодами золотими ходити, так теж і срібла на пасах, на кордах, на шаблях носити не мають. Проте один перстень з печаткою на пальці і один перстень кожному з них мати, і жидівкам персні, пояс і убори, згідно з заможністю своєю, носити вільно.

АРТИКУЛ 9

**Жид, татарин і кожний бусурманин на в'язь призначеними
[бути] і християн у неволі мати не повинні**

Устауємо і від цього часу мати хочемо, аби жид, татарин і кожний бусурман на посаду і ні на який в'язь від нас, Господаря, ані від панів-рад наших призначений не був і християн у неволі не мав. А якби який з них християнина купив у довічну неволю, такий гроші втрачає, а той християнин має бути вільним. А якби хлопа або жінку закупив, тоді має прийти до в'язу і факт закупки або також видачі судом [їх] у сплату до книг записати, і якщо буде сума велика, тоді той закуп і закупка за сім років ті гроші мають відробити [і бути вільними], а якби сума невелика була, то з тих грошей кожного року має вважатися погашеним борг (випуск) хлопця — рубль грошей, а жонці — копу грошей, окрім одягу і харчів, які обом він давати має. Так само і з полоненими християнами чинити має або таку челядь і полонеників на землях своїх розмішати і пашню їм давати можуть, і такі вже отчичами вважатися мають. Однак, маючи таких закупів або полонеників, дітей їхніх, ні в жидівство, ані в бусурманство намовляти їх ані обрізати не мають. А який би посмів інакше вчинити, і було б те доведено перед судом, тоді без усякого милосердя такий вогнем на смерть має бути караний, чого в'язь наш із пильністю слідкувати і про те вивідувати має. А мамками християнки у дітей жидівських і також усяких дітей бусурманських бути не мають; а хто б християнку до того приневолив або найняв, і те було б слушно згідно з правом на нього доведено, тоді такий, від кого-небудь будучи позваним, тому, хто позве, вини, двадцять кіп грошей заплатити повинен буде. А якби якому татарину, або жида, або якому бусурману двір наш або маєток із людьми дали, такі мають жидів і бусурманів на вистугах своїх проти християнських людей як виступних, так і тяглих, застерегти, аби їх до податків і служб незвиклих не приневолювали. Адже піддані татарські, які здавна в маєтках проживають, ті і у них за отчичів, як і у інших обивателів Великого князівства вважатися мають.

АРТИКУЛ 10

Про головщизни і нав'язки татарам

Устауємо, які мурзи, князі татарські віри бусурманської мають осілість, маєтки земські, з надання предків наших і нас самих, і якщо ті відбувають службу нашу господарську і земську, в ротах або при гетьманах наших, і в реєстрах воєнних є записані, таким нав'язка має бути, як шляхтичу, а жонам їхнім — подвійно; а головщизни сто кіп грошей і до того ж, у вежі сидіти рік і шість тижнів, крім смертної кари, виключаючи того, хто на місці злочину був спійманий, такий смертю караний бути має. А які татари візництвом живуть, городом займаються, худобою торгують, шкіри вичиня-

ють і будь-якими речами на харчі собі заробляють; таким нав'язка — рубль грошей, а жонам їхнім — подвійно, а головщизни — двадцять кіп грошей.

АРТИКУЛ 11

Людина вільна ні за який злочин у неволю віддана бути не має

Теж уставуємо, що людина вільна ні за який злочин у неволю довічну віддана бути не повинна, а якби за велику суму [боргу] віддана була, має ту суму відробляти, а виплата на кожний рік мужику — рубль грошей, а жонці — копу грошей. Проте одяг і харчі тим мають бути дані, хто кому виданий. А якби з тієї суми до смерті відробити не міг, тоді діти його мають ту суму відробити, але не більше ніж за сім років, а виплата дітям після того має бути такою, як про те вище описано. А закупним людям, тобто тим вільним, які самі у чому запродалися, таким же чином з грошової суми виплата бути має.

АРТИКУЛ 12

Про людину отчизну

Якби яка людина отчизна, будь то боярин панцирний, путна або тягла людина, отчич спадковий або куплений, вислужений чи яким іншим чином набутий, відійшовши від пана свого і піддавшись під кого іншого, не далі, ніж у п'яти або у шести милях, в домівці, а не по наймам ходячи, мешкала, а той би пан його, знаючи про нього, не шукав його і давність земську в десять років пропустив; тоді вже про таку людину довічно мовчати має. Однак якби та людина отчизна, відійшовши від пана свого, мешкала далеко, в десяти або кількадесяти милях, і пан його про нього не відав, і двадцять років не шукав його, той вже вічно про ту людину мовчати повинен. А якби той пан про ту людину, яка далеко у домівці мешкала, не знав, а та людина, мешкаючи далеко, а потім би ближче до маєтку пана свого прийшла звідти і мешкала поблизу, тоді хоча б до того часу і давність у двадцять років земська вийшла або й не вийшла, такого вільно буде кожному шляхтичу за отчича судом визнавати, тільки б давності не пропустив від того часу, як ближче прийде. А якби челядь двірна отчизна або полонена, яка від панів своїх утекла б, проти таких панам і їхнім дітям ні відстань, ні встановлена законом для їхнього повернення давність земська перешкоджаєти не мають.

АРТИКУЛ 13

Про пропуск давності людиною прийшлою, вільною

До того ж уставуємо, якби яка людина стану простого, боярин або тяглий, будучи вільною, пошкожою, а не отчичем чийм, перейшовши до кого

з князів, панів, шляхти, допомогу від того пана взявши або не взявши, а десять років у того пана просидів, така людина або діти її, якщо захочуть відійти, повинні будуть відкупитися зі служби десятима копами грошей і те все, що візьмуть у того пана свого, як допомогу, сплатити. Проте, якби така людина або її діти, захотівши відійти після десяти років проживання, від того пана без його відому втекли, а той пан їхній протягом десяти [наступних] років після втечі, їх як отчичів не розшукував, то вже така людина вільною zostanie. А якби раніше десяти років пан такого втікача відшукав, той вже має бути відсуджений і повернутий тому пану як отчич.

АРТИКУЛ 14

**Про підданих отчизних, челядь двірну отчизну,
куплену або полонену, також і про слуг приказних
і людей прийшлих, які від панів своїх утікають**

Уставуємо, якби яка людина отчизна, материнська, спадкова, непохожа або куплена, дарована, вислужена і яким іншим чином набута, або челядин двірний, отчизний, куплений або полоненик чоловічого і жіночого роду, від пана свого втікши, до когось іншого прийшли, а той пан, до якого такий втікач прийде, будучи тим паном, чия людина, челядин двірний, втік, офіційно сповіщенням, згідно з артикулом сорок восьмим розділу четвертого про повернення його або про вчинення правосуддя над ним, таких втікачів не видав і правосуддя з ними, згідно з цим правом посполитим, не вчинив, тоді позваний повинен буде сам або через уповноваженого свого перед судом як на року завитому стати і того або тих втікачів, скільки їх буде, перед судом поставити. А коли скаржник, після того як сторона позвана сама або її адвокат і втікачі перед судом стануть, доведе, що та людина або челядник, або скільки їх буде, його власні, тоді позваний буде повинен йому ту людину, або челядь з жонами, з дітьми і всією маєтністю їхньою, повернути і за призупинення служби тих людей нав'язки за кожний тиждень від кожної голови чоловічої і жіночої по шість грошей заплатити, а відлік тій нав'язці вести від прийняття [судом] позви. А якби позваний після рішення судового таких втікачів віддати з усім, як суд накаже, не хотів, тоді повинен буде за них самих, жон і дітей їхніх сплатити головщизну, згідно з цим Статутом, а за маєтність тих втікачів і за власні шкоди того самого скаржника, якби які [шкоди] ті втікачі вчинили і на що довід слушний вчинить, з нав'язкою заплатити. Також і за призупинення роботи нав'язку вище вказану дати. А якби позвана сторона, ставши перед судом, не зізнавалася в тих втікачах, і виправдовувалася тим, що про таку людину або челядника не відала і тепер не відає, і на той час, коли позву отримала, у маєтку його [втікач] не був і тепер [його] немає, такий не голослівно від того вільним бути має, але того пана врячник, тивун, війт або лавник, кого з них скаржник обере, має присягнути на тому, що при отриманні позви того втікача не було і тепер його немає у маєтку пана

його. А який шляхтич вряdnика, тивуна або людей своїх осілих мати не буде, які б мали присягнути, тоді такий шляхтич сам має на тому присягнути, а до того повинен буде дозволити у маєтку своєму тих втікачів шукати і забирати як своїх власних, при цьому ні сам, ані слуги його не повинні перешкоджати те робити, під загрозою подвійної виплати того, про що скарга у позові вказує. Так само і скрізь, де можливо що-небудь довідатись, буде вільно стороні, яка скаржиться, своїх втікачів шукати. А якщо не захоче позваний відприсягнутися, то вже стороні, яка скаржиться про те, що втікачі на час подання позови знаходилися у маєтку позваного, а також і про те, що то його власні люди або челядь двірна, згідно з правом, передбаченим цим Статутом, вільно буде присягнути і доводити. А за таким доведенням повинен буде позваний як за голови самих втікачів, за їхніх жон і дітей, згідно з оцінкою за Статутом, так і за маєтність тих втікачів і теж власні шкоди того пана, якби які сталися і за призупинення роботи так, як про те вище написано, заплатити. А тому, хто за тих людей або челядь заплатив, вільно буде собі їх, як власних шукати, а знайшовши, по суду мати їх за своїх підданих. Проте, якби той пан, який їх першим за законом знайшов і плату за них взяв, хотів назад тому пану гроші його повернути, те йому вільно буде, але тільки протягом чотирьох років, а той [повинен] назад у нього гроші свої взяти і тих людей або челядь його з жонами і з дітьми і з маєтностями їх повернути. А якби протягом чотирьох років не викупив, тоді вже за власних отчичів його вважатися мають. Так само за законом розумітися має і про таких людей, які б маєток свій продавши, втікачів отчичів або челядь двірну того маєтку, тому ж, кому маєток спустив, передав владу і свої повноваження їх шукати і повертати, що йому, як і самому власнику, таких втікачів шукати вільно. А що стосується слуг приказних, або людей вільних похожих, які б від панів своїх, шкоду вчинивши або і не вчинивши, втекли, про таких має бути суджено порядком цього ж артикулу і також згідно з артикулом двадцять другим, у цьому ж дванадцятому розділі, для чого справу вести треба, виходячи зі злочину таких втікачів і згідно з цим правом посполитим. Проте треба те враховувати, що за таких людей вільних, приказних, похожих, хоча б їх позваний і не поставив, за голови їх стягнуто нічого бути не має, тільки за шкоди, ними вчинені і судом доведені чи за суму грошей, за які б на відробітку віддані були б, повинно бути присуджено, за винятком того, якби приказний слуга або людина вільна, будучи звинуваченим у тяжкому злочині, за який смертю карають, втік, тоді позваний повинен буде відприсягнутися. А якби такий прибіг до чийогось маєтку за відсутності пана самого, тоді не сам пан, а вряdnик або тивун повинен буде присягою від того відвестися, що в той час, коли за позовою суду питали його [про втікача], втікач з його відому не був у маєтку. А після принесення присяги стороні, яка скаржиться, вільно буде такого втікача, де буде сила його, наздоганяти і судом повертати. Проте, якби хто, оберігаючи спокій сусідів і до суду нашого не вдаючись, позивати втікачів з права, з дому або з маєтку свого видав, від того ніякого пересуду і ні під якою назвою при-

бутків собі брати і домагатися не мають як самі пани, так і врядники їхні. А доведення на втікачів, людей отчизних і інших, вічному праву підлеглих таким має бути: перш за все листи або реєстри дільчі або листи, реєстри купчі і інші офіційні [документи], або також присягою шести братів рідних або двоюрідних тих втікачів, а за відсутністю такого доведення — підданими сусідів околичних, також шістьма свідками, а при них сьомий тивун або війт, або старець присягами своїми те довести мають, а якби і такого доведення не мав, тоді сторона, яка скаржиться, при свідченні трьох свідків сам присягнути має і тим справу свою виграє.

А Р Т И К У Л 15

**Про людину отчизну і челядника невольного,
хто б їх викрав**

Уставуємо, якби хто вивів або викрав чийогось отчизного чоловіка або челядника двірного, як вище їх названо, а після погоні був би з тим чоловіком чи челядником спійманий на дорозі, тоді має бути з тим поличним ведений шляхтич [той] до вряду нашого гродського того ж повіту, в якому те станеться, а людину князівську, панську, шляхетську [вести] або до її пана, або до вряду нашого гродського, підданого нашого господарського, простого стану — до того вряду, у чий підсудності буде, і там собі справедливість доводити. І якщо він зізнаватися у тому не буде, що мав ту челядь викрасти, тоді той, хто його з тим челядником спіймає, має на нього довід слушний, згідно з законом, навести, принести присягу, що він її вивів і він має бути покараний як злодій, а челядь має бути повернена тому, чия була. А якби на дорозі догнати не міг, а у домі чиємусь офіційно застав з возним і зі стороною, а він би тієї челяді видати не хотів, тоді той скривджений має собі справедливість, згідно з правом, доводити. І якщо у суді з'ясується, що її видати не хотів, тоді він від того часу, як затримав у себе тих людей або челядь, має їх нав'язати, тобто за призупинення роботи їхньої від кожної голови за кожний тиждень по шість грошей заплатити, а від дітей малих, які ще працювати не можуть — по два гроші.

А Р Т И К У Л 16

**Про спіймання втікача, людини або челядника власного
при зустрічі на дорозі**

Якби хто втікача свого, людину, за вічним правом собі належну, не пропустивши позовної давності, зустрів де-небудь на дорозі, а до того про того втікача не позивав, такого втікача вільно буде кожному шляхтичу з усім тим, з чим його застане, спіймати і до вряду гродського або під час

судової сесії до земського вряду вести, і листом від вряду сповістити того пана, у кого на той час мешкав, щоб до суду на рок, з урахуванням відстані встановлений, сам [пан] або врядник його приїхав. І якщо поверне судом скаржник того втікача свого, тоді речі того пана власні при вряді мають zostатися для передання йому, коли про ту справу почує, а потім жони, дітей маєтності його, з чим від нього відійде, стягувати йому вільно буде у того пана, у якого мешкав, а стосовно речей власних того втікача, ті при ньому зостануться. А все, що буде при такому втікачеві з речей того пана, якому на час спіймання служив, такому пану, згідно зі свідченнями того втікача, які він вряду повідає, віддано бути має. А якщо не приїде за викликом пан або врядник на рок до суду, тоді той втікач або за зізнанням своїм, або за доведенням, тому, чий буде, виданий бути має. Але якби хто почав втікача свого вимагати у кого-небудь через суд, такий, хоча б ту людину або челядника свого і спіткав де-небудь, не має його безправне брати, але до кінця через суд його [повернення] вимагати має. А якби хто втікача свого, який би йому вічним правом не належав, тільки б шкоду яку вчинив або винен що-небудь був, зустрів на дорозі, такого також має вести до вряду судового гродського або під час судових сесій до земського [вряду] того повіту або до того пана, кому на той час служити буде і там собі правосуддя з ним чинити, також за оповіщенням врядом пана, у якого на той час буде служити, порядком вище описаним. А якщо не буде мати з собою zarazом доказів, для того йому рок, з урахуванням відстані має бути встановлений, а той звинувачений в ув'язненні до судового розгляду затриманий бути має.

АРТИКУЛ 17

**Як челядь двірна або полонена, яка втекла,
має бути заявлена і видана**

Якби чия челядь двірна або полонена втекла, а той, від кого втече, заявивши про нагороду за піймання і женучись за нею в погоню, у когось її знайшов би, тоді має тому, у кого челядь застане, дати за піймання те, про що раніше заявив, а челядь свою до себе взяти, зверху того, що заявляв нічого не даючи тому, у чиєму маєтку знайдені будуть. А якби хто чию челядь у себе ховав, а той [позивач], неодноразово заявляв і на торгу закликав, оголошуючи, а потім би той, чия челядь, через декілька тижнів у нього ту свою челядь знайшов, тоді має тільки за харчування від кожного челядина на тиждень по два гроші йому віддавши, челядь свою добровільно взяти. А якби хто таку челядь добровільно віддати не хотів, і до суду про те був позваний, тоді той, хто її свавільно за цією ухвалою не віддав, за доведенням має при поверненні її за призупинення роботи за кожний тиждень нав'язку від кожної голови по шість грошей заплатити. Так само має розумітися і суджено бути про наймитів і наймичок.

АРТИКУЛ 18

**Про челядь двірну і полонену, яка втече
від пана свого**

Уставуємо, якби хто чию челядь невільну вивів або, знаючи про розшук, у себе переховував, і те б на нього судом було доведене, тоді такий повинен буде ту челядь відшукати, а відшукавши, тому пану віддати. А якби не міг відшукати, той, чесно повідомивши про суд, що ту челядь дійсно відшукати не міг і нічого про неї не знає, буде повинен сам за ту челядь платити, ціною, вище описаною, і шкоду відшкодувати, як таку, що челядь, втікаючи, пану своєму спричинила, так і за призупинення роботи від того часу, з якого та челядь у нього не працювала, за мужика і жінку, за кожний тиждень по шість грошей. Проте, якби та челядь потім у тієї ж супротивної сторони опинилась, а той, чия челядь, хотів би її у себе мати, тоді гроші ті, що за голови їхні був узяв, має повернути, а челядь свою до себе взяти, аби кожний при своєму зостався. А при поверненні челяді супротивна сторона і шкоди, витрати судові, які поніс той, вимагаючи від неї свою челядь, повинна буде за доведенням заплатити, або з тих грошей, які раніше були йому дані, вирахувати.

АРТИКУЛ 19

**Про вільних людей, які в голод
продають себе в неволю і про продаж іншої
челяді невільної**

Хто б у голод або сам себе з жоною, або сина, дочку в неволю продав і листа на те дав; то такий лист не має бути держаним [як підстава для володіння запроданим], але, як голод мине і він грошей здобуде, має йому гроші віддати. А якщо не буде мати чим платити, такий має відслужити таким чином, як про те вище у цьому ж розділі є описано. Проте, якби хто челядь свою невільну, чи то в голод, чи то з яких-небудь інших причин, продав, той продаж має вічно держаний бути.

АРТИКУЛ 20

Хто б у голод челядь свою вигнав

Теж уставуємо, якби хто у голод челядь свою невільну вигнав або змусив піти з дому свого геть, не бажаючи її годувати і утримувати і та челядь сама себе у голод прогодувала, такі вже не мають бути невільними, але вільними. Однак у тому випадку, якщо ту челядь змусять піти, тоді вони сповістити мають вряду гродському того повіту, або врядуникам міським, бурмістрам або міщанам, що їх вигнали, а пан про ту челядь, якщо

не зробить оголошення і не запише у вряді про їхню втечу, то вже та челядь вільна має бути на вічні часи.

АРТИКУЛ 21

Які мають бути невільники

Невільниками надалі не мають бути з інших причин, як тільки полонені. А інша челядь невільна і теж діти, нащадки полонених, мають бути посаджені на землю і вважатися за отчичів. А татарські невільники мають бути посаджені на їхніх землях.

АРТИКУЛ 22

**Якби хто кому слугу дав у служіння,
а той слуга, зашкодивши, втік від нього**

Хто б кому дав у служіння слугу, а той слуга, шкоду вчинивши тому пану своєму, втік від нього геть, тоді той, хто його дав у служіння і за нього ручався усно або і листом, що йому має вірно служити і шкоди не вчинить, має його перед судом поставити, а судді мають йому рок встановити до наступних років судових, і на ті наступні роки той має його [втікача] розшукавши, перед судом поставити, і то, якщо той втікач буде у цьому панстві, а якби втік за границю, тоді на пошуки такого рок має бути збільшений до трьох років судових. А якби той на ті роки, які судді призначать, того не поставив; тоді він сам повинен буде за ту шкоду відшкодувати, на чому слушний довід вчинений буде. А якби потім тому пану, від кого слуга втече, трапиться побачити його на торгу або спіткати в дорозі і де інде, тоді вже він сам не має [втікача] ловити, тільки той, хто дав йому того слугу у служіння за тим слугою своїм простежити має. А якби той пан, від кого слуга втече, минаючи і не залучаючи до того приказця, хотів або почав сам того слугу наздоганяти, те йому вільно буде, а приказця вже вільним буде. Також, якби приказця помер, тоді пану самому вільно такого слугу наздоганяти. А якби хто мав слугу не у служінні, а він, йому шкоду вчинивши, геть утече, тоді, якщо наздожене його пан на дорозі, вільним буде привести його в дім свій і ув'язнити там, а потім у присутності трьох або двох людей сторонніх шляхти і возного має право його судити і, згідно з законом і злочином його, карати. А якщо не наздожене його на дорозі, а наздожене де [на території] якого вряду, тоді вже має того слугу до вряду того вести. І коли доведе той пан, що то є його слуга, то вряд має такого слугу відіслати і видати пану його, для суду у тій справі, в якій буде паном звинувачений, долучивши до того суду возного і двох шляхтичів. А це у тому випадку, якщо слуга буде звинувачений у спричиненні якої шкоди, і коли з'ясується, що той слуга винен у спричиненні яких-небудь шкод, тоді те повинен буде пану своєму сплатити,

а до виплати пан його у своєму ув'язненні може тримати або до в'язничого ув'язнення віддати має. Проте, якби такий слуга у шкодах не був звинувачений чи судом у тому винним визнаний, тільки про те справа буде, що від'їхав або відійшов, пана свого не шануючи і не попередивши, за те має шляхтич три дні у ланцюгах сидіти у того пана, від якого втік. А простого стану особа три тижні також у якому-небудь ув'язненні сидіти [має], а потім буде повинен пана свого вшанувати і попередити. Але пан, маючи його в ув'язненні, не повинен його тяжким ув'язненням морити, ані тілесні покарання застосовувати, ані калічити, також і голодом морити не повинен.

А Р Т И К У Л 23

**Якби слуги за наказом панським злодія
чи якого злочинця пана свого наздоганяти і ловити
не хотіли**

Іноді так трапляється, що слуги за наказом панів своїх злодія і інших злочинців панських наздоганяти і ловити не хочуть, вказуючи ту причину, що самі пани не наздоганяли чи виправдовувались тим, що йому не годиться для ката гнати, у чому людям злим не тільки послаблення, але й велику допомогу тим чинили, бо вони вислизали з тих рук, які їх спіймати могли. Для того уставуємо, що якби який слуга за наказом пана свого злодіїв або злочинців яких-небудь пана свого наздоганяти чи ловити не хотіли, такий сам, якщо шляхтич, сидіти повинен у замку нашому шість тижнів, а не шляхтича, згідно з тяжкістю злочину пану карати вільно. А якби хто тим слугам, які гналися чи ловили злочинця якого, знущаючись, щось ущипливе говорив, те їм нічого шкодити не має, але та обмовка на тому, хто насміхався, зоставатися буде.

А Р Т И К У Л 24

**Про лезних людей і про тих, які, будучи без служби
і неосілими, до міст наших господарських,
князівських і панських приходять**

Деякі люди звикли від панів своїх, не повідомивши, не відмовившись [від служби] і ще й зашкодивши, геть відходити. Про те уставуємо, аби кожний слуга і челядник вільний, знаходячись на службі у кого-небудь, відходячи геть від пана свого, взяти лист пана свого відкритий з печаткою і з підписом руки пана свого, якби хто писати вмів, і під печаткою другого шляхтича, з таким повідомленням і ознайомленням у тому листі всіх взагалі, що той слуга або челядник, служивши йому, відстав від нього чесно, і з таким листом той слуга або челядник скрізь добровільно пропущений буде. А якби який пан слуги або челядника свого вільного відпустити і листа йому такого дати не хотів, тоді той слуга або челядник

такий має з возним і стороною про відпущення пана свого просити. Проте, якби і після такого прохання вперто, без слухних причин відпустити його не хотів, тоді той слуга або челядник на вряді нашому, який найближчий, повідомити і до книг те собі дати записати має і, взявши з того повідомлення і свідчення возного, випис з книг і повідомивши пана свого має піти геть, а тим вже скрізь захищатися вільно буде. А для того кожна людина, будучи і без служби, коли де до якого-небудь міста і містечка прийде або приїде, має повідомити вряду тому, будь нашому господарському, або князівському, панському і землянському, даючи про себе довідку, хто і звідки є, кому служив і в яку сторону прямує. І коли такий захожий звідкілясь до якого міста чи містечка прийде і у дім чийсь увійде, тоді господар дому того, під острахом сплати вряду копи грошей, відразу ж того дня, не пізніше наступного дня, вряд свій повідомити [має]. А після такого поступку вільно пропущений бути має. А де б такий, з таких осіб, до якого-небудь міста чи містечка прийшовши, мешкав там, хоча і маючи при собі освідчення пана свого, і не повідомив вряд, тоді вряд той, отримавши про нього відомості, має його, спіймавши, в пута залізни на два тижні закувати і до роботи приставити, а з господаря того, який його переховував, штрафу собі стягнути копу грошей. А хто б без освідчення пана свого чи врядового, до якого міста або містечка прийшов і не був би того краю обителем, тоді в ув'язненні до трьох тижнів, врядом затриманий [має сидіти], а потім, повідомивши, звідки він і куди йти хоче, відпущений бути має. А також так вже на всі часи потомні мати хочемо, аби кожний господар дому наймита, роботягу і наймичку свою у містах наших господарських, перед цехом, де є право магдебурзьке, а де права магдебурзького немає, в містечках наших князівських, панських і землянських, вряду тому, під яким той господар мешкає, про них самих і про життя їхне відомості чинити і до реєстру врядового вписати повинні будуть. Але з них, таких, які без служби живучи і ніякою роботою не бавляться, у картярстві і п'янстві час свій травлять, ніде їх жодний вряд терпіти не має, але таких, кожного стану, після першого і другого попередження, за третім разом дубцями б'ючи, геть з міст і містечок виганяти наказувати повинен буде. А господар, який би у домі своєму після заборони і попередження врядового такого переховував, повинен буде врядуві своєму штрафу дві копи грошей заплатити.

Розділ ТРИНАДЦЯТИЙ

ПРО ГРАБЕЖІ І НАВ'ЯЗКИ

АРТИКУЛ 1

Про захоплення стада кінського і про ціну його

Устауємо, якби хто захопив у якому-небудь господарстві стадо кінське князівське, панське, землянське і, утримуючи те стадо, жеребця або кобилу, або декілька їх уморив або собі привласнив, такий за таку кобилу і жеребця з нав'язкою має заплатити. А ціна стаду князівському, панському і землянському така має бути: за жеребця — вісім кіп грошей, за кобилу — чотири копи грошей. Але якби за кожного з тих жеребців і кобил на торгах що більше давали б, тоді буде повинен ту ціну платити за слушним доводом теж з нав'язкою.

АРТИКУЛ 2

Яким чином мають поводитися при потраві, і про грабежі при потраві

Теж устауємо, що ніхто стада кінського на діди́зні чужій, так теж і на своїй власній і на місці потрави, займати не має, ані пограбувати. А хто б на чийсь чи на своїй діди́зні стадо захопив або грабіж вчинив, тоді такий має йому штраф три рублі грошей заплатити і збитки відшкодувати, якщо такі тому стаду стануться, згідно з ухвалою, вище написаною, бо не має за потраву стада брати, хоча б і застав його на місці потрави, але має, сусідів у свідки взявши, відігнати до того пана, чие стадо є, і потраву має засвідчити людьми сторонніми і оцінити з тими ж людьми або можливо і з возним, тоді той повинен [за] потраву заплатити, чие стадо шкоду вчинило. Однак звільняємо тільки стадо кінське, аби на потраві не було захоплене. А коні їздові і робочі і інша всяка худоба, рогата і не рогата, і теж свині, гуси, качки на місці потрави мають бути захоплені згідно зі звичаєм, і, захопивши, має сповістити того пана, чия худоба, аби худобу свою на поруку взяв, а про потраву — [на копу] йшов; і яку копа про потраву шкоду присудить, той пан, чия худоба захоплена, має платити. А якби на повідомлення того, чия нива потравлена, худоби своєї на поруку взяти і на копу йти не хотів, тоді той, хто захопить, не пізніше третього дня має оцінити ту потраву з людьми добрими сторонніми, і скільки та сторона або возний шкоди визначить, згідно з урожаєм збіжжя і нанесеною шкодою, він має за ту шкоду свою залишити тієї худоби стільки, скільки шкода вимагає, а решту відіслати до того пана, чия худоба є. Однак стадо кінське, коні і кожна худоба тільки до святого Юрія без пастуха має вільно ходити, але ж не по житю і не по збіжжю іншому, а після святого Юрія

в той же день кожний має коло стада свого сторожу або пастуха мати, протягом всього літа, аж до всіх святих. А давність відшкодування за потраву не має бути більша, ніж, згідно зі стародавнім звичаєм, до Божого Різдва, збіжжям і сіном. І хто б про потраву, [копою] присуджену, не хотів до Божого Різдва платити згідно з рішенням копи, тоді скривджений сторону свою супротивну має на рок завитий до суду земського позвати. А суд за доведенням тих, хто оцінював [потраву], або за свідченнями возного, позивачеві ту шкоду має подвійно присудити і стягнення вчинити.

А Р Т И К У Л 3

Хто б під шляхтичем або під шляхтянкою грабіж вчинив

Теж уставуємо, хто би під шляхтичем або під шляхтянкою грабіж вчинив, коней побрав при костелі, на торгу або у полі, на дорозі і будь-де, або у слуги, який би при панові або при пані своїй по дорозі їхав або коли на місце приїхав, коня взяв, або з возу випряг, хоча б теж і побоїв жодних не вчинив, і, врешті-решт, хоча б та особа при тому сама не була; і був би на те перед врядом слушний довід, тоді той, який грабував, має такого самого шляхтича або шляхтянку згідно зі станом нав'язати, як ніби побив. А якщо буде хто зі слуг при грабежі такому поранений або побитий, то також і слуг нав'язати згідно з їхнім станом, а коня також конем нав'язати і шкоду, якщо буде при тому грабежі вчинено, за доказами відшкодувати. А якби у чийогось слуги, який їхав самостійно без пана за дорученням пана свого, на дорозі і де-небудь був відібраний кінь його пана, хоча б побої були чи не були, тоді той, хто такий грабіж шляхтичу вчинить, повинен буде за законними доказами, як коня конем, так і слугу того, під ким пограбує, згідно зі станом слуги того нав'язати, а інші шкоди, якби при тому грабежі сталися, відшкодувати і заплатити. Також якби хто так, у полі ходячого коня шляхетського захопив, такий за доведенням тільки коня конем нав'язати має.

А Р Т И К У Л 4

Про грабіж людини князівської, панської і землянської

Теж уставуємо, якби шляхтич чиїх людей пограбував на торгу, при церкві і на вільній дорозі, такий має потерпілому штрафу заплатити шість рублів грошей, а за пограбоване з нав'язкою віддати, тобто коня — конем, вола — волом нав'язати. А якби шляхтич пограбував чиїх людей на полі або де-небудь, а побоїв не вчинив, тоді має заплатити три рублі грошей, а грабіж також нав'язати. А мужик мужика, якщо при костелі, на торгу і на дорозі пограбував, має заплатити два рублі грошей, а у полі якщо пограбує — рубль грошей. А якби мужик шляхтича або шляхтянку погра-

бував, про те має бути суджено згідно з артикулом третім цього ж розділу, а грабіж всякий також з нав'язкою платити коня — конем, вола — волом, корову — коровою, і кожну худобу, яку пограбував, такою нав'язавши, має віддати, або ціною заплатити, як нижче написано є.

А Р Т И К У Л 5

Ціна коням робочим доморослим

- За коня або за кобилу — дві копи грошей.
- За трилітнього жеребця від робочих кобил — дві копи грошей.
- За трилітню кобилу — дві копи грошей.
- За лоша молочне — копа грошей.
- За однолітне лоша — сорок грошей.

Проте, коли б яка людина стверджувала, що такі коні робочі були куплені, тоді за скільки купив — про що довід слушний вчинить — стільки заплачено бути має.

А Р Т И К У Л 6

Ціна худобі малій і великій

- За вола — дві копи грошей.
- За вола стадника — півтори копи грошей.
- За корову — сто грошей.
- За яловицю — сімдесят грошей.
- За бика, який ще не ходив у ярмі — копа грошей.
- За телицю третячку — сорок грошей.
- За теля з-під корови — тридцять грошей.
- За теля цьоголітне — двадцять грошей.
- За кабана, відкормленого — копу грошей.
- За кабана, якого не відкормлювали — півкопи грошей.
- За кнура — сорок грошей.
- За свиню — двадцять грошей.
- За підсвинка — дванадцять грошей.
- За порося цьоголітне — п'ять грошей.
- За вівцю — п'ятнадцять грошей.
- За барана — дванадцять грошей.
- За кастрованого барана — п'ятнадцять грошей.
- За ягня — шість грошей.
- За цапа четвертака або п'ятака — сорок грошей.
- За [цапа] третяка — півкопи грошей.
- За козеня з-під кози — двадцять грошей.
- За козу — двадцять грошей.
- За козеня літне — шість грошей.

АРТИКУЛ 7

Ціна птахам домашнім

Гусак — три гроші.
Каплун — шість грошей.
Курка — три гроші.
Півень — два гроші.
Качка — два гроші.
Селезень — два гроші.
Голуб — грош.
Качка кругова — три рублі грошей.
За паву або павича — три копи грошей.
За лебедя домашнього — три копи грошей.
За півня або курку голландську — двадцять грошей.

АРТИКУЛ 8

Ціна птахам, яких для мисливства тримають

Кречет червоний — шість рублів грошей.
За білого кречета — п'ять рублів грошей.
Сірий кречет — три рублі грошей.
Сокіл — три рублі грошей.
Яструб великий — дві копи грошей.
За ророга — дві копи грошей.
За рабця або за грогульця — п'ятдесят грошей.
За дрімлюга — тридцять грошей.

АРТИКУЛ 9

Ціна збіжжю, сіну і речам городнім

Жита копа — двадцять грошей.
А бочка жита — двадцять чотири гроші.
Пшениці копа — двадцять грошей.
Яриці копа — дванадцять грошей.
Ячменю копа — десять грошей.
Ячменю «оркіш» копа — десять грошей.
Вівсу копа — вісім грошей.
Гречки копа — вісім грошей.
Гороху копа — десять грошей.
Проса копа — вісім грошей.
Бобів копа — вісім грошей.
Сечовиці копа — шість грошей.

А за бочку тих вищеназваних ярин подвійною ціною, більше, ніж за копу встановлено, має бути плачено.

Льону копа — двадцять чотири гроші.

Конопель копа — двадцять грошей.

За бочку насіння лляного — сорок грошей.

За бочку коноплі — тридцять грошей.

За бочку маку — п'ятдесят грошей.

Ріпи або редьки бочка — шість грошей.

Капусти копа — три гроші.

Моркви бочка — шість грошей.

Пастернаку бочка — шість грошей.

Буряку бочка — шість грошей.

Огірків солоних бочка — двадцять грошей.

А свіжих — шість грошей.

Цибулі, що для їжі, бочка — двадцять грошей.

Часнику бочка — тридцять грошей.

Насіння цибулі фунт — дванадцять грошей.

Огіркового насіння фунт — вісім грошей.

За віз сіна одним конем — вісім грошей.

АРТИКУЛ 10

Ціна речам домашнім стрawnим

За полоть м'яса — двадцять грошей.

За сало — п'ятнадцять грошей.

За окіст — два гроші.

За мідницю масла — копу грошей.

За сир великий кутастий — два гроші.

За малий круглий сир або за мальдрик — вісім грошей.

За сир голландський — чотири гроші.

За мідницю меду — копу грошей.

АРТИКУЛ 11

Ціна речам домашнього виробництва, до одягу належних і іншим

За кожух овечий чоловічий, носильний — копу грошей.

За кожух овечий жіночий, торлоп — сімдесят грошей.

За кожущок — півкопи грошей.

За сир'мягу — двадцять грошей.

За простицю синю або червону — дванадцять грошей.

За простицю чорну — вісім грошей.

За лікоть сукна простого сірмяжного — три гроші.

- За лікоть полотна тонкого ткацького лляного — шість грошей.
 За лікоть серпанків — шість грошей.
 За лікоть наміток — два гроші.
 За лікоть полотна лляного простого тканин — два гроші.
 За лікоть вичесаного полотна — грош.
 За лікоть грубого полотна — півгроша.
 За лікоть полотна для скатерті згідно з якістю пряжі і тканин — так само, як і за полотно.
 За лікоть рушників — половина ціни для скатерті.
 За килими домашньої роботи, за покривала, також за постільну білизну і інші речі і мотлох домашній — за доведенням згідно з судовим рішенням.
 За сокиру — шість грошей.
 За серп — два гроші.
 За косу — шість грошей.
 За хомут мужицький ремінний — шість грошей.
 За простий [хомут] — два гроші.
 За дугу — два пенезі.
 За віжки ликові — пів гроша.
 За [віжки] конопляні — грош.
 За сани мужицькі, дровні прості — два гроші.
 За колеса мужицькі прості — шість грошей.
 За сідла, вуздечки, шлеї, лейці, підвудзники, вози і інше спорядження — згідно з доведенням і за рішенням судовим.
 За сокиру велику «сглют» і іншу сокиру теслярську, бочарську, колісницьку, також за пилки, свердла, долота, рубанки, скребки і інші знаряддя теслярському, столярському, колісницькому, млинарському, так само ковальському, слюсарському і іншим всім ремісникам різним ремеслу знаряддя належні мають бути суджені і плачені згідно з доведенням і справедливим судовим розсудом.

А Р Т И К У Л 1 2

Ціна собакам

- За пса домашнього брехуна — три копи грошей.
 За наслідника і набрехника звірячого — три рублі грошей.
 За бобрового пса — три рублі грошей.
 За курча і за хорта — три копи грошей.
 За вижла — дві копи грошей.
 За узлайника звірячого — три копи грошей.
 За шаю — півтори копи грошей.
 За шукача під стрілянину — три копи грошей.
 За пса обсочного — три рублі грошей.
 За меделянського пса — три рублі грошей.
 За хорта підсокольного — три рублі грошей.

АРТИКУЛ 13

**Якби кого пес неприв'язаний укусив або обгавкав
його, і теж, хто би пса вбив**

Теж уставиємо, якби кого пес укусив з чийогось цькування, а він би, ставши за позвою перед врядом, у тому цькуванні не зізнався, такому має суд наказати присягнути, що того не робив. А якби присягнути не хотів, тоді, якщо потерпілий у тому присягне, повинен буде його нав'язати згідно зі станом його так, якби його сам поранив рукою своєю. Проте, якби хто кому пса умисно і не руками вбив або застрелив, такий буде за того пса повинен платити згідно з ціною, вище описаною. А якби забив його києм, що в руці, або якоюсь зброєю, себе боронячи, а не кинувши щось і не застреливши, такий за того пса нічого платити не буде повинен.

АРТИКУЛ 14

**Хто б у домі своєму мав пса або тварину,
які б сусідам шкоду чинили**

Уставиємо, якби у кого пес домашній або тварина яку шкоду в околиці чинили, а той господар дому, про те знаючи, ту тварину пильнувати і пса на прив'язі держати і мати не хотів, тоді такий буде повинен всю шкоду сусідам, такими тваринами або псом вчинену, сплатити і відшкодувати, на що слушний довід зроблений бути має. А якби тварина така людину травмувала, тоді та тварина тому, кого травмувала, видана бути має. А також теж, хто б мав коня дикого, який би лягався, тоді повинен дзвінок на ньому, на шиї або на нозі мати, для того, аби те бачачи, до нього не підходили. А хто би без дзвінка на такому коні їздив, а він би кого покалічив, тоді той кінь за те травмованому виданий бути має.

Розділ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ПРО ЗЛОДІЙСТВО ВСЯКОГО СТАНУ

АРТИКУЛ I

Про спіяманого з поличним слугу і підданого чийогось, куди мають бути ведені

Якби хто чийогось слугу, боярина, людину тяглу або челядника невільного з яким поличним, речами краденими, спіймав способом і порядком, нижче у цьому розділі описаним, як у домі його, так і на полі або на дорозі, тільки б у господарстві пана тієї людини, тоді таку, спіяману з поличним людину, має вести до пана його, чий буде, до того двору, до якого ця людина належить. А де б трапилося кому чийогось слугу спіямати з поличним не в маєтку пана його, але деінде на дорозі чи у чужому господарстві, чи теж у містечку, у селі іншого пана, чи то у місті нашому, де відсутній судовий вряд і не в [той] день, коли ведеться торгівля, чи то в селі нашому, такого стороні, що скаржиться, вільно буде вести куди захоче, чи до суду нашого господарського гродського того повіту, чи теж до пана його, і чи поведе до пана, чи передасть його з тим поличним тому пану самому, а за відсутності самого пана — вряднику, тивуну його або ключниці, а поміж станів більш убогих, коли врядника, тивуна не буде — жоні або сину дорослому, має з ним правосуддя просити, а той пан, а за відсутності — панський врядник повинен буде йому правосуддя невідкладне протягом двох тижнів вчинити згідно з цим Статутом. І коли справа дійде до зводу, тоді звід до останнього ступеня права, там же, на тому місці має бути вчинений тим же способом, як нижче, у другому артикулі цього розділу про звід у судах наших є ширше описано, і до прийняття судового рішення ту людину, з поличним подану, той, кому її подадуть, має у доброму нагляді і зі своєю сторожею, не користуючись сторожами сторони, яка скаржиться, оберігати. А якби пан або врядник правосуддя йому про те чинити не хотів, або її не згідно з правом цим посполитим, з кривдою стороні, яка скаржиться чинив, такий, будучи про те до вряду нашого суду належного позваним, повинен буде сам перед врядом нашим стати і того, кого у злодійстві звинувачують, поставити. А вряд наш у тій справі їх розсудити і винного, згідно з законом, покарати має. А якби той злодій втік від того пана свого або пан те поличне втратив і перед судом нашим злодія не поставив, і поличне не поклав, такий сам чи його врядник, кому той злодій буде відданий, повинен буде першим на тому присягнути, що той злодій втік або поличне пропало без його поради, відому чи послабленню і не за недоглядом або недбалістю його. А після такої присяги стороні, яка скаржиться, повинен шкоду заплатити, про яку вона присягне чи інший який слушний довід вчинить про те, що у неї разом з тим поличним пропало. А якщо той

злочодій був звинувачений у такому злочині, за який смертю карають, то і потім, коли де-небудь його наздоженуть, смертю покараний бути має. Проте, якби після приведення до двору якого пана або дому шляхетського людини з поличним, той пан або його врядник, тивун чи хто-небудь інший, хто у дворі буде, позивачеві, возному і людям стороннім показатися, чи показавшись, звинуваченого у злочодійстві до себе взяти не хотів, таку людину вільно буде вести скривдженій стороні до вряду нашого судового гродського і там собі з ним у вряді нашому справедливість встановлювати.

АРТИКУЛ 2

Про задоволення вимог із села при звинуваченні у злочодійстві

Якби теж, що у кого [було] вкрадено, а вбачатиметься йому шкода від якого села, а шкідника свого не знає, тоді має просити права на [правосуддя] у тому селі у пана його. А якби звинуватив усе село, тоді три мужі з того села, яких він обере, мають присягнути, що у тому селі шкідника його не знають і самі шкідниками не є. А якби про те не присягнули, тоді те село все ту шкоду всю того шкідника мають сплатити, а собі злочодія шукати. А якби у тому селі були люди різних панів, тоді скривджений має всіх тих панів єдиним листом нагадувальним і на єдиний рок про вчинення такого правосуддя обнести і з того листа копії одній людині кожного пана у тому селі через возного подавати. А який пан або його врядник за листом нагадувальним задоволення вимог не вчинить, той пан сам, будучи про те позваний, за доведенням сторони, яка скаржиться, шкоду йому сплатити повинен буде. Такий самий закон і тією ж мірою і в селах наших господарських діяти має.

АРТИКУЛ 3

Про спійманого з поличним у містах наших господарських і про звід злочодійства, з чим де-небудь хто спійманий буде

Уставуємо, якби хто, шляхетського народу людина, як і простого стану, чи то наш господарський підданий чи князівський, панський і землянський, також і людина лезна, яка без служби мешкає, або і слуга чий за відсутності пана свого чи теж гість приїжджий у якому місті нашому, де є вряду судові гродські, був спійманий на злочодійстві на місці злочину, чи теж поличне, речі крадені були у нього впізнані, такого не до пана його, чийм би слугою чи підданим не назвався, але до того ж вряду нашого судового гродського, під яким спійманий буде [вести треба]. А людина міська, у місті з правом магдебурзьким спіймана, яка у тому ж місті мешкає, до свого вряду міського ведена бути має. А вряд, взявши такого до ув'язнен-

ня, повинен, якщо який буде називати себе чийось слугою або підданим, має про те пану його дати знати, поступаючи у тому згідно з артикулом двадцять дев'ятим розділу четвертого і рок тому пану для судового розгляду встановити, і прибуде той пан сам або кого на своє місце на рок встановлений пришле, а вряд за відсутності його такого звинуваченого згідно із законом судити і вирок виносити буде. А якщо сам пан не прибуде і нікого не пошле, то вже вряд наш, спираючись на той рок встановлений, судити і закінчувати має згідно з правом. Так само вряд наш повинен поводитися стосовно оповіщення панів про їхніх слуг і людей, і коли хто спійманий на дорозі або деінде, як про те у артикулі першому цього розділу є описано, до вряду приведений і до ув'язнення поданий буде, а під час судового розгляду звинувачений у злочинстві вкаже на заводцю, від якого те поличне має, тоді має у тому ж вряді нашому того заводцю поставити або признанням перед врядом себе очистити, де те купив і в якому вряді те заявив і до книг записав. А якби той заводця того звинуваченого у злочинстві перед судом заступив, а той би заступця брався за інший звід, намагаючись перевести [справу] від суду вряду нашого на іншого заступця і до іншого вряду, те йому не має даватися, але кожний заступця до закінчення зводу має бути поставлений перед тим врядом нашим, де починався звід. А поличне у вряді до зводу буде той викуповувати, хто зводить. Проте за викуп поличного вряд не повинен брати більше, як тільки по дванадцять грошей за кожний звід, як від самого в'язня, випускаючи його, так і від поличного, яке буде суду представлене, і кожному такому, хто виправдовується, з маєтності того, у кого поличне застане, нав'язка згідно зі станом присуджена бути має. А якби у того злочинця маєтності стільки не було, щоб поличне у вряді викупити, той вряд має поличне стороні, яка скаржиться, даром повернути. А злочин як за злочинство, так і за всі нав'язки і шкоди має смертю приплатити. А якби заводцю перед врядом нашим на остаточний звід не поставив і офіційним признанням себе у тому злочинстві не очистив, тоді той покараний бути має як злочин, а шкода, на якій сторона, яка скаржиться, присягне, має бути сплачена з дому того злочинця. А якби останній заводця очистив себе від звинувачення офіційним виписом, що та річ була ним куплена або ж довів законним доведенням, що то його кінь чи віл доморослий, такий як нав'язки, так і шкоди нікому платити не буде повинен. Проте, якби він ту річ купив, гроші свої втрачає. А якби та сторона, яка позвала до суду, називала коня або вола своїм доморослим, або річ, вдома зробленою, як сукно або яку-небудь іншу річ, а сторона, яка скаржиться, яка буде з поличним приведена, будучи теж не підозрюваною, називала своїм доморослим або доморобним і те було би більш правдоподібним, хоча б і обидві сторони надали свідків гідних, тоді за подібністю і за доказами сторона, яку звинувачують, при своїх свідках буде ближчою до відведення присягою, що то його є доморосле або вдома зроблене, бо тому б вже йшлося про смертну кару. Але суд подібності всякі має уважно розглядати і у справах сумнівних має більше схилитись до звільнення, ніж до покарання. А простого стану люди-

на, яка вперше чи вдруге у таких справах буде звинувачена, та до такого відведення має бути допущена, а після відведення такої, тільки від смертної кари звинувачений вільним буде і нав'язки собі домагатися не повинен.

АРТИКУЛ 4

Про те, що би сталося на торгу чи на ярмарку і в свято

Розуміючи про чималі прибутки нам і підданим нашим з торгів і ярмарків, які у цьому панстві нашому бувають, і для того роблячи, аби такі скупчення людей у спокої і безпеці надійній збережені були, уставуємо, якби хто у кого що-небудь на торгу вкрав і з тим поличним відразу ж на місці злочину схоплений був, або що в кого з перед тим вкрадених речей на торгу було впізнано б, або якась бійка, квалт, побої, рани, вбивство вчинено, і якщо станеться те у місті нашому під врядом судовим, у тому сторони і вряд наш поводитися мають, як про те вище в артикулі другому цього ж розділу описано. А коли трапиться затримання з поличним або вбивство, де про смертну кару йдеться, на торгу чи на ярмаркові і в свято, у інших містах наших, не під врядом судовим, чи теж у містах князівських, панських і землянських, коли не може бути при тому возний, то перед вижем того вряду нашого або того пана чи врядника його, у чиєму містечку те станеться, має бути такий затриманий і в ув'язнення у замку або у дворі тамтешньому посаджений, і якби те сталося між слугами або підданими шляхетськими, особливо у тому повіті осілими, чи наш підданий господарський шляхетську людину звинуватив і викрив, а йшлося би про річ таку, за яку смертю карають, тоді сторона, яка скаржиться, забезпечивши себе возним і свідками, має того звинуваченого, того ж дня чи наступного, не пізніше дня третього або четвертого, взявши з того ув'язнення торгового, вести з возним і свідками, куди захоче, або до вряду нашого судового у тому ж повіті, або теж до пана того, чия людина буде, і там собі справедливості доводити. А якщо через чотири дні той, хто посадить, того в'язня свого з ув'язнення такого торгового не забере без законних на те підстав, тоді той вряд має його добровільно, тільки взявши собі потюремне, випустити. А той в'язень потім буде мати право нав'язку згідно зі станом своїм, за те, якби побитий був, за приниження в ув'язненні своєму, також і те потюремне і теж шкоди якби які сталися йому від того затримання і ув'язнення, стягувати перед тим же врядом з того, хто його посадив. А для цього, той вряд, беручи того звинуваченого в ув'язнення, має теж і того скаржника або ув'язненням або порукою доброю забезпечити, щоб і звинуваченому такою ж мірою, як вище описано, справедливості збережена була. А якщо буде шляхтичем звинувачений у таких справах кривавих наш підданий іншого присуду, а не того, де торг буде, то той скаржник так само має поводитися і вести його до того врядника нашого, у чиєму присуді той буде, тільки б у тому повіті, і там собі правосуддя чи-

нити. А викупляти з ув'язнення того першого торгового той має, хто його посадив, таким же чином, як про те у розділі четвертому викладено, а потім ті шкоди з винного стягувати. А якби кривда яка на торгу, чи то у справах кривавих або в менш тяжких сталася людині, яка на торг приїхала, чи то нашим або шляхетським підданам від людей того двору, де торг буде, з такими той вряд правосуддя без зволікання, якнайшвидше чинити повинен буде. А приїжджа людина, наша або шляхетська, якщо вчинить кривду людині того вряду, де торг іде, той там же має бути до в'язниці посаджений. І якщо буде вина у справі кривавій, то нашого підданого до врядуника нашого, під чийм присудом буде, [відправити]. А шляхетську людину до вряду гродського або теж до пана його, якщо захоче, вести, і там собі справедливість доводити буде. А у справах менш тяжких, не кривавих, має про нашого підданого врядунику нашому, а про шляхтича — пану його, або за відсутності пана — врядунику його дати знати. А врядуник наш або шляхтич, сам приїхавши або через посланців своїх, мають таких звинувачених з тим же врьдом, під яким що-небудь на торгу станеться, сповна судити і винних карати. А якщо не приїде і не пришле врядуник наш або шляхтич на той суд, то вже той пан або врядуник того двору, де торг був, взявши собі на той суд возного і двох шляхтичів, земян наших господарських, має таку справу судити і приймати рішення і до сплати винного в ув'язненні держати. Проте, такий порядок, вищеописаний, має дотримуватись між обивателями того одного повіту, у якому той торг або ярмарок буде. А стосовно купців і інших людей чужоземних або і тубільців і інших людей приїжджих з іншого панства або теж і з цього панства, але з інших повітів далеких, що за кілька десятків миль, таким у кривдах їхніх, у тому ж врьді, де що на торгу станеться, за обісланням від того вряду того пана, чий слуга або чоловік у чому звинувачений буде, правосуддя вчинено бути має. Також і про таких здалеку приїжджих, кому б де-небудь у чому кривду на торгу вчинили, той же вряд, під яким на торгу те станеться, даючи про те панам їх знати, особливо, якби звинувачені того вимагали, і рок для розгляду встановлюючи, враховуючи відстань до вряду, правосуддя має вчинити згідно зі Статутом і порядком про те вище, у розділі четвертому, описаним. А якби шляхтич на такому торгу, у місті, де немає суду, який збиток вчинив, тоді про те з місця проживання позваний буде, за винятком того, якби був у справі кривавій, за яку смертю карають, на місці злочину спійманий, такого до суду гродського вести мають. А неосіла шляхта і за менші злочини, хоча і не криваві, можуть бути затримані, проте на судову розправу мають бути відведені до суду гродського.

А Р Т И К У Л 5

Як мають у домі чиємусь поличне застати

Устауємо, хто б хотів у чиємусь домі шляхетському, як у селах, так і у містах, речі крадені застати, тоді, взявши возного і до того людей сто-

ронніх, віри гідних, і при них у тому домі ті речі крадені шукати має. А як тільки там щось з речей крадених знайшов би і того [зłodія] з поличним застав, має при тому ж возному і людях сторонніх у того, кого з поличним застане, вивідати, звідки ті речі до дому його попали. А потім, засвідчивши те возним і свідками, того шляхтича до гроду позвати має. А якщо нікого не застане, одне поличне знайде, то з тим поличним має їхати до вряду нашого і там далі чинити згідно з правом. А якби хто у своїй домові крадене шукати не дозволив, клітей і інших будівель і схованок відімкнути не захотів, або від поличного відбив, або поличне і зłodія відібрав; тоді той, хто те вчинить, буде повинен ту всю шкоду потерпілому сплатити згідно з доказом або присягою. Таким же чином, хто б хотів у чієї людини крадене застати, має поводитися, як вище написано; тільки з возним і свідками, обступивши домовку підданого чийого, має того пана або врядуника, а не буде врядуника, ані тивуна, то старшого, хто в селі там буде, сповістити, щоб він не подумав, ніби то квалтівний наїзд. А якби пан або врядуник його при тому обшуку бути не хотіли, тоді потерпілий разом з тими, кого має при собі, обшук чинити і всі схованки трясти [має], і, знайшовши, з тим до того двору пана його, якому та людина належить, вести має.

А Р Т И К У Л 6

Про затримання зłodія при зустрічі на дорозі

Якби кому трапилося зłodія свого з поличним чи і без поличного, зустрівшись з ним випадково на дорозі чи женучись за ним, спіймати, тоді той, спіймавши, має повідомити і показати його найближчим до дороги людям околичним, а якщо буде поблизу возний, і возному, і вести його чи до пана його, чи до нашого господарського вряду судового, який найближчий від того місця, де спіймає, і там собі з ним справедливість доводити. Але під час судового розгляду у таких справах, при інших знаках, доказах, не менше уваги має бути звернено на таке: якщо той, хто скаржиться, ту шкоду свою відразу ж, як тільки б те йому сталася, у суді повідомить і запише, називаючи того зłodія власним іменем, або вказуючи, що не відає, від кого та шкода у зłodійстві сталася.

А Р Т И К У Л 7

Про важливість поличного, за яке зłodій смертю має бути караний

Устауємо, що кожний зłodій, з поличним приведений і законним чином викритий, при поличному, яке коштувало би більше чотирьох кіп [грошей], має смертю караний бути. А якби поличне чотири копи або менше коштувало, і вперше з тим був спійманий, тоді такий те, що вкрадено, з нав'язкою повернути має. А якщо не буде мати чим нав'язку платити, тоді на

відробку за те злодій буде виданий, чоловікові — по копі грошей, а жінці — по п'ятдесят грошей на рік зараховуючи. А потім, того ж злодія, якби трапилося кому вдруге спіймати з поличним, хоча б те поличне і двох кіп грошей не коштувало, тоді вже дубцями біля стовпа битий бути має, а за шкоди і подвійність, якщо не буде мати чим платити, на відробку, як вище описано, виданий бути має. А якби і втретє той що-небудь вкрав, тоді вже смертю покараний буде. А для доведення проти такого злодія з поличним таким, за що смертна кара як покарання встановлена, має бути за інших законних доказів присуджено принесення присяги шляхтичем одноосібно, а рівній з ним людині простій — сам-другий. А якби не йшлося про смертну кару, а тільки про інше покарання, менше, то без присяги, за свідченням трьох або двох людей встановлене бути має.

А Р Т И К У Л 8

Для спокою посполитого перепона від злодійства

Від цього часу уставуємо і хочемо те мати, аби кожний з підданих наших і з підданих князівських, панських, духовних і світських, і боярських, як заможного стану, так і меншого, хто б коли-небудь що у кого на торгу, у домі або ще де-небудь коня, вола, корову, інші всякі речі купив або виміняв, тоді при такій купівлі або меншій, мають бути баришники, люди добрі, віри гідні, і з тими баришниками сам той позивач, хто продасть або проміняє, якщо те на торгу сталося, відразу ж до вряду, замку або двору нашого або до вряду нашого міського, особливо, де є право магдебурзьке [йти має]. А якщо те трапиться на торгу у містах князівських, панських, землянських, до самого пана, а за відсутності панської, до врядуника його прийти і той продаж або міну повідомити і до книг внести, а хто купить або виміняє, випис на те собі взяти має. А якби така купівля чи міна сталася не на торгу, але в домі або ще де-небудь, особливо в таких місцях, де торги віддалені, милях у чотирьох-п'яти або й далі, при тому також баришники бути мають, а після того той, хто продає, на перший або на другий торг після тієї купівлі або міни має з баришниками або хоча б з одним до найближчого містечка, де торг буває, їхати, і про той продаж або міну заявити. А хто купив, випис собі взяти має, а тим виписом, коли у тому потреба буде, має себе очищати, а вряд кожний від такого запису і випису не має більше брати, тільки один грош, від покупця — півгроша, а від продавця — інші півгроша. А якби хто потім ту річ упізнав і перед врядом довів, що то його власна річ, тоді той, хто перший купив, гроші свої втрачає, а той, хто купив, перед врядом має тому, хто впізнав і довів, повернути. А якщо буде говорити, що при тому поличному багато пропало, тоді той, хто купив, має відприсягнутися, що, окрім тієї, інших речей не купував і нічого про них не знає, і навіть те купив, не відаючи, що річ була вкрадена. А той, у кого що-небудь упізнають, гроші

свої має стягувати з того, у кого що купив або виміняв. А де містечка ближче розташовані, там піддані наші господарські, також духовних і світських станів селяни, в селах, у домівках своїх нічого продавати не мають, але до міст і містечок все, що хочуть зі своєї власності продати, везти і продавати кожному вільно. І купчики або торговці для скуповування деяких речей по селах їздити не мають, тільки на торгах і у містечках, коли кому що трапиться, купувати кожному дозволяємо, про що як наші врятники господарські, так і князівські, панські, духовні і землянські мають попереджати і повідомляти, аби за такими таємними сільськими купецтвом і торгівлею злодійство не множилося.

А Р Т И К У Л 9

Про гоніння сліду у якій-небудь шкоді, спричиненій крадіжкою

Якби [були] вкрадені коні, воли, скотина, інші речі у домі і ще де-небудь, а той потерпілий, знайшов би сліди тієї крадіжки своєї і, зібравши людей добрих, околичних сусідів, згідно з давнім звичаєм, гнався слідом, а той слід до якого-небудь села або в чий дім привів, тоді має послати до того села або до дому, куди слід привів, людей добрих, сторонніх, віри гідних, аби з села свого і з дому, куди б слід привів, або господарства, землі села свого, слід вивели. Таке село або у чий дім слід приведе, мають той слід у тієї копи взяти і з села або з дому, і з землі своєї того села слід вивести аж до іншої границі, куди той слід поведе. А якби те село, до якого слід привів, від себе сліду не вивели або від сліду відбили, або вигнавши, скотиною [слід] затоптали, і на такому зупинившись, де слід не відведено або відбито, та копа мають взяти возного і з тим возним, люди сторонні, копа вся, мають ту шкоду підрахувати, на якій потерпілий, сам-третій, присягне, стверджуючи собі шкоду від того села. А коли присягне, тоді те село ту шкоду повинні будуть заплатити, а собі винного шукати і за рішенням мають через возного або свідків, які при тому були, повідомити про те вряд гродський того повіту і половину пересуду вряду дати, а вряд має термін, згідно з розміром шкоди і науки статутової виплати встановити і той термін листом своїм пану тих людей вручити і про те йому нагадати, аби ту шкоду людям своїм заплатити велів, або, якщо у самому його домі копа буде, сам заплатив. А якщо не буде зроблена у тій справі виплата в термін, врядом встановлений, тоді, коли скривджена сторона, позвавши про те сторону супротивну до вряду гродського, доведе те, що та копа і рішення законно вчинені, той ту шкоду повинен подвійно заплатити. А якби скривджений злодієм хотів шкоди своєї доходити копою, тоді всі у тій околиці, кругом, на милу з усіх чотирьох сторін, мають наказати підданім своїм на копу сходитися, а це треба розуміти наперед і для тих місць, де до цього копи не було. Такі коповища кожний підкоморій у повіті своєму призначити і села тих, хто на неї

становитися буде, описати має. А на Русі, і там, де здавна копи бували, там мають і тепер копи проводитися на старих коповищах, тим же звичаєм, як до цього бувало. А на тих теж місцях, де до цього копи не бувало, таким же порядком і способом копи збиратися і проводитися мають, як це і на Русі збережено і зберігається.

А Р Т И К У Л 10

**Якби хто де-небудь шляхтича осілого
або неосілого безвинно і без поличного
у злодійстві звинуватив**

Уставуємо, якби хто де-небудь шляхтича як осілого, так і неосілого, звинуватив у злодійстві без поличного і без якоїсь слушної причини, як за позвоу, так і без позви, людину добру, віри гідну і непідозрювану, тоді таке звинувачення поштивості того шляхтича і добрій славі його шкодити не має, але за таке звинувачення той скаржник повинен буде того шляхтича нав'язати, як за поранення, і там же, у замку або у дворі нашому, де те трапиться, має відсидіти дванадцять тижнів, якби той скаржник був сам шляхтич. А якби простого стану людина шляхтича так, як вище описано, у злодійстві звинуватила, має за те у стовпа дубцями бита бути, з оголошенням про той її злочин. Проте, якщо таке звинувачення шляхтича, хоча і без поличного, підтвердила б яким записом до книг, або зробленим будь-де поволанням, або які достатні причини і теж знаки на нього у суді показав, і злодійство на нього тим доводити хотів, а той би шляхтич звинувачений перед тим ніколи про те ще нікому не відводив і не присягав, тоді у такому звинуваченні перший раз від того сам особисто присягнувшись має, що він у тій справі не був і не є злочинцем. А коли присягне, за такими доказами вже нав'язка йому не має бути сплачена і ув'язнення не повинен терпіти. А якби такого шляхтича, якщо осілого, то за позвоу, а неосілого — без позви про злодійство перед врядом нашим судовим також хто про злодійство вдруге тим же чином за слушними доказами і вже за другим поволанням звинувачено було, тоді вже не сам один, але сам-другий з шляхтичем осілим, віри гідним, непідозрюваним, також без нав'язки того шляхтича поволаного, відприсягнувшись має. А коли б і втретє того шляхтича з причин певних, а не голослівно, але за третім поволанням у злодійстві хто звинуватив, тоді вже сам-третій зі шляхтою осілою, людьми, віри гідними і непідозрюваними, від того відприсягнувшись має. А якби сповна свідків не мав, хоча б і одного не дістало, з ким присягнувшись, тоді за доводом слушним або за присягою скаржника має всю шкоду йому заплатити, а собі винного шукати. А якби того ж шляхтича вже в четвертий раз також у злодійстві було звинувачено за слушними і явними доказами і поволанням вже неодноразовим, до того зробленим, і те на нього доведено і показано було, хоча б і поличного при ньому не застали, і потерпілий, шляхтичем будучи, сам-третій

з шляхтою, людьми відомими, тубільцями, віри гідними і непідозрюваними, про те злочинство його присягнув, тоді вже смертю покараний бути має, як злочин, а шкода з маєтку або з маєтності його рухомої за доводом слухним має бути сплачена скаржнику. А якби шляхтич звинувачений був людиною простого стану, тоді і за четвертим разом людина стану простого аж сам-сьомий з двома шляхтичами і з чотирма людьми, собі рівними, непідозрюваними, присягнути має.

А Р Т И К У Л 11

Про звинувачення у злочинстві шляхтича неповнолітнього, також і простих людей

Якби трапилося, що шляхтич років шістнадцяти і не більше звинувачувався у злочинстві або приведенний був за злочинство з поличним, тоді такому за молодістю років його не має бути поличено як за злочинство, і [він] не має бути до ката в руки і на тортури виданий, однак ту шкоду батько його або мати, або родичі з його частини маєтку повинні з нав'язкою платити, і як заплатять, то те поштивості його шкодити не має; а як не буде мати, чим платити, то дати його на вислугу, поки б те заслужив, що зашкодив, а вислуга має бути по копій грошей на рік. Так само треба це розуміти і щодо простих людей, дітей неповнолітніх. Проте, якщо і такого хлопця неповнолітнього кілька разів на злочинстві і з поличним було спіймано, таких вряда має карати на свій розсуд, не смертю, але яким-небудь тілесним покаранням.

А Р Т И К У Л 12

Про звинувачення

Устауємо, аби звинувачення у злочинстві перед врядом повідані і явно висвітлені і до книг кожного вряду, де та справа відбуватися буде, а потім і до книг гродських за свідченнями возного і свідків, записані були, до книг, які як перед цим, так і тепер називають чорними книгами. Така розповідь і звинувачення, офіційно записані, мають у суді скрізь місце мати і прийняті бути, і книги такі чорні, вряда кожний гродський повинен мати окремі, з іншими справами таких справ злочинських не змішуючи.

А Р Т И К У Л 13

Хто би злочинця викритого, відомості про нього маючи, у себе у домівці переховував

Устауємо і вказуємо, що якби хто злочинця, викритого у домівці своїй або у маєтку своєму, відгороджуючи домом, ховав або мешкати допустив,

чи явного злодія від шибениці своїми грошима відкупив, тоді такий кожний, якби те на нього слушним правом переведено було, всю шкоду, яка би кому через того злодія з маєтку його сталася, буде повинен сплатити і відшкодувати. Таким же чином, якби кому злодія, судом викритого, на смерть видано, а він би не скарав, а потім би кому-небудь від того злодія шкода буде діятися, тоді той, хто того злодія відпустив, за доведенням потерпілої сторони, якій від того злодія шкода діятися буде, повинен буде ту всю шкоду сплатити і відшкодувати.

А Р Т И К У Л 14

**Про обкрадання свірни або кліті панської
і шляхетської, і теж кліті мужицької**

Теж уставуємо, якби обікрали у якого пана або землянина комору скарбну або з харчами, і те б на нього на суді було доведено, тоді за те буде повинен заплатити штрафу дванадцять рублів грошей і відшкодувати покрадене під присягою. Таким же чином, якби мужик мужику кліть обікрав; тоді за обкрадання кліті мужику три рублі грошей, і за шкоду всю з маєтності злодійської має під присягою сплачено бути. А замість нав'язки за обидва випадки такого злодійства той злодій, або і декілька їх, мають смертю покарані бути.

А Р Т И К У Л 15

**Про поличне, яке знайдуть у домі людини
непідозрюваної або теж і підозрюваної**

Уставуємо, якби у людини непідозрюваної всякого стану під замком поличне було знайдене, а до тієї хоромини було б вікно, через яке могло би поличне бути вкинуте і не заховане, тоді така людина, якщо буде непідозрюваною, має з жоною і з дітьми дорослими, якщо буде їх мати, відприсягнутися, а коли не буде жони або дітей, то з челяддю домовою. Таким же чином, коли поличне застануть у чиємусь домі, столі чи за плотом, також має та людина непідозрювана відприсягнутися, що про те не відала. А якби у хоромині, за замком було знайдене, і хоча б те поличне було приховане, а вікно б у тієї хоромини було великим і замками не обладнане, що людина через нього могла влізти, то також має від такого поличного відприсягнутися. А якщо вікно не буде великим, або хоча б і великим було, і замками із середини було добре обласшоване, то вже така особа має бути звинувачена у злодійстві, і той, кого з тим поличним застануть, якщо шляхтич — має бути ведений до в'язниці нашого, а слуга або людина панська, шляхетська — до пана свого. Якщо ж таке сумнівне поличне знайдене у людини підозрюваної, тобто, у кого і раніше поличне знаходили, або у людини звинуваченої [раніше

у злочинстві], тоді шляхтич, якби у четвертий раз, як про те вище викладено, був у такій справі звинувачений, тоді, згідно з цим же артикулом, суджений бути має. А проти простої людини за третім разом і при такому поличному доведення має бути чинене. А після доведення мають бути, згідно з законом, смертю покарані, а шкода з маєтку або маєтності винного з нав'язкою сплачена буде.

Артикул 16

Про зlodія, якого на злочинстві не в домі спіймають

Якби зlodій був спійманий на злочині, і не в домі своєму, а ті речі вкрадені у домі ще не були, такий зlodій сам-один має за той злочин покараний бути, а жона, діти і домова челядь від того будуть вільні, але шкода, злочинством його спричинена, якби більше того поличного вкрав, з маєтності того зlodія за доказами сплачена буде.

Артикул 17

Про знаки зlodійські на людину підозрювану

Устауємо, якби на людину підозрювану якого-небудь простого стану, тобто яка хоча б при поличному і не була, але проте була б уже звинуваченою або за злочинство кому платила, хто скаржився, вказуючи на шкоду від нього у крадіжці яких-небудь речей, а мав би на те свідків трьох або двох, людей добрих, віри гідних, які би про те злочинство з яких слушних причин обізнані були, тоді за свідченнями таких має бути та людина підозрювана на муку видана і мучена має бути стороною, яка скаржитись один раз, проте не більше години, тільки б члени йому не покалічили. І коли той зізнається у злочинстві, має бути смертю покараний. А якщо не зізнається ні в чому, тоді мають його нав'язати згідно зі станом його.

Артикул 18

Тричі зlodія викритого в один день катувати можна

Устауємо, якби спіймано зlodія викритого [який раніше в тому ж викривався], і на той час без поличного буде спійманий, тоді такого зlodія тричі на один день можна катувати, тільки не калічити. А якби під тортурами той не зізнався, тоді за кожний раз катування того [потерпілий] має нав'язати його згідно зі станом його. Однак, якби той під тортурами не зізнався і від них помер або його скалічено було, такий повинен буде за померлого головщиною подвійно, а за скалічення, як за живу лю-

дину платити згідно зі станом його. Проте, якби той злодій під час катування, завдяки чарам спав і катувань не відчував, і чаклунське зілля було би при ньому знайдене в роті або на голові, у волоссі, під пахвою або в іншому місці, тоді нав'язки йому [потерпілий] давати не повинен, і ще такий злодій, якого раніше було спіймано з поличним, буде через таке чаклунство повинен потерпілому шкоду сплатити, на чому присягне.

Артикул 19

Про злодіїв і розбійників, які б вряdnика свого звинуватили

Устауємо, якби спіймали злодіїв або розбійників чи яких інших злочинців, чийхось підданих, а вони би, ідучи на смерть, звинуватили вряdnика свого, як такого, що про їхнє злочинство знав і тим награвованим з ними [вони] ділилися, і той вряdnик був би шляхтич, такий має на перший раз присягнути сам особисто. А потім, якби таких других і третіх злочинців [було] спіймано, і ті також, ідучи на смерть, того обмовили, і на шибенниці [від того] не відмовилися, тоді той від тих звинувачень має відприсягтися так, як про шляхтичів вище написано. А вчетверте, якби таким же чином був звинувачений, тоді вже без всяких відведення і присяги, і без поличного, але за доведенням, має бути приречений на смерть як злодій, а шкода з маєтку або маєтності його скривдженому сплачена буде. А якби той вряdnик не був би шляхтич, тоді за першим звинуваченням у злочинстві, яке би смертю своєю скріпили, має потерпілому шкоду всю сплатити, на чому присягне. Однак, якби того ж вряdnика, не шляхтича, повторно такі ж злодії і таким же чином звинуватили і також скріпили смертю, такий не шляхтич вже без будь-якого поличного, також за доведенням, має приречений бути на смерть як злодій, і про такого за знаками слушними і звинуваченням судовим має вряdn наш гродський кожному повіту повідомити і, спіймавши його і на вряdi перед собою поставивши, накаже стороні, яка скаржиться, викрити його.

Артикул 20

Про людину, яка раніше не була підозрюваною

Устауємо, якби шляхтич якого нешляхтича, який раніше не бував під підозрою, звинуватив, стверджуючи, що той у нього щось вкрав і від того злочинства йому шкода сталася, і, не маючи ніяких переконливих доказів, хотів про його злочинство присягнути, тоді та людина, як така, що раніше під підозрою не була, більше прав матиме на присягу, якою повинен присягнутися сам-третій з сусідами своїми, людьми, які раніше не були під підозрою, будь вони з чужих волостей чи людьми того ж одного пана, але які в окремих домах мешкають і людьми добрими, віри гідними, непідозрю-

ваними і такими, хто з поличним не затримувався, і суд йому те має дозволити. А якби та людина, сам-третій на тому не присягнув, тоді ту шкоду, про яку скарга буде, повинен буде заплатити, а вдруге, якби того ж у злочинстві було звинувачено, тоді за другим звинуваченням від шляхтича має бути визнаний, згідно з законом і присягою, як злодій.

АРТИКУЛ 21

Про вбивство злодія, [спійманого] з поличним

Устауємо теж, якби хто злодія, [спійманого] з поличним, у домі своєму вбив, такого злодія вбитого відразу ж після вбивства має показати сусідам найближчим і потім з вряду нашого, який найближчий буде, взявши возного і сторонніх людей для засвідчення, їх до вряду привести і заявити має. І якщо потім буде позваний про те до вряду, тоді вряд має йому дозволити присягнути, що його на злочині з поличним у домі своєму вбив. Теж, якби кому трапилося на дорозі або де-небудь полем або лісом злодія переслідувати, а він би впіймати себе не дав і у тому з поличним був вбитий, тоді той, хто женеться дорогою за злодієм, повинен мати при собі сусідів або сторонніх людей, і, з ними привізши труп, перед врядом має засвідчити що його з поличним вбив. А якщо буде до суду про те позваний, теж має з тими людьми, з ким за злодієм гнався, сам-третій у тому присягнути, що на злочині з поличним, як злодія свого вбив, а пораненого злодія з поличним має вести до вряду нашого так, як вище описано, бо злодія, з поличним спійманого, ніхто не має жодного дня в себе держати, але того ж часу вести до вряду. А хто б злодія день і ніч у себе у домівці держав, тоді, привівши до вряду, перш за все повинен буде його нав'язати згідно з його станом. А поранений, якщо буде спійманий і до вряду не відведений, ніч і день затриманий, і там, у домі його, помер, тоді буде повинен головщищу сплатити, також згідно зі станом. Таким же чином, якби хто, злодія спіймавши і до вряду не ведучи, у домі у себе або на дорозі, ще судом не довівши [вини], мучив, такий теж, перш за все, повинен буде його подвійно нав'язати, тільки потім судову справу з ним починати.

АРТИКУЛ 22

Хто б що вкрав з двору нашого господарського

Теж, хто би з двору нашого господарського що вкрав і те би коштувало менше двох кіп грошей, і йшлося би не про смертну кару, і за законом те на нього було б доведено або поличне було вилучено, такому мають вух одне відрізати, а потім, якби що вкрав, хоча б та крадена річ і десяти грошей не коштувала, тоді вже смертю має бути скараний, проте і в цьому випадку тільки за слухним викриттям законним.

АРТИКУЛ 23

Про жінок і дітей, які вживали речі крадені

А якби в домі поличне знайдене [було], і діти і жона при тому були і тих речей крадених, знаючи про те, що вони крадені, вживали, тоді вони повинні будуть ту шкоду платити, а за нестачею коштів і самі головами видані бути [мають], тільки не у вічну неволю, а доки шкоди не відпрацюють, як ті, що закуплені були, а смертю той сам злодій має бути караний, який вкрав.

АРТИКУЛ 24

Про видання поличного з вряду нашого, і теж з двору князівського, панського і шляхетського

До того уставуємо, якби поличне принесене було до вряду нашого господарського, князівського, панського і землянського, і було б те поличне річ цінна — золото, срібло, гроші, шати, коні дорогі, тоді від усього того поличного, навіть найдорожчого, кожний вряд, взявши прибуток свій у п'ятдесят грошей, має те поличне тому, хто його шукає, повернути і віддати, а злодій за вину злодійську смертю покараний буде. А яке б поличне коштувало менше копи грошей, від такого викупне тільки шість грошей бране бути має.

АРТИКУЛ 25

Про прибудну худобу

Княжата і пани хоруговні, пани радні, також і врядники земські стосовно прибудної худоби, а також з того, що злодій кинув, тікаючи, мають дотримуватися такого порядку, нижче описаного: коли чий кінь чи яка інша худоба прибудять, або вкрадене, кинуте злодієм, трапиться у їхньому маєтку, буде взяте з двору їхнього, і буде на той час у тому маєтку пан сам, то таку худобу може у себе тримати, поки її той, чия буде, не знайде. А шукаючи, має від кожного коня, той, чий [кінь] буде, дати по два гроші, а [іншу] худобу має повертати задарма. А шляхта, яка мешкає у повітах, прибудних або кинутих шкап і худобу має приводити і віддавати до дворів наших, і більше трьох днів не мають у себе їх тримати. Так само і врядники князівські, панські, коли прибудна або покинута худоба за відсутності у тому маєтку самих панів їхніх трапиться, мають затримувати і до вряду нашого віддавати, як про шляхту вище у цьому ж артикулі описано. А вряд наш, ті два гроші беручи, худобу має тому, хто їх дасть віддати, а потім те собі у того, чия худоба буде, візьме. А хто би з шляхти або з врядників князівських, панських після трьох днів у себе прибудну худобу або покинуте тримав, і до двору нашого не віддав, а те буде на нього доведене, і поличне з дому шляхетського або двору панського вилучене, тоді має за те відповідати, як злодій.

АРТИКУЛ 26

**Про крадіжку збіжжя всякого у копах на полі
або у скиртах складеного, також і сіна**

Уставуємо, якби хто по-зłodийськi чие збіжжя жав або готове зжате збіжжя, складене, або сіно крав, або сіножать по-зłodийськi, таємно скопив, а той, чие збіжжя або сіно буде, його на тому застав, тоді той, хто застане, має, впіймавши, вести з тим поличним, з возами і кіннями, куди схоче, до вряду нашого гродського або до пана його, а той вряд наш або пан, повинен буде над тією людиною суд чинити, як над іншими зłodіями, спійманими з поличним. А якби ті, хто за житом або за сіном приїхали, впійматися не далися б, і при тому, когось з тих злочинців було вбито або поранено; тоді той, хто вб'є, має стороні, людям околнчим і теж вряду повідомити і засвідчити возним і труп або поранених у вряді і возному показати, особливо, якби ті зłodії, знесилившись, труп з собою не забрали, або пораненими будучи, не змогли взяти. А коли буде про те до суду притягуватися, тоді від того має відприсягнутися, сам-третій із сусідами, які б при тому були, а за нестачею людей сторонніх, із слугами, підданими своїми, [заявивши], що при [крадіжці] збіжжя свого вбив або поранив, [тоді] такий головщизни ані за поранення платити не буде повинен. Однак, якби ті злочинці, об'єднавшись, того пана самого або слуг і підданих його при його ж збіжжі побили і поранили, або і вбили, і те б на них слušним правом було переведене, такі будуть повинні квалт сплатити дванадцять рублів грошей і рани підданим відшкодувати, якого стану будуть. А якщо поранить хлоп шляхтича, той життя втрачає. А якби шляхтич шляхтича у такому випадку вбив, той смертю покараний буде і головщизна, квалт і шкоди з маєтку сплачені, а за поранення нав'язка має бути сплачена. А коли шляхтич вб'є просту людину, той квалт, шкоди і головщизну сплатити має. А проста людина за вбивство простої смертю покарана буде. Також, кого би було спіймано під час крадіжки снопів з копиць або копиці сіна, або теж збіжжя, зрізаного під колосок, така проста людина, коли буде з поличним приведена, має у стовпа батогами бита бути, а шкоду з маєтності заплатити, якщо буде більшою, ніж поличне коштує. А якби на зłodiвствi у полі не був спійманий, але поличне [було] у домі знайдене або слiди вказували на те, за те, як і за інше зłodiвство має бути суджений згідно з цим Статутом.

АРТИКУЛ 27

Про крадіжку в ставку або в сажовці

Уставуємо, кому б по-зłodийськi виловили рибу у ставку або в сажовці, такий, коли буде спійманий і приведений до вряду з поличним вперше, за доведенням має бути батогами битий. А якби той самий вдруге

з поличним був спійманий, той за доведенням слušним відрізанням вуха покараний буде. А якщо ж те саме і втретє допустить, той за доведенням слušним має бути покараний, як злодій, хоча би поличне не коштувало за оцінюванням і десяти грошей.

А Р Т И К У Л 28

Про шкоди, які стануться під час пожежі або повені

Якби трапилися під час пожежі збитки в місті або будь-де, або хто у воді тонув, і саме тоді у нього що-небудь пропало і те, що пропало, у кого-небудь знайдено було захованим, тоді той, чиї речі будуть, має з ним судитися як про злодійство. А той, у кого те впізнане буде, якщо доведе у в'язи, що те з води або з вогню витягнув, від штрафу за злодійство вільним буде, а ті речі повернути тому, чиї будуть. Але той, хто такі речі свої захоче отримати, має їх викупити у нього за половину їхньої ціни.

А Р Т И К У Л 29

Про таких свавільних людей, які б, підмовивши жінку заміжню, з нею від'їхали

Утримуючи від злих поступків людей свавільних, уставуємо, що якби хто будь-якого стану будучи, забувши страх Божий і повинності свої християнські, посмів підмовити і взяти чию жону, хоча б і за її згодою, і поїхав би з нею, тоді, коли його наздоженуть на дорозі, у місті, в господі і в якому-небудь [іншому] місці, має бути спійманий і до в'язи гродського приведенний, так само як і [будь-який] інший злочинець; або теж з осілости його земської позволю, до суду будучи притягнутим на рок завитий, такий за доводом слušним життя втрачає. Так само і та жінка, яка те дозволила, смертю покарана бути має; крім того, якби муж її смертю карати не хотів, те має бути у його волі. А шкоди за брання маєтності з дозволу такої жінки, те все у подвійному розмірі з маєтку того, хто те вчинить, сплачено бути має. Якби також те трапилося, що в погоні той, хто буде гнати, тим, хто з заміжною їде, вбитий був, або б теж того, який би таким недозволеним способом з жінкою їхав, вбито, тоді у тому суд поводитися має згідно з тим, як про чужоложника у цьому ж розділі, нижче, в артикулі тридцятому є описано.

А Р Т И К У Л 30

Про покарання чужолозтва

Запобігаючи між іншими і тому злу, аби у панствах наших християнських не множилося, тобто чужолозству, яким не менше пан Бог буває

ображений, уставуємо: якби муж, підозрюючи свою жону у чужолозстві і у тому, підозрюючи кого будь-якого стану, застав з нею на розпусті, тоді вільно буде мужу, такого чужоложника з жоною своєю впіймавши, про те сусідам своїм околичним відразу ж повідомити, і потім негайно вести до вряду нашого гродського, і там, показавши те перед врядом явно і правдиво, не з неприязні якої проти жони або до того, кого з нею застав, має їх сам-третій чи з людьми сторонніми, які б при тому були [присутні], або із слугами і челяддю домовою, присягнути. А вони обоє смертю покарані бути мають. Так само слід розуміти і про панну, яка б страх Божий і сором відклавши в сторону, розпутно жила, про таку дозволено буде родичам по батьківській і материнській лініях, які відповідали за неї, вільно повідомляти. Проте, вряд має пильно за тим слідкувати, аби те не було з неприязні, ненависті або з хтивості [у зв'язку] з маєтностями якими-небудь. А якби той чужоложник не давався впіймати і у тому був вбитий, тоді про те судове рішення має бути так вчинено, як про нападника на дім шляхетський під час нападу вбитого, є описано. А якби чужоложником муж у той момент, коли застав його, був вбитий, такий вбивця життя і честь втрачає, а головщизна з маєтку або маєтності його сплачена буде, а жона така також смертю покарана буде.

АРТИКУЛ 31

Про покарання зводень

Уставуємо і хочемо те мати на вічні часи, щоб піддані наші, під владою нашою мешкаючи, поштиво жили, користі, противної Богу і людям поштивим образливої, не шукали. Тому аби такі люди, чи то буде чоловік чи жінка, які звикли для нечесної користі своєї намовляти панночок або вдів і заміжніх жінок на розпусту так, що хоча б яка з них і могла бути добропорядною у заміжжі, проте, піддаючись намовам зводень, вела розпусне життя, у містах наших не були терпимі. Для цього наказуємо воеводам, старостам і вряду міському, аби таких за виявленням явним ловити наказували і карали відрізанням носа, вух і губів і з міст виганяли. А якби і після такого покарання з тієї ж корисливої справи жили, вряд таких на смерть карати має.

АРТИКУЛ 32

Про вбивство бенкарта

Хто би бенкарта вбив, такий від смертної кари вільним буде. Проте якби мати такого бенкарта живою була, вільно їй буде головщизни доходити. А головщизна за такого сина, якби навіть мала його від невідомої знатної людини, не має бути більшою, ніж була б від простого стану людини.

АРТИКУЛ 33

Про корчми таємні

Бачимо також те, що у цьому панстві, Великому князівстві Литовському, у багатьох містечках, селах намножилося свавільно багато корчем таємних, які не тільки за багатства переказами, містам нашим і шляхетським, але не менший підрив і завдають шкоди державі, з тієї самої причини, що в таких корчмах таємних постійно вбивства, злодійства, розбій і багато інших збитків чиняться, чому запобігаючи, уставуємо і те хочемо мати, аби як у маєтках князівських, панських і шляхетських корчми таємні ніде не були, і піддані, як наші, так і панські, князівські і шляхетські, в селах і в домах своїх пива для шинку не варили і не продавали, також медом і горілкою не шинкували і шинків жодних не мали, крім стол до при гостинця і дорогах звиклих, також у маєтках панських і шляхетських, у яких для проїжджих людей, як страва, так і шинок постійний бути може. А такі корчми таємні у кожному воєводстві, землях і повітах вряд наш гродський через намісників своїх, придавши до них возного повітового, як у своїх врядах, так і в інших державах замків і дворів наших, які у їхніх воєводствах, старостах, волостях, селах будуть, нищити мають. І якби у якого-небудь підданого нашого, пиво, для продажу зварене, також мед, горілку для продажу знайшли, тоді як ці напої, так і все обладнання пивне, медове і горілчане — котли, кубли, бочки, а не іншу маєтність, забирати мають до замку або двору нашого. А з того половина прибутку має йти на шпиталь, а інша половина на той вряд гродський. А у маєтках, волостях і селах панських, князівських і шляхетських, всякого стану, духовного і світського, [нікого] з того не виймучи, у кожному повіті вряди гродські мають за тим наглядати і про такі корчми дізнаватися. А такого шляхтича, який би сам корчми таємні у селах або у домі своєму шляхетському мав, а не на гостинці чи на якій дорозі, не збудувавши дому гостинного, чи людям своїм у домах їхніх мати дозволяв, то кожному шляхтичу, хто захоче позвати про те до суду гродського на рок завитий, вільно [буде те зробити]. І коли те на якого шляхтича буде доведене слушним доводом, має штрафу заплатити три рублі грошей, половина якого має належати тому вряду гродському, а інша половина має бути дана тому шляхтичу, хто позве [до суду]. А той вряд гродський повинен буде те все чинити і виконувати під страхом штрафу у дванадцять кіп грошей нам, Господарю, до скарбу нашого земського того панства. Так само старости, державці, тивуни і кожний вряд наш, які противились би цьому і вряду гродському ті корчми таємні у волостях наших забирати боронили або самі б такими корчмами користуватися підданим нашим у селах для прибутків своїх дозволяли, такі штрафу вказаному підлягати повинні будуть за кожний окремий випадок, скільки б разів будь-ким не притягувались за невиконання цього артикулу до нас, Господаря, або до суду головного.

АРТИКУЛ 34

**Хто б кого звинуватив і до суду привів,
має негайно зобов'язатися підпискою про термін,
в який має доводити**

Теж, хто б кого звинувативши перед врядом і до ув'язнення або на поруки віддавши і термін для доказування від вряду прийнявши, сам без поважної причини не став на той рок і про поважні причини нестання свого у той термін через посланця не повідомив, тоді вряд після закінчення того терміну звинуваченого має звільнити і зберегти право на вільний розгляд у суді для того, хто, його звинувативши, не довів.

АРТИКУЛ 35

Про циган

Що цигани є людьми непотрібними і порожніми, які не тільки жодної послуги, прибутку нам і нікому у державі не чинять, але і взагалі шкода від них в ошукуванні простих людей і в крадіжках, а також і в збуті таємному чимала діється, і часом, виходячи до інших земель, особливо неприязельських, шпигунами і провідниками до зла могли б ставати, тому уставуємо, аби їх остаточно від цього часу ніде у панстві нашому, Великому князівстві Литовському, і в землях, до нього належних надалі не ховали, чого старости пограничні і інші державці наші мають з пильністю дотримуватись, аби до землі нашої не входили. А коли який з них зі староства і вряду свого вижене, щоб жодний з інших станів підданих наших після того їх не приймав і у маєтках своїх не переховував під загрозою штрафу до скарбу нашого в дванадцять кіп грошей.

АРТИКУЛ 36

**Про нову назву челяді двірної замість тієї,
які звалися до цього невольниками**

Проголошуємо і свідомо те чинимо, що вже у цьому нинішньому Статуті, для тих людей з челяді, яких перед тим невольниками звали, скасована [стара] назва і встановлена нова, і названо їх челяддю двірною отчизною, материнською купленою або полонениками. Тоді та заміна назви їхньої під час суду у кожному вряді, якби хто свою челядь невольну шукав, нікому з підданих наших у вживанні і доведенні справедливості нічого шкодити і перешкоджати не має.

АРТИКУЛ 37

З якого часу цим Статутом судити мають

А всі ці справи, у цьому Статуті описані, мають поширюватися на справи майбутні з того часу, як конформацією нашою господарською до застосування цей Статут виданий, виймаючи і омовлюючи тільки артикул тринадцятий розділу сьомого про спосіб доведення застав давніх, які склалися після видання перших старих Статутів.

КОМЕНТАР

Розділ ПЕРШИЙ

ПРО ПЕРСОНУ НАШУ ГОСПОДАРСКУ

Укладення Люблінської унії 1569 року привело до суттєвих змін у правовому становищі українських земель, які були інкорпоровані Польщею і стали невід'ємною частиною нового державного утворення — Речі Посполитої. Одним з найважливіших наслідків Люблінської унії для українського народу було те, що українські землі опинилися тепер у складі однієї держави, що потягло за собою «розвиток усього українського етносу на єдиній політичній, економічній і культурній основі» (*Бандурка А. М., Друзь В. А. Етнопсихологія. — Харьков, 2000. — С. 196*).

Акт Люблінської унії передбачав тісне зближення польської і литовської систем права. Саме завдяки польському впливові на сеймі 1569 року приймається рішення про «виправлення» Статуту 1566 року, щоб в «Речі Посполитій могло відправлятися єдине і негайне правосуддя» (*Volumina Legum. — Т. 2. — Р. 794*). За майже двадцять років кодифікаційних робіт справа до уніфікації права так і не дійшла, оскільки литовська шляхта настирливо захищала відокремленість своєї правової системи, перш за все тому, що Статут пильно охороняв політичну автономію Великого князівства Литовського у федеративній Речі Посполитій. Але якщо правова система князівства зберегла свою литовсько-руську основу, то його державна система вимушена була поступово перебудовуватися на кшталт польського шляхетського державного устрою.

За Люблінською унією литовський сейм зливався з польським. У зв'язку з цим виникла потреба узгодження дій литовсько-руських депутатів перед засіданням вального сейму Речі Посполитої. Тому, крім повітових сеймиків, тут було створено головний сеймик, Слонимський, на якому узгоджувалася програма дій депутатів і засідання якого відбувалися напередодні виїзду на вальний сейм.

Люблінська унія внесла певних змін до системи місцевого управління. В адміністративному відношенні Річ Посполита була поділена на три провінції: Велику Польщу, Малу Польщу і Литву. Українські землі входили до складу Малої Польщі. Провінції поділялися на воеводства і повіти. У деяких воеводствах на українських землях, поряд із повітами, як адмі-

ністративні одиниці, збереглися землі. Місцева адміністрація як і раніше очолював воевода. Староста керував повітом, а в центральному повіті старшим був каштелян. Серед інших посадових осіб помітними фігурами були міський староста, земський підкоморій, державці, судді, земські вярники.

Слід зазначити, що розділ перший Статуту 1588 року майже повністю дублює аналогічний розділ Статуту 1566 року. Проте, були і деякі зміни. Конкретизується поняття державного злочину, формується система державних злочинів. Законодавець включає до неї: втечу до країни-ворога, образу Господаря, порушення спокою на господарському дворі, порушення господарських рішень, порушення майнових прав Господаря, підробку господарських грамот і печаток тощо. Окремо вирізняються злочини проти порядку управління і суду, до яких віднесені фальшивомонетництво, порушення митних правил, образа і каліцтво господарських вярників, нескорення рішенням господарського суду.

Розділ регламентує також порядок надання різного роду привілейних грамот-листів.

А Р Т И К У Л 1

Доба панування писаного права у Великому князівстві Литовському була започаткована Статутом 1566 року. Поява терміна «писане право» в середині віки пов'язана з процесом витіснення загальнодержавними правовими актами звичаєвого права. Об'єктивно, поширення писаного права було зумовлене розвитком товарно-грошових відносин і централізацією влади. За мету ставилося забезпечення єдиного тлумачення норм права, їхнього однакового вживання правозастосовними органами. Поширення писаного права привело до активізації нормотворчої діяльності, кодифікації правових норм, боротьби за їхню змістовну наповненість.

Подібно до арт. 1, розд. I Статуту 1566 року цей артикул підтверджує роль писаного права як загальнообов'язкового для всієї держави. Новим є те, що законодавець у порівнянні з аналогічною нормою Статуту 1566 року розширив коло суб'єктів правовідносин. Віднині не тільки піддани Великого князівства, але «так же чужоземцы, заграничники Великого князства Литовского, приездные и яким-колвек обычаем прибылые люди, тым же правом мають быть сужоны, и на тых врядах, где хто выступить».

А Р Т И К У Л 2

Як і арт. 2, розд. I Статуту 1566 року цей артикул затверджує принцип презумпції невинуватості для магнатів, шляхти, міщан: вони підлягали покаранню тільки після того, як їхня провина була доведена судом. Вперше цей принцип у русько-литовському праві проголошувався у загальноземському привілеї 1492 року; він викладений в артикулі, який відкриває Статут 1529 року, що свідчить про високий статус особи в суспільстві.

Артикул також підтвердив аналогічне положення Статутів 1529 і 1566 років про наклеп: при виявленні огудного звинувачення діяв принцип повернення звинувачення: наклепник мав бути караний тією карою, яка загрожувала його жертві.

АРТИКУЛ 3

Зміст артикулу свідчить про продовження інтенсивного процесу формування публічноправового погляду на злочин у Великому князівстві Литовському. Державні злочини охоплюються терміном «ображення маєстату нашого господарского», який, ймовірно, було запозичено з римського права. Законодавець виходив з того, що монарх вважався намісником Бога на землі і будь-яке діяння проти нього розглядалося як приниження влади і авторитету держави. У Великому князівстві Литовському вперше цей термін було вжито Статутом 1529 року (арт. 1, 2 розд. I).

Серед державних злочинів згадуються такі як бунт, злочинна змова проти Господаря, замах на його життя, порушення спокою в державі, підбурювання населення з наміром захопити владу, фальшування монет. Окремо виділені військові злочини: ухилення від військової служби, таємне спілкування з ворогом, надання допомоги ворогу (очевидно, за військового часу), проведення ворога на територію держави, здача замку, що пояснюється тим, що держава постійно вела війни і потерпала від збройних нападів. Як і у Статуті 1566 року, вказані злочини кваліфікуються не тільки як злочини проти особи Господаря, але і як злочини проти держави (Речі Посполитої). Винний у вчиненні таких злочинів в артикулі називається зрадником, що є ще одним свідомством затвердження поняття державних злочинів у праві Великого князівства Литовського.

Артикул встановлює суворі покарання державним злочинцям. Їхнє майно підлягало конфіскації (уперше таке покарання державним злочинцям було встановлене в Київському привілеї 1507 року, а поширене на всю державу великокнязівською Уставою 1509 року), а вони самі і їхні діти, які знали про наміри батька, позбавлялися життя і шляхетства. За Статутом 1566 року виняток становили лише дружини зрадників, які не знали про наміри їхніх чоловіків. За ними зберігалися майно і маєтки, надані їм у придане, і відписане чоловіком віно; очевидно, вони не позбавлялися шляхетства (прямих вказівок на це в тексті немає, але це впливає зі змісту артикулу), але втрачали право на спадкування батьківських маєтків. Отже, ймовірно, законодавець мав на меті забезпечити невинувату жінку матеріально, але запобігти переходу вказаних маєтків до роду зрадників.

Статут 1588 року розширив коло осіб, які не притягувалися до відповідальності при здійсненні подібних злочинів. Так, за злочин батька не несли відповідальності також ті сини, які не досягли повноліття, або навіть і дорослі, які про зраду батьківську нічого не знали. Такі ні честі, ні життя не втрачали. Дочки зрадників за будь-яких обставин ні життя, ні шляхетства не позбавлялись. Проте і такі неповнолітні і дорослі сини,

за такий злочин батька свого від всіх маєтків отчизних, вислужених і іншим яким-небудь чином набутих, назавжди відсторонювались. А всі маєтки зрадника такого мимо дітей і родичів переходили до держави. За Статутом 1588 року неповнолітні сини, дорослі сини, які не знали про наміри батька, а також дочки, зберігали право на спадкування тільки материнських маєтків і того майна, яке входило до віна.

А Р Т И К У Л 4

Артикулом встановлюється, що словесна образа глави держави також входить до складу злочинів проти держави. Відповідальності за такий злочин підлягали всі верстви населення. Особі, яка донесла про факт образи Господаря, призначалася винагорода. Але доводити істинність факту такої образи належало тільки через суд. Осіб шляхетського стану, звинувачених у такому злочині мав судити тільки великий сейм вальний разом з пани-радою. Справа про образу глави держави мала повністю розглядатися виключно на перших судових сесіях. Звинувачуваний звільнявся від відповідальності, якщо суд не встигав закінчити розгляд справи на першій сесії. Законодавець зобов'язував позивача вказувати у позові прізвище того, хто повідомляв про образу господарської особи. Якщо з'ясовувалося, що йшлося про наклеп, то діяв принцип звороту звинувачення: донощик карався так само, як мала бути покарана жертва наклепу. Артикулом встановлювалася відповідальність і за заочну образу господарської особи. Шляхтич, визнаний винним у скоєнні такого злочину мав у замку верхньому віленському, у в'язниці для іменитих, відсидіти шість тижнів. Всі справи про образу господарської гідності розглядалися тільки на території Великого князівства Литовського. Обставиною, яка звільняла від покарання за образу господарської величності, була божевільність звинувачуваного.

Верхній Віленський замок — оборонний комплекс на Замковій горі. Побудований у першій половині XIV ст. великим князем Гедеміном. Був обнесений муром з трьома вежами. Саме у вежах розміщувалася в'язниця, в якій утримували шляхтичів, засуджених за тяжкі злочини.

А Р Т И К У Л 5

Артикул продовжує попередню норму Статуту і встановлює порядок доведення вини обвинувачуваного. У ньому попереджається про необхідність надання явних і чітких доказів у справах про образу господарської особи. Той, хто звинувачував, мав підтвердити звинувачення свідченнями семи свідків шляхетського стану, віри гідних і поза підозрою, а також власною присягою. Більше того, вимагалася наявність інших переконливих доказів. Їхня відсутність вважалася обмовою у злочині і той, хто не міг довести перед судом висунутого звинувачення, карався дуже жорстоко — смертю і втратою шляхетства.

АРТИКУЛ 6

Привілей 1447 року дозволив шляхті вільний виїзд за кордон задля отримання освіти або «пошуків фортуни» за винятком країн, які перебували у ворожих відносинах із Великим князівством Литовським. Статут 1529 року не згадує про право виїзду за кордон, однак втечу до ворожих країн кваліфікує як державний злочин, за який передбачені позбавлення шляхетства і конфіскація маєтку. Статут 1566 року встановлював більш жорстке покарання: якщо втікача ловили — його карали смертю.

Статут 1588 року підтвердив і уточнив аналогічні положення попереднього Статуту. За цим артикулом звільнялися від відповідальності члени сім'ї злочинця, які не знали про його намір втекти; вони зберігали шляхетське звання, але втрачали право на батьківський маєток, який переходив до Господаря. Отже, втеча за кордон, очевидно, розглядалася як менш тяжкий злочин порівняно із державною зрадою. За Статутом 1588 року маєтки зрадників, які переходили до державних земель не могли передаватися новим господарям ні за якої умови, щоб, як вказується в артикулі *«на вси потомные часы зрада такового выступного показывала»*.

АРТИКУЛ 7

Артикул продовжує попередній і регламентує усі ситуації, які виникають у випадку здійснення такого державного злочину, як втеча до ворога. Діти, які на час здійснення злочину проживали у батьківському маєтку позбавлялися права на будь-яке майно з цього маєтку. У випадку, коли хтось із дітей уже був відділений від батьківського маєтку і до його втечі уже володів часткою майна, мешкав би окремо від батька, про його злочин нічого не знав і присягнувся б у цьому — такий ні шляхетства, ні маєтків не позбавлявся. Якщо ж до ворожій землі втікав брат або рідний дядько, їхні маєтки також переходили до держави і ніхто з родичів не мав на них права, навіть на ту частку, яка була виділена до втечі. Негативні наслідки такого злочину не тягнули за собою втрати шляхетства і власної маєтності родичами злочинця. Законодавець заохочує підданих держави, які спіймають втікача і приведуть до вряду. Навіть вбивство такого зрадника не тягнуло за собою ніякої відповідальності. Артикул регулює процедуру затримання втікача і притягнення його до суду. Державні злочини, здійснені шляхтичами мали розглядатися на сеймі, справи людей простого стану були підсудні тим врядам, на території яких ловили втікачів.

АРТИКУЛ 8

Норма цього артикула спрямована на захист інтересів добросовісного покупця маєтку, регулює правове становище маєтків, земель, людей, яких втікач-зрадник продав чи віддав під заставу до здійснення втечі до ворожо-

го стану. Встановлювалося, що заставодержатель зберігає право на маєток, якщо присягою доведе, що не знав про намір заставодавця втекти до ворога. Умовою спокійного володіння такими маєтками мали бути належним чином оформлені документи. Якщо «*листов врьядових*» не було — маєток відбирався. У випадку, коли зрадник залишив отриманий від кого-небудь під заставу маєток, або такий, на який хто-небудь через свою спорідненість, або які збитки чи шкоди від нього, позивав до його втечі, тоді на заставленому маєтку держава мала право тільки на суму, яку цей втікач на ньому мав. А прийнявши ту суму, маєток тому повернутий бути має, кому право власності належить. Артикул регулює процедуру судового розгляду справ, пов'язаних з правом власності на весь маєток чи його частку. Як про початок судової справи, так і про судове рішення місцеві суди мали повідомляти Господаря, який за законом мав стояти на захисті позовної сторони і разом з пани-радою визначав законність, «*слушність*» рішень місцевих судів у таких справах.

АРТИКУЛ 9

Артикул регламентує відповідальність за образу шляхетської особи на господарському дворі і встановлює прискорений порядок розгляду таких справ. Образа словом мала розглядатися великокнязівським судом «*надалей третього дня*» після здійснення правопорушення. За образу словом винний карався ув'язненням і мав відсидіти шість тижнів у замку. Образа дією, а саме поличник, каралася також ув'язненням, але вже на чверть року. Потерпілий отримував подвійне відшкодування. Якщо поличник призводив до крові — винний ув'язнювався на півроку. Особливо суворим було покарання за оголення меча, шаблі чи іншої якої зброї у присутності Господаря. Винний у цьому карався відтаттям руки. Коли ж при цьому кого-небудь було поранено або вбито — винуватцю загрожувала смерть і втрата шляхетської поштивості. Артикул детально регламентує усі випадки поранень на господарському дворі. Нанесення побоїв, спричинення ран, вбивства, скоєні у місті, на вулиці, у домі — у будь-якому місці, де на той час буде перебувати Господар — прирівнювалися до подібних дій на дворі господарському. Артикул встановлює також відповідальність для тих, хто не виправдавшись, покинув господарський двір. Винні підлягали вигнанню за межі держави і позбавленню поштивості. Проте нащадки за такий злочин батька свого відповідальності не несли, тільки відшкодовували збитки потерпілому.

АРТИКУЛ 10

Наявність у населення зброї (особливо вогнепальної) вимагала прийняття певних мір застороги, перш за все у тих місцях, де знаходився на той час Господарь. Ні на господарському дворі, ні у будь-якому іншому місці, де перебував Господарь, не дозволялося не те, що стріляти, а навіть носити рушницю, арбалет, лук та іншу стрілкову зброю. Порушники цієї

норми каралися найсуворішими покараннями. Так, нанесення ран на господарському дворі, або у палаці каралося смертю, за подібні дії у іншому місці злочинець мав відсидіти у в'язниці півроку і у подвійному розмірі оплатити рани. Вбивство на господарському дворі каралося смертю і позбавленням поштивості. Дітям і нащадкам злочинця це не шкодило, стягувалася тільки головщизна з його маєтків. Артикул встановив відповідальність навіть за факт носіння зброї у заборонених місцях. Поручник карався конфіскацією зброї і штрафом у дванадцять кіп грошей. Подібні санкції застосовувалися і до тих, хто порушував встановлені норми носіння зброї у судах земських, гродських, підкоморських і комісарських. Суб'єкти вказаних злочинів були як осілі, так і неосілі.

А Р Т И К У Л 11

Злочином проти порядку управління законодавець вважає невиконання рішення державних органів. Винні у його скоєнні каралися шеститижневим ув'язненням. До суб'єктів злочину артикул відносить осіб усіх станів Великого князівства Литовського.

А Р Т И К У Л 12

Певною мірою цей артикул є продовженням артикулу шостого. У ньому регламентується виїзд за кордони Великого князівства Литовського. Особі, яка здійснила виїзд за кордон з якої-небудь причини, крім державної зради, для визнання себе невинною треба було взяти від глави держави спеціальний «закривальний», тобто імунний лист, привілейну охоронну грамоту, — *кглейт*; особа, яка пред'являла господарський кглейт, вважалася недоторканною. Для оповіщення населення про невинуватість цієї особи застосовувалися спеціальні оголошення — цедули, — що їх вивішували на людних місцях. Ця особа задля власної безпеки мала право повернутися за кордон тимчасово, доки у князівстві не стане всім відомо про її невинуватість. Поява у законодавстві подібної норми свідчила про намагання держави забезпечити правовий захист державної безпеки, встановити контроль з боку центральної і місцевої влад за пересуванням підданих, посилити централізацію управління.

Згідно з артикулом кглейти видавалися також і тим особам, які піддавалися вигнанню за неявку до Господаря, до судів головного, гродського і земського і при недопущенні до вступу у тимчасове володіння маєтком.

Кглейт — охоронна грамота (лист), видавався Господарем терміном не більше як на один рік і шість тижнів особам, які позбавлялися громадянських прав (виволанцям).

А Р Т И К У Л 13

Норма артикулу визначає відповідальність за вбивство і поранення особи, яка мала охоронну грамоту. Вказується, що якщо особу, яка мала

кглейт було поранено, тоді винний за рани мав сплатити подвійну нав'язку, і за порушення кглейту карався ув'язненням — мав відсидіти півроку у вежі на дні. За вбивство особи з кглейтом винний карався смертю і сплатою подвійної головщини дітям або родичам вбитого. Артикул регламентує також випадок, коли особа, яка мала кглейт, сама здійснила протиправне діяння — поранила або вбила кого-небудь. У цьому випадку така особа втрачала кглейт і каралася смертю і позбавленням поштивості.

Норма цього артикулу поширювалася також на чужоземних послів, які з посольствами приїжджали до Великого князівства Литовського. Норма дипломатичного імунітету у цьому випадку не діяла, оскільки принцип верховенства норм міжнародного права над внутрішньодержавним на той час у Європі ще не склався.

АРТИКУЛ 14

Норма артикулу регулює порядок виклику до суду за мандатом, вказує вимоги до форми мандату. Вперше ця норма була встановлена Статутом 1566 року (розд. I, арт. 9). Мандат являв собою письмовий позов певної форми до суду від імені великокнязівської канцелярії. За цим артикулом мандат видавався у випадках ображення маєстату, державної зради, вбивства, вчиненого у війську, дезертирства, нанесення побоїв суддям, незаконного стягнення завищеного мита та інших митних зборів. Перелік складів злочинів, винні у скоєнні яких викликалися до суду за мандатом, був строго обмежений. Подібні справи розглядалися сеймовим судом. Викликаний за мандатом до суду звинувачений за нанесення ран, а також за вбивство карався смертю і втратою честі. Якщо ж особа звинувачувалася у словесному наклепі, її справу розглядав головний трибунальський суд. І якщо вина звинуваченого була доведена — суд карав його шеститижневим ув'язненням.

За мандатом кожний термін судового розгляду мав бути завитим.

АРТИКУЛ 15

Норми артикулу регламентували порядок притягнення до відповідальності осіб, які посягали на господарське нерухоме і рухоме майно. Як правило, такі справи розглядалися господарським судом. За проханням обвинуваченої сторони вони могли передаватися до комісарських судів. Комісарів до такого суду надавали обидві сторони — та, що обвинувачувала і та, яку обвинувачували. Справа закривалася, коли сторони приходили до згоди. Якщо ж земельний спір не вирішувався — подавалася апеляція до господарського суду, який і приймав остаточне рішення.

АРТИКУЛ 16

Артикул встановлює відповідальність за підробку господарських і вряду-
дових листів, печаток, підписів посадових осіб. Подібна норма мала місце

у Статутах 1529 та 1566 рр. Цей склад злочину законодавець відносив до державних злочинів і за його скоєння передбачав кваліфіковану смертну кару — спалення на вогнищі. Злочинець втрачав також усі прибутки, які він отримував у результаті використання фальшивих печаток, документів, цирокграфів, підписів тощо. Звільнялася від відповідальності після принесення присяги особа, яка власноручно не підробляла документи (наприклад, тестаменти), а отримала їх за спадком, або вступила у володіння маєтністю за такими фальшивими документами. Якщо ж власник фальшивих документів відмовлявся присягнути, він втрачав як саму річ, на яку були видані такі документи, так і своє життя.

Цирокграф — розписка, письмове зобов'язання, яке боржник давав кредитору при отриманні грошової позики. У цирокграфі вказувалася сума позики та термін її повернення.

А Р Т И К У Л 17

Поміж злочинів проти порядку управління особливо виділялося фальшування монети. Його склад виник у зв'язку зі створенням у XVI ст. Віленського монетного двору і встановленням державної монополії на карбування монети. Монетна справа приносила державі значні прибутки. Вперше подібна норма була встановлена Статутом 1566 року (арт. 13, розд. 1). Суб'єктом цього злочину були перш за все монетники — грошових справ майстри, які знаходилися на державній службі. Виділялись два склади злочину: фальшування монети, тобто незаконне її карбування, і псування грошей з метою особистого збагачення шляхом їхнього обрізання і переплавлення, а також добавлення до золота і срібла міді, цинку або олова. Тільки держава мала право карбувати і перекарбовувати монету. Значні прибутки державній скарбниці приносило перекарбування іноземних монет, які попадали до Великого князівства Литовського як в результаті зовнішньоекономічних торгівельних відносин, так і іншими шляхами. Так, у 1564 р. на іспанську монету «филипок» Віленським монетним двором було нанесено контрамарку у вигляді вензеля Жикгімонта II Августа і дата «1564». Свого часу мати Жикгімонта II Бона Сфорца після повернення на батьківщину до Неаполя позичила королю Іспанії Филипу II 430 тис. дукатів. Після смерті Бони Жикгімонт II почав домагатися від іспанського королівського двору повернення «неапольського спадку». Частина боргу була виплечена півталерами і талерами Филипа II (звідси і назва — «филипок»).

За скоєння цього злочину законодавець карав кваліфікованою смертною карою — спаленням. Виготовлення ювілійних виробів з коштовних металів злочином не вважалося.

А Р Т И К У Л 18

Уперше принцип відповідальності тільки за вину був проголошений загальноземськими привілеями 1434 і 1447 рр. Довгий час у литовсько-русь-

кому праві зберігався принцип колективної (перш за все, сімейної) відповідальності. Принцип одноосібної відповідальності за злочин вперше був проголошений Судебником 1468 року стосовно членів сім'ї злодія, які не знали про злочин чоловіка і батька і не користувалися краденим. Київський привілей 1507 року розширив дію цієї норми: батьки, діти і вся родина будь-якого злочинця звільнялися від відповідальності за нескоєний ними особисто злочин. Статут 1529 року в арт. 7, розд. I і Статут 1566 року в арт. 14, розд. I залишають цей принцип чинним.

Норма цього артикулу залишила незмінним принцип відповідальності тільки за власну вину. Об'єктивне ставлення у вину іншим членам родини збереглося тільки стосовно злочинів проти Господаря і проти держави.

Артикул 19

В артикулі йдеться про надання Господарем винагороди за сумлінну службу. Такою винагородою могли бути маєток (про статус родових, куплених і жалуваних маєтків див. розділ VII), посада, право збору мит тощо, тобто все, що надавало можливість отримати прибутки. Особа, яка перебільшувала перед Господарем свої заслуги з метою отримати більше, ніж належало, взагалі позбавлялася права отримати вислугу. Артикул встановлює санкції за самочинне захоплення землі і привласнення державних земель і прибутків з них.

Артикул 20

Вперше підсудність глави держави загальнодержавним законам, навіть у випадку спору за земельні володіння, була проголошена Статутом 1566 року (арт. 16, розд. I).

У Великому князівстві Литовському земельні володіння, надані главою держави магнатам і шляхті за сумлінну службу, носили назву «вислужених» і вважалися недоторканими, Господар втрачав на них право. Конфіскація маєтку могла відбутися лише у випадку скоєння власником маєтку державного злочину, що мало бути доведене судом.

Артикул встановлював порядок судочинства у земельних спорах.

Артикул 21

В артикулі йдеться про один з існуючих у Великому князівстві Литовському різновидів привілейованих грамот — *заповідні листи*. До них відносили грамоти, які давали право на відстрочку терміну судового розгляду. Артикул визначав три випадки, в яких можуть видаватися такі листи-грамоти: перебування у полоні, перебування на державній службі за кордоном, хвороба. Особа, яка відбувала державну службу за кордоном, могла взяти заповідний лист не тільки у Господаря, але і у Пани-Ради, що вказувало на істотне обмеження великокнязівської влади.

А Р Т И К У Л 22

Артикул підтверджує принцип рівності усіх перед законом — усі державні службовці за мирного часу зобов'язані були особисто з'являтися за позовою до суду, не відмовляючись ніякою зайнятістю. В окремих випадках для таких осіб допускалося представництво. Поважною причиною неявки до суду за позовою було знаходження чиновника на державній службі за кордоном. У таких випадках він мав відразу ж після повернення зі служби з'явитись до суду і виправдатися, не від'їжджаючи на іншу службу.

А Р Т И К У Л 23

Згідно з процесуальним правом Великого князівства Литовського позивач міг, не порушуючи справу, звернутися до відповідача з офіційним («отвороним») листом з вимогою задовольнити його претензії без звернення до суду. Такі листи мали передаватися за участю повітового возного і свідків. Артикул встановлює штрафні санкції для осіб, які брали «отворони», тобто відкриті листи, для того, щоб зробити з них копію, і не повертали їх власникам. Для підтвердження факту передачі такого листа для копіювання власник мав передавати листа у присутності возного і свідків-шляхтичів. Аналогічна норма була у попередніх Статутах.

А Р Т И К У Л 24

Артикул встановлює недоторканність врядуєвих посланців, які мали при собі господарські привілейовані грамоти і знаходилися при виконанні ними службових обов'язків. Спричинення шкоди таким посланцям кваліфікувалося як образа глави держави і Пани-Ради, тобто як державний злочин. Винні у здійсненні таких злочинів підлягали жорстким покаранням, навіть смертній карі.

Подібні справи розглядалися тільки Трибуналом Великого князівства Литовського. Артикул детально регламентує порядок судочинства у таких справах і міри покарання за конкретні склади цього злочину.

А Р Т И К У Л 25

У Великому князівстві Литовському досить частими були конфлікти серед магнатів і шляхти до збройних нападів один на одного включно. Безглузді вбивства серед суспільної верхівки підточували сили панівної верстви населення, яка було підтримкою влади. Вже у Статуті 1566 року законодавець намагався припинити збройні конфлікти серед магнатів і шляхти. За наявності скарги шляхтича або магната на погрози від будь-кого з метою попередження злочину глава держави видавав охоронні грамоти — *заручні листи*. Це був ще один вид привілейованих грамот, якими охоро-

нялися життя і здоров'я особи. Вони видавалися під певну грошову суму (заруку) і гарантували її власнику недоторканність. За відсутності Господаря заручні листи могли видавати воеводи і старости.

У заручному листі вказувалося, з якої причини він видавався, називалося прізвище особи, яка погрожувала, і того, хто потребував захисту. Також у листі визначалася сума заруки для виплати стороні скривдженої у випадку гвалтівних дій проти неї. У присутності свідків копію заручного листа возний передавав тій особі, з боку якої були погрози. Якщо ж ця особа після вручення такої копії, здійснювала погрозу і визнавалася судом винною у вбивстві того, хто знаходився під охороною заручного листа або у вбивстві членів його сім'ї, його карали смертю, навіть тоді, коли він не був безпосереднім виконавцем злочину. Таку ж відповідальність ніс перед законом і той, хто отримував заручного листа у випадку протиправних дій з його боку проти особи, яка записана у заручному листі як погрозувач.

При заподіянні будь-якої шкоди особі, взятій під охорону заручним листом, гроші переходили до великокнязівської скарбниці. Артикул визначає розмір заруки — до 10 000 кіп грошей. При пораненні або побитті особи, яка мала заручний лист, їй сплачувалася нав'язка.

АРТИКУЛ 26

За традицією, суд у будь-якій справі відбувався за місцем постійного проживання сторін. Артикул регламентує порядок притягнення до судової відповідальності неосілих погрозувачів. У випадку, коли така особа не була осілою у даній місцевості, артикулом встановлювалася підсудність за місцем виказування погрози. Як бачимо, кримінальна відповідальність для неосілих елементів, навіть шляхтичів, встановлювалася навіть у випадку лише погроз (які, очевидно, розглядалися як замах на життя), а не тільки закінченого злочину. Покаранням було ув'язнення обвинувачуваного на 12 тижнів, а оскільки репутація прийшлого була невідомою, то артикул вимагав для нього продовження ув'язнення до тих пір, поки той не заручиться поручительством будь-кого із місцевої шляхти.

АРТИКУЛ 27

В артикулі йдеться про ще один вид привілейних великокнязівських грамот — *залізні листи*, які надавали боржникам право відстрочки сплати боргу терміном на три роки. Артикул встановив певні обмеження щодо видачі залізних листів: їх видавали особам, чиї маєтки постраждали внаслідок стихійних лих або війни, а їхні власники стали неплатоспроможними. Перевага в отриманні залізних листів надавалася шляхті, особи інших станів не могли отримати такий лист, якщо їхнім кредитором був шляхтич. Статут 1566 року забороняв видавати залізні листи простим людям, купцям і жидам (арт. 23, розд. I). Статут 1588 року обмежив коло тих, хто не мав права отримувати залізні листи тільки жидами.

За артикулом, залізний лист видавався лише за наявності поручителя, який відповідав за своєчасну сплату боргу своїми маєтками. Докладніше про боргові зобов'язання див. у розд. VII.

Артикул 28

Із здобуттям шляхтою рівного з магнатами становища, у державі різко обмежився доступ до цієї верстви. Перед дрібною шляхтою постала гостра проблема доведення своєї приналежності до привілейованої верстви. Справи про встановлення шляхетської гідності, як такі, що стосувалися державних інтересів, на відміну від Статуту 1566 року (арт. 24, розд. I) за яким вони розглядалися господарським судом, тепер знаходилися у компетенції виключно великого вального сейму суду. Артикул встановив терміни розгляду великим вальним сеймом справи про «вивід», тобто доведення, шляхетства. Великий вальний сейм мав розглядати такі справи на найближчому скликанні і не відкладати розгляд таких справ більше, ніж до наступного скликання. Розгляд справи на другому сеймі вважався остаточним, «завитим». Однак особа, чия справа розглядалася, не мала права припиняти військову службу, бо саме відбування відповідної військової служби було критерієм приналежності особи до шляхетської верстви.

Артикул 29

Норми цього артикулу були спрямовані на розвиток промислів і ремесла. Як і в інших феодальних країнах, у Великому князівстві Литовському діяло сервітутне право — існували внутрішні митниці, стягувалася плата за проїзд шляхами, мостами, які знаходилися на приватновласницьких землях тощо. В коментарі до артикулу чотирнадцятого вже згадувався принцип збереження старовини, який, зокрема, полягав у недопущенні встановлення нових служб, мита тощо. Цей артикул підтверджує давню норму і встановлює відповідальність особи, яка без дозволу Господаря встановлювала нові мита і намагалася незаконно збагатитися.

На осіб, які мали право збору мит та інших сплат за проїзд по території князівства, покладалася обов'язок підтримувати шляхи, мости, греблі у належному стані. Будь-які збитки, що їх зазнали проїжджаючі особи через негаразди на шляхах і мостах, вважалися деліктами і підлягали відшкодуванню. Ця норма була зафіксована ще Судебником 1468 року (ст. 25).

Артикул регламентував також будівництво ставів, гребель, езів. Єзами називалися плетені із гілля перегородки, які ставили для того, щоб риба не перпливала з одного місця в інше. Їх робили на річках, ставках і затоках. Спершу вимагалось, щоб влаштовані на судоходних річках ези мали широкі ворота для вільного проїзду суден, але в 1564 році під загрозою штрафу взагалі було заборонено ставити ези на водних шляхах. Статут 1588 року знову дозволив ставити ези на судоходних ріках, але за умови «абы езом або тамованьем никому се škoda не стала».

АРТИКУЛ 30

Норма доповнює попередній артикул. Із відкриттям Нового Світу Колумбом до Європи потрапила величезна кількість золота, що викликало зростання цін і збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію. Шляхта Великого князівства Литовського, яка мешкала на плідних українських землях, стала вирощувати у своїх маєтках хліб та іншу продукцію і почала швидко багатіти, що стало одним із чинників, який зрівняв її у правах із магнатами. Законодавство намагалося підтримати шляхетські господарства, які були орієнтовані на вирощування продуктів харчування. Артикул регулює порядок стягнення мит з проїжджаючої шляхти: сплачували подорожне та мостове мито лише ті шляхтичі, які везли куплену продукцію, а ті, що везли на продаж вирощену у власних маєтках, звільнялися від сплати мита.

На відміну від Статуту 1566 року у цьому артикулі наведений текст присяги, якою присягалися шляхтичі та їхні прикажчики при вивезенні товарів з маєтків.

АРТИКУЛ 31

Норма цього артикулу є новою. Вона зобов'язує власників усіх маєтків, через які протікають судноплавні річки підтримувати їх у належному стані, піклуватись про їхнє очищення, спільно вирішувати проблеми сплаву лісу. Особам, які витратилися на очищення водних шляхів, дозволялося стягувати мито за користування ними до тих пір, доки не будуть повернуті кошти, витрачені на очищення річок і ремонт гаваней.

АРТИКУЛ 32

Система обліку земельних володінь в державі була недосконалою, через що могли траплятися випадки, коли Господар надавав особі на її прохання ті землі чи маєтки, які вже знаходилися у володінні іншого шляхтича. Артикул визначив, що у таких випадках пріоритет належить тому, хто першим отримав право на володіння такими землями. Подібна ситуація могла виникнути і з наданням посад. Коли з'ясовувалося, що хто-небудь отримував листа (грамоту) на маєток чи посаду, які раніше були надані іншій особі, то такий лист вважався недійсним, а чинним залишався перший лист або привілей. Аналогічну норму містили Статуту 1529 і 1566 років.

АРТИКУЛ 33

Якщо особа, отримавши від Господаря на підставі дарчого листа маєток, людей або землі, протягом десяти років не вступала у володіння наданим, такий лист втрачав чинність і особа втрачала право на все те, що вона отримувала за дарчим листом.

У феодальних державах досить поширеним було правило, за яким можна було отримати листа (грамоту) на отримання маєтності або посади у майбутньому. Такі привілейовані грамоти були характерними для римського права і називалися *експектативами*. Артикул забороняв видавати експектативи, а ті, що були видані раніше, визнавалися недійсними.

Артикул 34

Одна з нових норм Статуту 1588 року, якою робилася спроба обмежити можливість отримання однією особою декількох чинів або зайняття декількох державних посад. Артикулом категорично заборонялося поєднання судових посад.

В артикулі згадується такий термін як «*дыгнитарство*». У Великому князівстві Литовському дигнітаріями називали титулованих сановників, спочатку тільки господарського двору, а згодом і всієї держави. Вони брали участь у засіданнях Пани-Ради, сенату Речі Посполитої. Найбільш титулованими дигнітаріями вважались єпископи, воеводи і каштеляни.

Артикул 35

Артикул слово в слово повторює аналогічну норму Статуту 1566 року. Він встановлює недоторканність рухомого майна Господаря. Заборонялося без дозволу зупинятися на постій у господарських маєтках і користуватися господарськими землями та іншим нерухомим і рухомим майном, а також брати стацію. Стацією у Великому князівстві Литовському називався податок з селян і міщан на утримання Господаря, осіб шляхетського стану, послів і гінців під час їхнього проїзду тією чи іншою землею. Стацію сплачували натурою або грошима. Єдиних норм обкладання стацією не існувало.

За артикулом порушник господарського права власності карався двадцятитижневим ув'язненням і відшкодуванням нанесених збитків.

Розділ ДРУГИЙ

ПРО ОБОРОНУ ЗЕМСЬКУ

У розділі законодавець продовжує лінію Статутів 1529 і 1566 років, спрямовану на організацію земської оборони, регламентацію питань організації збройних сил та проходження військової служби у Великому князівстві Литовському.

Розвиток воєнного права на той час був тісно пов'язаний з появою вогнепальної зброї, яка викликала переворот у воєнній організації суспільства, зміну тактики ведення бою, професійної підготовки стрільців.

Норми воєнного права, розміщені у цьому розділі, регулювали найважливіші питання формування війська, збору ополчення, правового станови-

ща гетьмана, відповідальності за військові злочини тощо. Воєнне право XVI століття поряд із нормами розвинутого феодального суспільства все ще містило норми звичаєвого права, яке передбачало поголовне притягнення до оборони країни усіх чоловіків, здатних тримати в руках зброю. Тим самим підривалося монопольне право шляхти на несення військової служби. Воїнська повинність під час посполитого рушення поширювалася на все чоловіче населення, незалежно від віросповідання (виняток становили жиди, які тільки у випадку прийняття католицької віри могли взяти участь у земській обороні). Проте основна воїнська повинність покладалася переважно на шляхетський стан і залежне селянство. Сеймові постанови і норми Статуту визначали вимоги до екіпіровки ополченців, їхнього озброєння тощо.

Оборона земська відносилася до одного з найважливіших обов'язків підданих держави. Складовими частинами цього обов'язку були оборона держави у випадку війни, участь у посполитому рушенні (шляхетському ополченні), сплата податків на воєнні потреби. Згідно з рішенням Великого вального сейму або спільного рішення Господаря і Пани-Ради посполите рушення скликалося у випадку війни. В універсалі Жикгімонта II Августа, виданому Віленським сеймом, вказується, що сейм постановив скликати посполите рушення для повернення завойованого Іваном IV Полоцька (АЗР. — 1848. — Т. 3. — № 14). Як уже відзначалося у передмові, земська оборона Великого князівства Литовського будувалася на відносинах сюзеренітету-васалітету. Для більшості європейських країн поява «воїнів-землеробів» була типовим явищем. У Великому князівстві Литовському інститут васалітету розвивався за більш простим сценарієм, порівняно з формами класичного феодалізму, оскільки тут служба основної маси лицарства мала характер державного обов'язку і саме таким чином сприймалася земська оборона всіма мешканцями Великого князівства Литовського. Між іншим, можна зустріти твердження, що наприкінці XVI—XVII ст. посполите рушення втрачає своє значення для організації оборони Великого князівства Литовського. Проте, встановлена Статутом 1588 року шляхетська воїнська повинність проіснувала аж до 1794 р.

Як і до Люблінської унії, головним завданням посполитого рушення був захист Великого князівства Литовського від зовнішніх ворогів. В Статуті жодного слова немає про оборону Польщі як федеративного союзника Речі Посполитої. Посполите рушення для шляхетства було не тільки обов'язком, але й привілеєм. Цей обов'язок зробив можливим формування політичної зрілості шляхетської верстви. Андрій Римша в епіграмі, яку він присвятив Сапегам і помістив у першому виданні Статуту 1588 року, так охарактеризував воїнський обов'язок:

*Здавна славных Сапегов тые з предков своих
заквитывали в цнотах, зная, во лилиях троих,
При которых з оружьем конный воин стоитъ
знаком того, иж ся з них ни один не боить,
Служить своим сподарем ку каждой потребе,
Не литуючи скарбов, ни самого себе.*

Для шляхетства посполите рушення служило засобом участі у вирішенні важливих державних проблем зовнішньої політики. Досить складно визначити, хто мав більшу потребу у посполитому рушенні — Господар чи саме шляхетство. Воно не вимагало скасування цього обов'язку, хоча існують приклади, коли при мобілізації траплялись випадки уникнення особистої участі у посполитому рушенні.

Слід зазначити, що наймані війська Великого князівства Литовського навіть у період ведення воєних дій не були багаточисельними. У 1654—1655 рр. у війні проти Московської держави з боку Великого князівства Литовського брало участь десять тисяч найманців. За такої кількості литовського найманого війська, яке утримувалось за кошти земської казни, вигідним було застосування саме посполитого рушення, що аж ніяк не відбивалось на державній скарбниці. Після Люблінської унії загальний перепис учасників посполитого рушення більше не здійснювався. На останньому переписі, який було здійснено у 1567 р., було зареєстровано біля тридцяти тисяч шляхетського ополчення. Відомий польський вчений Х. Віснер припускає, що у першій половині XVII ст. Велике князівство Литовське могло виставляти біля двадцяти тисяч шляхетських ополченців, що було на той час досить значною воєнною силою.

Роль посполитого рушення для організації оборони Великого князівства Литовського вимальовується в інтенсивності обговорення шляхетської воїнської повинності на сеймах Речі Посполитої. За період 1587—1700 рр. було скликано 101 сейм. У конституціях 36 сеймів містилися устави про мобілізацію посполитого рушення. Згоду на оголошення мобілізації дали 33 сейма. Організаційних питань посполитого рушення торкалися сейми 1613, 1621, 1654, 1659, 1661, 1662 і 1683 рр.

Таким чином, регламентоване Статутом 1588 року посполите рушення все ще відігравало важливу роль при створенні війська Великого князівства Литовського.

У цьому розділі Статуту 1588 року регламентуються права і обов'язки тих, хто був покликаний *«войну служити»*, їхня діяльність у воєнний час. У більшості випадків Статут 1588 року як і Статут 1566 року для позначення військової служби використовує термін *«війна»*. Пояснювалося це тим, що військо збирали головним чином тоді, коли виникала загроза війни. У розділі висвітлюється і багато інших питань воєнного права.

АРТИКУЛ 1

Обов'язок участі у посполитому рушенні виникав з права володіння земельною власністю (маєтком). Вдови і неповнолітні діти також повинні були виставляти зі своїх маєтків необхідну кількість озброєних людей. Якщо одним маєтком володіло декілька братів, то вони посилали до посполитого рушення одного з них, *«годнейшого, лет дорослого»*.

Артикул перераховує стани, які у разі потреби мають *«войну служити»*. Основою посполитого рушення була шляхетська кіннота. Пани і

шляхтя мали виставляти своїх людей у повному спорядженні, з кіннями зі зброєю і добре озброєними. Артикул регламентує проходження військової служби міщанами. Регламентуються порядок призначення гетьмана а також питання, які стосуються екіпіровки ополченців.

Порушники військової служби несли сувору відповідальність аж до втрати маєтності. Маєтки тих, хто ухилявся від участі у посполитому русенні переходили до держави.

АРТИКУЛ 2

Артикул вказує, що рішення про земську оборону приймається тільки великим сеймом вальним: *«а без сойму и позволенья всех станов войны вчинати и вести не маем»*. Винятком було хіба що тільки раптове вторгнення, коли не було часу для скликання сейму. Але на відміну від арт. 2, розд. I Статуту 1566 року цей артикул не передбачає подібної ситуації. Скоріше за все, у таких випадках керувалися листами господарськими.

АРТИКУЛ 3

Артикул встановлює, що ні Господар, ні гетьман не можуть звільняти від військової служби осіб, які мали її нести. Від посполитого рушення звільнялися тільки посадові особи і слуги, яких Господар залишав *«для послуг наших и справ земских»*, але й у цьому випадку вони повинні були виставляти замість себе озброєних людей. Військовий обов'язок поширювався і на старост та державців земель *«украинных»*.

АРТИКУЛ 4

Артикул вказує, що від заставленого маєтку військову службу повинен був нести заставодержатель. Статут 1566 року допускав можливість, за якої військова служба залишалася обов'язком власника. У Статуті 1588 року ця норма відсутня.

АРТИКУЛ 5

Артикул визначає статус хорунжих і порядок їх призначення на посади. У Великому князівстві Литовському посада хорунжого існувала на всіх щаблях державної системи управління: *хорунжий двірний* — був хранителем хоругви. Господаря, командував шляхетським загоном, що знаходився при дворі Господаря; *хорунжий земський* — відповідав за державну хоругву, знаходився у війську поряд із гетьманом; *хорунжий повітовий* — хранитель повітової хоругви, проводив облік і мобілізацію шляхти і бояр, слідкував за станом їх озброєння, під час війни збирав шляхетське ополчення і разом з повітовим маршалком вів його до місця шиккування війська і передавав під командування гетьмана.

До 1588 р. хорунжі призначалися Господарем і Пани-Радами без попередніх виборів. Статут 1588 року постановив обирати хорунжих «через обывателей каждое земли и повету» як і *«врядников судовых земских»*.

Хоругва — бойовий стяг підрозділів війська Великого князівства Литовського. Згідно зі звичаєм, який знайшов своє підтвердження у Статутах, *«хоругови мають им (хорунжим — П. М.) быти даваны з скарбу нашего»* перед військовим походом.

А Р Т И К У Л 6

Артикул встановлює порядок зібрання, реєстрації і просування шляхти до місця шиккування головних сил війська. Після прийняття ухвали про посполите рушення шляхта повинна була зібратися у своїх повітах під проводом повітових хорунжих. Визначаються обов'язки хорунжих, каштелянів, маршалків і воевод у тягненні до війська. Артикул передбачає юридичну відповідальність за скоєння у тягненні і на постій шкоди місцевому населенню. Визначається юрисдикція найвищих військових начальників у справах з кримінальних злочинів. У кривавих справах судити міг тільки гетьманський суд. Цей же артикул зобов'язує ополченців здобувати харчі для себе і своїх коней за гроші, *«торгом»*, і не допускати насилля щодо місцевого населення.

А Р Т И К У Л 7

Артикул продовжує норму попереднього артикулу щодо організації повітового рушення. Підкреслюється, що шляхта має збиратися на війну тільки під хоругвою своєю повітовою і тільки у своєму повіті. Знову ж таки, артикул закріплює норму, за якою шляхтич, який служить при дворі Господаря або у найманому війську не звільняється від участі у рушенні посполитому. На своє місце під хоругвою він мав поставити свого брата, іншого родича, будь-якого шляхтича, які б за нього виконували військовий обов'язок.

А Р Т И К У Л 8

Частина русько-литовської шляхти була досить багатою і мала по декілька маєтків. Таким артикул приписує ставати під повітовою хоругвою у тому повіті, де буде знаходитися головний маєток.

А Р Т И К У Л 9

Духовенство, як католицьке, так і православне, яке мало земські маєтки, також мало виставляти для посполитого рушення від своїх володінь пошт відповідний і шляхтича, який би ніс військову службу замість них. Звільнялись від воїнської повинності тільки маєтки Віленського духовного колегіуму, які він отримав ще до видання Статуту 1588 року.

АРТИКУЛ 10

Як і за Статутами 1529 і 1566 років самовільне залишення війська каралося конфіскацією маєтку. Найманці, які не мали маєтності, у таких випадках каралися втратою честі. Настільки серйозним був факт реєстрації, свідчить те, що за артикулом гетьман мав кожного коня за мастю зареєструвати і малюнок клейма, яке буде на коні, до реєстру внести.

АРТИКУЛ 11

Повторює норму двох попередніх Статутів, яка визначала поважні причини неявки на військову службу. Головною причиною була хвороба. Шляхтич, який захворів, міг послати замість себе дорослого сина, а коли сина в нього не було, повинен був повідомити про свою хворобу хорунжому і трьом добропорядним шляхтичам, які і засвідчували його хворобу. Проте хвороба не звільняла від обов'язку виставити на своє місце, у разі відсутності дорослого сина, військовий пошт та іншого шляхтича замість себе. Після одужання той, хто хворів, мав присягнутися. Відмова від присяги тягнула за собою втрату маєтку.

АРТИКУЛ 12

Артикул регулює питання заміни на війні одного зобов'язаного нести військову службу іншим. Вік сина, який би міг замінити батька на війні, як і за Статутом 1566 року, визначається у 18 років. Таку заміну можна було зробити тільки після того, як повітовий хорунжий визнає сина здатним до військової служби і повідомить про це повітовий в'єрд.

Слід відзначити, що за Статутом 1529 року такий вік становив 17 років (арт. 6, розд. 2).

АРТИКУЛ 13

Як і в Статуті 1566 року, цим артикулом встановлюються суворі покарання для тих *«огурных а не послушных»*, які не прибули до війська у встановлені ухвалою строки. Тих, хто спізнився, заносили до спеціального реєстру, їм подвоювали термін проходження військової служби і для її відбування направляли у найбільш несприятливий для цього місце.

АРТИКУЛ 14

За цим артикулом, якщо будуть слушні докази втечі шляхтича з поля битви, за вироком господарського суду такий втрачав і маєток, і честь. За Статутом 1566 року втікач втрачав тільки маєток. Честі він позбавлявся тільки після того, коли здійснював подібний вчинок удруге.

АРТИКУЛ 15

Ще Статутом 1566 року були встановлені дуже суворі покарання для тих, хто, будучи у війську, позичив кому коня, зброю чи зброю. За такий вчинок, здійснений вперше, порушник карався конфіскацією позиченого, а за повторний вчинок — смертю.

За цим же Статутом порушник карався тільки втратою отриманих прибутків.

АРТИКУЛ 16

Артикул повторює подібну норму попередніх Статутів і визначає розмір платні писарю за перепис війська. Платня могла стягуватися тільки тоді, коли військо збиралося у встановлений термін у відведеному для того місці. Законодавець забороняє стягувати гроші з шляхти за перепис під час розпуску війська по домівках.

АРТИКУЛ 17

Артикул встановлює відповідальність хорунжих за свавільне звільнення шляхтичів від військової служби. Права на звільнення від військової служби не мали навіть Господар і гетьман. На відміну від Статуту 1529 року, який за такий вчинок хорунжого карав його позбавленням маєтку і посади, норма цього артикулу передбачала для порушника тільки втрату посади.

АРТИКУЛ 18

Артикул визначає міри покарання за злочини проти населення під час проходження військової служби. Міри покарання встановлюються відповідно до тяжкості скоєного злочину. Вбивство, нанесення ран, насилля над жінкою каралися смертю. Артикулом передбачалося відшкодування нанесених збитків. Аналогічні норми мали Статути 1529 і 1566 років.

АРТИКУЛ 19

Артикул регламентує порядок діставання тими, хто знаходився на військовій службі, харчів для себе і своїх коней, дров для обігріву та приготування їжі. За харчами для себе і для своїх коней шляхтич міг направлятися тільки з вижем з виплатою за них грошима згідно з уставою, даною на те Господарем або гетьманом. Встановлювалася подвійна відповідальність за потраву, насильне відібрання харчів у населення.

АРТИКУЛ 20

Артикул регламентує процедуру взяття шляхтичем вижа у гетьмана, якого беруть для купівлі харчів собі і коням. Встановлюється, що виж

не має права отримувати за це платню, так званого вижованого. Вижоване, яке становило по грошу на милю, він отримував тільки за огляд побоїв і квалтів.

А Р Т И К У Л 21

Аналогічну норму містив Статут 1566 року. У ній визначалася відповідальність за злочини, скоєні під час воєнної служби. За цим артикулом вбивство і нанесення ран при квалтівному нападі каралося смертю.

Артикул визначає також компетенцію гетьмана при вирішенні інших проступків, які скоєні під час проходження воєнної служби..

А Р Т И К У Л 22

Артикул регулює інститут найманців, які несли військову службу за гроші. Згодом, загони найманців складуть основу професійного війська Речі Посполитої. Подібну норму мав і Статут 1566 року.

А Р Т И К У Л 23

Вербування до війська чужоземців потребувало регламентації цілого ряду питань. Артикул містить норми поведінки найманців у тягненні, зокрема, вказує, яким чином вони дістають собі провіант і хто встановлює ціни на харчі. Статут 1566 року мав додатковий артикул, яким встановлювалася відповідальність найманців за злочини проти місцевого населення (арт. 26, розд. II).

А Р Т И К У Л 24

Подібної норми Статут 1566 року не мав. Норма цього артикулу забороняла воеводам, старостам і державцям свавільно набирати і використовувати найманців у замках, які повинні були оборонятись силами місцевого шляхетського ополчення. Артикул забороняв виділяти гроші з державної скарбниці для таких найманців.

А Р Т И К У Л 25

Артикул визначає порядок утримання прибудних коней, які опинилися без нагляду їхнього господаря. Вперше у литовсько-руському праві така норма була запроваджена Судебником 1468 року, який прирівнював утаювання такого коня до крадіжки. За нормою цього артикулу, якщо хто-небудь тримав прибудного коня у себе більше двох суток, такий кінь визнавався за вкраденого з усіма наслідками, які з цього витікали. Вказане правило стосувалося будь-яких речей, що були знайдені, коли військо знаходилося у тягненні.

А Р Т И К У Л 26

Артикул визначає порядок розміщення війська стосовно його командуючого — гетьмана. Заборонялося становитися від гетьмана далі однієї милі.

А Р Т И К У Л 27

Цей артикул є продовженням норми, викладеної в арт. 19 і 20 цього розділу. Заборонялося брати у населення продукти харчування без оплати. Артикул регламентує порядок притягнення порушників цієї норми до відповідальності. Вони каралися як грабіжники і розбійники, а шкоду відшкодовували у подвійному розмірі. Ті, хто для виправдання не ставали перед гетьманом або судом гродським, підлягали виволанню. Більш детально ці питання вирішувалися в артикулах воєнних і спеціальних постановах сейму.

Артикули воєнні — воєнні закони, постанови і розпорядження, які діяли у Великому князівстві Литовському у XVI—XVIII ст. ст. Фактично були першими дисциплінарними і бойовими статутами армії, збірниками воєнно-кримінального права. Приймалися Сеймом або гетьманами.

Розділ ТРЕТІЙ

ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХЕТСЬКІ І ПРО РОЗШИРЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Продовжуючи традиції Статутів 1529 і 1566 років, законодавець виділив окремий розділ для норм державного права, чого на той час не було у законодавстві жодної європейської країни. Фактично, цей розділ Статуту є своєрідною шляхетською конституцією, більшість артикулів якої пройняті ідеями раціоналізму і гуманізму, суверенності держави і рівності всіх громадян (звичайно, шляхетського стану).

Статут узагальнив тогочасні державно-правові ідеї, багато з яких випереджали свій час. Основу систематизації норм державного права склали такі принципи, як: обмеження влади глави держави; розподіл повноважень, за яким законодавчу владу репрезентував великий вальний сейм, виконавчу — Господар і Пани-Рада, судову — виконували безпосередньо судові органи; проголошення і захист державного суверенітету. Все це вказувало на намагання створити правову державу, в якій діяльність всіх державних органів і посадових осіб підпорядковувалася нормам права.

У розділі закріплена ідея віротерпимості, згідно з якою Господарю і державним органам передписувалося охороняти спокій всіх жителів країни, незалежно від їх релігійних уподобань. Ідеї гуманізму знайшли втілення в нормах кримінального і цивільного права, які регулювали майнові і осо-

бисті права міщанства. Проте політичних прав міщани не мали, їхніх представників не було ні у вальному сеймі, ні в Пани-Раді. Не було їх навіть у повітових сеймиках. Участь міського населення у громадському житті обмежувалася, як правило, міськими сходами.

Статут встановлював і регламентував структуру і повноваження вищих органів державної влади Великого князівства Литовського. Главою держави визнавався Господар, який мав досить широкі повноваження у внутрішніх і зовнішніх стосунках держави. Він керував діяльністю всіх найвищих виконавчо-розпорядчих органів, призначав і зміщував посадових осіб, розпоряджався військом, державною маєтністю і скарбом, відсилав своїх і приймав зарубіжних послів, укладав угоди з іншими державами, володів правом на оголошення війни і встановлення миру. Крім того, Господар володів правом законодавчої ініціативи, здійснював вищий суд у державі. Проте багато з цих повноважень він міг виконувати тільки за згодою сейму і Пани-Ради. Артикули розділу визначали питання, які Господар вирішував самостійно, а які разом з пани-радами і сеймом. Таке правове становище Господаря характеризує Велике князівство Литовське як обмежену монархію, але відрізняє його від подібних форм правління виборністю його на трон і значним обмеженням прав, особливо у питаннях, які торкаються законодавства і судової влади.

Головну роль в обмеженні влади Господаря відігравала Пани-Рада, яка за нормами Статуту була постійно діючим, розпорядчо-виконавчим органом. Свої повноваження вона виконувала за головування на її засіданнях Господаря, а за його відсутності — самостійно. Порядок засідань Ради не отримав правової регламентації у нормах Статуту, тому у своїй повсякденній діяльності вона керувалася нормами звичаєвого права. У свою чергу, владні повноваження Пани-Ради контролювалися Господарем і сеймом. Можна говорити про певну систему взаємоконтролю владних структур, становлення системи противаг у діяльності законодавчої, виконавчої і судової влад, що, знову ж таки, вказувало на формування у Великому князівстві Литовському основних засад правової держави.

У розділі детально регламентується порядок формування і діяльності великого вального сейму. Початок цій гілці влади був покладений вічовими сходами Київської Русі. З розширенням прав і вольностей шляхти сейм поступово перетворюється на представницький орган. Крім затвердження законів, сейм міг розглядати будь-які питання. До виключної компетенції сейму відносилось обрання Господаря, збирання коштів на військові потреби тощо.

Місцевими станово-представницькими органами у веводствах і повітах були сеймики, в роботі яких мала право брати участь вся шляхта веводства чи, відповідно, повіту. На сеймиках обговорювалися місцеві і загальнодержавні питання, обиралися депутати до вального сейму, формулювалися накази депутатам тощо. За допомогою сеймиків місцева шляхта відстоювала свої інтереси перед центральними органами, залучалася до політичного життя держави.

Але найважливішим здобутком цього розділу є те, що він вирішив найактуальніше питання для рядової шляхти — закріпив за нею повне право і повну свободу розпоряджатися земельною власністю на свій розсуд.

А Р Т И К У Л 1

Затверджуючи суверенні права Великого князівства Литовського, артикул покладає на Господаря обов'язок охороняти і захищати державу у її славі, титулах, багатстві, самостійності тощо, робити все можливе для її подальшого економічного і політичного піднесення. І хоча у 1569 р. було створене єдине федеративне утворення — Річ Посполита — про акт Люблінської унії в артикулі немає жодного слова. Статут 1588 року відіграв важливу роль у подальшому зміцненні державної самостійності Великого князівства Литовського. Незважаючи на те, що в результаті Люблінської унії Польщею була інкорпорована значна частина земель Великого князівства Литовського, і було ухвалено рішення про уніфікацію законодавства на території обох країн, кодифікатори Статуту 1588 року повністю ігнорували ці рішення. Статут було створено як самостійний кодифікаційний акт однієї держави — Великого князівства Литовського. У ньому були збережені усі артикули, спрямовані проти спроб польської шляхти зміцнити своє політичне і економічне становище на литовсько-руських землях. Слід погодитися з С. Лазуткою у тому, що Статут 1588 року хоча і не затримав полонізацію литовсько-руського населення, особливо шляхетства і духовенства, проте став «важливою нормативною опорою в історичній боротьбі проти цього процесу» (*S. Lazutka. Lietuvos Statutai, ju kurejai ir epocha. — Kaunas, 1994. — S. 45*).

А Р Т И К У Л 2

У артикулі Господар обіцяє і зобов'язується зберігати при свободах і вольностях християнських все населення Великого князівства Литовського, яке з давніх-давен вільно обирало собі Господаря на вічових сходах. Скоріше за все, це положення артикулу було даниною старовині, оскільки просте населення на час прийняття Статуту було позбавлене такого права.

Господар зобов'язується оберігати і захищати права на шляхетство, звання, посади, майно, землю, людей, на все, що було надано, надається і буде надаватись у майбутньому.

В артикулі надається перелік королів Польщі і великих князів литовських, в якому відсутнє прізвище Стефана Баторія. Це є свідченням того, що проект Статуту 1588 року створювався за життя С. Баторія.

А Р Т И К У Л 3

Змістом цього артикулу стала сеймова постанова від 28 січня 1573 р., якою правлячі кола намагалися позбутись релігійних міжусобиць, зберегти

спокій всіх підданих Речі Посполитої різних віросповідань. Проблема не була новою. Слід зазначити, що подібні акти почали прийматися ще у першій половині XV ст.

Норма була спрямована, перш за все, на примирення католицької і православної віри і, оскільки вона гарантувала свободу віросповідання, то повинна була застерегти і від засилля католицизму. За іронією долі, саме з 1573 р. починається активна експансія католицької віри на українські землі. Становище іновірців, особливо православного населення, як і раніше, залишалося складним, а після Берестейської церковної унії ще більше погіршилось.

А Р Т И К У Л 4

Вперше обов'язок великого князя піклуватись про територіальну цілісність держави, її суверенні права був нормативно закріплений у привілеї Казимира 1447 р. Починаючи з цього привілею великим князям литовським заборонялося роздавати державне майно і державні посади іноземцям. Ця норма була спрямована проти проникнення польських шляхтичів до Великого князівства і відображала негативне відношення Литовсько-Руської держави до територіальних домагань поляків.

Як і у Статуті 1566 року (арт. 3, розд. III), Господар зобов'язується не тільки захищати територіальну цілісність Великого князівства Литовського, але і відновити його у давніх кордонах, домагатися повернення тих його земель, які з різних причин відійшли від нього до інших держав. Тут йшлося про землі, які відійшли до Московської держави і Польщі.

А Р Т И К У Л 5

Артикул повторює норму Статуту 1566 року (арт. 4, розд. III), згідно з якою Господар зобов'язується і обіцяє, що ні за яких умов не буде передавати магнатам і нікому іншому шляхту, бояр, їхні маєтки і людей, не буде позбавляти їх свобод і вольностей всупереч цьому Статуту.

Ця норма ще раз підтверджувала той факт, що шляхта отримала рівні з магнатами права. Адже раніше Гоподар мав право передавати бояр і шляхту великим панам. Так, у 1465 році великий князь Казимир передав місто Брянськ і навколишні землі князю І. А. Можайському, а місцевим боярам наказав вірно служити новому господарю.

Артикул забороняє прийняття як загальноземських, так і надання особистих привілеїв, які б якимось чином обмежували або порушували шляхетські права.

А Р Т И К У Л 6

У Статуті 1566 року цю норму було вміщено у двох артикулах. Артикул встановлює правило, згідно з яким Господар, виходячи з потреб держави,

за порадою рад духовних і світських або на прохання лицарства мав право на скликання великого вального сейму у будь-який час, коли на те буде необхідність.

Артикул визначає також порядок скликання повітових сеймиків і встановлює порядок виборів депутатів до вального сейму. За період з 1566 до 1588 р. значно зміцнилися позиції місцевого шляхетського самоуправління. Повітові сеймики для обрання депутатів мали скликатися за шість тижнів до великого вального сейму (за Статутом 1566 року — за чотири). На них, однотайним рішенням обирали по два депутати від кожного земського вряду. Справа в тому, що обрання двох депутатів від кожного повіту почало практикуватися тільки з 1512 року, до того часу кожен шляхтич мав право бути присутнім на засіданнях сейму.

На повітових сеймиках обговорювалися ті земські справи і проблеми, які їм пропонувалися у листах господарських і повідомлялися послом. Ці листи направлялися гродським врядам за два тижні до відкриття повітових сеймиків. Артикул зобов'язує також обговорювати на повітових сеймиках усі питання, які стосуються життя повіту і воеводства і виносити такі питання на великий вальний сейм.

Артикул також регламентує порядок місць і виступів посадових осіб на повітових сеймиках.

АРТИКУЛ 7

Артикул визначає суму грошей, яку отримував кожен депутат від повіту і воеводства, відправляючись на великий вальний сейм. Ці гроші призначалися для проїзду і харчування. Цікаво, що норма артикулу враховує можливу інфляцію. Артикул вимагає також від депутатів вчасного приїзду на сейм і на з'їзд головний.

АРТИКУЛ 8

Для відпрацювання порядку денного роботи вального сейму, узгодження питань, які мають бути винесені на обговорення у сеймі, за два тижні до початку його роботи депутати збиралися на так званий головний з'їзд у Слонімі.

Артикул регламентує порядок скликання головного з'їзду, вказує, що він має тривати стільки, скільки буде потрібно для вирішення усіх організаційних питань. Єдина умова — з'їзд має закінчитись до початку роботи великого вального сейму.

АРТИКУЛ 9

Артикул регламентує порядок звітів депутатів після закінчення роботи великого вального сейму на повітових сеймиках. На повітових сеймиках, які мали зібратись протягом чотирьох тижнів після вального сейму, депу-

тати звітували про те, що ними особисто було зроблено для потреб держави, воеводства і повіту, дати інформацію про усі рішення і ухвали, які були прийняті на великому вальному сеймі. І те, що на сеймі постановлять і ухвалюють, мають депутати письмово за печаткою господарською до повіту свого принести і те на збереження до книг земських вряду земському подати і до книг гродських дати те вписати.

А Р Т И К У Л 10

Артикул спрямований на захист громадянських прав шляхти. Арешт і попереднє притягнення осілого шляхтича до суду, як правило, заборонялися. Будь-який шляхтич осілий, не притягнутий до суду і не звинувачений цим судом, Господарем або врядом, не повинен був затримуватися і ув'язнюватися. Винятки з цього загального правила будуть вказані у наступних артикулах Статуту.

А Р Т И К У Л 11

Артикул підтверджує норму, встановлену ще Статутом 1529 року, за якою магнати втрачали право судити шляхту про позбавлення її поштивості (арт. 27, розд. VI). Такі справи могли розглядатися виключно господарським і сеймовим судами. Проте, за здійснення тяжких злочинів (крадіжка, вбивство, розбійний напад) магнати, посадивши біля себе шляхту — людей добрих, мали право судити не тільки залежних від них простих людей, але і служилу шляхту. І якщо такий суд доводив провину шляхтича, останній мав терпіти за свій злочин будь-яке покарання, навіть смертну кару.

На відміну від Статуту 1566 року, Статут 1588 року передбачає у тяжких злочинах можливість апеляції до суду головного як стороні потерпілій, так і обвинувачуваній. Артикулом встановлений термін для такої апеляції — чотири тижні.

А Р Т И К У Л 12

Вперше норма про заборону давати у Великому князівстві Литовському землі, староства в держання і користування, посади, як світські, так і духовні, з'явилася у загальноземському привілеї 1447 року. Пізніше ця норма неодноразово дублювалася нормативними актами, у тому числі Статутами 1529 і 1566 років. Це положення мало виключно важливе державно-правове значення, оскільки нормативно закріплювало територіальну цілісність держави, її суверенні права і відокремленість.

Статут 1588 року підтвердив цю норму і заборонив роздавати державне майно і посади іноземцям. Перш за все ця норма ігнорувала акт Люблінської унії, була спрямована проти експансії польських панів і відображала негативне відношення пануючого стану Великого князівства Литовського до будь-якого проникнення польських шляхтичів на територію держави.

АРТИКУЛ 13

Зміст артикулу свідчить про намагання Великого князівства Литовського в черговий раз заявити про свої суверенні права. Подібну норму мали Статути 1529 і 1566 років. В артикулі підтверджується обов'язок держави зберігати звання і посади кожного «водле давного обычаю».

АРТИКУЛ 14

Артикул підтвердив норму Статутів 1529 і 1566 років, за якою ніхто не міг бути покараний за заочною обмовою, а саме: позбавлений посад і привілеїв. Лише після того, як позивач і відповідач особисто стануть перед судом і шляхом гласного розгляду буде доведена провина, звинувачений міг бути покараний. Цю норму слід розуміти як спробу держави захистити посадових осіб і громадян від заочної обмови. Без провини і без встановлення її судом ніхто не міг бути позбавлений посади — лейтмотив цього артикулу.

АРТИКУЛ 15

За артикулом Господар зобов'язувався «вси привилія земские стародавние и ново от нас данные вольности и звычайи добрые стародавние» зберігати і ні в чому не порушувати, тобто, залишати чинними старі закони, а нові — видавати тільки у разі потреби для користі держави і тільки разом із сеймом і Пани-Радою. Аналогічну норму мають Статути 1529 і 1566 років. В артикулі вказується, що рішення про прийняття нових законів має бути схвалене усіма станами. Певною мірою це положення було декларативним, оскільки, навіть враховуючи обговорення майбутніх законів повітовими сеймиками, значна частина населення Великого князівства Литовського була позбавлена можливості брати участь у законотворчості.

АРТИКУЛ 16

Вже загальноземський привілей 1447 року дозволяв вільно виїздити за межі держави князям, лицарям, шляхті і боярам. Це право підтверджувалося уставною грамотою Київській землі 1507 року, якою воно поширювалося фактично на все вільне населення, у тому числі і на міщан. Право на вільний виїзд було підтверджене Статутами 1529 і 1566 років.

Статут 1588 року підтвердив можливість виїзду за кордон *«для набуття наук в письме цвичення и учинков рыцерских, и теж будучи не способного здоровья своего для лекарств»*. Обмовлялася лише єдина умова — виїзд дозволявся *«до всяких земель и сторон, кроме земель неприятелей наших»*.

Норма Статуту 1588 року дає можливість простежити правову фіксацію традиції, що вже склалася у Великому князівстві Литовському — отримання освіти за кордоном. Тепер мова йде не тільки про княжат, панів хоруговних, шляхту, але і про людей *«всякого стану»*, яким держава гарантувала право виїзду за кордон для отримання освіти. Поряд з традицією, фактором, який вплинув на появу цього артикулу була відсутність у державі своєї вищої школи.

Артикулом регламентується порядок встановлення опіки над маєтками, спадкоємець яких на час смерті спадкодавця знаходився за кордоном *«по рыцерстве»*.

АРТИКУЛ 17

Норми спадкового права почали формуватися в загальноземських привілеях 1387, 1413, 1434, 1447 і 1492 років. Але в якості самостійного інституту цивільного права спадкове право виділилося тільки у Статутах 1529 і 1566 років.

Статут 1588 року визначив загальний принцип на спадкування після смерті батьків і інших родичів і про перехід виморочного майна Господарю.

Артикул встановлює, що батьківський спадок переходить виключно до синів, доньки спадкоємця отримували тільки четверту частку вартості майна незалежно від кількості братів і сестер. Материнське майно доньки спадкували у рівних долях з братами. Обмеження прав жінок успадковувати маєтки чоловіків пов'язувалося з обов'язком власників маєтків відбувати військову службу і виставляти певну кількість ратників з кожного маєтку.

Артикул детально регламентує перехід спадкового майна за різних життєвих обставин. Так, до сестер і до їхніх дітей батьківське майно переходило тільки тоді, коли всі брати померли і дітей після себе не залишили, або і залишили, а ті теж померли. А якби сестер і їхніх дітей не було — до родичів. Якщо ж нікого не залишилося в живих, майно переходило до Господаря.

«Матерызна» — спадок по материнській лінії, який брати повинні були ділити порівну з сестрами.

АРТИКУЛ 18

Артикул закріплює привілейоване становище шляхти у Великому князівстві Литовському, яка мала виключне право займати державні посади.

Заборона простим людям обіймати державні посади вперше була встановлена у привілеї 1492 року і знайшла підтвердження у Статутах 1529 і 1566 років.

АРТИКУЛ 19

Артикул встановлює порядок доведення шляхетства і покарання для тих, хто безпідставно піддавав сумніву чие-небудь шляхетство. Винний

у такій обмові мав відсидіти дванадцять тижнів і відшкодувати збитки потерпілому у подвійному розмірі.

А Р Т И К У Л 2 0

Норма була перенесена зі Статуту 1566 року (арт. 16, розд. III). Одруження шляхтича на дівчині простого стану надавало їй і її дітям шляхетської поштивості, тобто автоматично вело до поширення на них усіх шляхетських привілеїв.

Артикул регулює ситуацію, коли шляхтянка після смерті чоловіка виходила заміж за простолюдина — у такому випадку вона втрачала шляхетство. Проте її діти від шлюбу зі шляхтичем шляхетську поштивість зберігали. Єдина умова цього — щоб такі діти *«ремеслом а шинком се не жили и локтем не мерили»*.

А Р Т И К У Л 2 1

Артикул встановлює порядок доведення шляхетства для чужоземців і покарання для тих, хто безпідставно піддавав сумніву їхнє шляхетство.

Артикул також регламентує порядок доведення шляхетства для тих чужоземців, які воліли придбати у Великому князівстві Литовському нерухомість і користуватися такими ж шляхетськими свободами і вольностями як і місцева шляхта. У випадку, якщо шляхетство доведене не буде, чужоземець, хоча б і маєток купить, вольностями шляхетськими користуватися і під хоругвою на рівних з місцевою шляхтою стояти не має права. Але його родичі мають від нього той маєток викупити і службу земську з нього служити.

Артикул ще раз нагадує, що державних посад чужоземець, навіть якщо доведе, що є шляхтичем, займати не може. Те ж саме слід розуміти і про місцеву просту людину, яка не є шляхтичем.

А Р Т И К У Л 2 2

Артикул встановлює покарання для тих, хто, будучи не шляхтичем, піддав сумніву шляхетство справжнього шляхтича. За Статутом 1566 року такого обмовника передписувалось карати відрізанням язика.

За цим артикулом обмовника карали побиттям дубцями біля ганебного стовпа і вигнанням з міста.

А Р Т И К У Л 2 3

Вперше у Великому князівстві Литовському ця норма була введена Статутом 1566 року (арт. 19, розд. III).

Артикул визначає додаткове покарання звинуваченому у вбивстві шляхтича, якщо вбивця заперечував шляхетство вбитого. Звинувачений мав сплатити нав'язку з власного маєтку як за обмову живого шляхтича.

АРТИКУЛ 24

Зародження і розвиток буржуазних відносин, особливо у містах, привів до того, що частина шляхти продавала свої маєтки, оселялася на постійне місце проживання у містах і займалася лихварством. Законодавець вважав, що це не мало звільняти таких шляхтичів від обов'язку нести державну службу. За артикулом вони повинні були відбувати службу земську з вартості усього свого майна, враховуючи одержані прибутки.

АРТИКУЛ 25

У шляхетському середовищі вважалося, що шляхтич, який селився у місті і починав займатися там торгівлею, шинкарством чи ремеслом, тим самим ганьбив шляхетський стан.

Артикул регламентує ситуацію, за якої шляхтич вимушений був перебратись до міста, позбавившись маєтку або внаслідок тяжкого матеріального становища. Артикул встановлює, що такий шляхтич не міг користуватися шляхетськими правами і вольностями. Це не стосувалося його синів, якщо ті *«шинком и ремеслом местским обходяти се не хотели и локтем не мерили»* і в усьому починали наслідувати шляхетську поведінку. Шляхтич також міг повернути шляхетські права і вольності, якщо він поривав з подібним життям.

АРТИКУЛ 26

Артикул відтворює норму Статуту 1566 року, за якою прості люди не мали права на шляхетство. Подібну норму законодавець вводить для того, *«абы дома шляхетские не сходили»*. Стосовно міщан ця норма зберігалася аж до 1775 року, після чого їм було дозволено набувати у власність шляхетські маєтки. Стати шляхтичем простолюдин міг тільки за *«особливое ласки и надаренья от верхности нашею господарское»*. Таку господарську ласку можна було заслужити, проявивши неабияку мужність у боротьбі з неприятелями Великого князівства Литовського.

Обмеження прав простих людей полягало, перш за все, у запереченні їхнього права власності на землю і забороні їм набувати будь-яким чином маєтки і землі. В артикулі записано, що *«простого стану человек, не осегнувши первой от нас, Господара, вольности шляхетское, имений и кгрунтов шляхетских, никоторым обычаем поседати а ни куплею своею на вечность держати не может»*. Власником усіх селянських земель визнавався тільки феодал, про що чітко вказувалося в арт. 29 Закону 1557 року про волюки.

Цікаво прослідкувати зміщення акцентів у цьому питанні у другій половині XVI ст. Якщо у Статуті 1566 року артикул, яким регламентува-

лося це питання, мав назву «Про простих людей, які підвищення честі і стану за здібностями і заслугами можуть мати», то у Статуті 1588 року законодавець робить акцент на тому, що прості люди не можуть мати шляхетських прав і вольностей, а звідси і назва артикулу — «Про ненадання вольностей шляхетським людям простого стану», хоча змісти двох артикулів майже ідентичні.

АРТИКУЛ 27

Артикул визначає порядок розгляду у суді справ про прояви зневажливого ставлення до шляхетства у середовищі шляхти. У випадку повторного безчестя порушник карався шеститижневим ув'язненням. За рішенням суду, якщо порушник відмовлявся від ув'язнення до остаточного вироку, тоді мав заплатити штраф стороні ображених п'ятдесят кіп грошей, відразу ж без позову і без призначення термінів. А заплативши ті п'ятдесят кіп грошей, вряд повинен листом своїм термін призначити в чотири тижні від вручення листа, щоб за ту вину шість тижнів відсидів. А за кожну відмову відсидіти має штраф вищеописаний сплатити. І не має те йому бути відпущене, доки не відсидить.

Заочне безчестя за артикулом не підлягало судовому розглядові і регламентувалося, скоріше за все, моральними нормами.

АРТИКУЛ 28

Покарання за зневагу до людської гідності поруч з матеріальними санкціями потребувало і морального задоволення скривдженого. Звинувачений у такій зневазі мав виплатити потерпілому подвійно сорок кіп грошей і публічно просити пробачення у того, кого він обмовив, проголошуючи перед судом особливу словарну формулу, встановлену законодавцем: *«На тебе брехал яко пес»*. Якщо обмовник відмовлявся від цієї процедури, його садовили до в'язниці і тримали там до тих пір, доки він не просив вибачення за вказаною формулою.

Артикул регулює також правове становище бенкартів. *Бенкарти* — незаконнонароджені, позашлюбні діти. У Великому князівстві Литовському правове становище дітей, народжених *«не з венчальною и нешлюбною жоною»*, було дуже складним. Коли чоловік за життя своєї законної дружини мав інших дітей, він не міг заповідати їм ніякої маєтності, бо перевага була повністю на боці законнонароджених. Навіть якщо після смерті своєї жінки він одружувався на матері своїх незаконнонароджених дітей і вона народжувала йому нових, усі діти від неї розглядалися Статутом як бенкарти і права на спадок від батька не мали. Фактично, вони не мали ніяких майнових прав. В артикулі наведені випадки, коли діти не могли вважатися за бенкартів.

Артикулом також встановлюється відповідальність за безчестя шляхетських жінок.

АРТИКУЛ 29

Артикулом встановлювалося, що всі прості люди тяглі і міщани, піддані княжат, панів хоруговних, шляхти і бояр від кожної дані, податку, сребещизни і всяких поборів без добровільного дозволу їхніх панів і ухвали сейму вального, і теж від дякла і від всяких повинностей перевізних, які підводами зовуть, і від давання стацій Господарю і теж послам і гінцям його, також від перевезення каменю, дерева або дров для випалу цегли і вапна до замків господарських, від косіння сіна і від всякої сторожової служби і полювання, також від будування і ремонту земків і мощення мостів і від інших робіт на користь держави, звільняються. Вперше у Великому князівстві Литовському ця норма була встановлена загальноземським привілеєм 1434 року. Артикул підтверджує її і вказує, що сплата данини тяглими людьми можлива тільки тоді, коли на таку сплату була добровільна згода їх панів чи спеціальна ухвала сейму. Порушники цієї норми каралися штрафом у двадцять кіп грошей і відшкодуванням збитків у подвійному розмірі.

Певною мірою ця норма була спрямована на захист прав селянства. Законодавець розумів значення селянства як головної економічної сили держави для її розвитку. Розуміла це і частина правлячої еліти. У цьому відношенні показовим є розпорядження Льва Сапеги, який намагався обмежити сваволю і знущання над селянами. Звертаючись до своїх управителів маєтками він писав: «Для вас селянин є холоп холопом, а для мене — вельможним, ясновельможним, тому, що якщо я селян не буду мати, то й сам ясновельможним паном не буду»

АРТИКУЛ 30

Відносини сюзеренітету-васалітету мали характер обов'язкового підпорядкування однієї сторони іншій. Артикул визначає правові наслідки для служилого шляхтича (васала), який сам, або його нащадки, вислуживши у князів, панів чи кого-небудь іншого маєток, покидали їх (сюзеренів) і переходили до інших. Такий перехід повинен був мати обов'язкову згоду пана, яка оформлялася його листом або дарчим записом з повідомленням про це Господарю, а за його відсутності — земському вряду. Якщо ж такий перехід здійснювався без волі і відома пана, васал карався тюремним ув'язненням терміном на чверть року.

АРТИКУЛ 31

У XVI столітті держава намагається встановити чітке розмежування світської і церковної юрисдикції. Вперше ця норма була введена Статутом 1566 року (арт. 26, розд. III).

Артикул забороняє виклик світських осіб до духовного суду і розгляд світських справ у духовних судах. Так теж і сама шляхта, міщани і всі

піддани Великого князівства Литовського не повинні до духовного суду звертатися і позивати у справах світських під закладом сторони позваній двадцятьма копами грошей і під відшкодуванням втрат усіх у подвійному розмірі. Але що до суду духовного належати і відноситися буде, те в духовному суді розглянуте і суджене бути має. Духовні суди мали розглядати тільки ті справи, які відносилися до їхньої підсудності. Як бачимо, намагання порушити цю вимогу однією із сторін тягнуло за собою матеріальні санкції для сторони-порушника.

А Р Т И К У Л 32

Артикулом визначалася юрисдикція духовних судів і порядок оскарження їхніх рішень.

Артикул встановлює, що якби які кривди діялися з маєтків костельних від врядників, слуг, бояр і підданих всяких станів духовних людям стану світського, як самій шляхті, так і слугам і підданим їхнім, також і міщанам і іншим підданим Великого князівства Литовського, а саме, квалти, напади, розбій, вбивства, згвалтування панянок і наречених, побої, рани, грабежі та інші, тоді кожний своєму слугі і підданому правосуддя має чинити, тоді теж і стани духовні врядникам і слугам своїм, як осілим, так і не осілим, і підданим своїм повинні будуть правосуддя чинити після отримання листа від вряду земського. А де б хто з осіб духовних, будь-якого стану і чину правосуддя вчинити не хотів або судом своїм когось у чому образив, тоді про те сам потерпілий до єпископа того, під рукою якого є, як до найголовнішого начальника свого має бути викликаний у термін, визначений від подання позови за чотири тижні, а від вручення повістки до суду — за шість тижнів.

А якби від самих осіб духовних у чому-небудь у тих справах вищевказаних кривда кому діялася, тоді про те також до князя, єпископа або вряду його на суд позвані бути мають.

Цей артикул, знову ж таки, підтверджує світський характер державної влади, коли вказує, що князь, єпископ або вряд його *«ни которым иным, одно сим же правом посполитым и Статутом земским то все судити»* повинні. Апеляції на рішення таких судів подавалися до Головного Литовського трибуналу. Артикул регламентує порядок розгляду таких справ у цьому Трибуналі.

Норма артикулу регулює також підсудність справ про кривди, спричинені світськими людям духовного стану. Такі справи повинні були розглядатися земськими і гродськими судами. В артикулі підкреслюється, що це стосується як духовних осіб римської віри, так і духовенства грецького віросповідання.

А Р Т И К У Л 33

Артикулом встановлюється, що земельні спори між духовними і світськими особами розглядаються земськими і підкоморськими судами. Виня-

ток складали справи, в яких предметом розгляду були церковні маєтки, які були звільнені від будь-яких повинностей. Такі справи розглядалися виключно господарським судом. Артикул встановлює, що давність земська у земельних спорах між маєтками церковними і шляхетськими має бути аналогічною тій, яка встановлена при вирішенні земельних спорів між маєтками господарськими, господарськими і шляхетськими.

АРТИКУЛ 34

Артикулом регламентується ситуація, за якої опікуни або ексекutori заповіту духовних осіб порушують їхню волю щодо маєтності нерухомої і рухомої. справи таких порушників мали розглядатися Головним Литовським трибуналом. Його рішення щодо осіб духовного стану відсилалися до виконання єпископу, у послушництві якому та духовна особа буде, рішення ж Трибуналу щодо світських осіб виконував земський суд.

Артикул також встановлює відповідальність для тих єпископів, які відмовляються виконувати рішення трибунальського суду.

АРТИКУЛ 35

Оскільки місто Вільна було столицею Великого князівства Литовського, міщани цього міста користувалися особливими привілеями. Артикулом встановлюється підсудність справ, у яких однією із сторін є шляхтич, а іншою — міщанин Вільни.

Артикулом регламентується також порядок розгляду судами справ у правопорушеннях, скоєними міщанами інших міст. У випадку, коли правопорушення скоєне міщанином міста, який користується магдебурзьким правом проти шляхтича, його справу має розглядати міський суд. Якщо ж правопорушення скоєне шляхтичем проти такого міщанина, то справу мають розглядати гродський чи земський суди згідно з нормами цього Статуту. У цих же судах розглядалися і справи міщан міст, які не мали права на самоврядування.

АРТИКУЛ 36

Зародження буржуазних відносин, розвиток торгівлі у Великому князівстві Литовському вимагали встановлення єдиних для усієї держави мір довжини, ваги і об'єму. Артикул визначає порядок застосування цих мір. У випадку, якби хто-небудь посмів зі встановленими мірами не рахуватися і інші міри встановлювати і їх вживати, такий повинен буде на рок завитий від скривдженого притягнутий до суду гродського, в якому повіті ті міста і містечка або стодоли свої мати буде, там усправедливитися має і за доводом правним повинен буде за те заруку в дванадцять кіп грошей заплатити. З них половина має йти вряду, в якому та справа розглядатиметься, а друга половина — скривдженому.

Артикулом регламентується також порядок встановлення цін на окремі товари і відповідальність за їхнє недотримання. Порушники каралися штрафними санкціями.

АРТИКУЛ 37

Артикул дублює норму Статуту 1566 року, яка забороняє міщанам як міст привілейованих, так і інших, затримувати і насильно стягувати борги з селян, які приїзять торгувати до міста. Такі дії законодавець кваліфікує як грабіж. Усі претензії міщан до селян мають вирішуватися тільки судом. Порушники цієї вимоги каралися штрафними санкціями на користь потерпілих і держави.

АРТИКУЛ 38

Артикул регламентує порядок розшуку і повернення власникам залежних селян, які втікають від них до міст. Якщо за Статутом 1566 року навіть тривале проживання у місті «протягом десяти років» не гарантувало таким втікачам отримання міщанського статусу, то за цим артикулом, якщо втікач прожив у місті десять років, він становився вільним і його не могли повернути власникові. Єдине, такий втікач мав відкупитися згідно зі станом своїм.

Артикулом розглядається ситуація, за якої які-небудь вряники відмовлялися повернути втікачів. У цьому випадку вряд, до якого належав такий вряник, платив штраф у двадцять кіп грошей і видавав-таки втікачів їхнім власникам.

АРТИКУЛ 39

Артикул декларує надзвичайно гуманне для своєї епохи право жінок виходити заміж на свій розсуд. Господар і інші сановники, які мали залежну від себе шляхту, не повинні були примусово віддавати шляхтянок і жінок *«всякого иного стану»* заміж. Аналогічну норму запроваджували та гарантували загальноземські привілеї 1387, 1413, 1447 років та ін. Статуту 1529 і 1566 років також містили цю норму.

«Біла голова» — у Великому князівстві Литовському наречена, жінка. Назва пішла від народного звичаю пов'язувати голову білою хусткою. У цьому артикулі «біла голова» — особа жіночої статі.

АРТИКУЛ 40

Артикул охороняє право земельної власності батьків, які перебували у похилому віці, від зазіхань дітей. Встановлювалося, що передача маєтків дітям за життя батьків має відбуватися лише добровільно, за згодою самих батьків.

Що стосується маєтків материнських, стосовно яких не буде чоловік на те мати окремого доручення від жінки своєї, а їхньої матері, то повинен ті маєтки сину дорослому і дівці, заміж її видавши, передати. За будь-які дії стосовно розподілу такого майна батько не повинен звітувати перед дітьми.

А Р Т И К У Л 41

Досягнення рівності в правах з магнатами для шляхти означало і рівність у статусі їхніх земельних володінь. Литовсько-руське право взагалі не знало притаманного праву Московської Русі розмежування статусу вотчин і маєтків. У Великому князівстві Литовському для позначення спадкових землеволодінь вживалися терміни *«дєдизна»*, *«отчизна»*, *«материзна»*; ці назви вказували лише на джерело походження земельної власності. Родові, куплені, вислужені маєтки мали неістотну різницю у статусі (див. про це докладніше в коментарі до розд. VII).

Згідно зі Статутом 1529 року шляхтич міг вільно розпоряджатись тільки третьою часткою свого власного маєтку, а інші дві частки міг заставити, щоб потім їх викупити. Із зміцненням політичного і економічного становища шляхти в державі вона добивається права вільного розпорядження власними маєтками. Ухвала про це була прийнята на Берестейському сеймі 1 червня 1566 р. Норма про вільне розпорядження власними маєтками увійшла до Статуту 1566 року (арт. 33, розд. III).

Статут 1588 року в артикулі, який коментується майже дослівно, продублював цю норму.

А Р Т И К У Л 42

Попередній артикул встановив право вільного розпорядження всіма категоріями маєтків. Цей артикул спеціально виділив і ще раз підтвердив право розпорядження шляхти саме вислуженими маєтками. Особлива увага приділена праву записувати, дарувати, продавати, заповідати маєтки главі держави. Це, очевидно, пояснюється тим, що право Господаря розпоряджатися своїм доменом було значно вужчим за права інших землевласників Великого князівства Литовського (з міркувань династичного спадкоємства), а отже, Господар був зацікавлений у поповненні своїх землеволодінь. Спрощено було процедуру передачі маєтку Господареві, якщо особа мала на це спеціальні привілеї, зазначені у документах на маєток.

Особа, яка вирішила передати своє майно Господареві мала зробити відповідні записи у суді земському або гродському. Ці записи заносилися до книг державної канцелярії.

А Р Т И К У Л 43

Жиггімонт II Август, за правління якого даний Статут набув чинності, підтвердив право магнатів і шляхти володіти маєтками, наданими його

попередниками — великими князями литовськими Казимиром, Олександром і Жикгімонтом I. Верховна влада була зацікавлена у зміцненні магнатсько-шляхетської верстви, тому право землеволодіння магнатів і шляхти підтверджувалося навіть у тих випадках, коли останні не мали належних документів на маєтки, якими вони володіли.

А Р Т И К У Л 44

Раніше зазначалося, що у Великому князівстві Литовському не існувало досконалої системи обліку земельних володінь, а тому траплялися випадки, коли Господар надавав особі за службу маєток, який вже мав свого володільця. Такі випадки ставали тим більш можливими, оскільки маєтки могли надаватися особі в різних регіонах князівства, отже іноді власник маєтку навіть не приїжджав до свого маєтку, доручивши нагляд за ним довіреній особі, а сам лише отримував з маєтку прибутки.

За артикулом Господар залишає за першим володільцем можливість відстоювати своє право володіння в суді, за умови дотримання при цьому термінів позовної давності.

А Р Т И К У Л 45

Артикул логічно продовжує попередній. Особа, якій Господар надавав маєток, могла вже мати у володінні декілька інших маєтків, і зазвичай не поспішала вступати у володіння наданим. Артикул визначає щодо таких випадків терміни земської давності — десять років. Виняток передбачався лише для неповнолітніх, які не могли вступити у права володіння маєтком через неповноліття. Для них, а також для тих, хто знаходився за кордоном земська давність у десять років починала відраховуватися, для перших — по досягненню повноліття, для других — після повернення з-за кордону.

А Р Т И К У Л 46

Справи, які торкалися шляхетської честі, належали до виключної компетенції Господаря, які він розглядав *«с порадою панов-рад наших на сойме вальном»*.

За артикулом Господар зобов'язується здійснювати єдине для всіх підданих правосуддя і не брати судових мит — «пересуду». За загальним правилом пересуд йшов на користь суддів. Спочатку пересуд виплачувався стороною, яка вигравала справу. За Уставою 1509 року пересуд став сплачуватись відповідачем, який виграв справу. Був визначений розмір пересуду, пізніше зафіксований Статутом 1529 року: 0,1 позовної суми.

Іншими видами судової платні були вини, виметне, або викидщина, змирщина, або змирська куниця, заруки, або заклади, допоміжне, повежне, поколодне. Всі ці види платні були скасовані в ході судової реформи 1564—1566 рр., що і було знову підтверджене цим артикулом.

АРТИКУЛ 47

Артикул встановлює штрафні санкції за самовільне привласнення тими, хто проїздить чужими землями, жита і всякого іншого збіжжя, а також за їх потраву. За Статутом 1566 року винуватий у потраві посівів сплачував штраф у три рублі грошей і відшкодовував нанесені збитки (арт. 40, розд. III). За цим артикулом збитки відшкодовувалися уже у подвійному розмірі.

Артикулом встановлюються також штрафні санкції на користь потерпілого у три копії грошей для мисливців, які, полюючи, чинять шкоду посівам та збіжжю.

АРТИКУЛ 48

Артикул встановлює заборону на вивезення до інших країн військового обладнання, зброї і всього того, що може посилити ворога. Порушники каралися смертю і конфіскацією товарів і всієї маєтності на користь держави. Норма діяла як під час війни, так і за мирного часу.

АРТИКУЛ 49

Самовільна, без дозволу власників, зупинка на постій державних чиновників будь-якого стану у приватних будинках, які належали шляхті прирівнювалася до нападу з виплатою порушниками потерпілим штрафу у двадцять кіп грошей і відшкодуванням усіх нанесених збитків.

АРТИКУЛ 50

«Уставою на волоки» 1557 року у Великому князівстві Литовському була започаткована аграрна реформа. Згідно з Уставою у державних маєтках земля поділялася на стандартні ділянки — волоки, з яких нараховувалися повинності селян, різниця в оплаті залежала тільки від якості землі. Вихід селян з наданих волок обмежувався цілою низкою умов, в результаті чого селяни, хоча і не повністю, але все ж таки закріплювалися за землею, що було кроком до кріпосної залежності. При проведенні аграрної реформи кращі за якістю землі опинилися у власності шляхти. Проте виникали суперечки при обміні ґрунтів господарських на ґрунти шляхетські.

Артикул встановлює порядок обміну такими землями. Факт заміни обов'язково затверджувався господарським листом.

АРТИКУЛ 51

Цей артикул можна вважати зародженням у Великому князівстві Литовському антимонопольного законодавства. Норма доповнює арт. 2 розд. II і арт. 15 цього розділу.

За артикулом заборонялося передавати одній особі в оренду збір усіх податків у державі. Податки з державних маєтків і нові мита могли встановлюватися тільки за згодою сейму. Порушники цієї норми каралися значним штрафом — у сто кіп грошей.

Розділ ЧЕТВЕРТИЙ ПРО СУДДІВ І ПРО СУДИ

Розділ відбиває судоустрій Великого князівства Литовського і коронних земель (у тому числі українських земель), на які за умовами Люблінської унії 1569 року поширювалася дія Статутів.

Судова реформа, проведена у Великому князівстві Литовському в 1564—1566 роках, відділила суд від адміністрації (у державних земських судах) і розпочала формування судової влади як окремої гілки влади. Статутом 1566 року були закріплені нові принципи діяльності державних судів (наявність професійних суддів, судових чиновників, адвокатури, відповідальність за злочини проти суду як з боку населення, так і з боку членів суду тощо). Статут 1588 року підтвердив і розвинув ці принципи. Система державних судів привертає більшу увагу з боку влади, уточнюються і розширюються положення Статуту 1566 року, виникає низка нових положень щодо діяльності земського, гродського і підкоморського судів. Формуються нові різновиди судів — Головний Литовський трибунал, Луцький трибунал, сеймовий суд; подальшого розвитку знає комісарський суд. Процесуальне право вдосконалюється, з'являються ознаки розмежування цивільного і кримінального процесів, формується система судових доказів, падає процесуальне значення позаправових доказів. Удосконалюється юридична техніка, уточнюється юридична термінологія.

Разом з тим, у праві знаходить відбиток зростаюча соціальна нерівність, що виявляється, насамперед, в обмеженні правоздатності нижчих верств.

АРТИКУЛ І

Артикул є значно розширеним аналогом відповідного артикулу Статуту 1566 року, яким впроваджувалися земські суди. Король Стефан Баторій, під час правління якого було видано цей Статут, згідно з традицією, послався на попереднє законодавство і підтвердив основні принципи устрою і комплектування земських судів: виборність, наявність певних вимог до кандидатів на посади суддів, підсудка і писаря, необхідність принесення присяги. Як і в Статуті 1566 року, в артикулі наводиться текст присяги, якою мали присягатися члени земського суду при вступі на посаду. З тексту артикулу видно, що в судах зберігалася руська мова.

Зазначається, що дія Статуту поширюється на все населення Великого князівства Литовського і тих земель Речі Посполитої, на яких Статут зберігав чинність і після Люблінської унії 1569 р.

Вряд земский — члени земського суду, тобто суддя, підсудок і писар.

«С книг первших кгда хто выписов альбо видимусов яких потребовати будет...» — як і в Статуті 1566 року, передбачалося, що в земських судах існуватимуть спеціальні земські книги, до яких писар повинен заносити сутність позову, протоколювати хід розгляду справи і рішення суду. Сторони могли взяти витяги з книг протягом судових років і трьох днів по тому.

«...немаючи баченья на высокие и подлые станы...» — станова система в Речі Посполитій набуває усталеного характеру, стани чітко диференціюються, посилюється корпоративність суспільства.

АРТИКУЛ 2

Статут 1566 року (арт. 8, розд. IV) визначав, що членами земського суду не можуть обиратися представники місцевої адміністрації. Із формуванням судової влади в державі і посиленням її ролі в житті суспільства увага законодавця до суду і судочинства стає більш кваліфікованою. Відділення суду від адміністрації набуває цілеспрямованого характеру.

У цьому артикулі вказано, які особи не можуть бути суддями і підсудками, а також обиратися на посаду писаря. Законодавець підтверджує положення Статуту 1566 року, згідно з яким державні службовці не можуть бути членами земського суду. Очевидно, для забезпечення ефективнішого функціонування земських судів артикулом встановлюється, що члени земського суду не можуть водночас займати дві посади як тільки судові, так і судову і державну, отже, скасовувалася пов'язана із системою кормління практика надання одній особі декількох посад.

Соймик — шляхетські органи місцевого самоврядування; вирішували місцеві справи і виробляли спільну лінію поведінки на Великих вальних сеймах.

«дворов и добр столу нашего» — тобто таких, що належать до вотчини Господаря, яка продовжувала ототожнюватися із державною землею.

АРТИКУЛ 3

Про повноваження земського суду і межі його судової компетенції йшлося в артикулі 2 розділу IV Статуту 1566 року: земські суди створювалися як шляхетські станові. Однак, як свідчать судові акти 60—80-х років XVI ст., на практиці до земських судів зверталися не тільки представники суспільної верхівки, але і міщани (у тому числі мешканці міст з магдебурзьким правом), духовенство, заможні селяни, інородці. Очевидно, таке розширення компетенції земських судів відбулося під впливом демократичних традицій, притаманних руському праву. Цей артикул зафіксував певну трансформацію інституту земського суду, закріпивши право звернення до земських судів усіх землевласників, незалежно від станової приналежності, *«почавши от вышшого, аж до низшого однако и одностайне...»*.

Як і у Статуті 1566 року, земські суди були позбавлені права розглядати справи по тяжких кримінальних злочинах (старостинських артикулах). Їхній розгляд знаходився у компетенції гродських судів. Але законодавець додає, що з-під присуду земських судів вилучено також справи, які належать суду Господаря.

Санкції за нез'явлення до суду в призначений термін, за самовільний достроковий від'їзд до винесення судового рішення, за псування позовів були встановлені ще Статутом 1566 року (арт. 12, 14, розд. IV). З тексту артикула ясно, що такі дії порушника стали кваліфікуватися як образа суду, а не образа супротивної сторони. Затверджується новий склад злочину — злочин проти суду.

Водночас посилюється відповідальність членів суду за правильну фіксацію в протоколах ходу судової справи: писар має право видавати лист із судовим рішенням, тільки після того, як ознайомить з ним решту членів суду.

«...с призволеем панов рад наших, и всех станов, и всех земель того панства нашего великого князства литовского...» — усталена формула, прийнята в офіційних документах, своєрідна данина традиції, яка мала означати, що правитель поважає своє оточення і прислухається до його думки.

«...на роки зложонные судовые...» — на призначений термін судової сесії.

«...з суду их самых и именей их не выпускаючи...» — не дозволяючи їм переносити справу до іншого суду.

А Р Т И К У Л 4

Практика передачі воеводами і старостами права суду своїм намісникам була поширеною в дореформених регіональних судах. Пояснюється це тим, що місцева державна адміністрація була перевантажена, насамперед, військовими та фінансовими справами і судочинство відсувалося на другий план. Судова реформа 1564—1566 років відокремила судову владу від адміністративної. Статут 1566 року (арт. 7, розд. IV) заборонив земським суддям і підсудкам доручати суд своїм намісникам. Визначалися поважні причини нез'явлення земського вряdnика до суду і вказувалося, що у таких випадках вряdnик мав призначити собі замісника.

Цей артикул уточнив і розширив ці положення. При нез'явленні або запізненні судді, підсудка або писаря на судову сесію (роки) з поважних причин (їхній перелік не змінився порівняно зі Статутом 1566 року) обов'язок призначення їхнього замісника відсутньому покладався на місцевого шляхту або на решту членів суду. Таке ж правило передбачалося у випадках, коли член вряду сам виступав як позивач або відповідач. При триразовому нез'явленні або запізненні без поважних причин вряdnик втрачав свою посаду. Підтверджувалася відповідальність писаря за правильність виданих виписок із земських книг, навіть коли безпосередніми виконавцями були підписки.

«...або быхом мы господар котораго з них в справах наших господарских и земских, альбо в посольстве отослали...» — глава держави, заборонивши посідати земські вряди державним посадовим особам, міг сам доручити вряdnикові справу, яка

змусила б того не з'явитися на судову сесію. Очевидно, це можна пояснити зародковим станом судової влади в державі.

Листы поминальные — різновид судових документів; на відміну від позовів, містили інформацію лише про час слухання справи в суді.

Листы правные — судові документи.

«А хто под часом засаженъ на суд иншоє особы, кривду якую в суде менити собе будетъ, тот того ж и позывати о то маеть, ведь же вины платежу пенезного относиться на собе не будетъ» — тимчасово виконуюча судові обов'язки особа не вважалася членом суду і не могла розраховувати на отримання штрафу за моральні збитки як вряник; однак їй дозволялося вимагати відшкодування збитків як приватній особі.

А Р Т И К У Л 5

Питання вартості судових витрат було актуальним для дореформених державних судів і було однією з причин вимагання шляхтою судової реформи. У пореформених судах судові мита були значно скорочені (див. Статут 1566 року, розд. IV, арт. 3, 25, 29, 68). Цей артикул збільшив суму пересуду: з виграної суми — по два литовських гроші від кожної копії (за Статутом 1566 року, пересуд складав по одному литовському грошу від копії). Звертає на себе увагу той факт, що пересуд мав сплачувати позивач, який виграв справу і відсудив гроші. Однак, якщо йшлося про не повернений вчасно борг, то сплатення пересуду покладалося на відповідача, який програв справу. Про посилення ролі державних судів у суспільстві свідчить той факт, що законодавець подбав про обов'язкове отримання вряниками платні: якщо відповідач, програвши справу про борг, відмовлявся сплатити пересуд, то сума пересуду стягувалася з позивача і додавалася до загальної суми боргу. Статут 1566 року звільняв від сплати пересуду за суму, отриману по боргах по так званій померлій руці (див. нижче). Цей артикул покладав на спадкоємців обов'язок платити. Таким чином, спостерігаємо тенденцію до зростання суми пересуду; держава намагалася створити гарантії отримання вряниками судових мит.

Сума пам'ятного залишилася без змін, але було уточнено, що пам'ятне сплачується також і за реєстрацію операцій із нерухомістю, отже, увага законодавця до питань власності стає більш кваліфікованою. Законодавець встановив для недержавних судів такий же розмір мит, як і для державних.

Водночас була встановлена відповідальність членів суду за перевищення судових мит.

«...от копы литовское по два грошы литовских...» — 1 литовська копа дорівнювала 60 литовським грошам.

Лист увязчий — судовий документ; видавався після присудження нерухомого майна (звичайно, маєтку) стороні, яка програла справу, стороні, яка справу виграла. Ув'язчий лист давав право власності на маєток. Ув'язання, тобто введення у право володіння маєтком, могло відбуватися примусово, за сприяння судових чиновників або місцевої шляхти; в такому випадку процедура називалася «врядовий грабіж», на відміну від «грабіжу безправного», тобто незаконного пограбування.

«...от долгов по змерлой руке...» — тобто боргів з майна, яке залишилося після смерті невільника, що не мав спадкоємців; таке майно, за чинним правом, належало хазяїну невільника.

«...учасников або сябров» — див. арт. 66 цього ж розділу.

«...печатованья вечностей...» — завірення врядувою печаткою актів продажу, дарування, обміну маєтків.

Вина — судові штрафи, які йшли на користь суду.

«...суду головного...» — мається на увазі створений у 1581 році Головний Литовський трибунал — апеляційна інстанція для державних судів.

«...вряд наш гродский пересуды и паметное... от сознания вечностей и яких иных записов...» — записи цивільних угод мали бути внесені до земських судових книг, але сесії земських судів відбувалися тричі на рік; щоб не гаяти часу і не допустити втрати документів, дозволялося робити відповідний запис у книгах гродського суду, а потім переносити його до книг земського суду.

«...не сами воеводове старосты, и державцы и тивуны, але врядники их...» — місцевій адміністрації залишилося право доручати ведення несудових справ своїм врядникам.

«...на неоселых в сем паньстве врядников наших...» — за умовами Люблінської унії 1569 р., польська шляхта отримувала право володіння землею у Великому князівстві Литовському, а литовська — у Польщі. Влада надавала представникам суспільної верхівки по декілька маєтків як винагороду за сумлінну службу. Отже, після Люблінської унії кількість землевласників повіту, безпосередньо не осілих у ньому, значно зросла.

А Р Т И К У Л 6

Як і попередній, артикул закріплює і розвиває положення арт. 3 розд. IV Статуту 1566 року. Сума сплати писарям земських судів залишилась без змін, однак були передбачені нові види платні (за написання і видачу ув'язного і заповідного листів, за надсилання листа до іншого повіту тощо). Вказувалося, що сума сплати писарям гродських судів має бути такою ж, як і писарям судів земських. Збільшена була сплата возному за свідчення — два гроші (за Статутом 1566 року — один грош).

Артикул регламентував порядок оформлення документів у випадках, коли писар був позивачем або відповідачем.

«...от судовых листов на имения люди и кgrundты с права присужонные...» — згадка про присудження людей поряд із присудженням маєтків і земель свідчить про посилення закріпачення селянства.

Лист заручный — судовий документ, який видавався на підтвердження заруки.

Лист заповедный — судовий документ, яким сторона зобов'язувалася не робити будь-чого у майбутньому, не порушувати зобов'язання.

«...тоуж печатью нашою оному повету даною...» — кожний судовий повіт отримував державну печатку, яка разом із підписами членів вряду надавала судовим документам юридичної сили.

А Р Т И К У Л 7

Артикул розширив і доповнив положення арт. 40 розд. IV Статуту 1566 року. Заходи по забезпеченню недоторканності вряду земського і гродського поширювалися тепер і на членів підкоморського і комісарського судів, тобто на всі державні місцеві суди і комісарський, як різновид центрального державного суду, який мав діяти на місцях.

Порівняно із санкціями, передбаченими Статутом 1566 року посилилися санкції за злочини проти членів суду. Збільшився розмір штрафів (хоча, як і за Статутом 1566 року, нав'язка сплачувалася потерпілому не тільки як

члену судового вряду, а і як представникові суспільної верхівки), більш суворим стало покарання за вбивство члену суду. Законодавчий захист членів суду свідчить про зміцнення позицій судової влади в державі.

«...маєть за нашу господарскую вину седети шесть недель в замку albo в дворе нашом...» — із формуванням судової влади і державі закріплювався публічно-правовий погляд на злочин: злочини проти членів суду розглядалися як злочини проти глави держави.

Навезка (нав'язка, *damnum terrestre*) — вид судового штрафу, який мав сплатити кривдник потерпілому як матеріальну компенсацію за понесені моральні або матеріальні збитки. Розмір нав'язки визначався законом.

Головицзна — 1) вбивства або тяжкі тілесні ушкодження; злочини, за які передбачалася сплата за «голову» вбитого його родичам; 2) сама така сплата (штраф) родичам убитого.

«...такую rzecz где ся поштивости дотыкати будет до нас господаря отсылаючи...» — справи про визнання шляхетства традиційно належали до юрисдикції глави держави.

«...выволати со всех панств наших вечным выволаньем...» — виволанням називався спеціальний акт публічного повідомлення про злочин і злочинця, який втік від суду або відмовлявся виконати вирок суду, винесений у тяжкій кримінальній справі. Виволаний опинявся поза законом; заборонялося спілкуватися з ним, давати йому притулок або допомагати у будь-який спосіб. Виволання тривало, доки виволаний не з'являвся до суду або не виконував судовий вирок (див. Статут 1566 року, арт. 20, розд. IV).

АРТИКУЛИ 8—11

Посада возного була впроваджена у ході судової реформи 1564—1566 років. Возні замінили у пореформених судах діцьких, виживів, тивунів, мечників та інших судових чиновників, які були відомі руським судам ще з часів Руської Правди. Порядок призначення, функціональні обов'язки і оплата праці возних регламентувалися арт. 4—6 розд. IV Статуту 1566 року. Ці статті підтверджують і доповнюють їхні положення. Возні були професійними судовими чиновниками. Як і раніше, великого значення надавалося репутації осіб, обраних на цю посаду. Текст присяги возного, в якому перелічені його обов'язки, залишився без змін, тобто функції возного з 1566 року залишилися незмінними. Уточнювалося, що возні служили при державних судах, як центральних (суді глави держави, судах за його дорученням, Головному Литовському трибуналі), так і місцевих (земських, гродських і підкоморських). Розширилися повноваження возних, їхні дії набули певної самостійності, хоча, як і раніше, при виїзді для засвідчення у серйозних справах возні повинні були мати при собі «сторону» — двох шляхтичів, яким відводилася роль понятих. Була визначена кількість возних, які мали постійно мешкати при гродському суді. Визначалася відповідальність возних за зловживання своїм службовим становищем. Сплата возним не збільшилася порівняно зі Статутом 1566 року, однак доповнений був перелік операцій, за які возному треба було платити.

Військові справи залишалися актуальними: в статті 9 вказується, що возні можуть бути використані врядом як центральним, так і місцевим, як кур'єри для доставки сеймових військових листів.

Недостатня сформованість судової влади призводила до численних випадків протидії і навіть насильства над возними під час виконання ними своїх обов'язків. Законодавець посилює санкції за образу, покалічення і вбивство возних і понятих, але як і за Статутом 1566 року, возному сплачували компенсацію згідно з його станом належністю, тобто не як посадовій особі, а як приватному представникові певної суспільної верстви. Однак, водночас в статуті 12 Статутом 1566 року вказувалося, що образа і насильство над возними є неповагою до судового вряду і до глави держави.

«...ведже хлопские бои, раны... и иные шкоды тым подобные меньшие...» — із поглибленням станової диференціації суспільства помітнішою стає станова нерівність.

«...с печатью своею и с печатьми тое стороны и с подписью рук их естли бы которий з них писати умел...» — кожен шляхтич мав особисту печатку, якою засвідчував документи. Підпис спеціально не вимагався, оскільки грамотними були не всі шляхтичі. Після смерті шляхтича возний у присутності всіх спадкоємців небіжчика сплющував печатку молотком, щоб запобігти використанню її будь-ким іншим з метою фальшування документів.

«...с тых же людей, в которые увязывати будет...» — як компенсація збитків, судом могли присуджуватися не тільки маєтки (див. арт. 5 цього ж розд.), а і люди, що свідчить про поширення кріпацтва в державі (пор. із прим. до арт. 6 цього ж розд.).

Морге — одиниця площі, дорівнював 0,71 га.

«...от огледанья испаши и от окопованья шкоды...» — оглянувши незаконно зорену чужу ділянку, возний мав позначити захоплене місце, очевидно, обкопавши його.

«...естлибы хто возного... сам або через слуг подданных своих збил...» — за насильство над возними, вчинене слугами за наказом пана, ніс відповідальність сам пан.

«...возного люб сторону позовы, листы, ести примусил...» — судові акти свідчать, що пани і за наказом панів їхні слуги змушували возних істи позови.

Полчиковал — личкуванням в руському звичаєвому праві називалося позначення яким-небудь чином речового доказу (звідси — «поличне») або самого злочинця. Так, наприклад, при знайденні у кого-небудь краденого коня хазяїн надрізає йому вуха, птиці надрізає лапки тощо. «Личковані» речі до суда звичайно передавали на зберігання возному. На українських землях поширеним був звичай личкувати злочинців, спійманих на протиправному вчинку; таким чином, злочинець виділявся із спільноти.

«...волосы або бороду рвал...» — виривання бороди вважалося особливо тяжкою образою ще Руською Правдою. В умовах співіснування в українських містах представників різних конфесій потрібна була зовнішня ознака приналежності до православ'я. Такою ознакою у чоловіків вважалася борода (у дівчат і жінок — довга коса).

«...на замку або дворе поветовым... сидеть у вежи верхней...» — у місці розташування городського суду (тобто у замку, «на городе») знаходилася в'язниця, яка могла бути підземною або наземною.

Лист отвороний — виданий главою держави документ, який підлягав оприлюдненню у всіх містах.

С права поконаны — визнаний судом винуватим.

«...водлуз артыкулов на суд керодский около речей кровавых описанных...» — тобто так званих «старостинських артикулів».

«...положивши на листе увязжом... заклад...» — закладом називалася грошова сума, яку сплачувала сторона, що зобов'язувалася не чинити будь-якої шкоди іншій стороні у майбутньому.

АРТИКУЛ 12

Артикул повторює арт. 10 розд. IV Статуту 1566 року із доданням того, що на печатці має бути назва повіту, яким вона видана. Встановлюється

порядок збереження повітової печатки, печаток суддів і підсудків, визначається місце їхнього збереження і порядок використання.

А Р Т И К У Л 13

Земські і гродські суди, запроваджені у Великому князівстві Литовському внаслідок судової реформи 1564—1566 рр., мали вести судові книги, в яких протоколювалися розглянуті судові справи (Статут 1566 року, арт. 11, розд. IV). До цих книг також вносилися записи про розмір вінового, заповіти, акти цивільних угод, заяви про втрату документів тощо. Виписка з судових книг мала таку ж силу, як і оригінал документу, тому судові книги ретельно охоронялися і законом, і суспільством.

Артикул підтверджує порядок ведення і зберігання судових книг, встановлений Статутом 1566 року. Новим є положення про те, що писарі земських і гродських судів мають зберігати судові книги між судовими сесіями у себе вдома, доки книга не буде заповнена вся. Артикул встановив і норму, за якою, заступаючи на посаду, воевода або староста мали прийняти гродські судові книги у гродського судді і писаря.

За Статутом 1566 року місцями зберігання судових книг мали бути спеціальні будинки, зведені під наглядом судових врядів і місцевої повітової шляхти на кошти останньої. Цей артикул включає до кола осіб, відповідальних за зведення судових будинків, «всі інші стани», що свідчить про те, що пореформені державні суди діяли як надстанові.

«замков и дворов наших судовых...» — за судовою реформою 1564—1566 років держава була поділена на 30 судових повітів і у кожному повітовому центрі створювалися три типи судів: земський, гродський і підкоморський. У замку, або дворі відбувався гродський суд, звідси його інша назва — замковий суд.

«...на ишное воеводство albo староство приложили...» — у Великому князівстві Литовському призначення на посаду, як і надання земель, людей, було своєрідною винагородою за сумлінну службу Господарю, оскільки було пов'язане із отриманням прибутків.

А Р Т И К У Л И 14 — 15

Артикули визначили суми судових мит (пересуду, пам'ятного і вижового), що стягувалися в доменіальних судах, тобто судах феодалів над селянами, які мешкали на їхніх землях. Становлення доменіальних судів у князівстві відбулося протягом XV — першої половини XVI ст. Привілей Ягайла (1387) надав право доменіального суду католицькому духовенству, Городельський привілей (1413) поширив це право на світську суспільну верхівку — магнатів і шляхту, — яка перейшла у католицизм, за Бельським привілеєм (1457) право суду над селянами отримали всі землевласники. Судебник Казимира (1468) закріпив існування доменіальних судів (арт. 11).

Артикули встановили, що землевласники могли доручати право суду над селянами своїм намісникам. Підтверджувалася норма, згідно з якою феодала або їхні довірені особи мали чинити правосуддя в присутності

«притомних людей» — сторонніх осіб, які мали наглядати за ходом процесу. Було визначено, що розмір судової платні в недержавних судах був таким самим, як і у судах державних. Види судової платні також співпадали із видами судової платні у державних судах.

«вижованого, оглядного...» — сплата за огляд тіла, ран потерпілого, місця подій тощо і за свідчення про побачене перед судом.

Потуремне — сплата за утримання злочинця у в'язниці.

Помильне — сплата судовому чиновнику за проїзд до місця подій.

«...а платити то маєт тот, хто винен в чом с права зостанет» — за звичаєвим правом, винагорода суддям сплачувалася тією стороною, яка виграла справу. Великокнязівська Устава 1509 р. визначила, що платити мав той, хто програвав справу. Цю норму підтвердили Статути 1529 і 1566 років.

АРТИКУЛ 16

Артикул визначив терміни з'явлення на судову сесію членів земського суду і підтвердив норму Статуту 1566 року (арт. 11, розд. IV) про порядок розгляду справ у суді згідно із заздалегідь складеним реєстром.

Члени земського суду мали на встановлене місце «за три дня приехати для отворенья книг и выдаванья выписов, кому того потреба будет, также для вписованья позовов в реестр».

Першою суд розглядав справу того, хто першим записався до реєстру.

АРТИКУЛ 17

Підтвердив і розширив артикул 9 розділу IV Статуту 1566 року про порядок вручення позовів.

У тексті артикулу поряд із панськими вряdnиками згадується війт. У 1557 році король польський і великий князь литовський Жигімонт II Август впровадив на своїх землях фільваркову систему, юридично вона закріплювалася «Уставом на волокни». За право проживання на землі феодала селяни мусили відробляти визначену кількість днів на його користь і позбавлялися права переходу. Наглядачем над роботами у господарстві феодала призначався війт, на якого, крім іншого, покладався обов'язок у визначених законом випадках діставляти селян до гродського суду і наглядати за ходом справи.

Ця реформа фактично поглибила процес закріпачення селян у Великому князівстві Литовському, оскільки, за прикладом Господаря, феодал-землевласники стали впроваджувати фільваркову систему у своїх маєтках. Зауважимо, однак, що на українських землях найбільшого поширення цей процес набув у Галичині, менше — на Волині і Брацлащині, а Київщини майже не зачепив.

«...двора, который будет ближайшей того двора...» — очевидно, йдеться про двір, тобто, господа, місце проживання феодала і замковий двір судового повіту.

«а естли бы в котором именью... двора онаго пана не было...» — магнати і шляхта могли отримувати за сумлінну службу від Господаря, а також набувати іншими

шляхами (купляти, одержувати у спадщину, одержувати як заставу за не повернуті вчасно борги тощо) декілька маєтків. Зрозуміло, що постійне місце проживання, тобто двір, було одне, а в інших маєтках двору не було.

А Р Т И К У Л 18

Є аналогічним статуту 28 розділу IV Статуту 1566 року. Визначав терміни з'явлення викликаного позовом відповідача до суду. Окремо оговорювалися випадки, коли йшлося про пограбування, що можна розцінювати як свідство формування публічно правового погляду на злочин.

А Р Т И К У Л 19

Доповнив і уточнив статут 23 розділу IV Статуту 1566 року. У зв'язку із незрілістю судової влади у судовій практиці того часу нерідко спостерігалися випадки протистояння суду, до фізичного насильства над членами суду включно. Законодавець намагався посилити авторитет суду серед населення. У цьому статуті підтверджувалися санкції за псування і підробку позовів.

«...у суду головного» — йдеться про апеляційні інстанції. Головний Литовський трибунал як апеляційну інстанцію було створено в 1581 р.; у 1578 р., за польським зразком, для воеводств Київського, Волинського і Брацлавського було впроваджено Луцький трибунал, однак цей суд не вкорінився на українських землях. У 1589—1590 рр. ці апеляційні суди були підпорядковані Люблінському трибуналу.

Вина нестанная — сплата за «нестання», нез'явлення до суду без поважних причин.

А Р Т И К У Л 20

Статут визначив порядок видачі копій з позовів у випадках, коли оригінал був загублений — *«жалобная сторона винна будеть той стороне позваной копию з позу жалобы своее под печатью своею або с печатью возного дати»*.

А Р Т И К У Л 21

Статут зобов'язав позивачів забезпечувати сторони копіями процесуальних документів, які проходили у тій чи іншій справі. Дозволив сторонам за бажанням знімати копії з усіх документів, які пред'являлися у суді.

«...о именья, о люди, к гернты и ишие якие маєтности рухомые...» — право XVI ст. ще не провело чіткого розподілу майна на рухоме і нерухоме; наведений перелік майна дозволяє зробити висновок, що розподіл майна був подібним до розподілу в римському праві на речі манциповані і неманциповані.

А Р Т И К У Л И 22—24

Зміст статутів аналогічний змісту статутів 12—14 розділу IV Статуту 1566 року з деякими доповненнями і уточненнями.

Артикули встановлювали відповідальність сторін за нез'явлення до суду без поважних на те причин. Оскільки частими були випадки, коли сторони з особистих причин вдавалися до навмисного зволікання, ці артикули мали на меті забезпечення прискорення відправлення правосуддя.

Артикулами визначаються правові наслідки для сторін за нез'явлення до суду без поважних причин, наводиться перелік таких причин, вказується порядок їхнього засвідчення.

Новим є положення щодо того, що у випадку смерті особи, яка не з'явилася до суду і через те підлягала штрафові або конфіскації маєтку, її законні спадкоємці звільнялися від штрафів або конфіскації, однак, мусили довести судову справу до кінця.

«...заплатити пану раде естли бы сам особою своею у суду на рокох был deset коп грошей, а иным всем урядником и шляхте пять коп грошей...» — шляхті сплачувалося менше не тому, що ця верства користувалася меншими пільгами, ніж магнати, а тому, що останні посідали важливі державні посади, відривати магнатів від державних справ було небажаним і саме тому законодавець збільшив розмір сплати членам Пани-Ради.

А Р Т И К У Л 25

Артикул є аналогічним артикулу 15 розділу IV Статуту 1566 року. Визначав, що сторона, яка програла справу, не може судитися у цій справі вдруге, за винятком земельних справ і таких, де за вироком передбачалася смертна кара. Очевидно, причиною впровадження такої норми було прагнення законодавця не допускати перевантаження судів.

Еднанье — позасудове вирішення справи.

А Р Т И К У Л 26

Цей артикул майже повністю повторює артикул 16 розділу IV Статуту 1566 року. Визначивши найбільш тяжкі кримінальні злочини (так звані «старостинські артикули»), артикул встановив, що вони віднесені до юрисдикції не тільки гродського суду, але і суду Господаря або Головного Литовського трибуналу.

А Р Т И К У Л 27

Магнати і шляхта могли мати по декілька маєтків у різних регіонах держави, а за умовами Люблінської унії польські феодали отримували право володіти землями у Литві, а литовські — у Польщі. Нерідко виникали ситуації, коли особа мала вести дві справи у судах різних повітів. Артикул 17 розділу IV Статуту 1566 року визначав порядок ведення справ у таких випадках.

Цей артикул уточнив і доповнив норми попереднього Статуту, вказавши і на випадки, коли йшлося про справи, підсудні гродському суду.

А Р Т И К У Л 28

Законодавцем виділено в окремий артикул норми, які стосувалися безпеки іноземців, зокрема купців, які перебували у державі. У розділі IV Статуту 1566 року ці норми складали частину артикулу 18.

Артикул визначає порядок і терміни явки до суду обвинувачуваного або відповідача у справі, де потерпілим був іноземець.

«...подле доводу сказано...» — згідно з пануючою у феодальному праві теорією формальних доказів, судові докази поділялися на достатні (досконалі) і недостатні (недосконалі). До перших належали власне зізнання на суді, співпадаючі показання декількох свідків, письмові документи, визнані стороною. До другої групи належали зізнання поза судом, показання одного або недостатньої кількості свідків, результати огляду місця події тощо.

А Р Т И К У Л 29

Про порядок протягування до суду не осілих у даному повіті осіб, які скоїли злочин, йшлося в артикулі 19 розділу IV Статуту 1566 року.

Цей артикул значно доповнює, розширює і уточнює норми попереднього Статуту. Остаточно затверджується принцип підсудності за місцем скоєння злочину, встановлений ще Волинським привілеєм 1509 року і підтверджений Статутами I і II: забороняється переносити справу в суд того повіту, де постійно мешкає порушник права. Несформованість судової влади і притаманний феодальному праву приватноправовий погляд на злочин знайшли відбиток у нормі, згідно з якою суд виносить рішення на користь потерпілого, а той із судовим листом може самостійно шукати злочинця і вимагати виконання судового рішення. Незважаючи на існування домініантних судів, неосілі панські піддані, вчинивши злочин, мали судитися лише у державних судах, пан міг лише бути присутнім під час розгляду справи і на нього покладалася обов'язок виконання судового рішення, винесеного державним судом.

Порівняно з відповідним артикулом Статуту 1566 року, цей артикул містить нову норму, яка передбачає відповідальність членів суду за зволікання при розгляді справи.

«...где бы замку не было в дворе нашему староства судового...» — суд у кримінальних справах чинився «в замку», або «на гроде», звідси назва «городські суди». Оскільки в ході судової реформи 1564—1566 рр. були створені нові судові повіті, то в деяких повітових центрах замків ще не встигли побудувати, а члени городських судів (див. наступний артикул) засідали у місці перебування адміністрації («дворі» старости).

А Р Т И К У Л 30

Цей артикул є першим у низці артикулів про городські суди і визначає підсудність справ городському суду.

Склад і компетенція городських судів регламентувалися арт. 20 розд. IV Статуту 1566 року. Були визначені «старостинські артикули», тобто пе-

релік особливо тяжких справ, по яких винні підлягали гродському присуду (гвалтівний наїзд на шляхетські домівки, вчинення гвалту у великокнязівських містах, насильство над жінкою, злодійство, фальшування грошей, вбивство шляхтича). У Статуті 1588 року цей перелік доповнено і уточнено, тобто компетенція гродських судів стала більш широкою. Внесення до «старостинських артикулів» нових складів злочинів було продиктоване зростаючими впливами католицької церкви (чаклунство, напад на костьол), посиленням позицій шляхти в державі (втеча шляхетських підданих, напад не тільки на домівку шляхтича, але і на його господарчі будівлі, гарман тощо, погроза шляхтичу). Збільшення кола справ, підсудних гродським судам, свідчить про формування публічно правового погляду на злочин, але ще помітні ознаки приватноправового погляду: потерпілому надається альтернативне право звернення до земського суду.

Як і в Статуті 1566 року, дозволялося судити спійманого на «гарячому вчинку» судити без позовів, але в артикулі наводиться тлумачення терміна «гарячий вчинок», що є свідченням більш досконалої юридичної техніки Статуту 1588 року.

Законодавець відмежовує від злочинів, які належать до гродського присуду, ті злочини, які підлягали присуду Господаря. Встановлювалося, що смертні вирoki Господар виносить після того, як винуватість підозрюваного буде достатнім чином доведена перед судом глави держави і Пани-Ради.

Як і в Статуті 1566 року, цей артикул затверджує виволання як захід, що мав гарантувати виконання вирoku з боку засудженого.

«...а неоселого завжди коли и где можете потрафити вольно имати...» — упереджене ставлення до неосілого елемента як до такого, чия репутація невідома, залишалася актуальним і в Статуті 1588 року.

«...в речах таких кравых, где о горло идет, сторона позваная не через умоцованого, але сама очевидисте повинна у суду становитися...» — адвокатура як судове представництво затвердилася в земських судах Великого князівства Литовського. Як свідчать матеріали судової практики 60—80 рр. XVI ст., нерідко спостерігалось змішання компетенцій земських і гродських судів, про що свідчить і наведена норма.

А Р Т И К У Л И 31—32

Артикули вперше в литовсько-руському праві регламентують ув'язнення як вид покарання і регулюють порядок відбування засудженими тюремного ув'язнення. Регламентується устрій в'язниць, вартість утримання в'язнів, правила перебування в'язнів у в'язниці, особливості відбування покарання під час очікування Господарського декрету (вироку) або вирoku Головного Литовського трибуналу (або Луцького трибуналу) на подану апеляцію тощо. Законодавець вважає неприпустимим потурання в'язням з боку наглядачів. У змісті артикулів помітні приватноправові погляди на злочин (врядник, який допустив утечу засудженого, відшкодовує збитки потерпілому; впіймавши втікача, може стягнути виплачену потерпілому суму або повернути злочинця потерпілому і забрати назад виплачене відшкодування; потерпілий може дати згоду на пом'якшення режиму перебу-

вання ув'язненого у в'язниці), але у випадках найбільш тяжких злочинів, за які передбачалося ув'язнення у ямі («на дні»), публічний погляд на злочин домінує над приватним (воля потерпілого щодо режиму перебування злочинця у в'язниці ролі не відігравала).

Артикулами передбачалося покарання для судових в'язників, які допустили втечу в'язня і своєчасно не розшукали його, для в'язників, які потурали незаконному пом'якшенню режиму перебування засуджених у в'язниці.

В артикулах вказувалося на види співучасті — підсобництво і переховування. І підсобники, і переховувачі підлягали такій же відповідальності, як і злочинці. Для позначення злочину вжитий термін «виступ».

Щодо засуджених осіб, які ухилялися від відбування ув'язнення, застосовувалося посполите рушення.

«...на чом сторона жалобная поприсягнет, або яким иншим слушним доводом доведет...» — присяга вважалася достатнім доказом (див. коментар до арт. 28).

«...хтобы з едняня за який выступ свой везеньем терпети сам добровольне через який час поднял се...» — судова практика знала випадки, коли винний добровільно зобов'язувався відсидіти у в'язниці у узгоджений термін.

А Р Т И К У Л 33

Вперше визначив терміни судових сесій гродських судів (на відміну від судових сесій земських судів — «років») — вони називалися «рочками») і встановив терміни позовної давності для дрібних кримінальних справ у 10 тижнів. У спеціально зазначених випадках терміни позовної давності могли бути збільшені.

А Р Т И К У Л 34

Артикул вперше встановив, що у кримінальних справах не допускається судове зволікання, і кожний призначений термін з'явлення сторін до гродського суду є остаточним, «завитим».

Артикулом визначалися правила оформлення позовів. Намісники судових старост позбавлялися права затверджувати позови своїми печатками.

А Р Т И К У Л 35

Артикул вперше встановлював терміни позовної земської давності в три роки для найбільш тяжких кримінальних злочинів («старостинських артикулів»), перелік яких наводився в артикулі 30 цього ж розділу.

А Р Т И К У Л 36

Статут 1566 року (арт. 21, розд. IV) вказував, що призначений місцевою адміністрацією гродський суддя мав присягнути на першій же судовій

сесії перед адміністрацією. Від самих членів адміністрації, які мали очолювати гродські суди, спеціальної присяги не вимагалось.

Цей артикул визначає порядок і терміни принесення присяги. Він вперше визначив, що старости повинні присягати за формулою земських суддів. Для позначення членів адміністрації, які очолювали гродські суди, увійшов в ужиток термін «староста судовий», що свідчило про посилення ролі судових органів у державі.

Рота — присяга.

АРТИКУЛ 37

За Статутом 1566 року (арт. 21, розд. IV), гродський суд мав складатися із представника місцевої адміністрації і призначеного ним гродського судді. Призначення гродських суддів відбувалося за участю місцевих державців.

Цей артикул регламентує порядок призначення складу гродського суду. Ним вносилися зміни до складу гродських судів. Відтепер до них, як і до земських судів, мали входити три члени: спеціально призначений старостою судовий підстароста або судовий намісник, гродський суддя і гродський писар. Таким чином, глави місцевих адміністрацій передавали право суду спеціальним судовим вряdnикам, які, хоча і залишалися призначеними адміністрацією, проте мали зосередитись виключно на судових справах, а також гродським суддям. Артикул визначив вимоги до членів гродського суду.

Рішення місцевого вряду щодо членів гродського суду могло бути оскарженим у певний термін до Головного Литовського трибуналу.

Артикул законодавчо закріпив інстанційний порядок розгляду справ у гродському суді.

Зміст артикулу свідчить про прискорення процесу формування судової влади у Великому князівстві Литовському.

АРТИКУЛ 38

Законодавець вимагав від гродських суддів своєчасного розгляду справ. Цей артикул вперше встановив відповідальність членів гродського суду за несвоєчасне відправлення правосуддя або за нез'явлення на судову сесію без поважної причини. Трикратне нез'явлення судді у судові засідання без поважної причини могло навіть позбавити його посади.

АРТИКУЛ 39

Вперше встановлювалося, що члени суду відповідають за скоєні ними злочини проти мешканців повіту, тобто судові вряdnики, які порушили закон, позбавлялися недоторканності. Відповідали вони як приватні особи, а не як члени вряду.

За цим артикулом скарги на кривди від воевод, старост і їхніх намісників, суддів гродських судів у справах, які були підсудні гродським судам, могли подаватися до гродського суду сусіднього повіту.

А Р Т И К У Л 40

Цей артикул є логічним продовженням попереднього. Він підтверджує відповідальність членів земського і гродського судів за винесені рішення (писарі звільнялися від відповідальності за незаконне рішення суду, оскільки вони не впливали на винесення рішення) і встановив санкції проти членів судових в'яздів за зловживання посадовими повноваженнями. Члени суду мали відповідати за незаконне вирішення судових справ перед Господарем або Головним Литовським трибуналом.

У випадку, якщо скарга на дії членів земського і гродського судів виявлялася безпідставною, особа, яка її подавала притягувалася до матеріальної відповідальності.

А Р Т И К У Л 41

Встановив кримінальну відповідальність сторони, яка, ведучи справу за відсутності супротивної сторони, умисне перекручувала факти і тим домоглася винесення судового рішення на свою користь. Якщо факт перекручення був доведений, винесене рішення визнавалося нікчемним; якщо ж виявлялося, що факту перекручення не було, то сторона, яка вчинила наклеп, притягувалася до кримінальної відповідальності.

А Р Т И К У Л 42

У Статуті 1566 року (арт. 22, розд. IV) був поданий перелік категорій справ, у яких неможливим було відкладання розгляду справи земськими судами на інший термін. Таких категорій справ називалося дев'ять.

Цей артикул розширив перелік до 25 справ (зауважимо, що судовий імунітет митників щодо місцевого присуду, про який згадує Статут 1566 року, цим артикулом не підтверджується). Збільшення кількості справ, які земські і гродські суди мали розглядати негайно, свідчить про ускладнення і більш кваліфіковану увагу держави до суспільного і правового життя.

Артикулом вперше визначені причини, з яких допускалося перенесення таких справ на іншу судову сесію.

«...о слугу якого ж кольвек стану...» — стани у Великому князівстві Литовському і після укладання Люблінської унії залишалися недостатньо чітко розмежованими. Існували численні перехідні категорії між верхівкою селян і біднішою шляхтою, дрібна шляхта часто мала статус слуг заможних шляхтичів або магнатів.

«...о мыто... князские, паньские и шляхетские, так же и всяких станов» — для збільшення грошових надходжень до великокнязівської скарбниці практикувався продаж права збору мит; відкупниками мит звичайно ставали євреї.

Ези — перегородки, зроблені з дерев'яних колод для того, щоб риба не плавала по всьому водоймищу. Ези робили на річках, ставках. Спочатку закон встановлював, щоб ези мали широкі ворота для вільного проходу суден, але пізніше зовсім заборонено було влаштовувати ези на судоходних («портових») річках. У 1564 р. наказано було знищити ези на всіх судоплавних річках під загрозою штрафу.

«*о выеханье на керунт вряду подкоморского и комиссарского*» — процедура земельного межування була досить складною і вимагала одночасної присутності на місці земельної суперечки великої кількості осіб: сторони мали з'явитися у супроводі свідків (звичай вимагав наявності 18 свідків з кожної сторони), почту, численних приятелів та ін.; крім членів суду, присутніми були мірники і копачі. Отже, вимагалася точність і організованість від кожного з учасників межевої процедури.

«*...кривды подданных господарских от шляхты, где права майдебурского нет...*» — міста Великого князівства Литовського поділялися на три різновиди: господарські (великокнязівські), приватновласницькі і міста, які користувалися магдебурзьким правом (т. зв. магдебургії).

«*одно не о добра столу нашему належачих, и о оборону их...*» — у середньовічному суспільстві ототожнювалися майно державне і особисте майно правителя, звідси підвищена увага законодавця до юридичного захисту майна Господаря.

«*...о навезку за выводом шляхетства...*» — зі зростанням прав шляхти різко обмежується доступ у цю верству; доведення приналежності до шляхетського стану вимагає спеціальної процедури, яка мала відбуватися у присутності Господаря.

А Р Т И К У Л 4 3

Артикул є аналогічним артикулу 24 розділу IV Статуту 1566 року, який визначив терміни дії позовів у земських судах. Цим артикулом визначені терміни поширювалися і на чинність позовів гродських судів.

А Р Т И К У Л 4 4

Вносив уточнення і доповнення до артикулу 25 розділу IV Статуту 1566 року, який під загрозою штрафу забороняв порушувати межі компетенції земського суду, звертаючись у цивільних справах до гродського суду.

Цим артикулом встановлювалося розмежування родової і територіальної підсудності і встановлювалася відповідальність позивців за її порушення. Артикул заборонив порушувати межі компетенції гродських судів, а також звертатися до судів інших повітів. Таким чином, затверджувався територіальний принцип дії пореформених державних судів.

В окремих випадках сторонам дозволялося домовлятися про визначення тієї чи іншої підсудності.

Подібну норму мав і Статут 1566 року (арт. 25, розд. IV), але там були іншими розміри матеріальної відповідальності.

А Р Т И К У Л 4 5

Як і артикул 26 розділу IV Статуту 1566 року, встановлював правила підсудності у випадку, коли сторони були осілими у різних повітах.

Артикул доповнювався нормою, згідно з якою особа, яка не мала осілості у Великому князівстві Литовському, повинна була представити пору-

чителя. Таким чином, правовий статус неосілої особи наближався до правового статусу клієнтів у Давньому Римі; можливо, ця норма була запозичена з римського права.

АРТИКУЛ 46

Підтвердив викладені в статуті 27 розділу IV Статуту 1566 року норми, які встановили терміни судових сесій земського суду і причини, з яких судові сесії могли бути перенесені на інші строки. Доповненням до попереднього Статуту є те, що такими причинами визнавалися також смерть однієї зі сторін і відмова позивача від продовження справи.

«...послуга наша господарская земская военная з сойму вального посполитым рушеньем была уфалена и листы бы наши военные зашли...» — незважаючи на зростання у суспільстві інтересу і поваги до права, військові справи залишалися першорядними порівняно із судовими: на час військових дій суди припиняли свою діяльність.

АРТИКУЛ 47

Відповідного статуту в Статуті 1566 року немає. Цей статут встановив, що відправлення правосуддя земськими і гродськими судами під час вальних сеймів не повинне припинятися. Він визначив коло осіб, які на час вального сейму звільнялися від з'явлення до місцевих державних судів, включивши до нього депутатів сейму і осіб, що мали справи у сеймовому суді, тобто цей статут визначив зайнятість справами у сеймовому суді як поважну причину нез'явлення до земського і гродського судів. Отже, в ієрархії судів місцеві державні суди вже у другій половині XVI ст. знаходилися на нижчому щаблі порівняно із судом сеймовим, хоча офіційно і не були йому підпорядковані.

У випадках, коли депутатом сейму було обрано члена судового вряду, шляхті надавалося право обрати йому тимчасового заступника, який відповідав тим же вимогам, що і члени судового вряду.

«...справи судовые соймови належачие перед нами господарем на сойме мели...» — сеймові суди до 1569 року мали значення періодичних з'їздів Пани-Ради, які Господар скликав спочатку двічі на рік, а згодом раз на рік (див. Статут 1529 року, розд. VI, арт. 5). Після 1569 р. не зустрічається згадок про сеймові суди Господаря з Пани-Радою, а в усіх джерелах йдеться про суд Господарський на вальних сеймах (див., напр., Статут 1588 року, розд. I, арт. 1, 4, 9, 10). Сеймовий суд розглядав особливо важливі справи та апеляційні скарги на рішення з окремих справ. Судові справи розглядалися під час роботи вального сейму. Організація самостійного сеймового суду в XVI ст. була здійснена головним чином завдяки рішенням (конституціям) сейму 1588 р. У другій половині XVII—XVIII ст. сеймовий суд став головним судом Речі Посполитої.

АРТИКУЛ 48

Аналогічний за змістом у Статуті 1566 року є статут 29 розділу IV, в якому йдеться про діяльність доменіального суду. Як і за Статутом 1566

року, за цим артикулом пан мав право судити підлеглих йому селян, але міг обмежитись лише обов'язками децького, тобто тільки доставити винного до державного суду і стягнути з нього судову платню. Порівняно із попереднім Статутом, у цьому артикулі збільшено термін відправлення правосуддя в доменіальному суді — з 2 до 4 тижнів після отримання позову.

Із позбавленням прав та інтенсифікацією процесу закріпачення селянської верстви обмежується правоздатність селян: якщо пан відмовлявся вчинити правосуддя винному селянину, то потерпілий викликав до гродського або земського суду пана, а не злочинця-селянина. Збитки потерпілому також сплачував пан, який потім міг відшкодувати витрати з майна селянина.

Вперше право феодала судити залежних від нього людей було закріплене привілеєм 1447 року. Пізніше цю норму було внесено до Статутів 1529 і 1566 років. Норма не зовсім узгоджується з артикулами 49, 50, 51, 66 і 68 цього розділу.

АРТИКУЛ 49

Із зростанням закріпачення селян зростає і влада чоловіка і батька у сім'ї. Цей артикул обмежує правоздатність дружин і дітей (навіть повнолітніх), встановивши відповідальність чоловіка і батька за скоєний ними злочин. Ця норма є ще одним прикладом рецепції римського права з його владою *paterfamilias* над членами родини.

Слід відзначити, що положення про відповідальність глави сім'ї за протиправні дії її членів суперечить артикулу 18 розділу I.

«...што за ее вину с права будеть сказано...» — вперше у литовсько-руському праві вжито термін «вина» у значенні суб'єктивного боку злочину, а не у традиційному значенні виду судової платні.

АРТИКУЛИ 50—51

З розвитком цивільного права удосконалювалося правове регулювання договорів. У зв'язку з цим до Статуту було внесено норми, які встановлювали відповідальність осіб, які тримали у заставі маєтки, та орендарів за скоєння злочинів під час користування такими маєтками. Користувачі несли відповідальність нарівні із власниками маєтків.

АРТИКУЛИ 52—53

Оскільки під час судових сесій до центрів судового повіту з'їжджалася значна кількість людей, що потенційно могло спричинити нестабільність ситуації у місті, законодавець змушений був обмежити кількість осіб, які прибували із сторонами. Також встановлювалася максимальна кількість осіб, які могли одночасно перебувати в залі судових засідань. Артикули спрямовано на попередження можливих сварок, бійок між противними сторонами, порушення правил судового розгляду, які повинні були відповідати

встановленому регламентові. Порушники цієї норми притягувалися до відповідальності.

Великим кроком уперед у формуванні судової влади стало те, що були створені спеціальні приміщення для відправлення суду. В статті вперше згадується про те, що судовим в'язникам і прибулим надавалася можливість під час судової сесії розташовуватися в «*господах*» — тимчасовому казенному житлі, яке знаходилося при місцевих в'язницях. Статті є свідченням піклування влади про своєчасне відправлення правосуддя і порядок у суді.

Контроверсія — відповідь на звинувачення позивача.

Декрет — вирок, рішення суду. Впровадження у судову процедуру латиномовної лексики посилювалося після Люблінської унії разом із посиленням впливів польського права.

А Р Т И К У Л 54

Уточнює і доповнює статтю 30 розділу IV Статуту 1566 року. Для запобігання чварам і зволіканням законодавець дозволив до порушення справи подавати до суду так звані позови честі, в яких позивач міг викласти відому йому інформацію, яка ганьбила відповідача. Якщо у попередньому Статуті сторонам надавалася доба для обдумування відповіді на звинувачення позивача, то тепер цей термін скорочувався до однієї години. Підтверджувалися триденний термін, упродовж якого суд міг обмірковувати своє рішення у випадку спірних справ, і встановлене попереднім Статутом право сторін за обопільної згоди переносити справу до третейського суду або закінчити її єднанням.

Новою є норма, яка дозволяла суддям у випадках прогалин у праві створювати прецедент або виносити рішення за аналогією. За загальним правилом, судді зобов'язані були судити тільки на підставі норм Статуту, і тільки тоді, коли у ньому не було потрібних норм, справа вирішувалася на підставі їхнього сумління і за аналогією з іншими християнськими нормами. Статут 1529 року у такому випадку відсилав суддів «*до старого звичаю*» (арт. 1, розд. VI).

А Р Т И К У Л 55

Відкриває серію статей, які регламентували інститут адвокатури в державних судах. Праву того часу було властиве правило, згідно з яким сторона у процесі могла бути замінена чи представлена іншою особою. Заміна дозволялася як у цивільних, так і у кримінальних справах. Слід відзначити, що ця норма порушує принцип особистої відповідальності, який проголошується статтю 18 розділу I.

Цей стаття із деякими змінами і доповненнями повторює статтю 31 розділу IV Статуту 1566 року. Законодавець підтвердив, що судовий представник перебирає на себе всю відповідальність, пов'язану з веденням

справи. Ведення справи так само могло бути доручене адвокату. Цікаво, що адвокатура у земських і гродських судах великого князівства Литовського існувала насамперед як судове представництво, але артикулом було надане представникові право за необхідністю користуватися послугами прокуратора — адвоката — судового захисника.

Згідно зі Статутом 1529 року виступ у суді на підставі фальсифікованого доручення тягнув за собою смертну кару (арт. 9, розд. VI). Цей артикул доповнений нормами, згідно з якими представник, очевидно, у випадку виявлення скоєного ним особисто злочину, міг бути також приречений судом до смертної кари.

Имень лежачое — маєток, який лишився без прямих спадкоємців.

«...тогда позванный, або обжалованный от того волен...» — вживання різних термінів для позначення сторони в земському і гродському судах свідчить про початок диференціації цивільного і кримінального процесів.

А Р Т И К У Л 56

Як і артикул 32 розділу IV Статуту 1566 року, цей артикул визначив критерії визнання повноваження судових представників земськими і гродськими судами. Зауважимо, що у цьому артикулі для позначення судового представника законодавець вживає термін «прокуратор», яким у попередньому артикулі позначався судовий захисник.

На відміну від названого артикулу попереднього Статуту, цей артикул вимагає, щоб судовий представник був осілим у Великому князівстві Литовському.

А Р Т И К У Л 57

Є аналогічним артикулу 33 розділу IV Статуту 1566 року: підтверджує норми, згідно з якими за особистої присутності сторони письмове доручення прокуратору на ведення справи не є обов'язковим. Держава гарантувала безкоштовне надання послуг адвоката малозабезпеченим вдовам і сиротам. Цей артикул встановлює санкції щодо адвокатів, які відмовлялися надавати таку допомогу безкоштовно. З тексту артикулу видно, що адвокатська діяльність у 80-і роки XVI ст. стала професійною.

А Р Т И К У Л 58

Цей артикул відкриває низку норм, присвячених вимогам, яким мав відповідати адвокат. Перераховуються його професійні і людські якості, визначаються основи адвокатської етики, відповідальність за ведення справи. Як і артикул 34 розділу IV Статуту 1566 року, цей артикул заборонив членам судових врядів займатися адвокатською діяльністю у своїх судових повітах, і уточнив, що в інших судах вони можуть мати адвокатську практику. Духовні особи бути адвокатами також не могли.

АРТИКУЛ 59

Покарання для недобросовісних прокураторів було встановлене артикулом 35 розділу IV Статуту 1566 року. Цей артикул визначив більш жорстоке покарання (за Статутом 1566 року недобросовісний адвокат-шляхтич карався позбавленням шляхетства, а за цим Статутом — смертю) і залишив за стороною право відмовитись від послуг адвоката або замінити його на будь-якій стадії судового процесу.

АРТИКУЛ 60

Як і артикул 36 розділу IV Статуту 1566 року, вказує на тяжку хворобу як на поважну причину нез'явлення прокуратора сторони до суду і додає, що сторона не несе відповідальності у тих випадках, коли адвокат помер, не встигнувши з'явитися до суду. Артикул також визначив, що при нез'явленні до суду через хворобу адвокат має поводитися так само, як і сама сторона, яка пропустила судові роки через хворобу.

АРТИКУЛ 61

Підтверджує артикул 37 розділу IV Статуту 1566 року, в якому були визначені повноваження прокуратора при розпорядженні грошима сторони, яку він представляє. Встановлюється, що прокуратор *«жадных записов новых и некоторого вызнанья ни от кого не имеет у суду чинити и пенезей за записами брати, и з них квитовати, не маючи при себе стороны свое»*.

АРТИКУЛИ 62—63

Артикули підтвердили встановлену Статутом 1566 року (розділ IV, артикули 39, 40, 41, 42) відповідальність за порушення порядку в місцевих державних судах. Судові акти другої половини XVI ст. свідчать про численні випадки опору судові, навіть збройного. Влада була зацікавленою у створенні гарантій безпеки суддів і сторін у земських і гродських судах, а також у підтриманні порядку в центрах судових повітів під час судових сесій. Статут 1588 року посилює санкції проти порушників порядку в суді, продовжуючи формування в литовсько-руському кримінальному праві такого виду злочинів, як злочини проти суду, і затверджуючи публічноправовий погляд на злочин.

Артикули визначають відповідальність учасників процесу за порушення його регламенту і судової етики, за скоєння кримінальних злочинів на судових засіданнях. Відповідальності за протиправні діяння під час розгляду судової справи підлягали також судді і представники місцевої адміністрації, які були присутніми на судових засіданнях.

АРТИКУЛ 64

Артикул встановлює підвищену кримінальну відповідальність (навіть смертну кару) за скоєні у дорозі, місті, де проводяться судові засідання, злочини проти викликаних до суду людей. Такі справи підлягали невідкладному розглядові.

АРТИКУЛ 65

Як і артикул 43 розділу IV Статуту 1566 року, цей артикул регламентував порядок розгляду справи у суді у випадку, коли сторона намагалася під час судового процесу додати нової інформації, не викладеної у позові. Суду заборонялося приймати під час судового розгляду самостійні зустрічні вимоги відповідача до позивача і допускати до процесу третю особу із самостійними вимогами.

«...на вырок наш господарский отослати на сойм вальный...» — див. ком. до арт. 47 цього ж розділу.

АРТИКУЛ 66

Відтворює зміст артикула 44 розділу IV Статуту 1566 року, який визначив порядок виклику до суду сябрів. Сябри (*«себры»*, *«вчастники»*, *«братья недельная»*) — це члени громади, роду, які спільно володіли маєтністю. У XV — XVI ст. ст. на спустошених татарами землях Великого князівства Литовського, розташованих переважно на півдні, з дозволу влади стали селитися мешканці інших регіонів держави. Переселенці освоювали пустощі на правах займанщини. Займання відбувалося не однією особою, а громадою, родом, сім'єю, подібно до сербської задруги або «великої сім'ї» Московської Русі. Кожен із сябрів мав свою частку в спільному майні, зокрема, у нерухомому.

Правове регулювання спільної власності в литовсько-руському праві відбувалося за нормами, подібними до відповідних норм римського права.

АРТИКУЛ 67

Господарь, дбаючи про прибутки зі своїх маєтків, у Статуті 1566 року (арт. 45, розд. IV) встановив виключну підсудність врядників, які отримували умовні земельні володіння з його домену.

Цей артикул скасував судовий імунітет врядників і перевів їх до місцевої державної юрисдикції за загальними підставами. Нагадаємо, що водночас була скасована виключна господарська підсудність для відкупників господарських мит (див. ком. до арт. 42 цього ж розділу).

Артикул також заборонив врядникам перевищувати встановлений спеціальною уставою розмір прибутків з господарських маєтностей.

«...в захоженю людей отчизных до мест и сел наших господарских...» — йдеться про випадки втечі панських підданих до земель, які входили до домену Господаря.

«...в том повете, где его держава лежит, оселости свое власное не мел...» — практикувалося надання Господарем окремим особам у тимчасове або довічне управління або користування сіл, маєтків тощо; такі надання були своєрідною винагородою за сумлінну службу. Особа, яка отримала надання, могла і не мати постійної осілости у цьому регіоні держави.

Шкрутыния (шкрутениум) — випробування, слідство.

«...добра наши, будь правом до животным або в сумах пенезей заведенные от нас господара держати...» — як винагороду Господарь надавав не тільки нерухомість або селян, але і гроші або рухомі речі.

АРТИКУЛ 68

Майже без змін відтворює зміст артикулу 46 розділу IV Статуту 1566 року, який встановив порядок суду при виникненні справ між магнатами або шляхтою (або їхніми підданими) і міщанами господарських міст або мешканцями господарських маєтків.

Артикул регламентує правове становище міщан міст, які не мали магдебурзького права і людей державних маєтків у випадку нанесення їм збитків чи спричинення кривд шляхтою.

АРТИКУЛ 69

Повторює артикул 47 розділу IV Статуту 1566 року, який вказав на порядок розгляду справ між магнатами або іншими землевласниками і міщанами магдебургій.

Артикул встановлює, що міщани міст з магдебурзьким правом здійснювали правовий захист своїх інтересів самостійно.

АРТИКУЛ 70

Із зародженням капіталістичних відносин у Великому князівстві Литовському зростає увага законодавця до приватної власності. Про доведення права співвласників (учасників, або сябрів) на так званий лежачий маєток (такий, що лишився без прямого спадкоємця) йшлося в Статуті 1566 року (арт. 48, розд. IV).

Цей артикул вніс зміни у порядок такого доведення. Якщо за Статутом 1566 року учасникам, які не хотіли спільно відсуджувати лежачий маєток, надавалося право тричі відкладати розгляд справи, то цей артикул визначає, що перший же призначений термін з'явлення до суду є остаточним. Якщо за Статутом 1566 року ті співвласники, які тричі не з'являлися за позовом до суду, втрачали право на частку у спадку, то за цим артикулом ті співвласники, які не з'явилися до суду, отримували право вимагати своєї частки від того із співвласників, якому був присуджений маєток. Така непослідовність законодавця у питаннях приватної земельної власності, очевидно, пояснюється тим, що влада була зацікавле-

на в тому, щоб збільшити кількість землевласників, зобов'язаних землею і військовою службою із своїх маєтків.

АРТИКУЛ 71

Аналогічний артикул у Статуті 1566 року відсутній.

Цей артикул встановив, що при виникненні спорів щодо маєтків, які знаходяться у різних повітах, але належать одній особі, достатньо довести право на один із таких маєтків перед земським судом того повіту, де знаходиться такий маєток. Решта маєтків автоматично відходять тій стороні, яка виграла справу.

«...а право... прирощеное або набытое...» — за литовсько-руським правом, статус родових, куплених і жалуваних маєтків був однаковим.

Зарука — обумовлена заручним листом сума грошей, що підлягала стягненню зі сторони погрожуючої за умови її насильницьких дій проти життя і здоров'я іншої сторони.

АРТИКУЛ 72

Викладена в артикулі норма є новою для литовсько-руського права. Визначає порядок судового розгляду у випадках, коли виникає сумнів у законності прав спадкоємців маєтку.

«...ярд в таковой речи имеет з obu сторон листов и иных доводов достаточне выслушать, а которое стороны довод будет лепший, слушнейший и яснейший, тую сторону... до присяги припустить имеет...» — цей уривок ілюструє порядок вирішення цивільних спорів: вислухавши свідчення сторін і свідків і розглянувши письмові докази (документи), суддя вирішував, яка зі сторін пред'явила ґрунтовніші докази, і допустив її до присяги, що дорівнювало визнанню її правоти.

«...на то именье якого права прирощеного або набытаго и давностью земскою задержаного...» — за литовсько-руським правом статус родових, куплених і вислужених маєтків був однаковим (див. арт. 71 цього ж розділу).

АРТИКУЛ 73

Норма є новою для литовсько-руського права. Законодавець встановив, що власник маєтку, землі, людей щодо яких триває судова справа, позбавляється права розпорядження цією власністю до винесення судового рішення стосовно її приналежності.

Пенное именье — спірний маєток, зазвичай обтяжений боргами, щодо якого триває судова справа.

АРТИКУЛ 74

Як і артикул 49 розділу IV Статуту 1566 року, цей артикул встановив заруки для запобігання протидії рішенням суду з боку сторони, яка програла справу про нерухоме майно. Однак, якщо за Статутом 1566 року половина суми заруки відходила Господарю, а інша половина — скривд-

женій стороні, то за цим артикулом сума заруки відходила стороні повністю.

Зарука — у цьому випадку штраф, який мала сплатити сторона, яка порушувала рішення, угоду тощо. Сума заруки звичайно оговорювалася сторонами і записувалася до судових актів разом із рішенням суду (див. арт. 71 цього розділу).

АРТИКУЛ 75

Повторює з уточненнями артикул 50 розділу IV Статуту 1566 року, який встановив відповідальність за безпідставне оскарження правомірності присяги і намагання знову порушити вже вирішену справу. Уточнення стосується розміру штрафу, який накладався на таку особу.

Як і попередні артикули цього розділу (25, 74), постанова ця викликана, очевидно, прагненням не допускати надмірного перевантаження судів переглядом уже вирішених справ, але разом із тим така практика формувала повагу до суду і його рішень.

АРТИКУЛИ 76—80

Є аналогічними артикулам 51—56 розділу IV Статуту 1566 року, однак із істотними уточненнями і доповненнями правового становища свідків.

Свідочки показання у руському праві традиційно були одним із найважливіших процесуальних доказів. Із розвитком процесуального права інститут свідків привертає більш кваліфіковану увагу законодавця. Якщо Статут 1566 року обмежився лише переліком вимог до свідків (арт. 51, розд. IV), то у цьому Статуті відповідний артикул (76) впроваджує нові для литовсько-руського процесуального права норми: у тяжких кримінальних справах свідки допитуються окремо, хоча і за присутності сторін, до свідцтва допускаються татари-шляхтичі. Жиди могли свідчити тільки у справах своїх одновірців. Статут забороняв звертатися до свідчення засуджених до смертної кари, слуг і підданих стосовно свого господаря, шалених, співучасників злочинця і виволанців (арт. 78). Перед тим як допустити свідків до участі у судовому поцесі суд закликав їх до богобоязної поведінки і поштивості, після чого приводив до присяги.

Законодавцем впроваджується принцип «звороту звинувачення»: свідок, який звів наклеп на сторону, карався таким покаранням, яке передбачалося для жертви наклепу (арт. 76).

Порівняно із Статутом 1566 року (арт. 53, розд. IV), розширено коло осіб, які не допускалися до свідчення у судах: цього права позбавлялися виволанці; крім того, не бралися до уваги свідчення осіб, які давали в іншій справі показання, що суперечили показанням у цій справі (арт. 78). Підтверджено вказане в Статуті 1566 року (арт. 54, розд. IV) право відводити свідків супротивної сторони за поважними причинами, але законодавець визначив терміни заміни таких свідків іншими (арт. 79).

Артикули 77 і 80 повністю повторюють артикули 52 і 55 розділу IV Статуту 1566 року, де сформульовано систему доказів, прийняту в пореформених судах, і вказано, що сторона не може судитися із своїми ж свідками, якщо вони дали показання проти неї.

Серед судових доказів особливе місце відводилося присязі. Оскільки в ній згадувалося ім'я Боже, дати неправдиві показання під присягою вважалося тяжким гріхом, яким особа могла згубити свою душу. Тому суд традиційно вважав присягу важливим доказом, хоча цей доказ був позаправовим. Для принесення присяги призначався спеціальний термін; процедура принесення присяги урочисто обставлялася. Однак з тексту артикулу 81 зрозуміло, що у 80-ті роки XVI ст. формується позбавлений містичизму погляд на цей процесуальний доказ — різновид ордалій: у цивільних і дрібних кримінальних справах присяга сторони дорівнює свідченню одного свідка.

Не підозрений (подейзрений) — той, хто не був під підозрою у безчесному вчинку; особа з бездоганною репутацією, незаплямованим ім'ям. Доброму імені, репутації в литовсько-руському суспільстві всі верстви населення надавали надзвичайно великого значення; їхнє заплямування, образа честі розглядалися як нанесення фізичної рани: якщо поранення завдавало шкоди лише конкретній пораненій особі, то пляма на доброму імені покараного таврувала увесь рід, до нащадків включно; особи, які будь-коли перебували під підозрою, мали обмежену правоздатність. Тому репутація ретельно охоронялася.

Звідси і підозріле, упереджене ставлення до неосілого елементу: їхня репутація була невідомою, а отже потенційно небезпечною для суспільства.

АРТИКУЛ 81

Артикулом регулюється процесуальний порядок доведення факту злочину за відсутності необхідної кількості свідків. Ще Статут 1529 року встановив, що суперечливі свідчення одного з наданих стороною свідків тягнули за собою програш справи цією стороною.

Переконливим доказом у справі зацікавленої сторони вважалося свідчення трьох свідків. Той, хто мав тільки двох свідків, міг присягнути сам і у такий спосіб виграти справу (виняток складали кримінальні справи про злочини, які зачіпали честь особи, про наїзди і квалтовні діяння).

Артикулом регламентується порядок принесення присяги. Ще раз підтверджується толерантне ставлення держави до різних релігій: *«а чинити присягу маєть кождый водлуг своего набоженства, якого уживаеть»*.

АРТИКУЛ 82

Підтверджує артикул 57 розділу IV Статуту 1566 року, який вказав на письмові документи як на процесуальний доказ.

Артикул визначає, що саме має вважатися за письмові докази. Крім названих у попередньому Статуті, він визнав доказами також квитанції і реєстри, складені державними ревізорами.

А Р Т И К У Л 83

Регламентував діяльність комісарського суду. У першій половині XVI ст. комісарський суд був різновидом господарського суду. При надмірній завантаженості і неможливості розглянути всі судові справи особисто, Господар доручав розгляд справи комісарам — спеціально призначеним особам, зазвичай з-поміж пани-ради. Комісарський суд не був постійно діючою установою, не мав чітко визначеного складу, а призначався у кожному конкретному випадку в разі потреби. Нескладні справи, в яких рішення було очевидним, комісарський суд вирішував самостійно, а заплутані справи або такі, де винесене рішення могло надалі служити прецедентом, комісари передавали на остаточний розгляд Господаря; у таких випадках роль комісарів зводилася до з'ясування фактів по справі, збирання доказів, опитування сторін і свідків тощо. Статут 1566 року значно звузив компетенцію комісарського суду: більшість справ була передана до компетенції земських судів, а за комісарським судом залишився розгляд справ про межі між шляхетськими і господарськими маєтками і про викуп господарських маєтків.

Цей артикул вніс деякі зміни до інституту комісарського суду. Він набув певних ознак самостійності. Комісарський суд створювався при поданні Господареві скарги від шляхтичів за відповідним колом справ. Члени комісарського суду не призначалися Господарем довільно, ними могли бути тільки спеціально визначені посадові особи — каштелян, маршалок і підкоморій повіту разом із представником шляхти. Суд відбувався у присутності шляхтичів, яких мав право привести відповідач. Розширена була компетенція комісарського суду: до його присуду було віднесено також земельні справи дрібної шляхти-втікачів від утисків їхніх хазяїв (див. ком. до арт. 42 цього ж розд.), а також справи про межі господарських маєтків із маєтками духовенства.

А Р Т И К У Л 84

Артикул зменшив терміни грошових виплат за рішенням суду порівняно із термінами, визначеними артикулом 59 розділу IV Статуту 1566 року.

«...маетности, збожья, быдла и иных статков домовых, и чтобы колькок речью рухомою названо быть могло...» — вперше у литовсько-руському законодавстві проводиться спроба розмежувати майно на рухоме і нерухоме (пор. із ком. до арт. 21 цього ж розд.)

А Р Т И К У Л 85

Полюбовні (третейські) суди набули досить значного поширення у Великому князівстві Литовському, оскільки задовольняли потреби як суду, так і населення. Для суду передача частини справ на розгляд третейських суддів означала суттєве розвантаження від надмірного обсягу роботи, а населення охоче зверталося до вказаного суду для більш швидкого вирі-

шення справи. Крім того, часто відповідачі навмисне чинили перешкоди вирішуванню справи у земському суді, щоб змусити позивача перенести справу до третейського суду, оскільки в ньому можна було сподіватися на більш вигідні, порівняно із передбаченими законом, умови примирення.

Полюбовний суд складався з декількох суддів-комісарів, призначених з осіб одного стану і звання з сторонами спору. Рішення третейського суду мали таку ж юридичну силу, як і рішення державних судів. Полюбовні суди могли розглядати різні справи і спори, за винятком кримінальних і пов'язаних з інтересами державної скарбниці.

Статут 1566 року (арт. 60, розд. IV), впровадивши земські суди, надав їм право певного контролювання діяльності третейських судів. Земські суди мали забезпечувати примусове виконання вироку третейського суду за відмови однієї із сторін виконувати його; справа переносилася до земського суду, якщо третейські судді не могли дійти згоди.

Цей артикул уточнює і доповнює ці засади, вказавши, що у випадку обопільної незгоди сторін з рішенням суду сторони можуть перенести справу до земського суду, який повинен розглянути справу повторно і скасувати рішення третейського суду у разі невідповідності його закону.

Апеляція на рішення полюбовного суду подавалася до Головного Литовського трибуналу тільки у тому випадку, якщо у вирішенні спору не було повної згоди між комісарами. В усіх інших випадках рішення полюбовного суду апеляції не підлягали.

АРТИКУЛИ 86—90

Порядок, форма, терміни апелювання, а також випадки, в яких апеляція не допускається, були визначені артикулами 61—65 розділу IV Статуту 1566 року.

Статут 1588 року вніс деякі зміни, пов'язані, насамперед, з тим, що Варшавський сейм 1581 р. затвердив «Спосіб прав трибунальських», за яким вищим судом першої інстанції і апеляційною інстанцією став Головний Литовський трибунал (див. розд. I, арт. 14, 24; розд. III, арт. 11, 32; розд. IV, арт. 40; розд. IX, арт. 7; розд. XI, арт. 67). Отже, у всіх випадках згадки про вищу апеляційну інстанцію держави у Статуті 1588 року йдеться про Головний Литовський трибунал, а не про суд Господаря. Решта норм Статуту 1566 року щодо апеляцій залишилася без змін.

Апеляційний суд розглядав справу за сутністю, з врахуванням наведених у апеляції доказів. На свої засідання він міг викликати суддів гродського і земського судів, які винесли рішення. Скаржнику дозволялося посилатися тільки на ті матеріали, які були у суді першої інстанції. Він *«ничого брати і прикладати не маєть, только то, што было перед судом первым, от которого апелевал»* (арт. 90, розд. IV). Сторона, яка хотіла подати апеляцію, повинна була зробити *«отозву»* (*«отозваться»*) відразу ж після оголошення рішення (вироку). Хто *«не отозвался, такому вжо апеляция допущона не имеет быти и вряду такового о то*

позывать не может...» (арт. 90; розд. IV). Подання апеляції призупиняло виконання рішення суду першої інстанції. Винятком були справи про земельні спори. У них до розгляду апеляції земля залишалася у власності сторони, якій вона була передана згідно з рішенням підкоморського суду.

Щодо апеляції, на практиці, у судах Великого князівства Литовського, як і всієї Речі Посполитої, керувалися віршами, складеними тогочасними юристами; у віршах визначалися випадки, коли апеляція не допускалася:

Sublimis iudex, scelus, executio, pactum,
Contemptus et res minima, dilatio nulla,
Clausula, quae removet, res, quae notorie constat,
Et textus juris clarus, possessio, fatum.

Sublimis iudex — не допускається апеляція до суду вищої інстанції;
scelus — у випадку явного, відкритого злочину;
executio — коли вже винесений виконавчий вирок;
pactum — коли сторони мали попередню домовленість не апелювати;
contemptus — якщо хтось не з'явився і через те програв справу in contumaciam;

res minima, dilatio nulla — дрібна справа, наприклад, коли сума, про яку йшлося, не перевищувала 100 злотих;

clausula, quae removet — якщо за законом справа мала бути остаточно вирішеною у даному суді у певний термін;

res, quae notorie constat — коли той, хто апелював, сам не знаходив достатньої причини апелювати;

et textus juris clarus — тут малися на увазі справи про десятини, викуп золота, гвалти, вчинені на сеймах;

possessio — коли вигнаний власник маєтку за рішенням суду мав вступити у володіння ним;

fatum — те саме, що давність.

Зауважимо, що в тексті артикулу 88 вживається термін «сторона жалобная» для позначення потерпілого у кримінальній справі; для позначення позивача у справі цивільній вжито термін «сторона поводовая». Розрізнення цих понять свідчить про початок відокремлення цивільного і кримінального процесів.

Якщо апеляційна інстанція визнавала апеляцію необґрунтованою, сторона, яка її подала повинна була сплатити іншій стороні нав'язку «для твоей причины, абы ся никто упорне, а в чужом користечи, над право ку проволоце стороны своее противное не отзывал» (арт. 89, розд. IV).

«... если бы ся хто ку чому сам добровольне на праве знал...» — власне зізнання на суді вважалося абсолютним доказом.

АРТИКУЛ 91

Артикул визначає терміни позовної земської давності у справах щодо нерухомого майна. Десятирічний термін позовної давності для нерухомого

майна вказувався Статутом 1566 року (арт. 66, розд. IV). Артикул залишив цей термін без змін і поширив його на позовну давність для крупних грошових сум.

АРТИКУЛ 92

Порушення права земельної власності, гвалтівні наїзди на маєтки були досить поширеними злочинами в литовсько-руському суспільстві. Статут 1566 року (арт. 69, розд. IV) встановив санкції за ці види злочинів, об'єднавши їх під назвою «*выбитъе з спокойного держанья*».

Цей артикул трактує порушення держання як незаконне проникнення до двору, села, ріллі, приватновласницького міста, млина. Суб'єктами такого злочину визнаються не тільки землевласники, але і їхні слуги. Встановлені більш суворі санкції за цей вид злочину.

Для потерпілих артикулом збільшений термін позовної земської давності для звернення до суду (з чотирьох до десяти тижнів), а також зменшений термін призначення остаточного року (з чотирьох до двох тижнів). Винувата сторона має відшкодувати збитки потерпілому негайно, без надання термінів для сплати (див. арт. 84 цього ж розд.).

У випадках, коли наїзд супроводжувався вбивством, суд міг винести винуватому смертний вирок. Звичайно такі справи розглядали гродські суди, але артикул надає право потерпілому за бажанням звернутися до суду земського, очевидно у тих випадках, коли потерпілий згоден був обмежитись вимогою відшкодувати матеріальні збитки. Це є проявом приватно-правового погляду на злочин, притаманного феодальному праву.

Знаки слушныя — сліди від побоїв, ран тощо. Хоча і не були названі в артикулі 77 цього ж розділу як процесуальні докази, але з тексту цього артикулу випливає, що вони мали силу судового доказу, якщо були засвідчені возним.

АРТИКУЛ 93

Артикул встановив, що у випадку, коли рішення про сплату стороною грошової суми було винесене без її особистої присутності, суд має повідомити сторону і призначити чотиритижневий термін для сплати. Після закінчення цього терміну возному надавалося право стягнути потрібну суму з маєтку цієї сторони.

Якщо ж боржник чинив опір судовому виконанню, з нього додатково стягували встановлену заруку.

АРТИКУЛ 94—97

У XV — першій половині XVI століття для виконання вироку, за яким передбачалася передача маєтку іншій особі, застосовувалося посполите рушення, тобто озброєний виїзд повітової шляхти, за сприяння якого відбувалася примусова передача маєтка новому власникові. Однак повітове

рушення виявилось недостатньо ефективним, і у другій половині XVI століття влада стала вживати «уяззенье».

Артикули визначили порядок ув'язання, як забезпечення виконання вироку щодо виплати присудженої судом грошової суми стороною, яка програла справу, а також порядку введення сторони у володіння маєтком, присудженим їй судом. У процедурі брали участь члени суду — земського або гродського, — який виніс відповідне рішення, возні, а також сама сторона із шляхтичами-свідками, чию присутність сторона мала забезпечити особисто.

Механізм забезпечення виконання судового рішення певною мірою вдосконалюється. У випадках, коли здійснювалось введення у володіння маєтком із залежними селянами, складався реєстр, у якому вказувалися розміри повиностей залежного населення. Кредитор не мав права брати більше від того, що було записано до реєстру. Ув'язання проводилося відповідно до виконавчого листа («лист увязчий»), копію якого возний вручав боржникові у присутності трьох шляхтичів. Коли боржник не виконував рішення суду у визначений термін, то для ув'язання разом з кредитором прибував возний з понятими і маєток передавався до сплати боргу кредиторів. За опір виконанню судового рішення з боржника стягувався штраф у розмірі боргу, а для здійснення процедури ув'язання судом направлялися два возні з п'ятьма шляхтичами.

Було встановлено, що особи, які ухиляються від виконання судового рішення і не допускають ув'язання, мають сплатити подвійну заруку, а про їхню протидію закону слід повідомити Господареві, який у такому випадку мав віддати наказ про виволання непокірного. Решта його майна, як нерухомого, так і рухомого, конфісковувалася державою. З тексту артикулу ясно, що така непокірність закону розглядається як злочин проти Господаря і порядку управління. Боржника, який не підкорявся судовому рішення, могли покарати навіть смертю.

Якщо ж сторона не допускала врядування ув'язання тому, що вважала рішення суду несправедливим і хотіла подавати апеляцію, то справа переносилася на розгляд Господаря і Головного Литовського трибуналу.

Брегульовано було виконання ув'язання у випадках, коли під час судового спору щодо маєтку двох осіб маєток присуджувався третій особі. Законодавцем регламентувалася також ситуація, за якої присуджений маєток знаходився за межами регіону постійної осілості особи.

Встановлено було порядок ув'язання не тільки у володіння маєтком, а й у володіння землями, людьми, а також порядок виплати призначених судом грошових сум. Маєтки, землі, люди, грошові суми складали найбільш поширені об'єкти надань магнатам і шляхті з боку Господаря як винагороди за сумлінну службу. Тож зрозумілим є зростання уваги законодавця до цих об'єктів власності.

Уяззенье — уведення у володіння згідно з рішенням суду. Статут передбачав уведення у володіння маєтками, землями, майном, залежними селянами — «в люди, именье, грунты и иншую маєтность» (арт. 94, розд. IV).

АРТИКУЛ 98

Артикулом деталізується відповідна норма Статуту 1566 року (арт. 68, розд. IV), якою вперше у литовсько-руському праві були встановлені розцінки при зверненні стягнення на майно боржника.

Цим артикулом встановлюються також розцінки при зверненні стягнення на нерухоме майно боржника.

АРТИКУЛ 99

Артикул регулює порядок виплати грошової суми, присудженої судом у справі. Боржник міг, не доводячи справи до відбирання у нього маєтку, виплатити кредиторі заборговані гроші. Якщо кредитор, маючи намір залишити маєток за собою, не брав від боржника грошей, суд повинен був відібрати у нього цей маєток і передати боржникові. Гроші, надані боржником в рахунок виплати боргу, зберігалися у суді до тих пір, доки кредитор їх не забирав.

АРТИКУЛ 100

Артикул визначив відповідальність боржника, який після проведення процедури ув'язання сам чи через своїх підданих силою відбирав маєток, людей або землю у кредитора. Якщо у суді буде доведено таке *«отнятые гвалтовное»*, тоді такий гвалтівник *«еще совито так великую суму и заклады, за якую жалобник был увязан, той то стороне своей жалобной и к тому гвалту двадцать коп грошей ему ж заплатить будеть повинен»*.

АРТИКУЛ 101

Питання судової платні були актуальними для литовсько-руського права. Однією з причин судової реформи було прагнення шляхти домогтися недорогого правосуддя, оскільки в дореформених судах передбачалася сплата кожному з численних судових чиновників.

Цей артикул визначив, як має розподілятися судова платня (вини) між судовими вряdnиками земськими і городськими. На відміну від пересуду, штраф на користь суду розподілявся порівну між суддею, підсудком і писарем.

Водночас законодавець зазначає, що суд *«водля доброго уваженья и християньского поступку прихильнейшым маєть быти до отпущенья таких вин, нижли до бранья их, зваща сиротам, убогим...»*.

АРТИКУЛ 102

Зростання прав шляхти супроводжувалося звууженням прав залежних верств населення. Артикул визначив, що панські піддані мають обмежену

процесуальну правоздатність (пор. із арт. 48 цього ж розд.). Позов від імені слуг, бояр і феодално-залежних людей робив їхній господар.

Артикул 103

Артикул визначив обов'язки писаря у суді. Встановив, що писарі і підписки мають вписувати до позовів і актів найсуттєвішу інформацію, а сторони повинні представляти до суду свої промови у письмовій формі, щоб полегшити писарям подальший запис справи до судових книг.

Артикул 104

Службовою особою, яка за дорученням суду робила огляд місця злочину, речових доказів, визначала розмір нанесених злочином збитків був возний. У кожному повіті було декілька возних, головного з них називали «енералом».

У цьому артикулі визначається порядок призначення, компетенція і коло обов'язків енерала. Встановлюється право Жмудської землі на дві посади енералів.

Артикул 105

Артикул встановив заходи проти спроб «потвари» і визначив покарання «потварцом». За артикулом «потвара» — кримінальний злочин. Винний у неодноразовій явній «потварі» карався викиданням ноздрі.

В артикулі простежується спроба законодавця визначити суб'єктивну сторону злочину.

Потвара — наклеп, обмова, неправдивий донос на людину.

Потварца — наклепник.

Розділ П'ЯТИЙ

ПРО ПРАВО ПОСАГУ І ПРО ВІНО

Розділом регулюються сімейні і спадкові відносини у Великому князівстві Литовському. У XVI столітті сімейне право являло собою сукупність юридичних норм, церковних правил, народних звичаїв і традицій, якими регулювались особисті і майнові відносини, які виникали зі шлюбу, споріднення, опіки тощо. До прийняття християнства шлюбні відносини регулювались звичаєвим правом, після — канонічним. Вже у XVI столітті у зв'язку з процесами визволення громадської і особистої свідомості від впливу релігії відбулось розмежування юрисдикції і в сімейному праві: шлюб, розлучення, особисті сімейні відносини — залишилися за церквою, майнові

відносини — стали регулюватися світським законодавством. З 1577 року церква визнає тільки релігійну форму шлюбу. Держава визнавала обидві форми, але в спірних випадках юридична сила була за церковним шлюбом. Законність шлюбу залежала від виконання умов, встановлених звичаєм, канонічним правом і нормами Статуту. Дієздатність у шлюбних відносинах визначалася не повноліттям, а шлюбним віком, який згідно зі Статутом становив: 13 років — для жінки, 18 — для чоловіка (арт. 9, розд. V). Важливою умовою законності шлюбу стало волевиявлення сторін. Заборона примусового шлюбу стала важливою нормою світського законодавства (арт. 39, розд. III). Умовою законності шлюбу була також відсутність близького кровного споріднення.

Майнові відносини у сім'ї регулювалися принципами сумісного користування і володіння майном, але право власності на майно все ще залишалося роздільним. Шлюб припинявся смертю однієї із сторін, розлученням або визнанням його недійсним. Розлучення і визнання шлюбу недійсним відносилося до церковної юрисдикції. Слід зазначити, що у Великому князівстві Литовському існувала досить широка свобода скасування шлюбу. Будь-який священник міг розлучити чоловіка з жінкою. Згідно з церковним правом не можна було вступати до шлюбу більше трьох разів, проте законодавство і юридична практика строго цього обмеження не дотримувалися (арт. 10, 20, 22, розд. V). Повноцінною вважалася сім'я, яка мала дітей. До повноліття діти знаходилися під владою батьків. Дівчина була під опікою батьків до заміжжя (арт. 9, розд. V). Важливе значення для заміжжя мав посаг, що знайшло відображення навіть у назві цього розділу. Посаг відігравав, перш за все, роль допомоги для нової сім'ї, і водночас виконував роль гарантії для чоловіка у випадку безпідставного розірвання шлюбу дружиною. У зв'язку з тим, що посаг поступав у загальну власність сім'ї, виникала необхідність у забезпеченні повернення його дружині у випадку розірвання шлюбу. Вважалося, що посаг оцінювався і передавався чоловікові за певну суму грошей, яку він повинен був віддати після припинення шлюбу. Але обов'язок чоловіка повернути посаг ще не забезпечував його збереження протягом шлюбу. Гарантіями збереження посагу було обмеження прав чоловіка на користування посагом і обов'язковість дошлюбного дару (віна) чоловіка у відповідь на внесення посагу дружиною. Без згоди дружини чоловік не міг продати, подарувати або закласти посаг, з посагу не стягувалися збитки, спричинені кому-небудь чоловіком.

Велике значення у сімейному праві Великого князівства Литовського відігравало *віно*. У законодавстві XVI століття, віно — це матеріальне забезпечення посагу жінки маєтністю чоловіка. Віно мало усталений порядок оформлення. Згідно зі Статутом, розмір маєтності, яка юридично оформлялася як віно, визначався таким чином: оцінювався посаг дружини (внесення) і нерухоме майно чоловіка. Третину нерухомого майна записували дружині як віно. Внесення дружини поділялося на власне посаг (гроші, коштовності) і виправу (рухоме майно побутового характеру). Загальна

сума внесення не повинна була перевищувати третини вартості нерухомого майна чоловіка. Чоловік у свою чергу не міг записати на дружину більше третини свого нерухомого майна. Статут визначає форму і порядок запису віна (арт. 1, 2, розд. V). Коли віно не було оформлене належним чином, жінка після смерті чоловіка втрачала на нього право і так само втрачала своє внесення. Невінована вдова залишалася на рівній з дітьми частці майна чоловіка, а коли виходила заміж вдруге то отримувала від спадкоємців отчизни тридцять кіп грошей. Вдова не мала право на віно від другого чоловіка, але він міг відписати їй як рухоме, так і нерухоме майно. Коли шлюб припинявся з вини жінки, вона втрачала віно і, навпаки, мала право на віно і внесення, коли шлюб припинявся з вини чоловіка. У випадку скасування шлюбу без вини сторін віно залишалося чоловікові, а внесення — дружині (арт. 20, розд. V). Вдова, яка виходила заміж раніше шести місяців після смерті чоловіка, а також шляхтянка, яка виходила заміж за простолюдина без згоди на те родичів, втрачала віно (арт. 12, 13, розд. V). Матеріальне становище жінки, яка мала віно, було більш стійким. Після смерті чоловіка вона залишалася на своєму віні, могла бути за заповітом чоловіка опікуном неповнолітніх дітей (арт. 11, розд. V). Якщо опікуном призначалася інша особа, вдова отримувала частку прибутків на утримання дітей. Діти вінованої вдови, яка виходила заміж, могли викупити віно, сплативши матері його вартість. Якщо вдова знаходилася на віні до своєї смерті, спадкоємці отчизни виплачували її спадкоємцям тільки суму внесення. Внесення було власністю дружини і вона могла заповідати його будь-якій особі. Спадкоємцями внесення за законом були діти, а за їх відсутності — батьки. Внесення, як і все майно матері, ділилося між синами і дочками порівну (арт. 14, 15, розд. V). Таким чином, віно гарантувало жінці майнову і особисту самостійність, зберігало майно, яке отримували у спадок діти і рідня жінки.

Отже, як бачимо, норми сімейного права у Статуті 1588 року тісно пов'язані з нормами спадкового права. Розділ не тільки врегульовує майнові відносини подружжя, але й визначає коло спадкоємців і розмір спадщини вдови, дітей, братів і сестер померлого. Зростання значення шляхетської верстви у державі вимагало від влади більш кваліфікованої уваги до шляхетської власності. З одного боку, в інтересах держави було не допустити розорення шляхетських родів, які забезпечували підтримку існуючого ладу, і не допустити переходу шляхетського майна в руки нешляхтичів, з іншого. Статут вказав на зацікавленість Господаря у своєчасному і належному виконанні загальнодержавних і земських повинностей з шляхетських маєтків.

А Р Т И К У Л 1

Артикул встановлює за обов'язок батьків, які видають заміж своїх дочок, дбати про своєчасний запис майбутніми зятями нареченої віна, або посагу. Віно («оправа», «посаг»), яке відповідає *domatio propter nuptias*

римського права, виступало забезпеченням цілісності приданого (dos), що його приносила молода дружина у дім чоловіка. Саме з цією метою чоловік робив на користь дружини заставний запис на певну частину свого майна. Впровадження вінового запису зумовлено системою спілкування майна по-дружжя у шлюбі: якщо мета шлюбу — народження дітей — досягнута, то майно дружини, принесене у вигляді приданого, залишається назавжди у розпорядженні родини, як і майно чоловіка. Але дітей може і не бути, а дружина може пережити чоловіка. Чоловік, у свою чергу, може розтратити майно дружини. Для запобігання цьому чоловік і робив віновий запис на певній частині свого власного майна. Давньоруське право не знало інститутів, які б забезпечували майнові права вдови; за бажанням, чоловік міг заповідати дружині певну частку свого майна або ж вона спадкувала рівну частку із дітьми. Вперше в литовсько-руському праві про віновий запис йдеться в Городельському привілеї (1413), причому цим документом дозволяється робити запис не тільки на родові, а й на жалувані вотчини. Однак привілеї не визначає розміру віна. Київські привілеї 1507 і 1529 років також згадують про віновий запис і вказують, що розмір суми має дорівнювати «одній частині», «подібній частині», однак конкретна сума знову не була визначена. Зловживання на користь дружин і на шкоду родичам чоловіка призвели до необхідності точно вказати розмір вінового запису. Статут 1529 року уперше чітко визначив його — $\frac{1}{3}$ нерухомості, якою володіє чоловік, стосовно рухомого майна обмежень не було (арт. 1, розд. IV). Статут 1566 року вказав, що сума віна не повинна перевищувати третини нерухомого майна чоловіка. Таку ж суму віна затвердив і Статут 1588 року.

Артикулом регламентується порядок оформлення вінового запису, а також порядок встановлення, якщо у цьому виникає потреба, його достовірності.

У випадку, коли з будь-яких причин вінового запису не було зроблено, дружина втрачає своє придане, але, як і в давньоруському праві, одержує рівну частку з іншими спадкоємцями. Якщо ж вдова-шляхтянка виходила заміж вдруге, інші спадкоємці мали виділити їй тридцять кіп грошей. А якби цього шляхтича маєток тридцяти кіп грошей не коштував, тоді з цього маєтку має їй виділена бути четверта частка, яку буде держати тільки за життя свого, хоча б і знову заміж пішла. Отже, Статут певною мірою охороняв майнові інтереси вдів.

Текст артикула свідчить про розширення кола спадкоємців порівняно із давньоруськими часами. За Руською Правдою нерухомість спадкували лише діти померлого (у смердів — сини, у бояр — всі діти), що, на думку російського вченого XIX століття І. Беляєва, пояснюється існуванням у давньоруському праві поняття сім'ї, родини і відсутністю поняття роду (И. Д. Беляев. История русского законодательства. — СПб., 1999. — С. 237). В литовсько-руському праві вже за Статутом 1529 року до спадкування допускалися й інші родичі небіжчика. Цю норму підтвердили Статуту 1566 і 1588 років.

АРТИКУЛ 2

Артикул вказує на те, що сума віна повинна удвічі перевищувати суму приданого дружини. У випадку, коли вдова виходила заміж вдруге, діти або інші родичі-спадкоємці мали право повернути собі маєтність, що відходила їй як віно, компенсавши його вартість грошима. Зауважимо, що мова йде про нерухоме майно, частину маєтку. Дозвіл викуповувати у вдови нерухомість пов'язаний із намаганням законодавця зберегти родове майно магнатів і шляхти в руках роду і запобігти переходу землі до іншого роду. Аналогічно встановлюється, що придане бездітної жінки, якщо не було нею будь-кому заповідане, повертається в дім її батьків.

Артикул також встановлює, що у випадку, коли зять не зробив вінового запису, батько має забезпечити дочку майном, купленим на ту суму, яка призначалася для приданого. Це майно після смерті чоловіка залишається повністю у власності вдови. З тексту артикулу зрозуміла і мета такого піклування держави про наявність нерухомого майна у вдів: щоб вони «мали чим службу нашу господарську і земську відслуговувати». Феодальні відносини, які існували у Великому князівстві Литовському, базувалися на обов'язковій військовій або податковій службі населення. Верховна влада була зацікавлена в існуванні усталених інститутів феодальних господарств для належного відправлення військової державної служби і своєчасних надходжень до господарської скарбниці.

АРТИКУЛ 3

Зазвичай, і про це вказується у артикулі, розмір приданого (посагу) визначався батьками. Артикул встановлює також, як мають брати або стрії (дядьки, батькові брати) визначати розмір приданого для дівок, які на момент батькової смерті ще не були видані заміж, але мали заміжню сестру. Всі спори про розмір приданого розглядалися і вирішувалися підкоморієм. Аналогічну норму мав Статут 1566 року (арт. 3, розд. V).

Тестамент (лат. *testamentum* — заповіт) — правовий акт, розпорядження щодо власної маєтності на випадок смерті, оформлені відповідним чином. Оголошувався після смерті заповідача у присутності всіх його родичів (зазвичай, оголошення заповіту знатної особи відбувалося через місяць-півтора після смерті, щоб всі родичі, у тому числі з віддалених регіонів, мали змогу з'їхатися і бути присутніми на цій процедурі). Тестамент звичайно складався при свідках, реєструвався в державних (земських) книгах і завірявся печаткою заповідача. Кожний магнат мав свою власну особисту печатку, звичайно виготовлену з золота або іншого м'якого металу; після оголошення заповіту возний у присутності усіх родичів сплющував печатку молотком, щоб запобігти подальшому користуванню нею з метою фальшування документів.

Маєток отчизний — родовий маєток, який переходив від батька, зазвичай, по чоловічій лінії.

АРТИКУЛ 4

Доньки, які вийшли заміж за життя батька, не мали права вимагати від братів або інших родичів частки спадку після смерті батька. Сестри, яких видали заміж брати і які вважали, що посаг одержали не повністю, мали можливість, в межах термінів позовної давності, звернутися до суду з вимогою своєї частки майна. Термін позовної давності, встановлений цим артикулом — десять років. Якщо жінка помирала, але термін позовної давності нею не був пропущений, право позови переходило до її дітей. За артикулом, у цьому випадку позовна давність починалася з моменту досягнення позивачем повноліття. Слід відзначити, що це положення суперечить арт. 91 розд. IV Статуту 1588 року.

АРТИКУЛ 5

Артикул підтверджує викладене в артикулах 1 і 2 цього розділу і підкреслює, що по досягненню синами повноліття вони отримують батьківську нерухомість та інше цінне майно, з яких має відбуватися земська служба. Артикул регулює також правове становище вдови і її матеріальні обов'язки перед синами. Вдова зберігала за собою тільки ту частку маєтку, яка була записана їй як віно.

Аналогічну норму мали Статуту 1529 і 1566 років.

«Седети на вдовьем столе» — залишатися удовою, не виходити заміж вдруге; термін «седети» в давньоруському-українському праві, крім іншого, означав «зберігати безшлюбність».

АРТИКУЛ 6

Артикулом визначається правове становище бездітної вдови. Вперше ця норма з'явилася у Статуті 1529 року, а потім і у Статуті 1566 року. До того, згідно з загальноземськими привілеями 1387, 1434, 1447 і 1492 років, бездітна вдова, яка не виходила знову заміж, володіла усіма маєтками чоловіка пожиттєво і тільки після її смерті ці маєтки переходили до родичів чоловіка.

Артикул обмежує право володіння маєтком бездітної вдови: їй залишалася лише третина нерухомості, згідно з віновим записом, решта переходила до родичів померлого. Артикул прямо вказує на основну причину існування такого обмеження: необхідність удосконалення належного відправлення земських служб.

АРТИКУЛ 7

Норма запозичена зі Статуту 1566 року. Артикул встановлює, що як осіла, так і неосіла в князівстві особа, яка, одружившись, отримала маєтки

за дружиною, має відбувати всі служби, пов'язані з цими маєтками. При відмові особи виконувати державні обов'язки — військові і земські — подружжя втрачало право на маєтки, які переходили державі.

Звертає на себе увагу формулювання в статті *«тратить вечне на реч посполитую»*. В ментальності середньовічної людини поняття «держави» означало «глава держави»; на той час приносили васальну присягу, відбували службу не державі, а конкретному правителю. Те, що майно, згідно з цим статтею, відходило не Господарю, а державі, свідчить про розуміння нетотожності вказаних понять.

АРТИКУЛ 8

Аналогічна норма була у попередніх двох Статутах. Загальноземський привілей 1447 року встановив прогресивну для того часу норму, згідно з якою магнатські і шляхетські дівки і вдови отримали право виходити заміж без дозволу на те глави держави (для порівняння вкажемо, що, наприклад, у Франції такий дозвіл вимагався навіть у XVII столітті). Для укладання шлюбу необхідною умовою була згода наречених. Згода батьків не вважалася обов'язковою, але шлюб без батьківського благословіння засуджувався тогочасними мораллю і законом. Така дівка позбавлялася посагу, маєтку батьківського і материнського, також і спадку. Позбавлення такої нареченої права на батьківське і материнське майно, очевидно, диктувалося як моральними нормами, так і дбанням держави про збереження чистоти магнатських і шляхетських родів: звичайно ж, батьки теж були противниками нерівних або сумнівних шлюбів.

АРТИКУЛ 9

Цей стаття є логічним продовженням попередньої. Дівчина-сирота, яка пішла заміж без згоди опікунів (братів, стрийів або інших родичів), позбавлялася права на посаг і батьківську спадщину. Однак законодавець враховував випадки, коли опікуни навмисне перешкоджали шлюбу дівчини з метою зберегти за собою право розпорядження майном опікуваної. Про такі перешкоди дівчина, яка досягла шлюбного віку (на відміну від Статуту 1566 року, який встановив шлюбний вік у 15 років, цей стаття понизив шлюбний вік до 13 років), мала повідомити в'єд, який і давав їй дозвіл на шлюб. Незаміжний стан за суспільною думкою того часу вважався небажаним. Ще Церковним Уставом князя Ярослава (ст. 33) встановлювалася відповідальність батьків за перешкоди намірам дочок вийти заміж.

Стаття також зобов'язує опікунів належним чином поводитись із опікуваними дівчатами, в іншому разі останнім надавалося право скаржитись на непоштиві з ними поводження і просити державу призначити їм нового опікуна.

АРТИКУЛ 10

Артикул регламентує правове становище мачухи після смерті чоловіка. Аналогічна норма була у Статутах 1529 і 1566 років. Цікаво, що Статут 1529 року дозволяв одружуватись три, а то й чотири рази, тоді як православна і католицька церкви дозволяли вступати до шлюбу до трьох разів.

Артикул забезпечує майнові інтереси дітей від різних шлюбів; як і в попередніх артикулах, простежується тенденція на збереження родових вотчин в руках роду.

АРТИКУЛ 11

Норма цього артикулу спрямована на захист майнових прав неповнолітніх дітей. Мати може призначатися їхнім опікуном за поручительством людей, гідних довіри, доки вдруге не вийде заміж. Однак у випадку невинуватих розтрат наданого їй в опіку майна вона позбавляється права опіки і має відшкодувати дітям збитки зі своєї частки спадщини; якщо ж її майно не перебиває суми збитків, то їх мають відшкодувати поручителі. Цікаво, що вдова могла позбавитися опікунських прав, якщо вона *«не побожными податками, винами, серебизизмами людей в оных именьях обтяжала»*.

Артикулом регулюється випадок, коли батько помирає, не залишивши опікуна дітям і майну, тоді опіка дітей неповнолітніх і майна їхнього доручалася стріям або іншим родичам. Проте для ліпшого і належного виховання малі діти від матері своєї до опікунів не передавалися. Вони залишалися при матері: дівка — до заміжжя, а хлопець — до літ таких, за яких вже для науки до школи віддавати можна, тобто, до семи років. А опікуни таким дітям, доки при матері будуть, утримання і виховання відповідне мали забезпечувати. Для цього вони, згідно з можливостями майна дітей, кошти на одяг і харчування кожного року повинні будуть давати їхній матері. Але мати доньок своїх без згоди опікунів їхніх, заміж віддавати не має права.

АРТИКУЛ 12

Аналогічну норму мав Статут 1566 року. До кінця XV століття шляхетська верства не була чітко відокремлена від верхівки селянства: існували численні перехідні категорії населення, не існувало істотної різниці у способі життя дрібної шляхти і заможного селянства за мирного часу. Із появою шляхетських земських привілеїв і особливо із зміцненням позицій шляхти у першій половині XVI століття доступ до шляхетської верстви різко обмежується. Артикул встановлює, що шляхтянка, дівчина чи вдова, яка пішла заміж за людину посполитого стану, втрачає право на земельну власність своїх батьків або померлого чоловіка, а також на селян

та челядь, які мешкали у тих маєтках. Влада намагалася не допустити переходу шляхетських маєтків і всього, що до них належало, до рук осіб нешляхетського стану. Однак майнові інтереси такої жінки певною мірою забезпечувалися: часткову вартість землі та челяді їй мали відшкодувати її діти від першого шлюбу або ті з родичів, до яких переходив маєток.

АРТИКУЛ 13

Артикул дублює норму Статуту 1566 року. Вдова не мала права укласти новий шлюб протягом шести місяців після смерті чоловіка. Такий термін встановлювався для жалоби і для того, щоб визначити, чи не стала жінка вагітною від померлого чоловіка до його смерті. Таке правило дозволяло точно встановити походження дитини. Жінка, яка виходила заміж удруге, до закінчення встановленого артикулом терміну жалоби, втрачала право на віно. Ця норма спрямована на підтримку чистоти шляхетських родів.

АРТИКУЛ 14

Артикул визначає, що все материнське майно, рухоме і нерухоме, враховуючи її внесення, при спадкуванні за законом підлягає розподілу рівними частками між всіма її дітьми, як синами, так і дочками. Спадщина батька, у тому випадку, коли вона записом або тестаментом не була розподілена (очевидно, йдеться про нерухоме майно), переходить тільки до синів або до інших родичів чоловічої статі.

АРТИКУЛ 15

Аналогічну норму мав Статут 1566 року. Артикул встановлює, що єдинокровні брати отримують батьківську спадщину рівними частками, але тільки після того, як буде визначена і виплачена кожному сума внесеного їхньою матір'ю приданого.

АРТИКУЛ 16

Артикул встановлює, що дружина за віновим записом може отримувати нерухоме майно тільки від першого чоловіка, після смерті другого чоловіка їй належить лише рівна із дітьми частка його майна. Однак якщо вона відмовилася від нерухомоті, яка належала їй за віновим записом першого чоловіка, на користь своїх дітей, то одержувала право на третину маєтку другого чоловіка, яку мали їй надати його родичі-спадкоємці. Третій шлюб для жінок у Великому князівстві Литовському зазвичай не дозволявся; після смерті такої вдови маєток повертався до родичів чоловіка; отже, земельна власність, що відходила вдові після другого чоловіка, ніяк не могла потрапити за межі його роду. Слід зазначити, що у Статуті 1566

року не було застереження про право вдови на можливість отримання у власність маєтку чоловіка за його заповітом.

А Р Т И К У Л 17

Артикул забезпечує майнові інтереси жінки: чоловік втрачає право відчужувати частину свого маєтку, на яку зробив віновий запис дружині, без її згоди, підтвердженої нею особисто перед земським врядом. Стягнення на такий маєток могло накладатися тільки за особисті борги дружини. Відзначимо, що Статут 1566 року не допускав можливості стягнення з таких маєтків за борги дружин.

А Р Т И К У Л 18

Подібна норма у Статуті 1566 року була відсутня. Артикулом встановлюється, що судові стягнення за кривди і шкоди, спричинені чоловіком, з маєтку, записаного жінці як віно, мали проводитися з іншої нерухомої маєтності чоловіка, після цього — з рухомої, а коли і такої не діставало — з нього особисто.

А Р Т И К У Л 19

Аналогічну норму мав Статут 1566 року. Артикул встановлює, що майно бездітної вдови за законом спадкують її батьки. За попередніми статутами, бездітна вдова не мала права на нерухомість чоловіка, а отримувала тільки грошовий еквівалент свого віна, володіти маєтками вона могла, лише, якщо одержала їх у придане від батьків. Отже, нерухоме майно після її смерті спадкував її рід. Артикул вказує, що якщо у небіжчиці були одна або декілька незаміжніх сестер, то спадкоємицями, за згодою братів, становилися вони. Однак, брати можуть не віддавати сестрам або сестрі вказаної спадщини, а виділити на придане для них частину батьківського майна.

А Р Т И К У Л 20

Як уже вказувалося у коментарі до аналогічного артикулу Статуту 1566 року, у Великому князівстві Литовському були чітко окреслені межі компетенції церковної і світської влади. Справи про розлучення розглядали церковні духовні суди, однак деякі аспекти майнових відносин подружжя при розірванні шлюбу регулювалися світським правом. Артикул встановлює, що у випадку, коли винною у розлученні була дружина, вона втрачала своє внесення, винний у розлученні чоловік втрачав записане дружині віно. При визнанні шлюбу недійсним з причини, виявленої після укладання шлюбу, а саме, спорідненості подружжя (на українських землях такою вважалася наявність спорідненості менше, ніж у восьмому коліні; коліна рахува-

лися уверх від чоловіка до спільного предка, а потім униз — до жінки) чоловік отримував назад віно, а жінка — придане.

АРТИКУЛ 21

Норма цього артикулу була новою і вказувала на поширення основ шляхетської демократії на інші верстви населення. Дружина простолюдина після смерті свого чоловіка у випадку, якщо він перед смертю не розпорядився майном, нажитим за їх сумісного життя, мала право на третю частку майна. Дві частки такого майна йшли дітям. Якщо ж дітей не було, дружина отримувала все майно. У випадку, якщо дружина та потім помирала, не відписавши нікому майна, тоді після її смерті та маєтність має спадати — половина на рідних її чоловіка, а половина — на її рідних. Якщо ж дружина помирала раніше чоловіка, то тоді після її смерті маєтність переходила до чоловіка і дітей, а потім далі, до інших родичів.

АРТИКУЛ 22

Подібного артикулу у Статуті 1566 року не було. У ньому визначаються ступені спорідненості і свояцтва, які перешкоджали вступові до шлюбу. Одружуватися і виходити заміж можна було тільки після четвертого покоління, як від батька, так і від матері. Законодавство Великого князівства Литовського забороняло двоєженство. Двоєженці, як чоловік, так і жінка, каралися дуже суворо — смертю.

Розділ ШОСТИЙ ПРО ОПІКУ

Інститут опіки виник у давні часи і спочатку був спрямований на охорону прав і інтересів особи її родичами. Спочатку опіка поширювалася тільки на майно підопічного, а згодом поширилася і на самого підопічного. Якщо на перших порах опікунство було тільки правом, то з часом воно перетворилося на обов'язок.

Зміцнення позицій шляхти в державі вимагало посилення охорони її майнових прав. Розділ містить норми, які захищають права неповнолітніх шляхетських дітей і регулює інститут опіки.

У XVI столітті у Великому князівстві Литовському опікунство встановлювалося над неповнолітніми, психічно хворими і позбавленими довір'я. Згідно зі Статутом можна виділити опіку, яка цілком заміняла підопічного, і опіку, яка тільки обмежувала його діяння (арт. 1, розд. VI). Позбавлені сімейного виховання, неповнолітні знаходилися під опікою до повноліття: юнаки до вісімнадцяти років, дівчата до заміжжя (за Статутом 1588 року шлюбний вік становив тринадцять років). Існували три види опіки: за запо-

вітом, за законом і за призначенням державою (арт. 2, розд. V; арт. 3, 15, розд. VI). Опікунами за заповітом могли бути тільки особи, які призначалися батьком (арт. 2, розд. VI). Мати могла бути опікуном своїх дітей тільки за заповітом батька. Якщо опікун не був названий у заповіті, наступало опікунство за законом. У цьому випадку опікунами могли бути тільки близькі родичі. Перевага була за свояками по батьківській лінії (*«стрыеве по мечу»*). Після смерті матері опікуном дітей вважався батько, якщо його не було — старший повнолітній брат, потім брат батька і т. д. Якщо ж свояків з боку батька не було, до опікунства запрошували чоловіків по материнській лінії (*«близких по мечу белых голов»*). Якщо ж кровних свояків не було, опікуна призначала держава. До такого опікуна висуувалися певні вимоги. Він повинен був бути людиною гідною, шанованою, бути добре забезпеченим нерухомим майном і вміти ним розпоряджатися. Жінки могли бути опікунами за умови, що вони були заміжними, а їхні чоловіки відповідали встановленим вимогам: були шанованими, мали нерухоме майно і т. д. Винятком була мати дітей, яка призначалася опікуном за заповітом батька.

Опікунство поширювалося не тільки на осіб, але і на їхнє майно. Опікун повинен був клопотатись про виховання і освіту дітей, про утримання їхнього майна у доброму стані. На це він міг виділяти кошти у розмірі $\frac{9}{10}$ від річних прибутків з маєтності підопічного і тільки $\frac{1}{10}$ йшла як плата за опікунство (арт. 2, 4, розд. VI). Без згоди опікунів або держави підопічна дівчина не могла вийти заміж під загрозою втрати майна (арт. 8, 9, розд. V). Якщо один із братів досягав повноліття, опіка над молодшими братами і сестрами передавалася йому.

Гарантіями збереження майна підопічних був встановлений Статутом порядок оформлення опіки; докладний перепис майна, а при закінченні або передачі опікунства — повна звітність за майно, яке знаходилося під опікою; обмеження права розпорядження опікуваним майном. Опікун зобов'язаний був тільки примножувати таке майно, але не тратити, відчужувати чи закладати його (арт. 6, 21, розд. VI). У випадку, коли виникала підозра у недобросовісності опікуна, земський в'язд міг потребувати від нього звіту і призначити на його місце іншого (арт. 14, розд. VI). Збитки, спричинені підопічному опікуном, відшкодовувалися за рахунок майна останнього. Така система заходів з контролю держави над опікою була спрямована на забезпечення її ефективності.

А Р Т И К У Л І

У цьому артикулі визначаються загальні принципи встановлення опіки. Артикул підтверджує положення артикулу 11 розділу V про призначення неповнолітнім сиротам опікунів. Спеціально підкреслюється мета такого призначення: не допустити розпорошення шляхетської нерухомості і забезпечити перебування маєтності в руках членів роду. За Статутом 1566 року повноліття для юнаків наступало з 17, а для дівчат — з 15 років. Статут 1588 року змінив вік повноліття: 18 років для юнаків і 13 — для дівчат.

Оскільки 13-річний вік визначався в статті 9 розділу V як шлюбний вік для дівчат, то вважаємо за можливе припустити, що шлюбний вік для чоловіків становив 18 років.

А Р Т И К У Л 2

Стаття встановлює, що після смерті матері опікуном неповнолітніх дітей вважається батько. Нерухоме майно померлої (материзну) спадкують діти, і батько-опікун не має права його відчужувати. Отже, як бачимо, вдовець не включався до кола спадкоємців. Стаття визначає опікунські повноваження і обов'язки батька. Закон повністю стоїть на боці підопічних. Будь-який факт незаконного користування опікуваним майном тягнув за собою майнову відповідальність опікунів. В статті розглядається ряд випадків такого незаконного використання майна, яке знаходилося під опікою батька.

А Р Т И К У Л 3

Стаття визначає порядок призначення опікунів за заповітом і за законом у випадку смерті обох батьків. За заповітом опікуном був той, кого призначав батько. За законом опікуном призначався старший повнолітній брат, якщо такого не було — дядьки по батьківській лінії, потім інші батькові родичі; за їх відсутності до опіки допускалися родичі матері; якщо не було й таких, то опікуна призначав вряд — центральний або місцевий. Стаття визначала також вимоги, яким мали відповідати опікуни: для них встановлювався ценз осілості, майновий і віковий ценз; стаття також визначала розумові, ділові і моральні якості опікунів. Опікуни відповідали за збереження власності опікуваних своїм майном.

А Р Т И К У Л 4

За давньоруським правом, майно неповнолітніх дітей передавалося в опіку за описом, складеним у присутності свідків. Литовсько-руське право успадкувало і розвинуло цю норму: майно опікуваних описувалося у присутності двох свідків-шляхтичів і державної посадової особи — возного, який мав затвердити складений реєстр печаткою і занести опис до земських книг. Опікун отримував випис із земських книг, який і давав йому право на опікунство. Лейтмотив науки опікунам — *«все ку пожитку дитинному справовати»*.

Підтверджується відповідальність опікуна за збереження майна опікуваних; визначаються межі повноважень опікуна у розпорядженні ввіреним йому маєтком.

Стаття вказує, що за свою працю опікуни з усіх прибутків, які постунали з опікуваних маєтків отримують десятю частку.

У випадку, якщо опікун не чинив би згідно з наукою опікунам, неофіційно, без возного для того призначеного, і без сторони, не описавши на-

перед все майно дітей, як нерухоме, так і рухоме, в опіку увійшов і шкоду дітям опікою своєю спричинив, з такого діти, досягши повноліття, мають право вимагати відшкодування. А якби такий опікун, який опікою своєю шкоду спричинив, помер, тоді та шкода стягувалася з його маєтку.

А Р Т И К У Л 5

Артикул є логічним продовженням попереднього. Підтверджує право опікуваних дітей по досягненні повноліття вимагати відшкодування нанесених недобросовісним опікуном збитків через суд, але в термін, який не перевищує земської позовної давності. За законодавством термін земської позовної давності становив десять років.

А Р Т И К У Л 6

У Великому князівстві Литовському неповнолітні мали обмежену дієздатність: при заподіянні їм шкоди їхні інтереси в суді захищав опікун.

Опікун може кривди дітям у суді захищати, але, як вказується в артикулі, не повинен при цьому нічого втратити з майна, що знаходиться під опікою. Відшкодування за будь-яку шкоду, нанесену опікуном, діти мали право вимагати через суд після досягнення ними повноліття. За всі власні злочини опікуна, відшкодування потерпілим проводилось тільки з власного майна такого опікуна.

А Р Т И К У Л 7

Артикул встановлює, що неповнолітні діти не мають позиватися до суду, навіть через опікунів, крім як у спеціально визначених випадках. Зацікавленість влади у передачі шляхетських маєтків до рук синів померлого виражалася і в тому, що всі справи, пов'язані з нерухомою спадщиною, заповіданою як батьком, так і матір'ю, відкладалися до досягнення дітьми повноліття. Знову ж такі, важливе значення у таких справах мав термін земської позовної давності.

А Р Т И К У Л 8

За загальним правилом неповнолітні діти не позивалися до суду і не повинні були відповідати перед судом. Артикул встановлює, в яких випадках неповнолітні діти мають відповідати за позовами перед судом. Як свідчить зміст артикулу, такими випадками визнавалися ті, що торкалися земельних інтересів інших землевласників, а також боргові зобов'язання спадкодавця. Слід зазначити, що у порівнянні з аналогічним артикулом Статуту 1566 року законодавець у Статуті 1588 року збільшив кількість таких випадків з чотирьох до шести. Новими є п'ятий і шостий випадки.

АРТИКУЛ 9

Норма артикулу регламентує порядок управління неподіленим майном старшим братом і визначає його повноваження у цьому питанні. Артикул встановлює, що опікун — старший повнолітній брат несе одноосібну відповідальність за збитки, які зазнав маєток під час опікунства; але отримані прибутки мають ділитися рівними частками між всіма спадкоємцями.

АРТИКУЛ 10

Артикул підтверджує норму про невідчужуваність маєтків неповнолітніх дітей. Опікуни не мали права відчужувати чи зменшувати маєтки, які знаходилися під їхньою опікою. Аналогічну норму мали Статути 1529 і 1566 років.

АРТИКУЛ 11

Цей артикул логічно продовжує артикули 8 і 9. У випадку зіткнення інтересів кількох землевласників закон дбає про максимальне задоволення інтересів кожного з них, тому артикул дозволяє старшому братові-опікуну заставляти маєток неповнолітніх спадкоємців або сплачувати з нього борги, однак рівними сумами з частки кожного спадкоємця. Все, що брат незаконно втратить з майна неповнолітніх братів за роки свого опікунства відшкодовувалося через суд по досягненню іншими братами повноліття з майна брата-опікуна. Як і в інших подібних випадках, вимагалось не пропустити термін позовної давності.

АРТИКУЛ 12

Артикул є новим, подібного артикулу у Статутах 1529 і 1566 років не було. Ним встановлюються порядок і правила попереднього поділу маєтку між повнолітніми і неповнолітніми братами. Все, що повнолітніми братами з їхньої частки до досягнення повноліття інших братів буде продано, заставлено, має враховуватись судом при остаточному поділі маєтку чи маєтків між братами.

АРТИКУЛ 13

Як і попередній, цей артикул є новим. Він спрямований на захист права особи на поділ отчизного маєтку після досягнення повноліття і права вільного розпорядження такою особою своєю часткою майна.

Для поділу такого маєтку місцевий вряд посилає возного і двох шляхтичів, які мали право встановити для тих братів, які чинили опір поділу, заруки стільки, скільки та частка коштує. А якби ті брати поділу з тим

братом, який хотів отримати свою частку маєтку і в цей строк прийняти не хотіли, тоді вони повинні були тому братові заплатити встановлену за руку. Вряд же буде повинен те листом своїм відслати до підкоморія, а підкоморій за позовами своїми зібравши всіх, повинен буде тому братові частку, йому належну, справедливо виділивши, передати.

А Р Т И К У Л 14

Артикул забороняє опікунам виплачувати судові стягнення з маєтку опікуваного. Всі збитки мають відшкодовуватися тільки з власного майна опікуна. А за нестачею маєтку і рухомих речей, з самого відповідача має бути стягнення вчинене, а маєток, який в опіці держав, від того вільним буде.

А Р Т И К У Л 15

Деталізується подібна норма Статутів 1529 і 1566 років. Артикул встановлює, що у випадку смерті опікуна, який розпочав згідно з заповітом судову справу, новий опікун має продовжувати цю справу в суді. Отже, ця норма проголошує наступність прав опікунів.

Розділ СЬОМИЙ

ПРО ЗАПИСИ І ПРОДАЖІ

Розділ повністю присвячений нормам цивільного права і, перш за все, таким важливим його інститутам, як речове право і зобов'язувальне право. Артикули розділу докладно регламентують порядок і форму укладання угод про нерухоме майно, позикові зобов'язання, договори зберігання, застави, купівлі-продажу, визначають терміни позовної давності.

Центральне місце серед норм цивільного права посідали норми, які регулювали речове право. Об'єктами речового права були маєтки з залежними людьми, орні землі, ліси, сіножаті, озера, річки, продукти сільського господарства і ремісництва, будівлі тощо. За Статутом 1588 року були відомі такі права на річ: право власності (держання, володіння), заклад (застава) і сервітутне право.

За правовим становищем земельні володіння шляхти поділялися на три категорії: родові (отчизни або дідизни), висулжені (держання), куплені. Право розпорядження такими землями не було однаковим. Якщо власник купленої землі мав право повного розпорядження нею, то стосовно інших категорій земельних володінь існували певні обмеження.

Володіння на відміну від власності означало фактичне володіння майном з обмеженням права розпорядження ним. За Статутами володіння і власність однаковою мірою підлягали судовому захистові. Так, володілець землі міг позивати до власника, якщо той свавільно зібрав врожай або спричи-

нив володільцю яку-небудь іншу шкоду. Посилення правового захисту володіння і можливість перетворення його за певних умов на приватну власність свідчило про поступове переростання права феодалної власності на буржуазне. Зростання виробництва і поширення торгівлі сприяли розвиткові кредитно-грошових відносин. Це, у свою чергу, потребувало уніфікації і більш виразної регламентації правових норм, які регулювали б забезпечення кредиту заставою майна.

У русько-литовському праві під заставою розуміли давню форму закладу, пов'язану з передачею кредитору маєтку боржника. Оскільки, як уже підкреслювалось, право тієї доби не усвідомлювало різниці між власністю і володінням, застава мала багато спільних рис із договором купівлі-продажу та правом викупу. Заклад на нерухоме майно згідно зі Статутом міг здійснюватись у формі передачі закладеного майна кредитору, який міг його експлуатувати або передавати свої права іншим особам, і у формі іпотеки, так званого закладу у вигляді записів боргів за майно у судових книгах без передачі самого майна кредитору. Отже, разом із правом на володіння до кредитора переходило і право на користування заставленим; кредитор міг навіть відчужувати заставлене майно; сплата боржником боргу і отримання назад заставленого майна мали значення викупу. У разі нездійснення боржником права викупу заставний лист надавав кредитору ті ж права, що і купця. Такий характер русько-литовської застави зближує її з римською *fiducia*.

У XV — на початку XVI століття застава нерідко використовувалася для того, щоб обійти заборону на передачу маєтків у руки осіб не шляхетського походження. У Великому князівстві Литовському цей правовий інститут набув соціально-політичного значення: застава державних маєтків і земель (як і збирання мита) були для правителів звичайним і досить прибутковим джерелом отримання грошей. До кредитора переходили і всі політичні права, пов'язані із землеволодінням. Заставні маєтки на практиці звичайно залишалися не викупленими і перетворювалися на вотчини кредиторів. З іншого боку, застава, яка давалася лише тимчасово, до викупу, могла бути об'єктом великокнязівського надання на загальних вотчинних підставах. На початку XVI століття поруч із цією давньою формою застави набуває поширення й інша, яка значною мірою наближається до кредитної угоди: кредитор вступає у володіння маєтком лише у випадку несплати боргу в усталений термін. Все це знайшло свою регламентацію у Статутах 1529, 1566 і 1588 років.

З тексту цього розділу бачимо, що у XVI столітті розширилося коло об'єктів застави: крім нерухомого майна — маєтків і землі, — згадується застава людей, будівель, рухомих речей, худоби. Визначено порядок застави: у письмовій формі (якщо сума застави на перевищує 10 кіп грошей), при свідках, з обов'язковою реєстрацією в державних в'яздових книгах.

У Статуті 1529 року заставі присвячувалася частина розділу X; цей Статут, як і Статут 1566 року, відводить заставі значну частину сьомого розділу; зростає кількість правових норм, що регламентують заставу. Все

це є свідченням розвитку й ускладнення інститутів цивільного права в русько-литовському праві.

Цивільному праву того часу відомий і такий різновид речового права, як сервітут (обмежене користування чужою власністю). Для литовсько-руського права характерними були такі форми сервітутів як, право входу до пущ за паливом і будівельним матеріалом, для збирання ягід і грибів, заняття бортництвом, право проходу і проїзду чужими землями.

Глибокі зміни відбулися у зобов'язальному праві, яке пристосувалося до більш інтенсивного цивільного обігу і посиленого економічного гніту народу. Значною мірою цьому сприяла відсутність рівності у зобов'язаннях. Переваги були на боці шляхти, а прості, особливо залежні, люди обмежувалися в правах при укладанні низки угод, а також у випадках невиконання зобов'язань — їх могли навіть віддавати кредиторам для відпрацювання боргу (арт. 8, розд. 7).

У розділі більш повно викладені норми, які регулювали виконання зобов'язань. Закон визначав форму і порядок укладання угод, терміни позовної давності тощо. Багато питань вирішувалися згідно з нормами звичаєвого права або грамот, які видавалися окремим власникам. Все це свідчило про те, що зобов'язальне право змінювалося відповідно до потреб економічного розвитку. Усі угоди сторони повинні були укладати, як правило, у присутності свідків, з виконанням певних символічних дій (ставлення шапки, рукобиття, могорич тощо). Угоди про землю укладалися тільки у письмовій формі, запис про це обов'язково заносився до судових книг. Письмова форма передбачалася Статутом і для договору позики на суму, більшу ніж 10 кіп грошей. Зобов'язання припинялися у випадках їхнього виконання закінченням терміну дії, смертю зобов'язаної сторони. Воно втрачало чинність і після закінчення термінів давності (3, 10 років). Припинення зобов'язання у випадку смерті мало доволі обмежений характер, оскільки борги у такому випадку повинні були платити або відпрацьовувати діти померлого.

Аналіз зобов'язального права свідчить, що для свого часу цей інститут цивільного права був досить добре розвинутим, забезпечував потреби суспільства, сприяв розвитку товарно-грошових відносин. До цього слід додати, що норми зобов'язального права, закріплені Статутом 1588 року, діяли і регулювали цивільно правові відносини протягом 250 років і були включені до складеного у 1830 р. Зводу місцевих законів західних губерній Російської імперії, який у 1838 р. був схвалений Державною Радою, але так і не став чинним. Проте на території Чернігівської і Полтавської губерній норми Статуту 1588 року, які регулювали зобов'язальне право, діяли аж до 1917 року.

АРТИКУЛ I

Артикул майже повністю відтворює норму Статуту 1566 року. Він встановлює необмежене право магнатів і шляхти вільно відчужувати земле-

володіння повністю або їхні частки, а також людей, які належали до цих земель, домівки і будь-які рухомі речі з маєтностей. Артикулом дозволялося відчуження маєтків, навіть коли це зачіпало інтереси дітей-спадкоємців. Визначалася процедура відчуження, яка передбачала обов'язкову реєстрацію в земських актових книгах і усне особисте оповіщення про факт відчуження Господаря, земського вряду або земського суду.

У тексті артикулу для позначення всіх видів землеволодінь вживається термін «маетки» із доданням вказівки на спосіб його набуття: батьківські і материнські (отримані у спадщину), вилучені, куплені тощо. В Литовській Русі, на відміну від Московської, ще з початку XV століття, із виданням загальноземських привілеїв 1413 і 1457 років, не існувало чіткої різниці між статусом родових вотчин і вилучених або куплених маєтків, що можна вважати свідченням поступового урівняння у правах магнатів і шляхти у Великому князівстві Литовському.

Артикул встановлював спеціальні вимоги для форм угод з нерухомим майном, які мають схожість з тими нотаріальними формами, які використовуються тепер. Вказувалося, що такі угоди мають бути оформлені письмово з обов'язковим засвідченням підписами трьох або чотирьох свідків. Обов'язковим також було оповіщення про такі угоди Господаря або відповідного місцевого вряду. Угода реєструвалася в актових книгах судів.

АРТИКУЛ 2

Як вказувалося у розділі IV, судові сесії земського суду, під час яких велися земські актові книги, відбувалися тричі на рік, отже, не завжди була можливість своєчасно зробити в них потрібний запис про відчуження. Артикул встановлював, що в період між земськими сесіями можна було внести тимчасовий запис до гродських (замкових) книг і взяти з них відповідний витяг, чинний протягом двох термінів сесій земського суду (за Статутом 1566 року — один рік); протягом цього терміну на підставі витягу з гродських книг необхідно було внести запис і до земської книги, в противному разі він вважався недійсним і все, що ним передавалося, не можна було одержати. Запис мав бути засвідчений не менше як двома підписами врядуових осіб.

За артикулом, запис, зроблений з порушенням вказаних вимог, вважався нікчемним. За таким записом також нічого не можна було одержати.

АРТИКУЛ 3

Аналогічного артикулу у Статуті 1566 року не було. Він регулює умови, за яких записи про купівлю, дарування тощо не могли бути перенесеними з книг гродських до книг земських. Такими надзвичайними умовами були війна і мор. Це не повинно було шкодити правам тих, хто за таких умов не міг внести записи до земських книг. У таких випадках дія встановленого для перенесення запису про угоду терміну призупинялася до закінчення земської служби або мору. Законодавець встановив, що такий запис має

бути зроблений після повернення зі служби земської воєнної або після припинення мору, на перших же сесіях земських.

АРТИКУЛ 4

Артикул більш докладно трактує аналогічні положення Статутів 1529 (арт. 12, розд. 5) і 1566 (арт. 7, розд. 7) років. Законодавець встановив недопустимість розпорядження спадщиною, яку особа ще не отримала, а тільки сподівалася отримати від матері (у тому числі її віно) або від ще живого родича, який не має прямих спадкоємців. Очевидно, заборона ця була зроблена, з одного боку, міркуваннями морального характеру, а з іншого — відсутністю гарантій того, що «віртуальний» спадкоємець дійсно отримає спадщину (він може, наприклад, померти раніше за спадкодавця, той може вирішити продати маєток тощо; крім того, свобода заповіту дозволяла відписати майно іншим особам).

Новим у цьому артикулі було положення про маєток, який віддавався під заклад на пожиттєве володіння.

АРТИКУЛ 5

Артикул визначає, що у випадку, коли вказаний у заповіті спадкоємець помре раніше спадкодавця, за останнім залишається свобода заповіту. Артикулом закріплюється законність першого запису по розпорядженню своїм майном на випадок смерті. Спадкодавець не мав права робити другий запис на користь іншої особи, якщо записаний у заповіті спадкоємець був живий.

АРТИКУЛ 6

Артикул конкретизує положення арт. 9 розд. 6 Статуту 1566 року. Він встановлює, що правової чинності набувають тільки ті угоди («записи») про рухомі речі і позику грошей, які були укладені у письмовому вигляді, обов'язково у присутності свідків із затвердженням угоди їхніми підписами і печатками сторони, яка робить запис, і свідків.

Артикулом регламентується процедура скасування запису про угоду щодо рухомих речей і позику грошей.

АРТИКУЛ 7

Артикулом визначаються правила, згідно з якими, зобов'язання щодо рухомого майна і грошей, переданих на певний термін і оформлених відповідно до вимог попереднього артикулу вважаються законними і без офіційного свідчення.

Для тих, хто був позваний до суду про невиконання угоди і там заперечував власний запис, а те буде доведене судом, артикул встановлює відповідальність — шеститижневе ув'язнення.

Артикул також встановлює, що кредитори нешляхетського походження не мають права вимагати сплати боргів з осіб шляхетського походження за рвеестрами. Вимагати повернення боргу вони можуть лише за наявності боргових записів у врьдових книгах.

АРТИКУЛ 8

Артикулом встановлюється законність позикових зобов'язань вільних селян, які мали право переходу від одного феодала до іншого. Суд мав вважати за законні листи-записи таких селян, якщо вони були засвідчені трьома шляхтичами. Записи отчизних (невільних) селян за законні судом не вважалися.

АРТИКУЛ 9

Артикул визначає, що при виникненні претензій щодо спадкового відчуженого родового маєтку, який потрапив у володіння декількох співвласників, позивач повинен був викликати до суду всіх співвласників.

АРТИКУЛ 10

Артикул визначає терміни позовної давності щодо обтяженого боргами маєтку.

Артикул підтверджує, що у випадку продажу боржником маєтку, обтяженого боргами, третій особі, остання несе відповідальність перед кредитором за борги протягом терміну земської давності в три роки (за Статутом 1566 року — десять років), залишаючи за собою право на стягнення вартості боргу з продавця. Після закінчення цього терміну кредитор мав право на стягнення боргу з боржника, не зачіпаючи інтересів третьої особи. Якщо боржник був неспроможний сплатити борг, його видавали кредитуру для відпрацювання боргу особисто.

У випадку, якщо позивач про офіційно записаний борг, до суду позвав того, який маєток той держить, давності позовної не пропустивши, тому згідно із записом його першим, той борг з того маєтку має бути повернутий. А той, хто буде держати такий спадковий маєток, цей борг має заплатити тому, хто перший запис має, а сам отримує право на стягнення тих грошей з боржника. А якщо той боржник, не заплативши, помре, тоді той борг буде стягуватися з його нерухомої і рухомої маєтності.

АРТИКУЛ 11

Норма була запроваджена Статутом 1566 року (арт. 12, розд. VII). Артикул встановлює порядок стягнення боргів з маєтку за наявності декількох кредиторів. Якщо вартість маєтку дозволяла виплатити суму боргів, то маєток підлягав продажу і отримана сума ділилася між кредиторами,

або ж маєток переходив до того з кредиторів, кому боржник був винен більшу суму, за умови погашення ним сум боргу всім іншим кредиторам. Якщо ж вартість маєтку була меншою за суму боргу, перший з кредиторів отримував той маєток, а решта отримувала право вимагати свої гроші з боржника. У випадку смерті боржника борг стягувався з іншої його маєтності.

А Р Т И К У Л 1 2

Артикул підтверджує встановлену Статутами 1529 (арт. 5, розд. X) і 1566 (арт. 14, розд. VII) років норму, згідно з якою терміни земської давності не поширювалися на строки викупу землевласниками заставлених маєтків, як родових, так і набутих іншими шляхами. Отже, держава намагалася максимально запобігти переходу маєтків до рук нових землевласників в обмін старих магнатських і шляхетських родів.

На відміну від Статуту 1566 року, за цим артикулом терміни позовної давності не поширювалися також на позикові угоди.

А Р Т И К У Л 1 3

Поява цього артикулу викликана тим, що до судів стало поступати багато скарг на власників маєтків, людей, земель, які колись отримали їх від своїх предків, а ті, у свою чергу, отримали маєтності під заставу. Нинішні володільці цієї маєтності нічого не знали про таку заставу.

Артикул визначає порядок і спосіб доведення договору закладу нерухомого майна, укладеного після прийняття Статуту 1529 року і заявленого суду до прийняття Статуту 1588 року.

Артикулом зазначається, що претензії за позовами, які не були заявлені до видання Статуту 1588 року не мають прийматися судами.

Цікаво, що норму артикулу побудовано на принципі «закон зворотньої сили не має». У ньому говориться, що *«речи застаралые пред се старым Статутом, за которого ся шло стало, сужоны и сказованы быти мають»*.

Великого значення законодавець надає терміну позовної давності, пропущення якого вело до програшу справи позивачем.

А Р Т И К У Л 1 4

Як і попередній, артикул свідчить про наміри держави зберегти маєтки в руках магнатських і шляхетських родів.

Артикул встановлює порядок повернення отриманої під заклад маєтності суми грошей і введення заклададача у володіння власним маєтком у випадку настання зумовленого угодою терміну.

При відмові заставодержателя повернути заставлене і отримати позичені гроші заставодавцю надавалося право вимагати повернення маєтку через суд, причому судові передписувалося виносити рішення на користь

заставадавеця. Право викупу маєтку переходило до спадкоємців заставадавеця. На викуплення маєтку як заставадавцем, так і його спадкоємцями, не поширювалися терміни земської давності.

А Р Т И К У Л 15

Артикул но-новому регламентує порядок повернення боржником позики на випадок смерті кредитора. У цьому випадку боржник має повернути борг і виконати усі боргові зобов'язання, передбачені записом нащадкам кредитора. Якщо боржник відмовлявся задовольнити закріплені угодою вимоги, він міг втратити все своє майно.

А Р Т И К У Л 16

Артикул встановлює права батьків на спадок після смерті дітей, які не мали спадкоємців по висхідній лінії, або у них не було рідних братів і сестер. Артикул вказує, що після смерті сина батько або мати померлого отримують такий спадок. Так само і після померлої дочки, яка залишила свою власну або від чоловіка записану маєтність і нікому її не відписала.

А Р Т И К У Л 17

Артикулом більш докладно (у порівнянні зі звичаями і привілеями, які існували до видання Статуту 1588 року) визначається порядок спадкування дружинами маєтності померлих чоловіків. Зокрема, артикул скасовує правило, згідно з яким набутий за спільного життя маєток переходив тільки до свояків чоловіка. Маєток залишався дружині у тому випадку, коли був зроблений спеціальний запис на її користь, у якому говорилося, що їм за спільні його з дружиною або за її власні гроші цей маєток був проданий, або обом подарований був.

А Р Т И К У Л 18

Норма цього артикулу є новою. Вона докладно регламентує порядок компенсації позикових зобов'язань на випадок смерті боржника.

Діти, які приймали спадок батьків, за якими були борги, повинні були відшкодовувати їх з того спадку, бо *«хто осегаєть добра, повинен носити и бремена»*.

А Р Т И К У Л 19

Артикул обмежує право заставадержателя розпоряджатися заставленим майном з часу подання позови заставадавцем. Він встановлює остаточний термін розгляду позовів про заклад під загрозою втрати права на позов. Отримані із заставленого майна прибутки переходили у власність заставадавеця.

АРТИКУЛ 20

Артикул визначає, що перезаставлену заставодержателем за більшу суму річ власник-заставадавець може викупити за ту суму, яка була передбачена укладеною між ними угодою. Новому заставодержателю надавалося право стягувати різницю з особи, яка перезаставила річ.

У випадку, якщо мова йшла про заставу речі рухомої, на яку б записів жодних не було, тоді той, хто першим ту заставу держав, має присягою те довести, що таку суму, яку назве, за ту заставу дав, після чого, гроші свої одержавши, заставлену річ повернути має.

АРТИКУЛ 21

Визначення точного терміну повернення боргу практикувалося і при заставі маєтків. Якщо заставадавець не міг своєчасно викупити маєток і помирав, право викупу маєтку отримували його родичі. Цікаво, що якщо у Статуті 1566 року вони могли зробити це тільки протягом року після його смерті (арт. 18, розд. VII), то за цим артикулом таке право зберігалось за ними до тих пір, поки вони не зберуть потрібної суми. І тільки тоді, коли родичі не мали можливості викупити заставлений маєток, право власності переходило до заставодержателя. Ця норма, знову ж таки, була проявом турботи влади про збереження землеволодінь в руках магнатських і шляхетських родів. Пізніше вона була рецегована правом Московської Русі (див. Соборне Уложення 1649 року, гл. X, ст. 263).

АРТИКУЛ 22

Артикул підтвердив відповідну норму, викладену в Статуті 1566 року (арт. 19, розд. VII). Встановлювалась кримінальна відповідальність за насильницьке відібрання заставленого маєтку або людей без сплати грошей. Винний мав сплатити потерпілому заставодержателю вказані в угоді за руки і 12 рублів грошей штрафу і відшкодувати збитки за кожний день простою, коли заставлені люди не працювали на потерпілого.

Існувала презумпція винуватості заставадавця у випадках насильницького відібрання заставленого маєтку або людей: якщо заставодержатель зазнавав збитків від третьої особи, то міг позивати до суду заставадавця, а той мав довести свою непричетність до скоєного а також відсутність зв'язків із шкодником.

АРТИКУЛ 23

Артикулом запроваджується нове у законодавстві Великого князівства Литовського правило, яке встановлює порядок витребування маєтку за правом спадкування у добросовісного покупця і порядок його заступництва у суді належним відповідачем у справі.

А Р Т И К У Л 24

Артикул конкретизує положення Статуту 1566 року (арт. 24, розд. VII) про способи доведення випадкового знищення записів або позикових зобов'язань. Регламентує процедуру відновлення втрачених або зіпсованих заставних листів. Особа, у якої заставні листи пропали, мала якнайшвидше повідомити про це Господаря або вряд і внести запис про втрату до врядових книг. Зміст таких листів мав бути підтверджений свідками і присягою власників листів.

На відміну від Статуту 1566 року, який дозволяв поновлювати усі листи, незалежно від суми застави чи боргу, за цим артикулом відновленню підлягали тільки листи на такі застави чи борги, вартість яких не перевищувала двохсот кіп грошей.

А Р Т И К У Л 25

Артикулом встановлюється порядок відповідальності сторін у солідарних зобов'язаннях. Її мали нести тільки ті особи, які безпосередньо порушували взяті на себе зобов'язання.

Законодавець підкреслює, що *«кождый сам за свой учинок и выступ у каждого права отповедати и водле опису своего або продков своих... повинен будет»*.

А Р Т И К У Л 26

Вперше ця норма була введена Статутом 1566 року (арт. 25, розд. VII). Артикул встановлює порядок укладення договору позики: при сумі позики більшій, ніж десять кіп грошей, обов'язково мав укладатися письмовий договір із видачею розписки боржника кредитору. Якщо розписка не була видана, кредитор за умови принесення відповідної присяги міг отримати з боржника не більше десяти кіп грошей.

А Р Т И К У Л 27

Артикул дублює норму, викладену у Статуті 1566 року (арт. 17, розд. VII). При заставі рухомої речі з точним визначенням терміну повернення боргу, заставодавець, який не зміг повернути борг своєчасно, втрачав право на заставлену річ, і вона переходила у власність заставодержателя. Як бачимо, порядок застави рухомого майна відрізнявся від порядку застави майна нерухомого.

А Р Т И К У Л 28

Артикул встановлює, що у разі відмови заставодавця вчасно викупити заставлену на певний термін рухому річ заставодержатель мав право її

продати в рахунок погашення боргу. Якщо річ була продана за суму, яка перевищувала борг, різниця поверталася заставодавцю.

Якщо термін викупу речі договором не був визначений, суд призначав для викупу термін у чотири тижні.

А Р Т И К У Л 29

Артикул майже дублює норму Статуту 1566 року (арт. 21, розд. VII), яка звільняла від відповідальності заставодержателя у випадку смерті заставленої худоби (коня або вола), що трапилася не з його вини. Очевидно, за Статутом 1566 року законодавець враховував можливість застави хворої або старої худоби. Цей артикул встановлює правило, згідно з яким, половина суми грошей, одержаних під заклад коня чи вола, при певних умовах поверталась заставодержателю.

На доказ відсутності своєї провини заставодержатель мав пред'явити заставодавцеві шкіру померлої худоби.

А Р Т И К У Л 30

Договір зберігання відомий руському праву ще з часів Руської Правди (Поширена редакція, ст. 49). Артикул поширює на заставлені речі дію давньоруської правової норми, яка звільняла зберігача від відповідальності у випадку загибелі речей за форс-мажорних обставин. Встановлювалося, що заставодавець, як і особа, яка взяла рухомі речі на зберігання, звільняються від відповідальності за умови, що разом із цими речами загинули і їхні власні. На підтвердження істинності показань від заставодавця або зберігача вимагалася присяга.

Порівняно із давньоруським правом, підсилювалася відповідальність зберігача. Якщо постраждали тільки заставлені або віддані на зберігання речі, то заставодавець або зберігач мали відшкодувати їхню вартість заставодержателю або особі, яка дала їх на зберігання, або ж повернути речі. Псування відданих на зберігання речей визначалося артикулом як делікт; винний зберігач мав сплатити вартість зіпсованого особі, яка давала ці речі на зберігання.

На відміну від Статуту 1566 року (арт. 22, розд. VII), який не вимагав письмового оформлення заставлених або відданих на зберігання речей, цей артикул встановлює обов'язковість письмового оформлення договору зберігання майна у присутності свідків. Невиконання письмової форми договору звільняло від відповідальності.

А Р Т И К У Л 31

Артикул визначає, що при виникненні претензій третьої сторони щодо відданого на зберігання майна зберігач мав тримати його у себе до винесення рішення суду не далі двох тижнів від часу арешту майна. Третя сторона

могла судитися особисто або через представника. При нез'явленні третьої сторони на суд майно присуджувалося особі, яка віддала його на зберігання.

Розділ ВОСЬМИЙ ПРО ТЕСТАМЕНТИ

Інститут заповіту відомий руському праву ще з часів Руської Правди (Поширена редакція, ст. 92), хоча, наприклад, М. Ф. Владимирський-Буданов вважав, що «спадкоємство за законом і спадкоємство за заповітом — по суті, тотожні» (Правда Русская / Под ред. Б. Д. Грекова. — Т. II. Комментарий. — М.—Л., 1947. — С. 636.) Однак Київський привілей 1507 року і підтверджувальний привілей 1529 року визначали, що особа, яка не мала законних спадкоємців, отримувала повну свободу заповіту.

У Статутах Великого князівства Литовського спадкове право виступає як самостійний інститут цивільного права. Законодавець закріпив загальне положення, згідно з яким діти спадкували майно своїх батьків. Більш широкого використання набуває право спадкування за заповітом (тестаментом) і одночасно визначається коло осіб, які не мали права заповідати або це їхнє право обмежується певними умовами.

У Статуті 1529 року про заповіти згадується в окремих артикулах розділів IV, V і X. Статут 1566 року вперше виділяє заповіти в спеціальний розділ, хоча деякі аспекти цього правового інституту регламентуються в інших розділах (V, VI, VII). Так само, у Статуті 1588 року спеціальний розділ «Про тестаменти» регулює питання, пов'язані зі спадкуванням по заповіту.

Спадкування за заповітом широко застосовувалося в Литовсько-Руській державі. Вище ми вже вказували, що процедура оголошення заповіту була досить урочистою і, очевидно, проходила за нормами давнього звичаєвого права. Похорон небіжчика, особливо багатого і родовитого, розтягувався на місяць, а то і більше, оскільки треба було сповістити всіх родичів померлого, де б вони не знаходились, які мали з'їхатися на похорони і особисто вислухати заповіт. Врядник урочисто зачитував заповіт у присутності всіх родичів, близьких, слуг покійного, показував всім підписи свідків, печатку спадкодавця на документі, щоб всі пересвідчилися в його істинності, а потім тут же знищував особисту печатку померлого, щоб нею незаконно не скористався хто-небудь інший.

Докладна регламентація у цьому розділі спадкування за заповітом свідчить про подальший розвиток цього споконвічного русько-українського правового інституту в русько-литовському праві.

АРТИКУЛ I

Артикул встановлює свободу заповіту рухомого майна для дієздатних осіб, які мали право за життя скласти заповіт на рухому і набути неру-

хому маєтність. Об'єктами тестаменту не могли бути батьківські та материнські маєтки. Артикул визначав коло осіб, які не мали права складати заповіт. До них відносилися неповнолітні, дорослі сини, які не були відділені від сім'ї і господарства батьків, полонені, челядь двірна, особи з психічними та розумовими розладами, виволанці, особи, які були позбавлені честі, і деякі інші категорії населення. Причиною позбавлення їх такого права артикул називає ту обставину, що вони не мали власності, але, на нашу думку, для деяких категорій названих осіб відсутність власності — наслідок їхньої недієздатності (наприклад, для тих же неповнолітніх дітей, осіб із психічними та розумовими розладами, невільників тощо).

АРТИКУЛ 2

Артикул підтверджує свободу заповідання будь-яких рухомих речей і неродових вотчин. У Великому князівстві Литовському, крім родових, існували вотчини жалувані, куплені, вислужені. Хоча, як вказувалось у попередньому розділі, істотних різниць у їхньому статусі не існувало, спостерігались деякі відмінності у праві їхнього викупу у разі застави і при спадкуванні. Якщо артикул 5 розділу VII встановлює, що спадкодавець не може змінити заповіту, яким заповідав спадкоємцю родовий маєток, на користь іншої особи, то даний артикул зазначив, що щодо «набутого» (тобто жалуваного, вислуженого, купленого) маєтку заповіт можна змінювати будь-яку кількість разів, дійсним вважався останній. Цікаво, що законодавець дозволяв вільне заповідання маєтків церкві: справа тут у тому, що з церковних маєтків власників-духовних осіб мала відбуватися та ж служба, земська, державна і військова, що і з маєтків світських осіб, отже держава не терпіла збитків від передачі земель церкві.

Артикул визначив також умови і порядок складання заповіту: вимагалось, щоб спадкодавець *«при доброй памяти и здоровый на розуме был»*, а для складання заповіту вимагалася присутність представників земськогоряду або трьох свідків. Присутність при складанні заповіту духовної особи стала не обов'язковою, що вказувало на світський характер норм Статуту 1588 року. При неможливості запросити на складання заповіту повітовий ряд допускатися присутність хоча б одного представника цьогоряду і двох шляхтичів, чи, як виняток, трьох шляхтичів без рядника.

Тестамент складався у письмовій формі, засвідчувався печаткою і підписом спадкодавця і підписами та печатками присутніх. Після смерті спадкодавця тестамент невідкладно заносився до відповідних книг гродського або земського суду. Обов'язковою умовою для набуття заповітом чинності стало повідомлення про нього центральній або місцевій владі.

АРТИКУЛ 3

Артикул виносить одне з положень Статутів 1529 і 1566 років про право заповідати набуті маєтки церкві в окремий артикул. Встановлюється,

що з маєтку, що заповідається церкві, земська служба не припиняється і обов'язок відбувати її переходить до духовних осіб, які отримали такий маєток у спадок.

Зі змісту артикулу випливає, що заповідати батьківські і материнські маєтки заборонялося, вільно дозволялося відписувати тільки *«именъе свое набытое»*.

АРТИКУЛ 4

Надзвичайна складність розгляду справ про спадок поставила перед законодавцем завдання ввести норму, яка регулювала б порядок складання тестаменту за надзвичайних умов. Статут 1588 року виділяє цю норму в окремий артикул.

Якщо спадкодавець був на війні, в дорозі або за кордоном, йому дозволялося скласти заповіт у присутності тільки двох шляхтичів. Про такі тестаменти треба було негайно доповісти Господарю, або суду земському чи гродському (на перших же роках), а на війні — гетьману або хорунжому і засвідчити присягою свідків. Щодо заповіту, складеного за кордоном, обов'язковою була наявність випису того вряду, при якому тестамент був складений і засвідчене присягою повідомлення про те, що тестамент складений з волі і відома, за доброї і здорової пам'яті самого спадкодавця.

АРТИКУЛ 5

Артикул визначає коло осіб, які не могли бути свідками при складанні заповіту. Вказується, що не могли прикладати свої печатки до тестаменту і бути свідками при складанні заповіту особи, які самі не мали права заповідати, виконавці тестаменту і опікуни, дружини спадкодавців, особи, на користь яких складався тестамент.

АРТИКУЛ 6

Артикулом регламентується порядок визнання тестаменту недійсним. Таким тестамент визнавався тоді, коли у ньому, у даті або у змісті, були виправлення, підчистки, зроблені *«ку шкоде которой стороне»*. Тестамент міг визнатися повністю недійсним або тільки у тій частині, де були зроблені які-небудь виправлення або підчистки. Якщо ж виправлення не впливали на загальний зміст тексту, заповіт залишався чинним. Кілька неістотних пошкоджень також не призводили до визнання заповіту недійсним.

АРТИКУЛ 7

Артикул підтверджує аналогічну норму Статуту 1566 року (арт. 7, розд. VIII). Як випливає з назви артикулу, він визначає умови, за яких батьки могли відректися від своїх дітей, а останні могли бути позбавлені права

спадкувати родову вотчину. Такими вважалися серйозні аморальні вчинки — від розпусного способу життя доньки до замаху на життя, здоров'я і гідність батьків включно. Всього артикул називає сім таких умов.

Про намір позбавити таких дітей спадку батько повинен був оголосити перед земським врядом і внести відповідний запис до актових книг.

АРТИКУЛ 8

Вперше ця норма з'явилася у Статуті 1566 року (арт. 4, розд. VIII). На час прийняття Статуту 1588 року коло невольників у Великому князівстві Литовському звужилося до челяді домової і полонених. Одні з них залишалися у попередньому становищі, інші мали власне майно, працювали у панів, дехто навіть переходив до категорії бояр (Н. Полонська-Василенко. Історія України. — К., 1992. — Т. 1. — С. 359.) За русько-литовським правом, невольні категорії населення були недієздатними, отже, не могли бути спадкоємцями вільної людини. Заборонялося складати тестамент на їхню користь до того часу, поки спадкодавець за свого життя не зробить їх вільними.

АРТИКУЛ 9

Артикул встановив обмеження передачі майна за заповітом для непривільюваних категорій вільного населення — міщан приватновласницьких міст, путніх слуг, простолюдинів. На відміну від магнатів і шляхти, вони могли передавати за заповітом лише третину свого рухомого майна; дві третини спадкувалися за законом дітьми спадкодавця. Метою такого обмеження було піклування держави про належне відправлення повинностей непривільюваними станами. Вказані категорії населення були особисто вільними, але не мали своєї землі, вони мешкали на землі феодала, на користь якого і відбували повинності. За їхніми дітьми залишалося право переходу до іншого хазяїна, однак без землі, яка залишалася у володінні феодала; цю землю треба було покинути засіяною і забудованою. Фактично, у цьому артикулі йдеться про відновлення відповідної норми Руської Правди.

«*Слуги путные*» — вільна категорія населення, службовці, які виконували різні повинності: розвозили пошту, виконували «подорожню», «путну» службу. Зазвичай мешкали поблизу замків феодалів. Серед них було немало зубожілих колишніх бояр (іноді джерела їх називають «путні бояри»), а також смердів. В XV — на початку XVI століття вони були перехідною категорією між дрібною шляхтою і верхівкою селянства.

«*Мещане мест неупривильюванных*» — мешканці міст, які знаходилися на землі феодала.

В Литовсько-Руській державі існувало три категорії міст:

— міста з *магдебурзьким правом*, які повністю вилучалися з-під місцевої юрисдикції і отримували право самоврядування на засадах магдебурзького права (існувало декілька різновидів таких міст);

— *великокнязівські (господарські) міста* — стояли на землі, що входила до вотчини Господаря, і відбували повинності на його користь;

— *приватновласницькі міста* — знаходилися на території, яка належала місцевому феодалу. На час прийняття Статуту 1588 року таких міст залишилося дуже мало. Останні і вважалися непривілейованими. Обсяг повинностей для мешканців таких міст визначався безпосередньо власником.

Розділ ДЕВ'ЯТИЙ

ПРО ПІДКОМОРІЇВ У ПОВІТАХ І ПРО ПРАВА НА ЗЕМЛЮ, ПРО ГРАНИЦІ І ПРО МЕЖІ

З розвитком державності і права у Великому князівстві Литовському поступово відбувалося розмежування карного і цивільного процесу, а також відокремлення процесу у земельних справах. Виділення земельних справ в окремий процес не означало створення якогось нового процесу, оскільки земельні справи вирішувалися у тих же судах, що і цивільні, за такими ж правилами, але з певними відмінностями.

Проблема розмежування земельних володінь виникла у Великому князівстві Литовському давно. У XIV—XV ст. ст. всі судові справи, щодо земельних володінь вирішувалися обласними і полюбовними (приятельськими) судами. Поступово у цих справах, які вирішувалися такими судами формується окреме судочинство. Ще у п. 20 Судебник Казимира IV 1468 р. вказував на існування *«земных дел»*: *«а також кому будеть до кого какое дело, будеть земное дело, ино ездоки побрати; а будуть иньи коториы дела, ино судьи побрати, а искати правом; а порубов и наездов не надобе никому же чинити»* (Судебник Казимира IV // Законодательные акты Великого княжества Литовского XV—XVI вв. — Л., 1936. — С. 13). Таким чином, законодавець вимагав, щоб усі спірні земельні проблеми вирішувалися не *«наездом»*, а *«правом»*, і з цією метою впроваджує посаду *«ездока»*, який мав вирішувати земельний спір на місці його виникнення. Але *«ездоки»* тільки збирали матеріал для суду, а сама справа розглядалася в судах воевод і старост. У Галичині всі земельні спори розглядав староста. Фактично, судовий розгляд земельної справи розпадався на дві стадії: огляд *«ездок»* спірних земель на місці земельного спору і винесення рішення у даній справі на суді. Така процедура часто затягувала судовий процес. Суд не завжди міг послати на місце *«ездока»* і в більшості випадків задовольнявся свідками. Отже, саме життя підказувало необхідність створення суду, який розглядав би земельні спори на місці їх виникнення. Починаючи з другої половини XV століття для вирішення земельних спорів, в яких одним з об'єктів спору були великокнязівські володіння, Великий князь призначав комісарів. У судових актах цього періоду зустрічаємо і назву такого суду — комісарський.

У Статуті 1529 року земельним судам, процедурі встановлення меж присвячений окремий розділ.

За Статутом 1529 року земельні справи підлягали розгляду в місцевому замковому (гродському) або земському суді. Суддя або *«ездок»* повинні

були ознайомитися з документами і межувальними знаками і ту сторону, яка *«лепшыє и знакомитшыє привилья и листы и знаки або копцы або вграде вскажут... ку доводу припустити»*. Якщо обидві сторони знаків не показали, суд опитував свідків і чиї свідчення були достовірнішими того суддя і допускав *«ку доводу и присяже»*. Судовий розгляд земельної справи завжди був *«завитым»*, тобто остаточним. За Статутом 1529 року його можна було відкласти тільки в наступних випадках: у разі епідемії, під час роботи Великого вального сейму, зайнятості на державній службі і хвороби осіб, що позивалися (арт. 3, розд. VIII). Отже, Статут 1529 року суттєвих змін у розгляд земельних справ не вніс.

Після проведення волочної реформи 1557 р. кількість земельних спорів зросла. Виникла нагальна потреба у створенні спеціального земельного суду, який би більш оперативніше і компетентно вирішував питання земельного розмежування. В судову систему Великого князівства Литовського підкоморський суд було введено Бельським привілеєм 1564 р.

На Віленському сеймі 1565 р. шляхта просила Господаря *«абы в каждом повете подкоморие для справ граничных и земельных того ж сойму постановлены были»*. І вже у Статуті 1566 року з'явився артикул про підкоморський суд, який повинен був розглядати *«справы граничныя и земленыя»* (арт. 70, розд. IV).

Статут 1566 року відводить земельним справам шляхти цілий розділ, значно розширивши при цьому зміст вміщених у ньому артикулів. Однак помітно, що розділ складався протягом тривалого часу і був поміщений у Статут безпосередньо перед публікуванням без виправлень і згодом був доповнений в кінці поправами.

Законодавець відносить всі земельні справи до компетенції знову створених земських судів, але ці суди мали розглядати справи всіх землевласників, а не тільки шляхти, як це було раніше. Отже, виникала потенційна можливість переобтяженості цих судів, тому розділ завершувало положення про впровадження станових шляхетських підкоморських судів. Вони підпорядковувалися земським судам і були немов би спеціальними відділами останніх, призначеними виключно для розгляду шляхетських земельних суперечок. Докладно їхня діяльність регламентувалася в артикулі 70 розділу IV.

Про посаду підкоморія вперше згадується в актових книгах початку XVI століття. Термін «підкоморський» походить від слова «комора». В Україні так називали і називають невелику споруду господарського призначення, у якій зберігається збіжжя. Інститут підкоморія виник у Польщі у другій половині XIV століття. На українських землях, якими володіли Велике князівство Литовське і Польща, його було запроваджено поетапно — з поширенням на них польського адміністративного устрою: в середині XV століття — у Галицькій Русі і Західному Поділлі, у другій половині XV століття — у частині Західної Волині, у 1566 р., внаслідок проведення адміністративно-територіальної реформи і прийняття Статуту 1566 року — у Волинській і Східноподільській землях та Київському воєводстві, у 1635 р. — у Сіверській землі.

Отже, за зразок судочинства в земельних справах було взято польську модель. Ми не можемо заперечувати або ігнорувати польські впливи на судову систему в українських землях. Їх неможливо було уникнути, оскільки, верховна влада у Польщі і Великому князівстві Литовському після Кревської унії була спільною. Польща мала більш розвинутий рівень земельного судочинства, який формувався під європейським впливом, отже, не може розглядатись як виключно польське надбання.

Польська модель земельного судочинства мала деякі особливості порівняно з європейською. Досить часто суд в земельних справах за дорученням короля здійснював підкоморій, який був охоронцем королівської скарбниці («комори»). Згодом в руках підкоморія зосередилось все земельне судочинство, а його суд отримав назву підкоморського. У такому вигляді його було впроваджено у Великому князівстві Литовському. Головною особливістю підкоморського суду в Литовсько-Руській державі було те, що він з самого початку формувався як державний. На наш погляд, це пояснювалося тим, що тут склався сприятливий ґрунт для проведення реформи по одержавленню судів. На українських землях продовжувалось співіснування звичаєвого і писаного права, їхній взаємовплив і взаємоприспосовування. Українське населення традиційно дотримувалось принципу збереження старовини. Всі іноземні, і зокрема польські впливи, на суспільно-правове життя українських земель зводились до мінімуму і навіть те, що впроваджувалось, змінювалось у відповідності до національних правових традицій, які брали початок у Київській Русі і зберігались у звичаєвому праві.

Юрисдикції підкоморського суду підлягали лише приватношляхетські землеволодіння. Як вже говорилося, у спорах шляхти, які зачіпали королівські землі, межеве судочинство велося за участю королівських комісарів. У випадку земельних конфліктів з іншими вільними прошарками населення до складу судової колегії мали входити представники цих прошарків.

Земельні справи для судового розгляду підкоморій отримував або від судів повіту — земського і гродського, або від трибунальського суду. Ці суди реєстрували земельні спори і передавали їх підкоморію «*на осуженье и на сконченье*» (арт. 21, розд. IX). Закон переписував підкоморію обслуговувати місцеві суди, але він не забороняв йому самому відкривати судову справу (арт. 22, розд. IX).

Після отримання підкоморієм земельної справи починався її розгляд. Підкоморський суд через повітового возного надсилав позови сторонам земельного спору. Ці позови підписувались іменем і рукою підкоморія і скріплювались його печаткою (арт. 2, розд. IX). Розгляд справи підкоморієм розпадався на три стадії: на першій стадії підкоморій з'ясовував обставини справи і права сторін на спірні ґрунти, на другій — вислуховував докази тієї сторони, яку він визнавав правою, на третій — оголошував вирок. Більшість справ розглядалася в одному засіданні, протягом дня, але бували випадки, коли судова справа затягувалася на декілька днів. Якщо вивчення документів давало достатньо підстав для розгляду справи, підко-

морій визначав кордони спірних земель, допускав до доведення одну із сторін, приймав остаточне рішення і виносив вирок. У тому ж випадку, якщо *«выводу правного на письме»* і межувальних знаків *«явных слушных»* не виявилось, суд приступав до опитування свідків, наданих сторонами. Закон висував такі вимоги до свідків: *«сведки о реч земленую и о довод держанья земли, так же и о каждую реч»* повинні обов'язково бути християнами *«всякого стану и тые, которые привильем нашим ку свидетельству припущоны, толко бы были люди добрые, цнотливые, богобойные, и ни в чем не подозренье»* (арт. 14, розд. IX). Перш ніж допустити свідків до свідчення, підкоморій попереджав їх про відповідальність за надання неправдивих свідчень. Статут 1588 року вимагав, щоб кожна зі сторін земельного спору ставила перед судом дев'ять свідків (арт. 12, 15, розд. IX). Після опитування свідків підкоморій оглядав кордони і межувальні знаки. Після з'ясування обставин справи і прав сторін на спірну територію, підкоморій допускав до доведення ту сторону, яка надала *«листы лепшие и знаки граничные певнейшие и светки слушнейшие»* (арт. 2, розд. IX). Доведення супроводжувався присягою, після чого підкоморій виносив вирок і оформляв його декретом. Обов'язковою була мотивація вироку і посилання на Статут, із вказівкою на розділ і артикули, які застосовувалися. Частину вироку підкоморій виконував відразу ж після його винесення: розмежовував спірні землі і передавав право на ґрунт стороні, яка довела на нього своє право. Якщо земельний спір супроводжувався злочином і наносив збитки одній із сторін, підкоморій повертав справу до того суду, від якого він її отримав. Отже, підкоморський суд міг вирішувати тільки земельні спори, всі інші правопорушення, які супроводжували цей спір, мав розглядати земський або городський суд.

При винесенні рішення підкоморій вказував на місцевості кордони землеволодіння і встановлював межувальні знаки. У випадку виникнення спору з приводу кордонів землеволодінь, розташованих у різних повітах, його вирішували спільно підкоморії цих повітів. Якщо згоди не було досягнуто, справа направлялася до господарського суду, а після 1581 р. — на розгляд до Головного трибуналу.

Як і в земських, у підкоморських судах допускалось судове представництво. Особи, уповноважені представляти інтереси позивача або відповідача мали пред'явити доручний лист. Іноді земельні спори розглядав не підкоморій, а коморник. У поміч собі підкоморій мав право обирати одного або двох коморників.

Розгляд земельних справ часто вимагав земельних вимірювань, для чого підкоморій брав собі у помічники мірника. Для встановлення межувальних знаків при ньому знаходився копач. За межувальні знаки використовували різноманітні природні об'єкти: річку, яр, ліс, болото тощо. Якщо для визначення земельних кордонів не було можливості застосувати природні умови місцевості, то вдавалися до штучних знаків: хрестів, стінок, стовпів тощо. Найбільш поширеними серед штучних знаків були копці — земляні пагорби, які насипав копач.

Підкоморій був зобов'язаний судити «по правам», тобто судити на основі писаного права. Якщо ж у законах не можна було знайти відповідної норми, тоді *«судии, скланялись к справедливости, судить имеют по совести и по примеру других прав христианских — и по добрым обыкновениям, через долгое время употребляемым, которые закону Божию, гражданским правам и чистой совести непротивны, в чем бы писанного не было права, судить надлежит, ибо таковые добрые обыкновения силу права имеют»* (Статут 1566, арт. 70, розд. IV).

Отже підкоморій, відправляючи правосуддя «по правам», був зобов'язаний, насамперед, застосовувати норми писаного права, а у разі їх відсутності використовувати відповідні норми християнського права, нарешті, коли і тих бракувало, судити за давнім звичаєм, тобто застосовувати норми звичаєвого права.

Суддям заборонялося приймати подарунки, навіть тоді, коли це не впливало на результат судового рішення. Якщо суддя брав подарунок, він підлягав карі без огляду на те, який він виніс вирок, справедливий чи не справедливий.

Крім судових обов'язків суддя мав і деякі права. Закон досить добре захищав суддю. Так, наприклад, за виявлення зневаги до судді порушника чекав арешт, за поранення судді відтинали руку, а за вбивство — четвертували. Якщо на суддю було вчинено напад, він мав право захисту і міг безкарно навіть вбити нападника.

Продуктом діяльності підкоморських судів були ведені при ньому книги. Вони мали персональний характер, кожна з них велася стільки, скільки та чи інша особа була підкоморієм. Підкоморські книги — цінне джерело для пізнання земельних відносин. Вони дають змогу досліджувати кордони і територію маєтків, причини і хід земельних розмежувань, реакцію на дії підкоморського суду зацікавлених сторін тощо. Поява підкоморських книг у Правобережній Україні припадає на початок 80-х років XVI століття, а до того підкоморські акти на Волині фіксували переважно в земських, а на Київщині — у земських і гродських адміністративно-судових книгах. Акти, що заносилися до підкоморських книг, можна розділити на декілька груп: судово-межові, фіксаційно-межові, допоміжно-процесуальні, застережні. Найбільш багаточисельною була перша з цих груп актів. Але головне у тому, що до підкоморських книг заносилися тільки судові справи, які розглядалися підкоморієм, коморником і комісарами.

Підкоморські книги зберігались у підкоморія. Після його смерті вони передавалися до земського повітового суду, де і зберігались разом із земськими книгами.

На відміну від гродського і земського судів, на яких лежав основний тягар по здійсненню правосуддя у повіті, підкоморські суди не були переобтяженими і розглядали від однієї до одинадцяти справ на рік.

Крім справ, які потребували судового розгляду, підкоморій слідкував за станом земельних кордонів у повіті. За Статутом 1588 року за пошкодження межувальних знаків, переорювання межі порушник сплачував винагоро-

ду потерпілому і штраф підкоморію (арт. 18, розд. IX). До компетенції підкоморія входив також розділ маєтків і розмежування їхніх земель.

Але була ще одна функція підкоморія — він визначав у своєму повіті «копища», місця, де збирався і відправляв правосуддя копний суд (Статут 1588, арт. 9, розд. IX).

Інститутові підкоморія судилося протриматись кілька століть. Його було ліквідовано тільки в 30-х роках XIX століття.

А Р Т И К У Л І

Артикул визначав юрисдикцію підкоморського суду і порядок призначення підкоморія.

Посада підкоморія вважалася почесною і прибутковою, оскільки значна частина судових зборів, що вносилися сторонами земельного спору, йшла судді. В ієрархії шляхетських земських урядів у воєводствах підкоморій займав третю сходинку після воеводи і каштеляна. Вряд підкоморія належав до дуже престижних, не дарма його займали представники аристократичних родин і розбагатілої шляхти. За Статутом 1566 року підкоморій призначався безпосередньо Господарем. З 1588 р., що і підтверджує цей артикул, на зразок виборів членів земського суду, чотирьох кандидатів на посаду підкоморія стали обирати на повітових сеймиках, а потім одного з них Господарь затверджував на цій посаді. Такий порядок вносив деякий елемент демократії у формування підкоморського суду. Підкоморій повинен бути осілим (мати земельний маєток у тій адміністративно-територіальній одиниці, яку він обслуговував). Судова влада підкоморія поширювалася на ту ж територію, що і влада земського суду. Фактично, підкоморські суди були своєрідними підрозділами земських судів і їх кількість у державі визначалась кількістю земських судів.

Статут 1588 року докладно регламентував компетенцію підкоморського суду, порядок його формування, вимоги, які висувалися до підкоморія. Як і судові вряники земського суду, підкоморій при вступі на посаду мав принести присягу. Присягався він у земському суді під час проведення першої судової сесії. Ще Статут 1566 року зобов'язував підкоморія присягнути в тому, що *«на вряде том земском подкоморском, который з ласки и з рук його королевское милости... Господарю своему милостивому верен будет... справуючи тот вряд верне и справедливее»* (арт. 70, розд. IV). Статут 1588 року конкретизував присягу підкоморія, який мав присягнути в тому, що він буде вірний Господарю і повітовій шляхті, виконуватиме свої обов'язки *«верне а справедливее»* і завжди буде переслідувати *«справедливость светую»*, не відступаючи від неї ніколи, боячись тільки одного Бога і завжди *«справедливость его светую перед очима маючи»*.

Присяга підкоморія вводить нас в коло його обов'язків. До компетенції підкоморського суду відносилося: розв'язання маєткових спорів за дорученням земського суду, куди зверталися з відповідними скаргами зацікавлені

сторони, здійснення розмежування у тих випадках, коли воно власне судовим не було, тобто коли його проводили за відсутності земельного спору.

АРТИКУЛ 2

Артикул визначає місце і терміни розгляду земельних спорів, порядок судочинства у земельних справах.

У підкоморському суді земельні спори і майнові вимоги, що впливали з них, вирішував один суддя — підкоморій. Помічником підкоморія, який обмірював і встановлював кордони землеволодінь, був коморник. Він призначався підкоморієм. До складу підкоморського суду входили також мірник, копачі та підкоморський писар.

Розгляд справ підкоморським судом проводився на місці спірних кордонів землеволодінь. Підкоморій заслуховував пояснення сторін, опитував сусідів, знайомився з документальними та іншими доказами.

Постійного місця розгляду земельних справ підкоморій не мав. Частіше всього це відбувалося на місці земельного спору, під відкритим небом. Але іноді підкоморій розглядав справу за місцем свого постійного проживання. Виїзд підкоморія на місце розгляду земельного спору призначався через шість тижнів після вручення сторонам позовів, які зберігали чинність протягом року.

Артикул вказує, що той, хто позови взявши, протягом року ними не позивав, якщо захоче потім позивати, має взяти нові позови. Виїхавши на ґрунт спірний і ознайомившись із доказами, підкоморій мав вирішити, яка із сторін буде ближчою до доведення. Вислухавши свідків, згідно зі Статутом, підкоморій вирішував земельний спір і встановлював копці і знаки граничні. Той, хто визнавався винним, мав сплатити штраф. А нав'язки і головщици людям простим, як і шкоди всі за доводом слушним правним, підкоморій, там же, на місці розгляду земельного спору, не відкладаючи того на інший час і до іншого суду, присудити і на те все лист свій судовий під печаткою своєю і з підписом своїм дати має. Про прийняте рішення підкоморій відкритим листом повинен був вряд судовий земський або гродський, який надіслав йому ту справу, ознайомити. Вряд судовий після отримання повідомлення підкоморія мав позивачеві стягнення з маєтку відповідача, згідно зі Статутом, вчинити. У випадку, якщо з обох сторін були відсутні належні письмові докази і знаки граничні, а були тільки свідки, тоді позивач першим до доведення допускався. Якби позивач допустив до присяги відповідача, а той би добровільно погодився присягнути, тоді, після принесення присяги він справу вигравав і від відшкодування за насилля, побої, збитки звільнявся. За артикулом, сторона, яка погоджувалася на присягу і не присягала, справу програвала.

АРТИКУЛ 3

Артикул регламентує порядок початку судочинства у земельних справах.

Для того, щоб ніхто із сусідів, ґрунти яких межують зі спірним ґрунтом не мав потім претензій щодо рішення у земельному спорі, позивач або відповідач за чотири тижні має повідомити їх про встановлений час виїзду підкоморія. У випадку, якщо такі сусіди не з'являлися на судовий розгляд, а згодом з ними у позивача або відповідача виникали проблеми, їх знову ж таки мав вирішувати підкоморій. Нерідкими на практиці були випадки, коли такі неприбулі на місце рішення земельного спору потім противились виконанню рішення підкоморія і чинили перепони розмежуванню. Якщо з'ясовувалось, що такі особи чинили спротив безпідставно, вони повинні були сплатити за рішенням підкоморія всі витрати скривдженому і ґрунт ґрунтом нав'язати, виходячи з того, скільки ними було незаконно присвоєно.

Той, кому і після апеляції було відмовлено у задоволенні позову, всю нанесену шкоду, визначену підкоморієм, у подвійному розмірі стороні іншій сплатити має, а ґрунт ґрунтом нав'язати.

Артикул також вказує, що право на спадкування і вільне доведення права власності на ґрунт дітьми неповнолітніми зберігається за ними до досягнення повноліття.

АРТИКУЛ 4

Продовжуючи попередній артикул, законодавець регламентує порядок захисту сторонами меж тих своїх ґрунтів, які на час розмежування ґрунтів спірних шляхетських були б прилеглими до границь ґрунтів господарських.

У випадках, якби у такій справі, при розмежуванні між шляхтою, домішалися і прилеглі ґрунти господарські, а сторона, встановлюючи свою межу, займала частину господарського ґрунту, тоді підкоморій має судовий розгляд на інший час відкласти, поки сторони або одна з них, якій у тому потреба буде, до Господаря у тій справі звернеться, а Господар комісарів на місце спірних володінь вишле. Розгляд земельного спору комісарським судом і прийняте по ньому рішення були остаточними.

АРТИКУЛ 5

Подібний артикул містив Статут 1566 року, але у порівнянні з ним норма цього артикулу більш докладно регламентує терміни виїзду підкоморія на місце земельних спорів, порядок перенесення розгляду справи і можливі правові наслідки для сторін у випадку безпідставної неявки на судовий розгляд.

Як вказувалося раніше, процедура земельного розмежування була досить складною, вона відбувалася на місці спору, тобто сторони, їхній почет, свідки, судді у встановлений термін мали з'їжджатися до призначеного місця. Вимагалася велика пунктуальність і точність від усіх учасників процедури і для її проведення складався «рок завитий», тобто перший же призначений термін розгляду справи вважався остаточним.

Артикул визначив поважні причини нез'явлення на межову процедуру як сторін, так і свідків. Фактично, визначалися ті ж причини неявки на місце земельного спору, як і для решти цивільних справ, і такий же порядок підтвердження дійсної поважності причин неявки на найближчих судових «роках» (див. розд. IV).

За цим артикулом підкоморій міг перенести розгляд судової справи на другий термін тільки в тому випадку, коли одна з сторін мала *«обложоную хворобу»* або знаходилася на державній службі. Сторона, яка не змогла з'явитися на судовий розгляд у зв'язку з хворобою повинна була на перенесеному судовому розгляді *«первей водлуг статуту присягою правдивою обложоное хоробы своея довести»*. Сторона, яка не з'явилася на судовий розгляд у зв'язку з виконанням обов'язків на державній службі мала пред'явити господарський лист. У випадку, коли причина неявки на судовий розгляд не визнавалася поважною, справа вирішувалася на користь сторони *«року пилнующой»*. Кожний встановлений позовами рок візду підкоморія на місце земельного спору був завжди завитим.

Поважні причини неявки були підставою для перенесення підкоморієм судового розгляду земельного спору на шість тижнів з попередженням інших учасників справи про це за один тиждень.

А Р Т И К У Л 6

Норма цього артикулу є новою. Вона передписує підкоморію сумлінно і своєчасно розглядати справи, які поступають до нього. Підкоморій не повинен був порушувати термін розгляду земельного спору, встановлений для сторін, провокувати затягування судового розгляду. У противному разі підкоморій мав виплатити позивачеві за кожний пропущений термін судового розгляду шість рублів грошей. Якщо ж підкоморій тричі підряд, терміни, встановлені його ж позовами, пропустив, такий назавжди втрачав свою посаду.

Від покарання за нерадиве відношення до своїх обов'язків підкоморія могла звільнити тільки поважна причина. Такою законодавець вважав тільки затяжну хворобу. Навіть у цьому випадку підкоморій мав підтвердити факт своєї хвороби присягою на першому ж судовому розгляді після одужання.

А Р Т И К У Л 7

Артикул визначає порядок подання апеляції на рішення підкоморського суду і розгляд їх комісарським судом.

У випадку, коли одна із сторін не задовольнялася вирокom підкоморського суду, вона мала право на апеляцію. Дозвіл на апеляцію отримувався у підкоморія *«по головной сказни речи»*, тобто, після оголошення вироку. Апеляційною інстанцією для підкоморського суду з 1581 р. був Головний трибунал, а до цього — Господар. Після отримання апеляції для її розгляду трибунальський суд з осіб, що проживали у даному повіті, призна-

чав комісарів. Комісарами, як правило, призначали каштелянів, маршалків або судових старост. В апеляційну комісію обов'язково мали входити два шляхтичі повіту, знову ж таки, *«люди добрые, цотливые, веры годные и у праве умеетные»*. Термін виїзду апеляційної комісії визначався Трибуналом. Після прибуття на місце земельного спору комісія вислуховувала обидві сторони, у даному випадку сторону, яка подала апеляцію і підкоморія, і приймала відповідне рішення. Якщо вирок підкоморія признавався правильним, то *«отосланье презысков на отправу до враду судового»* здійснювалося листом підкоморія, якщо ж комісія виносила новий вирок — листом комісарів, які розглядали апеляцію.

Якщо з'ясовувалося, що апеляція подана безпідставно, винний у цьому карався штрафом: підкоморію — шість рублів грошей, противній стороні — три рублі.

Справи про земельні спори, які закінчувалися рішенням комісарського суду теж вносилися до книг підкоморія. Занесення їх до земських або гродських книг передавалося на розсуд сторін.

А Р Т И К У Л 8

Тут виділяється в окремий артикул положення Статуту 1566 року про участь у вирішенні земельного спору декількох підкоморіїв. Такий судовий розгляд відбувався тоді, коли спірні ґрунти знаходилися на межі декількох повітів — скільки було таких повітів, стільки і підкоморіїв, по одному від кожного повіту, складали підкоморський суд у такій справі.

У тому випадку, коли підкоморії у якійсь справі не доходили згоди і остаточної межі між спірними ґрунтами встановити не змогли, тоді кожний з них, ґрунтовно описавши справу, має відіслати її до суду головного. Суд головний, вивчивши ці справи з власною думкою кожного з підкоморіїв, має їх на остаточне рішення передати до комісарського суду, який створюється порядком, описаним у попередньому артикулі. Комісари, знову ж таки, вивчивши справу, приймають сторону того чи іншого підкоморія.

Кожен з підкоморіїв мав бути особою досвідченою, добре знати кордони повіту. У нього знаходився список кордонів повіту, який видавався йому з королівської канцелярії за королівською печаткою.

А Р Т И К У Л 9

Артикул докладно регламентує розмір платні підкоморію за вчинені дії з підготовки і проведення судового розгляду земельного спору.

Рішення підкоморського суду заносилися до судових книг. Підкоморські судові книги зберігались у підкоморія. За цим артикулом *«все справи, позовы и листы, и выписы всякие подкоморый рукою своею подписовати маеть»*. Після смерті підкоморія підкоморські книги передавалися до земського повітового суду, де і зберігалися разом із земськими книгами. Якщо

виникала необхідність зробити витяги з цих книг, вони видавалися земським судом за печатками судді і підсудка і за підписом земського писаря.

А Р Т И К У Л 10

Іноді земельні спори розглядав не підкоморій, а коморник. Статут 1566 року вказував, що в кожному повіті підкоморій *«ку помочи своей маеть обрати одного, або теж и двоих коморников, шляхтичов, в повете оселых, людей годных и статечных, которые на роках судовых перед каштеляном, або маршалком поветовым и перед врядом земским, або дворным мають присегу таковую ж якую сам подкоморий, навряд свой коморницкий учинити»* (арт. 70, розд. IV).

Затверджуючи це положення, Статут 1588 р. більш детально вказує на критерії, яким повинен був відповідати коморник. Коморники мали бути осілими у повіті шляхтичами, людьми *«годными, статочными и праве умеетными»*. Обов'язковою умовою для обрання на посаду коморника було вміння писати. Присягалися вони тією ж присягою, що і підкоморій на роках земських перед каштеляном або маршалком повіту і земським судом. Скарги на недоліки, допущені коморником при розгляді земельного спору, подавалися підкоморію.

А Р Т И К У Л 11

За Статутом 1566 року скарги на рішення підкоморського суду подавалися Господарю. За цим артикулом вони мали розглядатися земськими або гродськими судами. Визначається порядок розгляду таких справ. Якщо скарга поступала до земського суду, то протягом чотирьох тижнів після судової сесії земський суддя з підсудком мали виїхати на місце земельного спору, якщо до гродського — протягом шести тижнів. Апеляція на рішення будь-якого з цих судів подавалася до Головного трибуналу. Комісари, призначені головним судом для розгляду апеляції, виносили відповідне рішення, яке вважалося остаточним. Рішення у цих справах заносялися як до судових книг підкоморського суду, так і сторонами до земських або гродських судових книг.

А Р Т И К У Л 12

Артикул встановлює особливий порядок розгляду земельних спорів у справах про земельні володіння, які оточені землями інших володільців.

Артикулом регламентується ситуація, коли особа будь-якого стану, перейшовши межу земельних володінь сусіда намагалась привласнити людей, землю, лови і ліси, озера і сіножаті. З поданням суду земського або гродського такі справи також розглядалися підкоморським судом. Кожна із сторін у такому спорі мала дев'ять свідків перед судом поставити на тому ґрунті спірному. Присягали троє свідків, яких з дев'яти наданих ви-

бирала противна сторона. Вислухавши їх, підкоморій приймав відповідне рішення.

Якщо ж сторона, позвана до суду ніяких доказів свого права на спірну землю не надасть, тоді противна сторона за наявності письмових або інших доказів навіть без присяги, тільки за свідченнями дев'яти свідків, виграла справу.

АРТИКУЛ 13

Артикул запроваджує норму, згідно з якою неявка до підкоморського суду без поважних причин однієї із сторін служить підставою для вирішення судом справи, що розглядається, на користь противної сторони. Якщо ж сторона, проти якої буде винесене таке рішення, побачить у ньому порушення своїх прав, вона має право знову позвати до підкоморського суду сторону, на користь якої було винесене рішення, але вже за зловмисний перевід права.

АРТИКУЛ 14

Обмеження допущення до свідчення в земельних справах за релігійною ознакою не випадкове. В цілому, у Великому князівстві Литовському ставлення до релігії було толерантним, але оскільки межова процедура передбачала присягу, а в ній згадувалося ім'я Боже, до свідчення в земельних справах не допускалися особи не християнського віросповідання і, зазвичай, ті з християн, які не відвідували церкву, не ходили на сповідь і не причащалися. Дозволяти таким переобтяженим гріхами особам присягати — вважалося блюзнірством. При принесенні присяги, очевидно, вимагалося прочитати молитву, тому законодавець оговорював як особливу умову знання свідками молитов.

У порівнянні з аналогічною нормою Статуту 1566 року (арт. 3, розд. IX), цей артикул допускав до присяги татар, які присягали у таких справах, згідно з наданими їм привілеями і своїм звичаєвим правом.

АРТИКУЛ 15

Перенесення розгляду межової справи на інший термін тягнуло цілу низку складнощів і тому було небажаним. Однак на практиці сторона, яка відчувала хибність і непевність своїх доказів, могла вдаватися до навмисного затягування справи, в тому числі, використовуючи такий засіб як відведення свідків іншої сторони. Щоб запобігти таким проявам непорядності, законодавець встановив, що той, чиїх свідків з будь-яких причин інша сторона відводила, мав право відстоювати їх. Добре ім'я особи, її репутація ретельно охоронялися звичаєм, законами і мораллю, тому будь-яке звинувачення у безчесних намірах прирівнювалося до нанесення рани. Якщо з'ясовувалося, що свідків відводили безпідставно, то той, хто це

зробив, мав сплатити кожному такому свідку нав'язку (грошовий штраф) за безчестя. Розмір нав'язки визначався соціальним становищем потерпілого від несправедливих звинувачень.

Якщо ж відведення того чи іншого свідка було справедливим, сторона мала право поставити на його місце іншого. У тому випадку, коли сторона не могла довести безпідставність відведення своїх свідків, то суд змушував присягати решту свідків, щоб переконатися, що сторона не дає свідомо неправдивих свідчень. У цьому випадку термін розгляду справи все ж таки переносився, щоб надати стороні можливість підібрати інших свідків. Для цього відводилося три дні.

Ця норма запозичена зі Статуту 1566 року (арт. 4, розд. IX), але відрзнялася кількістю свідків, яких мала поставити перед судом кожна із сторін: за Статутом 1566 року їх мало бути вісімнадцять і для свідчення противна сторона вибирала шістьох, цей артикул зменшив загальну кількість свідків до дев'яти, з яких для свідчення вибиралося трое.

А Р Т И К У Л 1 6

Артикул встановлює особливий порядок доведення права власності в земельних спорах про відрубні і черезполосні землі. У Статуті 1566 року черезполосні землі не згадувалися і, знову ж таки, від сторін вимагалася більша кількість свідків. Межування, яке робив підкоморський суд, вимагало високої точності, щоб не допускати повторних суперечок між сторонами надалі. Якщо кордони між маєтками були довгими або маєток граничив з декількома маєтками, то логічно вважалося, що одна група свідків не може знати всіх подробиць проходження кордону. Тому артикул встановлює, що про певний відрізок межі свідчити повинна окрема група свідків.

А Р Т И К У Л 1 7

Артикул встановлює, що при виникненні земельних спорів шляхти з вряdnиками: воеводою, старостою, державцем — їх мав розглядати копний суд. Процедура розгляду справи копним судом була ідентична тій, за якою розглядалися справи судом земським; можна вважати, що вона була добре відома широкому загалу, а отже, походила з руського звичаєвого права.

Знову ж таки, на відміну від Статуту 1566 року, за цим артикулом вимагалася менша кількість свідків.

А Р Т И К У Л 1 8

Про межові знаки — зарубки на деревах, копці (пагорби) — згадує ше Руска Правда (Поширена ред., ст. 72, 73). В середині XVI століття, як видно з тексту артикула, використовувалися ті ж самі позначки меж.

Артикул передбачає штрафні санкції за знищення межових знаків і передписував шляхтичам, у випадках псування меж звертатися до підко-

морського суду (за Статутом 1566 року — до земського суду). Хоча зі змісту артикулу і не випливає, що селяни повинні були вирішувати подібні земельні справи у земських судах, оскільки підкоморські суди створювалися як виключно шляхетські, на практиці це було саме так.

АРТИКУЛ 19

Артикул регулює відносини щодо загального користування лісами. Кожний із співвласників мав право розчищати і вирубувати свою частку лісу під рілля або сіножать. Встановлюються санкції для тих, хто над свою частку вирубав лісу і присвоїв ґрунту.

У порівнянні зі Статутом 1566 року новим є положення про право кожного із співвласників вимагати примусового розділу спільних лісів судом. Справи за таким спором розглядалися земським судом.

АРТИКУЛ 20

Артикул встановлює право власності на річку, яка роз'єднувала володіння, регламентує встановлення кордонів між ними. Визначає права землевласників, кордоном між маєтками яких були річки.

Таку ж саму норму мали Статути 1529 і 1566 років. Цим артикулом встановлювався новий порядок визначення меж при зміні рікою свого русла. Новими були також заходи відповідальності за пошкодження меж на річці. При порушенні свого права потерпілий звертався до земського суду, а той надсилав справу для судового розгляду підкоморію. Артикулом установленний термін позовної земської давності у таких справах — десять років.

АРТИКУЛ 21

Поняття про сервітути, очевидно, було запозичене русько-литовським правом із римського права. Артикул забороняє влаштовувати ставки на відрізку річки власника, якщо тим самим затоплювався млин сусіда; власнику тільки одного берега річки заборонялося гатити греблю до чужого берега.

Всі спричинені такими діями збитки розглядалися судом як делікти і мали відшкодовуватися тому, чие майно постраждало. При порушенні свого права потерпілий звертався до земського суду, а той надсилав справу для судового розгляду підкоморію. Законодавець встановив термін позовної земської давності у таких справах — десять років.

АРТИКУЛ 22

Артикул визначає порядок вирішення справ про засіяння чужого поля своїм житом. Такі справи вимагали від сторін внесення закладу; жито присуджувалося тій стороні, яка доводила свої права на засіяну землю.

Артикул також встановлює заборону переходити через кордони на сусідські засіяні ниви і сіножаті до Різдва. Після того, як був зібраний врожай і скошене сіно, прохід, очевидно, дозволявся, хоча прямих вказівок на це в тексті артикулу немає.

Законодавець встановлює розмір закладу, терміни пред'явлення, нові штрафні санкції за порушення цього артикулу.

А Р Т И К У Л 23

Артикул встановлює відповідальність за пожеже жито, пошкодження реманенту і худоби держателя землі особою, яка вважала те держання незаконним, а ту землю своєю. Той, хто вчинив це насильно і з нанесенням тілесних ушкоджень, карався штрафом у дванадцять рублів грошей, якщо зробив це без бійки — то відшкодовував нанесені збитки. Тільки після цього така особа мала право на відсудження у власника землі, яку вона вважала своєю.

А Р Т И К У Л 24

Артикул встановлює, що шляхтич, який купив маєток у Господаря, мав оформити три примірники реєстру — опису всього майна, яке знаходилося в маєтку. Документ оформлявся у присутності возного і свідків-шляхтичів.

Право на володіння маєтками, присудженими господарським судом, також оформлялося у місцевому земському суді.

Артикул вказує, як мають себе поводити судові виконавці при здійсненні опору виконанню судового рішення про введення у володіння маєтком. У випадку опору введенню у володіння нового власника з боку колишнього власника маєтку земський або гродський суд міг застосовувати силу.

Новим у порівнянні з подібною нормою Статуту 1566 року (арт. 15, розд. IX) є те, що законодавець встановив чотиритижневий термін виконання рішення суду.

А Р Т И К У Л 25

Майже докладне перенесення цієї норми зі Статуту 1566 року (арт. 16, розд. IX) свідчить про важливість для держави розгляду справ цієї категорії.

Право магнатів і шляхти розпоряджатися набутими землеволодіннями не було абсолютним. Сторони, які судилися за маєток, могли за обопільної згоди до вирішення справи передати його на зберігання Господарю. Той міг, як у винагороду, тимчасово допустити у маєток третю особу з правом харчування з продуктів того маєтку. Всі прибутки, отриманні за час перебування вказаної особи в маєтку, отримувала та сторона, яка вигравала справу. Якщо допущена у маєток особа за час свого перебування завдавала власникові якихось збитків, то мала їх відшкодувати.

Новим в артикулі є положення про можливість розгляду справи за відсутності Господаря Пани-Радою.

А Р Т И К У Л 26

Артикул визначає порядок розподілу між братами або іншими родичами неподіленого маєтку.

Досить значне збільшення обсягу цієї норми у порівнянні зі Статутом 1566 року (арт. 17, розд. IX) свідчило про тяжкість розгляду судами справ цієї категорії. Важливе значення при цьому мав термін земської давності, який становив десять років.

Законодавець змушений був враховувати судову практику, у зв'язку з чим до Статуту була введена низка нових положень та деталізовані ті, які застосовувалися у законодавстві раніше.

А Р Т И К У Л 27

Артикул обмежує право продажу землі залежними категоріями населення: такий продаж міг відбуватися тільки з дозволу пана, якому належав продавець землі. Обмеження поширювалися і на продаж залежних людей.

Таке обмеження права власності селян на землю і право феодалів наймати і купувати феодально-залежних людей вперше на законодавчому рівні було закріплене Статутом 1566 року (арт. 18, розд. IX).

А Р Т И К У Л 28

Законодавець обмежував участь простих людей у цивільно-правових відносинах. В окремих випадках, зокрема, при укладанні договору поручительства, де поручитися мав простолюдин, вимагалась усна або письмова згода його господаря. Обмежувалася також сума, за яку простолюдин міг поручитись — до чотирьох кіп грошей.

А Р Т И К У Л 29

Артикул є відображенням еволюції норми Статуту 1566 року (арт. 19, розд. IX), спрямованої на подальше закріпачення селянства. Цей процес відбувався паралельно із зростанням прав шляхти. Зубожілі вільні селяни нерідко селилися на панських землях з правом звільнення від сплати податків протягом певного часу, а потім вони повинні були такий же час, скільки сиділи на волі, працювати на цього пана. Якщо той, хто отримував волю до закінчення визначеного терміну покидав пана, з нього на користь землевласника стягувалася плата у розмірі шести грошей за кожний тиждень.

Законодавець встановлює, що таку людину, якщо вона втекла, не відпрацювавши, слід вважати залежною від пана, і на неї мають поширюватися ті

ж самі правила видачі, які існували і щодо видачі невольних людей. Той, хто відмовлявся видати втікача, який потім і від нього втікав, той сам за нього має платити: за кожний тиждень, скільки на волі сидів і не працював — по шість грошей, також і збитки, цією людиною вчинені мав відшкодувати.

А Р Т И К У Л 30

Право власності на землю, як видно з тексту артикулу, поширювалося і на її надра: скарб, знайдений землевласником у своїй землі, належав йому. Випадково знайдений іншою особою скарб також належав землевласникові, але той повинен був сплатити половину скарбу як винагороду особі, яка знайшла його. Якщо скарб було знайдено на землі, яка була віддана під заставу, то той, хто його знайшов, також отримував половину.

А Р Т И К У Л 31

У Статуті 1529 року подібна норма не згадувалася. Вперше її було введено до Статуту 1566 року (арт. 21, розд. IX). Однак можливо припустити, що норма походить із давньоруського права: договір Київської Русі з Візантією 911 року заперечував «берегове право» (право на майно з потерпілого корабля, яке отримував той, хто першим його знаходив) і встановлював взаємні обов'язки русичів та греків щодо надання допомоги потерпілим. Цікаво, що у праві європейських країн «берегове право» діяло протягом тривалого часу: в Німеччині воно було скасоване «Кароліною» (1532 р.), а в Англії діяло аж до XIX століття.

Артикул встановлює, що шкода, заподіяна потерпілому від корабельної аварії, відшкодовується у подвійному розмірі.

Цей артикул, як і наступний, за змістом випадає з розділу, присвяченому земельним справам, що свідчить про деяку недосконалість юридичної техніки XVI століття.

А Р Т И К У Л 32

Про обов'язок міщан і селян ремонтувати мости і шляхи і тримати їх у належному стані вказувалося ще у Судебнику 1468 року. Потім ця норма неодноразово повторювалася у загальноземських привілеях. Норма про визначення габаритів доріг вперше була запроваджена Статутом 1566 року (арт. 22, розд. IX).

Цей артикул регламентує ширину доріг у державі і правила руху возів, які їдуть по неширокій дорозі в різних напрямках.

Гостинец — облаштована дорога з широкою проїжджою частиною, обмеженою вододілками канавами і обсаджена деревами. Вздовж таких доріг розміщувалися постійні двори з помешканнями для гостей, корчмою, кузнею, митницею та іншими будівлями.

Прут — одиниця виміру довжини (7,5 ліктя, або 4,87 м) і площі (23,7 кв. м) у системі мір Великого князівства Литовського.

Розділ ДЕСЯТИЙ

ПРО ПУЩІ, ПРО ЛОВИ, ПРО ДЕРЕВО БОРТНЕ,
ПРО ОЗЕРА І СІНОЖАТІ

Як за структурою, так і за змістом цей розділ майже не відрізняється від такого ж розділу Статуту 1566 року. Ним регулюються правові відносини, пов'язані з використанням природних об'єктів. Слід відзначити, що писане право де в чому протирічило звичаєвому праву в цій царині. За народними звичаями і мораллю вважалося крадіжкою, а також і гріхом взяти те, до чого була докладена людська праця: фрукти з дерева в саду, рибу з сажовки і запруды тощо. Зовсім іншим було ставлення до тих об'єктів, задля створення яких не було докладено людських зусиль: до дерев у лісі, риби з річки, птахів на озерах тощо. Заволодіння ними без дозволу власника не розцінювалося як крадіжка. Звичай також дозволяв вільний прохід через ліси, поля. Фактично, звичаєве право у цій царині репрезентувало собою сервітутне право. У розділі врегульований такий правовий інститут, як земельні сервітути; самовільні привласнення сіна, дров, полювання у чужих землях на звірів і диких птахів визначені як делікти.

Особливим було ставлення законодавця до бортів, оскільки вони були об'єктом, на створення якого витрачалося багато зусиль. Історичні джерела свідчать про широкий розвиток бджільництва у східних слов'ян уже у IX—XII століттях. Ще норми Руської Правди ретельно оберігали борті, призначивши покаранням за псування і незаконне привласнення продажу, тобто віддачу у боргову кабалу із зобов'язанням відпрацювати борг у 12 гривень. Псковська Судова грамота розглядала борті як нерухоме майно. Руське право литовської доби також охороняло борті, встановивши за крадіжку бортів, бджіл, меду з бортів смертну кару.

В артикулах цього розділу можна побачити зачатки природоохоронного права. Так, законодавець встановлює досить великі штрафи за вбивство дикого звіра у чужому лісі, наприклад, за зубра дванадцять рублів грошей, за лося, оленя, косулю — шість, за ведмедя, дикого коня — три. Зрозуміло, що цими штрафами захищалась перш за все приватна власність, але дещо від цього перепадало і природі, оберігало її ресурси від надмірної експлуатації і винищення.

АРТИКУЛ І

Артикулом регламентується полювання у чужих володіннях. Перераховуються випадки, за яких допускалося переслідування пораненого звіра на чужій території, і визначаються обставини, за яких таке переслідування не допускалося і розцінювалося як делікт.

У порівнянні зі Статутом 1566 року артикулом повністю заборонялося полювання у приватних володіннях, за винятком полювання на вовка і

лисицю. За порушення цієї норми винні каралися штрафом і шеститижневим ув'язненням.

Пуща — великий лісовий масив. У Великому князівстві Литовському пуші були власністю Господаря і великих феодалів. У 1567 р. була прийнята «Лісова устава», якою регламентувалися питання охорони господарських пуш, управління ними, використання їхніх природних багатств.

А Р Т И К У Л 2

Артикулом встановлюється ціна диким звірам, яку мав сплатити власнику той, хто незаконно полював у чужих володіннях.

Слід відзначити, що ціни диким звірам у порівнянні зі Статутом 1566 року (арт. 2, розд. X) не змінилися. У попередньому Статуті не була встановлена ціна соболю і куниці.

А Р Т И К У Л 3

Ми вже вказували, що поняття сервітутів прийшло в литовсько-руське право з давньоруського звичаєвого права. За привілеєм Смоленській землі (1505 рік), приватні ліси були відкриті для проїзду і вирубування дерев для будівництва. Однак привілей Київській землі (1507 рік) залишає цей сервітут діючим лише стосовно великокнязівських лісів, а в ліси інших землевласників — світських і духовних — в'їзд забороняє. У цьому артикулі підтверджується право проходу до своїх бортей, сіножатей, озер, розташованих на чужій землі.

Бортництво було одним із найдавніших занять слов'ян, про нього згадує ще Руська Правда. Як видно з тексту привілею, виданому Більському повіту (1501 рік), руське населення наполягало на письмовому закріпленні давніх норм звичаєвого права, які стосувалися бортництва. Норми ці захищали права бортників від свавілля місцевих землевласників, на землях яких були розташовані ці борті. Сутність їхня така: якщо дерево, в якому зроблена борт, зламано вітром вище борті, то землевласник не має права чіпати таке дерево; якщо нижче — може використати його; якщо ж дерево вивернуте з корінням, то землевласник має, сповістивши про це бортника, відрубати ту частину дерева, в якій була борт, і поставити її на бортній межі («на борозні»), а решту дерева забрати собі. Статути 1529 і 1566 років підтвердили право бортника на вулик в останньому випадку; цей артикул також підтверджує лише цю давню норму. Таким чином, права бортників, якими зазвичай користувався селянський стан, збувалися.

Артикул встановлює також заборону на внесення на чужу територію будь-якого знаряддя, яке можна було використати для полювання.

У порівнянні зі Статутом 1566 року новим у цьому артикулі є положення про правове становище пуш, які розчищались під пашню. Вказується, що хто б таку пушу розчистив, той не мав права забороняти входити до

таких пуш і користуватися бортями тим, хто поставив їх там раніше, а вони теж, користуючись тими входами, збіжжю ніякої шкоди чинити не мали.

АРТИКУЛ 4

Норма повністю перенесена зі Статуту 1566 року (арт. 4, розд. X). У продовження попереднього артикулу вказуються ще декілька видів деліктів, за які ніс відповідальність землевласник, у тому випадку, якщо на його землях знаходилися чужі сіножаті або озера: виловлення риби з чужих озер, скошення сіна з чужої сіножаті.

АРТИКУЛ 5

Спостерігаємо подальший теоретичний розвиток норми Статутів 1529 і 1566 років, спрямованої на охорону права власності. Артикулом встановлюється відповідальність за такий делікт, як незаконна порубка чужого лісу. Регулюється порядок стягнення заподіяних збитків. Визначається порядок взяття порушників цієї норми на поруки.

АРТИКУЛ 6

У міру поширення бортництва і перетворення його з допоміжного заняття на самостійний вид лісового промислу, складалося і бортне право. Давньоруське право ретельно стежило за дотриманням меж бортних ділянок. Основні його положення брали початок у звичаєвому праві і майже без істотних змін були включені до Руської Правди. Згідно з Руською Правдою, межі лісових ділянок з бортями позначалися викарбуваними на корі дерев знаками; псування меж каралося продажом у 12 гривень — вищою сумою (Поширена редакція, ст. 71, 72). За привілеєм Більському повіту (1501 рік), русин, який намітив у лісі землевласника дерево для влаштування у ньому борті, мав помітити його («назнаменовать»). Статутути 1529 і 1566 років встановлювали, як мали позначатися бортні дерева і як мав визначатися їхній власник при виникненні спору щодо бортей. Цей артикул підтверджує норму, встановлену попередніми Статутами.

Зокрема вказується, що селянин, який віддав, подарував чи будь-яким іншим чином у чужі руки передав бортне дерево за межі володінь свого пана, такого має пан його відповідно до тяжкості проступка покарати, а те дерево назад тому пану, чие раніше було, має бути повернуте. За Статутом 1566 року за подібні дії селянин карався смертю (арт. 6, розд. X).

АРТИКУЛ 7

Норма більш докладно у порівнянні зі Статутом 1566 року (арт. 7, розд. X) регулює питання, які виникають при відшкодуванні збитків, спричинених вибранням риби з чужого озера, ставу чи сажовки, знищенням за-

гати або спаленням млина. Потерпілому сплачувався штраф у дванадцять гривень і відшкодовувалися заподіяні збитки.

АРТИКУЛ 8

Норма цього артикулу повторюється у Статутах 1529 і 1566 років. Артикулом встановлювалася відповідальність за зруйнування соколиного або лебединого гнізда, а також за крадіжку із гнізда лебединих яєць або молодих соколят. Винний у скоєнні цих правопорушень карався штрафом.

Крім охорони прав власника норма носить природоохоронний характер, оскільки спрямована на захист від знищення тваринного світу.

АРТИКУЛ 9

Полювання на бобрів здавна вважалося привілеєм глави держави і магнатів. Згідно з Руською Правдою (Поширена редакція, ст. 69 і 70), порушення князівської і боярської монополії на полювання на бобрів каралося вищою сумою продажу. Статuti 1529 і 1566 років підтвердили недоторканність бобрових загат, ця ж норма увійшла і до Статуту 1588 року.

Артикулом забороняється ловити бобрів у чужих володіннях, тривожити їх у місцях поселення, виконувати поблизу бобрових гонів сільськогосподарські роботи, рубати ліс. Артикул визначав територію навколо бобрових гонів, де заборонялося орати землю, косити траву, рубати кущі *«так далеко, яко бы от зеремени мог кием докинути»*. Якщо бобри покидали місце свого поселення з причини недозволених цим артикулом діянь, винні у таких діяннях каралися штрафом. Матеріальні санкції передбачалися і за незаконне полювання на бобрів. У випадку, коли бобри селилися на землях інших власників, ті становилися власниками нових бобрових гонів.

У порівнянні зі Статутом 1566 року (арт. 9, розд. X) цим артикулом збільшені штрафні санкції за знищення бобрів.

Зеремя — боброві гони, місце поселення бобрів.

АРТИКУЛ 10

З давніх часів у слов'ян хміль був сировиною для хмільних напоїв. Цей артикул повторив норму Статутів 1529 і 1566 років. Винні у переорюванні або вирубці хмільників каралися штрафом у 12 рублів грошей. За обривання хмілью у чужих володіннях встановлювався штраф у 3 рублі грошей.

АРТИКУЛ 11

Артикулом встановлюється відповідальність за порубку і псування у чужих володіннях принад для ловлі птахів, а також за викрадення птахів з цих принад. Винні, за судовим рішенням, мали відшкодувати ціну птахів і заплатити штраф за знищені або зіпсовані принади для ловлі птахів.

А Р Т И К У Л 12

Артикул розвиває норму попереднього артикулу. Встановлюється відповідальність за пошкодження чужих пташиних принад. У порівнянні зі Статутом 1566 року (арт. 12, розд. X) новим є положення про крадіжку шатра для тетерів і сіті для куропаток.

А Р Т И К У Л 13

Норма, викладена у цьому артикулі має давнє походження. За Руською Правдою (Поширена редакція, ст. ст. 75—76), псування бортного дерева або крадіжка бджіл з борти каралися продажем у 3 гривні. Статут 1529 року (арт. 14, розд. IX) і Статут 1566 року (арт. 13, розд. X) підтвердили цей вид делікту. Артикул також визначив розмір штрафів за викрадення бджіл.

А Р Т И К У Л 14

В основному, артикул повторює відповідну норму Статуту 1566 року (арт. 14, розд. X), яка передбачала відповідальність за крадіжку бджіл аж до покарання смертною карою. За порубку чужої борти і вибрання меду з неї законодавець встановив штрафні санкції.

Свепет — вулик на бортному дереві.

А Р Т И К У Л 15

Вперше у законодавстві Великого князівства Литовського визначена ціна дерева в залежності від його породи та господарського призначення. Винні у вирубці чужого лісу каралися штрафом і відшкодуванням ціни дерева, встановленої цим артикулом.

Ванчос — діжка.

А Р Т И К У Л 16

Артикул встановлює відповідальність за обкрадання чужого саду, крадіжку або знищення прищеплених дерев, зривання плодів на чужому ґрунті у полі. Винні каралися штрафними санкціями і відшкодуванням заподіяних збитків.

А Р Т И К У Л 17

Вперше норма про відповідальність за спричинення пожежі у лісі була введена Статутом 1566 року (арт. 17, розд. X), проте там не було норми про випадкове спричинення пожежі.

У цьому артикулі підкреслюється, що лісові пожежі являють собою величезну небезпеку для звіру, птахів і бджол. Винні у спричиненні лісової пожежі мав відшкодувати нанесені збитки. У порівнянні зі Статутом 1566 року, який за недбале поводження з вогнем, яке призвело до пожежі, карав смертною карою, у цьому артикулі законодавець відмовився від застосування смертної кари за таке правопорушення.

Ця норма мала також велике значення для становлення природоохоронного права.

АРТИКУЛ 18

Подібної норми у Статуті 1566 року не було. Артикулом визначаються терміни полювання і встановлюється відповідальність за спричинення шкоди на чужих ґрунтах при полюванні в заборонений час. Винні каралися штрафом і відшкодуванням заподіяних під час такого полювання збитків.

Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ ПРО НАСИЛЛЯ, ПОБОЇ І ПРО ГОЛОВЩИЗНИ ШЛЯХЕТСЬКІ

У коментарі до Статуту 1566 року підкреслювалось, що боротьба із злочинністю завжди була і залишається актуальною на будь-якій стадії розвитку суспільства.

У Статутах Великого князівства Литовського простежується вся історія кримінального права епохи, «коли система грошових викупів змінюється системою публічних покарань, система композицій поступається місцем системі залякуючих кар» (*Демченко Г. В. Наказаніє по Литовському Статуту в его трех редакціях (1529, 1566 и 1588 гг.). — Часть первая. — Київ, 1894. — С. 7*). Відповідно до цього відбуваються зміни в основних поняттях кримінального права.

Все ще не існує єдиного поняття злочину, бо частіше каралось нанесення шкоди, а не тільки порушення закону. В залежності від характеру злочинних дій і наслідків злочину у його назві спостерігалися різноманітні правові і побутові відтінки. Так, злочини проти здоров'я, особистої недоторканності і майна називалися квалтом, кривдою, злодійством, шкодою. Суспільно-небезпечний характер злочинів відтінявся термінами: «виступ», «злочинство», «вина». Ця термінологія проходить скрізь усі Статуту Великого князівства Литовського і збереглася майже до кінця XVIII століття.

Суб'єктом злочину була людина, її протиправне діяння — у Статутах воно носить назву «учинок». Психічно хворі (шалені), яких підштовхнули до здійснення злочину не карались, карались підбурювачі. Психічно хворий ніс покарання тільки тоді, коли здійснював злочин після одужання. Він

карався за те, що не вжив заходів для попередження небезпечних дій у випадку можливого рецидиву психічного захворювання.

Звільнялися від покарання особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності. За Статутом 1588 року така відповідальність наступала з шістнадцяти років.

Статут 1588 року проводить розмежування між умислом і необережністю. Якщо в діях особи не було умислу або необережності, то не застосовувалось і кримінальне покарання.

Питання про покарання осіб, винних у вбивстві шляхтича або простолюдини, вирішувалося в залежності від станової приналежності як потерпілого, так і злочинця. Якщо шляхтич був убитий декількома шляхтичами і всі вони були визнані судом винними, то смертній карі підлягав тільки один з них, за вибором потерпілої сторони, а інші присуджувались до тюремного ув'язнення і сплати головщици. При здійсненні вбивства шляхтича простими людьми смертній карі підлягали усі, хто визнавався винуватим. За Статутом 1588 року кількість простих людей, яких могли засудити до смертної карі була обмежена трьома особами.

Прогресивним явищем у кримінальному праві було запровадження кримінальної відповідальності шляхти за вбивство простої людини.

У випадках, коли суд не міг встановити ступінь вини особи, наприклад, у бійці за відсутності свідків, питання вини вирішувалося жеребом і присягою. Якщо перед початком або під час бійки хто-небудь загасив свічку і не можна було встановити винного у нанесенні ран, то відповідальність покладалась на особу, яка загасила свічку. Усі ці приклади свідчать про те, що законодавець намагався передбачити не тільки різні форми вини, але й ті випадки, коли практично було неможливо визначити ступінь вини і назвати винного у здійсненні злочину.

Важливе значення мало визначення причинного зв'язку між діями винної особи і результатом цих дій. Наприклад, особа вважалася винною у вбивстві у тому випадку, якщо потерпілий помирав від ран у термін до двадцяти чотирьох днів з моменту нанесення побоїв. Якщо ж він помирав після вказаного терміну, то той, хто наніс побої, відповідав тільки за нанесення ран, а не за вбивство.

На відміну від Статуту 1566 року за Статутом 1588 року презумпція невинуватості була поширена і на простих людей.

Необхідна оборона і крайня необхідність виступали обставинами, які звільняли від кримінальної відповідальності. Необхідна оборона вважалася законною тільки при протиправному нападі. Напад дійсно повинен був бути небезпечним. Необхідною оборона вважалася при захистові своїх особистих прав і інтересів, прав і інтересів іншої особи, державних інтересів. На той час це не вимагалось, щоб засоби захисту відповідали засобам нападу. Право на необхідну оборону визнавалось як за особою, на яку здійснено напад, так і за її слугами. Слуга, який вбив або поранив кого-небудь, захищаючи свого пана, не підлягав кримінальній відповідальності навіть при перевищенні меж необхідної оборони. Не несли покарання і посадові особи

за вбивство злочинця, який чинив опір. Для звільнення від покарання досить було довести, що потерпілий першим почав протиправні дії.

Кримінальне право того часу чітко не розмежовувало стадії злочину, хоча і відрізняло намір здійснити злочин, підготовку до злочину, замах на злочин, які каралися тільки у передбачених законом випадках.

Згідно зі Статутом покарання визначалося в залежності від ступеня участі особи у злочині, тобто законодавець формує рамки співучасті у злочині. Відрізнялася проста співучасть, за якою усі учасники були виконавцями злочину, і складна, за якою одні діяли як підбурювачі, другі — як виконавці, треті — як помічники. Підбурювач поділяв кримінальну відповідальність з виконавцем. Підбурювач психічно хворої людини відповідав як безпосередній виконавець злочину. Помічниками вважалися особи, які допомагали злочинцю порадами, людьми, зброєю, грошима тощо. Не вважався співучасником злочину і не підлягав кримінальній відповідальності слуга, який супроводжував свого пана при наїзді на чужий маєток, а також слуга, який поранив чи вбив людину, боронячи свого пана.

Особи, дії яких не мали причинного зв'язку із злочинним результатом, але знали про злочин, зазвичай, до кримінальної відповідальності не притягувалися, але могли нести матеріальну відповідальність. Самостійним видом злочину вважалося переховування злочинців.

Подальший розвиток у Статуті 1588 року отримала система покарань. Для визначення покарання Статут використовує такі терміни, як «каранье», «вина», «скарание», «покута», «казнь» та деякі інші. Головною метою покарання була помста злочинцю, залякування інших і затвердження правопорядку. Покарання, перш за все, було спрямоване на майно злочинця, а якщо він його не мав — безпосередньо на нього самого. Покарання встановлювалося в залежності від завданих збитків. Тому, у більшості артикулів Статуту санкція складається з трьох частин: перша — встановлює особисте покарання злочинцю, друга — встановлює грошовий штраф, третя — відшкодування збитків і завданої шкоди. Штраф був задоволенням інтересів потерпілого за завдану йому шкоду, а також покаранням злочинцю.

Майнові покарання були найбільш поширеним видом покарань. Вони застосовувалися як у вигляді основних, так і у вигляді додаткових покарань. Майнові покарання могли виражатися або в певних грошових сумах, або у вигляді конфіскації майна злочинця. Суми стягувалися на користь потерпілого або його близьких: за вбитого сплачувалася головщи́зна; за нанесення побоїв і рани — нав'язка; за свавілля і протиправні насильницькі дії — квалт. На користь держави, судді або потерпілого стягувався штраф, який мав назву «вина».

Смертна кара поділялася на просту і кваліфіковану. Найбільш поширеним видом простої смертної кари було повішання. З кваліфікованих видів смертної кари Статут застосовує четвертування, спалення, посадження на кілок, утоплення. Тілесні покарання поділялися на членоушкоджуючі і болісні. До перших відносилися відтинання руки, вуха, виривання ніздрі тощо. До болісних відносилося побиття кнутовищем або дубцями.

Тюремне ув'язнення (терміном від шести тижнів до одного року і шести тижнів) застосовувалося як основне і як додаткове покарання.

Виволання (вигнання) застосовувалося тільки до шляхтичів, які не з'являлися до суду, якщо вони звинувачувались у скоєнні злочину, за який передбачалася смертна кара. Вбивство виволанця не тягло за собою покарання. У випадку його затримання він підлягав негайній смертній карі.

Додатковою мірою покарання для шляхти було позбавлення шляхетської честі, що означало для шляхтичів втрату шляхетської гідності. Позбавлялися честі виволанці, злочинці засуджені до смертної кари, але помилувані, а також інші злочинці, які побували в руках ката.

Статут 1588 року передбачав і таке покарання як «покута» (покаяння), яке виражалося у тому, що засуджений зобов'язаний був чотири рази на рік у церкві або костелі, стоячи на підвищенні, повідомляти людям про свій злочин. Підбиваючи підсумки загальному оглядові кримінального права за Статутом 1588 року, відзначимо досить гуманний характер його норм. Гуманне ставлення законодавця до покарання виразилося у незастосуванні смертної кари до вагітних жінок, дітей і підлітків до шістнадцяти років, порівняно незначних термінах тюремного ув'язнення.

Як і у попередньому, у цьому Статутові кримінальному і кримінально-процесуальному праву присвячені останні чотири розділи.

Відкриває їх розділ про кримінальні злочини, скоєні шляхтою і проти шляхти. Існування в князівстві значного обсягу прав шляхетської верстви, безумовно, мало позитивне значення, оскільки створювало передумови формування громадянського суспільства в державі. Однак явище мало і зворотний бік: шляхетське свавілля і самоуправство набувало в державі істотних масштабів, траплялися численні випадки не тільки збройних нападів шляхти на інших шляхтичів, але і на посадових осіб. У безглуздих сутичках гинуло багато представників верстви, яка забезпечувала політичну, економічну і військову підтримку владі. Все це змушувало законодавця посилювати санкції за злочини проти шляхти.

Досконалого галузевого поділу русько-литовське право ще не знало, проте у Статуті 1588 року вже простежується тенденція (хоча її і не всюди вдалося дотриматися) до систематизації кримінально-правових норм. Вони згруповані за принципом тяжкості злочину; відкриває цикл розділів, присвячених кримінальному праву, розділ про злочини проти шляхти і ті, які скоєні шляхтою.

АРТИКУЛ I

Артикулом регламентується один з найбільш характерних для феодальних держав середньовіччя злочин — «наезд». З допомогою наїзду феодали намагалися розширити свої володіння або вирішити земельний спір. Наїзд здійснював феодал особисто чи зі слугами, або за його вказівкою це робили залежні від нього люди. Об'єктом наїзду був маєток, будівлі, майно, посіви тощо. За Судебником 1468 року покарання за наїзд чітко не визна-

чалося, у кожному окремому випадку його встановлював великий князь разом з пани-радами. У Статуті 1588 року наїзду присвячено 15 артикулів, які передбачають за його здійснення досить суворі санкції. За Статутом наїзди поділялися на прості, гвалтовні, криваві, скоєні у воєнний час. Окремо законодавець розглядає підбурювання до наїзду і співучасть у ньому. При визначенні покарання враховувалися майновий стан і станова приналежність злочинців і потерпілих. У залежності від того, хто був злочинцем і хто потерпілим справи про наїзди розглядав господарський суд, Головний Литовський трибунал, гродський суд того повіту, де був скоєний наїзд. Злочинці, схоплені на місці злочину чи протягом 24 годин після наїзду підлягали негайному припровадженню до суду без попереднього вручення позовів. Злочинець, який без поважної причини не з'являвся до суду за позовом або відмовлявся від явки у тому випадку, якщо за його злочин передбачалася смертна кара, міг бути оголошений виволанцем. За наїзд, обтяжений вбивством, смертній карі підлягали і виконавці і співучасники. Таке покарання встановив ще Статут 1529 року. Артикул підтверджує цю давню норму.

У порівнянні зі Статутом 1566 року до цього артикулу введено ряд нових положень: про співучасть у наїзді, про покарання для співучасників, про невизнання слуг співучасниками тощо. Зі співучасників також стягувалася головницзна. За нанесення ран безпосереднього виконавця карали смертю, а співучасників — ув'язненням. Шляхтич, члени сім'ї якого зробили наїзд, повинен був особисто доставити їх до суду, у противному випадку до відповідальності притягували його самого. Потерпілі мали право на необхідну оборону і не несли відповідальності за вбивство кого-небудь з нападників.

Слід відзначити, що законодавець поділяє артикул на дві частини: перша — присвячена наїзду на дім, друга — насильницькому нападу у місті, на постійному дворі, на проїжджаючого. За злочини, викладені у другій частині, злочинець *«маєть быти сужон и сказыван тым же обычаем, яко вышшей в сем артыкуле о гвалте дому шляхетского ест описано»*.

Наезд — напад на маєток, поєднаний з насильницькими діями, пошкодженням чи пограбуванням майна, захопленням земель.

АРТИКУЛ 2

Давньоруське звичаєве право допускало і передбачало широкі досудові дії потерпілого.

Артикул докладно визначає порядок зібрання доказів у справах про наїзди. Згідно зі звичаєм, відразу ж після скоєння злочину потерпілий мав право сликати сусідів, повідомити про наїзд і пред'являти їм докази нападу, насилля тощо. Якщо він цього не робив, то брався під сумнів сам факт заподіяння йому шкоди. Артикул закріплює цю норму звичаєвого права і докладно регламентує порядок фіксування факту насильницького нападу.

При нанесенні побоїв і ран свідчив возний. Після цих попередніх дій до суду направлялася офіційна заява з обов'язковим занесенням її до відповідних судових книг.

Різниці між кримінальним і цивільним судовими процесами не було, але з тексту артикулу можна зробити висновок про систему доказів у судовому процесі з кримінальних справ. Такими вважалися власне зізнання, показання свідків, свідчення возного, записи у в'язничих книгах, сліди від побоїв або рани, присяга.

АРТИКУЛ 3

Релігійні погляди у Литовсько-Руській державі були досить толерантні. Світська влада була повністю відокремлена від духовної. Як і Статуту 1529 і 1566 років, цей Статут є пам'яткою світського права, про релігійні злочини він не згадує.

Вперше подібна норма була запроваджена Статутом 1566 року. При нападі на костел, на попівську або капеланську домівку порядок освідчення факту нападу був таким самим, як і при нападі на шляхетську домівку. Враховуючи особливу зухвалість і цинізм таких нападів, законодавець встановив для злочинців подвійний штраф у двадцять чотири рублі грошей і дванадцятитижневе ув'язнення за побиття та нанесені матеріальні збитки.

АРТИКУЛ 4

Вперше вбивство, як один з найтяжчих злочинів проти особи, отримало правову регламентацію у Статуті 1566 року (арт. 4, розд. XI).

Для вбивць, які не з'явилися за позовом до суду, або втекли від суду, артикул встановив такий вид покарання, як виволання з обов'язковим відшкодуванням збитків і сплатою головщини потерпілому або його родичам.

Артикул встановлює, що за вбивство такого злочинця, якщо він буде переховуватися, той, хто його вб'є, відповідальності не несе і навіть головщину не сплачує. Кошти для сплати бралися з маєтків злочинця, а якщо вартість їхня була меншою за суму штрафів, то маєток передавався родині потерпілого. За спадкоємцями злочинця залишалося право на викуп маєтку. Сплативши потрібну суму, вони могли повернути втрачене, але посібники злочинця позбавлялися цього права.

Принципово новим для русько-литовського права є те, що при відмові родичів потерпілого притягувати злочинця до суду, справу мають порушувати державні органи; поява вказаної норми є свідченням продовження відокремлення кримінального і цивільного процесів і ще одним свідченням формування публічноправового погляду на злочин.

На відміну від Статуту 1566 року артикул передбачає для злочинця, який побажає виправдатися перед судом, отримання охоронної грамоти (глейту).

АРТИКУЛ 5

Ця норма є новою у законодавстві Великого князівства Литовського. Вона регламентує процедуру обнародування рішення про визнання злочинця виволанцем. Такі рішення оголошувалися возними у людних місцях. За Статутом 1566 року потерпілий повинен був сам оповіщати людність про вбивцю або виволанця.

У цьому артикулі наводиться зразок тексту оголошення про виволання. Виволанець втрачав усі громадянські права і *«покуль виволанцом ест, жона его маеть быти розумена яко вдова, дети его — сиротами, а дом его пустый»*.

АРТИКУЛ 6

Вбивство одним членом сім'ї іншого, зокрема, чоловіка дружиною або дружини своїм чоловіком вважалося особливо тяжким злочином. Як видно з тексту артикулу, навіть у тих випадках, коли близькі вбитого не хотіли порушувати кримінальну справу, вона порушувалася державними органами. За таке вбивство призначалася смертна кара. Проте, якщо суд матиме відомості *«злого их мешканья в малженстве и то бы суседи околичные посветчали»* вбивця звільнявся від покарання.

АРТИКУЛ 7

Особливо тяжким злочином і найбільшим гріхом у суспільстві вважалося вбивство батьків. До прийняття Статутів злочини проти батьків відносилися до церковної юрисдикції. Статут 1529 року тільки визначав, що вбивця батька або матері підлягав смертній карі і ганьбуванню (арт. 14, розд. VII). Статут 1566 року пішов далі і встановив за цей злочин кваліфіковану форму смертної карі (арт. 16, розд. XI).

Цей артикул підтвердив норму, встановлену попереднім Статутом. Винного і співучасників злочину позбавляли шляхетства, після жорстоких катувань карали ганебною смертю, його майно конфісковувалося. Справи цієї категорії були підсудні гродському суду.

У другій частині артикулу йдеться про вбивство батьками дітей. Таке вбивство також вважалося тяжким злочином, але за нього призначалося значно менше покарання: ув'язнення на один рік і шість тижнів. Після відбування покарання вбивця *«маеть еще до году чотыри кротъ при церкви, при костеле якого набоженьства християньского будеть покутовати и вызнати явный грех свой перед всеми людьми собранья християньского»*.

АРТИКУЛ 8

Артикул підтверджує одну з найдавніших норм литовсько-руського права. Вбивство близьких чи далеких родичів задля отримання спадщини вва-

жалосся обтяжуючою обставиною. Такі вбивства каралися смертю, майно злочинців конфісковувалося, а їхні діти втрачали право на спадок.

А Р Т И К У Л 9

Артикул встановлює смертну кару для слуги, який вбив або поранив свого пана. Якщо за Статутом 1566 року (арт. 18, розд. XI) визначення характеру страти розпливчате, то за цим артикулом вбивця карався четвертуванням. За замах на життя або здоров'я пана слуга карався відрубанням руки.

А Р Т И К У Л 10

Артикул визначає розмір штрафів за покалічення шляхтичів. За подібне протиправне діяння Статутом 1566 року передбачалася сплата головищини в сто кіп грошей і тюремне ув'язнення терміном в один рік і шість тижнів із застереженням, що за «хлопа простого» позбавленням волі не карати (арт. 26, розд. XI). За Статутом 1588 року нанесення ран шляхтичу каралося відшкодуванням за рани і шеститижневим ув'язненням.

Цим артикулом за вбивство у сварці передбачалася смертна кара. Простежується казуальність норм, які визначали міри відповідальності.

А Р Т И К У Л 11

Законодавець намагається передбачити навіть ті випадки, коли практично було важко або й неможливо визначити ступінь вини і назвати винуватого.

Повторюючи положення Статутів 1529 і 1566 років, за цим артикулом відповідальність покладалася на того, хто під час бійки загасив у приміщенні свічку: він мав відшкодувати потерпілому за заподіяні рани.

А Р Т И К У Л 12

Аналогічну норму законодавець включив до усіх трьох Статутів. Насильство над жінкою будь-якого стану розцінювалося литовсько-руським правом як особливо тяжкий кримінальний злочин, який традиційно відносився до старостинських артикулів.

Артикул регламентує порядок засвідчення факту насильства і встановлює покарання за такий злочин: смертну кару зі стягуванням штрафу з маєтків насильника на користь потерпілої. Насильник міг уникнути смертної кари тільки тоді, коли потерпіла погоджувалася взяти насильника за чоловіка, що звільняло його від будь-якого покарання за цей злочин.

А Р Т И К У Л 13

Честь жінки підлягала судовому захистові. Насильницьке викрадення шляхтянки, заміжньої чи незаміжньої, розглядалося як насильство над нею,

і артикул встановлює для винного відповідне покарання — смертну кару. Станова нерівність проявлялася у призначенні більшого штрафу на користь потерпілої.

Якщо ж судом виявлялося, що викрадення відбулося зі згоди дівчини, то вона вважалася такою, що пішла заміж проти батьківської волі, і втрачала право на посаг і батьківську спадщину, а викрадач звільнявся від покарання.

АРТИКУЛ 14

Ця норма Статуту є новою. Вона спрямована на викорінення такої форми з'ясування відносин як поединок. В артикулі від імені Господаря дається пояснення причин того, чому вводиться відповідальність за вбивство у поединку. Головне пояснення — такі поединки державі *«жадного помноження и пожитку не чинить и овшем, gdy се кров людская часом и невинная выливает, пан Бог тым бываете обрушон, также и покой посполитый ображон»*.

Артикул встановлював, що у випадку поединку, який відбувся без свідків і в якому обидва учасники були пораненими, відповідальність лягала на одного з них за жеребом. Якщо обидва учасники загинули, родичі дуелянтів не мали права на головщищу. При вбивстві одного і пораненні іншого відповідав той, хто залишився живим.

Законодавець забороняє поединки під страхом покарання. За вбивство у поединку передбачається смертна кара — *«на горле маеть бути каран на смерть и кров его своею кровью заплатити маеть»*.

АРТИКУЛ 15

Ця норма є новою. При визначенні покарання за нанесення ушкоджень або вбивство конем вагітної жінки враховується умисел і необережність. Крім звичайних видів покарання, таких як ув'язнення на чверть року, виплата нав'язки артикул передбачає для винуватого у скоєнні такого правопорушення також церковне каяття.

АРТИКУЛ 16

Ця норма також є новою у законодавстві. Вбивство людини зброєю, яка не була бойовою вважалася ганебним. Такий злочин проти шляхтича карався кваліфікованою смертною карою — четвертуванням. Покарання встановлювалося згідно зі станом як злочинця, так і потерпілого. За вбивство простої людини шляхтич карався відтинанням руки. За рани, нанесені шляхтичу шляхтичем винуватий карався відтинанням руки, шляхтичем простій людині — грошовим штрафом. Простолюдін за рани, нанесені шляхтичу не бойовою зброєю карався смертю, а за поранення такого ж простолюдина — відтинанням руки.

АРТИКУЛ 17

Артикул регламентує вбивство, скоєне потай, підступним шляхом. Враховуючи судову практику, законодавець вилучив таке вбивство в окремий вид злочинів і дійшов висновку, що таємність і підступність слід вважати обтяжуючими вину обставинами.

За вбивство шляхтича шляхтичем останній *«смертю, четвертованьєм або на палъ, битьем каран и почтивости отсужон будеть»*. За нанесення ран — також присуджувався до смертної кари. Підбурювачі до скоєння цього злочину каралися так само, як і виконавець.

АРТИКУЛ 18

Законодавець уперше в законодавстві підпал домів і міст вилучив у самостійний вид злочинів. За скоєння цього злочину передбачається смертна кара через спалення.

АРТИКУЛ 19

Артикул повторює норму Статуту 1566 року (арт. 6, розд. XI) і свідчить про існування в литовсько-руському праві поняття необхідної оборони. У випадку нападу на дімівку необхідна оборона вважалася підставою для звільнення від відповідальності, хоча сам факт нападу треба було доводити свідченнями і присягою. За вбитого або пораненого нападника і його посібників головщизна і штрафи не сплачувалися.

АРТИКУЛ 20

Гвалтівний наїзд на маєток вважався більш тяжким злочином, ніж напад на дім, оскільки, на відміну від останнього, в наїзді, як правило, брали участь багато людей. Для доведення такого наїзду досить було присяги. Тому межі необхідної оборони у випадку наїзду допускалися ширшими; вбивство та поранення нападників за таких обставин, як і у попередньому артикулі, не тягло кримінальної відповідальності.

АРТИКУЛ 21

Як і у попередньому артикулі, вбивство, скоєне при необхідній обороні, не тягло за собою кримінальної відповідальності. Артикулом регламентується ситуація, коли напад здійснюється із засідки.

АРТИКУЛ 22

Артикул регламентує ситуацію, коли вбивство здійснюється у сварці із застосуванням однією із сторін необхідної оборони. Факт вбивства за та-

ких обставин вимагав підтвердження свідками і принесення присяги. Винуватий у вбивстві після присяги звільнявся від смертної кари і ув'язнення, але мав сплатити головщизну.

АРТИКУЛ 23

Ця норма є новою. Артикул регламентує ненавмисне вбивство за певних обставин: на полюванні, на будівництві, при рубці лісу тощо (всього перераховується п'ять ситуацій). Винуваті у такому вбивстві після проведення судового слідства, як і у попередньому артикулі, звільнялися від смертної кари, але мали виплатити головщизну.

АРТИКУЛИ 24

Артикул регулює ситуацію, за якої рани були спричинені у стані необхідної оборони. Поняття про ненавмисне вбивство і поранення було знайоме ще Руській Правді. У давньоруському праві воно розглядалося як делікт; винний сплачував потерпілому або його родичам віру.

Винуватий у ненавмисному спричиненні ран у стані необхідної оборони звільнявся навіть від нав'язки. При випадковому пораненні, враховуючи, що *«нихто ни от кого в невинности своей ран терпеть не повинен»* винуватий мав сплатити нав'язку згідно зі станом пораненого.

АРТИКУЛ 25

Аналогічні норми були у Статутах 1529 і 1566 років. У цьому артикулі більш докладно вирішується питання про відповідальність хазяїна за протиправні діяння свого слуги.

Згідно з Руською Правдою, за злочин, скоєний холопом, відповідав його хазяїн. За цим артикулом, слуга звільнявся від відповідальності у таких випадках: якщо він вбив або поранив когось, захищаючи свого пана, якщо злочин був скоєний за наказом пана. У випадку, коли слуга скоїв злочин з власної ініціативи, він відповідав сам за себе — хазяїн мав ув'язнити його і повідомити про це родичів вбитого.

АРТИКУЛ 26

Вперше про цей злочин проти особи згадувалося у Статуті 1566 року (арт. 31, розд. XI). У випадках виявлення трупу невідомої людини кримінальна справа порушувалася замковим врядом. За його ініціативою мав був скликаний копний суд, який спільно з представником замкового вряду повинен був розшукувати винного згідно із звичаєвим правом.

Артикулом визначається територія, з якої мала бути скликана копа, встановлюється порядок скликання копи. Новим є положення про термін зберігання суми головщизни у суді — три роки. Якщо за цей час її не ви-

требували, суд половину суми залишав собі, а іншу половину передавав на потреби лазарету.

АРТИКУЛ 27

Розміри головищизни встановлювали і Статути 1529 і 1566 років, але цей артикул вперше дає детальну правову регламентацію підстав для її стягнення. Друга частина артикулу присвячена регламентації штрафів за каліцтво. В артикулі надається докладна характеристика усіх видів каліцтва і встановлюються санкції за їхнє спричинення.

АРТИКУЛ 28

Норма є новою, її введено на вимогу середньої і дрібної шляхти. Вона спрямована проти сваволі магнатів і панів у відносинах з менш заможними станами населення.

АРТИКУЛ 29

Перша спроба визначити міру покарання в залежності від ступеня участі особи у злочині була зроблена Статутом 1529 року.

Обтяжуючою обставиною вважалося групове вбивство. Цей артикул встановлює однакову відповідальність для усіх співучасників-шляхтичів вбивства і одночасно передбачає смертну кару для одного із співучасників, обраного потерпілою стороною згідно з принципом: за одне вбивство — одна смертна кара. Інші співучасники каралися сплатою головищизни і ув'язненням на один рік і шість місяців у підземній в'язниці.

Якщо ж було вбито більше одного шляхтича, за кожного вбитого страчувався один співучасник. Кандидатів на страту також називала потерпіла сторона.

За Статутом 1566 року інші правила діяли стосовно селян: при вбивстві ними шляхтича каралося на смерть не менше, як семеро за кожного вбитого шляхтича (арт. 12, розд. XI).

АРТИКУЛ 30

Артикул вводить нові правила проведення судового слідства у справах про побиття шляхтича шляхтичем на дорозі. Якщо звинувачений очищався присягою, він звільнявся від відповідальності. Таке звинувачення не мало шкодити його шляхетській гідності і усі записи про це у судових книгах ліквідовувалися.

АРТИКУЛ 31

Збільшення кількості розбійних нападів вимагало від законодавця введення нової норми, яка конкретизувала б склад злочину згідно з його

об'єктом. Артикул регламентує випадки побиття купців та інших простих людей на дорозі шляхтичем. Для винесення такому шляхтичу-розбійнику смертної кари вимагалось чотирикратне спіймання його на розбійному нападі.

Артикул 32

Артикул встановлює відповідальність за розбій, скоєний господарськими, князівськими, панськими та іншими слугами, боярами і підданими. За наявності належних доказів винуваті каралися смертною карою і виплатою головщици з їхнього майна.

Артикул 33

Татари з'явилися у Великому князівстві Литовському за Вітовта, який на умовах обов'язкової військової служби дарував їм землі. Не зважаючи на мусульманське (бусурманське) віросповідання, служили татари за своїм соціальним статусом були досить близькими до місцевої шляхти і у рівному з ними ступені користувалися правовим захистом.

Артикул ще раз підтверджує право татар свідчити і доводити свою невинуватість присягою. Проте, таке право мали не усі татари, а тільки ті з них, які мали благородне походження (до них належала титулована знать — князі, мурзи, улани, — і ті татари, які знаходилися на службі у Господаря (див.: арт. 6, розд. XII).

Артикул поділяє татар на дві категорії: *«а з иншими татараы, которые привилыями им наданыи, не суть припущоны до волности шляхетское, розсудок чынен быти маеть водлуг налешшого баченья своего»*. При розгляді судової справи вряд *«маеть жалобную сторону, людей народу хрестияньского, близыых ку доводу и присязе найдовати, водлуг досегенья ведомости и уваженья особ и учынку в том поступяючи, а надалей самотретего жалобника ку доводу присягою припуцаючи»*. Тобто, прості татари (ті, хто ухиляється від військової служби, займається ремеслом, торгівлею тощо — за артикулом про нав'язку і головщици), на відміну від татарської шляхти, споконвічно вважалися менш надійними свідками, ніж позивачі-християни. Тим самим останні, як свідки, при звинуваченні татар у розбійних нападах, мали у суді перевагу.

Слід зазначити, що Статут 1588 року не закриває для простих татар доступу до привілеїв татарської шляхти. У XVII столітті зі значним поширенням служби татар у найманих хоругвах литовського і коронного війська, з підтвердженням шляхетських прав татар, які проживали у володіннях пани-ради, межа, визначена Статутом поступово ліквідується і кінець кінцем доступ до шляхетських прав отримало майже все не досить чисельне татарське населення Великого князівства Литовського і Корони.

АРТИКУЛ 34

Ця норма є новою. Законодавець вирішив захистити природне право людини на життя, враховуючи, що його мають і ті діти, які ще не народились і знаходяться в утробі матері.

У випадку присудження вагітної жінки до смертної кари її виконання призупинялося до народження дитини.

АРТИКУЛ 35

Ця норма у законодавстві також є новою. Перша частина артикула встановлює непідлеглість кримінальній відповідальності посадових осіб, які вбили злочинця при його затриманні, у випадку, коли він чинив опір.

У другій частині регламентуються злочини, скоєні психічно хворими людьми — «шаленими». Статут 1588 року досить докладно своєрідно регламентує питання, пов'язані із правовим становищем таких людей. Якщо психічно хворий належав до людей заможних, за його надійну ізоляцію відповідали родичі, знайомі і слуги. Убогі психічно хворі підлягали утриманню у місцях ув'язнення. За втечу «шаленого» з-під варти і скоєне ним після цього вбивство чи нанесення ран кримінальну відповідальність ніс той, хто мав його охороняти. Підбурювач психічно хворої особи розглядався законодавцем як безпосередній виконавець злочину: *«А где бы хто такому шаленому брони додал альбо его ку збытку словы побудил, тогда тот сам водлуг важности выступку за то утерпети повинен будеть»*, тобто, особа, яка підбурювала «шаленого» до скоєння злочину або дала йому зброю, відповідала у межах вчиненого психічно хворим правопорушення. «Шаленого», який видужав, а потім знову захворів і скоїв вбивство, карали смертю. Вважалося, що він повинен був остерігатися повторного захворювання і заздалегідь клопотатися за рецидив можливої небезпечної для оточуючих поведінки.

АРТИКУЛ 36

Статути 1529 і 1566 років виділили переховування злочинців або виволанців в окремий вид злочинів. Переховування злочинців або виволанців вело до покарання тих, хто їх переховував як співучасників злочину. Поняття співучасті було відоме ще Руській Правді. Цей артикул встановлює кримінальну відповідальність переховувачів злочинців або виволанців нарівні з останніми.

Слід відзначити, що хоча у Статуті 1588 року домінуючим стає публічно-правовий погляд на злочин, однак цей артикул відбиває і традиційне для феодального права приватноправове ставлення до пошуків злочинця: не держава, а потерпілий повинен був оповіщати людинність про вбивцю або виволанця.

Справи цієї категорії мав розглядати суд головний.

АРТИКУЛ 37

У цілому, це нова норма, але ряд її положень знаходив відображення у Статутах 1529 і 1566 років.

Артикул регламентує відповідальність за злочини, скоєні слугами, боярами та іншими підданими. Законодавець встановлює, що *«тот пан, чий слуга то учинил, сам гвалт и головщицну и шкоду маєть платити, а собе искати на слуге»*. Отже, артикулом підтверджується загальне положення, характерне для феодального суспільства, за яким залежні люди не були суб'єктами злочину.

АРТИКУЛ 38

Цей артикул продовжує деталізувати норму про співучасть у злочині. Та особа, яка *«умыслне отправаючы кого на мужобойство або яки иный злый учынок, за што горлом карають, подпомог конми, зброєю, людьми албо пенезми»* як пособник злочину *«сedenьем за гвалт и за зраненьє... каран быти маєть»*, тобто, відповідала як той, хто вчинив злочин.

АРТИКУЛ 39

Артикул є підтвердженням станового підходу до визначення покарання. Але якщо за Статутом 1566 року за одного вбитого шляхтича або шляхтянку карали смертю до семи простолюдинів (арт. 12, розд. XI), то за цим артикулом *«вышей трех человек за одну голову шляхетскую карано быти не маєть»*.

АРТИКУЛ 40

За намір вчинити злочин, так званий голий умисел, особа покарання не несла. Але законодавець вимагає виявляти усі випадки «похвалок» здійснити злочин і для попередження злочину, отримання певних гарантій того, що той, хто похвалювався, відмовиться від задуманого, передписує розглядати такі випадки у судах. Суд робив погрожувачу попередження про відповідальність і передавав його *«для лепшое безпечности покою посполитого»* на поруки *«людем добрым шляхте»* за місцем проживання. Того, хто відмовлявся від поруки, тримали в ув'язненні, доки він не виставляв поручителя.

Зміст артикулу свідчить про те, що у литовсько-руському праві затверджується поняття стадій скоєння злочину. Першою стадією вважалася погроза. Особа, якій погрожували, могла притягнути погрожувача до суду і вимагати поручительства за нього з боку третьої особи; якщо такої не знаходилося, погрожував підлягав ув'язненню до тих пір, доки не знахо-

дився поручитель за нього. При скоєнні злочину погрожувач вважався першим, на кого падала підозра; якщо факт погрози був доведений свідками (ними могли бути дорослі діти і дружина потерпілого), то на погрожувача покладался обов'язок відшкодувати збитки потерпілому, а сам він набував права шукати справжнього злочинця. Тут простежується феодальне уявлення про правосуддя: відшукати не винного, а того, хто повинен відшкодувати збитки.

При скоєнні вбивства особи, якій погрожували, відповідали або погрожувач, або поручитель.

АРТИКУЛ 41

Артикул розвиває відповідні положення Статутів 1529 і 1566 років і встановлює відповідальність господаря домівки за злочини і шкоду, заподіяні його гостям у самій домівці чи тоді, коли вони покинули її і за напругою господаря піддалися нападу на дорозі.

АРТИКУЛ 42

Частими були випадки, коли шляхта приїздила один до одного у гості з метою вчинення бійки або свари. Хазяїн і гості розпочинали свару, до якої приєднувалися члени їхніх родин і слуги.

Ця норма не є новою. Артикул деталізує відповідні положення Статуту 1566 року (арт. 35, розд. XI). Розглядаються ситуації, які могли виникнути внаслідок таких свар і встановлюється відповідальність сторін. Законодавець намагається підкреслити різницю між гостями званими і незваними.

АРТИКУЛ 43

Мова знову йде про співучасть у злочині. Артикулем передбачається однакова відповідальність підбурювача і виконавця злочину. Аналогічну норму мав Статут 1566 року (арт. 21, розд. XI).

АРТИКУЛИ 44—45

Ряд положень цієї норми знайшов відображення у Статуті 1566 року (арт. 24, 25, розд. XI).

Цими артикулами регламентується порядок стягнення головщини за вбивство одного з близьких родичів. Також визначається коло осіб, які могли претендувати на отримання головщини зі злочинця.

АРТИКУЛ 46

Ця норма є новою у законодавстві. Артикулом встановлюється порядок стягнення головщини за вбивство заміжньої жінки-шляхтянки.

АРТИКУЛ 47

Законодавець виносить нанесення побоїв і ран неповнолітньому шляхтичеві у самостійний вид злочинів. За цим артикулом право на отримання нав'язки і доведення вини належало батькам, близьким родичам і опікунам.

АРТИКУЛ 48

Артикулом передбачається матеріальна відповідальність спадкоємців злочинця за скоєні ним злочини.

АРТИКУЛ 49

Цей артикул підтверджує аналогічну норму Статуту 1566 року (арт. 15, розд. XI). Він ілюструє соціальну і вікову нерівність населення Великого князівства Литовського. Характерним для феодального права було встановлення більш жорстокого покарання у випадку вбивства молодшим — старшого, нижчим за статусом — вищого. Для селянина або міщанина, який поранив шляхтича, цим артикулом призначалося значно жорстокіше покарання, ніж для такого ж злочинця-шляхтича: не грошовий штраф, а відрубання руки. За відтинання шляхтичеві кінцівки селяни і міщани каралися смертю.

АРТИКУЛ 50

Ще Статутом 1566 року було введено положення про порядок доведення шляхетства. Артикулом визначається, що нав'язка стягується на користь потерпілого в залежності від його станової приналежності. За вимогою сторони, яка має сплачувати нав'язку, противна сторона мала довести своє шляхетство.

Артикул регламентує порядок доведення шляхетства у таких випадках і порядок дії суду, якщо звинувачений піддавав сумніву шляхетське походження потерпілого. Той, чиє шляхетство піддавалося сумніву, мав їхати до місця постійного проживання і доводити перед тамтешнім судом своє походження, на що суд мав видати йому відповідні документи. Якщо особа доводила своє шляхетство, звинувачений мав сплатити їй не тільки те, що було присуджене судом, а й відшкодувати витрати на вимушену подорож тощо.

АРТИКУЛ 51

У цьому артикулі встановлюється відповідальність за напади на осіб посполитого стану. Винні у пограбуваннях, доведених судом, мали сплатити потерпілій стороні штраф у дванадцять рублів грошей.

А Р Т И К У Л 52

Артикул регламентує терміни давності притягнення до кримінальної відповідальності. Підтверджується загальний термін давності у кримінальних справах — три роки.

А Р Т И К У Л 53

На необхідність встановлення причинного зв'язку між діянням і його наслідками вказував Статут 1566 року (арт. 34, розд. XI).

Цей артикул встановлює, що у разі, коли поранений протягом двадцяти чотирьох днів після поранення був здатний відвідувати корчму, торги, бенкети тощо, а помер пізніше, то особа, яка поранила його, не несла відповідальності за вбивство, звільнялася від сплати головщини і лише тільки сплачувала штраф за завдані рани.

А Р Т И К У Л 54

Норма артикула спрямована на дотримання такої гарантії своєчасного розгляду справ судами як поручительство (*«рукоемство»*).

Як уже вказувалося, поручительство передбачало відповідальність поручителя перед іншими особами або судом за належне виконання зобов'язань боржником чи обвинувачуванним.

За Статутом поручительство припинялося у двох випадках — коли зобов'язання виконувалося і коли особа, яку взяли на поруки, померла, і поручитель заявив про припинення поруки до відповідного суду.

У цьому артикулі вказується, що в останньому випадку відповідальність за поручительство при певних обставинах несли діти поручителя.

А Р Т И К У Л 55

Практика передання обвинувачуваного на поруки до судового розгляду справи існувала у Великому князівстві Литовському давно.

Цей артикул визначає категорії осіб, яких заборонялося віддавати на поруки без згоди потерпілого або його представників. До таких відносилися ті, хто обвинувачувався *«в учынку яком кравом, за што горлом караютъ»*, тобто, обвинувачувався у тих справах, де передбачалося застосування смертної кари.

А Р Т И К У Л 56

Артикул визначає випадки, за яких могло відбутися звільнення засудженого шляхтича від смертної кари, але встановив, що звільнена особа втрачала шляхетське звання і всі пов'язані з ним привілеї. У порівнянні з

аналогічним артикулом Статуту 1566 року (арт. 33, розд. XI), новим у цьому артикулі було те, що вказане покарання не мало шкодити дітям злочинця.

Артикул 57

Ця норма є новою. Встановлює таке покарання як виволання, для тих злочинців, які скоїли тяжкі злочини і не з'являються за позовом до суду.

Артикул 58

Артикулом регламентується порядок доведення гвалтівних діянь при наїзді на шляхетський дім або постійний двір, нападі на дорозі чи в інших місцях. Всі випадки гвалтів і шкод, заподіяних при цьому, мають підтверджуватися присягою потерпілої сторони.

Артикул 59

Ця норма є новою для законодавства. Артикул передбачає санкції за навмисне завищення потерпілою стороною розмірів спричиненої їй шкоди. Одночасно законодавець встановлює певні гарантії від обмеження прав потерпілої сторони. Для повідомлення місцевому вряду про шкоду від наїзду, підпалу, квалту та іншого злочину норма артикулу встановлює термін у шість тижнів.

Артикул 60

Артикулом регулюється питання, вирішення якого раніше знаходилося у компетенції церковного суду. Вбивство незаміжною жінкою ненародженої дитини відносилось до злочинів проти моралі. За цим артикулом смертній карі підлягала як сама жінка, яка *«плод свой на страту дала»*, так і той, хто *«ся того чинити а плод такий губити подвезал»*.

Артикули 61—66

Норми про шкрутиніум є новими у законодавстві Великого князівства Литовського.

Особа, яка проводила шкрутиніум, називалася шкрутатором. Посада з'являється у зв'язку із зростанням ролі державного розслідування у тих справах, *«где идет о почтивость и о горло»*.

Артикули визначають коло посадових осіб, які мали займатися шкрутиніумом. Слідство у справах про вбивство проводив воєвода або староста і земський суд. Воєвода міг доручити проведення шкрутиніуму одному з присяжних шляхтичів, а староста — підстарості. Головною слідчою дією був допит свідків, які перед свідченням у справі приводилися до присяги.

Норми цих артикулів ставлять певні вимоги до шкрататорів, головною з яких є об'єктивність слідства.

Артикулами встановлюються терміни виїзду шкрататорів на місце розслідування, визначається порядок проведення слідства і оформлення його результатів, порядок судочинства тощо.

Шкрутыниум (від лат. *scrutinium* — досліджування, огляд) — у Великому князівстві Литовському — попереднє слідство, дізнання у кримінальних справах.

АРТИКУЛ 67

Ця норма також є новою. Вона регламентує порядок апеляційного розгляду справ, у яких звинувачувані засуджуються до смертної кари, а також у тих справах, де йдеться про шляхетську честь.

Артикулами визначається, що *«в речах крававых»* апеляція подається до Головного Литовського трибуналу, а у справах, *«где бы о почти-вость шло»* — до суду Господаря. Рішення Головного трибуналу і господарського суду, прийняте у справі після розгляду апеляції, оскарженню не підлягало.

Артикулом регламентується також порядок встановлення поруки над особами, засудженими до смертної кари. Визначається відповідальність поручителів за протиправні діяння їхніх підопічних.

АРТИКУЛ 68

Норма цього артикулу перегукується з арт. 36 цього ж розділу. Вона забороняє переховування виволанців і осіб, позбавлених шляхетської честі. Норма має дещо декларативний характер і не містить санкцій щодо її порушників.

Розділ ДВНАДЦЯТИЙ

ПРО ГОЛОВЩИЗНИ І НАВ'ЯЗКИ ЛЮДЕЙ ПРОСТОГО СТАНУ, І ПРО ТАКИХ ЛЮДЕЙ І ЧЕЛЯДЬ, ЯКА ВІД ПАНІВ СВОЇХ ВІДХОДИТЬ, ТАКОЖ І ПРО СЛУГ ПРИКАЗНИХ

Злочини проти особи розцінювалися як найбільш тяжкі злочини і у звичаєвому праві, і у праві писаному. В русько-українському праві з його традиційною повагою до особи та її прав злочини проти життя і здоров'я людини завжди привертали увагу законодавця. Як і Статути 1529 і 1566 років, цей Статут виділяє злочини проти особи в окремі розділи — одинадцятий і дванадцятий, що відбиває зростаючу станова нерівність: якщо у попередньому розділі йдеться про злочини проти шляхти, то цей

розділ стосується непривілейованих станів Речі Посполитої, до яких входили вільні селяни різних категорій, сільські і міські ремісники, купці, іногородці.

Окрема група артикулів регулює правовий статус напіввільного і невільного населення, до якого належали отчичі, «слуги», челядь. Ці соціальні групи поступово зливаються в єдину соціальну групу, утворюючи кріпосне селянство.

Хоча в литовсько-руському праві протягом XVI століття формувався публічноправовий погляд на злочин, що знайшло своє відображення, наприклад, у відокремленні земських і гродських судів, у цьому розділі простежуються стійкі залишки приватноправового сприйняття злочинів проти особи: закон підтверджує покарання у вигляді нав'язки або головщици, тобто сплату матеріальної компенсації потерпілому або його родичам.

АРТИКУЛ 1

Цінність і прогресивний характер цієї норми полягають у тому, що нею вперше у литовсько-руському праві була встановлена кримінальна відповідальність шляхтича за вбивство простолюдина. Проте зміст артикула ілюструє двоїсту, суперечливу природу феодального права. З одного боку, законодавець дбає про підтримку порядку в суспільстві і захист непривілейованих верств населення, встановлюючи кримінальну відповідальність шляхтичів за вбивство особи посполитого стану, з іншого — чітко простежується становий характер права: шляхтич, який вбив посполитого, карається смертю і сплатою головщици лише у випадках, коли проти нього свідчать шість свідків, серед яких не менше двох шляхтичів. Якщо ж всі свідки посполитих станів, то вбивця-шляхтич карається лише сплатою головщици. Присяга шляхтича в тому, що вбивство трапилося внаслідок оборони, вважалася достатнім, «*зуполным*», доказом; принесена після того присяга трьох свідків-посполитих, які заперечували показанням винного, вважалася недостатнім, «*не зуполным*», доказом.

АРТИКУЛ 2

Артикул виокремлює вбивство простолюдина іншою простою людиною в окремий вид злочинів.

За цим артикулом, якщо вбивцею був простолюдин, то він карався смертю і сплатою головщици, якщо проти нього свідчили під присягою три особи будь-якого стану.

АРТИКУЛ 3

Аналіз розмірів головщици і нав'язки в усіх трьох Статутах вказує на їхнє постійне збільшення. З часів Статуту 1529 року головщица збільшилася майже втричі, а нав'язка — вдвічі.

Цим артикулом розширений перелік осіб, яким виплачувалася нав'язка. Розмір нав'язки, очевидно, відбиває ієрархію слуг.

Панцерные слуги — перехідна категорія від шляхти до селянства; жили на землях, отриманих від вряду; служили у війську персонально, без обов'язку приводити своїх людей.

Путные слуги — згодом так стали називатися путні бояри; перехідна категорія від шляхти до селянства; виконували різні повинності: контролювали утримання шляхів, розвозили пошту, виконували «подорожню» і «путну» службу.

Бортники — службові селяни, які займалися бортництвом — бджільництвом.

Тяглый человек — особисто вільний селянин, який мав свою власну землю і господарство. Нести «тягло» — сплачувати чинш і податки.

Челядин домовый — невільник; про челядь як невільне населення згадується ще в Руській Правді. Челядином можна було стати, народившись від челядинів і потрапивши у полон.

АРТИКУЛ 4

Майже без змін повторює зміст артикулу 2 розділу XII Статуту 1566 року (щоправда, збільшено розмір нав'язки з рубля до двох кіп грошей челядинам — тивунам, ключникам, вйтам, старцям, лавникам сільським, що обслуговували вряд), який встановив розмір головщини і нав'язки врядникам — чиновникам. Врядники, як правило, призначалися місцевою або центральною адміністрацією з осіб, які належали до різних суспільних верств — від шляхтичів до невільників. Така строкатість контингенту врядників є свідченням скоріше недостатньої впорядкованості станової структури суспільства Великого князівства Литовського і відсутності професійних вимог до врядників, ніж відносної станової рівності: розмір нав'язки істотно відрізнявся в залежності від станової приналежності врядника.

Тивун — призначений центральною або місцевою адміністрацією врядник; у XIV—XV століттях тивуни зазвичай були невільниками: тивуни і ключники мали бути довіреними особами хазяїв, беззаперечно відданими їм, отже, хазяї вважали, що невільництво є гарантією такої відданості.

Ключник — 1) придворний врядник, відповідальний за посуд, столові приналежності; відав прислугою тощо; 2) слуга, який відповідав за запаси харчів у домі, за погріб, іноді напої, як і тивун, у XIV—XV століттях був невільником.

Вйт — 1) сільський староста; 2) у містах з магдебурзьким правом очолював міську владу.

Старець — виборний (як правило, на один рік) голова волості — об'єднання кількох або кільканадцяти сіл, переважно невеликих, пов'язаних сусідством і певною традицією; старець представляв волю перед врядом і адміністрацією; при ньому була громадська рада, «добрі люди», «мужі». Старець з «добрими людьми» мав право суду на копі.

Лавник сельский — член копного суду.

АРТИКУЛ 5

Артикул підтвердив розмір нав'язки і головщини ремісникам, визначений законодавцем у Статуті 1566 року (арт. 3, розд. XII). Йдеться не тільки

ки про міських ремісників, але і про службових селян, які зазвичай мешкали коло шляхетських замків (сокольники, псарі, конюхи).

АРТИКУЛ 6

Визначив розмір нав'язки і головщини для посадових осіб, які очолювали міста з магдебурзьким правом. Для війтів, бурмистрів, лавників, писарів не шляхетського походження був встановлений розмір нав'язки і головщини менший, ніж шляхетським слугам (див. арт. 3), і це, очевидно, пояснюється тим, що, хоча мешканці магдебургій мали більші пільги порівняно із населенням приватновласницьких і господарських міст, вони користувалися своєрідною автономією в державі (особлива підсудність, окреме право тощо). Міщани приватновласницьких і господарських міст знаходилися під певним патронатом власників. Однак для адміністрації магдебургій, яка належала до шляхетської верстви, встановлювався розмір нав'язок і головщини, як і для решти шляхти. Про консолідацію шляхти в державі свідчить той факт, що шляхетство родове і отримане внаслідок нобілітації давали однакові права. Заняття «не шляхетськими» справами — ремеслом або шинкарством — призводило до втрати шляхетства.

АРТИКУЛ 7

Влада толерантно ставилася до жидів, очевидно, усвідомлюючи, яку роль вони відіграють у підтриманні торгівлі у державі. Їм надавалися привілеї, які певною мірою захищали їхні права. Протягом XV—XVI століть в деяких містах держави утворилися жидівські громади. Артикул встановив, що кримінальні справи між жидами мають розглядатися згідно з юдейським правом у спеціальних жидівських судах. За вбивство жида як шляхтича, так і посполитий каралися смертю, але звільнялися від сплати головщини. Неумисне вбивство жида каралося і для шляхтича, і для посполитого таким штрафом, як за вбивство шляхтича. Поранення жида каралося сплатою нав'язки або вартості ліків; за побиття жида винний мав відсидіти у в'язниці.

Якщо злочинцем був жид, його мали судити без позовів, як і християнське непривілейоване населення. Однак жиди, які приймали християнство, набували спадкових шляхетських прав. Отже, менший обсяг прав жидів пояснювався не національними, а релігійними чинниками (так, наприклад, на християн-вірмен, які мешкали у Великому князівстві Литовському, обмеження не поширювалися).

АРТИКУЛ 8

Обмеження в одязі, передбачені для жидів артикулом 4 розділу XII Статуту 1566 року, були зменшені для чоловіків і скасовані для жінок.

АРТИКУЛ 9

Артикулом підтверджується заборона призначати іновірців (юдеїв і мусульман) на державні посади, а також дозволяти їм тримати у довічній неволі, у закупах або за борги, християн. Так само жиди і мусульмани не могли брати для своїх дітей годувальниць з християнок. Особливо влада дбала про те, щоб іновірці не схиляли християн до переходу в юдейство або іслам.

Зміст цього артикулу вказує на те, що влада починає більш толерантно ставитись до іновірців. Якщо за артикулом 5 розділу XII Статуту 1566 року приневолення християнок бути годувальницями дітей татар і жидів каралося смертю, то цей Статут передбачає лише сплату нав'язки тому, хто повідомив про такий факт. Збільшено розмір суми, яку мають виплатити кредиторам-іновірцям за купу за рік.

«А пак ли бы хлопа або жонку закупил...» — закуп, закупня — напіввільні люди, які відпрацьовували взятий борг — «купу» (збіжжя, гроші тощо). Закупи відомі ще з часів Руської Правди.

«... з суда в запламе якої будет выдан...» — з тексту артикулу ясно, що закупом людина могла стати не тільки запродавшись у боргову кабалу, а і за рішенням суду в рахунок відшкодування боргу.

«... aby их ку... службы незвыклым не приневоляли» — згідно з проголошеним адміністрацією Великого князівства Литовського принципом збереження старовини, не впроваджувалися нові податки і не збільшувалися терміни служби. Звичайно, згодом вказаний принцип неодноразово порушувався і населення ще довго опиралося незвичним утискам.

Бесурмянин — назва жителів Великого князівства Литовського, які сповідували мусульманську віру.

АРТИКУЛ 10

Цим артикулом законодавець встановлює розміри головщини і нав'язок татарам. Артикул майже повністю повторює артикул 6 розділу XII Статуту 1566 року. Новим є те, що спійманого на *«горячом учинку»* злочинця карали смертю. Влада толерантно ставилася до іновірців-татар, приймаючи їх на господарську, земську і військову службу. Крім того, в містах держави селилися татари-ремісники і торговці. Правовий статус татар різнився в залежності від їхньої станової приналежності. Станова нерівність, зокрема, виявлялася у різній сумі головщини: для татарських князів і мурз — як для шляхтичів, для ремісників — нижча за таку для ремісників-християн. Однак, таке ставлення до татарських нижчих станів можна зрозуміти, якщо взяти до уваги тодішні реалії: постійні татарські напади на територію Речі Посполитої і збирання нападниками ясиру з простого населення.

АРТИКУЛ 11

За особливо тяжкі злочини Руська Правда знала такий вид покарання як *«потік і пограбування»*, тобто конфіскацію майна і вигнання з громади; останнє пізніше було замінено на холопство.

Вказане покарання було скасоване литовсько-руським правом. Боргова кабала, також відома ще Руській Правді, була обмежена для закупів і для відданих у неволю за борги. Було встановлено, що повинність відробити борг поширюється на дітей боржників, які не встигли розплатитися з кредитором за життя.

Цей артикул обмежив термін відпрацювання за борги сімома роками.

А Р Т И К У Л 12

Артикул відкриває низку норм, присвячених правовому статусові невільного населення Великого князівства Литовського.

У Великому князівстві Литовському невільництво було узаконене, але поступово посилювалася тенденція до його обмеження, а колишні невільники за статусом почали зрівнюватися із кріпаками. Цей процес помітно посилювався після Люблінської унії.

За Статутом 1566 року хазяїн не міг повернути свого селянина-втікача, місцезнаходження якого він знав, але відразу ж не подав позову до суду. Цей артикул встановив десятирічний термін розшуку селян всіх категорій, які самовільно покинули землі свого пана, якщо вони оселилися на відстані до 10 миль (1 литовська миля дорівнювала приблизно 7,5 км) і двадцятирічний термін розшуку, якщо втікачі оселилися «далеко» (точна відстань не вказана). Однак ці терміни не поширювалися на невільну челядь і її дітей, яких можна було розшукувати без обмеження терміну.

Чоловек отчизный, отчич — спадковий селянин; вів походження від невільної челяді, холопів або був нащадком полонених, яким надавали землю. Отчичі були близькими за становищем до кріпаків: вони були закріплені за землею, якою володіли, і не могли змінити свого місця мешкання без дозволу пана.

А Р Т И К У Л 13

Ця норма є новою. В артикулі чітко простежується тенденція до зростання кількості залежного від панів населення. Особи посполитого стану та їхні діти, які мешкали на землі пана впродовж десяти років, могли покинути ці землі, лише відкупившись від пана. Для тих, хто самовільно покидав панські землі, як і для отчичів, встановлювався термін розшуку в десять років. Знайдений втікач ставав отчичем.

Чоловек похожий (у назві артикулу використовується також термін «*прихожий*») — особа, яка не була споконвіку осілою у даній місцевості, а прийшла з іншого регіону і оселилася нещодавно.

А Р Т И К У Л 14

Норма також є новою. Регламентує порядок розшуку селян-втікачів. Встановлюється відповідальність за переховування або невидачу збіглої челяді. В артикулі докладно регламентується порядок проведення судо-

вого процесу у справах про збіглу челядь, яка переховувалася в іншого пана.

Законодавець визначив, що відповідач у таких справах на доказ того, що піддані належать йому, має представити ґрунтовніші докази, ніж позивач. В інтересах пануючої верстви важливим було запобігти втечам підданих, бо це підривало стабільність у державі. Право розшуку селян-втікачів зберігалось і передавалось новому власникові при відчуженні маєтку, тобто влада панів над підданими втратила особистий характер і набула ста нового характеру.

Челядин дворный — особисто залежна людина, яка працювала у господарстві пана.

А Р Т И К У Л 15

Артикул встановив, що під час розшуку вкраденої челяді або отчичів має застосовуватися гоніння сліду — процесуальна процедура, відома ще з часів Руської Правди.

За артикулом виведення челяді або отчичів прирівнювалося до крадіжки майна і за таке діяння встановлювалася матеріальна відповідальність з обов'язковим поверненням втікача власникові.

А Р Т И К У Л 16

Норма є новою. Законодавець дозволив панам особисто ловити і затримувати підданих-втікачів, не звертаючись по допомогу до суду. Спійманого належало вести до гродського або земського суду (очевидно, у тих випадках, коли втікач на момент спіймання служив іншому панові) і там доводити свої права на втікача.

За артикулом не дозволялося затримувати впізнаного втікача, якщо його власник розпочав справу проти недобросовісного володільця, який переховував челядина або отчича.

А Р Т И К У Л 17

Ще одна нова норма Статуту. Артикул зберігає ґливною давню норму, за якою про втечу челяді власник мав повідомити на торгу і визначити винагороду тому, хто допоможе її впіймати. Якщо після цього хазяїн знаходив свою челядь у того, хто її переховував, то міг забрати її безкоштовно. Якщо переховувач добровільно не віддавав втікачів, і був за це позваний до суду, то мав сплатити збитки за кожен день, який челядь не працювала на власника, і повернути челядь власникові.

А Р Т И К У Л 18

У артикулі подальший розвиток отримали положення Статуту 1566 року (арт. 10, розд. XII), якими заборонялося переховувати холопів-втікачів.

Встановлена відповідальність пособників і переховувачів у випадках втечі челяді. Пособники, чия участь в організації втечі була доведена судом, мали відшкодувати збитки власникові челяді, що вказує на давність цієї норми: відшкодування збитків потерпілому було метою правосуддя, зафіксованою ще в Руській Правді.

А Р Т И К У Л 19

Ця норма досить давня — її зміст є ідентичним в усіх трьох Статутах. Артикул визначив, що запродаж у неволю під час голоду як себе самого, так і своєї родини, не змінює статусу особи, але заprodаний має сплатити борг кредиторів. Однак продана власником челядь вважається проданою навечно.

А Р Т И К У Л 20

Артикул є доповненням до попереднього. Як і Статути 1529 і 1566 років, він визначив, що вигнана під час голоду челядь стає вільною, якщо перебула голод без допомоги свого пана і своєчасно заявила про вигнання міському вряду.

А Р Т И К У Л 21

Джерелами невольництва за Поширеною редакцією Руської Правди були добровільний самозапродаж при свідках, шлюб з невольницею без відповідного узгодження (у випадку шлюбу вільної жінки з невольником допускалося розірвання шлюбу і збереження жінкою статусу вільної, якщо вона заявляла, що не знала про те, що наречений — холоп), вступ на тивунство або ключництво без попереднього узгодження статусу, спроба втечі закупа без повернення боргу, «злісне», або навмисне банкрутство, тобто свідомо розтрата опікуном довіреного йому майна підопічного. У Давній Русі холопами вважалися також народжені від холопів, полонені; в холопи віддавали за здійснення тяжких кримінальних злочинів, за які передбачалися покарання «потік і пограбування». Статут 1529 року визнавав чотири джерела невольництва: народження від холопів, свідомий шлюб з невольником або невольницею, полон, заміна неволею смертної кари за згодою потерпілої сторони. Статут 1566 року звузив коло невольників і визнав джерелами невольництва народження від невольників, полон, самозапродаж у невольництво.

Цей артикул визначив, що єдиним джерелом невольництва був полон. Інша невольна челядь набувала статусу отчичів, тобто зближувалася за правовим становищем з кріпаками.

А Р Т И К У Л 22

Правоздатність невольного населення в руському і литовсько-руському праві зазнавала змін, зумовлених еволюцією суспільства. За Руською Прав-

дою, хазяїн ніс відповідальність за злочини челяді і холопів, але потерпілий за бажання міг вимагати фізичного покарання винного. За Судебником Казимира 1468 року, невільник («паробок») ставав суб'єктом права і ніс особисту відповідальність за скоєну ним крадіжку (ст. 19). Згідно зі ст. 11 Судебника, пан мав право сам судити своїх підданих, державний суд втручався лише у тому випадку, коли пан відмовлявся «чинити справедливість». За Статутами 1529 і 1566 років, власник слуги міг передати його у служіння іншому панові. Якщо слуга, вчинивши шкоду новому хазяїну, тікав, це вважалося своєрідним деліктом і сплачувати збитки мав власник слуги.

Статут 1588 року розвиває норму, встановлену Статутом 1566 року (арт. 14, розд. XII). Новим є положення про відстрочку судового розгляду справи у випадку втечі слуги. За цим артикулом власник міг шукати слугу і доставляти його до суду. Посилюється особиста відповідальність слуги-втікача. Злочином вважається не тільки втеча після спричинення шкоди, але і проста втеча. Покарання за втечу стає більш суворим, право карати передається панові, але законодавець забороняє тортури і моріння голодом.

А Р Т И К У Л 23

Протягом XIV — першої половини XVI століття у Великому князівстві Литовському діяв проголошений владою принцип збереження старовини, згідно з яким заборонялося впроваджувати нові утиски населенню. Звичайно, на практиці цей принцип неодноразово порушувався, але після Люблінської унії такі порушення стали більш відвертими. Посилення соціального гніту викликало справедливе обурення залежного населення, що виявлялося, зокрема, у відмові слуг виконувати накази своїх панів ловити і карати тих, хто скоїв злочин проти пана.

Артикул прирівнював такі дії підданих до злочину і встановив відповідальність за таку відмову.

А Р Т И К У Л 24

Посилення особистої залежності підданих від панів проявлялося і в тому, що без спеціального письмового дозволу пана підданий не міг вільно пересуватися по території держави. Однак законодавець ще дозволяє підданим, яких пан затримує без слушної причини у маєтку, просити дозволу покинути місце проживання у місцевого вряду. Водночас посилюється контроль держави за пересуванням залежних підданих: вони мусили обов'язково зареєструватися на новому місці проживання. Упереджене ставлення до неосілого, приїдешнього елементу було характерним для литовсько-руського права. Ще у Судебнику Казимира 1468 року особа, яка тримала у себе «лезного», тобто неосілого, мала заявити про це в місцеві державні органи і несла відповідальність за його поведінку.

Статут 1588 року вимагав, щоб кожний слуга чи челядник, відходячи від свого пана, мав при собі листа, яким би засвідчувалась його особа,

місце служби і проживання. Осіб, які не мали такого листа, затримували і брали під варту на три тижні, до з'ясування, хто вони і звідки. Якщо з'ясовувалося, що затриманий мав хазяїна і роботу — його звільняли. *«Лезных людей», «которые, без службы живучи и ниякою работою не бавятся, на костырстве и пьянстве час свой травяты, нигде их жаден вряд терпети не маеть, але таковых каждого стану по упомненью первшом и втором, а за третим, дубцы бѣючы, вон з мест и местечок выганяты...».*

Артикул визначив, що піддані, які за дозволом пана покинули місце постійного проживання, повинні найнятися на роботу до іншого хазяїна, який мав протягом доби заявити про нового наймита до місцевого вряду і зареєструвати його у врядуних книгах. Незареєстрований підлягав ув'язненню. Той, хто не наймався до нового хазяїна, карався побиттям киями і вигнанням.

Люди лезные — особи без певних обов'язків і постійного місця проживання, які не займалися корисною працею. У жнива і під час сінокосів, а також при «рушенні посполитому», коли шляхта і їхні слуги були на війні, *«люди лезные»* примусово притягувалися до сільськогосподарських та інших робіт.

Костырство — картяжництво, гра в карти.

Розділ ТРИНАДЦЯТИЙ ПРО ГРАБЕЖІ І ПРО НАВ'ЯЗКИ

Як і в Статутах 1529 і 1566 років, майнові злочини, об'єктом яких є рухоме майно, винесені в окремий розділ.

Основу середньовічної економіки складало натуральне господарство. Ремісниче виробництво не зосереджувалося у містах: існувала значна кількість ремісників, які мешкали у шляхетських маєтках. Литовська шляхта, слідом за шляхтою коронних земель, домоглася значного зменшення податків від продажу їхньої продукції на ярмарках. Це сприяло збагаченню суспільної верхівки, але мало негативні наслідки для держави в цілому, оскільки гальмувало розвиток міст: міські ремісники, які сплачували податки у повному обсязі, не могли конкурувати з ремісниками маєтків. Зростанню фінансової могутності шляхти сприяла також фільваркова система, яка почала впроваджуватися на землях Великого князівства Литовського з 1557 року. Певну роль у збагаченні шляхти відіграв і хлібний бум, який розпочався в Європі з відкриттям Америки і появою на європейському ринку індіанського золота. Із зростанням добробуту шляхти в Речі Посполитій зросли ціни, що позначилося на зростанні сум нав'язок за крадіжку рухомого майна.

Недосконалість рівня юридичної техніки того часу виявилася у змішанні термінів «крадіжка» і «пограбування». Як і в Статутах 1529 і 1566 років, майнові злочини позначені у розділі терміном «пограбування», але зі змісту

артикулів впливає, що як у першому, так і у другому випадках мова йде про злочин, який має кваліфікаційні ознаки крадіжки. Не подолана притаманна феодальному праву казуальність норм.

Для кращого уявлення про рівень цін і нав'язок зазначимо, що 1 литовський рубль дорівнював 100 литовським грошам. Литовська копа становила 60 грошей (1 і $\frac{2}{3}$ литовського рубля).

АРТИКУЛ 1

Зміст артикулу майже повністю ідентичний змісту відповідного артикулу Статуту 1566 року (арт. 1, розд. XIII). Законодавець підтверджує відповідальність за пограбування кінського табуна і уточнює, що відповідальність настає як у випадку загибелі коня або кобили, так і у випадку привласнення тварини.

Маємо підстави вважати, що ця норма походить ще з русько-українського звичаєвого права. Конокрадство в русько-українському праві здавна вважалося одним із найтяжчих злочинів. У Руській Правді смертна кара не згадується, її замінює система композицій. Однак, відомо, що на практиці смертна кара застосовувалася у випадку скоєння найтяжчих злочинів, якими вважалися підпал, вбивство при вчиненні розбою і конокрадство. Втрата коня для селянина за мирного часу означала втрату робочої худоби і можливе голодування для його родини. Під час ворожих навал втрата коня означала різке зниження шансів на збереження життя. Отже, конокрадство мало тяжкі наслідки для потерпілого. За Судебником Казимира 1468 року, зміст терміну «конська татьба», конокрадство, переосмислюється і вживається у значенні «крадіжка особливо коштовної, важливої речі». За Статутом 1529 року, конокрадство каралося шибеницею, навіть якщо це було першою крадіжкою.

Цей артикул підтверджує встановлений у Статуті 1566 року (арт. 1, розд. XIII) розмір штрафу за скульгавлення або смерть коня або кобили. Навмисне пошкодження коня, кобили або рогатої худоби ще за часів Руської Правди каралося найвищою вірою. Однак ст. 84 Поширеної редакції Руської Правди встановлює меншу віру; на думку Я. М. Шапова (Российское законодательство X—XX веков. — Т. 1. — М., 1984. — С. 112), це можна пояснити тим, що вкрадений кінь міг бути проданим, що приносило злодію прибуток, а знищений — зазвичай ніяких прибутків не давав. Вказана засада збереглася і в русько-литовському праві: як видно з тексту цього і наступного артикулів, скульгавлення коня або кобили каралося меншим штрафом, ніж крадіжка з метою продажу.

На відміну від подібного артикулу Статуту 1566 року цей артикул, крім виплати вартості вкраденого коня, передбачає ще і нав'язку.

Зауважимо, що в селянському середовищі, де сильними були традиції звичаєвого права, конокрадство розглядалося як тяжкий злочин навіть у 20-х рр. XX століття: відомі випадки, коли конокрадів селяни карали самосудом.

АРТИКУЛ 2

Норми, викладені в артикулі, походять з давньоруського звичаєвого права, на що є прямі посилання у тексті артикулу. Подібні норми зафіксовані Статутом 1529 року (арт. 2, розд. XII), Статутом 1566 року (арт. 2, розд. XIII). Артикул підтвердив давні норми, які визначали порядок дій потерпілого при потраві чужим табуном або худобою його ниви. Таке псування врожаю розглядалося литовсько-руським правом як делікт — зобов'язання із спричинення шкоди.

Із появою і виходом на провідні позиції писаного права, а також із зародженням у державі капіталістичних відносин давньоруські правові норми зазнають певної трансформації. Статутом 1566 року (арт. 2, розд. XIII) власник череди, яка спричинила потраву, мав сплатити потерпілому дванадцять рублів квалту; цей артикул визначив штраф як вину (судовий штраф) і зменшив його до трьох рублів. Артикул поширив дію давньої норми, заборонивши затримувати будь-яку худобу, а не тільки кінський табун. Збільшений термін, впродовж якого череда і табун могли пересуватися без нагляду пастуха (за давньоруським правом — з 26 листопада до 1 жовтня, а за цим артикулом — з 26 листопада до 1 листопада наступного року), але власник худоби мав дбати, щоб вона не заходила на поле, засіяне житом або іншим збіжжям. Якщо ж це відбувалося, власник мав право вимагати відшкодування нанесеної шкоди. Йому надавався триденний термін для засвідчення потрави, причому свідками могли бути не тільки сусіди, а й возний як офіційний свідок, наданий судовим врядом.

Дедизна — спадковий маєток.

«...обвести людьми сторонними...» — присутність на суді «людей добрих, сторонніх» вимагалася ще руським-українським звичаєвим правом, закріплювалася обласними привілеями і Статутами 1529 і 1566 років. У період панування звичаєвого права, а потім, у період співіснування його з правом писаним, роль сторонніх осіб була значною: правовий партикуляризм, притаманний Литовсько-Руській державі, до впровадження єдиного загальнодержавного писаного права, зумовлював необхідність у присутності на процесі своєрідних консультантів з місцевого права; крім того, вони мали наглядати за справедливістю суду, а в разі необхідності — підтвердити судові рішення при виникненні подальших незгод між сторонами. Із впровадженням у державі єдиного писаного права, інституту професійних суддів, від яких вимагалася обов'язкове знання права, а також фіксації ходу судового процесу в спеціальних книгах необхідність у такій присутності сторонніх людей зникає. Як бачимо, їх можна було замінити державними службовцями — возними.

«И што копа на испашы присудять шкоды...» — копа, копний суд є одним із найдавніших інститутів руського-українського права. Цей вид суду походить від суду верв — давньої самоврядованої общини. Копний суд не був постійно діючою установою, а скликався у разі потреби. Будь-який член общини при заподіянні йому шкоди мав негайно сповістити про це сусідів, які разом із потерпілим складали «гарячу копу» і починали гоніння сліду — пошуки злочинця по гарячих слідах. Якщо слід виводився за межі общини, села на територію іншого села, гаряча копа передавала обов'язок гнати слід його мешканцям. Вони повинні були або «відвести», «вивести» слід, або, якщо відмовлялися це зробити, платити «шкоду» — вартість збитків. Такий пошук був ефективним, і злочинців виявляли досить швидко. Після цього потерпілий міг вимагати скликання «великої» копи, на яку мусили з'явитися голови або представники всіх ро-

дин. Копними суддями обиралися найбільш шановані особи громади, а у другій половині XVI століття вимагалася присутність на копі возних. Після розгляду справи «копні мужі», судді виносили рішення. Артикул підтверджує, що у випадку відмови виконати його, справа переноситься до державного місцевого суду. До копного суду традиційно вдавалися усі верстви населення Литовсько-Руської держави; його оперативність, справедливість, неупередженість, ефективність приводили до того, що до суду копи охоче зверталися потерпілі, а злочинці, навпаки, намагалися уникнути його. Копний суд виник за доби общинної демократії, коли існувала відносна рівність населення, і проіснував майже до XIX століття. Однак уже в середині XVI століття спостерігаємо ознаки його занепаду: із зростанням станової нерівності шляхта дозволяє собі нехтувати обов'язком з'являтися на копу; судові акти свідчать, що шляхта неодноразово відмовлялася виконувати рішення копного суду, а то й відкрито протидіяла йому.

«...до Светого Юрия...» — до 26 листопада (за н. ст.).

«...до Всих Светых...» — до 1 листопада (за н. ст.).

АРТИКУЛ 3

Статут 1529 року (арт. 4, розд. XII) і Статут 1566 року (арт. 3, розд. XIII) скасували смертну кару за крадіжку коней у шляхти і її слуг, замінивши страту штрафом.

Артикул підтвердив цю норму, але збільшив суму штрафу: нав'язка за вкраденого коня сплачувалася у сумі нав'язки за поранення відповідно до соціального стану потерпілого.

АРТИКУЛ 4

Аналогічний за змістом артикул міститься у статуті 1566 року (арт. 6, розд. XIII). Зберігається розмір штрафу за крадіжку і пограбування, як і раніше, сума штрафу залежить від станової приналежності сторін.

АРТИКУЛ 5

Визначив суму нав'язок за крадіжку робочих коней, кобил, лошат. Цінність цих тварин для середньовічного господарства зумовила виділення їх як об'єкта злочину в окремий розділ.

Сума нав'язок, порівняно із сумою, вказаною у Статуті 1566 року (арт. 7, розд. XIII), збільшилася майже вдвічі.

АРТИКУЛ 6

Визначив суму нав'язок за крадіжку свійської худоби, збільшивши їх майже вдвічі порівняно зі Статутом 1566 року (арт. 8, розд. XIII).

АРТИКУЛ 7

Порівняно зі Статутом 1566 року (арт. 9, розд. XIII), суми нав'язок за крадіжку кур, селезнів зросли вдвічі, за крадіжку кругової качки — зменшені, а за крадіжку решти свійських птахів залишилися без змін.

АРТИКУЛ 8

Мисливство було важливою статтею прибутків у середньовічному господарстві, тому спеціально навчені для мисливства птахи як об'єкт злочину виділені в окремий розділ. Однак, із зародженням капіталістичних відносин практична цінність пташиного мисливства зменшується. Воно залишається скоріше розвагою для привілейованих верств населення, що позначилося на визначенні суми нав'язок за їхню крадіжку: вони зменшені майже вдвічі порівняно із нав'язками, вказаними у Статуті 1566 року (арт. 10, розд. XIII).

АРТИКУЛ 9

Визначив суми нав'язок за покрадені збіжжя і городину. Порівняно із Статутом 1566 року (арт. 11, розд. XIII) розмір нав'язок збільшений, різниця становить від двох до дванадцяти грошей. Перелік рослинних продуктів харчування (саме вони складали основу середньовічного повсякденного раціону, особливо нижчих і середніх верств) значно розширений порівняно із переліком, наведеним у відповідному артикулі Статуту 1566 року, що, очевидно, пояснюється певним зростанням добробуту населення.

АРТИКУЛ 10

М'ясні та молочні продукти харчування вважалися святковою їжею і були доступні переважно суспільній верхівці. Як об'єкти крадіжки вони визначені вперше. Артикулом встановлені розміри нав'язок за їхню крадіжку. Розмір нав'язок значно перебільшує розмір нав'язок за крадіжку рослинних продуктів.

АРТИКУЛ 11

Незважаючи на зародження капіталістичних відносин, основою економіки Великого князівства Литовського у 80-х роках XVI століття залишалося натуральне господарство. Ремісники, які працювали у шляхетських маєтках, складали серйозну конкуренцію міським ремісникам. Артикул вперше визначив розмір нав'язок за крадіжку ремісничої продукції і знарядь праці ремісників.

АРТИКУЛ 12

Собаки використовувалися у середньовічному господарстві для охорони садиби, двору, череди, табуну, для мисливства тощо. Вони традиційно виділялися як об'єкт злочину (див. Статут 1529 року, арт. 12, розд. XII; Статут 1566 року, арт. 12, розд. XIII). Порівняно зі Статутом 1566 року, розміри нав'язок в цілому не зазнали істотних змін.

Наследник и набрехник звериный — мисливський собака, натренований на пошук звірячого сліду і підняття звіра.

Пес дойда — мисливський собака, який відшукує і підбирає застрелену птицю, дрібного звіра.

Медеянский пес — порода собак із великою головою.

А Р Т И К У Л 13

Як і аналогічні статутні статутів 1529 (розд. XII, арт. 13) і 1566 років (розд. XIII, арт. 13), цей статут встановив відповідальність за цькування неприв'язаним собакою і вказав на межі необхідної оборони: забиття без застосування зброї собаки, який напав, не призводить до відповідальності. У той же час, законодавець передбачає матеріальну відповідальність потерпілого за вбивство собаки у випадку, якщо цього не вимагали обставини.

А Р Т И К У Л 14

Шкода, спричинена неприв'язаним собакою або залишеною без нагляду худобою, вважалася деліктом (див. Статут 1529 року, арт. 14, розд. XII; Статут 1566 року, арт. 14, розд. XIII).

Цей статут визначив як делікт і поранення людини, спричинене худобою або норовистим конем. Відшкодування передбачало передачу потерпілому такої худоби або коня.

Розділ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ПРО ЗЛОДІЙСТВО ВСЯКОГО СТАНУ

Розділ присвячений кримінальному праву. Зокрема, у ньому, як і у відповідному розділі Статуту 1566 року, розглянуто майнові злочини. Більшість норм стосується злочинів, в яких суб'єктами є представники непривільованих станів. Статутні розділи підтверджують норми попереднього Статуту з деякими змінами і доповненнями. Ці зміни виявляються, насамперед, у збільшенні розміру штрафів, пом'якшенні санкцій за більшість крадіжок, але, водночас, у зростанні кількості болісних і членушкоджувальних покарань. Ще однією групою злочинів вперше у литовсько-руському праві визначені злочини проти моралі, які були вилучені з-під церковного присуду і передані світській юрисдикції. Сім'я і шлюб ретельно охоронялися законом. Законодавець встановив суворі санкції за подружню зраду, дошлюбні статеві стосунки, звідництво.

В статутах розділу закріплені деякі процесуальні норми, які походять з руського звичаєвого права — звід, гоніння сліду тощо.

У змісті статутів простежується зростання станової нерівності населення, помітнішим стає становий характер права, а загальносоціальні задачі відходять на другий план.

АРТИКУЛ 1

Підтвердив норму, згідно з якою панський підданий, який вчинив злочин, підлягав вотчинній юрисдикції. Помітний вплив давнього принципу, зафіксованого, наприклад, у Волинському привілеї (1509): підсудність встановлювалася за місцем скоєння злочину. Незважаючи на зародження у державі судової влади, суд над панськими підданими, які були затримані при скоєнні злочину, як і раніше, здійснювали непрофесіонали (самі пани, їхні дружини, повнолітні діти, панські врятники, управительки). Вони ж відповідали і за те, щоб приведені до них звинувачений не втік до того, як відбудеться суд. Для вотчинників встановлено було двотижневий термін для вчинення правосуддя. Якщо ж протягом цього терміну суд не відбувався — потерпілий міг звернутися до гродського суду. У випадку, коли злодія затримували в іншому місці, але не у місті, де був гродський суд, за бажанням потерпілого злочинця можна було віддати до вотчинного або повітового гродського суду. Цей артикул доповнює артикули 30 і 48 четвертого розділу.

В артикулі згадується звід — процесуальна процедура, яка походить з українського звичаєвого права; звід детально відображений у Поширеній редакції Руської Правди (ст. 32).

Лице — речовий доказ, склад злочину, сама вкрадена річ, поличне.

Рыкунья — у XV столітті так називали служанку, яка доглядала корів у великокнязівських маєтках. У Статутах це вже управителька маєтком, ключниця, призначена паном.

«...человека лицованого...» — людина, яка була впіймана із речовими доказами; на українських землях існував звичай «лицювати» («личкувати») таких осіб: так, впійманим на протиправних вчинках наносили певні знаки на обличчя, злодіїв водили по селу з прив'язаним до ший вкраденим тощо. «Личкували» також і знайдене вкрадене: коням надрізали вухо, птиці — лапки. Помічене таким чином «лице» передавали на зберігання возному. «Личкуванням» називали також офіційний огляд возним залишених слідів злочину.

АРТИКУЛ 2

Зміст артикула свідчить про те, що встановлений Статутом принцип індивідуальної відповідальності мав значною мірою становий характер. Якщо слід злочину приводив до якого-небудь населеного пункту, відповідали усі його мешканці. Вони повинні були або видати злочинця для вчинення правосуддя, або ж відшкодувати нанесені злочинцем збитки. Про кругову поруку згадує ще Руська Правда: община, яка не знала, хто з членів общини скоїв злочин або не хотіла видати злочинця, виплачувала так звану «дику (повальну) віру», а надалі могла розшукувати злодія і чинити правосуддя. Отже, артикул підтвердив існування кругової поруки.

Община звільнялася від колективної відповідальності у випадку, коли три обрані потерпілим мешканці села присягнуть у тому, що злочинець їм невідомий.

Мужи — селяни, які користуються авторитетом і повагою в селі.

«А где бы в том селе люди были розных панов...» — у князівстві практикувалося надання селян шляхті як винагорода за сумлінну службу; могло трапитись так, що в одному селі мешкали люди, які належали різним панам.

А Р Т И К У Л 3

Встановив, що злочин, вчинений на «гарячому вчинку», підлягає юрисдикції державного гродського суду незалежно від своєї станової приналежності (міщани — мешканці магдебургій підлягали міській юрисдикції).

Як і артикул перший цього розділу, санкціонує давню процесуальну процедуру — звід. За давнім русько-українським правом, при виявленні потерпілим своєї вкраденої речі той, у кого ця річ була знайдена, доставлявся до суду, де мав пояснити, звідки взяв ту річ. Якщо він міг вказати на того, у кого її купив, відповідати мав той. Звід звичайно продовжувався до третьої особи, яка мала відшкодувати збитки потерпілому (сама річ при цьому йшла на користь судові) і за бажанням продовжувати пошуки злочинця через «гоніння сліду». Артикул уточнив, що справа має розглядатися до остаточного її вирішення в одному суді, навіть коли звід виявляв причетних до справи, які мешкали в інших регіонах. Злочин мав сплатити вартість вкраденого суду і нав'язку кожному учаснику зводу. Зростаюча станова нерівність відбилася у нормі, за якою злочин, який не мав досить коштів, щоб сплатити всі збитки, штрафи і нав'язки, віддавав вкрадене потерпілому, а сам карався стратою.

В артикулі вперше у литовсько-руському законодавстві згадується презумпція невинуватості, згідно з якою суд у спірних ситуаціях зобов'язаний був схилитися до звільнення підозрюваного від відповідальності, а не до його покарання. Ця норма поширювалася і на простих людей. Законодавець підкреслює, що у спірних випадках, коли звинуваченому загрожувала смертна кара, судді мають виносити рішення на його користь.

Заводца — пособник у скоєнні злочину, особа, від якої звинувачений отримав річ, яку розшукували.

«...сознаьем врядовым себе очыстити...» — навести суду докази своєї невинуватості.

Неподаейзренный — особа, яка раніше не була під підозрою.

А Р Т И К У Л 4

Незважаючи на значно вищий, порівняно із попередніми правовими пам'ятками, рівень юридичної техніки, Статут містить норми, які часто суперечать одна одній. Так, у цьому артикулі встановлено, що для злочинців, вчинених «на гарячому вчинку» під час ярмарку, встановлюється підсудність за місцем скоєння злочину (пор. із арт. 1 цього ж розд.). Однак допускається, що такі злочини може розглядати і пан, якщо особа, яка скоїла злочин належить йому.

Поруч із формуванням публічноправового погляду на злочин простежується і приватноправовий, притаманний феодальному праву: на суд пок-

ладається обов'язок тримати переданого йому злочинця у в'язниці, а потерпілий має особисто доставляти злочинця з в'язниці до суду; якщо він цього не зробить, то затриманого відпускають. Для запобігання випадків, коли потерпілий, передавши в'язня до суду, сам не з'явиться по нього, встановлюється зарука або і ув'язнення для потерпілого.

В статті врегульовуються випадки, коли потерпілий і злочинець належать до різних верств населення і мають різну осілість.

АРТИКУЛ 5

Речові докази з давніх часів відносилися до найбільш переконливих, особливо у справах про крадіжку майна.

Стаття встановлює порядок виявлення таких доказів. Як і стаття 5 розділу XIV Статуту 1566 року, ця стаття вказує, що обшук з метою виявлення речових доказів має проводитися при понятих і за участю судового чиновника.

Гвалтовне наеханье — так званий наїзд домовий, або збройний напад на дім. Був поширеним явищем у Великому князівстві Литовському і Речі Посполитій у XVII ст. (як приклад, можна навести відомі випадки нападів на маєтки Северина Наливайка, Богдана Хмельницького).

АРТИКУЛ 6

Ця норма є новою у законодавстві і спрямована проти самоправства стосовно злодія, який був впійманий не на «гарячому вчинку».

Стаття встановлює, що про впійманого на великій дорозі, випадково або у ході гоніння сліду злодія потерпілий мав повідомити місцевий судовий в'язь або хоча б найближчих до місця затримання злодія мешканців. Ця норма, очевидно, походить із руського звичаєвого права, за яким потерпілий мав оповіщати людність про всі свої дії щодо пошуку злочинця (*Музиченко П., Ковальова С.* Елементи звичаєвого права в судовому процесі XIV—XVI століть на українських землях // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць Одеської державної юридичної академії. — Одеса, 1998. — С. 78).

АРТИКУЛ 7

Норми, які визначали покарання для злодіїв, були вміщені в статті 4 розділу XIV Статуту 1566 року. Але даний стаття, залишивши незмінними гіпотезу і диспозицію, вносить зміни до санкції. Якщо попередній Статут встановлював як основне покарання штраф, побиття і членоушкодження (відрізання злодію вуха), то ця стаття впроваджує відпрацювання вартості вкраденого. Смертна кара встановлюється тільки у випадках рецидиву. Таким чином, метою покарання за злодійство стає не стільки залякування, скільки намагання відшкодувати збитки потерпілому. Також

встановлено, що основним доказом злочинства лишається присяга. Становий характер судочинства виявився у впровадженні принципу значущості свідка (присяга одного шляхтича прирівнювалася до присяги двох людей простого стану).

А Р Т И К У Л 8

Артикулом визначається порядок і місце купівлі-продажу коней і будь-якого майна. Як і артикул 3 розділу XIV Статуту 1566 року, цей артикул встановлював, що купівля і продаж мають відбуватися на базарах і ярмарках у присутності свідків — баришників (так зазвичай називали свідків продажу коней; свідки найму землі називалися могоричниками, позики грошей — рахунниками), а сама угода має оформлюватися письмово із занесенням її до врядуних книг. Однак артикул додає, що угоди купівлі-продажу і обміну можна укладати при свідках у домівці пана. Водночас заборонялося укладати угоди у будь-яких інших місцях.

А Р Т И К У Л 9

Цей артикул є аналогічним артикулу шостому розділу XIV Статуту 1566 року, з якого дізнаємося про роль копних судів у судовій системі князівства. Докладно описана процесуальна процедура гоніння сліду, яка походила зі звичаєвого права і використовувалася у копному судочинстві. Цей артикул по суті санкціонує існування копних судів, встановивши, що вони мають бути впроваджені і в тих регіонах держави, де їх досі не існувало. Ф. Леонтович вважав, що наприкінці XVI століття копні суди занепали, втратили своє значення і практично перестали скликатися; у цьому артикулі під копними судами законодавець мав на увазі звичайні сходки селян, які у 80-ті роки XVI століття відбувалися виключно з ініціативи верхівки і мали на меті полегшити пошуки злочинців з-поміж мешканців округу (пор. із повальним обшуком у Московській Русі) (Леонтович Ф. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XIV и XVI веков. — М., 1863). Інші дослідники (О. Єфименко, І. Черкаський), навпаки, вбачали у цьому артикулі повне визнання авторитету копних судів з боку влади.

«...мають тот след в тоє копы взяти и з села або з дому и з земли своеє того села след вывести аж до ишого границы, куды тот след поидеть» — наведений витяг свідчить про давність копного суду: злочин у народній свідомості — це насамперед осквернення землі, «змаза ґрунту», що заплямовує всю спільноту.

А Р Т И К У Л 10

Як і артикул сьомий розділу XIV Статуту 1566 року, встановив презумпцію невинуватості для шляхтичів, яких звинувачено у злочинстві без вагомих доказів. Допускалася триразова присяга шляхтича, вдруге і втретє — із співприсяжниками, але вчетверте звинувачений у злочинстві шлях-

тич карався смертю. Артикул вводить нові гарантії проти необгрунтованого обвинувачення шляхтича у крадіжці і встановлює досить жорсткі санкції за «потвару».

У цьому артикулі простежується зростання станової нерівності: покарання залежить від станової приналежності звинуваченого і того, хто висуває звинувачення.

«...того шляхтича навезати, яко бы его зранил...» — репутація особи, її добре ім'я, ретельно охоронялися законом і державою. Ганебні слова на адресу особи накладали пляму не тільки безпосередньо на неї, а і на весь її рід, тому наклеп вважали рівним пораненню особи.

АРТИКУЛ 11

Цей артикул є аналогічним за змістом артикулу восьмому розділу XIV Статуту 1566 року.

Слід зазначити, що кримінальне право Великого князівства Литовського було більш гуманним у порівнянні із законодавством інших європейських країн того часу. Заборонялося вживання катування до неповнолітніх злочинців і застосування до них смертної кари за крадіжку. Неповноліття залишається пом'якшуючою вину обставиною незалежно від соціальної приналежності винуватого, але порівняно із попереднім Статутом зростає вік визнання особи повнолітньою — з 14 до 16 років. Більш чітко порівняно із попереднім Статутом визначене покарання для неповнолітнього рецидивіста: він видавався вряду і підлягав покаранню на розсуд останнього, але не смертній карі, а тілесним покаранням.

АРТИКУЛ 12

Як і артикул дев'ятий розділу XIV Статуту 1566 року, цей артикул впроваджує письмову фіксацію поволаання (див. ком. до арт. 7 розд. IV). Артикул визначає порядок ведення так званих «чорних книг» у громадських судах.

АРТИКУЛ 13

Відтворює зміст артикулу 10 розділу XIV Статуту 1566 року. Заміна смертного вироку злодію викупом або відробкою була заборонена ще Судебником Казимира 1468 р. (ст. 12). Волинський привілей (1509) визначав, що злодія, впійманого з речовими доказами, відпускати не можна, а якщо хто-небудь відпустить його за викуп, то має відшкодувати збитки потерпілому (М. Ясинський. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. — М., 1892. — С. 176). Статут 1566 року допускав викуп злодія від шибениці, але накладав на особу, яка здійснила викуп, відповідальність за спричинені збитки і за подальшу поведінку злодія.

За артикулом укривальники підлягали такому ж покаранню, як і злодії.

АРТИКУЛ 14

Без змін відтворює зміст артикулу 11 розділу XIV Статуту 1566 року. Ще з часів Київської Русі крадіжка з житниці каралася високим штрафом (Руська Правда, Поширена редакція, ст. 43).

Цей артикул підтвердив смертну кару за крадіжку з комори або житниці продуктів харчування і повне відшкодування збитків. Така суворість, очевидно, пояснюється тим, що позбавлення родини відкладених у сховищі харчів становило загрозу самому її існуванню.

Артикулом передбачалася рівна відповідальність за співучасть у крадіжці з житниці або комори.

Спижарное зерно — те, що дозріває; готова їжа.

АРТИКУЛ 15

Артикул із змінами і доповненнями повторює артикул 12 розділу XIV Статуту 1566 року і встановлює відповідальність за навмисну фальсифікацію доказів з метою обвинувачення у крадіжці. Підтверджено, що знайдені в особи, яка не перебувала під підозрою, крадені речі, якщо вони не приховані, можуть не вважатися для звинувачення особи у злочинстві, якщо вона і повнолітні члени її родини присягнуть, що невинуваті. Додається, що наявність у приміщенні, де перебувало крадене, вікон або інших отворів, через які крадені речі могли бути вкинутими до приміщення, було додатковою обставиною, яка давала підстави для застосування принципу презумпції невинуватості. Принцип не застосовувався у випадках чотириразового звинувачення у злочинстві шляхтича, який раніше перебував під підозрою, і триразового звинувачення особи посполитого стану.

АРТИКУЛ 16

Одноособова відповідальність за злочин у випадку, коли родина злочинця не знала про злочин чоловіка і батька і не вживала краденого, відома ще з часів Руської Правди: за ст. 12 Поширеної редакції, родина холопа, яка не допомагала йому в крадіжці, не каралася. Судебник Казимира 1468 р. (ст. 1) поширив дію цієї норми на все населення, артикул 13 розділу XIV Статуту 1566 року підтвердив її. Цей артикул відтворює норму попереднього Статуту без змін.

АРТИКУЛ 17

Законодавець визначає, в яких випадках особа посполитого стану, яка раніше перебувала під підозрою, має бути видана на тортури. Катування тут виступало не покаранням, а засобом з'ясування істини. Законодавець

обмежив тривалість катувань для осіб, які раніше хоча і перебували під підозрою, але в яких не було знайдене поличне.

АРТИКУЛ 18

Як і артикул 15 розділу XIV Статуту 1566 року, цей артикул регламентує умови і порядок катувань осіб, у яких було знайдене поличне. Підвищується розмір нав'язки, яку мав сплатити той, хто подавав скаргу. Якщо підозрюваний після катування не зізнавався чи помирав під час катування, зі звинувачувача, який вимагав такого катування, стягувалася подвійна головщизна. Артикул встановив меншу, ніж за Судебником Казимира 1468 року, відповідальність катованого, який не відчував болю, вдавшись під час тортурів до чаклунства: за Судебником (ст. 18), такий карався шибеницею, а за Статутами — мав відшкодувати збитки потерпілому.

АРТИКУЛ 19

Як і в артикулі 16 розділу XIV Статуту 1566 року, у цьому артикулі йдеться про несудове поволання. Оскільки приречені на смерть віруючі люди знали, що незабаром стануть перед Всевишнім, вони намагалися очистити совість перед смертю, розповівши все і про всіх, причетних до злочину. Засуджені не сподівалися на помилування, викриваючи співучасників; зізнанням вони намагалися спокутувати гріхи. Збрехати перед смертю означало загубити свою душу, тому словам приречених, сказаним на шибениці, вірили.

Судебник Казимира передбачав рівну відповідальність пана за співучасть у злочинстві зі своїми підданими; Статуту підтвердили відповідальність шляхтича, тричі подоланого приреченими на смерть своїми підданими як співучасника злочинів.

«...на шибеницы не отволяли...» — не заявили перед стратою про його непричетність до злочину.

«...смертю запечатали» — померли, не визнавши його невинуватим.

АРТИКУЛ 20

Як і артикул 17 розділу XIV Статуту 1566 року, цей артикул визначає умови, за наявності яких звинувачені у злочинстві шляхтичі, які раніше не перебували під підозрою, можуть вважатися винними. У випадку, якщо шляхтич звинувачував простолюдина без достатніх на те доказів, підозрюваний мав переважне право на очищувальну присягу.

АРТИКУЛ 21

Цей артикул відтворює зміст артикулу 19 розділу XIV Статуту 1566 року. У різних народів здавна існувала звичаєва норма, яка дозволяла вбивство нічного злодія, впійманого з речовими доказами на місці злочину.

Походження цієї норми цілком логічне: такий злочин являє небезпеку, оскільки може вбити того, хто його затримав, щоб уникнути кари. Ця норма фіксується і давньоруським правом: ст. 6 договору Русі з Візантією 911 року, ст. 38 Короткої редакції і ст. 40 Поширеної редакції Руської Правди. Однак злочин, якого схопили і зв'язали, тобто такого, що не становить безпосередньої небезпеки, вбивати не можна, його слід було доставити до суду. Статути підтвердили ці давні норми.

А Р Т И К У Л 22

Цей статут є аналогічним статуту 20 розділу XIV Статуту 1566 року. Він встановлює підвищену відповідальність за злочини, скоєні при великокнязівському дворі.

Підвищений штраф за крадіжку з княжого двору відомий ще з норм Руської Правди. Статут 1566 року визнавав крадіжку з двору Господаря обтяжуючою провину обставиною і встановлював більш жорстокі санкції за неї. Цей статут визначив, що злочин підлягав членушкодженню, якщо сума вкраденого не перевищувала двох кіп грошей; повторна крадіжка каралася смертю.

А Р Т И К У Л 23

В статуті наведена норма, відома руському-українському праву ще з часів Київської Русі. Стаття 121 Поширеної редакції Руської Правди передбачала рівну із злочинцем відповідальність його родини, яка знала про крадіжку і переховувала крадене. Судебник Казимира 1468 року диференціював покарання, встановивши, що сам злочин карався смертю, а жінка та дорослі діти, які знали про злочин і вживали крадене, мали відшкодувати вартість вкраденого; якщо ж не матимуть на те коштів, повинні відробити вартість вкрадених речей потерпілому. Дітей до семи років Судебник звільнив від відповідальності. Статут 21 розділу XIV Статуту 1566 року, як і цей статут, наводить цю норму так, як вона була визначена ще в Судебнику Казимира 1468 року.

А Р Т И К У Л 24

Джерелом цієї норми, як і попередньої, був Судебник Казимира 1468 року. Статут встановив, що коштовне поличне, принесене до суду вотчинника, у тому числі Господаря, має бути повернене потерпілому, однак 50 грошей з його вартості мають бути сплачені судові. Злочин, який вкрав коштовні речі, карався смертю, причому зі змісту статуту ясно, що смертна кара призначалася незалежно від того, була ця крадіжка першою чи повторною.

А Р Т И К У Л 25

Цей статут аналогічний статуту 24 розділу XIV Статуту 1566 року. Він визначив підстави затримання у себе прибулних і затриманих при

потраві ниви тварин (див. артикул 2 розділу XIII Статуту 1566 року). Розширене коло осіб, яким надавалося право затримувати худобу (до нього включені радні пани і земські врядники). Артикулом зменшений розмір суми, яку мав одержати від власника худоби той, хто її тимчасово тримав у себе. Як і у попередньому Статуті, передбачене покарання за неповідомлення про затриману худобу вряда.

АРТИКУЛ 26

Артикул близький за змістом артикулам 14 і 21 цього ж розділу. Відтворює зміст артикулу 25 розділу XIV Статуту 1566 року.

Як і Руська Правда, артикул встановлює більш м'яке покарання за крадіжку хліба або сіна з поля, оскільки там збіжжя або копиці сіна спеціально не охоронялися. Вбивство, скоєне злодіями, яких намагалися затримати при вчиненні ними крадіжки з поля, вважалося обтяжуючою виною обставиною. Артикулом також визначено обставини, які виключали вину. Такими вважалися вбивство злодіїв, які чинили опір затриманню. Як і в багатьох інших кримінальних нормах, спостерігаємо встановлення нерівного покарання в залежності від майнового і соціального стану злочинця і потерпілого.

АРТИКУЛ 27

Цей артикул доповнив артикул 26 розділу XIV Статуту 1566 року, який визначав відповідальність за крадіжку риби зі ставка або сажовки — відгородженої частини водоймища, куди запускали для розведення рибу. На відміну від артикулу попереднього Статуту, який встановлював смертну кару за першу крадіжку із ставка або сажовки, цей артикул передбачає, що за першу таку крадіжку покаранням призначається побиття, за другу — членушкодження (відрізання вуха), і лише за третю — смертна кара.

АРТИКУЛ 28

Цей артикул зі змінами і доповненнями повторює артикул 27 розділу XIV Статуту 1566 року. Він визнає крадіжкою привласнення чужого майна під час повені або пожежі. Але вийняті з води або вогню речі не вважалися вкраденими. Власник речі, яка пропала під час стихійного лиха, міг вимагати у тимчасового володільця її повернення, сплативши йому половину вартості речі.

АРТИКУЛ 29

Цей артикул відкриває цикл артикулів про вид злочинів, який вперше визначений у литовсько-руському праві — злочинів проти моралі. Традиційно ці злочини розглядалися церковним правом і церковними (духовними) судами. Передачу їх під юрисдикцію світських судів можна розцінювати

як результат зміцнення у Великому князівстві Литовському рис світської держави.

Шлюбно-сімейне право XVI століття допускало розлучення, але на практиці воно не було поширеним явищем, оскільки суспільна думка його не схвалювала. У цьому артикулі встановлена смертна кара за зваблення чужої жінки і втечу з нею. Карався як звабник, так і жінка, яка тікала з ним.

АРТИКУЛ 30

Артикул встановив смертну кару за подружню зраду (для обох перелюбників), а також за дошлюбні статеві стосунки для дівчат.

«...по отцы и по мечу... инстыговати» — право близьких по батьківській лінії та родичів батька на притягнення до відповідальності.

АРТИКУЛ 31

Артикул встановив ганебні і членоушкоджувальні покарання для звідників і звідниць. Одним із поширених видів покарання було вигнання. Ті, хто продовжував займатися звідництвом, каралися стратою.

АРТИКУЛ 32

Артикул визначив, що вбивство осіб, народжених поза шлюбом (бенкартів), не карається смертною карою. Мати могла домагатися головицини за вбивство тільки як за *«простого стану чоловіка»*. Байстрюки, незалежно від соціального стану батьків, вважалися особами нижчого стану. Вони позбавлялися прав на станові привілеї батьків, їм заборонялося носити прізвище батька.

АРТИКУЛ 33

Ще Статут 1529 року забороняв виготовлення у корчмах пива без спеціального письмового дозволу. Розвиваючи положення попередніх Статутів про заборону тримати незаконні питні доми, норма цього артикулу приписувала гродським судам і врядуникам місцевої адміністрації викорінювати таємні (покутні) корчми. Встановлювалася винагорода тим, хто сприяв боротьбі з цим злом.

Артикул встановив кримінальну відповідальність за влаштування незаконних корчом і шинків, а також за виготовлення спиртних напоїв у домівках панських підданих. Вироблення таких напоїв населенням зменшувало грошові надходження до господарської скарбниці, тому держава ретельно стежила за дотриманням легальності у цьому промислі. Ще однією ціллю законодавця було запобігання виникненню осередків асоціальної поведінки, на що вказано у тексті артикулу.

АРТИКУЛ 34

Ця норма є новою у законодавстві. Нею встановлювалися процесуальні гарантії своєчасного розгляду справ судами Великого князівства Литовського.

Як і артикул 28 розділу XIV Статуту 1566 року, цей артикул встановив, що нез'явлення потерпілого до суду у призначений термін без поважної причини призводить до виправдання звинуваченого.

АРТИКУЛ 35

Вперше у литовсько-руському законодавстві йдеться про циган. На території Великого князівства Литовського цигани з'явилися у XV столітті. На відміну від більшості західноєвропейських країн, де влада вороже ставилася до циган, у Великому князівстві Литовському відношення до них було досить поміркованим. Городельський сейм 1566—1567 років своєю постановою заохочував циган вступати до війська, за що обіцяв «господарську ласку».

У цьому артикулі йдеться про неосілих, мандрівних циган, які *«суть люди непотребные и порожняющие, которые не только жадное послуги, пожытку нам и никому в речы посполитой не чынять, але и овшем шкода через них в ошукиванью простых людей и в крадежи, а снать и в збиванью потаємном не малая ся дееть»*. Таким циганам було заборонено мешкати на території князівства і всієї Речі Посполитої. Артикулом встановлена відповідальність для осіб, які потурали циганам у переховуванні у межах держави.

АРТИКУЛ 36

У суспільному житті Великого князівства Литовського спостерігався процес зближення статусу невільників із статусом кріпаків. Ця тенденція знайшла своє відображення у зміні назви *«челядь невольная»* (така назва вживалася ще у Руській Правді) на назву *«челядь дворная»*, що вказувало на залежність цього стану від феодалів. Ця норма введена законодавцем до Статуту безпосередньо перед його виданням. Саме тому у попередніх розділах зустрічається назва *«челядь невольная»*.

АРТИКУЛ 37

Заключний артикул Статуту Великого князівства Литовського 1588 року завершує собою всю кодифікацію і встановлює, що Статут є законом і його норми набувають чинності з моменту видання.

ПІСЛЯМОВА

Перегорнута остання сторінка Статуту 1588 року. Позаду три роки напруженої роботи авторського колективу по поверненню з забуття однієї з найяскравіших пам'яток вітчизняного права — Статутів Великого князівства Литовського. Вітчизняного, тому що єдиною Батьківщиною литовців, українців і білорусів на той час була Литовсько-Руська держава. Разом творили її три братні народи, а допомагали їм у тому поляки, московити, татари, євреї, вірмени, представники багатьох інших народів, які населяли територію багатонаціональної держави і вважали себе підданими Великого князя. Волею цих народів, примноженою розумною політикою влади, було створено одну з найсильніших, найдинамічніших, найдемократичніших держав середньовічної Європи, державу, яка бережно ставилася до надбань колишніх поколінь своїх народів і не цуралася досвіду інших. У єднанні народів, що мешкали на території Великого князівства Литовського кувалася його міць. Доброзичливе ставлення з боку держави до різних народностей, їхньої культури знайшло відображення в усіх трьох Статутах Великого князівства Литовського і стало вищим законом держави. І це є першим уроком, який має засвоїти наша доба, сучасні покоління нової України.

Позитивними рисами Статутів є також їхній світський характер, відсутність релігійного фанатизму, схильність до ідей віротерпимості, лінія на підпорядкування інтересів церкви суспільству і державі.

Свого часу, один з безпосередніх творців Статуту 1588 року, канцлер Великого князівства Литовського Лев Сапега, який з православ'я перейшов у протестантство, потім — у католицизм, підтримав Берестейську церковну унію, сподіваючись, що вона надасть соціальної та ідеологічної стабільності суспільству. Але впевнившись, що унія не забезпечила бажаної внутрішньої єдності, а тільки загострила соціально-релігійний конфлікт, він став вимагати від єпископа Кунцевича терплячого відношення до православних, чим засудив релігійний фанатизм і насилля. Санкціонування релігійної терпимості у Великому князівстві Литовському відповідало інтересам усього різновірного народу. Статuti містять цілу низку положень, які

нормативно забезпечували віротерпимість у державі. Це і захист храмів і священослужителів усіх християнських віросповідань, і усунення «ересі» як підстави позбавлення спадку, і обмеження ролі присяги як головного доказу у справі. Статути надавали будь-якому християнинові, як католику, так і православному рівних прав свідчення у земельних спорах. Отже, в національно-релігійних питаннях Статути виконували суто охоронну функцію, яка проявлялася у захисті державою прав та інтересів законослухняних підданих будь-якого віросповідання. І це є другим уроком, який ми повинні сьогодні враховувати при розбудові вільної, незалежної України.

Міцна держава повинна мати надійну, ефективну правову систему. Саме такою вона була у Великому князівстві Литовському. Доба Литовсько-Руської держави у правовій сфері характеризувалася певними особливостями. Головною з них було домінування руського звичаєвого права, яке стало тут підвалиною усієї правової системи.

Впродовж усього періоду зближення Великого князівства Литовського і Польщі кожна з цих держав запроваджувала на підвладних українських землях свої державно-правничі акти. Але навіть після створення єдиної держави, Речі Посполитої, збереглася провідна роль литовсько-руського права, яке, незважаючи на досить активні спроби польської влади витіснити його, продовжувало залишатися чинним на українських землях, де фактично діяло не польське право, а Статути Великого князівства Литовського. Хоча союз із Польщею і сприяв поступовому зближенню права Великого князівства Литовського з правом Польської Корони, особливо в тому, що торкалося становища шляхти, в цілому ж польські правові акти на території українських земель навіть після Люблінської унії значного поширення не отримали. Основними нормативними актами тут завжди були Статути Великого князівства Литовського.

Найбільш знаковим для українського народу є Статут 1588 року, оскільки він акумулював найкращі правові ідеї XVI століття, зберіг дух українського народного права, завдяки чому діяв на українських землях понад три століття. У цьому Статуті віддзеркалилися державно-правові ідеї, основи суспільного і державного ладу, прогресивні здобутки ідеологів гуманізму і раціоналізму, загальний рівень розвитку правової культури того часу.

Статут 1588 року по-різному вплинув на подальшу історичну долю литовського, білоруського і українського народів. Так, державно-правове значення цього Статуту безпосередньо для Литви узагальнювалося тим, що він, усупереч акту Люблінської унії, нормативно оформив збереження Великого князівства Литовського як самостійної держави. Творці Статуту наче не помітили Люблінської унії, за якою Велике князівство Литовське приєднувалося до Польщі. Вони майже повністю зберегли норми державного права Статуту 1566 року і не внесли до Нового Статуту жодної норми, яка могла би бути використаною на шкоду державній самостійності. Це є яскравим свідченням небажання литовської шляхти Великого князівства Литовського підпорядковуватися Польській Короні. Зовсім іншим

було ставлення до створення Речі Посполитої більшої частини української шляхти, яку вабила «золота свобода» польської шляхти, аристократичність способу її життя, привілейоване становище, культурні надбання тощо. Можна говорити про певну зраду української аристократії, яка досить швидко окатоличилася й ополячилася і майже в усьому зрівнялася з польською шляхтою. Майже в усьому, але не повністю, оскільки залишила шлях для відступу — правову систему, відмінну від тієї, яку мала Польща. Ядро цієї системи складав Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Для української шляхти ця пам'ятка права була сполучною ланкою між минулим і майбутнім і мала виключне значення для всієї поточної історії України. Статут був важливим кроком на шляху розвитку правової думки та правової культури, в цілому, такої багатонаціональної держави, якою була на той час Річ Посполита.

Після подій Визвольної війни українського народу 1648—1657 років норми Статуту довгий час діяли на тих українських землях, які у XVII столітті були приєднані до Московської держави, а також у тій частині України, яка була інкорпорована до складу Польщі. Саме Статут 1588 року допоміг українському народові зберегти свою національну самобутність на єдиній правовій основі. Цей третій важливий урок історії свідчить, що право, яке йде з глибин народної свідомості і є невід'ємною часткою культури народу, право, яке ніде і ніколи не переривається, таке право спроможне захистити його від національного поневолення і навіть знищення.

Порівняльна характеристика змісту усіх трьох Статутів дозволяє реконструювати процес еволюції феодальної держави і феодального права у Великому князівстві Литовському. Так, Статут 1529 року має класичні ознаки, притаманні феодальному праву: казуальність норм, пріоритет приватного права, підкреслену становість. Ще не досить чітко витримана в них структура розділів. Статут 1566 року є більш досконалим за рівнем юридичної техніки, хоча норми деякою мірою абстраговані. Статут 1588 року вже відбив зародки капіталістичних відносин (більше уваги тут приділяється захистові права власності). У ньому також більш послідовно простежується двійста сутність права як такого: з одного боку, норми Статуту закріплюють волю пануючої верстви населення, з іншого — намагаються забезпечити соціальний захист нижчих верств і досягти компромісу між усіма станами. Встановлюються певні обмеження правоздатності дружини і дітей, навіть повнолітніх: укладати угоди від їхнього імені має тільки батько, глава родини — *paterfamilia*. Зростає ступінь реєстрації римського приватного права, яке було важливим фактором прискореного формування правових систем та категорійного апарату юриспруденції більшості західноєвропейських країн. На території Великого князівства Литовського певний вплив на розвиток правової системи мав візантійський варіант римського права. Проте, цей вплив не був таким кардинальним, як вплив римського права на західноєвропейську юриспруденцію. Візантійське право поступалося перед класичним римським правом саме з формально-юридичної точки зору: його поняття, термінологія були досить невизначеними,

мали більш абстрактний характер. З розвитком державності і права ця розбіжність дедалі посилювалася і стала відчуватися особливо гостро у середні віки. У той час як римське право активно розроблялося в університетах Західної Європи, візантійське право ані в Московській державі, ані у Великому князівстві Литовському подальшого опрацювання не отримало.

Норми усіх трьох Статутів були спрямовані на побудову демократичної, правової держави. Вже вступ до Статуту 1529 року декларував права усіх підданих Великого князівства Литовського. Норми Статуту забороняють перетворювати вільних людей на рабів: «Тѣж уставуем, иж чоловек вольный за жадный выступ в неволю не маєт взят быти...» (Статут 1529 року, розд. XI, арт. 6). Ідеї правової держави пронизують зміст усіх Статутів, в артикулах яких мова йде про патріотизм, про усвідомлене поняття суверенності народу і держави, про відповідальність уряду перед народом, про засудження деспотизму, про право на власність і особисту недоторканність, про договір як джерело права, про інститут присяги суддів та інших посадових осіб, про станове представництво, про громадянські і політичні права шляхти, про юридичний захист прав особи тощо. Ряд артикулів Статутів зобов'язували Господаря і державні органи управління у своїй діяльності спиратися виключно на закон, піклуватися про інтереси держави і народу. Ця ідея особливо яскраво відображена у передмові до Статуту 1588 року, де підкреслюється, що *«где опять право або Статут гору маєт, там сам Бог всим владеть»*. Слід зазначити, що демократія та інститути правової держави не були рівними для усіх. Проте аналіз правових норм Статутів показує, що ці цінності прогресували і з досягненням певних умов економічного, політичного і соціального розвитку поступово мали поширюватися на усі стани Великого князівства Литовського. Врахування етапності, стадійності при побудові демократичної, соціальної, правової держави — четвертий урок, який дають нам Статuti.

Однією з важливих причин ефективності правових норм Статутів слід вважати те, що писані вони були староукраїнською (на думку ряду вчених — старобілоруською) мовою, яка була офіційною мовою Великого князівства Литовського. Ця мова дала законодавцю можливість чітко і ясно формувати гіпотезу, диспозицію і санкцію норми права. Завдяки досконалості українсько-білоруської ділової мови Статuti відзначаються вдалими правовими конструкціями і процесуальними формами. Саме мова дозволила зберегти дух законотворення тієї епохи, показала рівень розвитку кодифікаційної техніки. З упевненістю ми можемо стверджувати, що на час прийняття Статутів у Великому князівстві Литовському сформувався досконалий словарний запас юридичної термінології, який багато в чому сьогодні забутий. Повернення цієї термінології до життя є п'ятим уроком, який ми повинні врахувати.

Підбиваючи підсумки аналізу Статутів Великого князівства Литовського слід зазначити, що в них знайшли відбиток прогресивні на той час норми, які відображували розвиток економічних відносин, ідей Реформації і гуманізму. Вперше в історії середньовічного права був проголошений прин-

цип рівності усіх перед законом, скасовувалася більшість джерел холопства, встановлювалася кримінальна відповідальність шляхтича за вбивство простолюдина, обмежувалася можливість застосування покарань до неповнолітніх, надавалися досить широкі права власникам щодо відчужування своїх маєтків, стверджувався принцип віротерпимості. До Статутів були введені норми, які обмежували владу Господаря і Пани-Ради.

Прогресивність норм Статутів висунула їх на одне з перших місць серед багаточисельних пам'яток права європейських країн. Ця обставина є найбільш наочним підтвердженням тієї глибинної перспективи, яка криється у витоках українського правового менталітету, української правосвідомості, оскільки можливість трансформувати інститути інших правових культур, здатність до їхнього вибіркового засвоєння вказують на силу і невичерпність джерел правової культури українського народу, на її життєздатність.

С Л О В Н И К

А

а а, і, або, але, проте
 або/албо або, оскільки
 абы¹ якби, що, щоб
 абы² добре нехай, навіть, хоча і
 абыхмо/обыхмо щоб ми
 аж аж, по, до тих пір, поки, самий
 але а, але, проте, тільки
 алиж див. *олиж*
 ани [a]ні..., [i]ні..., і
 апеляция апеляція
 аренда оренда
 арендар арендар
 арештованье арешт
 артикул артикул (стаття)
 ач-кольве не дивлячись на те, що; хоча

Б

баришник/барышник/борышник посе-
 редник, свідок (при укладанні угод)
 бачати/бачити/бачети бачити, здава-
 тись, вважати
 бежати бігти, втекти
 без/безо¹ без
 без² бытности див. *бытность*
 без³ ведома див. *ведом*
 безвинне безвинно
 безврадный незаконний, протиправний,
 самовільний
 безправне незаконно
 безчестье безчестя (штраф за заподія-
 ня образи)
 безэцник негідник
 белая голова наречена, жінка у Велико-
 му князівстві Литовському, особа жі-
 ночої статі
 белый білий

бенкарт позашлюбний, незаконнонарод-
 жений
 бервень колоди
 берег берег
 беремя тягар, повинність
 беседа компанія
 бесурмянин бусурманин
 бискуп єпископ
 битва битва
 бити бити, побити
 битый битий, побитий
 битье побиття
 ближний¹ родич
 ближний²/ближший/близкий/близший
 найближчий, близький, який знахо-
 диться поблизу
 ближший³/близкий який має переваж-
 не право
 близкий¹ див. *ближний*
 близкий² див. *ближший*
 близкий по кудели родич по лінії ма-
 тері
 близкий по мечу родич по лінії батька
 близко близько, недалеко, поряд
 близкость¹ право спорідненості, бути
 родичами
 близкость² мети мати спадок
 близкость³ прирощена кровна спорід-
 неність
 близший див. *ближний*
 блудный приблудний (тут: про домашню
 тварину)
 блудяга/блудяга приблудна тварина
 бо бо, інакше, тому що
 бобр бобер
 бобровый¹ бобровий
 бобровые² гони див. *гоны*
 Бог¹ Бог
 Боже² уховай борони, Боже
 богатый багатий
 Божий/Божьй¹ Божий

Божье² нарощенъ Різдво
 Божьего³ тела не приймуть не прича-
 щаются
 бой побиття, побої, вбивство
 болей більш
 болобан балабан (різновид великого со-
 кола, який використовують при полю-
 ванні на зайців)
 болшей/большей/больший більше,
 більший, сильніше
 больший² більший
 больший³ старший
 бонда бонда (майно, яке належить не-
 вільному)
 бор бор
 борозна борозна
 борона борона
 боронити¹ боронити, захищати
 боронити² забороняти
 боронити ся боронитися, захищатись
 бортник бортник, пасічник
 бортное дерево бортне дерево
 бортъ борт(вулик)
 бочка земли бочка землі (земельна мі-
 ра — ділянка землі, на засів якої
 йшло біля 250 кг жита)
 боярин боярин (представник нижчої
 верстви шляхти Великого князівства
 Литовського)
 бояре-шляхта бояри-шляхта
 бояти ся боятися
 бралья прятля
 бранье¹ стягування
 бранье² грабіж
 брат¹ брат
 брат² стрычний двоюрідний брат
 брати¹ брати, відбирати
 брати² грабувати, захоплювати
 брати ся¹ ку справе порушувати спра-
 ву
 брати ся² на довод наводити докази
 братный який належить братові
 братский братський
 будованье будівля, будівництво
 будовати будувати
 бурмистр бургомістр
 бчола/пчола¹ бджола
 бчолы/пчолы² (не) лажные бджоли з
 відкачанним з вуликів медом
 бчолный бджолинний
 бы би, хоча б
 быдло/быдла тварина, скот
 были бути, опинитися, перейти, прибу-
 ти, прийти, брати участь
 были послушным бути слухняним
 были правым виправдатися

бытность¹ битність, присутність
 без бытности² за відсутності
 быхмо ми б

В

в/вы в, за, у, через
 важность важливість, значність, вар-
 тість, цінність
 важный дорогий, цінний
 вазнь неприязність
 вазня сварка
 валати/волати кгвалту звати на допо-
 могу, кричати
 валка война
 вальный сойм вальний, загальний сейм
 ванчос діжка, клепка
 вапно вапно
 варити варити (гнати пиво та ін. напої)
 варовати підтвердити
 варувати встановлювати
 варунок¹ умова, обставини
 варунок² рішення, постанова
 васнивый злий, дикий
 вбачити впевнитись, побачити
 вбити/забити/вбити убити
 вбитый/забитый/вбитый убитий
 вбогий убогий, бідний
 вдарити/ударити вдарити
 вделанье виконання, здійснення
 вделати виготовити, принести, спричи-
 нити
 вдова вдова
 на вдовьем столцы zostати ся/седети
 залишатися, перебувати на вдовиному
 столці
 ведати знати
 ведати дати дати знати, повідомити
 веде/ведже/вшаке/вшакеж/вшенже
 та, все ж таки, тільки, якщо, а отже,
 але, проте, також
 ведом/ведомо свідомо; явно; знаючи,
 що
 без ведома без відома
 дати ведомо дати знати, повідомити
 з ведомом з відома
 ведомо поживати навмисно, навмисно
 користуватися
 ведомость відомість
 з ведомостью з відома
 вежа вежа (будівля, яка служила в'яз-
 ницею при замкових судах)
 везде кругом, повсюди
 везенье в'язниця, арешт, позбавлення
 волі

везка/навезка/навязка відшкодування, винагорода, компенсація (за безчестя, побоїв, тортури, рани, збитки)

везти везти

Великодень Великдень

великий¹ великий

великий² великий (як міра об'єму)

вельможа вельможа, сановник

венец вінець

вено віно

венувати винувати, записати віно

веновний віновний

венованая вдова, жона дружина, яка отримала віно

вепр/вепрь дикий кабан

вера віра, довіра

верне добросовісно, точно,

правильно вернути повернути

верхний верхній

верховье верхів'я

весполок/восполок/посполите/поспол/посполу разом, спільно

вести¹ вести, відвести

вести² звинувачувати

вести³ копу судитися копним судом

весь весь

вечерний вечірній

вечистый вічний, давній

вечне/вечно вічно

вечность¹ вічність

на вечность² навіки, навічно, назавжди

вечный вічний

вже/вжо вже

вживанье вживання, користування

вживати одержувати користь, використовувати, користуватися

взнати/узнати признати

взычити/узычати дати, бажати, надати, зволити

взяти/озяти/узяти взяти, забирати, отримувати, привласнювати

взятый взятий

видети бачити

видети ся здаватися, ввижатися, вбачати

видимус копія

виж віж (судовий виконавець)

вижовое¹ віжування (функція віжа)

вижовое² віжове (платня віжу за виконання ним своїх обов'язків)

Вильня Вільня (нині Вільнюс)

вина/винность вина, борг, злочин, гріх, провинність, проступок

вина покарання (за злочин), штраф

вину дати звинуватити

вина злодейская штраф за протидію пошукам злочинів

винен/винный/повинный винуватий, винний, зобов'язаний

виннен повинен

винен ся повинен, зобов'язаний

винити карати, обвинувачувати

винити кривавою виною карати смертю

винный/виноватый¹ винуватий, провинний, обвинувачений

винный/виноватый² боржник

виноватец винуватець

висети/висяти (бути) повішеним

вказанье доказ

вказати/вказывать показати, надати, присудити, вказати

вкрасти/украсти **власть**¹ вкрасти володіння, майно, власність

на власти² **оселый** той, що має власність

власный/властный/влостный свій, власний

вменшати/вменшити принижувати, зменшувати

вмерти/умерети/умирати/умрети вмерти, помирати

вместо замість

вмова договір, умова, угода

вмовляти/умовити домовлятися, умовитися

вморити/уморити уморити

вмоцненный/умоцненный законний

вмоцнити/умоцнити надати чинності, узаконити, затвердити

вмысле навмисно

внесенье/унесенье принесення, посаг, придане

внести внести

вникати уникати, ухилитися

во/во-в в, з, на, по, у

вобец взагалі

вода вода

водити приводити

водле/водлуг/подле/подлуг в залежності від, у відповідності, за, згідно з, відповідно до

воевода воевода

воеводинный воеводин

воеводство воеводство

военный воєнний

воженье возіння

вожи віжки

воз¹ віз

воз² віз (одиниця міри)

возити возити

возница возниця

возный возний (посадова особа при судах, яка здійснювала функції слідчого і судового виконавця)
война війна, (служить на війні), військава служба
войский війський (військовий начальник)
войско військо
войт війт
войтовство війтівство (вряд війта)
войти¹ увійти
войти/уйти² піти
вол віл
волен¹ вільний
волен² має право
волно/вольно можна, вільно
волный/вольный вільний, незалежний
вольную моц мети має повне право, має повну свободу
волокита тяганина
волочити¹ займатися тяганиною
волочити²/зволочити озеро, сажовку, став ловити рибу
волинское волинська (земля)
вольности свободи
воля¹ воля, бажання, дозвіл
воля² тимчасове звільнення від сплати податей осілих на землі феодала похожих селян (людей)
вон геть
вонтпливый сумнівний
ворочати повертати
впадывати/впасти/упадывати (в вину)
 впадати, підпасти, підлягати (штрафові), накладати покарання, здійснювати проступок
впекаючи ся тримаючи в опіці
вписати/уписати вписати
впокой/покой спокій
впомянати/впомянати ся заявляти, нагадувати
впор/впорство упертість
вправе/управде дійсно
впросити/выпросити/упросити випросити
впустити/упустити¹ загубити, упустити, втратити
впустити/упустити² програти
вряд/уряд¹ закон, порядок, правопорядок, установа
вряд/уряд² адміністративний орган, влада, суд, уряд
вряд/уряд/вряд/уряд³ уряд (посада)
врядне/врядовне за законом, згідно з законом, у відповідності до закону
врядник/урядник¹ посадова особа

врядник/урядник² урядник
врядниковый те, що належить урядникові
врядовный судовий, урядовий
врядовый законний, належний, судовий
вроженный потомственный, уроджений (шляхтич)
врубати розсікати
врыхле швидко, відразу
вси всі, всілякі
всказ/всказанье/усказанье вирок, рішення (суду)
всказати/сказати/сказывати/усказати¹
 винести вирок, приговорити, присудити, вирішити
всказати/сказати/сказывати/усказати²
 приказати, вказати, встановити
всохнути/усохнути засохнути
вставити/вставляти/вхвалити/установити/устанавливать/устанавливать/уфалити назначати, постановляти, вирішувати, встановлювати, затверджувати
вступати ся/вступовати ся/уступати ся
 вторгтися, заволодівати, користуватися, вступати (у володіння)
всхотети/усхотети захотіти, хотіти
всылати посилати
всякий всякий, кожний
втаити приховати
втечи втекти, сховатися
втечи ся повернутися
втиски¹ утиск
второй другий
вторыйнадесят дванадцятий
втратити/утратити/утрачати¹ втратити, розтрачувати
втратити/утратити/утрачати² програти (справу)
втратити³ реч програти справу
втяти відсікти, відтяти
втятье відтинання
вуй дядько по материнській лінії
вфала/устава/уфала ухвала, закон, постанова, розпорядження, указ
вховай Боже упаси, Боже
вход/уход вхід, прохід
вчастник співучасник
вчиненье/чиненье здійснення, складання (заповіту)
вчинити/учинити/чинити¹ чинити, робити, виконувати, нанести, оголосити, відправляти, надати, здійснити, скласти, вчинити
вчинити² втиски утискати, гнобити
вчинити³ виправу дати, спорядити (посар)

вчинити¹/**учинити/чинити** довод доказати, надати, навести докази
вчинити⁵ **оправу** записати вено
вчинити⁶ **похвалку** похвалитися, погрожувати
вчинити⁷ **присягу** скласти, принести присягу, присягнути
вчинити⁸ **сказань** винести вирок, винести, прийняти рішення
вчинити/учинити/чинити⁹ **правосуддя** чинити правосуддя, розсудити, здійснювати справедливість
вчинити/чинити¹⁰ **тастамент** скласти, складати заповіт
вчинок вчинок, злочин, здійснення
вчтити/учстити/учтити висловити, висловити повагу, чемно, поштиво віднести, ушанувати, догодити
вшетечность/вшетеченство розпуста
выбавити звільнити
выбити¹ вибити
выбити² вигнати
выведанье дізнання слідства
вывезти вивезти
вывеновати вивенувати, викупити вено
вывести (ездокое, судей) виставити (межових, суддів)
вывести ся/выводити ся довести на суді (свою невинуватість), виправдатися
вывод¹ доказ
вывод² виправдання
выволанье вигнання
выволаный оголошений вигнанцем
выволати¹ вислати, вигнати
выволати² оголошений вигнанцем
выволанцы виволанці, вигнанці (особи, які позбавлялися громадянських прав і засуджувалися на вигнання за межі держави)
выгонити вигнати
выдавати/выдати¹ видавати, віддати
выдати² **замуж** видати заміж
выдати³ **з статки, в суме** видати, віддати боржника з майном
выдати⁵ **на мученье, на смерть, на шибеницу** видати на тортури, видати на шибеницю, присудити
выдати⁶ **светков** виставити свідків
выданье¹ наговір
выданье² видання
выдаток витрати
выделити виділити
выдрати видерти
выехати виїхати, покинути, поїхати
выжель вижель, лягава (порода собаки для полювання на зайців)

выжечи спалити
вызволенье звільнення
вызволити звільнити
выздоровети одужати
вызнавати/вызнати визнати, взяти на себе обов'язок
вызнание зізнання
выймети ся випасти (напр.: жеребу)
выймовати/выймати/выймети взяти, виїняти, відібрати, відпустити
выйти/выходити¹ виїхати, вийти, уникнути, поїхати
выйти/выходити² минути
выйти/выходити³ вийти (про привілей)
выкрадати/выкрасти викрасти, здійснити крадіжку
выкупанье/выкупенье викуп
выкупати/выкупити/окупати/окупити викупати, викупити
выложить викласти
вылучити вилучити
вымовляти ся відговорюватися, виправдовуватися
вымысел вигадка, вимисел
вымышляти вигадувати
вынемши за винятком
выняти¹ вилучити, відібрати (крадену річ), відпустити, звільнити
выняти² **лицо** лічмати з полицним, вилучити полицне
выобразити/выразити викласти, висловити
выпис виписка
выписати викласти, написати, вписати
выплатити виплатити
выпосажоная видана заміж (з посагом)
выправа/выправенье¹ виправа, посаг
выправа/выправенье² видання заміж (з посагом)
выправити ся виправдатися
выправленье викуп, визволення
выправити/выправливати/выправляти визволити, спорядити, споряджувати
выправовати виставляти
выпрохати випрохати, визволити, звільнити (за проханням)
выпрячь випрягти
выпудити вигнати
выпуск/выпусканье відпрацювання, залік (грошей за рахунок боргу)
выпускати/выпустити¹ виїняти, випустити, упустити
выпускати/выпустити² відпустити
выпустити³ **пенези** відраховувати гроші (на рахунок кабальної суми від річного заробітку)

випущоний відпущений
 виробити ся відпрацювати (борг)
 вирок вирок
 виробок відробіток
 вирубати вирубувати
 высажоний призначений
 высветчити ся виправдатися (за допо-
 могою свідків)
 выседети відбути, прожити
 выседенье відсидка
 высланий висланий
 выслати вислати
 выслуга вислуга
 выслужити вислужити
 выслужоний вислужений
 выслухати вслухати, слухати
 выставити призначити, звільнити
 выступ злочин, злочинне діяння, прос-
 тупок
 выступити порушити
 выступный винуватець, провинець, зло-
 чинець
 выступца злочинець
 вытеганье стягнення (мита)
 вытискати витіснити
 вытягивати відсуджувати, відтягувати
 выхованье утримання
 вышей більше, вище, зверх, через
 вышший верхній, вищий
 вязень/везень в'язень

Г

гай гай
 гамованье затримка
 гамовати нищити, припиняти, класти
 край, стримувати
 ганити/заганити/зганити/приганити
 ганьбити, відвести (свідків), ославити,
 корити
 гаразд/гараздо/гораздо як належить,
 належним чином
 гать гать
 гафтар гаптівник
 гафтарка гаптівниця
 гахвар/гахвтарка гаптувальник, гап-
 тувальниця (золотом)
 где де, коли, куди
 где-кольве де-небудь, дець
 гетман гетьман
 гетманский гетьманський
 гинути/згинуту гинути, згинуту, про-
 пасти
 гнездо гніздо
 говорить говорити

год рік
 годити/годити ся годитися
 годный¹ придатний, здатний
 годный² гідний, достойний
 голова¹ голова, головаина, життя
 головной головний, основний
 головщина/головщизна 1) головщина
 (компенсація родичам вбитого);
 2) розбій, вбивство
 голод голод
 голуб голуб
 гонец гонець
 гонити гнатися, переслідувати
 гоны бобровые боброві гони (місце по-
 ловання на бобрів)
 горло¹ горло, смертна кара
 карати/скарати горлом² карати пові-
 шанням
 горло³ тратити бути присудженим до
 страти, втратити життя
 идти/ити о горло⁴ вести мову про стра-
 ту
 город замок
 господа господа
 господар¹ господар, великий князь Ли-
 товський
 господар² господарь, хазяїн
 господарский господарський, велико-
 князівський
 господаство господаство
 гостинец гостинець (шлях)
 гость гість
 готованье підготовка
 грабеж¹ грабіж, захоплення (майна),
 пограбування
 грабеж² награвоване (майно), вкрадене
 грабеж³ захват (скотини)
 грабеж⁴ насильницьке повернення, ві-
 дібання вкраденого майна (самим ха-
 зяїном)
 грабеж⁵ захват, захоплене (майно за
 борги)
 грабити¹ грабити, захопити (чуже май-
 но)
 грабити² відібрати (майно за борги)
 граница/грань межа
 граниченьє відмежування, розмежуван-
 ня, встановлення межі
 граничити відмежовувати, змежовува-
 ти, встановлювати межі
 граничник сусід (по маєтку)
 граничный межовий
 гребля гребля
 греческий грецький, православний
 гречиха гречка
 грозно грізно

грош грош (грошова одиниця: 100 грошей — 1 рубель, 60 грошей — 1 копа, 1 грош — 10 пенязей)

грошовий грошовий

грунт господарство

грунт пенний орна земля, яка стала предметом розгляду підкоморського суду

губити скарати на смерть

губы губи

гумно гумно

гусь гусак

гуф військовий підрозділ; у Статуті вживається при визначенні місця, яке повинен був займати хорунжий перед походом

Д

даваньє подання

давати/даивати/дати¹ давати, дати, пожалувати, посадити до в'язниці, надавати

дати знати дати знати

давати ся/дат ся/дати ся¹ дати згоду, пройти, віддатися, оголосити

дат ся шиховати² підлягати оглядові

давно давно

давность¹ давність

давность² земская земська давність

давний давній

далее далі

далеко далеко

дальший¹ більший

дальший² більш далекий

данина¹ пожалування, пожалуваний маєток

данина² лист

данник данник

дань дань

дар дар

дармо/даром даром

даровати дарувати, подарувати

даставати діставати

дата¹ дата

дата² надання

дбати дбати

двадцать двадцять

дванадцать дванадцять

двор двір, маєток

двор судовый місце, приміщення, де відбувався судовий розгляд справи

дворанин/дворенин дворянин

дворанский дворянський

дворец скотарня, скотний двір

дворный двірний, присадибний

девка дівка, дівчина, дочка

девятый дев'ятий

деготь дьоготь

дедизна/дедина/дедичество дідизна, спадковий маєток по лінії діда, родовий маєток

дедизный/дедичный спадковий, родовий

дедич дідич, спадкоємець маєтків по лінії діда

дедичити спадкувати

деести ся/делати ся/деяти ся робитися

декрет декрет (постанова уряду, Господаря або вищої духовної влади, яка мала силу закону)

дел¹ поділ (майна)

дел² доля, наділ, частина поділеного майна

деланый зроблений

деланье видання (привілеїв)

делати робити, причиняти

делити ділити

делити ся ділитися

дело діло, справа

дельница¹ ділянка

дельница² ділянка землі, маєтку, отримана при поділі спадку

дельный/делный подільний, відокремлений, поділений

день день

дерево дерево

держава держава (довгострокова аренда нерухомого майна)

державца власник, тимчасовий управитель (маєтком), державця (посада)

державцовый який належить державцю

держанье¹ тимчасове володіння, утримання

в держанье² бути тимчасово володіти

держати¹ держати, утримувати

держати² мати силу, дотримуватись, зберігати, бути чинним

держати³ володіти (тимчасово або постійно)

держачий який володіє, утримує (щось тимчасово)

десять/десять десять

десятый десятий

дети діти

детиний те, що належить дітям, дитячий

децкий децький (державний службовець судових органів, який виконував функції слідчого та судового виконавця)

децкованое/децкованье¹ платня дець-
кому, децькування
децкованое/децкованье² децькування
(виконання обов'язків)
дикий дикий
для для, за, у зв'язку
до в, до, на, над, хоча
добре¹ добре, достатньо
добре² правильно
добре³ нехай, хоча б
добро багатство, володіння, добро, має-
ток
добро/добра господарство
добровольне вільно, без перешкод
добровольный¹ вільний
в пожитки добровольные² привести
вільно користуватися
добрый¹ добрий, достатній, достойний,
повний, хороший
добрая² слава добра слава, хороша ре-
путація
добрый³ человек достойна людина, лю-
дина з хорошою репутацією
по доброй⁴ воле з доброї волі
добыти дістати
доведати ся/доведывати ся дізнавати-
ся, довідуватися
довести/доводити¹ виконувати, доводи-
ти (до кінця)
довести/доводити² вести слідство, до-
вести, доводити, здійснювати, надати
докази
довод доказ
довод слушний довод слушний (обгрун-
товані, вірогідні докази у криміналь-
них і цивільних справах)
дождати ся діждатися
дозволение дозвіл
дозволяти дозволяти
дойденье досягнення (повноліття)
дойлида тесляр
дойскивати ся докопуватися
дойти дійти, отримати, досягти (повно-
ліття)
докинути докинути
доконанье права закінчення судової
справи
доконати доконати, закінчити
долг борг
долгий довгий
должный винен
долов геть
дом дім
дома вдома
домовой/домовый домашній
доморосленый доморослий, доморощений

домучити ся добитися зізнання (торту-
рами)
доорати доорати
допирати доводити
доплатити доплатити
допускати/допустить/допущати/припу-
стити допускати, допустити, надати,
дозволяти, отримувати доступ, посту-
патися
допущенье допуск, дозвіл
доробок зароблене своєю працею (на
противагу отриманому у спадок)
дорога дорога, шлях
дорослый дорослий
досмотрети виконувати, нести (військо-
вий караул)
достати¹ дістати
достати² отримати
достаточный достатній
достойность високе становище, чин
досыт досита, досхоchu
досить/досыть повністю, вдосталь
досягнути досягти, дотягнутися
дотоль/дотоль-таки до тих пір, таки
дотыкати ся¹/дотычити ся дотикатися,
торкатися, відноситися
дотыкати ся² зустрітися
доход прибуток
доходити добиватися, стягувати, вима-
гати, позивати (в суді)
дочка дочка
древце спис
дремлюг дремлюг (хижа птіца з роду
соколинних)
дрова дрова
другий/другой по-друге, другий, інший,
наступний
дужий дужий, сильний
духовный духовний
дыгнитарий титулований сановник Ве-
ликого князівства Литовського
дядко дядько
дякло дякло (податок продуктами)

Е

евангелие Євангеліє
еднанье єднання, примирення (сторін
без судового розгляду)
ез загата, гребля (ставилася на річках
для затримання риби)
ездити їздити
ездок межовий суддя; суддя, який ви-
їзджав на місце для вирішення зе-
мельних спорів

екзекутор виконувач заповіту
експэктатив документ, грамота
елеит обранець
елекцыя виборчий сейм
енерал возний
естли якщо, що
ехати виїжджати, їхати, приїздити
ещо ще

Ж

ж ж, же, з
жадати жадати, добиватися, вимагати
жадный всякий, який, будь-який, який-небудь, ніякий, ніхто, жоден
жа́лоба скарга, позов, обвинувачення
жалоба жалоба (термін, протягом якого вдова не могла вийти заміж після смерті чоловіка)
жалобник скаржник, позивач
жалобниковый який належить скаржнику або позивачеві
жаловати оскаржити, подати позов
жаль образа, кривда
жатый зжятий, зібраний (хліб)
ждати ждати, очікувати
же/жо ж, і, бо, що
жебы що, щоб, якби, хоча
жем що
женский дружинин, жіночий
жердь озередная жердина для зернових сушилинь
жеребей жереб
жеребец жеребець
жечи палити
живити годувати
живність харчі
живность живність
живой/живый живий
живот¹ життя
до живота² до кінця життя, довечно
за живота³ за життя
по животе⁴ після смерті
при животе⁵ за життя
животина скотина
жид/жыдове жид
Жикгимонт Жикгімонт, Сигізмунд
жито жито
жолнер жовнір, воїн
жомойтский жемайтський
жона дружина, жінка
жонка жінка, селянка, челядинка
жорав журавель
жывность харчі, продукти, їжа

З

з/зе/зы з, від, по
за¹ замість, за, по, при
за² што скільки
забийство вбивство
забирати/забрати забирати, забрати, відбирати
забитье вбивство
забойца вбивця
заборонити/забороняти заборонити
забрание забране (майно), відібране
заведенье¹ застава
заведенье² свідчення
завел передав
завесити призупинити, відкласти
завести¹ закласти
завести² обвести
завести³ в чужие руки передати
завести⁴ полоном взяти у полон, полонити
завести⁵ засвідчити, показати
завжды завжди
завитый остаточний
заводца заводій, перекупщик
завстегненье засторога
загамовати направити, затримати, забрати
загамованье затримка
заганеный/зганеный/наганеный/пригнаненый опорочений, зганьблений
загасити загасити
задати нешляхетство пострікнути в нешляхетстві
задержати задержати, затримати
задолжити обтяжити боргами
заехати розмежувати
заечый заячий
займати займати
зайства ненависть
зайти/заходити¹ зайти, заходити
зайти² за кого перебігти, перейти до кого-небудь
заказ/заказыванье заборона, оголошення
заказанье розпорядження
заклад застава
закликати заявити, закликати
заколоти вирубати
закон¹ віра, віросповідання
закон² чернечий орден
подтвердити ся в законе³ постригтися в ченці
законник чернець
закон писаный нормативний акт державної влади

закрывати ся прикриватися
 закуп закуп
 закупати/закупити заставити, закупити
 закуплений/закупный¹ заставлений,
 закуплений
 закуплений/закупный² взятий під зас-
 таву
 заложений/зложений встановлений
 замешкати замешкати, затриматись
 замок замок
 замолчати замовчати
 замуж заміж
 пойти замуж вийти заміж
 замыкати укласти, закласти
 зайняти¹ зайняти, займати
 заняті² затримати, перейняти
 заочний заочний
 запечатати поставити печатку
 запис запис
 записаний записаний
 записати/записувати/отписати/отписы-
 вати/пописати/пописувати запи-
 сати, записувати
 заплата оплата, платіж, плата
 заплатити заплатити, оплатити
 заповідати заборонити, наказати, ого-
 лосити
 заповідь заповідь, заборона, заява, ого-
 лошення
 запрети заперитися, відмовлятися
 запродавати закласти
 заросли зарості
 зарости зарості
 зарощений вирощений
 зарука грошове відшкодування
 засе/зася далі, знову, потім
 засідати/засести¹ засідати, засісти
 засідати/засести² прожити
 засести³ замуж вийти заміж
 заслуга заслуга
 заслужити заслужити, відслужити
 застава¹ застава
 застава² (військова) застава
 заставати/застати¹ заставати, застати,
 знайти
 заставити² заставити, закласти
 заставлений/заставный заставлений
 застрел подранок (підстрелений звір)
 застрелити застрелити, підстрелити
 заступати/заступити¹ нести (службу)
 заступати/заступити² відшкодувати
 (збитки)
 заступати/заступити³ заступити, заміс-
 тити (в судовому засіданні)
 заступати/заступити⁴ перекрити (про-
 хід)

заступати/заступити⁵ відповідати
 заступеньє/заступованье підміна, замі-
 щення
 заступця заступця (особа, яка взяла на
 себе права і обов'язки іншої сторони
 у судовій справі)
 заступувати виконувати
 засыпати насипати
 зася назад, потім, знову
 затопити затопити
 затоплений затоплений
 захованье дотримання, збереження, по-
 ведінка
 заховати/заховувати¹ затримати
 заховати/заховувати² дотримуватись,
 поступати
 заховати/заховувати³ залишити, збе-
 регти, заховати
 захований⁴ во чсти шанований
 заховати ся дотримуватися, поводи-
 тися
 зашкодити/ушкодити зашкодити, зав-
 дати шкоди (збитків)
 зашкожений потерпілий
 збирати ся/собрати ся збиратись, зіб-
 ратись
 збег утікач
 збити/сбити побити
 збитье псування, побиття
 збожье/збоже збіжжя
 збройный озброєний
 зброя зброя
 збудувати збудувати
 збыток збиток
 звада бійка, сварка
 звадити ся битися, побитися
 звазенье переслідування
 званий званий
 звати звати
 зведом освідчений
 звести/звозити звести, звозити
 звер звір
 звериний звіриний
 звести ся припинитися
 звлаща особливо, тим більше
 звод шляхетства звід шляхетства
 зводенье згода
 зволити/зволити ся погодитись, змови-
 тись
 звычай звичай
 звычайный звичний, звичайний
 звыш/надвыш/назвыш зверх (чого-не-
 будь), з надлишком
 згажати узгодити
 згинути згинуті
 згодити ся погодитися, домовитися

згонное згінне (винагорода за попередження крадіжки скота)
 зготовати ся підготуватись
 згуба втрата
 здавна здавна
 зданье думка, мотив
 здати ся¹ здаватися
 здати ся² трапитися
 здати ся³ спричинитися
 здоровый здоровий
 здоровье здоров'я
 зрада зрада
 зельживость образа
 земенин/земянин¹ землянин (землевласник)
 земенин/земянин² селянин
 земельный земельний
 земля¹ держава, земля (область Великого князівства Литовського), край, країна
 земля² земля (володіння, угіддя)
 пустая/пустовская земля³ пустище
 земский державний, земський
 земляне земляни (шляхта, землевласники)
 землянский землянський
 зеремя, зеремени зеремя (поселення, гніздів'я бобрів)
 зженити відігнати, вигнати
 зжечи спалити
 зима зима
 зквалити/зквалтовати¹ здійснити насилля
 зквалити/зквалтовати² згвалтувати
 злодей злодій
 злодейский злодійський, крадений
 злодейство злодійство
 зложити/зложити ся скластися, встановити
 злото золото
 злочинство злочин
 злочинца злочинець
 злупити пограбувати
 злупление пограбування
 злый¹ злий, злісний
 злый² вчинок злодіяння
 злый³ виступ злісний проступок
 змерети вмерти
 змочь/мочи/мочь змогти
 знайти/найдти/найти¹ знайти
 знайти/найдти/найти² признати, розглянути, встановити
 знайти/найдти/найти³ вірватись, нападати, напасти
 знак¹ знак, прикмета
 знаки² квалту сліди насилля

знаки³ злодейские злодійські знаки (прикмети)
 знаки⁴ граничные межові знаки
 знакомитый¹ знатний
 знакомитый² поважний
 знаменито урочисто
 знамя мітка
 знати знати
 знати ся зізнаватися, зізнатись
 значно достовірно
 знову знову
 зозвати зівзати, скликати
 зознати дати свідчення (у судовому засіданні)
 золотарь золотар
 золото золото
 зоставити/зоставляти залишити, зберегти
 zostати/zostати ся¹ дістатися, залишатись, залишати
 zostати/zostати ся² бути визнаним
 zostати/zostати ся³ опинитися
 зрадца зрадник
 зражение зрада
 зранити поранити
 зранение рани
 зровнати зрівняти, розділити порівну
 зрубати порубати
 зсоромити/соромотити зганьбити, образити, образити, соромити
 зступовати перервати, йти
 зубр зубр
 зубы зуби
 зуполне повністю
 зуполный/суполный¹ весь, повний
 зуполный/суполный² загальний
 зуфалство зухвалість
 зъеднати ся помиритися
 зъезджати/зъехати від'їхати, поїхати
 зъеханье з'їзд
 зысканье рішення
 зыскати стягнути
 зыскающий стягуючий (борг на заставленому маєтку)
 зъезджати ся/зъехати ся з'їждатися, з'їхатися
 зъести/уести покусати, укусити
 зять зять

И

идти/ити іти, торкатися, поступати
 иж що, щоб
 ижбы щоб, що
 из з
 изба хата

иле скільки
иманье арешт, затримка
имати захоплювати, затримувати
именейцо маєток
именье/именье¹ маєток, майно
именье² лежачее нерухоме майно
именье³ материстое материнський маєток
именье⁴ отчизное/дедизное вотчина, спадковий маєток
именье⁵ рухомое рухоме майно
прийти к ... именем⁶ отримати доступ до маєтків
имети смети поспіти мати
(на) имя поименно
иначе/инако/иначе інакше, по-іншому
иначе/иначе/иначе інакше, по-іншому
иначе/иначе/иначе інакше, по-іншому
инде в іншому місці, де-небудь
ино бо, то, тоді
инстыговати доносити, повідомляти
инстыгатор службова особа у Великому князівстві Литовському, позивач, державний обвинувачувач
инстыговать звинувачувати
искати стягувати, добиватися, шукати, подавати позов, розшукувати
испаш винагорода (за потраву), потрава
исповедь сповідь
истец позивач
истизна наявні гроші, коштовності, товари, фактична кількість чого-небудь
истота доказ
истый сам, власний

К

к/ко/ку в, для, до, на, над, перед, по, з приводу, при
каденция каденція (термін, протягом якого проходили засідання вищих судів Великого князівства Литовського)
каждый/кожрый всякий, кожний, будь-який
казати приказати, приказувати
Казимир Казимир
казати/показати/сказити поспувати, робити шкоду, шкодити, псувати
казнодейский проповідницький
казнь взяття під варту, в'язниця
как як, як-от, коли, чим, що, щоб
какий/каковий/какой який, який-небудь
каленції збори, зібрання
каменьє каміння

канцлерья канцелярія
канцлерство канцлерство
каплан капелан
каплун каплун (півень)
каранье кара, покарання
карати/скарати карати, покарати
карати огнем карати вогнем (спаленням)
карий карий
кат кат
кацер еретик
кашталян каштелян
квит квітання
кгвалт¹ гвалт, крик, напад, насилля, розбій
кгвалт² штраф (за напад, насилля, розбій)
кгвалтованье згвалтування
кгвалтовне насильно
кгвалтовник насильник, гвалтівник
кгвалтовный¹ раптовий, терміновий
кгвалтовный² насильницький
кгвалтом по-злочинському, насильно, розбійно, силою
кгда якщо, як, коли
кгрунт пашня, земельне володіння
киевский київський
кий кий, дрючок
кинути кинути
кинути ся кинути
класти прикласти
клеино клеймо, тавро
клеиноты коштовності
клеть кліть (традиційна дерев'яна будівля для збереження збіжжя, продуктів тощо)
ключник ключник
кляча кляча
кнороз кнур
княжата княжата
князьский князівський
князьство князівство
кобель пес
коваль коваль
кожух кожух
колацья банкет
коли якщо, коли
коли бы коли б, коли, тільки б
коляты члени колегіуму
кольве/кольвек який-небудь
кольво декілька, скільки
кольво-кольвек скільки-небудь
комисар комісар (уповноважений)
комора¹ коморка, чулан
комора² митниця
конечно обов'язково

конечный остаточний
 конклюдзья висновок
 конституция конституція (ухвала, постановва вального сейму)
 контроверсыя термін, яким Статут визначав судові спори сторін
 кончанье закінчення
 конно кінно, верхи
 копа¹ копа (60 грошей)
 копа² копа, копний суд
 копец межовий знак
 корд меч
 кореник дупло зроблене для бджіл
 кормити кормити
 Коруна польская королівство Польське (Корона польська)
 корчма корчма
 корыто корито
 косити косити
 который-кольве/который-кольвек який-небудь, хто-небудь
 кошенье косіння
 кравец кравець
 красти красти
 кровный кровний, родич
 крем дерево, призначене для борти
 кременный здоровий, міцний
 кречет/кречот кречет
 королевский королівський
 королевство королівство
 кром/кроме/окром/окроме за винятком, кроме, окрім, тільки
 кроть раз
 круг¹ круг, коло
 круговая² утка підсадна качка
 кривда кривда
 крыти приховувати
 крыти ся переховуватися
 куды як, кому, куди
 купити/покупити купити
 купленина/купля купля (куплений маєток)
 курч курч (порода мисливської собаки)
 кухар кухар

Л

лазбен лазбен (пристосування для збирання бджолиних роїв)
 лазня сторожка в лісі
 ланцуг ланцюг
 лань лань
 ласявый/лекгавый лягавий (мисливська собака)
 латинский католицький, латинський

легкость¹ неповага, образа
 легкость² легковажність
 лежати¹ жити
 лежати² лежати
 лежащий¹ приналежний
 лежащее² именье нерухоме майно
 лезиво драбина з лика
 лезный див. люди лезные
 лепший ліпший
 лета¹ літа
 до лет² до повноліття
 лета³ дитинні, дорослі, зуполніє, свои повноліття
 лета⁴ дійти, дорості, мети бути повнолітнім, досягти повноліття
 лета⁵ маючий повнолітній
 лета⁶ молодые неповноліття
 лет⁷ не дорості, не мети не досягти повноліття
 леч як тільки, але, проте, тільки
 ли/ль чи, якщо
 лимитация відстрочка
 лист¹ грамота, лист, письмовий документ
 лист² впоминальный напоминальний (упоминальний) лист
 лист³ дозволенный дозвільний лист
 лист⁴ данина лист пожалування
 лист⁵ даровный дарчий лист
 лист⁶ делчий лист на розділ (майна)
 лист⁷ дозволенный лист-дозвіл
 лист⁸ едналный/еднанный примирний лист
 лист⁹ заповедный заповідний лист (дозвіл на відстрочку явки до суду)
 лист¹⁰ напоминальный нагадувальний лист
 лист¹¹ отворонный відкритий лист
 лист¹² судебный судовий лист, судове рішення
 лихой лихий, поганий
 лицо крадене, поличне, вкрадена річ, доказ
 личба рахунок, лічба
 лицованный викритий (з поличним)
 лифа лихварство
 ловенье ловля
 ловы лови (мисливські угіддя)
 ложе¹ ложе
 злого ложа² сын незаконнонароджений нечистого ложа³ сын незаконнонароджений
 чистого ложа⁴ сын законнонароджений
 локоть лікоть (міра довжини у Великому князівстві Литовському, рівна 64,96 см)

дубь лико. кора
 дуп грабіж
 лупеж награбоване
 лупецца грабіжник
 лупити грабувати
 лык лико
 люди добрые поважні, шановані люди
 люди земские земські люди
 люди лезные особи без певних обов'язків і постійного місця проживання, які не займалися корисною працею
 люди отчизные вотчинні люди
 люди похожие похожі люди (ті, що не втратили права переходу)
 люди посполитые простые простолудини, податні, залежні селяни
 люди путные путні люди (ті, що виконували ремонтні роботи на дорогах)
 люди сторонние поняті, сторонні люди
 людский людський

М

маестат/майстат величність, велич
 маетность маєтність (рухоме та нерухоме майно)
 маеть быти повинно бути
 Мазовше Мазовше (обл. у Польщі)
 малженство заміжжя, шлюб
 мамрам мамрам (власноручний запис сутності справи зі своїм і свідків підписами)
 маршалок маршалок
 маршалство маршальство
 материзна материзна (маєток, успадкований по материнській лінії)
 материстый материнський (отриманий в спадок по материнській лінії)
 matka мати
 матчин/матчиний материнський, який належить матері
 маючи себе достаточное розмышление достатне обміркувавши
 мачоха мачуха
 машталер старший конюх
 меделянский меделянський (пес)
 меж/межи в, з, між, навпроти, серед
 мененый/менованый названий, вказаний, згаданий
 менити/меновати говорити, називати, вказувати
 меншей менше
 менший менший
 мера образ, спосіб
 место/местце/местцо¹ місце, місцевість

место/местце/местцо² місто
 место/местце/местцо³ замість
 от сих мест⁴ віднині
 местский міський
 метати кидати (жереб)
 мети/мевати бути зобов'язаним, володіти, тримати, мати, могти, отримати, зберегти, вважати, хотіти
 мети моц мати силу
 не маючи справедливости необгрунтовано, без підстав
 мети службу служити
 мешканье/омешканье дім, житло, помешкання
 мешкати жити, проживати
 мешанин міщанин
 милость милість
 мимо мимо, супротив, минуючи
 минцар/мынцар монетник
 мистр¹ кат
 мистр² майстер, магістр, лікар
 младенец юнак
 млын млин
 мней інакше
 много багато, часто
 много кроть часто
 множенье збільшення
 мовити¹ висловлюватися, говорити, являти
 мовити² виступати (у суді)
 возможность можливість
 молодость молодість, неповноліття
 молодой молодий
 мор мор
 морг морг (одиниця міри землі, рівнявся 0,71 га)
 моц влада, повноваження, право, сила
 моцне/моцно¹ чинний, сила, сильно
 моцне/моцно² в примусовому порядку, силою
 мощный¹ наділений правом
 мощный² чинний, законний
 муж¹ чоловік
 муж² мужчина, чоловік
 мужатка заміжня жінка
 мужик селянин, мужик
 мужицкий селянський, мужицький
 мужний мужній
 мужобойца душегуб
 мужизна мужчина
 мураль каменярь, муляр
 мусити мусити
 мучити мучити
 мушенье примушування
 мынца монетний двір
 мысливство мисливство, полювання

мыслити мислити, думати
мытник митник
мыто мито, митниця

Н

на на, на користь, для, від, з приводу, проти
наближей найближче
наболей більше всього, тим більше
набрешник набрешник (мисливський собака)
набытый набутий
набыть набуття, здобуток
навалный загальний
навезати/навязати/навязывати винагородити, нагороджувати (за рани, шкоду тощо), дати винагороду
навозка/навязка винагорода, штраф
навоз гній
навченье¹ навчання
навченье² вказівка
нагабанье наклеп, образа
наганенье опорочити, образити
нагле раптово
нагорода нагорода
надея надія
надобе необхідно, потрібно
наеждчати/наехати нападати, напасти
наезд/наездка напад (на маєток)
назавтрее назавтра
назвати назвати
найдовати допускати
наймит наймит
наклад витрати, кошти, рахунок
наконец кінець кінцем, остаточно
налезное винагорода (за знайдення загубленого)
належащий приналежний
налепей чим якнайкраще
налепший найкращий
наложить¹ накласти
наложить² оплатити витрати, витратитися
намалевати намалювати
наменованый вказаний
наместник намісник
наместничок намісничок
намова нарада суддів перед винесенням вироку
напервей¹ по-перше, перш за все
напервей² перший
наперед перед тим, наперед, раніше, спочатку
написаный написаний, вказаний

написать вписати, написати, вказати
наполнити відшкодувати
направа поправка
направить відновити
направованье виправлення, ремонт
напротивко/напротивку/против/противку¹ всупереч, наперекір, проти
напротивко/напротивку/против/противку² проти того
наслати наслати
наука¹ вказівка
наука² навчання
наяснейший найясніший
небачный зневажливий
небытность відсутність
невенчаный невінчаний
невеста жінка
невеста беременная вагітна жінка
невеста збытчная розпустна жінка, яка навмисно позбавилася вагітності
неволя доля, необхідність
недбалость недбалість
неделеный нерозділений
недельный невідокремлений, неподільний
недорослый неповнолітній
недоспех не до того
незвычайе начинне невідповідні зброя, пристосування
незуполный не зовсім, неповний
неколи колись
несколько декілька
нелетный неповнолітній
немоц хвороба, нездужання, немічність
немоцный хворий, немічний
неопатрно необачно
неопатрность необачність, халатність
неповинный не повинний, не зобов'язаний
неподозренный не підозрюваний
непослушенство¹ непослушенство
непослушенство² нерадивість
непоставленье невивставлення, неявка
непохожий непохожий (кріпак)
неприеханье неприбуття, неприїзд
нерадный незаконний
нерозделеный/нероздельный нерозділений, нероздільний
неслушне/неслушно незаконно, необґрунтовано
неслушный¹ нездолений, незаконний
неслушный² необґрунтований
неслушный³ непридатний
несправедливе незаконно, неправильно, несправедливо
нестанье¹ неявка

нестаньє ² штраф на користь позивача і суду за неявку на суд за першою позовою

нетець ув'язнений

неумысьльне ненавмисно

неучтивий непоштивий

нехай нехай

нечим/ничим нічим

нешляхетство нешляхетство

неякий ніякий

нижєй нижче

нижєй якшо, неже, але, проте, перш ніж, хіба що, раніше ніж, тільки

низший більш низький

никакий ніякий

ніколи ніколи

новший новий

нятство арешт, ув'язнення

О

о за, на, про, по, з приводу, з

об в, про, з приводу

обадва обидва

обалити звалити

обвезаньє/подвезаньє згода, обцянка

обвезати ся погодитися, обцяти, зобов'язатися

обвести засвідчити, показати

обвинений/обвинний обвинувачений, звинувачуваний

обволувати оголошувати

обводити доводити, засвідчувати

обдаровати обдаровувати, обдарувати

обельженє наклеп, обмова

обернути/оборочати ¹ звернути, звертати, користуватися, розпорядитися, розпоряджатися

обернути/оборочати ² ни во што обернути в ніщо

обесити повісити

обещати обцяти

обжалованьє звинувачення

обирати/обрати відібрати

обличне особисто

облуженьє помилки

обмен зміна

обмова ¹ виправдання

обмова ² обговорення

обмовляти обмовляти

обобрати відібрати

обогнати оточити

оборона земская оборона земська (обов'язок обороняти державу у випадку

війни і сплачувати податки на військові потреби)

оборонец захисник

обосланьє/обсыланьє повідомлення, оповіщення

обослати повідомити, сповістити

ображати/образити ображати, образити

ображеньє образа

ображеньє маестату ¹ державна зрада

ображеньє маестату ² замах на честь і гідність Господаря

ображений ображений, потерпілий

образил травмував, пошкодив, образив

образити образити

образливий образливий

обрати обрати

обраховати обрахувати

обрезати відрізати

обрубний відрубний, відмежований

обсылати повідомити, оповістити

обточный/осочный шукач (собака)

обчий/обчий чужинєць, чужий

объехати об'їхати

объявити заявити, сповістити

обыйск обшук

обыйстя звичай

обычай ¹ звичай

обычай ² характер дії, основа, порядок, спосіб

заставным обычаем ³ заставою

злочейским обычаем ⁴ злочейським звичаем, як злочід, злочейським чином

овошовый фруктовий

огар огар (мисливська собака)

оглядети оглянути

оглядне плата віжу або возному за огляд побоїв, ран, заподіяної шкоди

огородити огородити

одевати вдягати

одержати отримати, одержати, утримувати

одзыв/отзыв апеляція

однак/однакже/однако/однакож все таки, все рівно, але, проте

однаковий однаковий

одно/однож лише, як тільки, але, проте, тільки

одностайний одностайний, єдиний

одрина сіновал

ожечи обпалити

ознайменый перерахований, згаданий

ознаймити повідомити, ознайомити

оказ показ

оказати заявити, повідомити

оказати/оказати ся показати, показати-ся
 околичний околичний
 окопавати вирішити копним судом
 окривавити окривавити
 окруженство жорстокість
 окрутенство нахабність
 олиж/алиж до тих пір поки, тільки, але, перш ніж, лише
 омешканье гаяння часу, зволікання
 омешкати¹ запізнитись, пропустити (строк)
 омешкати² року прострочити
 оминуті минути, пройти
 омылити ся помилитися
 омылки помилки
 оный який, той, цей
 опалити опалити
 опатрность¹ нагляд, забезпечення
 опатрность² акуратність
 опатровати оплатити, відшкодувати, забезпечувати
 опекагельник/опекун опікун, попечитель
 опекасти ся опікувати
 опильство сп'яніння
 описаний записаний, написаний
 описати вписати, записати, написати, описати
 оповеданье/поведанье скарга, заява, повідомлення
 оповедати/оповедати ся/оповедити/оповедити ся заявляти, сповіщати, повідомляти, увідомляти
 опосле після
 оправа оправа (запис віна), віно встановити, відшкодувати
 оправеный записаний
 оправити/оправовати/отправити/отправовати відшкодувати (збитки, шкоду), стягувати
 оправити записати
 органиста органіст
 осадити викрити
 осадити/осаживати¹ залишити
 осадити/осаживати² порушити, призначити
 осадити/осаживати³ замінити
 осадити/осаживати⁴ заключити, посадити (до в'язниці)
 осаженный посаджений (до в'язниці)
 осветчити/посветчити/светчити засвідчити, свідчити
 оселость нерухоме майно (земельне володіння, маєток)
 оселый осілий, землевласник

осести¹ осісти, поселитися, володіти (нерухомим майном)
 осести² на вене залишитися на вені
 осм вісім
 осминадцать/осмнадцать вісімнадцять
 осмотрети оглянути, прослідкувати
 осмотрети ся забезпечити себе
 осмый восьмий
 осно кнутовище, дрючок
 особа владовая врядник
 особливе особливо, окремо
 особый особливий, окремий
 осоченье донос, обмова
 оставить залишити
 останок останки, залишок
 остати залишитися
 остатне достаточо
 до остатка/остатку² до кінця, повністю
 достаточний останній
 осудити осудити, присудити
 осужоный¹ осуджений
 осужоный² відсуджений
 от/ото у, від, з
 отбити відбити, збити
 отбывать відмовлятися
 отвести відвести
 отвести ся/отводить ся виправдатися, відвести (від себе звинувачення)
 отволати відкликати (свідчення)
 отволока/отволоченье відкладання, затягування, відстрочка
 отворити відкрити, розкрити
 отдавати/отдати повернути, віддавати, віддати
 отдалити/отдаляти¹ віддалити, відсторонити, усувати
 отдалити/отдаляти² відчужувати, передати
 отделити ся відокремитися
 отзыв апеляція
 отзыванье апеляція, звернення
 отзывати/отзывати ся/отозвати ся апелювати, звертатися
 отийти/отходить губити, усуватися, піти
 отказати/отказывать¹ відповідати за щось, відповісти, відповідати
 отказати/отказывать² заповідати
 откладанье виплата, відкладання (грошей)
 откладывати/отложить¹ чекати, відкладати, відкласти, перенести, переносити
 откладывати/отложить² повернути, виплатити (гроші)
 отколь звідки

откупити/откупити ся викупити, відкупитися
 отмена заміна
 отменить змінити, відмінити
 отмерети вмерти
 отнимати/отняти лишати, відбирати, відібрати
 относити отримувати
 отнятьє відібрання
 отогнати відігнати
 отозва апеляція
 отозвати відмінити, скасувати
 отпадати/отпадывати лишатися
 отповедати¹ відповідати
 отповедати² загрожувати
 отповедник людина, що погрожує
 отповедь відповідь, загроза
 отпор відповідач
 отправа стягнення, виконання
 отправить стягнути
 отправовати виконувати, здійснювати, стягувати
 отприсягнути ся відвести звинувачення присягою
 отпустить/отпустить відпускати, відпустити
 отроченьє¹ відмова
 отроченьє² відкладення судового процесу з межових спорів
 отречи ся зректися
 отставити/отставляти відвести, відводити, відсторонити
 отставуючий той, що відводить
 отсылати відсилати
 оттоле/оттоль звідти
 оттручати вираховувати, відраховувати
 отчизна/отчина отчизна, вотчина
 отчизный вотчинный
 отчизный человек залежна людина, що жила у спадкових маєтках
 отчизные люди¹ особисто залежні селяни, які не мали права переходу
 отчичи² вотчинники, спадкоємці (назва селян і феодалів, які отримували у спадок землю або маєток батька)
 отыскати/отыскивать знайти, знаходити
 отышьє втеча
 отъезджати/отъехать від'їзджати, від'їхати, з'їхати, поїхати
 оферувати пропонувати
 охроменьє каліцтво
 охроменьє члонков пошкодження кінцівок
 охромити покалічити, калічити
 охромлений покалічений

очерети обдирати (кору дерева), пошкоджувати
 очивисте/очивисто особисто, сам, безпосередньо
 очистити/очистити ся/очищати/очищати ся¹ виправдати, виправдатися, відвести, відводити (звинувачення)
 очистити, очищати² невинність довести невинуватість, виправдатися
 ошачовать/шачовать оцінювати, оцінити

П

пава пава
 павабеньє виклик на поєдинок
 павезка щит
 пак якщо, також
 пак ли якщо, якщо ж
 палац палац
 паленьє обпалювання
 памятное плата суду за виграну справу, процес
 память пам'ять
 пан/панове пан, хазяїн
 пани пани
 панованьє панування, правління
 панове-рада/паны-рада радні пани
 панский панський, хазяйський
 панство держава
 панцэр панцир
 панята панята
 паробок парубок (невільний челядин, як правило, сімейний)
 паробоцкий парубоцький, челядинський
 парсуна/персуна особа, персона
 порука/порука порука, поручительство
 паручник поручитель
 паставити знущатися
 паствитисе/паствечити знущатися
 пахолок воїн (слуга)
 пашня нива, рілля
 певно певно, мабуть
 певность певність, вірність, визначеність
 певный певний, надійний
 пекарец пекар
 пенезный грошовий
 пенези/пенязи гроші
 пенный спірний
 пень пень
 первей¹ перш за все, насамперед, раніше, спочатку
 нижли бы первей² перш ... ніж
 первородный первородний

первий/первый/перший перший, попередній
 первийнадцять одинадцятий
 перевес перевіс (пристосування для ловлі птахів)
 перевести¹ довести, вирішити
 перевести² висудити, відсудити
 перед перед, в присутності, до, на, від, по, при, у
 переєм винагорода за повернення чогонебудь, перехват
 Perezыскати стягнути
 перейти перейти (кордон)
 переказа¹ претензія, домагання
 переказа² збитки, шкода
 переказити зашкодити
 перекопати перекопати
 перекормити ся прогодуватись
 перенагабанье образа, ганьблення
 переносити/переходити перевищувати
 переняти перехопити
 переорати переорати
 переперти відсудити
 пересветчати/пересветчити довести, засвідчити (за допомогою свідків)
 пересуд/присуд судове мито
 переховати/переховувати утримувати, переховувати
 перл перлина
 пес пес, собака
 печать печатка
 пеший піший
 пешня пешня (сокира з довгим вістрям)
 пиво пиво
 пилно бути готовим
 пильно/пильно точно, ретельно, старанно
 пильновати притримуватись, пильнувати, берегти, оберігати, виконувати
 пир бенкет
 писаный¹ писаний
 писаный² написаний, описаний
 писаный³ названий, вказаний
 писарь писар
 плат/платеж/поплата¹ плата, платіж
 плат/платеж/поплата² прибуток
 платити заплатити, оплатити, платити
 плаченье плата
 плебан капелан, священик
 плита цегла
 плот паркан
 по¹ на, за, як, по, після
 по² тому ж також, стільки
 побити¹ побити
 побити² перебити
 побрати взяти, забрати, позабирати

повалати/поволати звинуватити, показати, позвати
 поведанье донос, повідомлення
 поведати/поведити засвідчити, заявити, заявляти, розповісти, повідомити
 поведати ся назватися
 повезти повезти
 повернути повернути
 повести вести, повести
 повет повіт
 поветник повітник (мешканець повіту)
 поветовый повітовий
 поветрее мор
 поветрие моровое пошесть
 повинный повинен, зобов'язаний
 повод¹ позов, позивач
 повод² об'їзд
 повозовый повозовий
 поволання обмовлення
 поволанье звинувачення (у крадіжці)
 поволочити виловити, половити рибу
 поворочати повернути, повертати
 повстятати/повстегнути затримувати, стримати
 повторе повторно
 повышати підносити
 повышоный шляхетний рицар
 поглава/поглавля женская поглава (спадкування жінками)
 погнити згнити
 погонити погнати
 погоня погоня
 поготовю особливо
 пограбити¹ грабити, грабувати, пограбувати
 пограбити² захопити самосудом, відібрати силою (борг чи вкрадене)
 пограбити³ захопити
 погреб погріб, льох
 под на, до, за, з-під, на, по, під, з
 подати вернути, віддати, передати
 подати ся віддатися
 податок подати
 подвода¹ підвода
 подвода² підводна повинність
 подданный підданий
 поделити/поделити ся¹ поділити, поділитися, розділити, розділитися
 поделити² в лыко розділити до дріб'язку порівну
 поделити³ на пол/на полы розділити порівну
 подкосити/подкошивать підкошувати, підкосити
 подмазати підмазати
 поднести надати (докази)

подобенство подібність
 подозрений підозрюваний, підозрілий
 подозрение підозра
 подойти підійти, піти
 подорати/подоривати/подорывати підорати, підорювати
 подперети/подпирати підсилити
 подпирание підкріплення, підтвердження
 подписок підписок (помічник писаря у земському суді)
 подпись підпис
 подрати видрати
 подрубати вирубати, підрубати
 подсвинок підсвинок
 подсоколий підсокольний (мисливський собака)
 подстрелый підстрілий (мисливський собака)
 подсудок підсудок (помічник судді)
 подымованье/подыймованье надання (підвод)
 поехати поїхати, з'їхати
 пожар вогонь, пожежа
 пожати зібрати (хліб)
 пожегнати попередити
 поживанье користування
 поживати¹ використовувати, користуватися
 поживающий який споживає, користується
 пожиток/пожыток¹ благо, вигода, кормління, користь
 пожиток² прибуток
 оборочати на пожитки³ повернути на користь
 в пожитки⁴ привести користуватися
 пожиточный прибутковий, корисний
 пожара/пожог пожежа, підпал
 позвати/позывать позивати, викликати, викликати до суду, пошукувати
 пойти піти
 показити/показити ся попсувати, зламатися
 поки/поколь/покуль до тих пір, поки
 покинути викинути, покинути
 покладати призначити, встановити
 поконанье доказ (провини), викривання
 поконаний правом вина, доведена судом
 поконати довести (провину), осудити, викрити
 покорне покірно
 покосити покосити, скосити
 покраденье вкрадене
 покрасти викрасти, обікрасти, вкрасти

покута спокута
 покутный покутний, таємний
 пол/половина половина
 polecати/полецыти доручати, доручити
 полеценье зобов'язання, доручення
 поличати визнати, вважати
 поличек ляпас
 поличный порохований, визнаний
 полкопы півкопи (грошова одиниця)
 половити ловити, ловити, спіймати
 положение¹ установа
 положение² вручення (повістки до суду)
 положить¹ призначити, встановити
 положить² класти, покласти, надати, здати
 положонный призначений, встановлений
 полон полон
 полоцкий полоцький
 полтина полтина
 полтредцать двадцать п'ять
 полугрошок півгроша
 померети вмерти
 помильное помилне
 помкнути¹ злякати, відігнати
 помкнути² перенести, продовжити
 помовити обвинуватити, обмовити
 помочник¹ помічник
 помочник² співучасник
 понести принести
 понижати принижувати
 понижение приниження
 поняти (жонку) взяти (дружину), одружитися
 поорати поорати
 поп піп
 попел попід, поташ
 popis перепис
 пописати ся записатися, зареєструватися
 поправити/поправляти виправити
 поприсягнути присягнути
 порада порада, згода
 поранити поранити
 порозну окремо
 порось поросля
 порубати/порубити/рубати зрубати, порубати, рубати
 порученство/порученье доручення
 поручити доручити
 посаг посаг
 посадити¹ призначити, посадити
 посадити² посадити (у в'язницю)
 поседати/посести володіти, оволодівати, оволодіти
 поселство посольство

посечи порубати, посікти
 посеяти посіяти
 посланець посланець
 послати/посылати послати, посылати
 после після
 последний останній
 послушенство покірність
 поспешний успішний
 поспол/посполю разом, спільно
 посполите взагалі, разом, спільно
 посполите рушення шляхетське ополчення
 посполитый¹ державний, суспільний
 посполитый² простий
 посполитый³ звичайний
 реч посполитая суспільне благо
 поспольство суспільство
 поставити¹ виставити, доставити, поставити
 поставити² спорудити, встановити
 поставити³ призначити, встановити
 поставити⁴ скласти
 поставити ся поставити
 постереганье забезпечення, охорона
 по-старому по-старому
 поступати/поступити віддати, поступитися
 потвара наклеп, наговір, обмова
 потварцы наклепники
 потвердити/потвержати підтвердити, ствердити, затвердити
 подтверждение підтвердження
 потерати втратити
 поткати зустріти
 потоле/потуль до тих пір, після цього
 потом потім, у майбутньому
 потомный майбутній
 потомок потомок, спадкоємець
 потопити потопити
 потраденье зустріч
 потратити витратити
 потреба¹ потреба
 потреба² необхідність
 потреба³ треба, необхідно
 потребовати потребувати
 потрутил потоптав
 потурэмное потюремне (плата з в'язня, яку брали з нього, коли відпускали на волю)
 потягнути притягти (до суду)
 пофалити/похвалити ся/фалити ся хвалитися, загрожувати
 похвалка зухвалість, загроза, погроза
 похвалца хвалько, погрожуючий
 похопный старанний, ретельний
 почати почати, починати

початок початок
 починати ся починатися
 починити нанести, спричинити
 почот почет
 почтивость/почтивость поштивість, шанобливість, гідність
 пошкодити пошкодити, спричинити
 пощеванье нащюкування
 правдиве дійсно
 правдивый дійсний
 право¹ закон, право
 право² правосуддя, суд, судова справа, судовий розгляд, судочинство
 право³ право, правопорядок
 право⁴ достояти довести, дочекатися кінця судового розгляду
 право⁵ поднести надати докази
 прирочное право⁶ право споріднення
 правдиве дійсно
 правовати ся судитися
 правый дійсний
 прапорец прапорець
 праца праця
 предок/продок предок
 предся¹ крім того, знову, також
 предся² все ж таки, проте
 предся³ при цьому
 предся⁴ а
 през/через в, протягом, всупереч, за, по, через
 презыск збитки, стягнута сума
 презыскати стягнути
 прелат прелат (вище католицьке духовенство)
 преречоный/приречоный/пререченый названий, вказаний, перерахований
 прети ся відпиратися, відмовлятися
 преточити ся закінчитися, наважитися
 при при, в присутності, за, на, за наявності
 прибавляти прибавляти, доповнювати
 прибегнути удаватися, звернутися, уживати
 привенок привенок (різниця між венком і внесенням)
 привернути прибавити, приєднати
 привести привести, повернути, довести
 привилье привілей
 привильеваный привілейований
 привлацати привласнити, приєднати
 пригода пригода, випадок
 пригидити ся/пригожати ся/придати ся бути, траплятися, трапитися
 приеждчий приїжджий
 приехати приїхати
 призвати призвати

призволенье схвалення, згода
 призволяти допомагати
 приймати/приймовати включати, прий-
 мати, встановлювати
 прийти/приходити¹ постати, приїхати,
 прийти, з'явитися
 прийти/приходити² наступити
 прийти/приходити³ перейти, переходи-
 ти
 прийти/приходити⁴ поступати
 приказ перепоручення
 приказанье приказ
 приказати/приказувати¹ приказати,
 приказувати
 приказати/приказувати² перепоручи-
 ти, тимчасово віддати
 приказаца перепоручитель
 прильбца/прильбца шолом, шишак
 приличный пійманий з полицним
 приложити прикласти
 примовити докорити
 принада принада (пристосування для
 ловлі птахів), пастка, приладдя
 принести¹ принести, показати
 принести² визначити
 принесеное принесене
 принять прийняти
 приписати дописати
 приповедати ся повідомити, розповіс-
 ти
 приповежон заявлений
 приповзати/приповзувати викликати
 припоминати/припоминати ся заявля-
 ти, оскаржувати
 прирекати поручитися
 приржоний¹ родич, рідний
 приржоний² місцевий уродженець
 приржоний³ спадковий
 приручоний перепоручений
 присевати присіювати
 присевок присівок
 присега/присяга присяга
 торгнути ся ку присяге кинутися до
 присяги
 присегати/присягати/присягнути при-
 сягати, присягнути
 прислати прислати
 прислугувати прислугувувати
 прислухати/прислушати відноситися,
 належати
 пристав пристав
 приставництво посада пристава
 присуд правомочність суду розглядати
 ту чи іншу справу
 присудити присудити
 присыпати насипати

присяглый який присягнув
 присяжный присяжний
 приточити ся дійти, досягти, прийти
 притягнути притягти
 приупоминанье нагадування
 прихилитисе піклуватися, схилитися
 прихоронити приховати
 причина¹ причина
 причина² провина, звинувачення
 причинити ся сприяти
 приятель приятель
 приймованы прийняті
 проволока тяганина, затримка
 продавати/продати продавати, продати
 продати ся продатися
 прожнний звільнений
 пройти піти
 прокуратор адвокат, захисник
 промеж/промежи/промежку поміж,
 між, посеред
 променити поміняти
 промет проміта (вид штрафу)
 проробити прорубати
 проробок просіка
 просити просити, вимагати
 просока розшук, присяга, слідство
 простый¹ простий
 против/противко/противку навпроти
 противень стільки ж, противень (штраф
 до господарської скарбниці)
 противний противний
 прото ось чому, при цьому
 проходить проходити, піти
 прочитати прочитати
 проштьє закінчення (терміну)
 прыгода прыгода
 прыкрость прыкрість
 прымовка образа словом
 прынада принада
 прыповедати викрити
 прыректи наказати
 псарец псар
 птаха птах
 пташий пташиний
 пуга плітка
 пустая/пустовская бездітна, безплідна
 вдова
 пустити пустити
 пустовщызна/пустовщына виморочний
 маєток
 по пустой руце як виморочне (майно)
 пустошити спустошити
 путный человек путні люди (залежне
 населення, яке виконувало «путну
 службу»)
 пуш батоги

пхнути пхнути
пчельница бортне дерево
пытаний опитаний

Р

рагатина/рогатина рогатина
рад становище
рада¹ рада, радник, члени ради
рада² рада
рада³ намір
радити рядити
разогнати/розогнати розігнати
рамя/з рамени від імені, за дорученням
ранити поранити
ранити ся поранити один одного
ранний поранений
рарог рарог (хижа птаха з породи яст-
рубиних)
распрошитель марнотратець
рахунок рахунок
реестр/рейстр реєстр, список
ремесный ремісничий
реч¹ річ, маєток, майно, власність
реч² справа, показання
реч³ рухомая рухоме майно
реч⁴ виграти справу, заволодіти річчю
реч⁵ тратити програти справу
речи говорити
речи кровавые/кравые найнебезпечні-
ші злочини, які каралися смертю
речи меншые злочини, за які не карали
смертю
речишо річище (старе русло річки)
римский католицький
робити/робливати¹ відробити, працю-
вати
робити/робливати² робити
робити³ грабувати, пограбувати
род¹ рід, рідня
род² походження, родослівня
родити народити
родити ся народитися
родичи найближчі родичі (батько, мати,
брати, сестри та ін.)
рожоний рідний
розбирати розбирати
розбивати/розбити грабувати, здійсню-
вати розбійний напад
розбитый той, на кого здійснено розбій-
ний напад
розбой розбій
розбойный розбійний
разложить розділити
размножати розширювати

размножение розширення
размышление обдумування
разнемочи ся занедужати
розница спір, поєдинок
розно порізно, окремо
разность розходження
разный окремих, різних
разобрано відібрано
розознание розсуд
розознати з'ясувати, розібратися
розправа виступ у судовому процесі ад-
воката позивача
разправити ся розсудитися
розсудок суд, судовий розгляд
розум розум
разумети ся розумітися
разъеждчати ся роз'їжджатися
розъезд роз'їзд
рок¹ строк, термін
рок² зложоний встановлений термін
рок³ завитой остаточний термін
росказанье приказ, розпорядження
рок⁴ рік
росказати наказувати
роскопати розкопати
росписати оформити письмово
росправа суд, розгляд справи, судовий
розгляд
росправити ся виправдатися
ропускати/ропустити ропустити
ропущенье розпуск
россудок розгляд справи
ростеребити розкорчувати
рота форма присяги
рочки гродские судовий термін в грод-
ських судах
рука рука
рукоемец поручитель
рукоемство поручительство
ручити поручитися, ручатися
рушати витісняти, торкати, ламати
рушенья посполите шляхетське опол-
чення
рыкунья ключниця
рыцарский лицарський
рыцэрство лицарство

С

с/со в, за, з, від, по, через
садити будувати
самотреть/сам-третей втрюх, сам-тре-
тій
сам-семь/сам-семый всемеро, сам-сьо-
мий

свидетство свідчення, показання свідків
 сведок/светок свідок
 сведом/сведомье знання, свідчення
 свепеты вулики
 светий святий
 светский/светцкий світський
 свирна/свирен комора
 свирепа кобила
 стадо свирепье табун коней
 свовольне самовільно
 свято свято
 себе/собе собі
 себр сусід
 себреньй загальний
 седети/сести¹ сидіти
 седети/сести² сидіти (у в'язниці)
 седети/сести³ жити, поселитися, пере-
 бувати
 седети/сести⁴ належати
 седети/сести⁵ володіти маєтком
 сей цей
 селезень селезень
 село село
 селянин селянин
 семей сьомий
 сеножать сіножать, сінокіс
 серебшизна серебшизна (надзвичайний
 грошовий податок на військові потре-
 би)
 серебшизный серебшизный (податок)
 серед серед, в
 сеть сітка
 сеяный посіяний
 сеяти сіяти
 сикира/сокира сокира
 скаженье збиток
 скажоный зіпсований
 сказанье вирок, рішення
 сказати присудити
 скарб¹ скарб, скарбниця
 скарб² майно, цінність
 скарбний цінний
 скляр скляр
 скоро¹ незабаром, зараз же, відразу
 скоро² якщо, оскільки
 красти вкрасти
 скривжоный потерпілий
 скрыти/скрыти ся заховатися
 скупати викупити
 skutok¹ початок
 skutok² користь
 слава добре ім'я, слава
 славная память світла, слава пам'ять
 слати/сослати посилати
 следник шукач (собака)
 слобода свобода

служебник служитель
 служить виконати, нести службу, слу-
 жити
 слушающий який належить
 слушне належним чином
 слушность законність, обґрунтованість
 слушный законний, належний, відпові-
 ний, поважний
 слушный довод належний доказ
 слюбити/шлюбити обіцяти, зобов'яза-
 тися
 смерть ганебная смерть ганебна
 смети посміти, сміти
 смотрети¹ поглянути, розглядати, диви-
 тися
 смотрети² звернути увагу, дотримувати-
 тися
 смотрети³ стягнути, стягувати
 снадней швидче
 снемши ся зійшовшись, знявшись
 собрати зібрати
 совито подвійно
 сознанье свідчення
 сознати заявити, признати, признатися
 сознать підтвердити
 сойм/сейм сейм
 сок донощик, слідчий
 сокера/сокира сокира
 соромный образливий, ганебний
 соромота ганьба
 сотнуги ся зійтись, зіткнутися
 спадали/спадывати/спасти відходити,
 переходити, перейти за спадком
 спадок спадок
 спалити спалити
 спати спати
 спижный продукто́вий
 спирати добиватися, доводити
 списати описати, переписати
 сплошенство нерадивість
 споведь сповідь
 сполна повністю
 сполный загальний, спільний
 способ спосіб, порядок
 спостошенье спустошення
 споткати зустріти
 справа справа, рішення, порядок, служ-
 ба
 справедливое¹ правильно, справедливо
 справедливое² дійсно
 справедливое³ обґрунтовано
 справедливость правосуддя
 справедливый¹ справедливий
 справедливый² обґрунтований, поваж-
 ний
 справенье складання

справити/справляти/справовати¹ діяти, вирішувати, судити
 справити/справляти/справовати² стягувати
 справити/справляти/справовати³ виконувати, проводити
 справити/справляти/справовати⁴ скласти, складати
 справовати ся¹ розпоряджатися, управляти
 справовати ся² виконувати, діяти, поступати
 справовати ся³ вести судову справу, судитися
 справний справний, законний
 спускати/спустити¹ спускати, спустити
 спускати/спустити² передати, уступити
 спущати ся сподіватися, надіятися, уповати
 став став, загата
 ставити подавати (до суду)
 ставити ся назватися
 стадло становище, стан
 стадола стодола
 стан¹ верства
 стан² статъ
 стан³ табір, стан
 становити ся¹ становитися
 становити ся² зупинятися, становитися
 стародавний старовинний, стародавній
 з стародавна з давніх давен
 старостиний старостинський
 стати¹ постати, стати, з'явитися
 стати² оцінюватися, коштувати
 стати и з зычности бути прихильним
 стати ся бути спричиненим, статися, відбутися
 статок майно, статок
 стаця стація (натуральна повинність)
 стеречи огороджувати, охороняти
 стирта скирда
 стискати витіснити
 стовп стовп
 стоити/стояти¹ рівнятися
 стоити/стояти² постати, стояти
 столец столец (володіння вдови)
 сторожа дозор
 сторона¹ сторона
 сторона² поняті
 сторона³ країна
 сторона жалобная/жалующая сторона, яка звинувачує
 сторона доводячая сторона, яка доводити
 сторона поводовая позивач
 сторона противная відповідач

сторонний понять, сторонній
 страва страва, їжа
 страта права позбавлення права, вимагати судового розгляду справи
 стратити загубити, втратити
 страченье/под страченьем втрата, під загрозою втрати
 страченье головы, шии відтинання голови, смертна кара
 стрелец мисливець, стрілець
 стрельба вогнепальна зброя
 стрый дядько по батьківській лінії
 стяти відрубати, відтяти
 сугрань суміжно
 судовне за судом, у судовому порядку
 судовый судовий
 суды (тільки *мн.*) жбани
 сумежник сусід (по маетку)
 сумежный суміжний
 суместный/уместный загальний, сумісний
 сумненьє совість
 сосед сусід
 соседний сусідній
 соседский сусідський
 суседство сусідство
 сутяжный сутяжний
 сходити со света покидати світ, помирати
 сябр співвласник
 сяганье посягання
 сягнути посягнути, вдарити
 рукою сягнути підняти руку

Т

таемный таємний
 таити приховувати
 так так, як, настільки
 также/также/такжо стільки ж, тако ж, теж
 таки все таки, все ж
 такой/таковой/такой такий, той
 таковой-то такий-то
 там туди
 тастамент/тестамент заповіт
 твар обличчя
 твердость¹ твердість
 твердость² документ
 теды тоді
 теж/эж також, теж
 телесная присяга особиста присяга
 тепер тепер
 теребити видирати, вирубувати
 терпети терпіти

тивун тівун, тіун
 тивунство тівунство
 тогда то, тоді
 тож тож, тоді
 толока толока
 только то, тільки, стільки
 только ж стільки ж
 топор сокира
 топтати ви́топтувати, топтати
 торг ярмарок
 торгнути штовхнути
 торговати при́цінюватися, торговати
 торпоста посередник
 травити труїти
 тратити втрачати, програвати, губити
 трафити¹ траплятися
 трафити² підтвердити
 трафити ся відбутися, трапитися
 трвати тривати, зберігати силу
 турма в'язниця
 тутаж також
 тый такий, той
 тыдень/тыидень тиждень
 тыде скільки, стільки
 тый-то той
 тя тебе
 тягати ся тягатися, судитися
 тяглый тяглий (закріпачений селянин)
 тяжесть тяжкість

У

убогий убогий, бідний
 убожество убогість
 увезати/увязати/увязывати/увязати
 вводити (у володіння), взяти
 увести ввести, вписати
 увидети побачити
 увидити ся/увидити ца/увидить ся по-
 казатись, назватись
 уводити водити, відводити
 увяжчий ув'яжчий (той, що вводить у
 володіння)
 увязанье/увязыванье введення (у воло-
 діння)
 угода угода
 удел поділ
 уести укусяти
 ужывати вживати
 узлайник узлайник (мисливський соба-
 ка)
 узрости вирости
 укинути вкинути
 укол повинність селян у Великому кня-
 зівстві Литовському

украдом крадькома
 улей вулик
 умацованый довірена особа
 умеетный обізнаний
 уменьшати ся зменшуватися
 умова договір, домовленість
 умоцнити підтвердити, затвердити
 умысел намір
 умыслити намірятися
 умыслне/умысльне свідомо, навмисно
 унуки онуки
 упоменуті/упомянути згадати
 упорне настирливо
 упорный винний, впертий
 управде дійсно
 упрохати випросити
 упустити допустити, пустити
 уросший який вріс
 усьильство насилля
 усправедливитися відповідати, виправ-
 датися
 уставичне постійно
 установенье встановлення, обрання, за-
 твердження
 уступати вступати, переступити
 утеклый втікач
 утечеться звернеться
 утка качка, крячка
 утрата збитки
 утраченье втрачання
 ухо вухо
 учинок вчинок
 учинок горячий щойно здійснений зло-
 чин

Ф

фалкговати підтримувати
 фалшер підробник
 фалшивство підробка
 фалшовати фальшувати, підроблювати
 фолькга полеження, послаблення
 фороба/хвороба хвороба
 фрасунок жаль, смуток
 фурлюн візник

Х

хвороба хвороба
 хитрость хитрість
 хлеб хліб
 хлоп селянин
 хмелище хмільник
 ховати¹ затримувати, ховати

ховати² дотримуватись, зберігати
 ховати³ утримувати
 ходити ходити
 хвороба хвороба
 хороговь/хоругвь військовий прапор,
 хоругва
 хоромина хороми
 хорт хорт (мисливський собака)
 хоругвовий хоругвовий
 хоружий хорунжий
 хоружство хорунжство (посада хорун-
 жого)
 хорый хворий
 хотети бажати, хотіти
 хто бы кольве якби хто-небудь
 хута бажання, навмисність

Ц

цвинтар цвинтар
 цедула документ, запис
 цекляр (оправца) судовий виконавець,
 який займався пошуком злочинця
 целость цілість, недоторканність
 ceroграф розписка, письмове позикове
 зобов'язання, яке боржник давав кре-
 дитору при отриманні грошової пози-
 ки
 цнота цнота, доброчесність
 цнотливый цнотливий, благородний,
 добродійливий
 цибуля цибуля
 цынш чинш (податок)

Ч

чародейство чародійство, чаклунство
 чары чари, чарівництво
 час час, пора
 частка частка
 частокроть багаторазово, часто
 часть доля, частка
 чеглиг чеглик (хижий птах з породи
 яструбних)
 челедь/челядь челядь
 челядин челядин
 честь¹ гідність
 честь² титул, чин
 четверакий чотири, по-чотири
 чинити досыт закінчити, здійснити
 чинити еднанье миритися
 чинити помощь допомагати, надавати
 допомогу
 чинити ся робитися, здійснюватися

члонок випадок, стаття
 непохожий человек невільна людина
 что/што як, який, скільки, що
 чужожемец чужожемець
 чужоложник розпусник
 чужолоства сімейна зрада
 чути чути, відчувати

Ш

шаленый божевільний
 шата шати, одяг
 шатер сітка (для ловлі птахів)
 шацованье оцінка
 шацовати оцінювати
 шацунок вартість, рахунок, ціна
 шафунак повноваження з виконання
 функцій управління, правосуддя тощо
 швец швець
 шерсть масть (коней)
 шибеница шибениця
 шинок шинок
 ших/шихованье шиккування, огляд
 шиховати ся проходити огляд
 за шию выдати видати з головою
 за шию принять прийняти з головою
 идти/ити о шии торкатися життя
 шию окупити викупити життя
 шию тратити лишитися голови, життя
 шкода шкода, збитки
 шкодити шкодити, завдавати збитків
 шкодник шкодник (той, хто завдав
 збитків, заподіяв шкоди)
 шкодный той, який поніс збитки
 шкодовати понести збитки
 шкрутыний попереднє слідство, дізнан-
 ня у кримінальних справах
 шляхетский шляхетський
 шляхетство шляхетство
 шляхта шляхта
 шляхтич шляхтич
 шляхтянка шляхтянка
 шпеги шпигунство
 шпиталь шпиталь
 шост жердина
 шобы щоб
 што-кольве/што-кольвек що-небудь
 шибеница шибениця
 шыя шия

Щ

щадок нащадок
 шайка шукач (собака)

щастний шасливий
 щедрость/щедротливость щедрість

Я

явно явно, відкрито
 явный явний, відкритий
 ягня ягня
 ядомый їстівний
 як як
 яко як, мов би, який, так

якобы як, якби, щоб
 якож як, також
 яко-кольве/як-кольвек як-небудь
 какой-кольвек який-небудь
 який який
 ярина/ярына ярина (засіяне житом по-
 ле)
 ярыца ярове жито
 ясность ясність, світлість
 ястреб яструб
 ястребец/ястребчик яструбок

БІБЛІОГРАФІЯ

- Андрюлис В. И. Правовое регулирование семейных отношений по Литовскому Статуту 1588 г.: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Вильнюс, 1975.
- Антонович В. Монографии по истории Западной и Юго-Западной Руси. — Том 1. — К., 1885.
- Бардах Ю. Литовские Статуты — памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. — М., 1976. — С. 71—93.
- Баршевский В. Краткая история Литовского Статута // Университетские известия. — К., 1882. — Т. 6.
- Батура Р. К., Пашуто В. Т. Культура Великого княжества Литовского // Вопросы истории. — 1977. — № 4.
- Бершадский С. А. О наследовании в выморочных имуществах по Литовскому праву. — СПб., 1892.
- Бершадский С. А. О наследовании по Литовскому Статуту. — СПб., 1893.
- Бершадский С. А. Литовский Статут и польские конституции: Историко-юридическое исследование. — СПб., 1893.
- Боднарук Т. І. Західно-руське право: дослідники і дослідження / Відп. ред. І. Б. Усенко. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000.
- Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-руської держави на початку XVI ст. // Праці Комісії для вивчення звичаєвого права. — К., 1928. — Вип. 3.
- Брянцев П. Д. История Литовского государства с древнейших времен. — Вильно, 1889.
- Бычкова М. Е. Сословная структура правящего класса и III Литовский Статут // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 136—144.
- Валиконите И., Яксебогайте Й. Выкуп за женщину по литовскому Статуту // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 85—95.
- Василенко М. П. Як скасовано Литовського Статута // Записки соціально-економічного відділу УАН. — К., 1923—1925. — Т. 2.
- Василенко М. П. Матеріали до історії українського права. — К., 1929. — Т. 1. — С. 83—147.
- Владимирский-Буданов М. Ф. Отношения между Литовским Статутом и Уложением царя Алексея Михайловича // Сборник государственных знаний. — СПб., 1877. — Т. 4.
- Владимирский-Буданов М. Ф. Очерки из истории литовско-русского права. — К., 1889. — Т. 1.
- Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. — 7-е издание. — К., 1915.
- Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. — К., 1995.
- Гольмстен А. Три вопроса из литовского гражданского права // Журнал юридического общества. — Кн. 2. — СПб., 1896.

- Грушевський М. Історія України—Русі. — К., 1994. — Т. 5.
- Гуржий А. И. Третий Литовский Статут в памятниках украинского права второй половины XVII—XVIII вв. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 157—163.
- Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и литовские Статуты // Юридические записки, издаваемые П. Редкиным. — М., 1841. — Т. 1. — С. 15—35.
- Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства. — К., 1895.
- Дедин]. О Литовском Статуте // Журнал Министерства народного просвещения. — 1838. — № 2. — Февраль.
- Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.). — Часть первая. — К., 1894.
- Дзержбіна Г. В. Тэндэнцыі Адраджэння у сярэднявковым праве Беларусі // Весті АН БССР: Сер. грамад. навук. — 1987. — № 1.
- Дзержбіна Г. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнесансу. — Минск, 1997.
- Дзюба Е. Н. Право на выезд за границу в литовских статутах и его роль в развитии международных культурных связей украинского народа // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 173—180.
- Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським Статутом // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. — К., 1925. — Вип. 1. — С. 82—89.
- Дружчыц В. Палажэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай уніі // Працы БДУ імя У. І. Леніна. — 1925. — № 6—7.
- Дубонис А. Исследования экземпляров Третьего Литовского Статута (от С. Б. Линде до наших дней) // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 241—248.
- Думин С. В. Правовое положение литовских татар по Статуту 1588 г. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 217—229.
- Егелявичюс С. Литовские статуты об архивах и их организации // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 249—257.
- Забела Т. Земляўласнік і земляроб по Статуту Літоўскаму 1588 // Працы Бел. Дзярж. унів. — Менск, 1928. — № 20.
- Закарьян М. К вопросу о напечатании Литовского Статута 1588 года // Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslo darbai: Istorijos-filologijos mokslų ser. — Vilnius, 1957. — Т. 3.
- Законодательные акты Великого княжества Литовского XV—XVI вв. — Л., 1936.
- Зернова А. Типография Мамоничей в Вильне (XVII век) // Книга: Исследования и материалы. Сборник 1. — М., 1959.
- Зернова А. С. Книгопечатание в Белоруссии XV—XVII вв. // 400 лет русского книгопечатания. — М., 1964. — Т. 1.
- Калашников В. М. Україна XVII ст. очима ірландського вченого // Український історичний журнал. — 1995. — № 2.
- Каратаев И. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. — Т. I. — СПб., 1883.
- Каталог стародруків Центрального державного історичного архіву у м. Києві. — К., 1999.
- Кистяковский А. Права, по которым судится малороссийский народ: Очерк исторических сведений о своде законов, действующем в Малороссии. — К., 1879.
- Ковальова С. Г. Третейські суди на українських землях Великого князівства Литовського // Держава і право: Збірка наук. праць Юрид. і політ. науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. — К., 2001. — Вип. 13. — С. 68—72.

Ковальова С. Г. Інститут свідків у судовому процесі на українських землях Великого князівства Литовського // Митна справа. — 2003. — № 6. — Листопад-грудень. — С. 84—87.

Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2004.

Кремко И. О характере языковой нормы Статута Великого княжества Литовского 1588 г. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 197—205.

Кульпин Э. С., Петкевич К. Восточная Европа между двумя смутами: феномен Великого княжества Литовского // Общественные науки и современность. — 2004. — № 2. — С. 80—94.

Кульчицкий В. Третий Литовский статут на Україні // Український календар. — Варшава, 1978. — С. 47—51.

Кульчицкий В. Найважливіші пам'ятки правової культури України // Правознавство. — Львів, 1994. — С. 46—55.

Лабынцев Ю. А. «Статут великого княжества Литовского» 1588 г. — памятник белорусской старопечатной литературы (к 400-летию выхода в свет) // Советское славяноведение. — 1988. — № 5.

Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский статут (1529 г.). — Вильнюс, 2004.

Лаппо И. Гродский суд в Великом княжестве Литовском в XVI столетии // Журнал Министерства народного просвещения. — 1908, январь.

Лаппо И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века // Журнал Министерства народного просвещения. — 1897, июнь.

Лаппо И. Литовский Статут в Московском переводе-редакции XVII столетия. — Юрьев, 1916.

Лаппо И. И. Люблинская Уния и третий Литовский статут // Журнал Министерства народного просвещения. — 1917. — № 5. — Май.

Лаппо И. Западная Россия и ее соединение с Польшей в их историческом прошлом. — Прага, 1924.

Лаппо И. К вопросу о первом издании Литовского Статута 1588 года. — Каунас, 1928.

Лаппо И. Литовский Статут 1588 года. — Т. 1. Исследование. — Часть первая. — Каунас, 1934; часть вторая. — Каунас, 1936. Т. 2. Текст. — Каунас, 1938.

Лаппо И. И. Рекуператорный владельческий иск в литовском праве конца XVI столетия. — Прага, 1933.

Лаппо И. И. Листы-записи в литовском праве XVI столетия. — Юрьев, 1935.

Латкин В. Н. Лекции по внешней истории русского права. — СПб., 1890.

Лашенко Р. Литовський Статут як пам'ятник українського права // Наук. збірник Українського вільного університету в Празі. — Т. 1. — Прага, 1923.

Лашенко Р. Лекції по історії українського права. — Ч. 2. Литовсько-польська доба. — Прага, 1923—1924.

Лашенко Р. Вінець дівочий (сгініле) як інститут литовсько-українського права // Записки Української господарчої академії в ЧСР. — Ч. 2. — Подєбради, 1929.

Леонтович Ф. Областные суды в Великом княжестве Литовском // Журнал Министерства юстиции. — 1910. — № 10, 11.

Леонтович Ф. Суд господарей и их советников в Великом княжестве Литовском до и после Люблинской унии // Журнал Министерства юстиции. — 1909. — № 6.

Леонтович Ф. И. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XV—XVI ст.ст. // Университетские известия. — К., 1863. — № 10, 11.

Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права // Университетские известия. — К., 1865. — № 2.

Леонтович Ф. И. Правоспособность литовско-русской шляхты // Журнал Министерства народного просвещения. — 1908. — № 7.

Леонтович Ф. И. Спорные вопросы русско-литовского права. — СПб., 1893.

- Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. — СПб., 1894.
- Леонтович Ф. И. Источники русско-литовского права: Общий обзор источников. Договоры. Земские и областные привилегии. — Варшава, 1894.
- Леонтович Ф. И. Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журнал Министерства юстиции. — 1907. — № 5.
- Леонтович Ф. И. Центральные судебные учреждения в Великом княжестве Литовском до и после Люблинской унии // Журнал Министерства юстиции. — 1909. — № 6; 1910. — № 2.
- Лукашайте И. К. Об обычае двойного выкупа за женщину по литовскому праву // Советская этнография. — 1968. — № 2. — С. 114—120.
- Любавский М. К. Литовско-русский сейм. — М., 1901.
- Любавский М. К. Суд господарей и их советников // Журнал Министерства юстиции. — 1909. — № 7.
- Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статута // Университетские известия. — К., 1894. — № 12. — С. 151—181.
- Максимейко Н. А. Русская Правда и литовско-русское право. — К., 1904.
- Малецкая О. Н. Литовские Статуты в современной польской историографии // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 164—172.
- Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. — К., 1894.
- Малиновський О. Збірник матеріалів по історії Великого князівства Литовського. — М., 1901. — Т. 3.
- Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності. — К., 1963.
- Москавич Л. Г. Литовские Статуты в украинской советской историографии // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 135—143.
- Музыченко П. П. К вопросу о польском происхождении III Литовского Статута // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 63—72.
- Музыченко П. Гуманістичні витoki джерел українського права литовсько-руської доби // 36. наук. праць «Українське національне відродження: проблеми, прогнози, держава політика». — Одеса, 1995. — С. 139—141.
- Музыченко П. П. Правова система Литовсько-Руської держави // 36. наук. праць «Проблеми педагогіки вищої медичної освіти в вузах України». — Одеса, 1995. — С. 145—154.
- Музыченко П. П. Рецепція римського права правовою політикою Великого князівства Литовського у XVI ст. // 36. наук. праць «Актуальні проблеми політики». — Вип. 5. — Одеса, 1999. — С. 255—259.
- Музыченко П. П. Статути Великого князівства Литовського в українській історіографії (1924—1994) // 36. наук. тр. «Актуальные проблемы государства и права». — Вип. 2. — Одесса, 1995. — С. 142—150.
- Музыченко П. П. Еволюція прав української шляхти у Великому князівстві Литовському // 36. наук. праць «Актуальні проблеми держави і права». — Вип. 12. — Одеса, 2001. — С. 526—533.
- Музыченко П. П. Інститут адвокатури в джерелах права українських земель XIV—XVI ст. // 36. наук. праць «Актуальні проблеми держави і права». — Вип. 6. — Ч. 1. — Одеса, 1999. — С. 110—115.
- Музыченко П. П. Конституційні норми в джерелах права на українських землях у XVI ст. // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (жовтень, 2000). — Одеса, 2001. — С. 145—150.
- Музыченко П. П. Формування правової доктрини на українських землях у XVI ст. // Збірка наук. праць «Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне майбутнє демократичної, правової держави Україна». — Львів, 2001. — С. 156—160.

Музиченко П. Вплив церкви і церковного права на розвиток правової культури на українських землях у XIV—XVI ст.ст. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — Одеса, 2002. — Т. 1. — С. 80—90.

Музиченко П. Симбіоз правових культур Великого князівства Литовського і Московської держави в XVI—XVII ст.ст. // Актуальні проблеми політики. / 36. наук. праць. — Вип. 15. — Одеса, 2002. — С. 232—237.

Музиченко П. П. Розвиток юриспруденції як важливого чинника правової культури на українських землях у XV—XVI століттях // Актуальні проблеми держави і права // 36. наук. праць. — Вип. 16. — Одеса, 2002. — С. 148—153.

Музиченко П. П. Место правового менталитета в историческом изучении права // 36. наук. праць «Актуальні проблеми політики». — Вип. 16. — Одеса, 2003. — С. 408—415.

Музиченко П. П., Ковальова С. Г. Елементи звичаєвого права в судовому процесі XIV—XVI століть на українських землях // 36. наук. праць Одеської державної юридичної академії «Актуальні проблеми держави і права». — Одеса, 1998. — С. 77—85.

Музиченко П. П., Ковальова С. Г. Земський суд на українських землях Великого князівства Литовського // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1999. — № 1. — С. 23—31.

Музиченко Петро. Історія держави і права України. — К., 2003.

Музиченко Петр. История государства и права Украины. — К., 2003.

Музиченко П. П. К истории создания литовских статутів // Проблемы правоведе-ния. — 1989. — № 50. — С. 31—36.

Назаров В. Д. О первом переводе текстов Литовского Статута 1588 г. в России // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 230—240.

Нелін О. І. До питання спадкового права за статутами Великого князівства Литовського // Держава і право: 36. наук. пр. — Юрид. і політ. науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2001. — Вип. 13. — С. 48—52.

Новаковский М. М. Очерк судостроительства и гражданского процесса по бывшим Статуту Литовскому и конституциям. — СПб., 1863.

Новицкий И. П. Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка юго-западной России // Университетские известия. — К., 1872. — № 3.

Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском. — Вип. 1: Попытка кодификации литовско-польского права. — СПб., 1906.

Нольде А. Э. К истории перевода Литовского статута на русский язык // Сборник статей в честь Д. Ф. Кобелло. — СПб., 1913.

Окіншевич Л. Лекції по історії українського права. — Мюнхен, 1947.

Падох Я. Нарис історії українського кримінального права. — Мюнхен, 1951.

Падох Я. Суди і судовий процес Старої України. — Нью-Йорк—Львів, 1990.

Паулі Л. Из исследований истории источников украинской кодификации права // Archivum Juridicum Cracoviense. — Т. 2. — 1969.

Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. — М., 1959.

Паядайте-Васіляускае А. В. Кириличні списки Другого Литовського Статуту: па-леографія, хронологія, кодикологія. — Львів, 2004.

Пічета В. І. До історії опікунського права в Литовському статуті // Ювілейний збірник на пошану академіка Д. І. Багалія. — К., 1927. — Ч. 1. — С. 477—483.

Пічета В. Белоруссия и Литва XV—XVI вв. (Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития). — М., 1961.

Подозерская-Уткина Г. Ф. Третий Литовский статут (1588) по рукописи Библиотеки АН СССР // Труды Библиотеки АН СССР. — М.—Л., 1948. — Т. 1.

Похилевич Д. Л. Изменение правового положения крестьян Великого княжества Литовского в XVI в. // Ученые записки Львовского гос. ун-та имени И. Франко. — 1953. — Т. 25. Серия историческая. — Вип. 5.

Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. — Т. 2. — Вип. 1: Западная Русь и Литовско-Русское государство. — М., 1939.

Пташицкий С. К вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута. Историко-библиографическая справка С. Л. Пташицкого. — СПб., 1893.

Пташицкий С. К истории литовского права после Третьего Статута. — СПб., 1893.

Рауделюнас В. Первые издания Литовского Статута (1588—1600) // Начало русского книгопечатания и Литва. — Вильнюс, 1966.

Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення і розвитку від найдавніших часів до 1917 року: Історико-правове дослідження. — Х., 2002.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. — К., 1998.

Самойленко В. І. Литовський Статут про закріпачення селян // Праці Київського державного історичного музею. — К., 1958. — Вип. 1. — С. 119—132.

Сапега Л. И. Посвящение и предисловие к Статуту 1588 г. // Временник императорского московского общества истории и древностей российских. — Кн. 19. — М., 1854. — С. V—VII, X—XIII.

Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998.

Скитский И. И. Невенуемые вдовы по Литовскому Статуту и по толкованию Сената // Журнал Министерства юстиции. — 1907. — № 7. — С. 19—64; № 8. — С. 141—187.

Сокол С. Ф. Политическая и правовая мысль в Белоруссии в XVI — первой половине XVII в. — Минск, 1984.

Сокольська О. Історична генеза литовсько-українського права // Держава і право: 36. наук. пр. — Юрид. і політ. науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корешко НАН України. — К., 2001. — Вип. 10. — С. 126—132.

Соловьев А. Вновь открытый Московский перевод Литовского Статута // Исторические известия. — М., 1917. — № 1. — С. 35—44.

Сопиков В. Опыт Российской библиографии. — СПб., 1813. — Часть I.

Спиридонов М. Ф. О роли Статута 1588 г. в утверждении крепостничества в Великом княжестве Литовском // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 206—216.

Старостина И. П. Некоторые особенности развития права восточнославянских земель в Великом княжестве Литовском // Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв. — М., 1979.

Старостина И. П. К вопросу об отражении в III Литовском Статуте 1588 г. прогрессивных идей литовского правотворчества XV в. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 145—156.

Старченко Н. Публічність як домінанта культурної традиції (Волинь другої половини XVI ст.) // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. — К., 1998. — Т. 5. — С. 68—81.

Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.) // Київська старовина. — 2000. — № 6. — С. 58—74; 2001. — № 1. С. 42—63.

Статут Великого княжества Литовского на древнем западно-русском языке, печатанный с мамоничевского издания // Временник императорского Московского общества истории и древностей российских. — Кн. XIX. — М., 1854.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і ін. — Минск.: БелСЭ, 1989. — 573 с.

Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст. ст. / За загал. ред. проф. П. Музиченка. — Одеса. 2000. — 180 с.

Сурилов А. В. Общественно-политический строй и право Великого княжества Литовского. — Кишинев, 1961.

Тальберг Д. Г. Насильственное похищение имущества по русскому праву. — СПб., 1880.

Тила А. Практическое осуществление III Литовским Статутом регламентированного посполитого рушения в XVI—XVII вв. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 181—189.

Терлюк І. Я. Литовські Статути та їх застосування в Україні. — Львів, 1999.

Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. — К., 1968.

Товстоліс М. Про знахідку по Литовському праву // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1926. — Вип. 2. — С. 11—158.

Товстоліс М. Суть застави за литовським Статутом // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. 6. — С. 111—158.

Тодийчук О. В. Вклад Московского общества истории и древностей российских в изучение литовских статутів // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 87—93.

Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989.

Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: східна традиція. — Одеса, 2000.

Хорошкевич А. Л. «Зрада» Статута Великого княжества Литовского 1588 г., «измена» Соборного Уложения 1649 г. и демографическая политика восточноевропейских государств конца XVI — начала XVII в. // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 50—62.

Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / Укладачі: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. — К., 1997. — Т. 1.

Чарнецький Ф. История Литовского Статута // Университетские известия. — К., 1866. — № 9. — С. 1—46; 1867. — № 1. — С. 1—36; № 5. — С. 1—22; № 6. — С. 1—30; № 7. — С. 1—34; № 8. — С. 1—37; № 9. — С. 1—50; № 10. — С. 1—45.

Черкаський І. Поволання над трупом забитого // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1925. — Вип. 1.

Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні—Русі XVI—XVIII вв. // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4, 5.

Чернов В. М. Можно ли считать доказанным, что Литовский Статут является источником V и IX глав Соборного Уложения // Славянский архив. — М., 1963.

Чехович В. А., Усенко И. Б. Роль III Литовского Статута в политической борьбе вокруг проблем кодификации дореволюционного права Украины // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 96—105.

Чубатий М. Огляд історії українського права. — Мюнхен—К., 1994.

Шабуньдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. — Харків, 2002.

Шекера И. М. Литовские статуты и правовое положение крестьян Украины в XVI веке // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 112—118.

Шумаков С. А. Источники и уголовное право Литовского Статута // Сб. правоведения и общественных знаний. — СПб., 1896. — Т. 6.

Щербак В. А. Обострение социальных противоречий на Украине в XVI в. и государственное законодательство Великого княжества Литовского // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 190—196.

Щербак В. О. До питання про еволюцію класово-станової структури феодального суспільства України в XV — першій половині XVII ст. // Український історичний журнал. — 1987. — № 2.

Юргинис Ю. М. Бояре и шляхта в Литовском государстве // Восточная Европа в древности и средневековье. — М., 1978.

- Юргинис Ю. М.* Изменения в аграрном строе Литвы в эпоху феодализма // Вопросы истории. — 1976. — № 9.
- Юхо И. А.* Статуты Вялікага княства Літоўскага // Полымя. — 1966. — № 11.
- Юхо И. А.* Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. — Минск, 1978.
- Юхо И. А.* Крыніцы беларуска-літоўскага права. — Мінск, 1991.
- Юхо И. А.* Правовая культура // Очерки истории науки и культуры Беларуси IX—XX вв. — Минск, 1996.
- Ючас М.* Применение Статута 1588 г. в судебной практике XVII—XVIII веков // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 78—86.
- Яковенко Н. Н.* Эволюция органов власти и управления Великого княжества Литовского и ее отражение в Литовских Статутах (на примере Киевской земли) // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 126—135.
- Яковенко Н. М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993.
- Яковенко Н.* Україна аристократична // На переломі. Друга половина XV — перша половина XVI ст. — К., 1994.
- Яковенко Наталія.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст.ст. — К., 2002.
- Яковенко Н.* Шляхетська правосвідомість у дзеркалі обігу правничої літератури на Волині і Наддніпрянщині. — К., 2002.
- Яковкин И. И.* Законодательные акты Великого княжества Литовского. — Л., 1936.
- Яковлів А.* Впливи старочеського права на право українське Литовської доби XV—XVI століття. — Прага, 1929.
- Яковлів А.* Про копні суди на Україні // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі. — Прага, 1930. — Ч. 2.
- Ясинский М.* Материалы для истории судостроительства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве. Акты о копных и панских судах. — Т. 1 (1501—1588). — К., 1897.
- Ясинский М.* Уставные земские грамоты Литовско—Русского государства. — К., 1888.
- Adamus Jan.* Zastaw w prawie litewskim XV i XVI wieku // Pamiętnik historyczno-prawny. — 1925. — Т. 1.
- Alekna A.* Lietuvos istorija. — Kaunas, 1911.
- Balzer O.* Historia porownawcza praw slowianskich: Glowne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadanie — Lwow, 1900.
- Bardach J.* Statuty litewskie jako wyraz kultury prawniczej epoki i ich wpływ na kraje sąsiedzkie. — Lublin, 1984.
- Bardach J.* Z najnowszych badań nad historią prawa litewskiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. — 1980. — R. 32. — Z. 2. — S. 203—207.
- Bardach Juliusz.* Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w. // Wiadomości studium historii prawa Litewskiego. — Wilno, 1938. — Т. 1. — S. 1—92.
- Bardach Juliusz.* Statuty Litewskie w ich kregu prawnokulturowym // O dawnej i niedawnej Litwie. — Poznań, 1988. — S. 9—72.
- Bardach J.* Wielkim pomnikiem prawodawstwa jest litewski Statut (w 400-lecie III Statutu) // Państwo i Prawo. — 1988. — Zesz. 7. — S. 3—14.
- Bardach Juliusz.* Statuty Wielkiego księstwa Litewskiego — pomniki prawa doby Odrodzenia // Kwartalnik Historyczny. — 1974. — R. LXXXI. — Z. 4. — S. 750—780.
- Bardach Juliusz.* Studia z ustroju i prawa Wielkiego księstwa Litewskiego XIV—XVII w. — Białystok—Warszawa, 1970.
- Bardach J.* Zatwierdzenie III Statutu Litewskiego przez Zygmunta II Wazę // Czasopismo Prawno-Historyczne. — 1978. — R. 30. — Z. 2. — S. 39—50.
- Bardachas J.* III Lietuvos Statutas Lenkijoje // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 17—27.

- Bardach J.* Statuty litewskie a prawo rzymskie. — Warszawa, 1999.
- Bardach Juliusz, Kurtyowicz Marek.* Pomniki prawa doby Renesansu w Europie Srodkowo-Wshodniej. — Warszawa, 1999.
- Berszadzka J. A.* Litovskij statut i polskaja Konstitucija. — S. Peterburg, 1893.
- Borkowska-Bagielska E.* «Zbiór Praw Sądowych» Andrzeja Zamojskiego. — Poznań, 1986.
- Bossowski Franciszek.* Nowela Justyniana 115. — Statut Litewski I R. 4, art. 13 (14), Statut Litewski II i III R. 7, art. 7—10, cz. 1, art. 167. — Wilno, 1933.
- Czacki Tadeusz.* O Litewskich i Polskich prawach wyd. Kaz. Jozefa Turowskiego. — Kraków, 1861.
- Dąbkowski P.* Prawo prywatne polskie. — Lwów, 1910. — T. 1.
- Daniłowicz Ignacy.* Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego // Wizerunki roztrząsania naukowe. — Wilno, 1837. — T. 13. — S. 81—134.
- Daniłowicz Ignacy.* Opisanie bibliograficzne dotąd znanych egzemplarzy Statutu Litewskiego, rękopiśmiennych i edycji drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też i polskim, i łacińskim języku // Dziennik Wileński. — T. 1. — Wilno, 1823. — S. 377—398.
- Daniłowicz Ignaz.* Historischer blick auf die liththausische gesetzgebung. — Riga und Dorgat, 1834.
- Daniłowicz Ignaz.* Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie // Pamiętnik naukowy. — Kraków, 1837. — T. 1. — Z. 2. — S. 235—267.
- Dubienskiy Alexander.* Głowszczyzna w Statucie Litewskim trzecim. — Lwów, 1906.
- Ehrenkreutz S.* Stan badan nad statutami litewskimi // Ateneum Wileńskie. — 1924. — № 7—8.
- Ehrenkreutz Stefan.* Uwagi nad rozdziałem VII Statutu Litewskiego trzeciego. — Wilno, 1926.
- Ehrenkreutz Stefan.* Zagadnienia wpływu prawa rzymskiego na Statuty Litewskie // Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17—20 września 1935 r. — Lwów, 1935. — T. 1. — S. 189—196.
- Gorski Władysław.* Dodatek do bibliografii Statutu Litewskiego. — Warszawa, 1881.
- Grynwaser H.* Kodeks Napoleona w Polsce // Pisma. — T. 1. — Wrocław, 1951.
- Hejnosz W.* Statuty Litewskie a prawo polskie // Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17—20 września 1935 r. — S. 197—203.
- Iłjaszewicz T.* Drukarnia domu Mamoniczow w Wilnie (1575—1662). — Wilno, 1938.
- Janulaitis A.* Lietuvių statutai ir jų istorija // Lietuvos aidas. 1918 spalio 2 d. Nr. 95 (143). — P. 2—3; spalio 3 d. Nr. 96 (144). — P. 2—3; spalio 5 d. Nr. 98 (146). — P. 2—3.
- Jurginis J.* Baudžiaivos isigalėjimas Lietuvoje. — Vilnius, 1962.
- Jurginis J.* Liublino unijos aktų ir III Lietuvos Statuto reikšmė // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. — 1979. — T. 1 (66).
- Jurginis J.* Valstūbės ir bažnyčios santykiai Trečiajame Lietuvos Statute // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 9—16.
- Kulisievičius V.* Arpsauginis laidas Trečiajame Lietuvos Statute // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 34—44.
- Kulisiewicz Wojciech.* Zaruka (vadum) w prawie litewskim XV—XVII wieku. — Warszawa, 1993.
- Kutrzeba S.* Historia ustroju Polski w zarysie. — T. II. Litwa. — Lwów, 1914.
- Kutrzeba S.* Historia źródeł dawnego prawa polskiego. — T. II. — Lwów—Warszawa—Kraków, 1926.
- Lappo J.* Litevsky statut a jeho sankce v r. 1588 // Sbornik ved pravnich a statnich. — R. 22. — Praha, 1922.
- Laucevičius E.* Popierius Lietuvoje. — T. I. — Vilnius, 1967.
- Lazutka S.* Lietuvos statutai, jų kūrėlai ir epocha. — Kaunas, 1994.
- Linde S.* O statucie Litevskim, ruskim językiem i drukiem wydanym. — Warszawa, 1816.

- Lizisowa Maria Teresa.* Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu Litewskiego. — Kielce, 1984.
- Loho-Sobolewski J.* Prawo opiekuńcze w dawnej Litwie. — Lwów, 1937.
- Makarewicz J.* Polskie prawo karne. Cześć ogólna. — Lwów, 1919.
- Maciejowski Wacław Alexandr.* Historia prawodawstw słowiańskich. — Warszawa, 1856—1858. — T. 1—6.
- Mikolauskas A.* Das strafrecht der drei Litauischen Statute von 1529, 1566 und 1588. — Kaunas, 1937.
- Piekosiński F.* Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku // Archiwum komisji prawniczej. — Kraków, 1900. — T. VII.
- Piekosiński F.* Statut Litewski. — Cz. 1: Powstanie trzech redakcyj Statutu // Rozprawy Polskiej akademii umiejętności. Wydział Historyczno-filozoficzny. Serya II. — T. XXXIX. — Kraków, 1900. — S. 61—130.
- Ptaszycki S.* Nieco o trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. — T. 2. — Lwów, 1925.
- Ptaszycki Stanisław.* Pierwsze wydanie Trzeciego Statutu Litewskiego i jego przeróbki // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy widania Pierwszego Statutu Litewskiego. — Wilno, 1933.
- Ptaszycki Stanisław.* Konfederacja Warszawska roku 1573 w trzecim Statucie Litewskim. — Wilno, 1934.
- Rafacz J.* Z wpływów prawa litewskiego na prawo koronne polskie // Pamiętnik VI powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie. — T. 1. — 1935.
- Raudeliūnas V.* Pirmieji Lietuvos Statuto leidimai (1588—1600) // Rusų knygos spaudinimo pradžia ir Lietuva // Bibliotekininkystė ir bibliografija. — T. 3. — Vilnius, 1966.
- Sadowska Leokadia.* Z listów do Joachima Lelewela o Statucie Litewskim (1815—1830) // Ateneum Wileńskie. — 1927. — T. 6. — S. 610—634.
- Statut W. Ks. Litewskiego z dotaczeniem trescionkystucij przyzwoitych.* — Cz. 1. — S. Peterburg, 1811.
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, naprzód za ... Zygmunta III w Krakowie w R. 1588 ... teraz za ... Alexandra I roku 1786 ... przedrukowany.* — Wilno, 1819.
- Topolska M.* Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. — Wrocław, 1984.
- Vansevičius S.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai. Pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus. — Vilnius, 1981.
- Vansevičius S.* Liublino unijos akto santykis su Trečiuoju Lietuvos Statutu // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 45—49.
- Vansevičius S.* Lietuvos valstybės ir teisės istorija. — Vilnius, 1997. — P. 91—105.
- Velychenko S.* National history as cultural process. A survey of the interpretations of Ukrainian historical writing from the earliest times to 1914. — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. University of Alberta, 1992.
- Visneris H.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės III Statuto nuostatų prioritetas, reaguojant į 1591—1639 metų Vilniaus maištus // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 28—33.
- Wiądomości studium historii prawa litewskiego.* — Wilno, 1938. — T. 1.
- Wisner H.* Z dziejów zatwierdzenia III Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego // Czapopismo Prawno-Historyczne. — 1982. — R. 35. — Z. 1. — S. 211—220.
- Wisner H.* Unia lubelska i III Statut litewski z roku 1588 // Zapiski Historyczne. — 1986. — T. 51. — Z. 1. — S. 23—43.

Історіографічний огляд	3
Текст Статуту 1588 року (українською мовою)	13
[Передмова].....	17
[Реєстр].....	24
Розділ перший. Про персону нашу господарську	45
Розділ другий. Про оборону земську	70
Розділ третій. Про вольності шляхетські і про примноження Великого кня- зівства Литовського	82
Розділ четвертий. Про суди і про суддів.....	113
Розділ п'ятий. Про право посагу і про віно	196
Розділ шостий. Про опіку	209
Розділ сьомий. Про записи і продажі	218
Розділ восьмий. Про тестаменти	234
Розділ дев'ятий. Про підкоморіїв у повітах і про права на землю, про гра- ниці і про межі	238
Розділ десятий. Про пуші, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті.....	259
Розділ одинадцятий. Про квалти, про побої, про головщини шляхетські.....	267
Розділ дванадцятий. Про головщини і нав'язки людей простого стану, і про таких людей і челядь, яка від панів своїх відходить, також і про слуг приказних	308
Розділ тринадцятий. Про грабежі і нав'язки	322
Розділ чотирнадцятий. Про злочинство всякого стану	329
Коментар	351
Розділ перший. Про персону нашу господарську	353
Розділ другий. Про оборону земську	367
Розділ третій. Про вольності шляхетські і про примноження Великого кня- зівства Литовського	375
Розділ четвертий. Про суди і про суддів.....	393
Розділ п'ятий. Про право посагу і про віно	426
Розділ шостий. Про опіку	436
Розділ сьомий. Про записи і продажі	441
Розділ восьмий. Про тестаменти	452
Розділ дев'ятий. Про підкоморіїв у повітах і про права на землю, про гра- ниці і про межі	456
Розділ десятий. Про пуші, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті.....	473
Розділ одинадцятий. Про квалти, про побої, про головщини шляхетські.....	478
Розділ дванадцятий. Про головщини і нав'язки людей простого стану, і про таких людей і челядь, яка від панів своїх відходить, також і про слуг приказних	497
Розділ тринадцятий. Про грабежі і нав'язки	506
Розділ чотирнадцятий. Про злочинство всякого стану	511
Післямова	523
Словник	528
Бібліографія	556

Наукове видання

СТАТУТИ
Великого князівства Литовського

У 3 томах

Т о м ІІІ

СТАТУТ
Великого князівства Литовського
1588 року

У 2 книгах

Книга 2

За редакцією
С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова

Редактор-коректор *Т. В. Спотар*
Технічні редактори *Р. М. Кучинська,*
Д. М. Островерова

На форзаці —
герб Великого князівства Литовського

Здано у виробництво 30.03.2004. Підписано до друку 11.10.2004. Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура «Літературна». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 45,80. Обл.-вид. арк. 30,67. Тираж 500 прим. Зам. № 184.

Видавництво і друкарня «Юридична література»
(Свідоцтво ДК № 1374 від 28.05.2003 р.)
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2. Тел. 777-48-79

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т.—Том III. Статут
C782 **Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн.—Кн. 2 / За**
ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.—Одеса: Юридична літе-
ратура, 2004.—568 с., 2 арк. кольор. іл.
ISBN 966—8104—79—X.

У XIV—XVI століттях українські землі входили до складу Великого князівства Литовсько-го, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського, литовського, білоруського і російського народів. За шістдесят років литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права, що було винятковим явищем для часів, коли прийняті закони залишалися чинними протягом століть. Статути 1529, 1566 і 1588 років вміщують цінний матеріал щодо характеристики соціальних, економічних і політичних відносин, суспільного і державного ладу, судової системи, галузевих норм права, які склалися на той час у Великому князівстві Литовському, в тому числі і на українських землях.

Третій том видання присвячений Статутові Великого князівства Литовського 1588 року. Він складається з двох книг: перша містить передмову, копію оригіналу видання Мамоничів 1588 року і адаптований текст Статуту. Другою книгою третього тому завершується авторський проект науковців Одеської національної юридичної академії по виданню текстів трьох Статутів мовою оригіналу з їхнім перекладом на сучасну українську мову. Книга містить історіографічний огляд, переклад Статуту на сучасну українську мову, коментар, післямову, словник і бібліографію.

Переклад Статуту Великого князівства Литовського 1588 року на українську мову здійснено вперше.